



Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy,
adabiy-badiiy jurnal

MUASSISLAR: Beruniy tuman hokimligi

"Tafakkur-tamaddun" OOO

"Beruniy avlodlari" jamoat fondi

HAMKORLARIMIZ:

O'zRFA Qoraqalpog'iston bo'limi

Qoraqalpoq davlat universiteti

Urganch davlat universiteti

TAHRIR HAY'ATI:

BOSH MUHARRIR:

Munavvara KURBANBAYEVA

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Anvar ALLAMBERGENOV

BO'LIM MUHARRIRI:

Muqaddas KURBANBAYEVA

Akmal SAIDOV, y.f.d., prof., akad.

Qahramon QURONBOYEV, s.f.d., prof.

Mehmet Munir Dadaoglu, phil.sc.d., prof. (Turkiya)

Roman GOPAL, fil.f.f.d (PhD) (Hindiston)

Azizulloh AROL, fil.f.f.d (PhD) (AQSh)

Almagul BAYRIYEVA, s.f.d., (DSc)

Zuhra REYMOVA, y.f.d., (DSc)

Karlig'ash UMAROVA, y.f.d., (DSc)

Xəlil İsmayıl oğlu İsmayilov, t. f.d, prof. (Ozarbayjon)

Anvar ABDULLAYEV, t.f.f.d, dots.

Makset KARLIBAYEV, t.f.d., k.i.x.

Kozimbek TUXTABEKOV, t.f.d., (PhD)

Umid BEKMUHAMMAD, t.f.d., (PhD), k.i.x.

Konul Bunyadzoda, falsafa fanlari doktoru,

(AMEA) muxbir uzvu (Ozarbayjon)

Baxtiyor KARIMOV, fal.f.d., prof.

Marat NIYOZIMBETOV, fal.f.d.

Alima BERDIMURODOVA, fal.f.d.

Zarifboy DO'SIMOV, fil.f.d., prof.

Olmos ULVI Binnatova, f.f.d., prof. (Ozarbayjon)

Nasibullina Nurida Shaydullovna, fil.f.n. (Rossiya Federatsiyasi)

Sayyora SAMANDAROVA, fil. f.n, dotsent

Bekposhsha RAXIMOVA, fil.f.n, dots (PhD)

Azamat PRIMOV, fil.f.n, dots (PhD)

Vahob RAHMONOV, f.f.n., dots

Farrux Abbas oglu Rustamov, p.f.d, prof. (Ozarbayjon)

Qozoqboy YO'LDOSHEV, p.f.d., prof.

Safo MATJONOV, p.f.d., prof.

Qaxramon IBADULLAYEV, p.f.d., (DSc)

Masharib ABDULLAYEV, s.f.f.d., (PhD), k.i.x.

Nilufar KOSHANOVA, ped.f.f.d., (PhD)

Odilbek RADJPOV, fal.f.f.d., (PhD)

Rana Hamid qizi Qadirova, psixol.f.d., prof. (Ozarbayjon)

Nargis ATABAYEVA, psixol.f.d., (DSc)

Dilafroz QARSHIYEVA, psixol.f.d., (DSc)

BIZNI IJTIMOYIY TARMOQLARDA QUYIDAGI MANZILLARDA KUZATING:



JAMOATCHILIK KENGASHI:

Sirojiddin SAYYID

Muhammad ALI

Kengesboy KARIMOV

Iqbol MIRZO

Qurbon SHONIYOZOV

O'rozboy ABDURAHMONOV

Murotboy JUMANOV

Adabiy maslahatchi:

Guliston MATYOQUBOVA

Rassom:

Alibek ABDURAHMONOV

Sahifalovchi-bezovchi: G'iyosiddin O'NAROV

Manzirimiz: Qoraqalpog'iston Respublikasi,

Beruniy tumani.

Web-sayt: <https://jurnal.tamaddunnuri.uz>

e-mail: tamaddunnuri1@gmail.com.

Telegram kanali: <https://t.me/tamaddunnuri>

Tel.: (+99888) 036 00 55, (+99897) 355 75 40.

Qog'oz bichimi 60x84 ¼. Nashriyot hisob tabog'i 6,5.

Indeks – 960. ISSN 2181-8258. "ADAD PLYUS" MCHJ

bosmaxonasida chop etildi. Adadi 300 dona.

Bosishga 2025-yil 30-yanvarda ruxsat etildi.

Toshkent shahri, Chilonzor ko'chasi, 28-uy. 2025-yil, 1-son (64).

Ushbu son "Tamaddun nuri" jurnali tahririyatining
kompyuterida sahifalandi. Buyurtma №28.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Tamaddun nuri" dan olindi deb
izohlanishi shart. Matn hamda reklamalardagi ma'lumotlarning
to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldir. Tahririyatga kelgan
qo'lyozmalar tahrirlanadi, taqriz qilinmaydi va muallifga
qaytarilmaydi.



"Tamaddun nuri" jurnali Google Scholar
bazasida indekslanadi. Bu esa jurnalning ilmiy nufuzini oshirish va
mualliflarning ilmiy ishlarini keng miqyosda targ'ib qilishga yordam
beradi. Google Scholar orqali tadqiqotchilar va olimlar "Tamaddun nuri"
jurnalida chop etilgan maqolalarni qidirib topish va ularga havola
berish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Tahririyat Crossref DOI ning rasmiy a'zosi hisoblanadi va
10.69691 DOI prefiksiga ega. Har bir nashr va ilmiy
maqolaga individual Crossref DOI raqami beriladi.



Crossref

10.69691 DOI



ISSN-2181-8258



Impakt faktor-9.347



SLIB.UZ



Scientific, socio-philosophical, cultural and educational, literary and artistic magazine

Founders: Beruniy District Municipality

"Tafakkur-tamaddun" OOO

Public Foundation "Descendants of Beruniy"

Our colleagues: Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Karakalpakstan division

Karakalpak State University

Urgench State University

EDITORIAL BOARD:

EDITOR-IN-CHIEF:

Munavvara KURBANBAEVA

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Anvar ALLAMBERGENOV

SECTION EDITOR:

Mukaddas KURBANBAEVA

Akmal SAIDOV, y.sc.d., prof., Acad.

Qakhraman QURANBAYEV, s.sc.d., prof.

Mehmet Munir Dadaoglu, phil.sc.d., prof. (Turkiya)

Roman GOPAL, phil.sc.n. (PhD) (India)

Azizulloh AROL, phil.sc.n. (PhD) (USA)

Almagul BAYRIEVA, s.sc.d., (DSc)

Zuhra REYMOVA, y.sc.d., (DSc)

Karligash UMAROVA, y.sc.d., (DSc)

Xəlil İsmayıl oğlu İsmayılov, ist. sc.d, prof. (Ozarbayjon)

Anvar ABDULLAEV, ist.sc.d, dots.

Makset KARLIBAEV, t.f.d., k.i.x.

Kazimbek TUKHTABEKOV, t.f.d., (PhD)

Umid BEKMUHAMMAD, t.f.d., (PhD), k.i.x.

Konul Bunyadzoda, Doctor of Philosophy,

Azerbaijan National Academy of Sciences

(AMEA) Corresponding Member (Ozarbayjon)

Bakhtiyar KARIMOV, phil.sc.d., prof.

Marat NIYOZIMBETOV, phil.sc.d.

Alima BERDIMURODOVA, phil.sc.d.

Zarifboy DOSIMOV, Phil.sc.d., prof.

Olmos ULVI Binnatova, f.sc.d., prof. (Ozarbayjon)

Nasibullina Nurida Shaydullovna, can. of phil (Rossiya)

Daniyor YULDASHEV, Phil.sc.d (DSc)

Sayyora SAMANDAROVA, associate professor, can.of phil.

Bekposhsha RAKHIMOVA, can. of phil.sc, dots (PhD)

Azamat PRIMOV, can. of phil.sc, dots (PhD)

Vahab Rakhmonov, f.sc.n., dots.

Farrux Abbas oglu Rüstamov, p.sc.d, prof. (Ozarbayjon)

Kazakboy YOLDASHEV, p.sc.d., prof.

Safo MATJONOV, p.sc.d., prof.

Qakhraman IBADULLAEV, p.sc.d., (DSc)

Masharib ABDULLAEV, of art.sc.c., (PhD), k.i.x.

Nilufar KOSHANOVA, ped.f.f.d., (PhD)

Odilbek RADJAPOV, phil.sc..d., (PhD)

Rana Hamid qızı Qadirova, Psychol.sc.d., prof.(Ozarbayjon)

Nargis ATABAEVA, Psychol.sc.d., (DSc)

Dilafroz QARSHIEVA, Psychol.scd., (DSc)

FOLLOW US ON SOCIAL MEDIA BELOW:



COMMUNITY COUNCIL:

Sirojiddin SAYID

Muhammad Ali

Kengesboy KARIMOV

Iqbal MIRZA

Kurban SHONIAZOV

Orozboy ABDURAHMANOV

Muratboy JUMANOV

Literary Advisor:

Gulistan MATYOQUBOVA

Painter:

Alibek ABDURAHMANOV

Page editor:

Ghiyaziddin O'NAROV

Our address: Republic of Karakalpakstan, Beruni district.

Website: <https://tamaddunnuri.uz>

e-mail: tamaddunnuri1@gmail.com.

Telegram channel: <https://t.me/tamaddunnuri>

Phone: (+99888) 036 00 55, (+99897) 355 75 40.

The editorial board is an official member of Crossref DOI and has the prefix 10.69691 DOI. Each publication and scientific article is assigned an individual Crossref DOI number.

Paper size 60x84 ¼. Publisher's scoreboard 6.5. The index is 960.

It was published in the printing house of "ADAD PLUS" LLC. The number is 300 pieces.

Chilonzor street, 28, Tashkent city. 2025, 30-january, No.1 (64).

This issue was paged on the computer of "Tamaddun Nuri" editorial office. Order #28. When copying from the magazine, it must be noted that it was taken from "Tamaddun Nuri". The authors are responsible for the accuracy of the information in the text and advertisements. Manuscripts received by the editors will be edited, not reviewed, and not returned to the author.



"Tamaddun nuri " magazine is

indexed in the Google Scholar base. This helps to increase the scientific prestige of the Journal and to promote the scientific work of the authors on a large scale.

Through Google Scholar, researchers and scientists will be able to search and link articles published in the Journal "Tamaddun nuri".



Crossref DOI-10.69691



ISSN-2181-8258



Impakt faktor-9.347



SLIB.UZ



MUNDARIJA

07.00.00 - "TARIX"

Komolov Dilshod Pulatovich. Turkistonda jadidlar tomonidan odil sudlov idoralarini tashkil etish borasidagi harakatlar.....	9
Komolov Dilshod Pulatovich, Qlichov Farxod Pozilovich. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy sudining tashkil etilishi tarixiga bir nazar..	43
Saparbayev Bunyodbek Xurrambek o'g'li. Muhammad Rahimxon I davrida (1806-1825) Xiva davlati va Rossiya munosabatlarida "Rus qullari masalasi"	90
Matyakubov Ikrom Botirovich. Manjurlarning ichki Xitoyga bostirib kirishi va Li Zi Cheng (李自成)ning Ching(Qing 清)ga qarshi kurashining tarixiy-metodologik asoslari.....	104
Kenjayev Bunyod Baxtiyor o'g'li. 1920-yillarda Xorazmda tarix fanlaridan iborat ijtimoiy fanlar darsliklarining yaratilishi.....	109
Ismailov Ulug'bek Saparboy o'g'li. Qadimgi davr sivilizatsion jarayonlarida ekologik omillar ta'sirini o'rganish usullari.....	113
Matyakubov Xamdam Xamidjanovich. Kaltaminor madaniyatining xo'jalik sohalariga oid ilmiy qarashlar tahlili.....	118
Babajanova Nilufar Alisherovna. Xorazm hududida temir davri geografik holati, aholi joylashishi hududiy chegaralari kartografiyasiga doir ba'zi mulohazalar.....	162
Садыкова Рената Шамильевна. Внутриполитические изменения Индии и Пакистана как факторы, влияющие на конфликт 1947-1965 годов.....	200
Yusupov Shakir Xaitbayevich. Amir Temur va Temuriylar davrida Xorazmdagi shaharsozlik madaniyatining taraqqiyoti.....	231
Дадажонов Наргиза Давлатбек қизи. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистон ССРни электрлаштириш тарихига доир.....	245
Ruzikulova Maftunaxon Yuldashevna. Markaziy Farg'ona irrigatsiyasi tarixi (1950-1991-yillar).....	280
Маткаримова Садоқат Мақсудовна. Ферузхоннинг ҳаёти ва тараққийпарварлик фаолияти.....	297
Komilov Oybek Kamilovich. O'zbekiston SSRda sug'orish tizimi tarixi (1950-1990-yillar).....	313
Алихожиев Мухаммаджон Одилжон ўғли. Эпидемияларга қарши кураш тарихидан (А.Д. Грековнинг илмий фаолияти мисолида).....	325
Саидусманов Бахром Абдуганиевич. Тошкент вилоятида автомобиль транспорти тизимининг йўлга қўйилиш тарихи (1945-1990).....	337
Yakubov Husniddin Muxitdinovich. Karfagen – qadimgi dunyoning buyuk shahri.....	340

09.00.00 - "FALSAFA"

Zulfugarov Vusal Rahmon o'g'li. Falsafa-fan aloqalari: fanlararo yondashuv kontekstida epistemologik tahlil.....	13
Davletov Jamshid Bekmatovich. Yangi davr aksiologiyasida inson qadriyatlarining transformatsiyasi va uning ijtimoiy ahamiyati.....	21
Qaxorov Pulotjon Xursanmurodovich. Go'zallik va axloqiy qadriyatlarning madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan o'zgarishi.....	68
Yuldasheva Matluba Munavarovna. Milliy mafkura jamiyatni modernizatsiyalashda innovatsion rivojlanishni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishdagi strategik maqsadi.....	138
Рўзиев Мақсуд ўринович. Абулҳасан Бахманёр ва унинг мактаби давомчилари.....	172
Асрарова Мухаббат Усманджоновна. М.Н. Болтаев илмий меросида тасаввуфга муносабат.....	176
Tashmetov Tuxtasin Xudayberganovich. Zararli g'oyalarning destruktiv va g'ayrinsoniy xususiyatlari.....	191
Ja'farov Ibrohimjon Xolmuhammad o'g'li. Globallashuv davrida milliy o'zlikni saqlash va ma'naviy qadriyatlar himoyasi.....	210
Nomozov Xurshid Shavkat o'g'li. Ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy funksiyasi.....	253
Ахатов Лутфилло Караматуллоевич, Мирахмедова Шохид Нусратиллоевна. Ҳазрат Навоий асарларида тасаввуф ва комил инсон ғояси.....	271
Djurayev G'olib Abdurasulovich. Fransuz ekzistensializmining vujudga kelishidagi ijtimoiy-falsafiy muhit.....	274
Ro'zmetov Ro'zmat Botirovich. Sun'iy intellekt jamiyat uchun ijtimoiy xavfmi yoki ijobiy hodisa.....	288
Komilov Abror Quvondiqovich. Axloq va gender tushunchalarining falsafiy ta'rif va tasniflari.....	293
Aliyev Nozimjon Nurullajon o'g'li. Yangi davr falsafasida texnologik taraqqiyot va ekologik muvozanat masalasining ijtimoiy-falsafiy tahlili.....	309
Imamova Umida Ismoil qizi. Jamiyatda axborot xavfsizligini ta'minlashning ma'naviy omillari.....	334

10.00.00 - "FILOLOGIYA"

Kayumova Shaxnoza Kobiljonovna. Ingliz tilidagi gidronim komponentli maqollarning sintaktik tahlili.....	25
Qurbanov Muxtarbay Dauletbaevich. Qoraqalpog'iston oykonimlarining grammatik tuzilishi.....	28
Mamataliyeva Navbahor Xojamberdiyevna. Tez aytishlar paremiologik birlik sifatida.....	32
Raximova Laylo Muminbayevna. Og'zaki diskursning funksional-formal xususiyatlari.....	35
Ro'zmetova Sohiba Aminbayevna. Xalq og'zaki doston va ertaklarida tug'ilish motivining o'rni.....	39
Matyakupov Sa'dulla Gaipovich. Muhammad Yusufning "Onamga xat" she'rida ritorik munosabat.....	47
Atashova Feruza Dauletbayevna, Ashirov Diyorbek O'ktam o'g'li. Tarjima orqali madaniyatni saqlashda realiyaning roli.....	51
Sherdjanova Sevara Qahramanovna. O'zbek milliy urf-odatlariga oid maqollar va ularning lingvomadaniy xususiyatlari.....	60
Yusupova Sabohatxon A'zamjonovna, Raxmatullayeva Dilnozaxon Abdumutal qizi. Tildagi jinsga xos hurmat ifodalari: qiyosiy tahlil.....	64
Tauraeva Sadat Qahramanovna. Father image in Khurshid Davron's poetry.....	77
Narmuratov Zayniddin Radjabovich. Frazologik birliklarning tarjima qilish muammolari.....	80
Xabibulloyeva Gulchexra Komiljonovna. Boshlang'ich sinflarda geografiya fanini o'qitishning ahamiyati.....	83
Kalimbetova Dilnoza Azamatovna. Otorinolarologiya atamalarining o'ziga xos xususiyatlari.....	86
Maxmudova Shaxlo Mizrobovna. Standart til birliklarini o'rgatishda talabalarning o'quv-biluv motivatsiyasini rivojlantirish.....	94
Kayumova Shaxnoza Kobiljonovna. Ingliz va o'zbek tillarida gidronim komponentli maqollarning tarjima muammolari.....	98
Murotaliyeva Maftuna Shukurulloyevna. "Inson farzandi" distopiya romanlarida bepushtlik mavzusi.....	101
Rahimova Shahnoza Jo'raqulovna. O'zbek va ingliz tillari shukronalikni ifodalovchi birliklarning tarixiy va etimologik kelib chiqishi.....	123
Turdiyeva Matluba Isoqjon qizi. Ikki tilli bolalar uchun til o'rganishni rivojlantirishdagi qiyinchiliklar.....	126
Xurramova Mehriniso Akbarovna. Idiomatik birliklar rasmiy muloqotda jamoatchilik e'tiborini qozonish vositasi sifatida.....	129
Абдиев Азамат Турғанбаевич, Нуржанова Хўрлиман Ергалиевна. «Илимхан» дэстанында фразеологизмлер.....	132
Maloxat Yulchiyevna Badalbayeva. Yong'in va favqulodda vaziyatlarga oid ingliz tilidagi iboralarning o'zbek tiliga tarjimalari.....	144
Abdimuratov Turғанbay Jiemuratovich. Konversiya qubilisini izertleniwi.....	147
Mustafayeva Altingul Jumanazarovna. Modalliqtni analitikaliq formalari.....	153
Рузимбаев Хуррам Сапарбаевич. Типологические явления в стихотворных отрывках эпоса «Гороглы».....	169
Eshquvvatova Gulasal Abdullo qizi. Ingliz va o'zbek tillaridagi "meva" komponentli frazeologik birliklarning lingvomadaniy o'ziga xosligi va tarjimasi masalalari.....	179
Раджабова Наргиза Артикбаевна. Лингвокультурологические особенности перевода художественного текста с русского языка на узбекский язык.....	182
Mamanabiyeva Shaxrizoda Sharofidin qizi. Perl S.Bakning "The big wave" asarida bolalar qahramonligi.....	207
Karimova Ozodaxon Avazxon qizi, Sobirova Nodirabegim Murodjon qizi. Muqim frazeologik birliklar tarjimasining o'ziga xosliklari.....	214
Hayitova Shohida Erkin qizi. Ingliz va o'zbek tillaridagi ota-ona konseptining chog'ishtirma tahlili.....	222
Mengboyev Azizbek Alijon o'g'li. O'zbek xalq bayramlari nomlarining tematik tasnifi va milliy-madaniy xususiyatlari.....	225
Xolboyeva Iroda Shuxrat qizi. Hand/qo'l nomlari asosida shakllangan proverbial frazemalarning chog'ishtirma tadqiqi.....	228
Сулейманова Наргиза Мардоновна, Бахриддинова Мадина Шавкатовна. Художественный перевод как средство преодоления культурного изоляционизма.....	240
Shoyimova Komila. Termiz va Winchester shaharlari toponimlarining tarixiy va madaniy aloqalari.....	250
Nazarova Lola Maqsadilla qizi. Ingliz tili korpusining funksional xususiyatlari.....	256
Muhammedova Xulkar Eliboyevna. Jon Apdayk ijodida mifologik xususiyatlar talqini.....	262
Muxammedova Nilufar Eliboyevna. Amerika hindu yozuvchilari ijodida tarixiy manbalar tasviri.....	266
Bafoyeva Nigora Azimovna. "O'tkan kunlar" romanidagi shaxs nomlarining leksik qatlam bilan munosabati.....	305
Atajanova Nazokat Mansur qizi. "Feyshn-blog"larining internet diskursdagi o'rni.....	319
Masharipov Mansurbek Masharipovich. Mahmudxo'ja Behbudiy ijod qilgan davrdagi ijtimoiy-lisoniy vaziyat.....	330

12.00.00 – “YURIDIK FANLAR”

Игиликов Жаксылык Жолдасбаевич. Основное понятие и анализ жалоб и апелляций.....	73
Babajanov Farrux Qadamboyevich. Iqtisodiy protsessda sud xarajatlari institutining tushunchasi.....	185
Туганова Луиза Джурбаевна. Роль юриста в защите социальной справедливости и прав человека.....	188

13.00.00 – “PEDAGOGIKA”

Bozorov Zokir Yuldosh o'g'li, O'tanov Nurbek Abdumalik o'g'li. Kompetentli yondashuv asosida matematika o'qituvchilarini tayyorlashning metodologik xususiyatlari.....	55
Xalbayeva Gulnoza Arshidinovna. Bolalarni maktab ta'limiga psixologik tayyorgarligi muammolari.....	135
Tangirova Ruhshona. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalashda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining ahamiyati.....	158
Ibragimova Matluba Maxsudovna. Sog'om avlod tarbiyalashda badiiy gimnastika va milliy raqs uyg'unligini ta'minlashning samarador jihatlari.....	165
Maxmudova Charos Ikromovna. Geografiya ta'limini muvaffaqiyatli tashkil qilishda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati.....	194
Yo'ldashev Umirzoq Xamza o'g'li. An'anaviy va raqamli texnologiyalarning ta'limdagi uyg'unligi.....	197
Duschanova Nilufar Sabirbayevna. Adabiy ta'limni amalga oshirish mexanizmlari.....	218
Илмуродова Феруза Шакировна. Бўлажак тарих фани ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлашда кластер тизимининг аҳамияти.....	259
Ismoilova Malika Erkinovna. Boshlang'ich ta'limda nizolarni bartaraf etishning amaliyotdagi holati.....	285
To'rayev Azamat Maqsudovich. Zamonaviy jamiyatda ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishning umumiy farovonlik uchun ahamiyati (Oliy ta'lim muassasalari talabalari hayoti misolida).....	302
Xujaniyazova Guzal Yuldashevna. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun ta'lim resurslaridan foydalanishning asosiy Komponentlari.....	321
Koshanova Nilufar Maxsudovna. Yevropa iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda intellektual mulk huquqining ahamiyati.....	347

19.00.00.- “PSIXOLOGIYA”

Xayrullayev Qodir Zarfulla o'g'li. Zamonaviy psixologiyada frustratsiya muammosining o'rganilganlik darajasi.....	150
Matchanov Jamshidbek. Stress va ma'naviy salomatlik: zamonaviy qiyinchiliklar va yechimlar.....	236
Ernazarov Nurlanbek Esnazarovich. Abraham Maslouning ehtiyojliklar nazariyasini tahlillash.....	343

Jurnal 2016-yil 28-sentyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0843 raqami bilan qayta ro'yxatdan o'tgan. O'zbekiston Respublikasi OAK tomonidan 2019-yil 30-yanvarda chop etilgan OAK rayosati qarorlari bilan tasdiqlangan ro'yxatga ko'ra 07.00.00 - “Tarix”, 09.00.00 - “Falsafa”, 10.00.00 - “Filologiya” ixtisosligi bo'yicha; OAK Rayosatining 2023-yil 31-oktyabrdagi 345-son qarori bilan 12.00.00 – “Yuridik fanlar”, 13.00.00 – “Pedagogika”, 19.00.00 – “Psixologiya” ixtisosliklari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.



TABLE OF CONTENTS

07.00.00 - "HISTORY"

Komolov Dilshod Pulatovich. Actions of the jadids to establish judicial authorities in Turkestan.....	9
Komolov Dilshod Pulatovich, Qlichov Farxod Pozilovich. A look at the history of the creation of the constitutional court of the republic of Uzbekistan.....	43
Saparbaev Bunyodbek Khurrambek ogli. During the period of Muhammad Rahimkhan i (1806-1825) "The problem of Russian slaves" in relations between the state of Khiva and Russia.....	90
Matyakubov Ikrom Botirovich. The historical methodological foundations of the manchurian invasion of inner china and the struggle of Li Zi Cheng (李.) Against Ching(Qing 清).....	104
Kenjaev Bunyod Bakhtiyor o'g'li. The creation of social science textbooks in Khorezm in the 1920s, including history.....	109
Ismailov Ulugbek Sapparboy o'g'li. Methods of studying the influence of ecological factors on ancient civilization processes.....	113
Matyakubov Khamdam Khamidjanovich. Analysis of scientific views on the economic aspects of the Kaltaminor culture.....	118
Babajanova Nilufar Alisherovna. Some comments on the geographical situation of the iron age in the Khorezm region, the cartography of the territorial boundaries of population settlement.....	162
Sadikova Renata Shamilevna. Domestic political changes in India and Pakistan as factors influencing the 1947-1965 conflict.....	200
Yusupov Shakir Khaitbaevich. The development of urban culture in Khorezm during the period of Amir Temur and the Temurids.....	231
Dadajonova Nargiza Davlatbek qizi. On the history of electrification of the Uzbekistan SSR during the years of world war ii.....	245
Ruzikulova Maftunakhon Yuldashевна. The history of central Ferghana irrigation (1950-1991).....	280
Matkarimova Sadokat Maksudovna. Feruzkhan's life and progressive activity.....	297
Komilov Oybek Kamilovich. The history of irrigation system in Uzbek SSR (1950-1990)	313
Alikhoev Muhammadjon Odiljon ugli. From the history of the fight against epidemics (as an example of the scientific activity of A.D.Grekov).....	325
Saidusmanov Bahrom Abduganievich. History of the establishment of a road transport system in Tashkent region (1945-1990).....	337
Yakubov Husniddin Mukhitdinovich. Carthage – the great city of the ancient world.....	340

09.00.00 - "PHILOSOPHY"

Vusal Zulfugarov Rahman ogli. Philosophy-science relations: epistemological analysis in the context of an interdisciplinary approach.....	13
Davletov Jamshid Bekmatovich. Transformation of human values in the axiology of the new era and its social importance.....	21
Kakhorov Pulotjon Khursanmurodovich. Changing aesthetic and moral values from a cultural and social point of view.....	68
Yuldasheva Matluba Munavarovna. The national ideology is the strategic goal of modernizing society, combining innovative development with national values.....	138
Ruziev Maksud Urinovich. Abulhasan Bakhmanior and the followers of his school.....	172
Asarova Muhabbat Usmandjonovna. Attitude to mysticism in the scientific heritage of M.N. Boltaev.....	176
Tashmetov Tukhtasin Khudayberganovich. Destructive and inhumane characteristics of harmful ideas.....	191
Ja'farov Ibrahimjan Kholmuhammad o'g'li. Protection of national identity and spiritual values in the era of globalization.....	210
Nomozov Khurshid Shavkat ugli. The social function of mass media.....	253
Akhatov Lutfilllo Karamatulloevich, Mirahmedova Shokhida Nusratilloevna. Mysticism and the idea of the perfect man in hazrat navai's works.....	271
Djuraev Golib Abdurasulovich. Social-philosophical environment in the emergence of french existentialism.....	274
Rozmetov Rozmat Botirovich. Is artificial intelligence a social risc or a positive phenomenon for society.....	288
Kamilov Abror Kuvondikovich. Philosophical definitions and classifications of morality and gender concepts.....	293
Aliev Nozimjon Nurullajon o'g'li. Socio-philosophical analysis of the issue of technological progress and ecological balance in the philosophy of the new era.....	309
Imamova Umida Ismail kizi. Moral factors of ensuring information security in society.....	334

10.00.00 - "PHILOLOGY"

Kayumova Shakhnoza Kobiljonovna. Syntactic analysis of proverbs with hydronimal components in english.....	25
Kurbanov Mukhtarbay Dauletbaevich. Grammatical structure of oikonims of Karakalpakstan.....	28
Mamatalieva Navbahor Khojamberdievna. Speech as a paremiological unit.....	32
Rakhimova Laila Muminbaevna. Functional-formal of oral discourse characteristics.....	35
Rozmetova Sahiba Aminbaevna. The role of the motif of birth in oral epic and fairy tales of the people.....	39
Matyakupov Sa'dulla Gaipovich. Rhetorical attitude in Muhammad Yusuf's poem "Onamga xat" ("Letter to my mother").....	47
Atashova Feruza Dauletbayevna, Ashirov Diyorbek. The role of realia in preserving culture through translation.....	51
Sherdjanova Sevara Kahramanovna. Proverbs relating to uzbek national traditions and their linguo-cultural features.....	60
Yusupova Sabohatkhon Azamjonovna, Rakhmatullaeva Dilnozakhon Abdumutal qizi. Gendered expressions of respect in language: a comparative analysis.....	64
Tauraeva Sadat Qahramanovna. Father image in Khurshid Davron's poetry.....	77
Narmuratov Zayniddin Radjabovich. Problems of translation of phraseological units.....	80
Khabibulloeva Gulchekhra Komiljonovna. The importance of teaching geography at the primary schools.....	83
Kalimbetova Dilnoza Azamatovna. Specific features of the terms of otorhinolaryngology.....	86
Makhmudova Shakhlo Mizrobovna. Development of learning motivation of students in teaching standard language units.....	94
Kayumova Shakhnoza Kobiljonovna. Problems of translation of articles with hydronymic components in english and uzbek.....	98
Murotalieva Maftuna Shukurulloevna. The theme of infertility in the dystopian novels the children of men.....	101
Rahimova Shahnoza Jo'raqulovna. The history and etymological origin of expressions of gratitude in uzbek and english languages.....	123
Turdieva Matluba Isoqjon qizi. Challenges in developing languages for bilingual children.....	126
Xurramova Mehriniso Akbarovna. Idiomatic Units As A Means Of Gaining Public Attention In Official Communicatio.....	129
Abdiev Azamat Turganbaevich, Nurjanova Hurliman Ergalieva. Phraseological units in the epic of «Ilmikhon».....	132
Maloxat Yulchieva Badalbaeva. Translations of english idioms related to fire and emergency situations into uzbek language.....	144
Abdimuratov Turganbay Jiemuratovich. Investigating the conversion process.....	147
Mustafaeva Altyngul Jumanazarovna. Analytical forms of the modal modal.....	153
Ruzimbaev Khurram Saparbaevich. Typological phenomena in poetic extracts of the epic "Gorogly".....	169
Eshkuvvatova Gulasad Abdullo qizi. Linguacultural features and translation issues of phraseological units with the component "fruit" in english and uzbek languages.....	179
Radjabova Nargiza Artikbaevna. Linguoculturological features of translation of literary text from russian into uzbek.....	182
Mamanabieva Shakhrixoda Sharofidin qizi. The heroism of children in pearl S.Buck's "The big wave".....	207
Karimova Ozodaxon Avazxon qizi, Sobirova Nodirabegim Murodjon qizi. Characteristics of the translation of fixed phraseological units.....	214
Hayitova Shohida Erkin kizi. Comparative analysis of the concept of parents in english and uzbek.....	222
Mengboyev Azizbek Alijon ugli. Thematic classification and national-cultural features of the names of uzbek holidays.....	225
Holboeva Iroda Shuhrat kizi. Comparative study of proverbs formed based on the nouns hand/qo'l.....	228
Suleymanova Nargiza Mardonovna, Bakhridinova Madina Shavkatovna. Literary translation as a means of overcoming cultural isolationism.....	240
Shoyimova Komila. Historical and Cultural Connections of the Toponyms of Termiz and Winchester.....	250
Nazarova Lola Maksadilla kizi. Functional features of the english corps.....	256
Mukhammedova Khulkar Eliboevna. The mythological features in john updike novels.....	262
Mukhammedova Nilufar Eliboevna. Use of historical sources in native american literature.....	266
Bafoyeva Nigora Azimovna. The relationship of personal names to the vocabulary layer in the novel "Days gone by".....	305
Atajanova Nazokat Mansur qizi. The role of fashion blogs in internet discourse.....	319
Masharipov Mansurbek Masharipovich. The social-linguistic situation during Mahmudkhoja Behbudi's.....	330

12.00.00. - "LEGAL SCIENCES"

Igilikov Jaksilik Joldasbaevich. Basic concept and analysis of complaints and appeals.....	73
Babajanov Farrukh Kadamboevich. The concept of the institute of court costs in the economic process.....	185
Tuganova Luisa Djuraevna. The role of a lawyer in the protection of social justice and human rights.....	188

13.00.00. - "PEDAGOGY"

Bozorov Zokir Yuldosh ugli, Utanov Nurbek Abdumalik ugli. Methodological features of training mathematics teachers based on a competence-based approach.....	55
Khalbaeva Gulnoza Arshidinovna. Problems of psychological preparation of children for school education.....	137
Tangirova Rukhshona. The importance of modern educational technologies in the education of preschool children.....	158
Ibragimova Matluba Maksudovna. Effective aspects of ensuring the harmony of rhythmic gymnastics and national dance in raising a healthy generation.....	165
Makhmudova Charos Ikromovna. The importance of a competency-based approach in the successful organization of geography education.....	194
Yuldashev Umirzoq Khamza o'g'li. The harmony of traditional and digital technologies in education.....	197
Duschanova Nilufar Sabirbaevna. Mechanisms of implementation of literary education.....	218
Ilmurodova Feruza Shakirovna. The importance of the cluster system in preparing future history teachers for professional activity.....	259
Ismoilova Malika Erkinovna. The practical status of dispute resolution in primary education.....	285
Turaev Azamat Maqsudovich. The importance of developing scientific and research competence in modern society for general well-being (on the example of the life of students of higher educational institutions).....	302
Khujaniyazova Guzal Yuldashevna. Essential components of utilizing educational resources to Foster communicative competence.....	321
Koshanova Nilufar Maksudovna. The importance of intellectual property law in ensuring European economic stability.....	347

19.00.00. - "PSYCHOLOGY"

Khairullaev Kadir Zarfulla ugli. The level of study of the problem of frustration in modern psychology.....	150
Matchanov Jamshidbek. Stress and spiritual health: modern Challenges and solutions.....	236
Yernazarov Nurlanbek Yesnazarovich. Analysis of Abraham Maslow's theory of needs.....	343

The magazine was re-registered by the Press and Information Agency of the Republic of Uzbekistan on September 28, 2016 with the number 0843.

According to the list approved by the decisions of the Board of Education of the Republic of Uzbekistan published on January 30, 2019, 07.00.00 - "History", 09.00.00 - "Philosophy", 10.00.00 - "Philology" according to; 2023 of the HAC Board According to the decision No. 345 of October 31, 12.00.00. - "Legal Sciences", 13.00.00. - "Pedagogy", 19.00.00. "Psychology".

TURKISTONDA JADIDLAR TOMONIDAN ODIL SUDLOV IDORALARINI TASHKIL ETISH BORASIDAGI HARAKATLAR

Komolov Dilshod Pulatovich, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrasi, tarix fanlari doktori (DSc), professor

ACTIONS OF THE JADIDS TO ESTABLISH JUDICIAL AUTHORITIES IN TURKESTAN

Komolov Dilshod Pulatovich, Department of History and Social Sciences, University of Economics and Pedagogy, Doctor of History (DSc), Professor

ДЕЙСТВИЯ ДЖАДИДОВ ПО СОЗДАНИЮ ОРГАНОВ ПРАВОСУДИЯ В ТУРКЕСТАНЕ

Комолов Дилшод Пулатович, кафедра истории и социальных наук Экономико-педагогического университета, доктор исторических наук (DSc), профессор

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkistonda jadid ma'rifatparvarlari tomonidan odil sudlov idoralarini tashkil etish borasida amalga oshirilgan ishlar tarixiy manbalar va me'yoriy-huquqiy hujjatlarni qiyosiy tahlil qilish asosida yoritib berilgan. Shuningdek, sovet hokimiyatini zo'ravonlik bilan o'rnatilishi, sudyalar daxlsizligining buzilishi, sudlarning mustabid tuzumning “jazo mashinasi”ga aylantirilishi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: jadid, siyosiy partiya, maromnoma, daxlsizlik, ayb, jazo.

Abstract: Based on a comparative analysis of historical sources and normative legal acts, this article highlights the work done by Jadid educators in Turkestan to create judicial authorities.

It also reveals the violent establishment of Soviet power, the violation of the inviolability of judges, and the transformation of courts into a “punitive machine” of a despotic regime.

Key words: jadid, political party, ritual, immunity, guilt, punishment.

Аннотация: В данной статье на основе сравнительного анализа исторических источников и нормативно-правовых актов освещается работа, проделанная джадидскими просветителями в Туркестане по созданию органов правосудия. Раскрывается также насильственное установление советской власти, нарушение неприкосновенности судей, превращение судов в “карательную машину” деспотического режима.

Ключевые слова: джадид, политическая партия, ритуал, неприкосновенность, вина, наказание.



<https://orcid.org/0009-0000-6812-4577>

e-mail:

dilshod.komolov.2025@bk.ru

KIRISH. Hozirgi kunda taraqqiyparvar ajdodlarimizning, jumladan jadidlarning ilg'or g'oya va qarashlarini tadqiq etish, ularning milliy davlatchilik va huquq rivoji to'g'risidagi nazariy qarashlari bilan birga amaliy tajribalarini ham o'rganish juda dolzarb ahamiyatga ega. Jadidlar qonun ustuvorligini ta'minlash asosida demokratik jamiyat qurishga intilganlar. Biz bugun Yangi O'zbekiston va Uchinchi Renessansni bunyod etishda, albatta, jadid allomalarimiz qoldirgan boy huquqiy merosdan kengroq foydalanishimiz kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Tarixga nazar tashlasak Birinchi jahon urushi frontlaridagi mag'lubiyatlar, xalq xo'jaligidagi inqiroz Rossiya imperiyasiga halokatli ta'sir etdi. Iqtisodiy bo'hronlar xalq noroziligi bilan qo'shilib, siyosiy inqirozga aylandi va 1917-yil fevral inqilobi natijasida imperator hokimiyati ag'darib tashlandi. Mart oyida Rossiyada Muvaqqat hukumat hamda ishchi, dehqon va askar deputatlari sovetlaridan iborat qo'shhokimiyatchilik vujudga keldi. 1917-yil 3-martda ushbu xabar Turkiston xalqiga e'lon qilindi. Turkistonda ham Muvaqqat hukumat idoralari va sovetlar tuzila boshlandi.

Muvaqqat hukumat yangi tarixiy sharoitda ham Turkistonni mustamlaka holida saqlab qolishga urindi. Turkiston general-gubernatorligi tugatilib, Turkiston qo'mitasi tashkil topdi. Hukumat tuzilmalarining mahalliy aholiga nisbatan munosabati sobiq imperiya davriga qiyoslaganda unchalik o'zgarmadi. Bu haqda 1917-yil 30-iyunda Andijon soveti a'zosi Abduqodir Qushbegiyev Turkiston qo'mitasiga topshirgan yozma ma'ruzasida o'lka soveti va Turkiston qo'mitasining olib borayotgan munofiqlari siyosatiga shama qilib, shunday degan edi: "Tintuvlar, tergovsiz sud va muayyan bir aybnomalar qo'ymasdan qamoqqa olishlar, turarjoy erkinligining buzilishi – bularning hammasi inqilob, erishilgan erkinliklarni saqlab qolish nomidan qilinmoqda! Butkul qarama-qarshi tushunchalarni qanday bayon qilish mumkin, shiorlar bilan dalillar o'rtasidagi ziddiyatlarni qanday tushuntirsa bo'ladi? Kelajakdagi huquqlar nomidan ochiqdan-ochiq qonunsizlik yuz bermoqda"[1,-B.46].

MUHOKAMA. Shunga qaramay, Rossiyadagi inqilobiy jarayonlar Turkiston musulmon aholisining siyosiy faollashuviga sabab bo'ldi. Musulmon ziyoli va ulamo yetakchilarining tashabbusi bilan "Sho'roi Islomiya", "Sho'roi Ulamo", "Turon", "Turk adami Markaziyat (Federalist) firqasi" kabi siyosiy tashkilotlar vujudga keldi. Ular tashkil etgan qurultoylarda Turkistonning davlat tuzilishi, boshqaruv shakli, adliya idoralari bo'lajak holati muhokama qilindi. Masalan, 1917-yil 12-14-iyulda Farg'ona shahrida "Turk adami Markaziyat (Federalist) firqasi" siyosiy partiyasining birinchi qurultoyi bo'lib o'tdi. Ushbu qurultoyda Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov hamda ularga hammaslak bo'lgan o'nlab jadidchilik harakatining taniqli namoyondalari tomonidan "Turk adami Markaziyat (Federalist) firqasi" siyosiy partiyasining Maromnoma va Nizomnomasi ishlab chiqildi. E'tiborga loyiq tomoni shundaki, jadid mutafakkirlari Maromnomada nihoyatda muhim masalalardan biri sifatida adliya idoralariga alohida o'rin ajratdilar.

Maromnomaning sakkizinchi bobi "Adliya masalasi" deb nomlangan bo'lib, olti moddani o'z ichiga olgan. Jumladan, ushbu bobning 1-moddasida sud mahkamalari va adliya organlari har qanday aralashuvdan ozod bo'lishi va shariat hamda qonunlarga bo'ysunishi lozimligi ko'rsatib o'tilgan. 3-moddada esa ijroiya organlari sudyalarning tayinlanishi, bir ishdan boshqa ishga o'tishiga, shuningdek, tergovning borishiga aralashmasligi va ta'sir qilmasligi, jazolar tizimi parlament tomonidan ishlab chiqilgan konstitutsiya hamda qonunlar asosida belgilanishi ta'kidlanadi. 5-moddada tergov va sud ishlarini ko'rish albatta, advokat ishtirokida olib borilishi lozimligi ko'rsatib o'tilgan edi[2,-B.7]. Shuningdek, qurultoyda fuqarolar jinsi, irqi, millati, tili va dinidan qat'i nazar sud oldida teng huquqliligi va tegishli xatti-harakatlari uchun qonun oldida bir xil javobgarligi, agarda biror shaxs tegishli tashkilotlar ko'rsatmasi bilan hibsga olingan taqdirda, unga 24 soat ichida ayb e'lon qilinishi lozimligi ta'kidlandi[2,-B.7].

Musulmon siyosiy tashkilotlari mustaqil sud hokimiyati tashkil etish tarafdori edilar. Jumladan, ular tomonidan sudyalarning daxlsizligini ta'minlash, davlat idoralari va mansabdor shaxslarning sudlar faoliyatiga aralashuviga yo'l qo'ymaslik, aybsizlik prezumpsiyasi kabi g'oyalarning o'lg'a surilishi o'sha davr nuqtayi nazaridan ulkan voqea edi. Turkistonda musulmon siyosiy tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiya asosida demokratik davlat tashkil etish uchun barcha asoslar mavjud edi. Biroq bolsheviklar partiyasining zo'ravonlik bilan hokimiyatga kelishi siyosiy jarayonlarni mutlaqo boshqa o'zanga burib yubordi.

Xuddi Rossiyada bo'lgani singari, Turkistonda ham bolsheviklar partiyasi aholi o'rtasida katta ta'sirga ega emas edi. Yerli aholi ularning puch va'dalariga ishonmadi va musulmon siyosiy tashkilotlarga ergashdi. Qonuniy, demokratik yo'l bilan hokimiyatni egallashga ko'zi yetmagan bolsheviklar zo'ravonlik yo'lini tanladi. Petrograd voqealarining ta'sirida 1917-yil 1-noyabrda Toshkentda zo'rlik bilan sovet hokimiyati o'rnatildi. Hokimiyatni qurol bilan qo'lga kiritgan bolsheviklar partiyasi yangi davlat boshqaruvini tashkil etish masalasiga o'ta sinfiy va shovinistlaracha munosabatda bo'ldi. Bu 1917-yil 15-22-noyabrda Toshkentda bo'lib o'tgan o'lka sovetlarining III qurultoyida yaqqol namoyon bo'ldi. Qurultoy bolsheviklarning tashabbusi va tazyiqi bilan o'lkadagi yangi hokimiyatning rahbar organi tarkibiga ko'p millatli mahalliy aholining birorta ham vakilini kiritmadi. Bu bilan yangi boshqaruv tizimi Turkiston xalqlariga mustaqillik berishni xohlamasligi va sobiq imperiya mustamlakalarini o'z tasarrufida saqlab qolish uchun barcha choralarni ko'rishini ma'lum qilgan edi.

Turkistonda sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng sobiq imperiya tartiblari bekor qilinib, yangi boshqaruv tizimini tashkil etishga kirishildi. Jumladan, 1917-yil 24-noyabrda RSFSR XKS qabul qilgan sud haqidagi birinchi dekretga asosan 1917-yil 12-dekabrda Turkiston XKS sud to'g'risida buyruq e'lon qildi[3,-C.2-3]. Unda sobiq Rossiya imperiyasining barcha sud mahkamalari, chunonchi, okrug sudlari, sud palatasi bekor qilinib, saylovlar asosida tuziladigan yangi sudlar bilan almashtirilishi

qayd etilgan edi. Sobiq sud mahkamalari bilan birga prokuror nazorati, tergov va advokatlar tashkiloti ham tugatildi.

NATIJALAR. Eski sud tizimi bekor qilingach, amalda yangi sovet sudlari tashkil topmadi. Natijada, Turkiston o'lkasi Adliya xalq komissarligi RSFSR XKSga telegramma orqali murojaat etib, yangi sovet sudlari tuzilgunga qadar sobiq imperiya sudlari faoliyatiga ruxsat berishni so'raydi. Ushbu holat o'rganib chiqilib, Markazning ko'rsatmasi bilan 1917-yil 31-dekabrda Turkiston XKS shoshilinch dekret qabul qildi. Unda sovet sudlari tuzilguniga qadar sobiq imperiya sudlari faoliyat yuritishi, siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan ishlar esa mahalliy sovetlarga taqdim etilishi ko'rsatib o'tilgan edi [4].

Sovet hokimiyatining sud sohasida yuritgan siyosati keskin norozilikka sabab bo'ldi. Garchi sobiq sudyalarning faoliyatiga vaqtinchalik ruxsat berilsa-da, biroq ularning hammasi ham o'z vazifasiga qaytmadi. Buning oqibatida, jamiyatda yalpi qonunsizlik muhiti vujudga keldi. Ma'muriy davlat idoralari, mansabdor shaxslar sud vakolatini o'zlashtirib ish yuritish, fuqarolarni noqonuniy qamoqqa olish, sud-tergovsiz jazoga tortish avj oldi.

Siyosiy tuzumning beqarorligi mamlakatda yangi sud tizimini qaror toptirishga salbiy ta'sir ko'rsatdi. 1917-yilda tashkil topgan sovet hokimiyati faqat 1919-yilga kelib, ya'ni oradan ikki yil o'tgachgina yangi sudlarni tashkil etishga muvaffaq bo'ldi. Shunda ham sovet sudlari o'ta ziddiyatli tarzda faoliyat yuritdi. Jumladan, favqulodda komissiya, sovet xavfsizlik idoralari sudlar faoliyatiga aralashib, ishni o'z manfaati yo'lida hal etishga erishgan. Arxiv hujjatlarida bayon etilganidek, favqulodda idoralar sudyalarning hukm va qarorlarini bekor qilib, ishni qaytadan ko'rishga buyruq berar, bu talabni bajarmagan sudyalarning esa qamoqqa olinardi[5].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, Turkistonda jadid ma'rifatparvarlari tomonidan bir qator siyosiy tashkilotlar tashkil etildi. Ushbu tashkilotlar tomonidan mustaqil sud hokimiyatini barpo etishning nazariy asoslari, konsepsiyalari ishlab chiqildi. Qurultoylarda ular tomonidan ishlab chiqilgan odil sudlov idoralarini tashkil etish

borasidagi aksariyat tamoyillar xalqaro huquq normalariga muvofiq edi. Bu esa jadid ma'rifatparvarlarining davlat boshqaruvi, siyosiy bilimlar borasida o'z davrining yetuk bilimdonlari ekanligidan dalolat beradi. Biroq, 1917-yilda Turkistonda zo'ravonlik bilan o'rnatilgan sovet hokimiyati bunga yo'l bermadi. Keyinchalik tashkil etilgan sovet sudlari hukmron tuzumning jazo quroli sifatida ish yuritdi va mustabid tuzum manfaatlarining himoyachisiga aylantirildi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A'zamxo'jayev S. Turkiston Muxtoriyati: Milliy-demokratik davlatchilik qurilishi tajribasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – B. 46.

2. Turk adami Markaziyat (Federalist) firqasi Maromnomasi // Fan va turmush. – Toshkent, 1990. – № 7. – B. 7.

3. Сборник декретов и приказов Совета Народных Комиссаров Туркестанской Республики. –Ташкент: Типография ТАССР, 1918. – С. 2-3.

4. O'zbekiston Milliy arxivi R-38-fond, 2-ro'yxat, 4-ish, 55-varaq.

5. O'zbekiston Milliy arxivi R-38-fond, 2-ro'yxat, 54-ish, 119-varaq.



FELSEFE-BİLİM İLİŞKİLERİ: DİSİPLİNLERARASI YAKLAŞIM BAĞLAMINDA EPISTEMOLOJİK ANALİZ

*Zulfugarov Vusal Rahman oğlu, Azərbaycan Milli Bilimler
Akademisi Felsefe ve Sosioloji Enstitüsü, (PhD)*

FALSAFA-FAN ALOQALARI: FANLARARO YONDASHUV KONTEKSTIDA EPISTEMOLOGİK TAHLİL

*Zulfugarov Vusal Rahmon o'g'li, Ozarbayjon Milliy fanlar
akademiyasining Falsafa va sosiologiya instituti, falsafa fanlari
doktori (PhD)*

PHILOSOPHY-SCIENCE RELATIONS: EPISTEMOLOGICAL ANALYSIS IN THE CONTEXT OF AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

*Vusal Zulfugarov Rahman oglu, The Institute of Philosophy and
Sociology of Azerbaijan National Academy of Sciences, (PhD) in
philosophy*

ОТНОШЕНИЯ ФИЛОСОФИИ И НАУКИ: ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА

*Зульфугаров Вусал Рахман оглы, Институт философии и
социологии Национальной академии наук Азербайджана,
доктор философии (PhD)*



<https://orcid.org/0009-0004-7491-3520>

e-mail:

vzulfugarov@gmail.com

Öz: Makalede, çağdaş tarihsel dönemde felsefe-bilim ilişkilerinin bir takım epistemolojik özellikleri disiplinlerarası bir yaklaşım prizmasından ele alınmaktadır. Disiplinlerarası araştırma alanı kendine has araştırma metodolojisi ve yöntemlerine sahip olduğundan felsefe-bilim ilişkilerine de özel bir içerik kazandırdığı gösterilmektedir. Bu yaklaşım içerisinde «disiplinlerarasılık» terimi, kendine özgü yaklaşımı, araştırma metodolojisi ve yöntemleriyle bilimsel bilişsel bir konum olarak değerlendirilebilir. Makalede, disiplinlerarası bir yaklaşımın karakteristik özelliği olan sistemik etkileşimler prizmasında görecilik, bağlamsalcılık, öznelerarasılık ve perspektifçilik gibi metodolojik ilkeler kullanılmıştır. Yöntem olarak sistem araştırması ve bütünleştirici dinamiklerin sağlanması kullanılmaktadır. Bilimsel yenilik, modern aşamada felsefe-bilim ilişkilerinin bilimsellik-teknolojik-toplumsallık «sistemi» veya «ağı»nın parametrelerinden biri olduğu teziyle ilgilidir. Bunun somut tezahürlerinden biri, felsefe-bilim ilişkilerinde kültürel bağlamın giderek artan rolüdür.

Anahtar Kelimeler: Görecilik, bağlamsalcılık, bilimsel perspektifçilik, öznelerarasılık, disiplinlerarasılık.

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy tarixiy davrda falsafa va fan munosabatlarining ba'zi gnoseologik xususiyatlari fanlararo yondashuv prizmasi orqali ko'rib chiqiladi. Fanlararo tadqiqot sohasi o'ziga xos tadqiqot metodologiyasi va usullariga ega bo'lganligi sababli u falsafa-fan munosabatlariga alohida mazmun berishi ko'rsatilgan. Ushbu yondashuv doirasida "fanlararolik" atamasini o'ziga xos yondashuvi, tadqiqot metodologiyasi va usullari bilan ilmiy kognitiv pozitsiya deb hisoblash mumkin. Maqolada fanlararo yondashuvga xos bo'lgan tizimli o'zaro ta'sirlar prizmasida relyativizm, kontekstualizm, intersub'yektivlik va perspektivizm kabi metodologik tamoyillar qo'llaniladi. Usul sifatida tizim tadqiqoti va integrativ dinamikani ta'minlash qo'llaniladi. Ilmiy innovatsiya zamonaviy bosqichda falsafa-fan munosabatlari ilmiy-texnologik-ijtimoiy "tizim" yoki "tarmoq" parametrlaridan biri ekanligi haqidagi tezis bilan bog'liq. Buning konkret ko'rinishlaridan biri falsafa-fan munosabatlarida madaniy kontekst rolining ortib borishidir.

Kalit so'zlar: relyativizm, kontekstualizm, ilmiy perspektivizm, intersub'yektivlik, fanlararolik.

Abstract: In the article, some epistemological features of philosophy-science relations in the modern stage are discussed through the prism of an interdisciplinary approach. It is emphasized that since the field of interdisciplinary research has its own research methodology and methods, it also brings a special content to philosophy-science relations. Within this approach, the term "interdisciplinarity" can be considered as a scientific cognitive position with its unique approach, research methodology and methods. In the article, methodological principles such as relativism, contextualism, intersubjectivity and perspectivism are used in the prism of systemic interactions, which are characteristic of an interdisciplinary approach. System research and providing integrative dynamics are used as methods. Scientific innovation is related to the thesis that philosophy-science relations in the modern stage are one of the parameters of the scientific-technological-social "system" or "network". One of the concrete manifestations of this is the increasing role of the cultural context in philosophy-science relations.

Key words: relativism, contextualism, scientific perspectivism, intersubjectivity, interdisciplinarity.

Аннотация: В статье ряд гносеологических особенностей отношений философии и науки на современном этапе рассматриваются через призму междисциплинарного подхода. Подчеркивается, что область междисциплинарных исследований имеет собственную методологию и методы исследования, что также придает особое содержание отношениям философии и науки. В рамках данного подхода термин "междисциплинарность" можно рассматривать как научную познавательную позицию, имеющую собственный подход, методологию и методы исследования. Такие методологические принципы, как релятивизм, контекстуализм, интерсубъективность и перспективизм, используются в статье через призму системных взаимодействий, характерных для междисциплинарного подхода. В качестве метода используются системные исследования и обеспечение интегративной динамики. Научная новизна связана с тезисом о том, что отношения философии и науки на современном этапе являются одним из параметров "системы" или "сети" научности-технологичности-социальности. Одним из его конкретных проявлений является возрастающая роль культурного контекста в отношениях философии и науки.

Ключевые слова: релятивизм, контекстуализм, научный перспективизм, интерсубъективность, междисциплинарность.

1. Giriş. Bilimler arasındaki ilişkilerin genişlemesi ve derinleşmesi yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlar disiplinlerarası, multidisipliner, transdisipliner ve nanobilim gibi türlere ayrılırlar. Kural olarak disiplinlerarası, multidisipliner ve transdisipliner etkileşim türlerine dayanırlar. Aynı zamanda filozoflar modern bilimlerarası ilişkileri genel disiplinlerarası yaklaşım adı altında birleştirmektedir. Burada özel olan, onu

bilimlerarası ilişkilerin spesifik içeriğine göre değil, bilimsel bilişsel yaklaşımın (bilişsel ve sosyo-kültürel açıların birliğinde) doğasına göre sınıflandırmaktır [13, 593–601; 2, 7-20].

"Disiplinlerarası" ("interdisciplinary") teriminin iki anlamda kullanılmasının bir temeli vardır. Çünkü burada geniş anlamda "inter" sözü nü genel olarak farklı disiplinlerin (sayılarında herhangi bir sınırlama yoktur) bilişsel alanlarının ortak kognitif bölgesi anlamına gelebilir. Bu açıda

disiplinlerarası bilişsel ortamın içeriğinin somut ayrıntılarına girmeden, genel epistemolojik düzeyde farklı bilimlerin ortak bilişsel alanı olarak “disiplinlerarası” terimi kullanılabilir.

Aynı zamanda “disiplinlerarasılık”, bilimler arasındaki ilişkilerde güçlü entegrasyon anlamına gelir. Bu anlamda J.Petts, S.Ovens ve H.Bulkeley disiplinlerarasılığı disiplinlerarası ilişkilerin genel bir özelliği olarak vurgular [13, 593–601].

Bu makalede “disiplinlerarası” terimini farklı bilim alanlarının (disiplinlerarası, multidisipliner, transdisipliner) belirli etkileşim türleri açısından değil, yukarıda vurguladığımız ve bütün olarak modern aşamada farklı bilim alanlarının ortak epistemolojik ve metodolojik alanı olarak kullanıyoruz.

Ayrıca konuya bu tür yaklaşmanın genel düzeyde felsefe ve bilim arasındaki karşılıklı ilişkilere dair mevcut felsefi yaklaşımlar bağlamında da önemli olduğunu dikkate alıyoruz. Bu makalede uygulanan yaklaşım aslında bu genel düzeyin (“alt sistem” terimini de kullanabiliriz) bileşenlerinden biri olarak düşünülebilir. İşte bu genel teorik ve epistemolojik-metodolojik prizmada modern disiplinlerarası çalışmalarla felsefenin epistemolojik-metodolojik ilişkileri araştırılmaktadır.

Genel olarak disiplinlerarası araştırmalarda özel araştırma metodolojisi ve yöntemleri kullanılır. Yani buradaki “disiplinlerarası” terimi aynı zamanda özel bir araştırma stratejisi anlamına da gelmektedir. Felsefe ile disiplinlerarası yaklaşımın metodolojik açıdan etkileşimine bu prizmadan bakılabilir. Bunun için görecelik, bağlamsalcılık, öznelerarasılık ve perspektifçilik gibi metodolojik ilkeler kullanılır. Yöntem olarak sistematik araştırma kullanıldı.

2. Modern aşamada felsefe-bilim ilişkileri: bazı epistemolojik özellikler. Geleneksel olarak bilim felsefesinde bilimsel yöntemler incelenir. Felsefe, bilim felsefesi bölümüyle bilimsel bilişle doğrudan etkileşime girer. Ancak bilimdeki değişimin her aşamasında bu etkileşimin içerik tonları ayırt edilebilmektedir. Aynı zamanda felsefe-bilim ilişkileri sadece metodolojik alanla sınırlandırılmaz. Genel düzeyde felsefe-bilim ilişkilerinin epistemolojik, metodolojik ve dünya görüşü yönleri mevcuttur.

Bilim felsefesinin gerçekliğin bilimsel açıklamasını (veya tanımını) mutlaklaştırmadığını

vurgulamak gerekir. Burada bilimsel yaklaşımların kendi doğasının incelenmesi özel bir yer tutur. Örneğin, bilimsel bilginin yaratılmasında ampirik ve rasyonel açıların etkileşiminin felsefi anlayışı, bilimsel teorilerin doğru olma kriterleri, bilim adamlarının ortaya koyduğu hipotezlerin doğruluğu gibi sorunlar araştırılır. Bilimsel bilginin yaratılmasının tamamen kognitif ve sosyo-kültürel açılarının etkileşimi de bilim felsefesinde araştırılmaktadır. Bilimsel bilginin toplumsallaştırılması için kullanılan dil bilim felsefesinin ilgi alanına girmektedir. Bu yüzden bilim felsefesi metafizik, epistemoloji ve dil felsefesiyle yakından ilişkilidir.

Burada felsefe ve bilim arasındaki ilişkiye dair birçok soru ortaya çıkıyor. Örneğin, bilimsel bir problemi analiz etmek için felsefeyi bir metodoloji olarak kullanmak mümkün müdür?

Bu tür soruları dikkate alarak gelinen aşamada felsefe-bilim ilişkilerine yönelik üç temel yaklaşımın olduğunu vurgulamaktadırlar. Şu anda felsefe ve bilim nispeten bağımsız bilgi alanları olarak görülüyor. Bunun temelinde incelenen nesnelere farklı felsefi ve bilimsel yaklaşımların kabul edilmesi dayanmaktadır. Bilimsel yaklaşıma göre bilim gerçeklerle (facts) çalışır. Gerçeklik olgularda görülür (modern yaklaşımlarda bile konunun bu yönü kesin olarak kabul edilmemektedir). Felsefe kavramlarla, soyut kuramsal-metodolojik ölçütlerle çalışır. Bu bağlamda felsefe, bilimsel yargıların başlangıç ilkelerinin anlaşılmasını mümkün kılar.

İkinci yaklaşım Willard Van Orman Quine'in «Deneyciliğin İki Dogması» (1951) makalesinde ifade edilmiştir [14, 20-46]. Quine'e göre 20. yüzyıl bilimsel emprizmde iki doktrin hakimdir. Bunlardan ilki, gerçeği analitik ve sentetik kategorilere ayıran ve aralarında temel bir farklılık olduğunu iddia eden ampirizmdir. Quine'a göre analitik bilimsel doğrular mutlak doğrulardır, sentetik bilimsel doğrular ise somut olgulara dayandıkları için görecelidirler.

Benzer şekilde ikinci dogma olarak sunduğu redüksiyonizmi Quine eleştirmektedir. Quine'a göre indirgemecilik, algılanan (anamlı) her fikrin, doğrudan deneyimle aynı olduğu varsayılan bazı mantıksal yapılara eşdeğer olduğunu dikkate alır. Aslında bilgi, «deneyimle yalnızca sınırlarda temas eden bir insan yapısıdır» veya «...deneyim, bilimin sınır koşullarıdır» [14, 20-21].

Bunlardan Quine'in vardığı sonuç, bu doktrinlerin hiçbirinin yeterince gerekçelendirilmediği ve bunlardan birincisinin reddedilmesi bilişsel açıdan «spekülatif metafizik ile doğal bilim arasındaki sınırın silinmesine» yol açarken, diğeri «pragmatizme yönlendirir» [14, 20-21]. Genel olarak bu, bilim ile felsefe arasına net bir çizgi çekmenin imkansız olduğu anlamına gelir.

Son olarak üçüncü yaklaşım, olguların temsilini dilsel deneyime, bir bütün olarak dilin doğasına yönlendirir. Bu çerçevede daha geniş bir alanda bilginin gerçekliğine ilişkin kriterlerin varlığını kabul eder. Felsefe aynı zamanda gerçekliğin «bilimsel olmayan yöntemlerini» de kabul eder. Bu yönüyle bilimden farklıdır [4].

Epistemolojik alanda bu üç yaklaşımı analiz edersek ortak bir sonuca varabiliriz. Somut olarak, bu yaklaşımlar açık ya da örtülü olarak felsefe ve bilimin birbirinden farklı olduğunu ileri sürmektedir. İlk yaklaşım, felsefe ve bilimin «iki özerk bilgi alanı» olduğunu açıkça belirtirken, ikincisinde Quine'in yorumu, bilim ve felsefenin epistemolojik, tanımlayıcı ve metodolojik sınırlarının kesin olarak tanımlanmamış olmasıyla ilgilidir. Burada W. Quine, felsefi anlayış tarihinde mevcut iki dogmayı engel olarak görüyor. Üçüncü yaklaşım çerçevesinde felsefenin dil deneyimi açısından bilimden farklılaştığı, dolayısıyla felsefenin bilimsel olmayan yöntemlerle bile çalışabileceği tezi bulunmaktadır.

Bu sonucun prizmasından felsefe ve bilim arasındaki ilişkinin derin ve geniş metodolojik ilkeler ışığında araştırılmasının önemi açıkça görülmektedir. Bu ilkeler arasında görecelik, bağlamsalcılık, öznelarasılık ve bilimsel perspektifçiliğin yerini görüyoruz.

2.1. Görecelik ve bağlamsalcılık: epistemolojik özellikler. Bizi dil pratiği bağlamında epistemik görecelik ilgilenidir. Çünkü bu çerçevede modern aşamada felsefe ve bilim arasındaki ilişkiye epistemolojik açıdan bakmak mümkündür. Bu elbette diğer yaklaşımların alternatifini dışlamaz. Buna ek olarak, birincisi, dil pratiğinin araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılmasıdır, ikinci olarak, bu yaklaşım çerçevesinde inanıyoruz ki, örneğin bilginin edinilmesinde görecelik ve mutlakiyetçiliğin konumlarını karşılaştırabiliriz.

Epistemolojinin temel sorunları bu tür bir dil pratiği aracılığıyla yorumlanabilir. Bu noktada

epistemolojik görecelik ile epistemolojideki bağlamsalcılık arasındaki yakın bağlantıyı dikkate almak gerekir [16, 58-80].

Bu makalede tanımladığımız bilimsel amaç bağlamında bu tür bir problem ifadesinin özü nedir? Ana hedef modern aşamada bilginin içeriği ve özüne ilişkin felsefi araştırmaların ışığında felsefe ve bilim arasındaki ilişkiye disiplinlerarası bir yaklaşımın prizmasından göz atmaktır.

Öncelikle modern felsefi ve bilimsel literatürde görecelik ve mutlakiyetçilik arasında yoğun tartışmalar olduğunu vurgulayalım. Bu durum epistemoloji çerçevesinde de kendini göstermektedir [7]. «Bilimsel bilgi mutlak mı yoksa göreceli mi?» sorusunun yanıtları etrafında hararetli tartışmalar yapılıyor. Felsefe-bilim ilişkileri bağlamında bu, felsefi anlayışın epistemolojik koşullarını disiplinlerarası bilgi edinme yöntemleriyle belirleme meselesine redüksiyon etme anlamına gelir. Gerçekten de burada çok sayıda teorik soru ortaya çıkıyor.

Bu konuların başında tüm relativizm türlerinde ortak olan bir tez vardır. O tez şu, ele alınan herhangi bir sorun, örneğin hakikat ve bilgi başka bir kavramla ilişkili olarak tanımlanır ve kapsanır. Genel göreciler referent olarak «kavramsal çerçeveleri» veya «kanıt sistemlerini» kullanırlar. Ancak epistemolojik açıdan araştırmacıların ulaştığı ortak sonuç, konunun daha somut bir alanda araştırılabileceği yönündedir.

«Bağlamsalcılık», modern epistemolojide bir tür görecelik olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu göreceli göndergeye «bağlamsalcılık» adı verilir çünkü «konuşma bağlamını» bilgi için önemli bir gönderge olarak alır [15; 16, 59].

Vurgulanan mantık çerçevesinde, bazı araştırmacılar «bağlam» yerine «kavramsal çerçeve» (“conceptual framework”), «tutarlı bilgi akışı» (“coherent body of information”), «hipotezler ağı» (“set of hypotheses”), ve «teori» (“theory”) kavramını relativizmin daha uygun bir göndergesi olarak görüyorlar. Bu arka plana karşı “bilgi miktarı” (“body of information”) kavramı da ilgi çekicidir [16, 59].

Görecelik ve epistemolojik bağlamsalcılığın etkileşimi, vurgulanan epistemolojik ve metodolojik «bölgede» kesişir. Yani dil açısından relativizm, bağlamsallık arka planına karşı farklı görelilik kriterlerine sahip olabilir. Bu nokta otomatik olarak

felsefenin disiplinlerarası yaklaşım prizmasında çeşitli bilim alanlarının epistemolojik ve metodolojik kesişime alanına uygulanabileceğini veya disiplinlerarası bilimsel bilginin «felsefi ölçümü»nün teorik özelliklerinin dikkate alınmasını önemli kılmaktadır.

Ancak görecelik ve bağlamsalcılığın etkileşiminin felsefi açıklaması bununla sınırlı değildir. Andrey Galukhin «epistemik normları kullanarak çeşitli bağlamsal programlar hazırlamanın mümkün olduğunu» yazıyor [3, 62]. J.Grindrod, vurgulanan bağlamda «teorik bilgi» ifadesinden «bilginin atfedilmesi» (attribution) ifadesine geçişi «baş döndürücü bir epistemolojik dönüş» olarak vurgular [8, 87].

Bazı filozoflar konuya daha geniş bir şekilde yaklaşarak «ontolojinin bağlamsal olduğunu ve dolayısıyla önceden belirlenmediğini» yazıyor [6, 6].

Şu sonuca varılabilir: «epistemolojide üstün bir bilgi kavramı yoktur» [5, 117].

Yukarıda yapılan kısa karşılaştırmalar ışığında bizi ilgilendiren sorun bağlantısında modern aşamada, bilginin göreceliliğinin bağlamsallık (bu kavramın nasıl anlaşıldığına bakılmaksızın) ile yakın etkileşimi nerdeyse bilimsel bir kriter haline gelmiştir. Bu aşamada bilimsel bilgi mutlak bir gerçek olarak değil, belirli koşullar içerisinde içerik haline gelen dinamik bir süreç olarak düşünülmektedir (attribution of knowledge). Bu bağlamda “düşündüğümüz her zaman söylediğimizden fazladır” (Michael Polanyi) sözü ilginç görünmektedir.

Vurgulanan bu epistemolojik ve metodolojik özellikler prizmasında modern bilimlerin etkileşimi alanında oluşan bilginin felsefi anlayışı hakkında ne söylenebilir? Bilginin relativizmi ve bağlamsallığı onun felsefi refleksiyonu prizmasında nasıl ifade edilebilir? Bu soruları cevaplamak için modern disiplinlerarası ilişkilere özgü iki faktöre daha bakalım. Bunlar «öznelerarasılık» ve «bilimsel perspektifçilik»tir.

2.2. Öznelerarasılık ve bilimsel perspektifçilik: modern aşamada epistemolojik fonksiyonları. Öznelerarasılık, modern felsefi-bilimsel anlayışın önemli ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Felsefi ve modern bilimsel yaklaşımlarda bilginin öznelerarası faaliyet sonucu olarak anlanması sanki kognitif bir normdur. Sinerjik çalışmalarda öznelerarasılık,

disiplinlerarası yaklaşımın temel metodolojik ilkelerinden biri olarak sunulmaktadır. Burada bizi ilgilendiren sorun açısından sadece bir takım felsefi noktalara odaklanmaya çalışalım.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilginin «kolektif yaratıcılık» yoluyla oluştuğu tezi bilim felsefesinde merkezi bir yer işgal etmeye başladı. Bu süreç, bir dizi yeni bilimsel yönelimin (sinerjetik, otopoez, bulanık mantıksal kümeler teorisi vb.) ortaya çıkmasıyla daha da genişletildi. Bu yönelimler çerçevesinde «öznelerarasılık» metodolojik bir ilke olarak kabul edilmeye başlandı. Şu anda öznelerarasılık daha geniş bir açıdan ele alınmaktadır. Böylece öznelerarasılık hem bilimsel araştırma faaliyetlerinin düzenlenmesi bağlamında hem de bilgi edinme biçimi olarak araştırılmaktadır. Bu genellikle bilimsel faaliyetin bir tür kolektif faaliyet olarak anlaşılması prizmasında kabul edilir. Bu açıdan bir bütün olarak öznelerarasılık bilimsel faaliyetin organizasyonu (araştırma grupları, «kolektif düşünme» vb.) olarak anlaşılabilir.

Son yıllarda öznelerarasılığın sosyo-kültürel açıdan anlanması yoğunlaşmıştır. N.Stehr, «bilgi genelleştirilmiş kolektif durumda var olur» yazıyor [17, 131]. O bu temelde bilgiyi, sosyal faaliyette «öznelerarası bir yetenek» olarak tanımlar ve bu da «öznelerarası bir kaynak olarak bilgi» anlamına olarak sağlar [17, 133 ve 136].

Öznelerarasılık, felsefe-bilim ilişkilerinde bir kavram olarak ciddi rol oynayabilen, modern aşamada disiplinlerarası ilişkilerin subjektif açısının özlü bir ifadesidir. Öznelerarasılık, bilimsel bilginin edinilmesinde bireysel ve kolektif düşünme arasındaki ilişkinin epistemolojik anlamını yansıtır.

Aynı zamanda her bilimsel bilişsel durumdaki bilginin ancak öznelerarası iletişimde gerçekleşebileceği anlamına gelir.

Bu, «bilimsel gerçek» kavramının «öznellik», «nesnellik», «bilimsel gerçekçilik», «görecilik», «bağlamsallık» ve diğer kavramlarla yakından ilişkili olduğu anlamına gelir ve konuya öznelerarası bilimsel etkinlik bağlamında bakmak daha doğru olacaktır. Böylece bilimsel faaliyetin ve bilgi edinmenin öznelerarası karakteri modern aşamada felsefe-bilim ilişkilerinin teorik ve metodolojik olarak anlaşılması sürecinde anahtar rol oynayabilir.

Somut olarak ifade etmek gerekirse, görüşümüze göre, felsefenin disiplinlerarası araştırma alanına disiplinlerarası bir yaklaşım

bağlamında teorik ve metodolojik «yüklenmesi», öznelarası bilimsel faaliyetin arka planında gerçekleşmektedir. Yukarıda da vurgulandığı gibi “ontoloji bile büyük ölçüde bağlamsaldır” [6]. Aynı zamanda bilimsel anlayışı bağlamsallık nedeniyle aşırı, sınırsız göreceli olarak tasavvur etmeyi de yapıcı bir yaklaşım olarak görmüyoruz. Ayrıca her bilimsel bilginin kendine özgü bir bakış açısı vardır. Yani, dikkate alınan koşullar dahilinde elde edilen bilgi gerçeği ifade eder.

Böylece, felsefe-bilim ilişkileri çerçevesinde öznelarasılık, «bilimsel perspektifçilik» adı verilen başka bir fenomenle ilişkilidir. Burada biz bilimsel perspektifçiliği M.Massimi’nin kastettiği anlamda kullanıyoruz [11, 139-157].

Massimi «bilimsel perspektifçiliği» şu şekilde açıklamaktadır: bilimsel perspektifçilik, tarihsel ve entelektüel olarak şartlanmış gerçek bir bilim insanının bilimsel uygulamasıdır. Massimi’ye göre «gerçek bir bilim adamının bilimsel uygulaması» üç faktörü kendinde birleştiriyor. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- zamanın bilim camiası tarafından öne sürülen bilimsel bilgi gereksinimlerinin toplamı;
- o zamanın bilim camiasının kullanımına sunulan teorik, deneysel ve teknolojik kaynaklar;
- Bilimsel bilgi olduğu iddia edilen bilginin gerekçelendirilmesine olanak sağlayan epistemik-metodolojik ilkeler(ikinci dereceden ilkeler) [11, 152].

Görüldüğü üzere «bilimsel perspektifçilik» kavramı ana hatlarıyla öznelarasılık anlamını taşımaktadır. Somut olarak «bilimsel perspektifçilik» öznelarası karakterli komünikasyonda içerik alır. Daha doğrusu bilimsel bilgi, öznelarası iletişim ortamında belirli koşullar altında oluşur.

Massimi bilimde «yeterince fikir ayrılığının» olduğunu vurgular. Bu fikir ayrılıkları metodolojik ve gerekçelendirme ilkelerinden kaynaklanır [12, 6115].

Böylece modern felsefe ve bilim arasındaki ilişkide öznelarasılık ve bilimsel perspektifçilik önemli bir yer tutmaktadır. Görecelik ve bağlamsalcılık bilimsel bilginin oluşumunun genel karakterine aitse, öznelarasılık ve bilimsel perspektifçilik bilgi edinmenin teorik-metodolojik açısını ifade eder. Bununla vurgulanan bu dört teorik-metodolojik ve mantıksal özellik, sentez halinde hem disiplinlerarası ilişkilerin hem de

felsefe-bilim ilişkilerinin içeriğinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu tezden yola çıkarak modern aşamada felsefe-bilim ilişkilerinin refleksiyonu üzerinde durabiliriz.

2.3. Disiplinlerarası yaklaşım bağlamında felsefe-bilim ilişkileri. Modern aşamada felsefe ve bilim arasındaki etkileşim birçok açıdan çok önemlidir. Burada tamamen kognitif yön ile sosyo-kültürel yönün birliği bağlamı temel öneme sahiptir. Artık filozoflar, farklı bilim alanlarından insanlar ve hatta politikacılar, dünyanın güvenliğinin sağlanmasında bilimin büyük bir ihtiyaç olduğunu vurgular [10]. Politikacı-diplomat Henry Kissinger ve yeni bilgi teknolojileri uzmanları Erich Schmidt ve Daniel Huttenlocher yapay zekanın tarihin akışına, dünyanın anlamını ve insanın bu süreçteki rolüne etkisini analiz etti. Asıl soru stratejiktir: Yapay zeka insanlığı nasıl değiştirebilir? Ona hangi felaketler getirebilir? [10].

Soruyu bu şekilde ortaya koymanın ışığında Yuk Huey’in ortaya attığı «kozmoteknikçilik» kavramı ilginçtir [9].

Filozoflar ve metodolojistler modern bilimlerin tamamen kognitif açılarını analiz ederken, «hakikat», « post-hakikat», «bilgelik», «bilimsel hakikat-toplumsal çevre ilişkileri», «bilimsel biliş ve insan (toplum)», «bilim-yeni teknolojileri» vb. bu açıların araştırması yukarıda vurgulanan sorular açısından son derece önemlidir.

Bunlara göre, H.A.Kissinger’ın yukarıda alıntılanan çalışmasında yapay zekanın insanlık üzerindeki etkisini yeterince incelemek ve doğru bir şekilde tahmin etmek için her şeyden önce felsefeye ihtiyaç olduğunu açıkça belirtmesi tesadüf değildir. Filozoflar ve farklı bilim dallarının önde gelen isimleri de aynı görüştedir. Vladimir Budanov felsefesinin modern bilimsel araştırmalar için kesinlikle önemli olduğunu vurgular. Karmaşık sistemlerin (nesnelerin) disiplinlerarası yaklaşımı içinde bu noktanın öneminin arttığını da belirtiyor [1].

Disiplinlerarası bilişsel alanda bilimsel bilginin oluşması ve iletişimsel fonksiyonun yerine getirilmesi kendiliğinde bilimsel bilişin felsefi anlamını gerektirir. Hem tamamen kognitif hem de bilim-toplum ilişkileri açısından önemi şüphe götürmez. Peki vurgulanan bağlamda felsefe ve bilim arasındaki ilişkiyi nasıl karakterize edebiliriz?

Öncelikle, konunun disiplinler arası bilişsel alana yerleştirilmesi için felsefe gereklidir.

Araştırılacak sorunun hem iç mantıksal organizasyonu hem de toplum üzerindeki olası etkilerinin tahmini burada önemlidir. Bu açıdan felsefe, disiplinlerarası ilişkilerin bilim içi mantıksal durum ve toplum üzerindeki olası etkilerini öngörmelidir.

Bir diğer nokta ise disiplinlerarası araştırmalarda daha geniş ve kapsamlı araştırmalar yapabilmek için felsefenin metodolojik olanaklarından yararlanma ihtiyacıyla ilgilidir. Dolayısıyla, felsefi yaklaşımların evrenselliği, gerçekliğe daha derin ve daha geniş katmanlara nüfuz etme yeteneği ve aynı zamanda yeterince genel anlamlı kavramların (kategorilerin) kullanılması, belirli bir disiplinlerarası araştırma nesnesi için verimli olabilir. Örneğin, felsefenin sosyal epistemoloji bölümü, toplum gibi karmaşık bir sistemi disiplinlerarası bir yaklaşımın prizmasından incelemek için aktif olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Hui'nin önerdiği yeni epistemoloji de ilginçtir. O «kozmoteknikçilik» kavramına başvuruyur ve mevcut aşamada genel olarak insanların Kozmos hakkındaki fikirlerinin tamamen bilimsel ve teknolojik karakterli olduğu tezini ortaya koyuyor.

Bu, her durumda, bir kişinin Kozmos hakkındaki görüşünün doğası gereği epistemik olduğu anlamına gelir. Bu anlamda «yeni epistemoloji»nin evrensel felsefi karakterde olması gerekir [9]. Hiç şüphe yok ki, vurgulanan noktada felsefe-bilim ilişkilerinin merkez noktası, felsefi yaklaşımın teorik ve metodolojik açıdan disiplinler arası araştırma alanına «eklenmesi» olmalıdır. Demek ki, bu yaklaşım dahilinde de bilimsel biliş için felsefi refleksiyon temel öneme sahiptir.

Felsefe-bilim ilişkileri çerçevesinde bir diğer önemli nokta, bilimsel faaliyetlerin organizasyonu zamanı felsefi dünya görüşü ve onun metodolojik özelliklerinin kullanılmasının imkânı ile ilgilidir. Konunun bu tarafı, bilimsel faaliyetin bir bütün olarak toplum için yararlı ve insanlar için güvenli olmasını sağlarken, araştırmacının entelektüel potansiyelinin tam olarak hayata geçirilmesi sürecinin (başka bir deyişle bilim politikası) organizasyonu ile yakından ilgilidir. Özellikle XXI. yüzyılın gelişimi bilimsel araştırma çalışmalarının organizasyonu, bir bütün olarak bilimsel araştırmanın ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Felsefe-bilim ilişkilerinin disiplinlerarası yaklaşımı bağlamında yukarıda vurguladığımız

çeşitli açılara tek bir açıdan bakarsak, modern aşamada bu ilişkiler teorik, metodolojik, dünya görüşünün yanı sıra bilimsel faaliyet organizasyonunun temel ve iletişimsel özelliklerini içerir. Bu fikrin felsefi ifadesi şu ki felsefe-bilim ilişkileri disiplinlerarası bilişsel alanda salt kognitif açı ile sosyo-kültürel açının birliğini gerektirir.

Bu düzeyin ötesinde ele alınan sorun, modern bilimin koşullarında yeterli kabul edilemez. Daha somut bir şekilde ifade edersek, geline aşamada felsefe ve bilim arasındaki ilişkinin bilimsellik-teknolojik-toplumsallık “sistemi” ya da “ağı”nın parametrelerinden biri olduğu ve sürecin felsefe ve bilimin arasındaki daha sıkılaşmış ilişkiye ulaşacağı sonucuna varabiliriz.

Sorunun diğer tarafı ise bu ilişkide kültürel bağlamın rolünün daha da artacağına öngörülmesiyle ilgilidir. Bu, bir bütün olarak felsefi-bilimsel bilişin içerik ve stratejisinin yenilenmesiyle birlikte, toplum ve mekân ölçeğinde kabul edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3. Sonuç. Modern aşamada felsefe ve bilim arasındaki ilişki esasen hiyerarşik ve çok yönlüdür. Disiplinlerarası bilişsel alan bağlamında felsefe-bilim ilişkilerine bakıldığında bu nokta özellikle açıkça görülmektedir. Bu dönemde felsefi anlayışta görecelik, bağlamsalcılık, öznelarasılık ve bilimsel perspektivizmin önemi artmaktadır.

Bir bütün olarak bakıldığında felsefe ve bilim arasındaki etkileşimde etik boyutun rolü artacaktır. Bu durum bilimler arası ilişkilerde felsefenin metodolojik açıdan öneminin artacağı sonucunu doğurmaktadır.

Bu süreçte öncü rol hangi alana, felsefe mi yoksa disiplinlerarası bilimsel araştırma yönüne ait olacağı konusu da alakalı hale gelir. Analizimize dayanarak şu sonuca varıyoruz ki öncü rol aynı zamanda felsefeye ya da bilime ait olmayabilir, ancak bunların karşılıklı ilişkilerinin bilişsel alanında ortaya çıkabilecek yeni bilimsel yönelimler çerçevesinde gerçekleşecek epistemolojik ve metodolojik faktörlerin önemi daha da artabilir.

KAYNAKÇA:

1. Буданов, В.Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании // И.Г.Буданов. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. Изд. 3-е дополн. – М.: Издательство ЛКИ, – 2009, – 240 с. (Синергетика в гуманитарных науках).

2. Бушмакина, Ю.В. Междисциплинарный подход в современном историческом знании // Вестник ПГГПУ. Гуманитарные и общественные науки. – 2017, – № 3, – с. 7-20. УДК 93.
3. Галухин, А.В. Стратегия атрибуторного контекстуализма в эпистемологии // Социально-гуманитарные знания, – 2014, – № 8, – с.61-77.
4. Гулин, Д.В., Пятилетова, Л.В. Наука и философия: проблема взаимодействия: [Электронный ресурс] // Гуманитарные научные исследования. – 2019, – № 3. URL: <https://human.snauka.ru/2019/03/25678>. Müraciət tarixi: 10.11.2023.
5. Демин, С.Т. Бруно Латур и аналитическая эпистемология // Социология власти. – 2019, том 31, – № 2, – с. 116-135. DOI: 10.22394/2074-0492-2019-2-116-135.
6. Прись, И.Е. «Осевые» разногласия // Философия познания. Научно-практический журнал. – 2018, – № 2 (11), – с. 6-17. УДК 165.
7. Carter, J. A. Relativism: [Electronic resource] // In:Edward N. Zalta (ed.) / The Stanford Encyclopedia of Philosophy. (Fall – 2020 Edition). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/relativism/>. Accessed on 10.11.2023.
8. Grindrod, J. The Dizzying Turn of Epistemic Contextualism // 2020, Metaphilosophy. – 2020, – № 51(1), – pp. 87-96. ISSN 1467-9973. DOI: <https://doi.org/10.1111/meta.12406> doi: <https://doi.org/10.1111/meta.12406>.
9. Hui, Y. Recursivity and Contingency. London, New York: Rowman & Littlefield International, - 2019, - 336 pp. ISBN: 978-1786600523.
10. Kissinger, H.A., Schmidt, E., Huttenlocher, D. The Age of AI: And Our Human Future // Carmelite House 50 Victoria Embankment. London EC4Y 0DZ. John Murray (Publishers). - 256 pp. ISBN 978-1-529-37600-5.
11. Massimi, M. A perspectivalist better best system account of lawhood // In L. Patton & W. Ott (Eds.) / Laws of nature, Oxford: Oxford University Press. – 2018b, – pp. 139–157.
12. Massimi, M. Realism, Perspectivism, and isagreement in Science, Synthese, – 2021, – pp. 6115-6141. DOI:<https://doi.org/10.1007/s11229-019-02500-6>
13. Petts, J., Owens, S. & Bulkeley, H. Crossing boundaries: interdisciplinarity in the context of urban environments // Geoforum, – 2004, 39(2), – p. 593–601 DOI:10.1016/J.GEOFORUM.2006.02.008.
14. Quine, W. V. From a Logical Point of View. - New York: - Harper, - 1963, - pp. 20—46.
15. Rysiew, P. Epistemic Contextualism: [Electronic resource] // In: Edward N. Zalta (ed.) / The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter – 2016 Edition). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/contextualism-epistemology/>. Accessed on 11.11.2023
16. Shevchenko, A.A., Vervoort, L. Epistemic relativism and the Gettier problem: insights from philosophy of science // Epistemology & Philosophy of Science. – 2022, vol. 59, – № 1, – pp.58–80. DOI: 10.5840/eps20225917.
17. Stehr, N. Social scientific knowledge about knowledge and information // Epistemology & Philosophy of Science, - 2023, - vol.60, - №3, pp.131–170. DOI: <https://doi.org/10.5840/eps202360346>.



YANGI DAVR AKSILOGIYASIDA INSON QADRIYATLARINING TRANSFORMATSIYASI VA UNING IJTIMOY AHAMIYATI

Davletov Jamshid Bekmatovich, Urganch Ranch texnologiya universiteti dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В АКSIОЛОГИИ НОВОГО ВРЕМЕНИ И ИХ СОЦИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Давлетов Джамишид Бекматович, доцент Ургенчского технологического университета RANCH, доктор философии по философским наукам (PhD)

TRANSFORMATION OF HUMAN VALUES IN THE AXIOLOGY OF THE NEW ERA AND ITS SOCIAL IMPORTANCE

Davletov Jamshid Bekmatovich, Associate professor at Urganch Ranch of the technology university, PhD in Philosophy



<https://orcid.org/0009-0005-0338-2272>

e-mail:
davletovjamshid7@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada aksiologiyaning zamonaviy rivojlanishi va uning jamiyatdagi o'rni tahlil qilinadi va yangi davr aksiologiyasining asosiy xususiyatlari hamda uning ijtimoiy, madaniy jarayonlardagi transformatsiyasi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada zamonaviy aksiologiyaning ijtimoiy ahamiyati, uning turli jamiyatlar va madaniyatlar o'rtasidagi aloqalarga ta'siri ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: aksiologiya, qadriyat, globallashuv, zamonaviy davr, madaniyat, ijtimoiy siyosat, ijtimoiy tizim, inson huquqlari, insonparvarlik, estetika, san'at, go'zallik, ratsionalizm.

Abstract: The article analyzes the modern development of Axiology and its place in society and examines the main features of the Axiology of the new era and its transformation in social, cultural processes. The article also analyzes the social significance of modern Axiology, its impact on connections between different societies and cultures from a scientific point of view.

Key words: axiology, value, globalization, modern era, culture, social policy, social system, human rights, humanism, aesthetics, art, beauty, rationalism.

Аннотация: В статье анализируется современное развитие аксиологии и ее роль в обществе и рассматриваются основные черты аксиологии нового времени, а также ее трансформация в социальных, культурных процессах. В статье также анализируется с научной точки зрения социальное значение современной аксиологии, ее влияние на отношения между различными обществами и культурами.

Ключевые слова: аксиология, ценности, глобализация, новое время, культура, социальная политика, общественный строй, права человека, гуманизм, эстетика, искусство, красота, рационализм.

KIRISH. Yangi davr falsafasi (XVII – XIX asrlar) falsafiy fikrlar va ilmiy yondashuvlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Bu davrda aksiologiya, ya'ni qadriyatlar falsafasi, bir nechta muhim ta'sirlar va rivojlanish jarayonlariga duch keldi. Aksiologiya sohasida, ayniqsa, axloqiy, estetik va ijtimoiy yondashuvlar yangicha shakllandi. Yangi davrda aksiologiyaning ahamiyati nafaqat axloqiy qarorlar, balki estetik baholar, san'at va madaniyatni qadrlash, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, siyosiy va ijtimoiy adolat kabi tushunchalarda ham sezilarli o'zgarishlarga olib keldi.

Yangi davrda ilmiy inqiloblar va ratsionalizmning rivojlanishi aksiologiyaning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Rene Dekart, Frensis Bekon, Isaak Nyuton kabi olimlarning ishlari ilm-fanning asoslarini yanada mustahkamladi hamda ilmiy yondashuvlar qadriyatlarni tushunishda yangi metodologiyalarni joriy etdi. Empirik, ratsionalist va matematik yondashuvlar orqali qadriyatlar, xususan, axloqiy va estetik qiymatlar, yanada mantiqiy asosda tahlil qilindi.

Bu davrda empirizm (tajriba asosida bilish) va ratsionalizm (aqlga asoslangan yondashuv) kabi ilmiy metodlar yordamida qadriyatlarni yaxshiroq tushunishga harakat qilindi. Falsafa va ilm-fanning bu bosqichi aksiologiyani ilmiy nuqtayi nazardan, yangi va aniqroq asoslarda ko'rishga imkon berdi. Shuningdek, bular jamiyatdagi axloqiy qadriyatlar va inson huquqlari haqidagi tasavvurlarni qayta ko'rib chiqishga sabab bo'ldi.

Jumladan, Isaak Nyutonning "Tabiatning harakat qonunlari" haqidagi asari, ilm-fan va bilishning yangi asoslarini qo'llab-quvvatladi. Bu ilmiy rivojlanish, dunyoqarashni yangilash bilan birga, qadriyatlar haqidagi tasavvurlarni ham o'zgartirdi. Nyutonning dunyoqarashi, tabiatni va koinotni tartibga soluvchi qonunlarni aniq tushunishga imkon berib, ilmiy va axloqiy bilimlar o'rtasida bir bog'lanish yaratdi. Bu yangicha fikrlash, tabiiy bilimlarning haqiqatga, xolislik va adolatga intilishini ta'kidlaydi.

Rene Dekartning ratsionalizmi, insonni aql bilan boshqariladigan, maqsadga muvofiq hayotga yo'naltirishga chaqirdi. Dekart o'zining "Cogito, ergo sum" (Men o'ylayman, demak mavjudman) falsafasida, ilmiy va axloqiy qadriyatlarni

birlashtirishga urindi. Aqlni asosiy qadriyat sifatida ko'rish, yangi davrda axloqiy me'yorlarni shakllantirishga imkon yaratdi.

Shuningdek, yangi davrda siyosiy va ijtimoiy tizimlarda aksiologik fikrlar muhim rol o'ynadi. Inson huquqlari, erkinlik, adolat va tenglik kabi tushunchalar yangi yondashuvlarda alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Jon Lokk va Jan-Jak Russo kabi faylasuflar insonning tabiiy huquqlari va ijtimoiy shartnomalarining aksiologik asoslarini ishlab chiqishdi. Masalan, Russo erkinlik va tenglikni jamiyatning asosiy qadriyatlari sifatida e'lon qildi, bu esa ijtimoiy va siyosiy islohotlarga olib keldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Siyosiy aksiologiyaning rivojlanishi bilan birga, ijtimoiy adolatni ta'minlash, fuqaro huquqlarini hurmat qilish va erkin jamiyatni qurish masalalari kundalik siyosatda muhim o'rin tutdi. Yangi davrda jamiyatning qadriyatlari faqat individning ichki erkinligi va yuksalishi bilan emas, balki jamiyatning ham yashashga mos keladigan qadriyatlar asosida qurilishi kerakligi tushunildi.

Xususan, Jon Lokkning "Tabiiy huquqlar" haqidagi g'oyalari, jumladan, insonning erkinlik, mulk va hayot huquqlarini himoya qilish masalalari aksiologiyaning siyosiy asoslarini yaratdi. Jon Lokk uchun insonning tabiiy huquqlari, jamiyatda adolatli tizimni yaratish uchun zaruriyat sifatida qabul qilindi. Bu g'oya, keyinchalik XVIII asrda Amerika mustaqilligi va Fransiya inqilobining asosiy falsafiy tamoyillaridan biriga aylandi.

Jan-Jak Russoning "Ijtimoiy shartnoma" asari, jamiyatning adolatli asosda tashkil etilishining aksiologik modelini yaratdi. Russo, erkinlik va tenglikni jamiyatning eng yuqori qadriyatlari sifatida ko'rsatdi. Uning fikriga ko'ra, haqiqiy erkinlik faqat ijtimoiy shartnoma orqali adolatli va teng jamiyatda mavjud bo'lishi va bu g'oya, ijtimoiy tizimlarni shakllantirishda aksiologik nuqtayi nazarni qo'llashga imkon berdi.

Yangi davrda estetik qadriyatlar ham katta o'zgarishlarga uchradi. Immanuel Kantning estetik yondashuvlari, san'atni va go'zallikni aqliy va hissiy holatlarning aks etishi sifatida ko'rishga turtki bo'ldi. Kantning estetik nazariyasi san'at va go'zallikni ma'lum bir shartlarga asoslanmagan holda baholashga imkon berdi. U shuningdek, estetik

qiymatlarni inson aqlining yuqori darajasi sifatida tushundi. Uning fikricha, go'zallikni anglashda inson aqlining erkinligi va hissiyotlari muhim rol o'ynaydi degan nazariyani ilgari surdi.

Bu davrda romantizm harakati san'atni insonning ichki dunyosini, ruhiy holatini ifodalovchi vosita sifatida qadrlandi. Iogan Volfgang fon Gyote va Fridrix Shiller kabi romantik faylasuflar san'at va estetik qadriyatlarni, ayniqsa, go'zallikni va san'atni insonning erkinligi va ruhiy holati bilan bog'lab tushuntirdilar. Ular uchun san'at faqat tashqi go'zallikni ifodalovchi narsa emas, balki insonning ichki maqsadlari va erkinligini namoyon etuvchi vosita sifatida qaraldi.

XIX asrda, ayniqsa, romantizm va ekzistensializm falsafiy harakatlarida aksiologiya yangi darajaga ko'tarildi. Ushbu falsafiy oqimlar, insonning ichki erkinligi, shaxsiy tajribalari va qadriyatlarni yaratishda mustaqillikka bo'lgan ehtiyojni ta'kidladilar. Bu yondashuvlar orqali aksiologiya, ya'ni qadriyatlar haqidagi tushunchalar, an'anaviy va obyektiv qarorlar tizimidan chiqqan holda, insonning ichki dunyosi, shaxsiy qarorlari va erkinligini asosiy omil sifatida ko'rib chiqildi.

Romantizm, ayniqsa, insonning ichki dunyosini, hissiy erkinligini va shaxsiy tajribalari asosida qadriyatlarni qadrlashga qaratilgan. Gyote va Fridrix Shiller kabi romantik faylasuflar san'at va go'zallikni insonning ichki erkinligi va hissiyotlari bilan bog'lab tushundilar. Shiller san'atni, insonni erkin va ma'naviy rivojlantiruvchi vosita sifatida ko'rgan. Uning fikriga ko'ra, san'at, insonni ijtimoiy me'yorlardan ajratib, uni o'z ichki olamiga, haqiqiy erkinlikka yo'naltirishi kerak edi. Gyote esa insonni tabiat bilan uyg'unlashtirib, uning erkinligini va shaxsiy yuksalishini ko'rsatishga intildi.

Bu borada Gyotening "Faust" asari romantizmning kuchli ifodasi sifatida insonning ichki kurashini va erkinlikka intilishini tasvirlaydi. Faustning o'z o'limidan oldin, ichki azoblaridan qutulib, haqiqatni topishga bo'lgan intilishi, romantizmdagi insonning ichki erkinligi va maqsadlar sari yo'l olishni ifodalaydi.

Ekzistensializm aksiologiya, qadriyatlarni yaratishda insonning erkinligi va shaxsiy tanlovi asosiy o'rinda turadi. Ekzistensialistik faylasuflar, masalan, Jan-Pol Sartr, Martin Xaydegger, Fridrix Nitshe va Albert Kamyu, insonni o'z mavjudligini anglash, o'z hayotini yaratish va unga mas'ul bo'lishga chaqirdilar. Ular, qadriyatlarning

subyektiv va shaxsiy tanlovlarga asoslanganligini ta'kidladilar, ya'ni har bir inson o'z hayotining maqsadini va qiymatini o'zi belgilaydi.

Jan-Pol Sartr "Erkinlik va mas'uliyat" g'oyasini ilgari surgan. Sartrning fikricha, inson o'zini faqat o'zining harakatlari va qarorlari orqali tanishi mumkin. U insonning erkinligini shunday tushundi: "Inson ozod va mas'uldir, uning mavjudligi o'z harakatlari va tanlovlariga bog'liq". Sartr uchun aksiologiya, har bir insonning o'z qadriyatlarini yaratishda erkin va mas'uliyatli bo'lishiga asoslanadi.

Albert Kamyu "Absurddan qochish" va "Hayotning ma'nosi yo'qligi" haqida fikr yuritgan. Kamyu, insonning o'z hayotining ma'nosini yaratishi kerakligini, lekin bu ma'noni koinot yoki jamiyat tomonidan taqdim etilgan an'anaviy qadriyatlardan izlamaslik zarurligini ta'kidlaydi. Uning "Mif yoki o'lcham" asarida, o'lchamning yuksalib tushib borayotgan toshini qayta-qayta ko'tarishi, insonning maqsadsiz hayoti va uning o'z qadriyatlarini yaratish yo'lidagi kurashini ifodalaydi.

Yangi davr aksiologiyasi, ya'ni qadriyatlar falsafasi, faqat falsafiy fikrlarda emas, balki amaliy ijtimoiy hayotda ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Yangi davrda aksiologiya, axloqiy qadriyatlar, madaniy tushunchalar va ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi o'zaro aloqani chuqur o'rganishga imkon berdi. Bu davrda odamlar o'z qadriyatlarini nafaqat shaxsiy darajada, balki kengroq, ijtimoiy va siyosiy kontekstda ham shakllantira boshladilar. Yangi davr aksiologiyasining ijtimoiy ta'siri ayniqsa adolat, tenglik va erkinlik kabi g'oyalar orqali aks etdi. Ushbu qadriyatlar ijtimoiy islohotlar va yangicha siyosiy tizimlarning yuzaga kelishiga xizmat qildi.

NATIJALAR. Yangi davrda aksiologiya nafaqat shaxsiy qarorlar va shaxsiy yuksalishning asosini tashkil etdi, balki butun jamiyatni shakllantiruvchi omilga aylandi. Insonlar o'z qadriyatlarini faqat o'z ichki dunyosida emas, balki ijtimoiy hayotda ham aniqlashdi va ularni jamiyatga moslashtirishga harakat qilishdi. Bu jarayonning asosiy omillari – ixtilof, o'zgarish va erkinlik bo'lib, ular yangicha ijtimoiy tizimlarning tashkil etilishida muhim rol o'ynadi.

Jumladan, Fransuz inqilobi (1789-yil) aksiologiyaning ijtimoiy ta'sirining yorqin namunasidir. Inqilob, "erkinlik, tenglik va birodarlik" kabi aksiologik qadriyatlarni asos qilib, eski feodal tizimni ag'darib tashladi. Bu qadriyatlar

jamiyatda adolatli ijtimoiy tuzumni yaratishga, shuningdek, yangi siyosiy tizim va huquqiy normalarni joriy etishga xizmat qildi. J.J.Russoning ijtimoiy shartnoma haqidagi g'oyalari, inson huquqlariga oid talablar va tenglikni ta'kidlash, bu inqilobning aksiologik asoslarini tashkil etdi.

Yangi davr aksiologiyasi axloqiy qadriyatlarni va ijtimoiy adolatni yangi siyosiy tizimlarga kiritishning asosiy vositasi bo'ldi. Bu davrda ijtimoiy islohotlar, hukumatning demokratiyaga asoslangan siyosiy yondashuvlarini yaratish bilan bog'liq edi. Ayniqsa, axloqiy erkinlik, tenglik va siyosiy islohotlar kabi qadriyatlar jamiyatdagi ijtimoiy muvozanatni tiklashga yordam berdi.

Amerika mustaqillik deklaratsiyasi (1776-yil) – bu ijtimoiy aksiologiyaning siyosiy shaklini ifodalovchi hujjatdir. Unda erkinlik, tenglik va baxtga erishish kabi qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Bu qadriyatlar Amerika jamiyatining yangi siyosiy tuzumi va qonunchiligiga asos bo'ldi. Amerika davlatining mustaqillikka erishishdagi asosiy maqsadi, xalqning o'z taqdirini belgilash huquqini e'tirof etish edi.

MUHOKAMA. Yangi davr aksiologiyasining yana bir muhim ijtimoiy ta'siri – gender tengligi masalasining ko'tarilishi bo'ldi. Aksiologiya jamiyatdagi qadriyatlar va axloqiy prinsiplarga asoslanib, erkaklar va ayollar o'rtasidagi tenglikka bo'lgan talabni kuchaytirdi. Bu davrda, ayniqsa, ayollar huquqlarini himoya qilish harakatlari tobora ommalashdi va ayollarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini ta'minlashga qaratilgan qonunlar joriy etildi.

Yangi davr aksiologiyasi ijtimoiy hayotning turli jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Axloqiy qadriyatlar, adolat, tenglik va erkinlik kabi g'oyalar, yangi siyosiy tizimlar, ijtimoiy islohotlar va madaniy o'zgarishlarga turtki berdi. Yangi davrda aksiologiya, nafaqat shaxsiy darajada, balki jamiyatning har bir sohasida muhim o'rin tutib, inson huquqlari, ta'lim, siyosiy islohotlar va gender tengligini rivojlantirishga yordam berdi.

XULOSA. Xulosa sifatida aytish mumkinki, Yangi davr aksiologiyasi falsafiy fikrlar, ilmiy yondashuvlar va ijtimoiy o'zgarishlarning ta'siri ostida shakllandi. Ushbu davrda aksiologiya, nafaqat qadriyatlarni ilmiy va falsafiy nuqtayi nazardan, balki ijtimoiy hayot va amaliyotdan ham tahlil qilishga imkon berdi. Yangi davrda aksiologiyaning

rivojlanishi, asosan, ilmiy inqiloblar, yangi siyosiy tizimlar va axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lib, ular jamiyatda keng ijtimoiy islohotlar va yangicha yondashuvlarni shakllantirdi. Ilmiy inqiloblar va yangi siyosiy tizimlar, ayniqsa, erkinlik, tenglik va adolat kabi qadriyatlarning ijtimoiy muhitda mustahkamlanishiga xizmat qildi. Bu qadriyatlar, ayni paytda, yangi siyosiy, iqtisodiy va madaniy tizimlarni yaratishda asosiy kuch sifatida rol o'ynadi. Aksiologiya bu o'zgarishlarni chuqur tahlil qilib, ularning falsafiy asoslarini yaratishga yordam berdi.

Shuningdek, yangi davrda estetik va axloqiy qadriyatlar ham yangilanish jarayoniga kirib, insonning ichki va tashqi dunyosini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. San'at va go'zallikni anglashda aksiologiya estetik qadriyatlarning rivojlanishiga xizmat qildi. Ayniqsa, romantizm va klassik falsafiy qarashlar, san'at va go'zallikni insonning ichki erkinligi va estetik hissiyotlari bilan bog'lab ko'rди.

Umuman olganda, yangi davr aksiologiyasi, insoniyatning yuksalishiga, erkinlikka va ijtimoiy adolatga bo'lgan intilishlarining falsafiy asoslarini yaratdi. Bu jarayonlar, nafaqat shaxsiy, balki butun jamiyatning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi va zamonaviy qadriyatlarni shakllantirishga yordam berdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xo'jaev I. Aksiologiya va uning zamonaviy jamiyatdagi o'rni. – Toshkent: “Akademnashr”. 2010. – B.125-130.
2. Tursunov A. Qadriyatlar va madaniyat: Zamonaviy dunyodagi o'zgarishlar. – Toshkent: O'zbekiston. (2012). –B. 92-95.
3. Qodirov B. Insoniyatning axloqiy qadriyatlari. – Samarqand: Samarqand universiteti nashri. 2015. – B.110-115.
4. Salohiddinov X. Yangi davr aksiologiyasi: ijtimoiy, madaniy va siyosiy jarayonlar. – Toshkent: Fan va texnologiya. 2018. – B.150-155.
5. Фролов Ю. Aksiologiya: Teoriya i praktika. – Moskva: Nauka, 2009. 220-225 - st.
6. Зотов В. Социальная аксиология. – Санкт-Петербург: Питер, 2014. 185-190 - st.
7. Петрова Л. Культура и ценности: Социальные и философско-культурные аспекты. – Москва: Изд-во РГГУ. 2016. 200-205 - st.

INGLIZ TILIDAGI GIDRONIM KOMPONENTLI MAQOLLARNING SINTAKTIK TAHLILI

*Kayumova Shaxnoza Kobiljonovna, Termiz iqtisodiyot va
servis universiteti, f.f.f.d., (PhD)*

SYNTACTIC ANALYSIS OF PROVERBS WITH HYDRONIMAL COMPONENTS IN ENGLISH

*Kayumova Shakhnoza Kobiljonovna, Termez University of
Economics and Service, (PhD)*

СИНТАКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОСЛОВИЦ С ГИДРОНИМИЧЕСКИМИ КОМПОНЕНТАМИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

*Каюмова Шахноза Кобилъоновна, Термезский
университет экономики и сервиса, (PhD)*



<https://orcid.org/0000-0005-0544-6813>

e-mail:

Shaxnoza.kayumova@qamil.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilidagi gidronim komponentli maqollarning sintaktik tahlili qilingan bo'lib, unda maqollarda suv bilan bog'liq atamalar (masalan, daryo, ko'l, to'lqin)ning qo'llanilishi va ularning sintaktik funksiyalari o'rganilgan hamda maqollarning sintaktik tuzilishi orqali gidronimlarning subyekt, obyekt yoki metaforik ifodalarda ishlashi aniqlangan. Shuningdek, sintaktik tuzilma va semantik ma'no o'rtasidagi bog'liqlik ko'rib chiqilib, ingliz tilidagi maqollarda struktura va ma'no yaratishi misollar asosida izohlangan.

Kalit so'zlar: ingliz tilidagi maqollar, gidronimlar, sintaktik tahlil, semantik tahlil, metafora, suv nomlari, lingvistik tizim, madaniy qadriyatlar.

Abstract: This article provides a syntactic analysis of proverbs with a hydronymic component in English, which studies the use of terms related to water (e.g., river, lake, wave) in proverbs, their syntactic functions, and also studies the syntactic structure of proverbs. It has been established that hydronyms work in subject, objective or metaphorical expressions. The relationship between syntactic structure and semantic meaning is also considered, and the structure and meaning formation in English proverbs are explained based on examples.

Key words: English proverbs, hydronyms, syntactic analysis, semantic analysis, metaphor, water names, language system, cultural values.

Аннотация: В данной статье произведен синтаксический анализ пословиц с гидронимическим компонентом в английском языке, в котором изучается употребление в пословицах терминов, связанных с водой (например, река, озеро, волна), их синтаксические функции, а также изучен синтаксический строй пословиц. Установлено, что гидронимы работают в предметных, объектных или метафорических выражениях. Также рассматривается взаимосвязь синтаксической структуры и смыслового значения, на основе примеров поясняется структура и смыслообразование в английских пословицах.

Ключевые слова: английские пословицы, гидронимы, синтаксический анализ, семантический анализ, метафора, водные названия, языковая система, культурные ценности.

KIRISH. Maqollar tilning eng muhim ijtimoiy va madaniy qismlaridan biri bo'lib, ular xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, ma'naviyati, an'analari va kundalik tajribalarini ifodalaydi. Har bir millat va xalq o'zining hayotiy turmush tarzini, uzoq asrlar davomida shakllangan hikmatlarini maqollar orqali jamlaydi va avloddan avlodga yetkazadi. Ingliz tilidagi maqollar ham o'ziga xos tarzda xalqning dunyoqarashini aks ettiradi va ular hayotiy haqiqatlarni, odob-axloq tamoyillarini taqdim etadi. Ayniqsa, gidronim komponentli maqollar (ya'ni, suv bilan bog'liq so'zlar) tilning nafaqat semantik, balki sintaktik jihatlarini o'rganishda muhim o'rin tutadi. Bu tahlil, gidronimlarning sintaktik ahamiyati va ularning ingliz maqollaridagi xususiyatlarini chuqurroq tushunish va o'rganishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Ingliz tilidagi gidronim komponentli maqollarni sintaktik tahlil qilishda turli adabiyotlar, tadqiqotlar va metodologiyalar, shuningdek, tilshunoslikdagi asosiy yondashuvlar tahlil qilindi. Ingliz tilidagi gidronim komponentli maqollarni tahlil qilishda, asosan, transformatsion grammatikasi va sintaktik struktura tahlilidan foydalaniladi. Chomskyning transformatsion grammatikasi va generativ sintaksis nazariyasi, tilning murakkab tuzilishi va oddiy tuzilishi o'rtasidagi farqni aniqlashda yordam beradi. Gidronimlar, maqolalarda, ba'zan metaforik o'zgarishlar orqali, oddiy sintaktik strukturalarda ifodalanmasligi mumkin, shu sababli maqollardagi sintaktik xususiyatlarni va o'zgarishlarni tahlil qilish juda muhimdir.

MUHOKAMA. Ingliz tilidagi gidronim komponentli maqollarni sintaktik tahlil qilish, lingvistik jihatdan juda qiziqarli va murakkab bir masala bo'lib, bu yerda gidronimlar (suv nomlari) nafaqat ma'lum bir obyekt yoki tabiat hodisasini ifodalaydi, balki tilning sintaktik tuzilmasiga qanday ta'sir qilayotganini tushunish muhimdir. Gidronimlar ko'pincha metaforik ma'noda ishlatilganligi sababli, ularning sintaktik tahlili oddiy gap qurilmalari emas, balki murakkab semantik va stilistik elementlarni o'z ichiga oladi. Gidronimlar orqali ishlangan maqollar o'zgaruvchan va ko'p qatlamli semantik va sintaktik tuzilmalarga ega bo'ladi.

Ingliz tilidagi gidronim komponentli maqollarni tahlil qilganda, gidronimlar asosan gapda subyekt, obyekt yoki predikat (fe'l) sifatida qo'llaniladi. Gidronimlar gapning subyekti bo'lganda quyidagicha ishlatiladi. Masalan, "The river runs through the city" (Daryo shahar orqali oqadi) maqolida "river" (daryo) so'zi subyekt bo'lib, u sintaktik vazifani ifodalaydi. Biroq, gidronimlar metaforik ma'nolarda ishlatilganligi sababli, ularning sintaktik ahamiyati ham o'zgarishi mumkin. Masalan, "Still waters run deep" (Sokin suvlar chuqur bo'ladi) maqolida "still waters" (sokin suvlar) iborasi sukunatni ifodalasa-da, sintaktik nuqtayi nazardan bu subyektdir. Shuning uchun gidronimlar nafaqat tilning strukturasini, balki uning ma'nolarini ham shakllantiradi.

Gidronim komponentli maqollarda sintaktik struktura odatda to'g'ri va oddiy tuzilishdan iborat bo'ladi, lekin gidronimlarning metaforik qo'llanilishi sintaktik tuzilmalarning moslashuvchanligini ifodalaydi. Masalan, gidronim "river" (daryo) maqolda odatda subyekt sifatida ishlatilsa-da, ba'zida obyekt sifatida ham ishlatilishi mumkin. Shuningdek, gidronimlar fe'l bilan birga ishlatilganda, predikat (fe'l) bilan bog'lanib, oddiy jumalarni yaratadi. Bunday sintaktik qurilmalar, ko'pincha, prototipik grammatik qurilmalarga qaraganda murakkabroq bo'lishi mumkin. Masalan, "The river never runs dry" (Daryo hech qachon qurib qolmaydi) – bu yerda "river" subyekt sifatida bo'lib, oddiy fe'l "runs" bilan bog'langan. "Still waters run deep" (Sokin suvlar chuqur bo'ladi) – "Still waters" (sokin suvlar) birikmasi bilan "run deep" (chuqur bo'ladi) predikat shakllanadi, bu yerda gidronim (suv) ko'proq semantik ma'noni ifodalaydi. "The sea is as calm as glass" (Dengiz shisha kabi tinch) iborasi, gidronim "sea" (dengiz) va sifatning qiyoslanishi sintaktik strukturani o'zgartiradi va bunda gidronim sifatida ishlatilgan "sea" so'zi, tabiatning bir holatini emas, balki sokinlikni ifodalash uchun ishlatiladi.

NATIJALAR. Ingliz tilidagi gidronim komponentli maqollarning sintaktik tahlili ko'plab qiziqarli va ahamiyatli natijalarga sabab bo'ldi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, gidronimlar nafaqat tabiiy obyektlar sifatida ishlatiladi, balki ular til va nutqda metaforik, semantik va stilistik jihatdan ham keng qo'llaniladi. Ularning sintaktik roli turli gap

strukturalariga egaligi bilan muhimdir, chunki gidronimlar asosan metafora sifatida qo'llaniladi, bu esa maqollarning semantik va stilistik qatlamlarini boyitadi. Yuqorida keltirilgan misollarimizdan ham ko'rinib turibdiki, gidronimlar ingliz tilidagi maqollarda subyekt, obyekt yoki predikat sifatida ishlatiladi. Maqollarda gidronimlarning sintaktik roli turlicha bo'lishi mumkin, bu esa ularning semantik o'zgarishlariga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, gidronimlarning maqollarda subyekt sifatida qo'llanilishi: "The river never runs dry" (Daryo hech qachon qurib qolmaydi). Bu maqolda "river" (daryo) so'zi subyekt sifatida ishlatilgan, uning sintaktik roli oddiy va to'g'ridan-to'g'ri, lekin gidronim "river" semantik jihatdan doimiy barqarorlikni bildiradi.

"The ocean is vast and endless" (Okean keng va cheksizdir) – bunda "ocean" so'zi subyekt sifatida ishlatilgan va cheksizlik, kenglikni ifodalaydi. Bu maqol faqat okeanning kengligini emas, balki insonning bilim va tajribalari cheksizligini ham ta'kidlaydi. Metaforik ma'no asosida esa "ocean" kenglik va cheksizlikni, bilim va tajriba chegarasizligini anglatadi.

"Threw his worries overboard" (U o'z tashvishlarini dengizga uloqtirdi) maqolida "overboard", ya'ni dengiz so'zini anglatuvchi leksema obyekt sifatida ishlatilgan va tashvishlarni "dengizga uloqtirish" fe'li orqali ko'rsatilgan.

Metaforik ma'no jihatidan esa "overboard", ya'ni dengiz so'zini anglatuvchi leksema katta, kuchli va boshqarilmas joy sifatida tasvirlanadi.

"Heart is as deep as the ocean" (Uning qalbi okean kabi chuqur) – bunda "ocean" (okean) gidronimi chuqurlikni taqqoslash uchun ishlatilgan.

Bu ibora inson qalbining kengligini yoki chuqurligini anglatadi. Metaforik ma'no asosida esa okean chuqurligi qalbning cheksiz va boy emotsiyalarini ifodalaydi.

XULOSA. Ingliz tilidagi gidronim komponentli maqollarni sintaktik tahlil qilish, til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Gidronimlar, ya'ni daryo, okean, dengiz kabi suv nomlari, nafaqat tabiiy obyektlar sifatida, balki chuqur metaforik va ijtimoiy ma'nolarni ifodalovchi vositalar sifatida qo'llaniladi. Ularning sintaktik tuzilishi, maqollar orqali inson tajribalari, his-tuyg'ulari va hayotga bo'lgan munosabatlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Gidronimlar asosan subyekt, obyekt, predikat yoki qiyosiylik ma'no shaklida ishlatiladi hamda har bir sintaktik funksiyaning ma'nosi turli tasvirlar va metaforalarga olib keladi. Shuningdek, gidronimlar nutqda hayotning murakkabliklari, vaqtning o'tishi, omadning o'zgarishi kabi abstrakt tushunchalarni ifodalashda ham keng qo'llaniladi.

Shunday qilib, gidronim komponentli maqollarni o'rganish, nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va psixologiya sohalarida ham katta ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bussmann, H. (2008). Dictionary of Language and Linguistics. Routledge.
2. Smith, J. (2010). The Syntax of Idioms. Linguistics Today, 34(2), 125-140.
3. Harrison, T. (2015). Proverbs as a Mirror of Culture. Cultural Linguistics Review, 28(1), 75-90.



QORAQALPOG'ISTON OYKONIMLARINING GRAMMATIK TUZILISHI

*Qurbanov Muxtarbay Dauletbaevich, Nukus davlat pedagogika
instituti dotsenti v.b., filologiya fanlari nomzodi*

GRAMMATICAL STRUCTURE OF OIKONIMS OF KARAKALPAKSTAN

*Kurbanov Mukhtarbay Dauletbaevich, Acting Associate Professor
Nukus State Pedagogical Institute, Candidate of Philological
Sciences*



[https://orcid.org/ 0009-
0006-4989-7965](https://orcid.org/0009-0006-4989-7965)

e-mail:

muxtar_kurbanov@mail.ru

ГРАММАТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ОЙКОНИМОВ КАРАКАЛПАКСТАНА

*Курбанов Мухтарбай Даулетбаевич, и.о. доцента Нукусского
государственного педагогического института, кандидат
филологических наук*

Annotatsiya: Toponimikada joy nomlarini grammatik tuzilishiga ko'ra tahlil qilish ularning semantik xususiyatlari, lug'aviy asoslarini aniqlash imkonini beradi. Maqolada Qoraqalpog'iston oykonimlarining grammatik tuzilishiga ko'ra sodda va qo'shma turlari aniqlangan. Hudud oykonimlari tarkibidagi affikslarning funksional-semantik xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: toponim, oykonim, grammatik tuzilish, sodda, qo'shma, affiks, topoformant, yasali.

Abstract: In toponymy, the analysis of toponyms based on their grammatical structure allows us to determine their semantic features and lexical basis. The article highlights simple and complex types of oikonyms of Karakalpakstan based on their grammatical structure. The functional and semantic properties of affixes in territorial geographical names are revealed.

Key words: toponym, oikonym, grammatical structure, simple, complex, affix, topoformant, formation.

Аннотация: В топонимике анализ топонимов на основе их грамматической структуры позволяет определить их семантические особенности и лексическую основу. В статье выделены простые и сложные типы ойконимов Каракалпакстана на основе их грамматической структуры. Раскрываются функционально-семантические свойства аффиксов в территориальных географических названиях.

Ключевые слова: топоним, ойконим, грамматическая структура, простой, сложный, аффикс, топоформант, образование.

KIRISH. Har bir tilda mavjud toponimlar o'z morfem tarkibiga ko'ra turli tuzilishga ega. Ayrim joy nomlari bir komponentdan, boshqalari ikki, undan ortiq leksik birliklardan tashkil topgan. Til

leksik birliklari turli usullar va grammatik vositalar yordamida toponimga aylanadi. Shuning uchun ham, toponimlarni lingvistik jihatdan tahlil qilishda morfologik tasnif samarali usullardan biridir.

Toponimik tadqiqotlarda geografik nomlarning grammatik tuzilishi, yasalishi va tarkibiy xususiyatlariga ko'ra o'rganish keng tarqalgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Toponimlarni struktural-tipologik yo'nalishda o'rganish ishlari o'tgan asr o'rtalarida boshlandi. Rus tilshunosligida V.A.Nikonovning "Rus tili suffikslari geografiyasi" (1959), V.N.Toporov va O.N.Trubachevlarning "Yuqori Dnepr o'lkasi gidronimlarining lingvistik tahlili" (1962) deb nomlangan ilmiy asarlari toponimlarni struktur-tipologik jihatdan tahlil qilishning dastlabki namunalari bo'ldi. Keyinchalik bu ishlar A.K.Matveyev, G.Ya.Smina, P.M.Shanskiy, Yu.A.Karpenko, A.V.Superanskaya, O.T.Molchanovalar tomonidan davom ettirildi.

Turkiy toponimlar struktura-tipologik tahlil yo'nalishda dastlab G.E.Kornilov, G.I.Donidzlar tomonidan o'rganila boshladi. G.E.Kornilov turkiy toponimlar tarkibini tahlil qilar ekan, olim *geografik termin asosli* toponimlar, *atributiv sintagmali* toponimlar va *ellipsis toponimlar* degan turlarni ajratib berdilar [10]. G.I.Donidze turkiy toponimlarning *bir so'zli* va *ko'p so'zli* turlarini ko'rsatib o'tgan. Bir so'zli joy nomlar *affiksli*, *affikssiz* turlarga ham ajratilgan. Affikssiz toponimlar asosi ot, sifat, fe'l va ravishlarning toponimloshuvidan hosil bo'lgan[6]. Bu kabi tasniflash A.V.Superanskaya ishlarida ham kuzatiladi [14].

NATIJALAR. O'zbek tilshunosligida hozirgacha olib borilgan ilmiy ishlarda toponimlar grammatik tuzilishiga ko'ra turlicha talqin qilinganini ko'rish mumkin. Z.Do'simov "Xorazm toponimlari" deb nomlangan monografik asarida joy nomlarini morfem tuzilishiga ko'ra *apellyativli*, *formantli* va *indikatorli* deb uch turga ajratganlar[7]. O'zbek oykonimlarining grammatik jihatdan turlari S.Nayimov, N.Oxunov, A.Turabov va Yu.Nematovalar ishlarida ham maxsus tahlil qilingan.

Qoraqalpog'iston toponimlarining grammatik tuzilishi, yasalishi dastlab Q.Abdimuratov tomonidan o'rganildi. Uning (T.Begjanov bilan hammualliflikda) "Qoraqalpoq tili toponimlarining

strukturasi" deb nomlangan maqolasida toponimik materiallar quyidagicha guruhlashtirilgan:

1. Sodda toponimlar: *Lar, Shege, Qir, Kegeyli, Baqali, Baxtli* v.b.;

2. Qo'shma toponimlar: *Aqbulaq, Qiziljar, Mamiy dalasi* v.b. [3].

So'ngi yillari Qoraqalpog'iston toponimlarini struktur-formal aspektda tahlil qilish bo'yicha qator ilmiy ishlar bajarildi. Q.Paxratdinov Qoraqalpog'iston toponimlarini tarkibiy tuzilishiga ko'ra *sodda*, *murakkab* va *birikmali* deb o'rgandilar. Sodda toponimlar o'z tarkibida *tub* va *yasama* deb qaraldi: *Qumliq, Daryaliq, Taslaq* v.b. Ot, sifat, son, fe'l so'zlar birikishidan hosil bo'lgan atamalar *qo'shma* deb qaraldi: *Aymantaqir, Qazanjap, Aqqum* v.b. [12].

G.Abishovning ilmiy ishlarida ham Qoraqalpog'iston toponimlari tuzilishi jihatdan sodda va qo'shma deb tahlil qilingan: *Kenes, Kompleks, Shag'irliq, Suwshi, Anna awili, Tut terek, Shaxtemir koshesi, Aqjap, Ushinshi awil, Egizqum* v.b. [1].

N.V.Podolskaya toponimik materiallarni grammatik jihatdan tasniflash muhimligini ta'kidlar ekan, bu tamoyil ma'lum hududga xos toponimlarni aniqlash, materiallarni to'g'ri tahlil qilish hamda tadqiqotning keyingi bosqichiga to'g'ri yo'nalish bo'lishini yozadi[13]. V.A.Nikonov fikrlari ham e'tiborga loyiq, ya'ni toponimlarning barcha turlari bir-biri bilan chambarchas bog'langan, shuning uchun ham har bir toponim paydo bo'lish sabablari, asoslari alohida emas, balki toponimik tizim tarkibida, ma'lum hudud toponimlari bilan birgalikda tahlil qilinishi lozim[11]. Demak, oykonimlar toponimlarning bir turi, ular toponimik qonunlar, tamoyillar asosida o'rganilishi kerak. Yuqorida olimlar fikrlariga tayangan holda Qoraqalpog'iston oykonimlarini grammatik tuzilishiga ko'ra *sodda* va *qo'shma* deb bo'lib o'rgandik.

MUHOKAMA. Tarkibiy tuzilishiga ko'ra birgina lug'aviy asosdan iborat bo'lgan joy nomlari sodda oykonimlarni tashkil etadi. Turkiy toponimiyada sodda oykonimlar qo'shma turga nisbatan kam. Bu turga mansub atamalar bir komponentli, qisqa bo'lishi iste'molda qulaylilik paydo qiladi.

Oykonimlar tarkibida tovushlar tushishi, soʻzlar eliziyasi, morfemalar orttirilishi kabi hodisalar nomning formal oʻzgarishiga, tahlil jarayonini qiyinlashtirishga, baʼzan toponimik maʼno oʻzgarishiga olib kelishi ham mumkin. V.D.Belenkaya fikricha, toponimlar tahlilida ikki narsaga alohida eʼtibor qaratish lozim, yaʼni toponimlarning hozirgi holati sinxronik, paydo boʻlish tarixi diaxronik faktor deb qaralmogʻi kerak[4].

Professor T.Enazarov turkiy sodda toponimlarni *tub* va *yasama* deb tahlil qilgan[16]. Boisi, toponimlar tarkibida affikslar ishtiroki inobatga olingan. Qoraqalpogʻiston oykonimlari misolida koʻradigan boʻlsak quyidagicha:

Affiksiz oykonimlar – tarkibiy jihatdan faqat oʻzakdan iborat, hech qanday grammatik formalarsiz, nol koʻrsatkichli atamalar: *Mulk*, *Ornek*, *Bostan* *Kenes*, *Shege* v.b. Qoraqalpogʻiston toponimiyasida bu tur oykonimlar juda kam. Shunday boʻlsa ham, ular turkiy toponimiyada alohida oʻrin tutadi.

Affiksli oykonimlar – tarkibida soʻz yasovchi affikslar bor boʻlgan atamalar: *Aqbash awılı*, *Boyanlı awılı*, *Donızlı awılı*, *Kendirli awılı*, *Qarabaylı elatı* v.b.

Toponimik tadqiqotlarda geografik nomlar tarkibidagi affikslar haqida turli qarashlar mavjud. Professor Z.Doʻsimov toponimikaga bagʻishlangan risolasida toponimlar yasalishi va tuzilishi turlicha talqin qilinib kelayotganini yozadi. Bu borada ayrim noaniqliqlarni ham koʻrsatib oʻtadi. Soʻz yasovchi ayrim affikslar asossiz toponim yasovchi deb qaralmoqda. Shuning uchun ham, toponimlar yasalishi masalasini oʻrganish toponimikaning muhim vazifalaridan biri[8]. S.Ataniyazov Turkmaniston toponimlarini oʻrganar ekan *-lı/-li*, *-chi* affikslari sodda va qoʻshma toponimlar yasashda faol, deb yozadi: *Arbachi* (“Orbachı”), *Avchi* (“Ovchi”), *Paxtachi* (“Paxtakor”)[2]. D.Isayev Shimoliy Qirgʻiziston toponimiyasi uchun *-lı*, *-lık*, *-luu*, *-tı* affikslari xarakterli desa [9], R.Shakurov boshqird toponimlarining koʻpi *-lı* va *-lik* affikslari yordamida paydo boʻlgan, deb taʼkidlaydi[15]. Bunday qarashlar J.B.Bugʻibayeva (Qozogʻiston),

Q.Abdimuratov (Qoraqalpogʻiston) ishlarida ham kuzatiladi [5;3].

Shuni taʼkidlash joizki, affiksli toponimlarni affiksatsiya bilan yasalgan deb boʻlmaydi. Masalan, *Kegeyli* (“kegay terak koʻp joy”), *Aqbasli* (“oq bosh oʻsimligi koʻp joy”), *Tikenli* (“tikanli, tikan koʻp joy”), *Taslaq* (“mayda toshli, toshloq joy”) nomlari tarkibidagi *-lı/-li*, *-laq* affikslari toponim hosil qilish xarakteriga ega emas. Ular toponimgacha soʻz yasash vazifasini bajarib boʻlgan. Yaʼni, tilda avvaldan mavjud *kegayli*, *oqboshli*, *tikanzor*, *toshloq* soʻzlari tayyor holda toponim vazifasiga oʻtgan.

Tarkibiy tuzilishiga koʻra birdan ortiq lugʻaviy birliklardan tashkil topgan geografik nomlar *qoʻshma oykonimlar* sifatida tadqiq etiladi. Ular ham tarkibidagi komponentlarning toʻliq yoki qisman birikish darajasiga koʻra *murakkab* va *birikmali* deb boʻlinadi.

Murakkab oykonimlar – tuzilishiga koʻra soʻz birikmasi shaklida boʻlgan oykonimlar. Ular morfologik asosi va tuzilish modeliga koʻra quyidagi turlarga ajratiladi:

a) ot va ot soʻz birikmasi modeli: *Abat makan awılı*, *Shegara terek awılı*, *Doslıq bayragʻı elatı*, *Ferma tam awılı* v.b.;

b) sifat va ot soʻz birikmasi modeli: *Gone Esim awılı*, *Gone Tortkul awılı*, *Taza Bagʻjap awılı*, *Taza Amirabad*, *Qıysıq terek awılı* v.b.;

v) son va ot soʻz birikmasi modeli: *Alpıs jıllıq*, *Tort Sharyar*, *Qırq jıllıq* v.b.

Birikmali oykonimlar – birdan ortiq lugʻaviy birliklarning toʻliq birikishidan hosil boʻlgan oykonimlar. Bu model asosida tarkib topgan oykonimlar komponentlarining qanday soʻzlardan iborat boʻlishiga koʻra quyidagi turlarga boʻlinadi:

a) “Ot+ot” tipi: *Begjap*, *Tabankoʻl*, *Juzimbagʻ*, *Qamisariq*, *Qazaqdarya* v.b.;

b) “Ot+sifat” tipi. *Aqımbetshungil*, *Moynaq*, *Pillanoy*, *Tajenoy* v.b.;

v) “Sifat+ot” tipi: *Aqjay*, *Janabazar*, *Janajer*, *Janaqala*, *Tazabagʻ* v.b.;

g) “Sifat+sifat” tipi: *Qarateren*, *Sarıshungil* v.b.;

d) “Son+ot” tipi: *Altutam*, *Besjay*, *Beskopir*, *Ontam*, *Togʻızuy* v.b.;

e) “Ot+feʼl” tipi: *Qazanketken*, *Qumbasqan*, *Mingjargʻan*, *Qiyatjargʻan* v.b.

Ta'kidlash joizki, toponimlar, jumladan, oykonimlar ham boshqa til birliklari kabi muayyan qoliplar asosida hosil bo'ladi.

XULOSA. Xulosa qilsak, har bir hudud toponimlari va oykonimlarini struktural-topologik jihatdan tahlil qilish til tarixi, tarixiy leksikologiya, dialektologiya, toponimika uchun qimmatli ma'lumotlar olish imkonini beradi. Chunki, har bir hudud, har bir til ko'p qirrali, tarixiy toponimlar tizimiga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абишов Г. Чимбой тумани топонимларининг тарихий-лингвистик тахлили: Филол.фан.б.фалс.док. ... дисс.автореф. – Нукус, 2019. – Б. 19-20.
2. Атаниязов С. Топонимия юго-восточного Туркменистана: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Уфа, 1969. – С. 11.
3. Бегжанов Т., Абдимуратов К. Структура каракалпакских топонимов. // Советская тюркология. – Баку: 1971. №6. – С. 85-88.
4. Беленькая В.Д. Очерки англоязычной топонимики. Учебное пособие. – М.: 1977. – С. 35.
5. Буғыбаева Ж.Б. Топоним жасамдық мәселесі. // KazNU Buletен. Philology series. 2014, №4-5 (150-151). – Б. 330.
6. Донидзе Г.И. О грамматической характеристике тюркских топонимов. //

Ономастика Поволжья. – Горький: 1971. – С. 122-126.

7. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. – Тошкент: Фан, 1985. – Б. 47.

8. Дусумов З. Историко-лингвистический анализ топонимии Хорезма: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 1989. – С. 24.

9. Исаев Д. Топонимика Северной Киргизии: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Фрунзе, 1972. – С. 19.

10. Корнилов Г.Е. О типах топонимов агглютинативных языках. Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1967, №1. – С. 21-28.

11. Никонов В.А. Введение в топонимику. Изд. 2-е. – М.: Изд. ЛКИ, 2011. – С. 34.

12. Пахратдинов Қ., Бекниязов Қ. Каракалпакстан топонимлерининг қурылысы. // Илим ҳам жәмийет. – Нөкис: 2010. №1-2. – Б. 69.

13. Подольская Н.В. Некоторые формы славянизации иноязычных топонимов (на материале Новгородский территории). // Географические названия. – М.: 1962. №5. – С. 223.

14. Суперанская А.В. Структура имени собственного (Фонология и морфология). – М.: Наука, 1969. – С. 88-103.

15. Шакуров Р.З. Топонимия бассейна р. Демы: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1973. – С. 18.

16. Эназаров Т. Туркий содда топонимларнинг этимологик тадқиқи (2-китоб). – Тошкент: Университет, 2002. – Б. 5.



TEZ AYTISHLAR PAREMIOLOGIK BIRLIK SIFATIDA

*Mamataliyeva Navbahor Xojamberdiyevna, Termiz
iqtisodiyot va servis universiteti, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)*

SPEECH AS A PAREMIOLOGICAL UNIT

*Mamatalieva Navbahor Khojamberdievna, Termiz University of
Economics and Service, doctor of philosophy in philological
sciences (PhD)*

СКОРОГОВОРКИ КАК ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА

*Маматалиева Навбахор Ходжамбердиевна, Термезский
университет экономики и сервиса, доктор философии по
филологическим наукам (PhD)*



<https://orcid.org/0000-0015-0544-6813>

e-mail:

navbaxormamataliyeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tez aytishlar tilning paremiologik birligi sifatida o'rganilib, ularning lingvistik, fonetik, pragmatik va madaniy xususiyatlari keng yoritiladi. Tez aytishlar xalq donishmandligi, so'z o'yinlari va ijodkorlik namunasi bo'lib, milliy madaniyat va til rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Maqolada tez aytishlarning tarkibiy tuzilishi, ularning nutqni rivojlantirishdagi o'rni, talaffuz va fonetika mashqlaridagi ahamiyati, shuningdek, zamonaviy o'zbek tilidagi ijtimoiy va pedagogik funksiyalari batafsil tahlil qilinadi. Tez aytishlarning xalq hayotidagi roli va ularning til orqali madaniyatni aks ettirishdagi o'rni ham o'rganilgan.

Kalit so'zlar: tez aytishlar, paremiologiya, fonetika, lingvistik birlik, xalq ijodi, madaniy meros, nutq madaniyati, pedagogik ahamiyat.

Abstract: This article studies quick statements as a paremiological unit of the language, and their linguistic, phonetic, pragmatic and cultural characteristics are widely covered. Quick statements are an example of folk wisdom, word games and creativity, and play an important role in the development of national culture and language. The article analyzes in detail the structural structure of quick statements, their role in the development of speech, their importance in pronunciation and phonetics exercises, as well as their social and pedagogical functions in the modern Uzbek language. The role of quick statements in the life of the people and their role in reflecting culture through language are also studied.

Key words: quick sayings, paremiology, phonetics, linguistic unity, folk art.

Аннотация: В данной статье изучаются быстрые высказывания как паремнологическая единица языка, широко освещаются их лингвистические, фонетические, прагматические и культурные характеристики. Быстрые высказывания являются примером народной мудрости, словесной игры и творчества, играют важную роль в развитии национальной культуры и языка. В статье подробно анализируется структурная структура быстрых высказываний, их роль в развитии речи, их значение в произносительных и фонетических упражнениях, а также их социальные и педагогические функции в современном узбекском языке. Также изучается роль быстрых высказываний в жизни народа и их роль в отражении культуры посредством языка.

Ключевые слова: быстрые высказывания, паремнология, фонетика.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Til – xalqning ma'naviy merosi va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi asosiy vositalardan biridir. U milliy madaniyat, tafakkur va tarixiy tajribalarni saqlash va kelajak avlodlarga etkazishda muhim o'rin tutadi. Xalq ijodining yorqin namunalari sifatida tez aytishlar, nafaqat lingvistik jihatdan, balki madaniy va tarbiyaviy ahamiyati bilan ham e'tiborga loyiqdir.

Mazkur maqolada tez aytishlarning paremiologik birlik sifatidagi o'rni va ahamiyati, ularning tarkibiy tuzilishi, funksiyalari hamda til va madaniyatni rivojlantirishdagi hissasi chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning zamonaviy o'zbek tilida qanday qo'llanilishi va amaliy ahamiyati haqida batafsil so'z yuritiladi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Tez aytishlarning paremiologik mohiyati. Tez aytishlar xalq ijodining betakror namunalaridan biri bo'lib, ular tilning fonetik imkoniyatlarini o'rganish, talaffuzni yaxshilash va nutqni ravonlashtirishga xizmat qiladi. Ular qisqa, lekin talaffuz qilishda qiyin bo'lgan, bir xil tovushlar yoki so'zlarni bir necha marta qaytarish orqali yaratiladi. Tez aytishlarning asosiy xususiyati ularning talaffuzdagi murakkabligi va nutq organlarini faollashtirishdagi ahamiyatidir. Masalan:

"Qop-qop qora makkapop, qop-qop qora makkapopni kim qoplabdi?"

Bu tez aytish bir xil tovushlarning tez-tez takrorlanishi orqali talaffuzni rivojlantiradi.

"Suv suvi suv suvaydi, suv suvi suv suvlaganday suv suvaydi."

Ushbu tez aytish tovushlar kombinatsiyasi bilan nutqning aniqligini oshiradi.

"Choy ichib chaynashdi, chaynab choy ichishdi".

Bu esa talaffuzning tezlashishi va ravonligini oshirish uchun o'rgatuvchi mashqdir.

Tez aytishlarning mohiyatini chuqurroq anglash uchun quyidagi jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Fonetik o'yinlar: tez aytishlar tovushlar va so'zlar o'rtasidagi o'yin orqali yaratiladi. Ular

nutqning ritmini va ohangini yaxshilash uchun qulay vositadir.

Lingvistik mahorat: tez aytishlar til o'rganishda lug'at boyligini oshiradi va fonetik jihatdan murakkab so'zlarni o'zlashtirishga yordam beradi.

Didaktik ahamiyat: ular o'quvchilarning talaffuz xatolarini tuzatishda, tovushlarni aniq talaffuz qilishda keng qo'llaniladi.

Qo'shimcha misollar

"Ko'r-ko'rona ko'r ko'r ko'rgan narsani ko'rmagan ko'r debdi".

"Qisqa-qisqa qisir-qisir, qisir-qisir qisqacha gapir".

"Tongda toqqa chiqqan to'qqiz bola to'qqizta tovuqni toqqa olib chiqdi".

"She sells seashells by the seashore".

"Peter Piper picked a peck of pickled peppers".

"How can a clam cram in a clean cream can?"

"I saw Susie sitting in a shoe shine shop".

"Fuzzy Wuzzy was a bear. Fuzzy Wuzzy had no hair. Fuzzy Wuzzy wasn't very fuzzy, was he?"

Uzbek: *"Chinor shamolda chayqaldi, shamol chinorni chayqatdi"*.

English: *"The tree swayed in the wind, the wind swayed the tree"*.

Uzbek: *"Qop-qop qora makkapop, qop-qop qora makkapopni kim qoplabdi?"*

English: *"Bag after bag of black popcorn, who bagged the bags of black popcorn?"*

Tez aytishlarning universal o'rni sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Lingvistik mashq: tez aytishlar talaffuzni yaxshilash va murakkab fonetik o'tishlarni osonroq bajarishni o'rganishga yordam beradi.

Xotira va diqqatni jamlash: ularni to'g'ri va aniq aytish uchun diqqat va xotirani faollashtirish talab etiladi, bu esa kognitiv ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Madaniy ahamiyat: ingliz va o'zbek tillarida tez aytishlar ijodkorlikni aks ettiradi va tilni o'rganish jarayonini qiziqarli qilish uchun xizmat qiladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Tez aytishlar bolalar uchun ko'ngilochar mashg'ulot bo'lib xizmat qilishi bilan birga, kattalar uchun ham nutq terapiyasida, diksiyani rivojlantirishda va tilni o'rganishda qo'llaniladi. Shuning uchun ular xalq ijodining lingvistik va madaniy jihatdan o'ta ahamiyatli bo'lgan birligidir.

Paremiologiyada tez aytishlarning xususiyatlari. Tez aytishlar o'ziga xos tuzilishi, semantik yuki va madaniy ahamiyati bilan tilshunoslikda alohida o'ringa ega. Quyida ularning xususiyatlari kengroq yoritiladi va misollar keltiriladi:

1. Tuzilish jihati:

Tez aytishlar sodda yoki murakkab gaplar shaklida bo'ladi. Ular bir xil yoki o'xshash tovushlarning qayta-qayta ishlatilishi orqali talaffuz murakkabligini oshiradi va nutqning ritmini kuchaytiradi.

Oddiy tuzilmali misol:

"Chinor shamolda chayqaldi, shamol chinorni chayqatdi".

Ushbu tez aytish tovushlarning bir xil kombinatsiyasini takrorlash orqali talaffuzni rivojlantirishga yordam beradi.

Murakkab tuzilmali misol:

"Chigitni chaynab chiqargan chumchuq chaynashdan charchab chiqdi".

Bunda bir xil tovushlar murakkab so'zlar ichida o'zaro uyg'unlashgan.

2. Semantik jihati:

Tez aytishlar ko'pincha chuqur semantik mazmunni aks ettirmaydi. Ularning asosiy maqsadi nutq organlarini faollashtirish, talaffuzni aniq va tez qilishdir. Shu bilan birga, ular so'zlashuv tilida qiziqarli o'yin va nutqiy mashqlar sifatida ishlatiladi.

Misol:

"Qora qopdagi qora popugimni kim qopdan olib chiqdi?"

Bu tez aytishning ma'nosi oddiy, lekin talaffuz qilish murakkab.

3. Madaniy jihati:

Tez aytishlar xalqning ijodkorligi, so'z o'yinlariga qiziqishi va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Ular milliy madaniyatning bir qismi bo'lib, xalq og'zaki ijodining boyligini namoyon etadi. Shuningdek, tez aytishlar turli xalq o'yinlarida, ta'lim jarayonlarida va she'riyatda keng qo'llaniladi.

"Ko'r-ko'rona ko'r ko'rgan narsani ko'rmagan ko'r debdi".

"Betty Botter bought some butter, but she said the butter's bitter".

Bu ingliz tez aytishi xalq ijodiyoti orqali nutq madaniyatini rivojlantiradi.

Qo'shimcha xususiyatlar:

Fonetik murakkablik: Tez aytishlar bir xil tovushlarni qasddan murakkab kombinatsiyalarda takrorlash orqali talaffuzdagi aniqlik va tezlikni oshirishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Asqarova, N. (2019). O'zbek tilining paremiologik xususiyatlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Nurmatov, S. (2021). Xalq og'zaki ijodi va milliy madaniyat. Samarqand: Zarafshon.
3. Karimov, U. (2018). Tilshunoslik va lingvokulturologiya masalalari. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
4. Axmedova, M. (2020). O'zbek xalq maqollari va ularning tahliliy yondashuvi. Buxoro: Buxoro Universiteti nashriyoti.
5. Курбанбаева, М. (2024). Использование русских народных сказок в процессе изучения языка и формирования гуманизма у детей. Tamaddun nuri jurnali, 5(56), 520-522.
6. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. Tamaddun nuri jurnali, 4(43), 15-18.

OG‘ZAKI DISKURSNING FUNKSIONAL-FORMAL XUSUSIYATLARI

*Raximova Laylo Muminbayevna, Urganch davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

FUNCTIONAL-FORMAL OF ORAL DISCOURSE CHARACTERISTICS

*Rakhimova Laila Muminbaevna, independent researcher of
Urganch State University*

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ФОРМАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛЬНОГО ДИСКУРСА

*Рахимова Лейла Муминбаевна, независимый исследователь
Ургенчского государственного университета*



[https://orcid.org/ 0000-0002-7120-839X](https://orcid.org/0000-0002-7120-839X)

e-mail:

rahimovasoliha6@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada og‘zaki diskursning funksional-formal xususiyatlari, ya’ni u tilning og‘zaki shaklida yuzaga keladigan, uning ijtimoiy va kommunikativ funksiyalarini ta’minlovchi strukturaviy hamda formal jihatlardan tashkil topganligi xususidagi fikrlar ochib berilgan. Bu borada tilshunos olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ayniqsa, tilning dinamik va interaktiv xususiyatlarini chuqur tahlil qilishga yo‘naltirilganligi haqidagi mulohazalar ham maqolada o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: og‘zaki diskurs, funksional-formal xususiyatlar, kognitiv funksiya, kommunikativ maxfiylik, gender, muloqot, interaktiv.

Abstract: This article explores the functional-formal characteristics of oral discourse, that is, the structural and formal aspects that occur in the oral form of language and ensure its social and communicative functions. The article also reflects the research conducted by linguists in this regard, especially those focused on the in-depth analysis of the dynamic and interactive features of language.

Key words: verbal discourse, functional-formal features, cognitive function, communicative confidentiality, gender, communication, interactive.

Аннотация: В данной статье раскрываются функционально-формальные характеристики устного дискурса, т.е. то, что он состоит из структурных и формальных аспектов, которые встречаются в устной форме языка и обеспечивают его социальные и коммуникативные функции. В связи с этим в статье также отражены исследования, проведенные лингвистами, особенно замечания об углубленном анализе динамических и интерактивных особенностей языка.

Ключевые слова: устный дискурс, функционально-формальные особенности, когнитивная функция, коммуникативная приватность, гендер, общение, интерактив.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Ogʻzaki yoki yozma shaklda tabiiy ravishda bogʻlangan jumalarni oʻrganish zamonaviy tilshunoslikning eng istiqbolli va jadal rivojlanayotgan sohalaridan biridir. Umumiy tilshunoslik jumlagi yoʻnaltirilgan tahlilga eʼtibor qaratdi. Endi tilshunoslar tilning tarkibiy qismlaridan koʻra ishlatilishi bilan koʻproq shugʻullanmoqdalar. Bu borada ogʻzaki diskursning oʻziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish muhim ahamiyatga egadir.

Ogʻzaki diskursning eng muhim ajralib turadigan xususiyati uning tayyorlanmaganligidir; ogʻzaki nutq qoida tariqasida suhbat davomida yuzaga keladi. Biroq tayyorlanmaganlik darajasi farq qilishi mumkin. Bu ilgari nomaʼlum mavzudagi improvizatsiya sifatida olib borilgan nutq boʻlishi mumkin. Boshqa tomondan bu oldindan maʼlum boʻlgan mavzu boʻyicha u yoki boshqa qismda koʻrib chiqilgan nutq boʻlishi mumkin.

Ogʻzaki diskursning funksional-formal xususiyatlari ham chogʻishtirma tilshunoslikda oʻrganilishi zarur masalalardandir.

Ogʻzaki diskursning funksional-formal xususiyatlari – bu tilning ogʻzaki shaklida yuzaga keladigan, uning ijtimoiy va kommunikativ funksiyalarini taʼminlovchi strukturaviy hamda formal jihatlardan iborat. Bu borada tilshunos olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ayniqsa, tilning dinamik va interaktiv xususiyatlarini chuqur tahlil qilishga yoʻnaltirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Ogʻzaki diskursning funksional-formal xususiyatlari masalasida olimlarning fikrlari va yondashuvlari ogʻzaki nutqning ijtimoiy, psixologik va lingvistik jihatlarini oʻrganishga asoslanadi. Quyida baʼzi taniqli tilshunoslarning fikrlarini va yondashuvlarini keltiramiz.

Lev Vygotskiy ogʻzaki diskursning kognitiv funksiyasi haqida juda muhim nazariyalar ishlab chiqqan. U ogʻzaki muloqotni bolalarning rivojlanishida, fikrlash jarayonining asosiy vositasi sifatida koʻrgan. Vygotskiyning fikriga koʻra,

ogʻzaki muloqot orqali insonlar oʻz fikrlarini hosil etadilar va ularni boshqalar bilan almashadilar. Bunday muloqotda “ichki nutq” va “tashqi nutq” oʻrtasidagi bogʻliqlik kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga yordam beradi. Masalan, bolalar oʻz fikrlarini toʻgʻri ifodalashga oʻrganayotganda, ular oʻz nutqini boshqarishni va ijtimoiy muloqotni oʻzlashtirishni boshlaydilar¹[1].

Grice ogʻzaki diskursda “kommunikativ maxfiylik” (conversational implicature) tushunchasini kiritgan. Unga koʻra, suhbatda soʻzlashuvchilar faqatgina bevosita maʼlumotlarni emas, balki oʻzaro anglashuv va taxminlar orqali boʻlgan maʼnolarni ham tushunadilar. Grice kommunikativ maxfiylikni oʻzining maxsus tartibotlar (Grice’s maxims) orqali izohlaydi, bu tartibotlar:

- konkretlik (relevance);
- aniqlik (quantity);
- sodda ifoda (Manner);
- toʻgʻrilik (Quality)²[2].

Gricening nazariyasiga koʻra, ogʻzaki nutqda soʻzlashuvchilar koʻp hollarda maxfiy maʼno va niyatlarni ifodalaydilar. Misol uchun, biror kishining: “Siz hali nonushta qilmadingizmi?” degan savol orqali, u boshqa kishi toʻgʻrisida qaygʻurayotganini yoki uni nonushta qilishga undashini tushunish mumkin.

Erving Goffman “face theory”ni ishlab chiqdi, u ogʻzaki muloqotni ijtimoiy va psixologik jihatdan tahlil qiladi. Goffman nazariyasiga koʻra, ogʻzaki muloqotda shaxslarning “tashqi koʻrinishini himoya qilish” muhim rol oʻynaydi. Bu jarayonda soʻzlashuvchilar oʻzining ijtimoiy obroʻsini, hurmatini saqlashga harakat qiladilar. “Face” (yuz) – bu soʻzlashuvchining jamiyatdagi ijtimoiy obroʻsi va u bilan bogʻliq ijtimoiy roli. Suhbatda, odatda, soʻzlashuvchilar bir-birlarining “yuzini himoya qilish”ga intilishadi, yaʼni boshqa kishining obroʻsini yoki shaxsiyatini hurmat qilishni koʻzda tutadilar. Goffman shuni taʼkidlaydi, agar bu “yuz”ni saqlashga tahdid boʻlsa (masalan, tanqid yoki

¹ Vygotsky, L. S. Umstvennoe razvitie detey v protsesse obucheniya. -Moscow, Leningrad: Uchpedgiz, 1935.

² Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole, & J. Morgan (Eds.), Syntax and semantics (pp. 41-58). New York: Academic Press.

haqorat bilan), bu muloqotda “face-threatening acts” (FTA) deb ataladi³[3].

Deborah Tannen og‘zaki diskursning gender bilan bog‘liq xususiyatlariga alohida e‘tibor bergan. U og‘zaki muloqotda erkaklar va ayollar o‘rtasidagi farqlarni tahlil qilgan. Tannenning fikriga ko‘ra, erkaklar va ayollar o‘rtasidagi kommunikativ yondashuvlar farq qiladi. Erkaklar ko‘pincha muloqotda ma‘lumot almashishni, muhokama qilishni va muammolarni hal qilishni afzal ko‘rishadi, ayollar esa o‘zaro aloqada hissiy bog‘lanishni, qo‘llab-quvvatlashni va so‘zlashuv orqali empatiya ko‘rsatishni maqsad qiladilar. Shuningdek, Tannen ayollarning og‘zaki nutqda ko‘proq “emotsional” va “ta’sirchan” uslublarni qo‘llashlarini ta’kidlaydi, erkaklar esa ko‘proq “raqobatbardosh” va “avtoritar” uslubda so‘zlashadi⁴[4].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Og‘zaki diskursning ijtimoiy jihatlarini bo‘yicha so‘nggi yillarda sotsiolingvistika sohasida ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Labov va boshqa sotsiolingvistlar og‘zaki nutqni ijtimoiy kontekstda o‘rganishning muhimligini ta’kidlaydilar⁵ [5]. Labov, masalan, sotsiolekt (ijtimoiy guruh tili) tushunchasini kiritgan bo‘lib, bu tilning ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi farqlarni ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, og‘zaki diskursda tilni ishlatish usuli ijtimoiy holatga, guruhning darajasi va o‘zaro aloqaga qarab o‘zgaradi. Masalan, ish joyida rasmiy va norasmiy tilni tanlash, yoshlar orasidagi sleng va turli jamoalarning maxsus ifodalari, o‘zgaruvchan til strukturalari – bularning hammasi tilni ijtimoiy omillar asosida shakllanishi va ishlatilishi jarayonlarini ko‘rsatadi.

Noam Chomsky tilni sintaktik va semantik jihatdan o‘rganishga katta e‘tibor qaratgan. Chomsky og‘zaki nutqning sintaktik xususiyatlarini o‘zining generativ grammatika nazariyasi orqali izohlaydi. Uning fikriga ko‘ra, og‘zaki muloqotda so‘zlashuvchilar nutqni spontan tarzda yaratadilar, ammo bu jarayonning ma‘lum bir sintaktik qoidalari

mavjud. Chomsky og‘zaki diskursda tilning tabiiy grammatik tuzilishi, jumlar tuzishning umumiy qoidalari, shuningdek, nutqning avtomatik tarzda shakllanishi va tezda yangi ma’nolarni yaratish imkonini berishini ta’kidlaydi⁶[6].

Michael Halliday og‘zaki diskursni “funktional tilshunoslik” nuqtayi nazaridan o‘rgangan. U tilning kommunikativ funksiyasini, ya’ni tilning qanday qilib turli vazifalarni bajarishini tahlil qilgan. Hallidayning “funktional grammatikasi” tilning ma‘lum bir maqsadga (masalan, ijtimoiy, hissiy, ma‘lumot berish va h.k.) xizmat qilishini izohlaydi⁷[7]. Og‘zaki muloqotda til faqat ma‘lumot yetkazish emas, balki ijtimoiy aloqani rivojlantirish, hissiyotlarni ifodalash, so‘zlashuvchilar orasida munosabatlarni shakllantirish kabi vazifalarni bajaradi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Og‘zaki diskurs tilning interaktiv, bevosita va o‘zaro ta’sirga asoslangan xususiyatlarini o‘z ichiga oladi. Uning ba’zi asosiy funktsional-formal xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. *Improvizatsiya va moslashuvchanlik.* Og‘zaki muloqotda ma‘lumotlar ko‘pincha oldindan rejalashtirilmagan tarzda beriladi. Nutq davomida tezda fikrlar o‘zgarishi, so‘zlashuvchilar orasida tezkor ravishda yangi fikrlar paydo bo‘lishi mumkin. Bu xususiyat og‘zaki nutqni yozma nutqdan ajratib turadi.
2. *Boshqaruv va intonatsiya.* Og‘zaki diskursda intonatsiya, ohang, pauzalar va boshqa tovushli elementlar muhim rol o‘ynaydi. Ular ma’no anglash, urg‘u berish, e‘tibor qaratish va hissiy o‘zgarishlarni ifodalashda ishlatiladi. So‘zlashuvchilar bir-birining fikrlarini to‘xtatish yoki boshlashda intonatsiyadan foydalanadilar.
3. *Qisqa va oson tuzilgan jumlar.* Og‘zaki nutq ko‘pincha qisqa, oddiy va aniq tuzilgan jumalarni o‘z ichiga oladi. Bu muloqotning samarali bo‘lishini ta’minlash uchun zarur.

³ Erving Goffman. The Presentation of Self in Everyday Life. Knopf Doubleday Publishing Group, 1959. – 272 p.

⁴ Deborah Tannen, You just don’t understand: Women and men in conversation. New York: William Morrow & Co., 1990. Pp. 330.

⁵ William Labov, Sociolinguistic patterns. (Conduct and Communication, 4.) Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.

⁶ Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. M.I.T. Press.

⁷ M. A. K. Halliday, Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning. London: Edward Arnold, 1978. Pp. 256.

4. *Muloqotning kontekstual jihatlar.* Ogʻzaki diskursda soʻzlashuvchilar orasidagi ijtimoiy, madaniy va maqsadli kontekstlar alohida ahamiyatga ega. Diskurs davomida bunday kontekstlar doirasida mos keladigan ifodalar, dialektlar, slenglar va boshqa tildagi xususiyatlar ishlatiladi.

5. *Tana tili va noverbal alomatlar.* Ogʻzaki diskursda soʻzlashuvchilar nafaqat soʻzlar, balki tana tili, yuz ifodalari va qoʻl ishoralari orqali ham muloqot qilishadi. Bu alomatlar nutqning maʼnosini kuchaytiradi yoki izohlaydi.

6. *Interaktivlik va muloqotdagi oʻzgarishlar.* Ogʻzaki diskursda soʻzlashuvchilar oʻrtasida oʻzaro savollar, javoblar, toʻxtatishlar va tuzatishlar tez-tez uchraydi. Nutq davomida muhokama, qarama-qarshilik yoki hamfikrlik paydo boʻlishi mumkin.

7. *Qisqartirishlar va alohida ifodalar.* Ogʻzaki nutqda soʻzlar qisqartirilishi, umuman olganda oddiy va qisqa shakllarda ishlatilishi mumkin. Masalan, “yoʻq” oʻrniga “yo” yoki “ha” oʻrniga “ha-haa” kabi oʻzgarishlar mumkin.

8. *Repetitivlik (takrorlash).* Ogʻzaki muloqotda maʼlum bir maqsadga erishish uchun soʻzlar va ifodalar takrorlanishi mumkin. Bu, birinchi navbatda, eʼtiborni tortish, maʼlumotni aniqroq yetkazish yoki eslab qolishga yordam beradi.

9. *Fazoviy va muddatli aloqalar.* Ogʻzaki diskursda nutq qachon va qayerda yuzaga kelishi, soʻzlashuvchilar oʻrtasidagi masofa va vaqt juda muhim. Misol uchun, yuzma-yuz suhbatda koʻproq ochiq va aniq ifodalar ishlatiladi, telefon orqali esa qisqaroq va tezkor javoblar boʻlishi mumkin.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Ogʻzaki diskursning ushbu xususiyatlari muloqotni samarali, dinamik va tezkor qiladi. Shuningdek, ular tilning funksional oʻzgaruvchanligini taʼminlab, ijtimoiy va kommunikativ muhitga moslashish imkonini beradi.

Umuman olganda, ijtimoiy fanlar doirasida diskurs, asosan, shaxslarning ogʻzaki nutqlarini ifodalash uchun ishlatiladi, xususan, diskurs orqali nutq va muloqotga kirishgan kishilar hamda ularning nutqi orqali nima qilishayotgani tahlil qilinadi.

**ADABIYOTLAR ROʻYXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):**

1. Выготский, Л.С. Умственное развитие детей в процессе обучения. - Москва, Ленинград: Учпедгиз, 1935.
2. Grice, H. P. Logic and conversation. In P. Cole, & J. Morgan (Eds.), Syntax and semantics (pp. 41-58). - New York: Academic Press, 1975.
3. Erving Goffman. The Presentation of Self in Everyday Life. - Knopf Doubleday Publishing Group, 1959. - 272 p.
4. Deborah Tannen. You just don't understand: Women and men in conversation. - New York: William Morrow & Co., 1990. - Pp. 330.
5. William Labov. Sociolinguistic patterns. (Conduct and Communication, 4.) - Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
6. Chomsky N. *Aspects of the theory of syntax*. - M.I.T. Press, 1965.
7. Halliday M.A.K. Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning. - London: Edward Arnold, 1978. - Pp. 256.



XALQ OG‘ZAKI DOSTON VA ERTAKLARIDA TUG‘ILISH MOTIVINING O‘RNI

*Ro‘zmetova Sohiba Aminbaevna, Urganch Ranch texnologiya
universiteti katta o‘qituvchisi*



<https://orcid.org/0009-0009-7733-4045>

e-mail:

srozmetova215@gmail.com

THE ROLE OF THE MOTIF OF BIRTH IN ORAL EPIC AND FAIRY TALES OF THE PEOPLE

*Rozmetova Sahiba Aminbaevna, senior lecturer at Urganch Ranch
University of Technology*

РОЛЬ МОТИВА РОЖДЕНИЯ В НАРОДНЫХ УСТНЫХ ЭПОСАХ И СКАЗКАХ

*Рузметова Сохиба Аминбаевна, старший преподаватель
Ургенчского технологического университета Ranch*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola xalq og‘zaki adabiyotining eng qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan bo‘lgan doston va ertaklarda tug‘ilish motivining o‘rni va uning mazmuniy-struktural jihatlarini tahlil qilinadi. Maqolada, asosan, turli xalqlarning og‘zaki ijodida tug‘ilish motivining qanday tasvirlanganligi, bu motivning o‘ziga xos funksiyalari, shuningdek, xalq an‘analari va urf-odatlariga asoslangan simbolik ma‘nolari o‘rganiladi. Tug‘ilish motivi xalq og‘zaki adabiyotida faqatgina biografik yoki naturalistik kontekstda emas, balki ijtimoiy, ma‘naviy va falsafiy kontekstda ham ishlatiladi. Maqolada o‘tkazilgan tahlillar orqali, tug‘ilish motivining aynan xalq og‘zaki doston va ertaklarida qanday shakllanganligi va uning xalq tabiatiga, qadriyatlarini va dunyoqarashiga qanday ta‘sir ko‘rsatganligi aniq ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: xalq og‘zaki adabiyoti, doston, ertak, tug‘ilish motivi, ma‘naviyat, ijtimoiy tizim, folklor, qadriyatlar, mifologiya, xalq an‘analari, simbolizm.

Abstract: This scientific article analyzes the place of the birth motif in epics and fairy tales, which are one of the most ancient and widespread genres of folk oral literature, and its content-structural aspects. The article mainly studies how the birth motif is depicted in the oral works of different peoples, the specific functions of this motif, as well as its symbolic meanings based on folk traditions and customs. The birth motif is used in folk oral literature not only in a biographical or naturalistic context, but also in a social, spiritual and philosophical context. Through the analysis conducted in the article, it is clearly shown how the birth motif was formed in folk oral epics and fairy tales and how it influenced the nature, values and worldview of the people.

Key words: folk oral literature, epic, fairy tale, birth motif, spirituality, social system, folklore, values, mythology, folk traditions, symbolism.

Аннотация: В данной научной статье анализируется роль мотива рождения и его содержательно-структурных аспектов в былинах и сказках, которые относятся к числу наиболее древних и распространенных жанров народной литературы. В статье главным образом рассматривается, как мотив рождения описывается в устных произведениях разных народов, конкретные функции этого мотива, а также его символические значения, основанные на народных традициях и обычаях. Мотив рождения используется в народной литературе не только в биографическом или натуралистическом контексте, но и в социальном, духовно-философском

контексте. Благодаря проведенному в статье анализу наглядно показано, как формировался мотив рождения в народных былинах и сказках и как он влиял на характер, ценности и мировоззрение народа.

Ключевые слова: народная литература, эпос, сказка, мотив рождения, духовность, общественный строй, фольклор, ценности, мифология, народные традиции, символика.

KIRISH. Ushbu maqola xalq og‘zaki adabiyotining asosiy mavzularidan biri bo‘lgan tug‘ilish motivini tahlil qilishni maqsad qilib oladi. Tug‘ilish, ko‘p holatlarda yangi hayot boshlanishini, yangi avlodning kelishini yoki insonning dunyoga kelishi bilan bog‘liq chuqur ma‘naviy ma‘nolarni o‘zida aks ettiradi.

Xalq og‘zaki doston va ertaklarida tug‘ilish motivining o‘rni va mazmuni: Xalq og‘zaki ijodiyoti insoniyatning qadimdan to hozirga qadar saqlanib kelayotgan boy madaniy merosidir. U millatning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini ifodalaydi. Og‘zaki ijodda inson tabiat va jamiyat bilan munosabatini aks ettirgan turli motiv va obrazlar keng o‘rin egallaydi. Bunda xalq dostonlari va ertaklari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, ularning mavzusi va g‘oyasi xalqning tarixiy tajribasi, orzu-umidlari, ma‘naviyati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Doston va ertaklar, avvalo, insonning tug‘ilishi, voyaga yetishi, hayotda o‘z o‘rnini topishi kabi tabiat va jamiyat uchun muhim bo‘lgan voqealar haqida hikoya qiladi. Tug‘ilish motivi ana shunday hikoyalarning markazida turib, hayotning boshi sifatida falsafiy va badiiy ahamiyat kasb etadi. Bu motiv ko‘pincha ramziy obrazlar, afsonaviy voqealar va arhetiplar orqali ifodalanib, xalqning hayot haqidagi qarashlarini yuksak badiiy shaklda aks ettiradi.

Tug‘ilish motivining xalq dostonlari va ertaklaridagi ko‘rinishi nafaqat inson hayotini, balki uning tabiat bilan uzviy bog‘liqligini ham ifodalaydi. Otabobolarimizning tasavvurlarida tug‘ilish faqat biologik jarayon sifatida emas, balki ilohiy bir hodisa, yangi hayotning boshlanishi va avlodlarning davom etishi sifatida ulug‘langan. Dostonlarda bu motiv epik voqealarning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib, qahramonning tug‘ilishi, uning ilohiy yoki afsonaviy kelib chiqishi, ajdodlar ruhi bilan aloqadorligi tasvirlanadi[1].

Ertaklarda esa, tug‘ilish motivi ko‘pincha g‘ayrioddiy va afsonaviy tarzda ifodalanadi. Masalan, qahramonning g‘ayrioddiy sharoitlarda dunyoga kelishi, ota-onaning uzoq vaqt farzand ko‘ra olmasligi va turli sinovlar orqali orzu qilingan

avlodning dunyoga kelishi motivi takrorlanib turadi. Bu nafaqat ma‘naviy yuksaklikni ifoda etadi, balki xalqning ezgulik va adolat tantanasi haqidagi ishonchini aks ettiradi.

Mazkur maqola xalq og‘zaki ijodida tug‘ilish motivining turli ko‘rinishlari va ularning badiiy-estetik xususiyatlarini tadqiq qilishga qaratilgan. Xususan, doston va ertaklarda ushbu motivning ijtimoiy, madaniy va ma‘naviy ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, tug‘ilish motivi orqali xalqning dunyoqarashi, e‘tiqodi va qadriyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida xalq ijodiyoti va undagi tug‘ilish motivi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berish va uning zamonaviy ma‘naviy hayotimizdagi ahamiyatini ko‘rsatish maqsad qilingan.

Tug‘ilish motivining asosiy xususiyatlari:

Tug‘ilish motivi xalq og‘zaki adabiyotida ikki asosiy shaklda uchraydi: biografik va simvolik. Biografik shaklda tug‘ilish odatda yangi tug‘ilgan shaxsning hayotining boshlashi va uning ijtimoiy tizimda o‘z o‘rnini topish jarayonini ifodalaydi. Simvolik shaklda esa tug‘ilish ko‘proq ma‘naviy, ruhiy va falsafiy ma‘nolarni aks ettiradi. Tug‘ilish – bu faqatgina biologik jarayon emas, balki o‘zgarish va yangilanishni, ma‘naviy rivojlanish va o‘rganishni ifodalovchi ko‘rinishdir.

Xalq og‘zaki dostonlarida tug‘ilish motivi o‘zgacha shaklda namoyon bo‘ladi. Masalan, ba‘zi dostonlarda yangi tug‘ilgan bola kelajakdagi kuchli lider yoki qahramon sifatida tasvirlanadi. Tug‘ilish, shuningdek, qudratli oilaning, xalqning yangi umidi sifatida ham qaraladi. Ertaklarda esa tug‘ilish motivi ko‘pincha odatiy bo‘lmagan, g‘aroyib holatlar yoki sehrli muhitlarda namoyon bo‘ladi, bu esa o‘quvchi yoki tinglovchini ajablantiradi[2].

Tug‘ilish motivi xalq og‘zaki ijodida nafaqat biologik jarayonni, balki falsafiy va ma‘naviy mazmunni o‘zida mujassam etadi. Ushbu motivning asosiy xususiyatlari quyidagicha:

1. Ramziylik va mifologik asos: tug‘ilish motivi ko‘pincha mifologik va ramziy obrazlar orqali ifodalanadi. Masalan, dostonlarda qahramonning g‘ayrioddiy sharoitlarda tug‘ilishi (masalan, ajdodlarning duo qilishi, ilohiy kuchning ishtiroki) uning o‘ziga xos yuksak maqomini

belgilaydi. Bu motiv orqali yangi hayotning ilohiy manbalarga bog'liqligi, inson va tabiat o'rtasidagi uzviylik ifodalanadi.

2. Ilohiylashtirish: ko'plab doston va ertaklarda tug'ilish motivi orqali qahramonning tanlangan yoki maxsus ekanligi ta'kidlanadi. Qahramonning ilohiy mavjudotlar, afsonaviy qushlar yoki muqaddas daraxtlar bilan bog'liq holda dunyoga kelishi xalqning dunyoqarashidagi tabiat va ilohiyotning birligi haqidagi qarashlarini ko'rsatadi.

3. Afsun va mo'jiza unsurlari: ertak va dostonlarda tug'ilish ko'pincha afsun yoki mo'jiza bilan bog'liq bo'ladi. Bu holat ota-onaning uzoq vaqt farzand ko'rmasligi, muayyan sinovlardan o'tishi, mo'jizaviy yordam olishi orqali tasvirlanadi. Bunda xalqning ezgulik va umid haqidagi ishonchi ifodalanadi.

4. Avlodlar o'rtasidagi bog'liqlik: tug'ilish motivi avlodlar uzviyligini ko'rsatishda asosiy rol o'ynaydi. Masalan, ota-bobolarning niyatlari va duolari tufayli yangi avlodning dunyoga kelishi orqali kelajak va o'tmish o'rtasidagi ruhiy bog'lanish aks ettiriladi. Bu xalq og'zaki ijodida urf-odatlar va qadriyatlarning avloddan avlodga o'tishini ta'minlaydi.

5. Ezgu kuchlarning tantanasi: tug'ilish motivi ko'pincha yaxshilik va ezgulik kuchlarining g'alabasini ifodalaydi. Qahramonning g'ayrioddiy tug'ilishi, uning keyinchalik yovuzlikka qarshi kurashda g'alaba qozonishi xalqning ezgulikning muqarrar zafar topishiga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

6. Doston va ertaklarda universal mazmun: tug'ilish motivi universalligi bilan ajralib turadi. U ko'plab xalq dostonlari va ertaklarida mavjud bo'lib, turli madaniyatlarda o'xshash obrazlar va g'oyalarni uchratish mumkin. Bu ayniqsa, inson hayotining muhim bosqichlari – tug'ilish, voyaga yetish va o'lim jarayonlarining bir-biri bilan uzviy bog'liq ekanligini anglatadi.

7. Jamiyatning e'tiqod va qadriyatlarini aks ettirish: bu motiv xalqning axloqiy va diniy qadriyatlarini aks ettiradi. Misol uchun, xalq ertaklarida tug'ilish ko'pincha e'tiqod va duolar orqali ro'yobga chiqadi, bu esa qadimiy urf-odatlar va xalq e'tiqodlarining ahamiyatini ko'rsatadi.

8. Tug'ilish va qahramonlikning o'zaro bog'liqligi: tug'ilish motivi ko'pincha qahramonning kelajakdagi yuksak ishlari va missiyasini bashorat qiladi. Qahramonning

tug'ilishidan boshlab uning odamlarga yordam beruvchi, jamiyatni yovuzlikdan qutqaruvchi shaxs ekanligi his etiladi. Bu esa xalqning ideal qahramon obrazi haqidagi tasavvurlarini ifodalaydi.

Misol uchun, **“Alpomish”** dostonida Alpomishning tug'ilishi va uning xalq uchun qahramon sifatida shakllanishi, yangi avlodning kelajagini anglatadi. Tug'ilish faqatgina Alpomishning hayoti boshlanishini emas, balki xalqning ozodlik va baxtli kelajagini ifodalaydi. Tug'ilishning bu tarzda tasvirlanishi, xalq uchun umid va kelajakni anglatadi[3].

Tug'ilish motivining ertaklarda tasvirlanishi: ertaklarda tug'ilish motivi ko'pincha sehrli, mistik va fantastik unsurlar bilan boyitilgan holda tasvirlanadi. Tug'ilish, ko'pincha muhim yoki sirli voqea sifatida keltiriladi. Ertaklarda yangi tug'ilgan bola yoki qahramon ba'zan g'aroyib voqealar bilan bog'liq holda dunyoga keladi, bu esa ertakning asosiy syujetini tashkil etadi. Tug'ilish va undan keyingi rivojlanishlar ko'pincha muhim va ajib hodisalar orqali tasvirlanadi.

Masalan, **“Qizil Yubka”** ertaklarida qahramonning tug'ilishi ajdarlar yoki sehrli kuchlar bilan bog'liq bo'lgan voqealar bilan birga tasvirlanadi. Bu holat tug'ilishning mistik va simvolik ma'nosini oshiradi va qahramonning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun tayyorlikni bildiradi.

Tug'ilish motivining simvolik ma'nolari: tug'ilish motivining xalq og'zaki adabiyotida simvolik ma'nosi juda katta. Tug'ilish ko'pincha o'zgartirish, yangilanish, yoki yangi bir davrning boshlanishi sifatida qaraladi. Bunday holatlar doston va ertaklarda faqat yangi tug'ilgan shaxsni emas, balki jamiyatning yoki xalqning yangi taraqqiyotini, o'sishini yoki inqilobini ifodalaydi. Tug'ilishning bu simvolik ma'nosi xalq og'zaki adabiyotining qadriyatlari va dunyoqarashiga asoslanadi.

Xalq og'zaki adabiyotida tug'ilish motivi, ayniqsa, dunyoqarashning ma'naviy jihatlariga, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarga bo'lgan munosabatni aks ettiradi. Tug'ilish, ko'pincha, adolatning tiklanishi, kuchli va qahramon avlodning kelishi yoki ezgulikning zafar topishi sifatida ifodalanadi[4].

XULOSA. Xalq og'zaki ijodiyoti insoniyatning madaniy, axloqiy va estetik rivojlanishidagi eng qadimiy manbalardan biri bo'lib, unda xalqning dunyoqarashi, e'tiqodi, urf-odatlar va qadriyatlari mujassam etiladi. Ushbu ijodiyotning eng o'ziga xos xususiyatlaridan biri

tugʻilish motivining markaziy oʻrin egallashidir. Tugʻilish motivi orqali xalq nafaqat hayotning boshlanishi, balki insonning tabiat, jamiyat va ilohiy kuchlar bilan boʻlgan munosabatlarini ham badiiy-estetik shaklda aks ettirgan.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, tugʻilish motivi xalq ogʻzaki dostonlari va ertaklarida bir necha xil maʼno qatlamlarini oʻz ichiga oladi:

1. **Mifologik va ramziy asos:** tugʻilish koʻpincha afsonaviy sharoitlarda, ramziy unsurlar yordamida tasvirlanadi. Bu, oʻz navbatida, xalqning hayot va tabiat haqidagi arxaik tasavvurlaridan dalolat beradi.

2. **Ilohiylashtirilgan tugʻilish:** qahramonlarning gʻayrioddiy sharoitlarda dunyoga kelishi ularning kelgusidagi yuksak missiyasini ifodalaydi. Bu xalqning ilohiy kuchlarga boʻlgan eʼtiqodini aks ettiradi.

3. **Avlodlar oʻrtasidagi uzviylik:** tugʻilish motivi ota-bobolar va kelajak avlodlar oʻrtasidagi bogʻliqlikni ramziy tarzda ifodalaydi, bu esa jamiyatning axloqiy va maʼnaviy asoslarini saqlashda muhim oʻrin tutadi.

4. **Ezgulik va umidning ramzi:** ushbu motiv orqali xalq oʻzining ezgulik tantanasiga boʻlgan ishonchini ifodalaydi. Qahramonning tugʻilishi nafaqat individual hayotning boshlanishi, balki yaxshilikning hayotdagi ustuvorligiga boʻlgan ishonchning ifodasi sifatida talqin qilinadi.

Tugʻilish motivi xalq dostonlarida epik voqealarning boshlanishi sifatida xizmat qiladi. Qahramonning tugʻilishi, uning afsonaviy kelib chiqishi yoki ilohiy kuchlar bilan bogʻliqligi hikoyaning keyingi rivojlanishi uchun asos yaratadi. Bu motiv nafaqat badiiy mazmunni boyitadi, balki qahramonlikning falsafiy mohiyatini ochib beradi. Shuningdek, tugʻilish motivi xalq ertaklarida moʻjiza va afsunlar yordamida tasvirlanib, qahramonning taqdiri, sinovlardan oʻtishi va ezgulikka erishishini belgilaydi.

Tadqiqot davomida xalq ogʻzaki ijodida tugʻilish motivining quyidagi muhim funksiyalari aniqlandi:

1. **Madaniy merosni uzluksiz saqlash.** Tugʻilish motivi orqali xalq oʻz qadriyatlarini va urf-odatlarini avlodlardan avlodga yetkazgan.

2. **Maʼnaviy tarbiya vositasi.** Ushbu motiv oʻquvchi yoki tinglovchini axloqiy qadriyatlarni qadrlashga, hayotning muqaddas ekanligini anglashga undaydi.

3. **Estetik goʻzallikni ifodalash.** Tugʻilish motivining badiiy tasviri doston va ertaklarning estetik mazmunini boyitib, ularni zamonaviy oʻquvchilar uchun ham dolzarb qiladi.

Xalq ogʻzaki ijodida tugʻilish motivining oʻrganilishi milliy madaniy merosni chuqur anglash va uning jahon madaniyatidagi oʻrnini belgilashda muhimdir. Tugʻilish motivi nafaqat xalqning tarixi va eʼtiqodini, balki umuminsoniy qadriyatlar – hayot, ezgulik, adolat va umidni ifodalaydi.

Kelgusida tugʻilish motivining boshqa xalq ijodi janrlari (lirik qoʻshiqlar, maqollar, marosim qoʻshiqlari)dagi koʻrinishlarini oʻrganish hamda zamonaviy badiiy adabiyotda ushbu motivning qayta talqinini tadqiq qilish muhimdir. Bu nafaqat xalq ogʻzaki ijodi va uning evolyutsiyasini yaxshiroq tushunish, balki bugungi jamiyatning maʼnaviy ehtiyojlariga javob beradigan yangi tadqiqot yondashuvlarini ishlab chiqishda katta ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Sh.X.Rajabov. *Oʻzbek xalq dostonlari*. Toshkent, 2004.
2. T.T.Barotov. *Ertaklar va mifologiya*. Toshkent, 2010.
3. X.X.Mirzoyev. *Xalq ogʻzaki adabiyoti: nazariy masalalar*. Toshkent, 2008.
4. F.S.Gʻafurov. *Xalq ertaklari va dostonlari*. Toshkent, 2015.



O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYAVIY SUDINING TASHKIL ETILISHI TARIXIGA BIR NAZAR

Komolov Dilshod Pulatovich, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrasida, tarix fanlari doktori (DSc), professor

Qlichov Farxod Pozilovich, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrasida magistranti
**A LOOK AT THE HISTORY OF THE CREATION
OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Komolov Dilshod Pulatovich, Department of History and Social Sciences, University of Economics and Pedagogy, Doctor of History (DSc), Professor

Qlichov Farxod Pozilovich, graduate student of the Department of "History and Social Sciences" of the University of Economics and Pedagogy

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ СОЗДАНИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Комолов Дилшод Пулатович, кафедра истории и социальных наук Экономико-педагогического университета, доктор исторических наук (DSc), профессор

Кликов Фарход Позилович, магистрант кафедры "История и общественные науки" Экономико-педагогического университета

<https://orcid.org/0009-0000-6812-4577>

e-mail:

dilshod.komolov.2025@bk.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon tajribasi tahlil qilingan holda O'zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy nazorat idorasining tashkil etilishi, keyinchalik esa konstitutsiyaviy sudga aylantirilishi, sud tarkibining shakllantirilishi, sudyalarning vakolatlari tarixiy manbalar hamda me'yoriy-huquqiy hujjatlarni qiyosiy tahlil qilish asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: konstitutsiyaviy nazorat, sudya, kengash, mansabdor shaxs, qonun, qaror, farmon, hokimiyat.

Abstract: This article, with an analysis of international experience, highlights the creation of the constitutional control department in the Republic of Uzbekistan, and then its transformation into the Constitutional Court, the formation of the court, the powers of judges based on historical sources and a comparative analysis of criteria and legal acts.

Key words: constitutional control, judge, council, official, law, resolution, decree, power.

Аннотация: В данной статье с анализом мирового опыта освещено создание в Республике Узбекистан управления конституционного контроля, а затем преобразование его в Конституционный суд, формирование состава суда, полномочия судей на основе исторических источников и сравнительного анализа критериально-правовых актов.

Ключевые слова: конституционный контроль, судья, совет, должностное лицо, закон, постановление, указ, власть.

KIRISH. Dunyo tajribasidan ma'lumki, konstitutsiyaviy nazorat paydo bo'lishining asosiy mezoni sifatida konstitutsiya deb nomlanuvchi qonunlarning vujudga kelishi bilan uzviy bog'liqdir. Konstitutsiyaviy nazorat konstitutsiyalarda belgilangan normalarni ro'yobga chiqarishning o'ziga xos kafolati bo'lib xizmat qiladi [1,-C.167-168]. Avvalo shuni ta'kidlash lozimki, har qanday qonun, shartnoma, sud yoki davlat boshqaruv organlari hujjatlari davlat konstitutsiyasiga mos bo'lishi kerak. Agar davlat organlari tomonidan chiqarilgan norma konstitutsiyaga zid bo'lsa, unda ushbu norma yuridik kuchga ega bo'lmaydi va qo'llanilmasligi lozim, chunki u haqiqiy emas deb topiladi [2, – C.46].

Konstitutsiyaviy nazoratni qaysi organ amalga oshirishi kerakligi masalasi hal etilganda dastlabki davrda asosiy e'tibor qonun chiqaruvchi hokimiyat organlariga qaratilgan edi. Chunki ular konstitutsiyani qabul qiladi va qonun ijodkorligida ham muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, ayrim davlatlarda bu masalada ijro etuvchi organlarning harakatlari ham samarali deb tan olinadi. Jumladan, ba'zi mamlakatlarda davlat rahbarlariga imzolashga taqdim etilgan qonun konstitutsiya talablariga javob bermasa, parlament tomonidan qabul qilingan qonunlarni imzolashni rad etish huquqiga ega ekanligi fakti ham bundan dalolat beradi.

Konstitutsiyaviy nazorat – bu hujjatning konstitutsiyaga mosligini tekshirishdan iborat. Konstitutsiya qoidalarini buzuvchi qonun yoki boshqa normativ hujjat aniqlanganda konstitutsiyaviy nazorat organi uni bekor qilish huquqiga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Konstitutsiyaviy nazorat davlatdagi sud va huquqni himoya qilish faoliyatining maxsus turi bo'lib, qonun va boshqa normativ hujjatlarning ushbu davlat konstitutsiyasiga mos kelishini tekshirishdan iborat. Konstitutsiyaviy nazorat tegishli davlat organlari, mansabdor shaxslari konstitutsiya qoidalarini buzuvchi hujjatni aniqlaganda o'z hokimiyatlari orqali uni bekor qilish huquqiga ega ekanligini nazarda tutadi.

Qonun hujjatlarining konstitutsiya talablariga mosligini tekshirish bilan ko'pchilik xorijiy davlatlarida maxsus davlat institutlari shug'ullanadi. Konstitutsiyaga zid bo'lgan qonun va boshqa hujjatlarning qabul qilinishiga yo'l qo'ymaslik,

konstitutsiya normalarini buzadigan bunday qonun va boshqa hujjatlar qonuniy kuchga kirgan bo'lsa ularning qo'llanishining oldini olish mazkur organlarning majburiyati sanaladi.

Konstitutsiyani huquqiy himoyalash chora-tadbirlarini turli xil organlar amalga oshirishi mumkin: davlat rahbari, parlament, prokuratura, lekin hozirda ko'pchilik davlatlarda asosiy funksiyasi konstitutsiyaviy qonuniylikni ushlab turish va ta'minlash bo'lgan sud organlari tashkil etilgan.

Aytish kerakki, hozirgi tushunchadagi konstitutsiyaviy nazorat nazariyasi birinchi marta AQShda paydo bo'lgan. Chunonchi, 1803-yilda federal Oliy sud davlatda qonun chiqaruvchi hokimiyat organi tomonidan qabul qilinadigan konstitutsiyaga zid bo'lgan har qanday qonunlarga moratoriy e'lon qilish huquqiga ega ekanligini ma'lum qilgan edi. Shunday qilib, konstitutsiyaviy nazoratni amalga oshirish bilan davlat hokimiyatining uchinchi hokimiyati – sud hokimiyati shug'ullana boshladi. Sudlar qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan qabul qilinadigan normativ hujjatlarni hayotga tatbiq etilishini to'xtatib qo'yish huquqiga ega bo'ldi. Bugungi kunda yozma konstitutsiyalar mavjud bo'lgan deyarli barcha davlatlarda bunday nazorat amal qiladi.

MUHOKAMA. Hozirgi vaqtda xorijiy mamlakatlarda konstitutsiyaviy nazorat quyidagi organlar tomonidan amalga oshirilib kelinmoqda:

a) Umumiy yurisdiksiya sudlari. AQSH, Argentina, Daniya, Meksika, Norvegiya, Yaponiyada u yoki bu qonunning konstitutsiyaga mosligi haqidagi masala har qanday instansiya sudi tomonidan qo'zg'atilishi mumkin. Biroq ushbu masala bo'yicha yakuniy qaror faqat eng yuqori sud instansiyasi tomonidan qabul qilinishi mumkin. Bir qator davlatlarda konstitutsiyaviy nazorat faqat mazkur davlatning eng yuqori sud instansiyasi bo'lmish yuqori sud mahkamasi tomonidan amalga oshiriladi (masalan, Avstraliya, Boliviya, Hindiston, Irlandiya, Kanada, Filippin, Shveytsariya, JAR).

b) Konstitutsiyaviy sud. Ayrim davlatlarda konstitutsiyaviy nazorat ularning asosiy yoki yagona funksiyasi bo'lgan maxsus konstitutsiyaviy sudlar tomonidan amalga oshirilib kelinmoqda. Bunday maxsus sud organlari umumiy yurisdiksiya sudlari tizimiga kirmaydi: (Avstriya, GFR, Italiya, Ispaniya,

Turkiya, Kipr, Bolgariya). Bunday tizim birinchi marta 1920-yilda Avstriyada paydo bo'lgan [3, -B.424].

c) Maxsus idoralar tomonidan. Ba'zi mamlakatlarda sud bilan bog'liq bo'lmagan maxsus organ tomonidan amalga oshirib kelinmoqda. Masalan, Fransiya tarkibi prezident va parlament tomonidan belgilanadigan Konstitutsiyaviy kengash mavjud. Xuddi shunday tizim ayrim Afrika davlatlari – sobiq fransuz mustamlakalarida vujudga kelgan.

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan Konstitutsiyaviy sudni haqli ravishda mustaqillik tengdoshi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu sudni tashkil etishga urinish mustaqillik sari tashlangan dadil qadamlardan biri hisoblanadi. 1990-yil 24-martda o'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston SSR Oliy Kengashining birinchi sessiyasida O'zbekiston SSR Konstitutsiyaviy nazorat komiteti tarkibi saylangan edi. Oradan bir oz muddat o'tgach, 1990-yil 20-iyunda O'zbekiston SSR Oliy Kengashi "O'zbekiston SSR Konstitutsiyaviy nazorati to'g'risida"gi qonunni qabul qildi va 1990-yil 1-iyuldan kuchga kirdi. Mazkur qonunning 2-moddasiga asosan O'zbekistonda konstitutsiyaviy nazoratni O'zbekiston SSR Konstitutsiyaviy nazorat komiteti, Qoraqalpog'istonda esa Qoraqalpog'iston ASSR Konstitutsiyaviy nazorat komiteti amalga oshirishi bayon etilgan edi[4, -B.28].

O'zbekiston SSR Konstitutsiyaviy nazorat komiteti siyosat va huquq sohasidagi mutaxassislar orasidan rais, rais o'rinbosari va Qoraqalpog'iston ASSR vakilini qo'shgan holda 9 a'zodan iborat tarkibda O'zbekiston SSR Oliy Kengashi tomonidan o'n yillik muddatga saylanar edi[4, -B.28].

O'zbekiston SSR Konstitutsiyaviy nazorat komiteti faoliyatining izchilligini ta'minlash maqsadida uning tarkibi har besh yilda yarmiga yangilana edi. Mazkur komitet O'zbekiston SSR va Qoraqalpog'iston ASSR hokimiyat idoralari tomonidan qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlarni Konstitutsiyaga mos kelishi yuzasidan nazoratni amalga oshirgan. Konstitutsiyaviy nazorat komitetining normativ hujjatlarni yoki uning ayrim qoidalarini Respublika Konstitutsiyasiga mos emasligi to'g'risidagi xulosasi Oliy Kengash deputatlari umumiy soni uchdan ikki qismi tasdiqlagan qaror bilan rad etilishi mumkin edi. Bundan ayon bo'ladiki, dastlabki davrda

Konstitutsiyaviy nazorat komiteti katta ta'sir kuchiga ega emas edi.

Mustaqillikka erishilganidan so'ng ilk bor Konstitutsiyaviy sud vakolatlari Asosiy qonunda o'z aksini topdi. Chunonchi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 107-109-moddalarida Konstitutsiyaviy sudni tashkil etish tartibi va vakolatlari bayon etilgan edi. Jumladan, 109-moddaga asosan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi:

1) qonunlarning va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qabul qilgan boshqa hujjatlarning, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlarining, hukumat qarorlarining, davlat hokimiyati mahalliy organlari qarorlarining, O'zbekiston Respublikasi davlatlararo shartnomalarining va boshqa majburiyatlarining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga mosligini aniqlaydi;

2) Qoraqalpog'iston Respublikasining Konstitutsiyasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, Qoraqalpog'iston Respublikasi qonunlari O'zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiqligi to'g'risida xulosa beradi;

3) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarining normalariga sharh beradi;

4) O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan berilgan vakolat doirasida boshqa ishlarni ham ko'rib chiqishi bayon etilgan edi[5, -B.37-38].

1993-yil 6-mayda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun Konstitutsiyaviy sudni tashkil etish va uning faoliyatini tartibga soluvchi birinchi maxsus me'yoriy-huquqiy hujjat sifatida tarix sahifalaridan joy oldi. Ushbu qonunning 1-moddasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaviy nazoratning oliy sud organi ekanligi bayon etilgan edi. Qonunga asosan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan sud raisi, uning o'rinbosari, sud kotibi va Qoraqalpog'iston Respublikasidan vakil bo'lgan sudyani qo'shgan holda 8 a'zodan iborat tarkibda besh yil muddatga saylanishi ko'rsatib o'tilgan edi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 97-moddasiga binoan vakolati tugashi munosabati bilan iste'foga

chiqqan Prezident umrbod Konstitutsiyaviy sud a'zosi lavozimini egallashi belgilab qo'yilgan edi[6, -B.16-28].

NATIJALAR. Konstitutsiyaviy sud sudyasiga yuksak darajadagi malaka talablari qo'yilgan edi. Jumladan, siyosat va huquq sohasi mutaxassislari jumlasidan bo'lgan, qoida tariqasida yuridik ixtisosi bo'yicha ish staji o'n yildan kam bo'lmagan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi Konstitutsiyaviy sud sudyasi etib saylanishi mumkin edi. Har bir sudya alohida-alohida tartibda saylanar edi.

1993-yil 7-mayda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi qabul qilgan qarorga muvofiq Konstitutsiyaviy sud vakolatlari vaqtincha Konstitutsiyaviy nazorat komiteti zimmasiga yuklatildi. Bunday qaror qabul qilinishiga sabab, ushbu sudning tarkibi yangi saylanadigan parlament – Oliy Majlis tomonidan shakllantirilishi lozimligi bilan izohlangan edi. Shu asosda 1995-yilgacha Konstitutsiyaviy nazorat qo'mitasi o'z faoliyatini davom ettirdi[7, -B.48].

1994-yil dekabrda ilk bor O'zbekistonda ko'ppartiyaviylik tamoyili asosida Oliy Majlisga saylovlar bo'lib o'tdi. Yangi saylangan parlament 1995-yil 30- avgustda "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi qonunni yangi tahrirda qabul qildi. Ushbu qonunga asosan Konstitutsiyaviy sud a'zolari soni qisqartirilib, rais, rais o'rinbosari va Qoraqalpog'iston Respublikasidan saylanadigan sudyani qo'shgan holda besh a'zodan iborat tarkibda saylanishi ko'rsatib o'tilgan edi[8, -B.88-97].

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudining raisi va Bosh prokuror Konstitutsiyaviy sudga ko'rib chiqish uchun masalalar kiritish huquqiga ega edi. Masala Konstitutsiyaviy sudning kamida uch nafar sudyasi tashabbusi bilan ham kiritilishi mumkin edi.

Konstitutsiyaviy sudning ko'rib chiqilgan ish yuzasidan yakuniy to'xtami qaror deb atalgan va barcha qarorlari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan kundan boshlab kuchga kirgan. Konstitutsiyaviy sud qarori qat'iy bo'lib, uning ustidan shikoyat berilmas edi. Agarda qabul qilingan qaror yuzasidan sudga ma'lum bo'lmagan yangi holatlar ochilganda yoki hal qiluv qarori asoslanilgan

konstitutsiyaviy norma o'zgartirilganda Konstitutsiyaviy sud o'z tashabbusi bilan qarorini qaytadan ko'rib chiqishi mumkin edi.

Yuqoridagi qonun asosida ilk marotaba 1995-yil 22-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi tarkibi Oliy Majlis tomonidan saylandi[4, -B.29]. 1996-yil 5-iyulda esa Reglament ko'rinishida Konstitutsiyaviy sudning protsessual kodeksi va sudylar odob-axloq qoidalarini belgilaydigan Konstitutsiyaviy sud sudyasining sha'ni kodeksi qabul qilindi.

XULOSA qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi istiqlool tufayli nafaqat siyosiy va iqtisodiy, balki tom ma'noda huquqiy mustaqillikka ham erishdi. Chinakam demokratik jamiyat qurish maqsadida hokimiyatlar bo'linishi tamoyiliga asoslangan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilindi. Ilk bor suveren O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida sudlarning mustaqilligi va hokimiyatning alohida tarmog'i ekanligi e'tirof etildi hamda jahon tajribasini o'rgangan holda Konstitutsiyaviy sud tashkil etildi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. К.Ф.Гуценко. Правоохранительные органы. Учебник для юридических вузов и факультетов. 2-е изд, испр. и доп. – М.: Зерцало, ТЕИС, 1996.
2. Конституционное право зарубежных стран в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие / Под ред. А.В.Малько. – М.: Юрист, 2003.
3. Rustambayev M.X., Tuxtasheva U.A. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar: Darslik. –T.: TDYUI nashriyoti, 2011.
4. Mustafoev B. Konstitutsiyaviy sud: tiklanish davri, maqsad va vazifalar // Ijtimoiy fikr. – Toshkent, 2002. –№6.
5. Конституция Республики Узбекистан. - Ташкент: Узбекистан, 1992.
6. O'zbekistonning yangi qonunlari. Son. 8. – Toshkent: Adolat, 1994.
7. Hakimova S. O'zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy odil sudlovning tashkil etilishi va takomillashtirilishi // O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining axborotnomasi. – Toshkent, 2005. –№12.
8. O'zbekistonning yangi qonunlari. Son.11. – Toshkent: Adolat, 1996.

**MUHAMMAD YUSUFNING “ONAMGA XAT”
SHE’RIDA RITORIK MUNOSABAT**

*Matyakupov Sa’dulla Gaipovich, Nukus davlat pedagogika
instituti dotsenti, filologiya fanlari doktori*

**RHETORICAL ATTITUDE IN MUHAMMAD
YUSUF’S POEM “ONAMGA XAT”
(“LETTER TO MY MOTHER”)**

*Matyakupov Sa’dulla Gaipovich, associate professor of Nukus
State Pedagogical Institute, doctor of philology*

**РИТОРИЧЕСКОЕ ОТНОШЕНИЕ В
СТИХОТВОРЕНИИ МУХАММАДА ЮСУФА
“ОНАМГА ХАТ” (“ПИСЬМО МАТЕРИ”)**

*Матякупов Саъдулла Гаипович, доцент Нукусского
государственного педагогического института, доктор
филологических наук*

Annotatsiya: Maqolada she’riy nutqda ritorik munosabat hosil qilish usullari, dialogning vujudga kelish omillari, tasvir va ifoda muqobilligi Muhammad Yusufning “Onamga xat” she’ri misolida nazariy umumlashtiriladi. Unda hayotni poetik tadqiq etish jarayonida murojaat shakli vazifadoshligi, monolog va ruhiy kechinma tadriji tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: badiiy nutq, ritorik munosabat, dialog, lirik subyekt, badiiy mahorat.

Abstract: The article theoretically summarizes the methods of creating a rhetorical setting in poetic speech, the factors of creating dialogue, the alternativeness of image and expressiveness using the example of Muhammad Yusuf’s poem “Onamga xat” (“Letter to my mother”). In it, in the process of poetic exploration of life, the function of the form of address, monologue and the experience of spiritual experience is analyzed.

Key words: artistic speech, rhetorical attitude, dialogue, lyrical subject, artistic skill.

Аннотация: В статье теоретически обобщаются методы создания риторической установки в поэтической речи, факторы создания диалога, альтернативность образа и выразительности на примере стихотворения Мухаммада Юсуфа “Онамга хат” (“Письмо матери”). В ней в процессе поэтического исследования жизни анализируются функция формы обращения, монолога и опыта духовного опыта.

Ключевые слова: художественная речь, риторическая установка, диалог, лирическая тема, художественное мастерство.



<https://orcid.org/0009-0005-2753-5720>

e-mail:

sadulla.yoqub@gmail.com

KIRISH. Ma'lumki, lirik nutqda grammatik nutq qurilishi dramatik va epik nutqdagi grammatik qurilishga nisbatan tubdan farq qiladi. Epik va dramatik nutqda gapning grammatik qurilishi nisbiy ma'noda bo'lsa-da jonli nutqqa yoki tilning grammatik qoidalariga muvofiqroq bo'ladi. Unda ega, kesim, ikkinchi darajali bo'laklar o'z joyida bo'lishi talab qilinadi. Jahon adabiyotshunosligida she'r strukturasi shakllanishining ichki va tashqi omillari, taraqqiyot tamoyillari va poetikasi bo'yicha boy tajriba to'plangan. Dialog qo'llanmasi tasvir usuli sifatida paydo bo'lishi, takomili, odatda, Sharq mumtoz adabiyoti, shuningdek, jahon, xususan, rus adabiyoti ijodiy ta'siri bilan bog'liqligi e'tirof etiladi. Ma'lumki, she'r – tuyg'uning voqe bo'lishi bilan birga shoir va o'quvchi ko'ngil kechinmalari, manfaat-ehtiyojlari, hayotiy kuzatishlari, tajribalari, orzu-istaklari hamda anglangan va anglanmagan mohiyat rishtalarini birlashtirib turadigan ilohiy xilqat. She'r – shoir qalbidan inson ruhiyatiga ko'chadigan o'ziga xos dard, undan sizib chiqayotgan ohang umidlarni uyg'otadi, hissiy idrokka dalda beradi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Adabiyotshunoslik nazariyasida tushuncha, dunyoqarash va aloqa yaxlitligini anglash, falsafa, ruhiyat hamda tafakkurni bog'lovchi nutq shaklini belgilash, munosabat maqsadi va vazifasini aniqlash, badiiy muloqot asosiy yo'nalishlarini ochib berish hamda rivoya texnikasi estetik mohiyatini yoritish bo'yicha boy tajriba to'plangan. Binobarin, lirikada dialog va uning badiiy vazifasini asoslash, muammoni nazariy qonuniyatlar asnosida baholash va badiiy tafakkur mohiyatini oydinlashtirish muayyan ilmiy ehtiyoj zaruratini yuzaga keltiradi. Ma'lumki, lirik ifodada so'zga yuklatilgan ritorik munosabat tadqiq sahniga chiqadi. Matndagi nozik tuyg'u muallif shaxsiyati va she'r ruhiyatini bir-biriga muqobillashtiradi. Aynan badiiy nutqda tasavvur va g'oya raqobatga kirishuvini inobatga olsak, masala mohiyati yanada oydinlashadi. Poetik tushunchada ma'no tarmoqlanishi tahlil malakasi ustuvorlashuviga zamin hozirlaydi. Bu jarayonda ijodiy hamkorlik qadriyat, an'ana va madaniyatni jipslashtirib, adabiy talqin ijtimoiy voqelik hamda badiiy shartlilikni o'zaro muvofiqlashtiradi. Matndagi qiymat, nuqtayi nazar va idrok she'riy yo'sin tabiatini belgilaydi. Lug'aviy birlik o'rnini

egallaydigan matn ritorik munosabat hosil qiladi. Unda kuzatish va mushohada qorishgan holda ijodkorning dialoglashgan tuyg'ularini yuzaga chiqaradi.

Tadqiqotni amalga oshirish. She'riyatda shoir kechinmalari orqali qilinayotgan murojaat nihoyatda keng qamrovli bo'lib, unda ijodkor yoki lirik qahramon ruhiyatiga muvofiq o'lchov asosiy mezonga aylanadi. Unda murojaat ba'zan tasdiq, ba'zan inkor, shuningdek, xavotir, hayrat, quvonch, alam, afsus-nadomat kabilarni anglatishi mumkin. Ta'kidlash kerakki, she'riyatda dialogik talqin alohida ahamiyat kasb etadi. Negaki, ijodkor o'z tafakkurida borliq va inson bilan, hayvonot-u-nabotot bilan suhbat quradi. Olamga odam bo'lib, odamga olam bo'lib murojaat qiladi. Mazkur ifoda usuli badiiy ijodda azaldan mavjud bo'lib, savol-javob tariqasida aks ettirilgani ma'lum.

Muhammad Yusuf qalamiga mansub "Onamga xat" she'ri olti banddan iborat. Unda cheksiz sog'inch yuragini o'rtagan farzand ona siymosi bilan ritorik munosabatga kirishadi. "Tunlari charog'on shunday shaharda" ham yolg'iz lirik subyekt hayot va xayol ziddiyatidan iztirob chekadi. Orzularga hamroh ko'ngil izhori dag'al voqelik silsilasida sinadi!

Men siz aytgandayin hammani sevdim,

Hammaga ishondim, mana oqibat:

O'z do'stim uyiga ko'mildi sevgim,

Kun bo'lib ko'ksimni kuydirdi nafrat [3. 57].

Ruhiy holatning aniq manzarasi hamda ifoda mantig'i soddaligi she'r samimiyatini ta'minlaydi. Muallif dil rozini oshkor etish yordamida kitobxon qalbida hamdardlik uyg'otadi. Shuning uchun ham aldov va riyodan xoli satrlar o'quvchini ishontiradi, murojaat zamiriga singib ketgan savollar kitobxonni ham o'yga toldiradi. Zotan, "Ichki dunyosi boy ko'ngil kishilariga yashash hamisha qiyin kechadi. Sababi bunday shaxs voqelikning hech qanday ishtirokisiz ham doim qarama-qarshi ikki kuch: ruh va tana o'rtasidagi kurash og'ushida kun kechirishga mahkum. Ruhiyat, ko'ngil odamni yuksaklarga chorlasa, tana uni yerga tortib, nafsning istaklarini qondirishga undaydi" [2.306].

Chinakam tuyg'u sathidan chiqqan, ezgulik va go'zallikka burkangan misralar har qanday g'araz hamda manfaatdan yuksak turuvchi nozik sezgilarni uyg'otadi. She'r ritorikasi, birinchidan, hayotiy

vaziyatni oydinlashtirsa, ikkinchidan, muloqot ishtirokchilari nuqtayi nazarini keskinlashtiradi, uchinchidan esa, badiiy axborotning yo'naltirilganlik darajasini tavsiflaydi, to'rtinchidan, tahlil va talqinning o'rin almashinuv jarayonini markaziy nuqtaga olib chiqadi:

*Boshimdan o'tgani ko'kka ham ayon,
Yulduzlar qiqirlab kular oqbadan:
Men – zangor yaylovda olis, bepoyon,
Uyuridan ajrab qolgan qulunman... [3. 57]*

Lirik qahramon tomonidan g'oyat o'ziga xos sharhlangan ruhiy holat muallif pozitsiyasini belgilab beradi. Maqsad va vazifa nisbati esa tasvirdagi manzaradan harakatga o'tishga zamin hozirlaydi. "Boshimdan o'tgani ko'kka ham ayon" dard lirik qahramon "Uyuridan ajrab qolgan qulunday" bo'zlashiga sabab bo'ladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ichki nutq qo'llangan tashbehdan tugallanmagan ifoda munosabatini hosil qilishga yo'naltiriladi. Aniqrog'i, matn darajasidan muallif tanloviga o'tish monologik tafakkur mutanosibligini vujudga keltiradi. Dialogik talqinda "San'atkorning san'ati shundaki, u har bir so'z, holatdagi ma'nolarni bus-butun qamrab olishga so'zning ich-ichiga, moyasiga kirib borishga intiladi"[4.44]. Mazkur vaziyatda so'z ruhiy holat va poetik g'oya bilan aloqaga kirishadi. She'rda muallif tinglovchi sifatida parda ortidagi ona timsolini tanlaydi. Tasdiqni inkor qilish usuli ritorik munosabat ustuvorlashuviga zamin yaratadi. Adabiy talqinda shoir adresat hamda adresant orasida tenglikni saqlamaydi, balki, tinglovchi munosabatini so'zlovchi konsepsiyasiga bo'ysundiradi:

*Men sizni o'ylayman shom-u saharda,
Ona, sog'insam ham bora olmayman,
Tunlari charog'on shunday shaharda,
Hech kimga ko'nglimni yora olmayman [3. 57].*

She'r jonli muloqot asosiga qurilgan, suhbatdoshga bevosita va bilvosita murojaat sathida mushohada goh kuchayadi, ba'zan esa ziddiyatni keskinlashtiradi. Savol, ilinj, inkor, tasdiq va munozara dialoglashgan mohiyat va uning sintezi – monolog matn strukturasini boshqaruvga yo'l ochadi. Til germeneytik mohiyati esa muloqot shaklini tavsiflaydi.

Ta'kidlash kerakki, "Lirik kechinmada fikr va hissiyot qorishiq yashaydi. Bugina emas, ular bir-birining mag'iz-mag'iziga shunday singib ketadiki, ajratib ko'rishning iloji bo'lmay qoladi. Bu ajralmas birlik – butunlik lirik kechinmaning mohiyatini

tashkil etadi. Ammo takomildagi lirik kechinmaning yuzaga chiqishi uchun yana bir nima talab etiladi. Biz – o'quvchi kechinma shaklida berilgan ehtirosli fikr (yoki fikriy ehtiros)ning shakllanish usuli, rivojlanish jarayonini kuzatib borishimiz shart. Ana shu holda kechinma – obraz yaxlit ta'sirchan holda yuzaga chiqadi" [1. 92-93]. Shu ma'noda, yuqoridagi bandning birinchi misrasida iqrор vaziyatni oydinlashtiradi, ikkinchi misrada tasdiq va inkor ziddiyati tasavvurni tiniqlashtiradi, uchinchi va to'rtinchi misralar qarshilantirish usuli dinamikasini belgilaydi. So'zlovchi va tinglovchi ichki aloqasi olam sir-sinoatini anglashda hayratga tushgan lirik qahramonning ruhiy holatini tayin etadi. Unda adresatga yo'naltirilgan murojaatda lirik subyekt xarakteri namoyon bo'ladi. Muloqot shaklida ko'ngil va ruhiyat o'zaro aloqaga kirishadi. Poetik tasavvurda paydo bo'lgan manzarada adabiy talqin kommunikatsiyasi hal qiluvchi vazifani bajaradi. Unda ikki jihat, ya'ni adresat maqomi va adresantga munosabat birlashadi. So'zning estetik quvvati va ma'no-mohiyati dialogning ijodiy mustaqilligini ta'minlaydi. Badiiy amaliyot lug'aviy birlik shakl va uslubda qayta idrok etiladi. Nutqiy xulq-atvor barqarorligi lirik qahramon qiyofasini oydinlashtiradi.

Zero, "Badiiy nutqning o'ziga xos xususiyatlari uni amaliy nutq – kundalik muloqot amalga oshiriladigan nutq bilan qiyoslaganda yaqqolroq ko'zga tashlanadi. Amaliy nutq uchun muhimi – muayyan informatsiyani yetkazish, uning qanday yetkazilishi muhim emas. Badiiy nutqda esa, aksincha, o'sha informatsiyaning qanday yetkazilishi ham g'oyat muhim, unda ifodaga e'tibor ustuvorlik qiladi. Shu bois badiiy nutq tasvir vositasigina emas, ayni paytda tasvir predmeti ham sanaladi. Amaliy nutq axborot-kommunikativ funksiyani, badiiy nutq esa badiiy-kommunikativ, aniqroq aytsak, badiiy muloqot asosida estetik funksiyani bajaradi"[5.241]. Ko'rinadiki, she'riyatda muayyan shoir ijodida ichki muloqotda kamolot pog'onalarini axtarayotgan inson ruhiy kechinmasi sharhlanadi. Kuzatiladiki, she'riyatda adabiy tafakkur kategoriyasi sifatida nutq tiplari uslub va vazifa jipslashuvini ta'minlaydi. Muallif, matn va kitobxon o'zaro aloqasi chuqur idrokni taqozo etadi. Badiiy matnni idrok etishda xususiylikdan umumiylikka ko'chish usuli qulayligi qadriyat mezonlarini asosiy o'ringa olib chiqadi. Mazkur jarayonda lirik subyekt tomonidan ilgari

surilgan badiiy g'oya o'zga (o'quvchi) tomonidan to'liq o'zlashtirilgani holda ma'no-mohiyati va aniqligi ikki tomonni birlashtirishga xizmat qiladi. Ayni murojaat shaklida muallif va kitobxon manfaatlari uyg'unlashgan holda poetik idrok hamda adabiy zavq sintezi masalani yanada konkretlashtiradi.

XULOSA. Umuman, Muhammad Yusufning "Onamga xat" she'ri badiiy kommunikatsiya asosiga qurilgan. Unda ritorik munosabatga singdirilgan mushohada umumlashmasi tasavvurni aniqlashtirish imkonini beradi. Rivoya texnikasida ijodiy niyatdan poetik vazifadoshlikka o'tish taomili ustuvorligini hisobga olsak, masala mohiyati yanada oydinlashadi. Shoir inson hayoti ziddiyatlarini ona shaxsiga murojaat qatiga singdirib yuboradi. Aslida muloqot shakli bir tomonlama yo'nalish xarakteriga ega bo'lib, lirik subyekt o'z hayotiy mushohadasini tasdiqlashga intiladi. Ona siymosi joriy sathda

estetik a'mol vazifasini o'taydi. Muallif aksar o'rinlarda tinglovchi maqomi fenomenini tadqiq sahniga chiqaradi. Ilohiy tuyg'u so'zga ko'chirilgan mohiyati badiiy nutq malakasini tavsiflaydi, unda tasvir va ifoda sintezi ko'zga tashlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жамол Камол. Шеър санъати. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018.
2. Йўлдошев Қ. Очқич сўз. – Тошкент: Тафаккур, 2019.
3. Мухаммад Юсуф. Сайланма. – Тошкент: Шарк нашриёт матбаа акциядорлик компанияси бош тахририяти, 2007.
4. Расулов А. Бадийлик – безавол янгилик. – Тошкент: Шарк, 2007.
5. Куронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Тошкент: Навоий университети, 2018.



THE ROLE OF REALIA IN PRESERVING CULTURE THROUGH TRANSLATION

¹Atashova Feruza Dauletbayevna, senior teacher of English language and literature at Karakalpak State University

²Ashirov Diyorbek, 3rd year student of the Faculty of Foreign Languages of Karakalpak State University

TARJIMA ORQALI MADANIYATNI SAQLASHDA REALIYANING ROLI

¹Atashova Feruza Dauletbayevna, Qoraqalpoq davlat universiteti ingliz tili va adabiyoti fani katta o'qituvchisi

²Ashirov Diyorbek O'ktam o'g'li, Qoraqalpoq davlat universiteti Chet tillar fakulteti 3-kurs talabasi

РОЛЬ РЕАЛИИ В СОХРАНЕНИИ КУЛЬТУРЫ ПОСРЕДСТВОМ ПЕРЕВОДА

¹Аташова Феруза Даулетбаевна, старший преподаватель английского языка и литературы Каракалпакского государственного университета

²Аширов Диёрбек Уктам оглы, студент 3-курса факультета иностранных языков Каракалпакского государственного университета

Abstract: This article explores the role of realia in preserving cultural identity through translation. Realia-terms or expressions tied to specific cultural phenomena pose unique challenges for translators, as they lack direct equivalents in other languages. This study analyzes examples of realia from Uzbek and Karakalpak cultures, such as "sa'wkele", "beshik" and "mahalla", and examines the strategies employed by translators to maintain cultural authenticity. Through borrowing, contextual explanations, and cultural adaptation, translators act as mediators, ensuring the transmission of cultural knowledge across linguistic divides. The findings demonstrate how the careful handling of realia fosters global cultural appreciation while safeguarding local heritage.

Key words: realia, cultural identity, contextual explanation, calque, borrowing, translation, cultural preservation.

Annotatsiya: Ushbu maqola tarjima orqali madaniy o'ziga xoslikni saqlashda realiyaning rolini o'rganadi. Muayyan madaniy hodisalarga bog'liq reallik atamaları yoki iboralari tarjimonlar uchun o'ziga xos qiyinchiliklar tug'diradi, chunki ularning boshqa tillarda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentlari yo'q. Ushbu tadqiqot "sa'wkele", "beshik" va "mahalla" kabi o'zbek va qoraqalpoq madaniyatlaridagi realiya misollarini tahlil qiladi va tarjimonlarning madaniy o'ziga xoslikni saqlash uchun qo'llagan strategiyalarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: realiya, madaniy o'ziga xoslik, kontekstual tushuntirish, calque, qarz olish, tarjima, madaniy saqlash.



1

<https://orcid.org/0000-0003-0185-2937>

e-mail:

atashovaferuza@gmail.com



2

e-mail:

Diorbekashiroff03@gmail.com

Аннотация: В этой статье рассматривается роль реалий в сохранении культурной идентичности посредством перевода. Реалии — термины или выражения, связанные с определенными культурными явлениями — представляют собой уникальные проблемы для переводчиков, поскольку у них нет прямых эквивалентов в других языках. В этом исследовании анализируются примеры реалий из узбекской и каракалпакской культур, такие как “sa’wkele”, “beshik” и “mahalla”, и изучаются стратегии, используемые переводчиками для сохранения культурной аутентичности.

Ключевые слова: реалии, культурная идентичность, контекстное объяснение, калька, заимствование, перевод, сохранение культуры.

INTRODUCTION. Translation serves as more than a linguistic exercise; it is a cultural exchange that bridges diverse societies. In this process, realia-words and expressions tied to the cultural practices, geography, history, or social structures of a particular group-play a critical role. These terms often have no direct linguistic equivalents in other languages, making their translation particularly complex. Realia encapsulate the unique traditions, values, and ways of life of a community, contributing to the preservation and dissemination of cultural identity. As Florin (1993) aptly describes, “Realia are the most vivid and colorful part of a nation’s language and culture”. According to Vlahov and Florin’s interpretation, realia are lexical items of the source language which denote objects, phenomena and practices characteristic of one language community (its everyday life, social and historical development) and absent in another; these lexical items hence have no accurate correspondences in the target language and require a special treatment in translation (Vlahov and Florin 1986-2012). According to the scholars, examples of such words and expressions include самовар, аршин, копейка, щи, квас, дача, декабрист, военный коммунизм etc. for Russian as a source language. Their translation requires not only linguistic expertise but also a deep understanding of the cultural contexts in which they are rooted. A failure to appropriately translate realia can result in the loss of cultural nuances and, in some cases, misrepresentation of the source culture. Consider the Scottish kilt, a garment deeply tied to Scotland’s cultural heritage and identity. Translating it as yubka (skirt) in Uzbek misrepresents its meaning, as yubka is traditionally associated with women, whereas the kilt is a symbol of masculinity. Similarly, Japanese kimono and Indian sari are unique cultural artifacts that defy direct translation. Translators often retain the original terms to preserve their cultural

significance. That is why, the words kimono and sari are available in some languages, including Uzbek, Karakalpak and English.

This article focuses on realia from Uzbek and Karakalpak cultures, examining how these culturally specific terms are handled in translation. Examples such as the sa’wkele (a ceremonial headdress), besik (a cradle-like structure), and mahalla (a social institution) highlight the importance of retaining cultural authenticity in translation. Through this analysis, the article sheds light on the strategies used by translators to balance cultural fidelity with comprehensibility.

METHODS. To investigate the role of realia in translation, this study employs a qualitative approach, analyzing culturally significant terms from Uzbek and Karakalpak cultures. Data were collected from ethnographic materials, dictionaries, and cultural studies. The selected examples illustrate the challenges of translating realia and the strategies used to address these challenges.

The analysis focuses on:

1. Borrowing: Retaining the original term in the translation.
2. Contextual Explanation: Providing additional information or context to clarify the meaning.
3. Calque: Creating a literal translation of the term while retaining its cultural essence.

These strategies are examined in relation to specific examples of realia, highlighting their effectiveness in preserving cultural identity.

RESULTS. The study identifies several culturally significant terms in Uzbek and Karakalpak cultures that exemplify the challenges of translating realia:

1. Sa’wkele: This ceremonial headdress, adorned with corals and semi-precious stones, was traditionally worn by aristocratic daughters during marriage ceremonies in the 19th century. Its cultural

and historical significance makes it irreplaceable in translation. Translators often retain the term and provide a brief explanation, such as “an ornate headdress used in Karakalpak wedding ceremonies”.

2. *Besik*: A traditional cradle-like structure used in Uzbek and Karakalpak cultures, particularly during the *besik to'y* ceremony, where a baby is placed in the *besik* for the first time. Translating it simply as “cradle” overlooks its ceremonial and cultural importance, so the term is usually retained with explanatory notes.

3. *Mahalla*: A cornerstone of Uzbek social life, the *mahalla* functions as both a residential area and a social institution. The United Nations Development Programme (2007) describes it as “a unique blend of communal ties and administrative functions.” Translating it as “neighborhood” diminishes its cultural depth, so retaining the term with a detailed explanation is preferred.

4. *Atlas* and *Adras*: Traditional Uzbek fabrics made of silk, recognized for their vibrant patterns. While some translations attempt to describe them as “silk textiles”, retaining the original terms allows for better cultural representation.

5. *Taqiya*: A traditional headdress often translated as “skullcap”. While this translation conveys a general idea, it fails to capture the *taqiya*’s distinctive designs and cultural associations.

6. *Palov* (*Plov*): A national dish of Uzbekistan, known for its rich flavors and ceremonial significance. Borrowing the term ensures its cultural essence is preserved in translations.

7. *Qalpaq*: A traditional headdress commonly worn by the people of Central Asia, particularly among nomadic communities. It holds cultural significance and reflects the identity and heritage of these groups. By translating it into English as “hat”, its cultural essence may be lost, since this type headdress is a part of Karakalpak nation.

8. *Paranji*: A garment historically worn by women in Central Asia to cover their faces in the presence of male strangers. This traditional attire was part of cultural practices aimed at maintaining modesty and privacy.

9. *Iyt Koylek*: This term refers to the first garment made for newborns in Karakalpak culture. Traditionally, after a child’s first forty days, their initial shirt was placed on a dog as part of a ritual to protect the baby from the evil eye and misfortunes. It was believed that any harm intended for the child

would transfer to the dog, giving the garment its name, which translates to “dog shirt”.

DISCUSSION. The findings emphasize the critical role of *realia* in cultural preservation. Translating *realia* involves choices that affect how a culture is perceived by external audiences. Venuti (1995) highlights this dilemma, noting, “Translation always involves a choice between domestication and foreignization”. For *realia*, foreignization – retaining the original term – is often the most effective strategy. Borrowing terms like *sa’wkele* and *palov* ensures that their cultural essence remains intact. However, this strategy necessitates supplementary explanations to aid understanding. For instance, describing the *sa’wkele* as “an elaborate headdress used in marriage ceremonies” enhances comprehension without compromising cultural authenticity. Contextual explanations are similarly important for terms like *mahalla*. By highlighting its dual role as a social institution and residential area, translators convey its unique cultural and administrative functions. This approach aligns with Newmark’s (1988) assertion that “Translation requires a balance between precision and cultural sensitivity”. The study also underscores the broader significance of translating *realia*. By preserving terms like *besik* or *iyt koylek*, translators contribute to cross-cultural understanding and appreciation. This not only safeguards cultural heritage but also fosters global respect for cultural diversity.

CONCLUSION. *Realia* are vital to preserving cultural identity in translation. Terms like *sa’wkele*, *besik*, and *mahalla* encapsulate the unique traditions of Uzbek and Karakalpak cultures, underscoring the importance of cultural sensitivity in translation. By employing strategies such as borrowing and contextual explanation, translators ensure that these cultural artifacts are understood and appreciated worldwide. In an increasingly interconnected world, the careful translation of *realia* is essential for fostering cultural exchange and mutual respect.

REFERENCES:

1. Florin, S. (1993). *Realia in translation: A theoretical approach*.
2. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*.
3. Venuti, L. (1995). *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*.

4. United Nations Development Programme. (2007). Mahalla: A Social Institution in Uzbekistan.
5. Vlahov, Sergei and Florin, Sider. (1986/2012). Neperevodimoe v perevode, 2nd edition, Moscow: Valent.
6. Nazarova N. (2022). Ingliz va o'zbek tillarida realiyalar. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Vol.2
7. Roziqova M. (2022). Tilshunoslikda realiya tushunchasi va o'zbek tilidagi milliy realiyalar xususiyatlari. Eurasian journal of academic research. Vol.2.
8. D.U. Ashurova, M.R. Galiyeva. (2019). Cultural linguistics. –Toshkent.
9. A.Kharina. (2018). Realia in Literary Translation - Ph.D. Dissertation.



KOMPETENTLI YONDASHUV ASOSIDA MATEMATIKA O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHNING METODOLOGIK XUSUSIYATLARI

¹Bozorov Zokir Yuldosh o'g'li, Termiz davlat pedagogika instituti
katta o'qituvchisi

²O'tanov Nurbek Abdumalik o'g'li, Termiz davlat pedagogika instituti
talabasi

METHODOLOGICAL FEATURES OF TRAINING MATHEMATICS TEACHERS BASED ON A COMPETENCE-BASED APPROACH

¹Bozorov Zokir Yuldosh ugli, Senior Lecturer of the Termez State
Pedagogical Institute

²Utanov Nurbek Abdumalik ugli, Student of the Termez State
Pedagogical Institute

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ НА ОСНОВЕ КОМПЕНСАЦИОННО- БАЗОВОГО ПОДХОДА

¹Бозоров Зокир Юлдош оглы, старший преподаватель
Термезского государственного педагогического института

²Утанов Нурбек Абдумалик оглы, студент Термезского
государственного педагогического института



1

<https://orcid.org/0009-0003-9022-666X>

e-mail:

bozorov.zokir@mail.ru



2

<https://orcid.org/0009-0002-1811-9598>

e-mail: utanov@mail.ru

Annotatsiya: Bo'lajak matematika o'qituvchisi kompetentligini shakllantirishda ko'p funksional predmetli fanlarning ta'siri va imkoniyatlarini e'tiborga olish muhim sanaladi. Jumladan, "Elementar matematika" kursi mazkur xususiyatga ega kurslardan biridir. Mazkur tadqiqot ishimiz jamiyatning globallashuvi jarayonida bo'lajak matematika o'qituvchilariga ta'lim tizimida yuz berayotgan o'zgarishlarni to'liq anglab yetish, shu jumladan, kasbiy kompetensiyani takomillashtirishga ko'mak beradi.

Kalit so'zlar: kompetentlik, kompetensiya, davlat ta'lim standarti, malaka talab, bo'lajak matematika o'qituvchisi, kasbiy kompetensiya.

Abstract: In the formation of the competence of a future mathematics teacher, it is important to take into account the possibilities of the influence of multifunctional subject disciplines. In particular, the course "Elementary Mathematics" is one of the courses with this feature. This research work will help future mathematics teachers fully understand the changes taking place in the education system in the process of globalization of society, including improving professional competence.

Key words: competence, competence, state educational standard, qualification requirements, future mathematics teacher, professional competence.

Аннотация: Важно учитывать потенциальное влияние многофункциональных предметных областей на формирование компетентности будущего учителя математики. В частности, одним из курсов, реализующих такую функцию, является курс «Элементарная математика». Данная исследовательская работа поможет будущим учителям математики в полной мере осознать

изменения, происходящие в системе образования в процессе глобализации общества, в том числе повысит свою профессиональную компетентность.

Ключевые слова: компетентность, государственный образовательный стандарт, квалификационные требования, будущий учитель математики, профессиональная компетентность.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Respublikamiz ta'lim tizimida yangi kashfiyot va ixtirolar qilinishi jarayonida vatanimiz yoshlarini ijtimoiy muhitga moslashtirish, ilm-fan bilan shug'ullanishga yo'naltirish hozirgi davrning muhim vazifalaridan biridir. Mamlakatimizda ta'lim sohasini modernizatsiyalash talaba-yoshlarning intellektual va ma'naviy barkamol bo'lishini ko'zda tutadi. Bu esa talabalarda demokratik tamoyillarni anglash malakalarini shakllantiradi. Talabalarda ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, o'qitish tizimining zamonaviy shakllari, jumladan Yevropa mamlakatlarining 1200 dan ortiq oliy ta'lim muassasari tomonidan qo'llanilib kelinayotgan o'qitishning kredit-modul tizimi ham ta'limga bo'lgan qiziqishlar, pedagogika sohasiga oid ko'nikmalar elementi sanaladi. Olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar mutaxassis pedagog sifatida shakllanayotgan talabalarning bilimini oshirish, ularni dunyo hamjamiyatida o'z sohasi bo'yicha raqobatlasha oladigan kadr bo'lib shakllanishida mustahkam poydevor yaratish, milliy iftixor hissini tarbiyalash, dunyo ilmini o'rganib, olamga nazar tashlash istagini yuzaga keltirish, mehnat bozoriga chidamli bo'lajak pedagoglarni tayyorlash kabi maqsadlarni ko'zlaydi. Mazkur qarashlar shaxs taraqqiyotida muhim davr hisoblangan talabalik davrida ularni kasbga yo'naltirish ishining dolzarbligini belgilaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ/LITERATURE ANALYSIS). O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev "Yana bir muammoni hal etish ham o'ta muhim hisoblanadi: bu – pedagoglar va professor-o'qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta'lim olish, ma'naviy-ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonlariga faol ko'mak beradigan muhitni yaratish zarur", degan fikrlarni ilgari surgan[1].

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida "Elementar matematika" kursini o'rganishda bo'lajak matematika o'qituvchisini tayyorlash tizimini takomillashtirish masalalari shu kungacha ham muhokama qilingan. Jumladan, J.A.Sarvanova (o'qitishning metodik yo'nalganligi), N.G.Kuzina (talabalarning axborot madaniyatlarini shakllantirish), V.V.Antonovskaya (kasbiy-pedagogik yo'nalganlikni amalga oshirish), O.I.Martinyuk (kasbiy yo'nalganlik), N.V.Lobanova (o'qitishning individuallashtirilgan vositalari sifatida masalalar tizimidan foydalanish) va boshqalar bu borada izlanishlar olib borganlar. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida "Geometriya" kursini o'rganishda talabalarni tayyorlash tizimini takomillashtirish yo'nalishlari doimo V.A.Dalinger, A.J.Jafyarov, V.R.Mayer, T.P.Maxaeva, G.I.Saransev, T.K.Smikovskaya, N.L.Stefanova, A.A.Stolyar, L.M.Fridman, L.V.Shkerina va boshqalar metodik tadqiqotlarida muhokama predmeti hisoblangan. Shu bilan birga mazkur tadqiqotlarda, bizning fikrimizcha, pedagogika oliy ta'lim muassasari talabalarini matematik tayyorlashning "Elementar matematika" ("Planimetriya" bo'limi) kursini, uni o'qitish metodikasi elementlari bilan o'rganish jarayonida bo'lajak matematika o'qituvchisi kompetentligini shakllantirish imkoniyatlarini aniqlash kabi yo'nalishlar yetarlicha ifodalanmagan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Bo'lajak matematika o'qituvchisi kompetentligi, ayniqsa planimetriya va uni o'qitish metodikasi bo'yicha kompetentligi shakllanganligi darajasini oshirish zarurati qator holatlar bilan bog'liq: pedagogika oliy ta'lim muassasari bitiruvchilarining geometriya bo'yicha kompetentlik darajalarining yetarli emasligi ("Matematika" mutaxassisligi qo'shimcha "Informatika" mutaxassisligi bilan); maktab bitiruvchilari orasida matematika bo'yicha bitiruv imtihonlari ballarining pastligi kabilar. Ta'lim yo'nalishlarining malaka

talablari ayrim vazifalarni hal etishni ko'zda tutib, ulardan biri o'qitishni nostandart sharoitlarda o'zini ifoda eta oladigan, turli-tuman hayotiy sharoitlarda egallangan bilimlaridan mustaqil foydalana oladigan, ijodiy, faol shaxsni shakllantirishga yo'naltirish hisoblanadi. Eng muhimi, bo'lajak mutaxassisga butun hayoti davomida mustaqil ta'lim olishga intilish zarur bo'lib, bu ta'limning rolini zamonaviy tushunishga mos keladi. Aynan shuning uchun u yangi texnologiyalarni egallashi va ulardan foydalanish imkoniyatlarini tushunishi, mustaqil qarorlar qabul qilishni bilishi, ijtimoiy va bo'lajak kasbiy sohada moslashishi, muammolarni hal qilishi va jamoada ishlashi, stress vaziyatlariga tayyor bo'lishi va ulardan tez chiqishni bilishi kerak. Shu sababli, XX asr so'nggi o'n yilligi va XXI asr boshlarida o'qituvchilarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish sohasida islohot jarayonlari yuz bermoqda. Islohotlar jarayonida ta'lim paradigmalarning "bilimli"dan amaliy yo'naltirilganga almashinuvi amalga oshirilmoqda. Natijada zamonaviy maktabda o'qituvchi nafaqat tayyor bilimlarni beradi, balki o'quvchilarning zarur axborotni izlashlari va tanqidiy tahlil qilishlari, muammolarni ajratishlari hamda ularni tezkor va maqsadga muvofiq yechishlari, egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llashlari bo'yicha mustaqil faoliyatlari uchun sharoitlar yaratuvchi ustozga aylanadi. Bunda predmetli bilimlar harakatlarga o'rgatish vositasiga aylanadi.

V.Sadovnichiy ta'limning fundamentalligi tushunchasini quyidagicha ta'riflaydi: "Oliy ta'limning fundamentalligi – bu ma'lumotli insonga bizning hech kim inkor eta olmaydigan tabiat va jamiyat qonuni asosida yashashimiz to'g'risida tushuncha beruvchi ilmiy bilim va ta'lim jarayonini birlashtirishdir. Ularning chala savodli yoki ilmsiz inson tomonidan buzilishi atrofdagilar uchun xavflidir. Etalon ta'lim faqatgina fundamental ilmiy ta'lim bo'lishi mumkin, uning asosiy maqsadi – ilmiy bilimlarni jahon madaniyatining ajralmas qismi sifatida tarqatishdir" [2].

K.K. Kolinning fikriga ko'ra ta'limning fundamentalligi quyidagilarni nazarda tutadi: "...u insonlarga noaniqlik sharoitlarda, stress vaziyatlarida yangi, murakkab bo'lgan tabiiy va

ijtimoiy hodisalarga duch kelganida mustaqil ravishda mas'uliyatli qarorlarga kelish va qabul qilishga ko'proq qaratiladi. Ilmiy bilimlar va yuqori axloqiy prinsiplar mazkur holatlarda yagona ishonchli yordamga aylanadi". Kompetentli yondashuv mantiqida ta'lim natijasi sifatida V.A.Kozirev va N.F.Radionova ta'lim oluvchining samarali harakat qilish qobiliyatini tan olishni taklif etadilar. Shu tariqa, kasbiy ta'limga kompetentli yondashuvni joriy etishda ta'lim muassasasi bitiruvchisi faqatgina kasbiy ma'lumotlarni o'zlashtirishi emas, balki aniq kasbiy vaziyatlarda amaliy faoliyat, sodir bo'lishi mumkin bo'lgan muammolarni ijodiy yechish qobiliyatini shakllantirishi ham lozim. Shuningdek, zamonaviy mutaxassis, kasbiy sifatlardan tashqari, unga kasbiy muhitga oson moslashishi, jamoada ishlashi, o'ziga mas'uliyatni olishi, kommunikabel bo'lishi, etik me'yorlar va axloqiy qadriyatlarga rioya etishi, mehnat madaniyatini egallashiga imkon beruvchi yana boshqa qobiliyatlarga ham ega bo'lishi kerak. Shu tariqa, kompetentli yondashuv bilim, ko'nikma va malakalarning sodda yig'indisi bilan cheklanmaydigan hamda turli muammoli vaziyatlarda harakat qilish, haqiqiy masalalarni hal etish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim natijasining yangi turi bilan farqlanadi. Ta'lim natijalari kompetensiyalar va kompetentliklar ko'rinishida ifodalanadi.

NATIJALAR (PE3YJIBTATY / RESULTS).

Kompetensiya va kompetentlik yondashuvning muhim tushunchalari mohiyati to'g'risidagi pedagogik adabiyotlar tahlili hozirgi vaqtda mazkur tushunchalarga nisbatan uchta aniq yondashuvlar mavjudligini ta'kidlash imkonini beradi.

Birinchi nuqtayi nazar – konservativ bo'lib, mazkur tushunchalarning kiritilishi zaruratini to'liq inkor etish bilan tavsiflanadi (M.E.Bershadskiy, V.Vestera, R.Barnet). Kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining munosabati masalasi bo'yicha *ikkinchi nuqtayi nazar* ularni identifikatsiyalashdan iboratdir. Biz bu nuqtayi nazarlarni qabul qilmasligimizni ta'kidlaymiz. Mazkur tushunchalarning differentsiatsiyasi bilan bog'liq bo'lgan *uchinchi nuqtayi nazar* eng keng tarqalgandir. Ammo bu turlicha amalga oshiriladi. Tadqiqot ishimizda kompetentlik deganda

A.J.Jafyarov[3] tomonidan berilgan ta'rifni ham ko'rib chiqamiz: "Individiumning ma'lum faoliyat sohasidagi kompetentligi deb uning tegishli kompetensiyalarga egaligi darajasiga aytamiz". Mazkur ta'rifdan, kompetentlik – bu ma'lum shaxsning sifati, u faqatgina shaxsga taalluqli ekanligi kelib chiqadi.

"Kompetentlik" tushunchasini an'anaviy "bilim, ko'nikma, malakalar, tajriba" tushunchalaridan farqlovchi quyidagi xususiyatlarni ajratamiz:

- integrativlik;
- shaxsning qadriyatli-mazmunli tavsifi;
- amaliy-yo'naltirilgan mo'ljal.

Shu tariqa, kompetentlik kompetensiyalarning "anatomiyasini" - bitiruvchini tayyorlashga ajratilgan, avvaldan belgilangan talablar, o'quv dasturining birliklari tashkil etadi (A.V.Xutorskaya). Kompetentlik ma'lum shaxsga xos va insonning o'z harakatlariga bog'liq. Yuqorida aytilganlarni umumlashtirib, eng umumiy ko'rinishda kompetentlik kognitiv (bilimlar), operatsional (faoliyat usullari va faoliyatli amalga oshirishga tayyorlik) va aksiologik (ma'lum qadriyatlarning mavjudligi) aspektlardan tashkil topgan deyish mumkin. Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirib, ko'pgina mualliflar pedagog kasbiy kompetentligiga ta'rif berishda, uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishdagi nazariy va amaliy tayyorgarligini birlashtirishlarini ta'kidlab o'tamiz. Bunda ularning ko'pchiliklari kasbiy kompetentlikning faoliyatli tashkil etuvchisini ajratadilar va u faqatgina inson qadriyatlari bilan birgalikda namoyon bo'lishini, ya'ni mazkur faoliyat turida chuqur shaxsiy qiziqishni ko'rsatishini ta'kidlaydilar.

Psixologik-pedagogik adabiyotlar tahlili natijasi ko'rsatishicha, ko'rsatkichlarni sifatli baholashda darajali yondashuvdan eng ko'p foydalaniladi. U ixtiyoriy rivojlanish jarayonini bir darajadan boshqa yuqoriroq darajaga o'tish sifatida qarashga imkon beradi. Daraja "moddiy tizimlarning diskret, nisbatan barqaror, o'ziga xos holati" sifatida ta'riflanadi. Bo'lajak matematika o'qituvchisining planimetriya sohasidagi kompetentligi aniq belgilangan amalga oshirish sharoitlaridan uzoqlasha olmaydi. Bo'lajak matematika o'qituvchisining planimetriya va uni o'qitish metodikasi bo'yicha kompetentligini

shakllantirishning pedagogik texnologiyalarini qurishda A.J.Jafyarov tomonidan taklif etilgan quyidagi komponentlarni o'z ichiga oluvchi strukturaga rioya etamiz:

- 1) o'z ichiga muhim davlat hujjatlari bilan muvofiq bo'lgan maqsadni, maqsadga erishish asosidagi g'oyani (yoki g'oyalarni) olgan konseptual aspekt;
- 2) o'quv jarayonini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar (DTS, o'quv rejalari, ishchi rejalari va DTSni (yoki kompetensiyalarni) amalga oshirish bo'yicha mualliflik dasturlari);
- 3) mazmun (ikki qismdan tashkil topadi: ma'lum bo'lgan va yangi, ularni tanlash zarurati mazkur texnologiyani yaratish jarayonida yuzaga kelgan);
- 4) metodika (ikki qismdan tashkil topadi: ma'lum bo'lgan va yangi, u mazkur texnologiya jarayonida yaratilgan va foydalaniladi);
- 5) protsessual aspekt (pedagogik harakatlarning qo'yilgan maqsadga, o'quv rejaga, ishchi rejaga va mualliflik dasturlariga qat'iy muvofiqlikdagi texnologik zanjir ifodalanadi);
- 6) texnologiyaning samaradorligini isbotlovchi ekspertiza.

Matematikani, jumladan geometriyani va boshqa qator fanlarni o'qitishda rol o'ynaydigan vazifalarning ahamiyati kattadir. So'nggi o'n yillikda masalali yondashuv rivojlanib, uning imkoniyatlarini biz bo'lajak matematika o'qituvchilarining planimetriya sohasidagi kompetentliklari darajasini oshirishda foydalanishni tavsiya etamiz. Bo'lajak o'qituvchilarning planimetriya bo'yicha kompetentliklarini rivojlantirish uchun biz quyidagi masalalar turlaridan foydalanamiz: an'anaviy o'quv masalalari, muammoli masalalar, metodik adabiyotlarda amaliy mazmun deb atash qabul qilingan kontekstli masalalar. Kontekstli masalalarga muayyan haqiqiy vaziyatlarda uchraydigan vazifalar taalluqlidir. Ularning mazmuni yuzaga keladigan muammolarni hal etishda planimetriyadan foydalanish uchun haqiqiy sharoitlarni ta'minlaydi va uni hal etish hamda tushunish uchun ta'sir ko'rsatadi.

K.A.Slavskayaning [10] ta'kidlashicha, tizim sifatida masala o'zining tashqi – axborot strukturasi (masalaning mazmunli, syujetli tuzilishi) va ichki (masalaning yechimini izlash jarayonida uning

ixtiyoriy qayta o'zgarishlarida nisbatan o'zgarishsiz qoladigani) tuzilishiga ega. Axborot strukturasi – bu so'ralgan ma'lumotlar va ular o'rtasidagi munosabat, masalani yechish asosi (nazariy asosi) va yechish usulidir. Masalaning ichki strukturasi masalani yechish strategiyasini (usulning yo'nalgan asosini) belgilaydi. Masalaning tashqi va ichki tuzilishi o'zaro bog'liq, chunki yechish strategiyasi masalaning yechish asosi va usuli bilan bog'liq. Masalaning tashqi tuzilishi masalaning muammolilik darajasini belgilaydi (qiyinlik komponentlaridan biri). Masalaning ichki tuzilishi masalani yechish strategiyasi (usulning yo'nalganlik asosini) va uning murakkabligini belgilaydi. Ammo biz talabalarga nafaqat tayyor masalalarni yechishni taklif etamiz, balki ularni mustaqil ravishda tuzish imkonini beramiz va bu pedagogik oliy ta'lim muassasasi talabalarining planimetriya va uni o'qitish metodikasi bo'yicha kompetentliklarini shakllantirishga olib keladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Tadqiq etilayotgan kompetentlikni faoliyat jarayonida va bo'lajak kasbiy faoliyat uchun shakllantirish zarur hamda mazkur jarayonni talabaning mazkur faoliyat turiga qiziqishi sharti asosida amalga oshirish maqsadga muvofiq. U bir vaqtning o'zida aniq vaziyatlarda bilim, ko'nikma va xulq usullarining mobilizatsiyasini bog'laydi. Shu tariqa, biz tomonimizdan bo'lajak matematika o'qituvchisining planimetriya va uni o'qitish metodikasi bo'yicha kompetentligiga ta'rif berildi, uning strukturasi aniqlandi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Bozorov Zokir Yuldosh o'g'li. Using the coordinate-vector method in solving planimetric

problems. International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 IJSSIR, Vol. 12, No. 05. May 2023. – B. 97-99.

2. Zokir Yuldosh o'g'li Bozorov. Ta'lim sifati menejmenti va unga bo'lgan yondashuvlar. Research and education, Scientific Journal Impact Factor 2023: 5.789, ISSN: 2181-3191, VOLUME 2 | ISSUE 5 | 2023.

3. Zokir Yuldosh O'G'Li Bozorov. Conceptual basis of training of mathematics teachers. International journal of social science & interdisciplinary research. ISSN: 2277-3630 Impact Factor: 8.036, 13(03), 61–63.

4. Балл, Г.А. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект [Текст] / Г.А. Балл. – М.: Педагогика, 1990. – 183 с.

5. Епишева, О.Б. Технология обучения математике на основе деятельностного подхода: кн. для учителя [Текст] / О.Б. Епишева. - М.: Просвещение, 2003. – 223 с.

6. Колягин, Ю.М. Задачи в обучении математике [Текст]. 41/ Ю.М. Колягин. - М.: Просвещение, 1977. - 110 с.

7. Крупич, В.И. Теоретические основы обучения решению школьных математических задач [Текст] / В.И. Крупич. – М.: Прометей, 1995. – 166 с.

8. Машбис, Б.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения [Текст] /Б.И. Машбис. – М.: Педагогика, 1998.

9. Пономарев, Я.Л. Психология творчества [Текст] / Я.Л. Пономарев. - М.: Педагогика, 1976.

10. Славская, К.А. Детерминация процесса мышления [Текст] / К.А. Славская // Исследование мышления в советской психологии. – М., 1966.



O'ZBEK MILLIY URF-ODATLARIGA OID MAQOLLAR VA ULARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

**Sherdjanova Sevara Qahramanovna, Urganch Ranch
texnologiya universiteti o'qituvchisi**

ПОСЛОВИЦЫ ОБ УЗБЕКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОБЫЧАЯХ И ИХ ЛИНГВО- КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

**Шерджанова Севара Кахрамановна, преподаватель
английского языка Ургенчского технологического
университета Ранч**

PROVERBS RELATING TO UZBEK NATIONAL TRADITIONS AND THEIR LINGUO-CULTURAL FEATURES

**Sherdjanova Sevara Kahramanovna, Teacher of Urganch
Ranch University of Technology**



<https://orcid.org/0009-0002-1243-3850>

e-mail:

sevara.sherdjanova88@mail.ru

Annotatsiya: To'y marosimlari har bir millatning madaniy merosi va ijtimoiy hayotining muhim qismi hisoblanadi. O'zbek xalqining to'y marosimlari bilan bog'liq maqollarni lingvomadaniy nuqtayi nazardan o'rganish orqali ushbu xalqning an'anaviy qadriyatlari, urf-odatlar, milliy xarakteri va mentaliteti haqida ko'plab ma'lumotlar taqdim etish mumkin. Bu maqollarning lingvistik jihatlarini tushunish orqali til va madaniyat o'rtasidagi chuqur o'zaro bog'liqlikni anglash imkoniyati yaratiladi, bu esa zamonaviy tilshunoslikda dolzarb muammolardan biri hisoblanmoqda. Til va madaniyatning yaqinligi va o'zaro bog'liqligi ularni yagona metodologik asosda o'rganish imkonini beradi. Mazkur maqolada o'zbek xalqi to'y marosimlariga oid maqollar va ularning lingvomadaniy xususiyatlari, til va madaniyat o'rtasidagi munosabat misollar asosida muhokama qilinib, tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: maqol, lingvomadaniy, an'anaviy qadriyatlar, to'y marosimi, zamonaviy lingvistika, til, ijtimoiy hayot, madaniyat, xalq.

Abstract: Wedding ceremonies are a vital part of the cultural heritage and social life of every nation. By studying the proverbs of the Uzbek people related to wedding ceremonies from a linguocultural perspective, a lot of information can be provided about the traditional values, customs, national character, and mentality of these people. Understanding the linguistic aspects of these proverbs creates an opportunity to understand the deep interrelationship between language and culture, which is becoming increasingly important in modern linguistics. The closeness and interdependence of language and culture make it possible to study them on a single methodological basis. This article discusses and analyzes the proverbs of the Uzbek people related to wedding ceremonies and their linguocultural characteristics, as well as the relationship between language and culture based on examples.

Keywords: proverb, linguocultural, traditional values, wedding ceremony, modern linguistics, language, social life, culture, people.

Аннотация: Свадебные обряды являются важной частью культурного наследия и общественной жизни каждого народа. Изучая пословицы, связанные со свадебными обрядами узбекского народа, с лингвокультурологической точки зрения, можно получить много информации о

традиционных ценностях, обычаях, национальном характере и менталитете этого народа. Разобравшись в языковых аспектах этих пословиц, можно понять глубокую взаимосвязь языка и культуры, которая приобретает все большее значение в современной лингвистике. Близость и взаимозависимость языка и культуры позволяют изучать их на единой методологической основе. В данной статье на примерах рассматриваются и анализируются пословицы, связанные со свадебными обрядами узбекского народа, их лингвокультурными особенностями, взаимосвязью языка и культуры.

Ключевые слова: пословица, лингвокультурологическая, традиционные ценности, свадебный обряд, современное языкознание, язык, общественная жизнь, культура, народ.

KIRISH (BIBEDENIE / INTRODUCTION). Biz bilamizki, urf-odat va marosimlar turli xil millat vakillari uchun ajdodlardan qolgan bebaho merosdir va asosiysi ular bilan jahon madaniyatida o'ziga xos o'rin egallaydi. Marosim haqida fikr yuritadigan bo'lsak – bu milliy urf-odatlarga tayangan holda o'tkaziladigan jamoa yig'inlaridan biri bo'lib, insoniyat hayot tarzining asosini tashkil etadi[1]. Shu bilan birgalikda milliy marosimlar insoniyat hayoti mobaynida paydo bo'lib rivojlanib boradi va ular turli millatning qadriyatlarini, shuningdek milliy o'zligini namoyon etishga xizmat qiladi.

Darhaqiqat, mustaqillik bizga avloddan avlodga o'tib kelayotgan milliy udumlarimizga erkin amal qilish imkoniyatini berdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu o'rinda azaldan to'y-tomosha oshuftasi bo'lgan o'zbek xalqining to'y marosimlariga oid an'analari nafaqat shodlik va quvonch sifatida namoyon bo'ladi, balki ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan, asrlar davomida saqlanib kelgan diniy urf-odatlar majmuini ham o'z ichiga oladi. To'y insoniyatning aql-zakovati, tabiiy, ma'naviy-axloqiy va huquqiy ehtiyojlari hamda talablariga asoslanib shakllangan, uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan, bugungi kungacha yetib kelgan va kelajakda ham ma'naviy qadriyatlarimizning ajralmas qismi sifatida saqlanadigan noyob hayotiy marosimdir[1].

Aytish joizki, o'zbek to'y marosimlari xalqimizning boy madaniyati va urf-odatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir to'y – bu nafaqat oila va jamiyat uchun muhim tadbir, balki o'zida milliy qadriyatlar, urf-odatlar va odob-axloq me'yorlarini aks ettiradi. Shu jihatdan, to'y marosimlariga oid maqollar xalqimizning ko'p asrlik hayotiy tajribasini, madaniyatini, insoniy munosabatlarini o'zida mujassam etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). O'zbek

adabiyotining buyuk vakillaridan biri, yozuvchi Tog'ay Murod shunday degan edi: "Xalqni xalq qiladigan narsa nima? Bu uning urf-odatlari! Otabobolaridan meros bo'lib kelgan milliy an'analari bilan xalq o'zligini namoyon etadi!"[1]

Maqollar xalq og'zaki ijodining qadimiy va umumjahon janri bo'lib, turli xalqlar va madaniyatlarda keng o'rganilgan. Chet ellik olimlar ham maqollarning lug'aviy, madaniy va ijtimoiy ahamiyatini yuqori baholashgan. Ularning fikrlari maqollarning xalq hayotidagi roli, ularning universal va milliy xususiyatlari, jamiyat va tilda tutgan o'rnini tushunishda katta ahamiyatga ega. Paremiologiya sohasida yetakchi mutaxassis bo'lgan Wolfgang Mieder maqollarni xalq og'zaki ijodining noyob namunasi sifatida o'rganib, ularni turli madaniyatlar uchun umumiy va muhim bo'lgan hikmatli iboralar deb ta'riflaydi. Mieder maqollarni nafaqat tahlil qilish, balki ularning ijtimoiy hayotdagi o'rnini ham tushunish zarur deb hisoblaydi. U maqollarni universal lingvistik fenomen sifatida ko'rib chiqadi.

"Proverbs are the wisdom of the people; they are culturally specific, but they also hold universal truths. Their ability to encapsulate human experience in a few words makes them timeless".

(Maqollar xalq donishmandligining ifodasidir; ular madaniy jihatdan o'ziga xos bo'lishi bilan birga, umumiy haqiqatlarni ham aks ettiradi. Ularning inson tajribasini bir necha so'zda ifoda etish qobiliyati ularni abadiy qiladi) [2].

Amerikalik folklorshunos va tilshunos Archer Taylor maqollarni o'zining fundamental tadqiqotlarida o'rganib, ularni "ko'hna va hikmatli so'zlar" deb atagan. Uning fikricha, maqollar milliy va etnik xususiyatlardan tashqari, global madaniyatning ajralmas qismiga aylangan. Taylor maqollarni ko'pincha qisqa va ma'noli iboralar sifatida xalqning muhim tajribalarini umumlashtiruvchi vosita deb biladi.

“The definition of a proverb is too difficult to handle, but the essence of a proverb is its ability to express collective wisdom in a simple and memorable form”.

(Maqolning aniq ta’rifini berish qiyin, lekin maqolning mohiyati shundaki, u jamoaviy donolikni sodda va esda qolarli shaklda ifodalaydi)[3].

MUHOKAMA(OБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

O‘zbek olimasi N.Abdullayevaning maqollarga bergan ta’rifini keltirib o‘tsak maqsadga muvofiqdir: “Maqol – insonlarning hayotiy tajribasi, ko‘nikmalari, jamiyatga bo‘lgan munosabati, tarixi, ruhiyati, etik va estetik his-tuyg‘ulari, shuningdek, ijobiy va salbiy fazilatlarini aks ettiruvchi, tugal ma’noga ega bo‘lgan murakkab til birligidir. Asrlar davomida xalq orasida sayqallanib, maqollar ixcham va sodda poetik shaklga ega bo‘lib keladi. Maqollar uchun mazmun va shaklning dialektik birligi, ko‘p hollarda qofiyadoshlik, ba’zan ko‘p ma’nolilik, majoziy ma’noga boylik kabi xususiyatlar xosdir. Har bir xalq asrlar davomida juda katta hayotiy tajriba to‘playdi, shu tajribani turli vositalar bilan kelajak avlodlarga meros qilib qoldiradi. Maqollar ana shunday bebaho ma’naviy merosimiz hisoblanadi”[4].

Darhaqiqat, har bir xalqning og‘zaki ijodida turli mavzularni qamrab olgan maqollar mavjud bo‘lishi mumkin. Shu jumladan, to‘y marosimlariga oid maqollar: “Kelinning keldisi yaxshi, To‘yning bo‘ldisi yaxshi”. Ushbu maqolada o‘zbek xalqining to‘yi bilan bog‘liq bir nechta maqollar va ularning lingvomadaniy xususiyatlari o‘rganilib tahlil qilingan.

O‘zbek xalqining “Kelin kelganda ko‘r, sepini yoyganda ko‘r” maqoli nikoh to‘yidan keyin o‘tkaziladigan sep tarqatar marosimi asosida shakllangan. Tilshunos N.Kurbannazarova o‘zining “Surxondaryo vohasi to‘y marosimi etnografizmlarining semantik tabiati va lingvomadaniy tadqiqi” nomli dissertatsiyasida quyidagilarni ta’kidlaydi: “Sep – kelinning o‘zi olib kelgan sovg‘a-salomlardir. Qadimda sep tarkibida faqat kelinning o‘z qo‘llari bilan tayyorlangan buyumlar bo‘lgan. Bunga turli taqinchoqlar, kashtalar, dastro‘mollar, yosh bolalar uchun tikilgan do‘ppilar, to‘qilgan paypoqlar, qavilgan nimchalar va choponlar kirgan. Bundan tashqari, qora uylarga tushiriladigan kelinlar qora uylarni bog‘lab turish

uchun 6 ta qizil va 6 ta oq bog‘ to‘qib kelganlar. Sepning asosiy maqsadi yangi kelinning hunarmandlik va mahoratini jamoatchilikka ko‘rsatishdan iborat bo‘lgan”[5]. Shuning uchun xalq orasida “Kelin kelganda ko‘r, sepini yoyganda ko‘r” va “Sepli kelin, epli kelin” kabi maqollar paydo bo‘lgan”.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS).

O‘zbek to‘ylariga oid maqollar madaniyat, jamiyat va tilning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatib beradi. Lingvistik jihatdan maqollar xalqning qisqa va aniq ifodalariga ega bo‘lib, ularning semantik mazmuni keng bo‘ladi. Masalan, “to‘y” tushunchasi o‘zbek madaniyatida nafaqat nikoh marosimini, balki insonlar o‘rtasidagi rishtalarni mustahkamlovchi, jamiyatni birlashtiruvchi tadbirni anglatadi. Maqollarda ko‘p uchraydigan “kuyov”, “kelin”, “to‘palon” kabi so‘zlar xalqning to‘y marosimlariga bo‘lgan an’anaviy munosabatini ifodalaydi[6].

Madaniy jihatdan, o‘zbek to‘ylariga oid maqollar orqali xalqning urf-odatlarini, ijtimoiy qadriyatlari va oilaviy munosabatlari yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, qizning oila va jamiyatdagi o‘rni, kuyovning mas’uliyati va to‘y marosimlarining tantanalari madaniyatning ajralmas qismi sifatida ifodalanadi. Bu maqollarda o‘zbek xalqining mehmondo‘stligi, saxovatligi va birdamligi kabi ijtimoiy fazilatlarini aks etadi[7].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

O‘zbek to‘y marosimlariga oid maqollar xalqning boy madaniy merosi, urf-odatlarini va hayotiy tajribasini o‘zida mujassam etgan. Ular xalqning lingvistik boyligini, ma’naviy va madaniy qadriyatlarini yoritib beradi. Maqollar orqali xalqimizning oilaga, to‘y marosimlariga va jamiyatga bo‘lgan munosabatini, avlodlar davomiyligini va an’analarning bardavomligini anglashimiz mumkin. Ushbu maqollar milliy o‘ziga xoslikni, xalqning hayotga va oila munosabatlariga bo‘lgan nuqtayi nazarini aks ettiruvchi noyob til vositalaridir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Tog‘ay Murod. “Yulduzlar mangu yonadi”. Qissalar. – Toshkent: Sharq, 2009. -B47.
2. Mieder, Wolfgang. 2004. Proverbs: A Handbook. Westport: Greenwood Press.
3. Archer Taylor. 1931. The Proverb. Cambridge, Mass., Harvard University Press.

4. Abdullayeva N.E. Ingliz va o'zbek xalq maqollaridagi graduonimik munosabatlarning lingvopragmatik xususiyatlari. Filol.fan.bo'yicha falsafa doktori...diss. – T.: 2019. – B. 47.
5. N.Kurbanazarova. Surxondaryo vohasi to'y marosimi etnografizmlarining semantik tabiati va lingvomadaniy tadqiqi. – Termiz, 2021, -B 80.
6. Shodmonov, U. (2020). **O'zbek tilida maqollar va ularning lingvistik tahlili**. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
7. Ashirov A.A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. –T., 2009.
8. Курбанбаева, М. (2024). Использование русских народных сказок в процессе изучения языка и формирования гуманизма у детей. Tamaddun nuri jurnali, 5(56), 520-522.
9. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. Tamaddun nuri jurnali, 4(43), 15-18.



GENDERED EXPRESSIONS OF RESPECT IN LANGUAGE: A COMPARATIVE ANALYSIS

*Yusupova Sabohatkhan Azamjonovna, senior lecturer at the Faculty of English Philology of Fergana State University, (PhD)
Rakhmatullayeva Dilnozaxon Abdumutal qizi, graduate student of Fergana State University*

TILDAGI JINSGA XOS HURMAT IFODALARI: QIYOSIY TAHLIL

*Yusupova Sabohatxon A'zamjonovna, Farg'ona davlat universiteti Ingliz tili filologiyasi fakulteti katta o'qituvchisi, (PhD)
Raxmatullayeva Dilnozaxon Abdumutal qizi, Farg'ona davlat universiteti magistrant talabasi*



<https://orcid.org/0000-0003-4883-076X>

e-mail:

s.a.yusupova@pf.fdu.uz

ГЕНДЕРНЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ УВАЖЕНИЯ В ЯЗЫКЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

*Юсупова Сабохатхон Азамжоновна, старший преподаватель факультета английской филологии Ферганского государственного университета, (PhD)
Рахматуллаева Дилнозахон Абдумутал кызы, магистрант Ферганского государственного университета*

Abstract: This article explores the linguistic expressions of respect across genders in various cultural and social contexts. The study examines how men and women differ in their use of language to convey respect, focusing on sociolinguistic patterns, emotional language, and pragmatic strategies.

Key words: Expressions of respect, Sociolinguistics, interpersonal dynamics, gender and language, emotional language, male and female speech.

Annotatsiya: Ushbu maqola turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda hurmat ifodalari til vositalarida qanday aks etishini tadqiq qiladi. Tadqiqot erkaklar va ayollarning hurmatni ifodalashda tildan foydalanishidagi farqlarini o'rganib, sotsiolingvistik andozalar, emotsional til va pragmatik strategiyalarga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: hurmat ifodalari, sotsiolingvistika, shaxslararo dinamika, gender va til, emosional til, erkaklar va ayollar nutqi.

Аннотация: В этой статье рассматриваются языковые выражения уважения между полами в различных культурных и социальных контекстах. Исследование изучает, как мужчины и женщины различаются в использовании языка для выражения уважения, уделяя особое внимание социолингвистическим моделям, эмоциональному языку и прагматическим стратегиям.

Ключевые слова: выражения уважения, социолингвистика, межличностная динамика, гендер и язык, эмоциональный язык, мужская и женская речь.



<https://orcid.org/0000-0003-4883-076X>

e-mail:

dilnozakhonrakhmatullaeva@gmail.com

INTRODUCTION. Respect is a universal yet culturally nuanced concept that plays a pivotal role in human interaction. The ways respect is expressed often transcend simple politeness, reflecting deeper societal values, traditions, and interpersonal dynamics. M. Therese Lysaught emphasizes the multivalent nature of respect, describing it as a “rich concept, fleshed out thickly in the context of different relationships”, with meanings deeply embedded in social networks and practices.¹ This article explores various approaches to understanding the concept of respect, focusing on its theoretical foundations and practical manifestations across cultures. By examining the pragmatic functions of respect expressions in diverse social and cultural contexts, it seeks to uncover how respect not only facilitates harmonious communication but also serves as a marker of identity, status, and relationship dynamics in different societies.

Respect, as a multifaceted concept, can be understood through different frameworks that emphasize its varied applications and interpretations. A key distinction is made between two primary types of respect: recognition respect and appraisal respect. Recognition respect involves acknowledging and appropriately responding to the specific features of a person, role, or situation. For example, Stephen Darwall highlights that recognition respect “consists, most generally, in a disposition to weigh appropriately in one’s deliberations some feature of the thing in question and to act accordingly”². This form of respect is not based on the individual’s qualities but rather their status or role in a particular context.

In contrast, appraisal respect focuses on the positive evaluation of a person’s character or accomplishments. As Darwall explains, this type of respect “consists in a positive appraisal of a person or his qualities”, grounded in the merit or excellence the person demonstrates. Unlike recognition respect, appraisal respect is rooted in individual

achievements or traits, highlighting how respect can serve both as a marker of social acknowledgment and personal admiration.

DISCUSSION. Respect is the cornerstone of harmony and cooperation in group life. Whether in family units, workplace teams, classrooms, or community settings, it fosters an environment of trust, understanding, and mutual growth. Respect in group dynamics is not merely about politeness but involves recognizing and valuing the individual contributions, beliefs, and boundaries of every member. Huo and Binning note that respect goes beyond mere politeness, stating, “The giving and receiving of respect are important in regulating group dynamics and in influencing personal well-being”³.

One of the main aspects of respect in group life is acknowledging diversity. Groups often comprise individuals with varied cultural backgrounds, beliefs, and experiences. Respecting this diversity means embracing differences and finding common ground. This creates a sense of belonging and encourages individuals to share their unique perspectives without fear of judgment.

Another important factor is active listening. In group interactions, giving everyone the chance to voice their opinions and genuinely considering their input ensures inclusivity. Active listening not only fosters respect but also minimizes misunderstandings and conflicts, strengthening group cohesion in the process. As Huo and Binning explained “What matters is that groups capable of providing meaningful social feedback significantly affect how the individual sees him/herself within it”. Respect also thrives in an atmosphere of mutual support. In a respectful group, members celebrate each other’s successes, offer help during challenges, and maintain a non-judgmental approach toward others’ weaknesses. This sense of support helps build trust and reinforces the collective spirit.

Gender plays a significant role in shaping how respect is expressed and perceived across

¹ Lysaught, M. T. (2004). How respect for persons becomes respect for embryos in the human embryonic stem cell debate. *The Journal of Medicine and Philosophy*, 29(6), 666.

² Stephen L. Darwall. Two Kinds of Respect, *Ethics* 88, no. 1 (1977): 36–49, accessed via The University of Chicago Press Journals.

³ Huo, Y. J., & Binning, K. R. (2008). Why the psychological experience of respect matters in group life: An integrative account. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(4), 1570–1585.

various cultural and social contexts. Societal norms and expectations often influence the way men and women are treated and how they, in turn, demonstrate respect to others. These gendered patterns of behavior reflect the interplay between traditional values, power dynamics, and evolving perspectives on equality.

Historically, expressions of respect have often been tied to rigid gender roles. For instance, women in many societies were expected to show respect through submission, politeness, and caretaking roles, while men were encouraged to assert dominance and command respect through authority and leadership.

Gender differences in communication are reflected not only in speech patterns but also in social and behavioral tendencies. Women often display flexibility, sensitivity, and attentiveness in conversations, while men tend to focus on control and negotiation during interactions⁴. For example, Uzbek culture, with its strong emphasis on tradition, demonstrates clear distinctions in how men and women are expected to express respect. Women often use polite and deferential language when addressing elders or men in positions of authority. Honorifics such as “aka” (older brother) and “opa” (older sister) are common not only within families but also in broader social contexts. Men also use these terms, but their tone is often less formal, reflecting a position of societal authority.

RESULTS. Respect in Uzbek culture is also conveyed through physical gestures. Women commonly show respect by bowing slightly or keeping their hands folded when greeting elders, symbolizing humility and acknowledgment. Men, on the other hand, may use handshakes or other assertive gestures to demonstrate respect, often emphasizing strength and confidence.

Gendered expectations are particularly evident in acts of hospitality. Women traditionally express respect through caregiving roles, such as preparing and serving meals to guests and elders. Men, however, are more likely to display respect by offering protection or financial assistance, reflecting their societal role as providers.

In English-speaking cultures as well, gendered patterns of expressing respect persist in certain contexts. People there are often socialized to use polite and accommodating language, frequently employing phrases like “please” and “thank you” to convey respect. They tend to express respect through empathetic gestures such as attentive listening, maintaining eye contact, and nodding to show understanding. Furthermore, some men may emphasize respect through actions, such as offering assistance or standing when someone enters a room, which reflect traditional roles of protectiveness and authority. In professional settings, women often demonstrate respect through deference to authority and collaborative behavior, aiming to create harmony. Men, conversely, may express respect by asserting competence and leadership, focusing on efficiency and results.

However, as gender roles have evolved, so have the ways respect is communicated. In contemporary settings, respect is increasingly viewed as a two-way process, emphasizing mutual acknowledgment and equality. Men and women alike are expected to express respect through active listening, empathy, and collaboration, regardless of traditional expectations. This shift reflects broader societal movements toward gender equality and inclusivity.

Sociolinguistic studies suggest that men tend to use linguistic forms that reflect dominance, engagement, and control, while women are more likely to focus on positive emotional expressions and collaborative communication styles⁵.

CONCLUSION. Cultural differences also play a crucial role in the intersection of gender and respect. In some cultures, deference to elders or authority figures may differ significantly between men and women, with expectations for each gender varying in formality or intensity. In others, egalitarian values may shape expressions of respect that focus on individuality rather than gender roles.

To foster a culture of respect that is inclusive and equitable, it is essential to challenge stereotypes and promote mutual understanding. Encouraging individuals to value contributions based on merit

⁴ Yusupova, Sabohatxon A'zamjonovna. "Issues of Expression of Respect in Male and Female Speech in Different Systems Languages." *International Multidisciplinary Journal for Research and Development*, vol. 11, no. 03, 2024.

⁵ Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (2013). *Language and Gender*. Cambridge University Press.

rather than gender, while teaching respect as a universal value, can create an environment where everyone feels acknowledged and valued. By embracing these principles, societies can ensure that respect becomes a shared experience, free from the constraints of traditional gender expectations.

REFERENCES:

1. Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (2013). *Language and Gender*. Cambridge University Press.
2. Huo, Y. J., & Binning, K. R. (2008). Why the psychological experience of respect matters in group life: An integrative account. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(4), 1570–1585.
3. Lakoff G. *Language and woman's place*. - New York: Harper and Row, 1975.
4. Stoller R.Y. *Presentations of Gender*. New Heaven, 1985. P.45.
5. Stephen L. Darwall. Two Kinds of Respect, *Ethics* 88, no. 1 (1977): 36–49, accessed via The University of Chicago Press Journals.
6. Yusupova Sabohatxon A'zamjonovna. (2023). Ingliz va o'zbek tillarida nutq uslublarining o'ziga xos xususiyatlari. Problems and scientific solutions, Australia, Melbourne.
7. Yusupova, Sabohatxon A'zamjonovna. Issues of Expression of Respect in Male and Female Speech in Different Systems Languages. *International Multidisciplinary Journal for Research and Development*, vol. 11, no. 03, 2024.
8. Пушкарёва. Н.Л. Что такое гендер? // Гендерная теория и познание: материалы научно-практической конференции. Сыктывкар. 2005. – С.19.
9. A'zamjonovna, Y.S. (2023). Phraseological issues in modern linguistics. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 158-161.
10. Azamjonovna, Y.S., & Qizi, M.L.F. (2023). Nutq faoliyatida qo'llanuvchi paralingvistik vositalarning noverbal va verbal nisbati. *Ta'lim fidoyilari*, 16, 221-227.
11. Mashrabovna, N. M., & A'zamjonovna, Y. S. (2022). Theoretical concept of politeness basics in different-regional variations. *Ijodkor o'qituvchi*, 3(25), 25-27.
12. To'lanboyeva, G., & Yusupova, S. (2023). Lingvokulturologiyada "stereotip" tushunchasi. *Scientific progress*, 4(2), 328-332.
13. A'zamjonovna, Y.S. (2023). Kognitiv lingvistikada konsept tushunchasi. *Journal of new century innovations*, 12(4), 43-48.
14. Юсупова, С.А. (2023). Некоторые важные аспекты английских анекдотов. *Journal of new century innovations*, 12(4), 38-40.
15. A'zamjonovna, Y.S., & Murotovna, K.M. (2023). Second Language Acquisition. *Miasto Przyszłości*, 31, 5-8.
16. Yusupova, S., & Nozimova, M. (2023). Lexical-semantic and onomastic characteristics of bird names in english and uzbek. *Eurasian Journal of Academic Research*, 3(1 Part 2), 125-128.
17. A'zamjonovna, Y.S., & Kabilovna, A.N. (2023). Some characteristics of slang. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(1).
18. Y.S., & Saydulloyevna, H.N. (2023). Ingliz va o'zbek tilida subyektiv baho munosabatlari. *Journal of innovations in scientific and educational research*, 6(1), 226-231.
18. A'zamjonovna, Y. S., & Akmalidinovna, K. M. (2023). Sources of Technical Terminology. *International journal of language learning and applied linguistics*, 2(1), 37-40.
19. A'zamjonovna, Y.S. (2023). The Uniqueness of the Emotional-Expressive Lexicon in English. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(4), 102-105.



GO'ZALLIK VA AXLOQIY QADRIYATLARNING MADANIY VA IJTIMOY NUQTAI NAZARDAN O'ZGARISHI

Qaxorov Pulotjon Xursanmurodovich, Samarqand davlat universiteti Urgut filiali dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ИЗМЕНЕНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКИХ И НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ С КУЛЬТУРНОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Кахоров Пулотжон Хурсанмurodovich, доцент Ургутского филиала Самаркандского государственного университета, доктор философских наук (PhD)

CHANGING AESTHETIC AND MORAL VALUES FROM A CULTURAL AND SOCIAL POINT OF VIEW

Kakhorov Pulotjon Khursanmurodovich, Associate Professor of the Urgut branch of Samarkand State University, Doctor of Philosophy (PhD)



e-mail:

pulatsamdu1988@mail.ru

ORCID:

<https://orcid.org/0009-0001-0921-6292>

Tel: +998 995665940,
+998 771115940;

Annotatsiya: Maqolada go'zallik va axloqiy qadriyatlarning madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan o'zgarishlari tahlil qilinadi. Zamonaviy jamiyatda go'zallikning estetik va axloqiy tomonlari qanday o'zgarayotganini, madaniyat, ta'lim va ijtimoiy omillarning bu jarayondagi o'rni o'rganiladi. Insonning tashqi va ichki go'zalligi o'rtasidagi uyg'unlik hamda axloqiy qadriyatlarning shakllanishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: go'zallik, axloqiy qadriyatlar, madaniyat, ijtimoiy o'zgarishlar, estetika, zamonaviy jamiyat.

Аннотация: В статье анализируются изменения эстетических и нравственных ценностей с культурной и социальной точки зрения. Рассматриваются изменения эстетической и нравственной стороны красоты в современном обществе, роль культуры, образования и социальных факторов в этом процессе. Также исследуется гармония между внешней и внутренней красотой человека, а также формирование нравственных ценностей.

Ключевые слова: красота, нравственные ценности, культура, социальные изменения, эстетика, современное общество.

Abstract: The article analyzes changes in aesthetic and moral values from a cultural and social point of view. Changes in the aesthetic and moral side of beauty in modern society, the role of culture, education and social factors in this process are considered. The harmony between the external and internal beauty of a person, as well as the formation of moral values, is also explored.

Key words: beauty, moral values, culture, social change, aesthetics, modern society.

KIRISH

Go'zallik va axloqiy qadriyatlar jamiyatning ma'naviy va estetik asoslarini tashkil etadi, ular insonning ichki va tashqi dunyosi bilan bog'liq. Bu

qadriyatlar insoniyat tarixida turli davrlarda va turli madaniyatlarda har xil shakllarda ifodalangan. Ularning o'zgarishi va rivojlanishi nafaqat madaniy, balki ijtimoiy omillar bilan ham bog'liqdir.

Madaniyat o'zgarishlari, siyosiy va iqtisodiy iqlimning o'zgarishi, ilm-fan va texnologiyaning taraqqiyoti jamiyatdagi go'zallik va axloqiy qadriyatlarni qayta shakllantiradi va ular orasidagi bog'lanishni yangi nuqtai nazardan taqdim etadi.

Zamonaviy jamiyatda go'zallikni tushunish bir necha omillar bilan belgilanadi. Bunga media, reklama, moda sanoati va ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri katta. Go'zallikning tashqi ko'rinishi, ideal yuzlar va tanalar haqidagi me'yorlar ko'p hollarda axloqiy qadriyatlar bilan uyg'un bo'lmashligi mumkin, bu esa go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, go'zallikning ichki va tashqi tomonlari o'rtasidagi uyg'unlik, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy mas'uliyatlar bilan bog'liq tushunchalar yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yangi ijtimoiy va madaniy oqimlar go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi chegaralarni kengaytirish bilan birga, zamonaviy jamiyatda o'zgaruvchan ehtiyojlar va talablarni aks ettiradi.

Bundan tashqari, axloqiy qadriyatlarning o'zgarishi ko'proq ijtimoiy va iqtisodiy faktorlarga bog'liq bo'lib, ularni aniq va mustahkam bir tizimda ko'rish qiyin. Axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan etika, ijtimoiy adolat, tenglik va inson huquqlari kabi tushunchalar zamonaviy jamiyatda yangi ma'nolar kasb etmoqda. Ushbu qadriyatlar ko'plab ijtimoiy hodisalarga ta'sir qilgan holda, ularning go'zallik va estetikaga qarashlar bilan bog'lanishini ko'rsatadi.

Maqolada go'zallik va axloqiy qadriyatlarning madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan o'zgarishlari chuqur tahlil qilinadi. Bu o'zgarishlarning jamiyatning turli qatlamlariga ta'siri, madaniy va ijtimoiy omillar ta'siri, shuningdek, zamonaviy sharoitda go'zallik va axloqiy qadriyatlarning yangi talqinlari ko'rib chiqiladi. Maqsad zamonaviy ijtimoiy jarayonlarni, ular bilan bog'liq tendensiyalarni va go'zallik bilan axloq o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tahlil qilishdir. Bu jarayonlar go'zallik va axloqiy qadriyatlarning jamiyatdagi roli va ahamiyatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Go'zallik va axloqiy qadriyatlar, ularning o'zgarishi va bir-biriga ta'siri, ko'plab ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlarda o'rganilgan. Ularning madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan o'zgarishlari

jamiyatdagi ijtimoiy va estetik me'yorlar bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bilan birga, go'zallik va axloqiy qadriyatlar insoniyatning tarixiy va madaniy rivojlanish jarayonlarida o'zgarib boradi, va bu o'zgarishlarning sabablari va natijalari turli ilmiy sohalarida ko'rib chiqilgan.

Go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi bog'lanish tarixiy jihatdan turli davrlarda va turli madaniyatlarda har xil tarzda tushunilgan. Xususan, klassik falsafada go'zallikning ahamiyati axloqiy fazilatlar bilan chambarchas bog'langan. Platonning "Suqrotning himoyasi" asarida go'zallik, ichki axloqiy go'zallik bilan uyg'un holda ko'rsatilgan. Platonning fikricha, "Go'zallik ichki axloqiy fazilatlarining tashqi ifodasidir, bu esa go'zallik va axloq o'rtasidagi mustahkam bog'lanishni ta'minlaydi"[1;29-b.]. Shuningdek, Aristotel, Kant va Hegel kabi faylasuflar ham go'zallik va axloqiy qadriyatlarining estetik va axloqiy jihatlarini o'z asarlarida muhokama qilishgan.

Madaniyat va ijtimoiy o'zgarishlar. Madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarning go'zallik va axloqiy qadriyatlarning shakllanishiga ta'siri ko'plab tadqiqotlar tomonidan o'rganilgan. XX asrda ijtimoiy transformatsiyalar va sanoat inqilobi go'zallikning estetik mezonlarini o'zgartirdi, bu o'zgarishlar ko'proq tashqi ko'rinish va modaga asoslangan yangi go'zallik standartlarini yaratdi. Erix Fromm "Inson qalbi" asarida shunday yozadi: "Madaniy o'zgarishlar go'zallik va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi, chunki ular odamlarning ijtimoiy va individual hayotini qanday qurishini belgilaydi"[2;22-b.]. Ijtimoiy omillar, jumladan iqtisodiy inqirozlar, urushlar, texnologik yutuqlar va siyosiy o'zgarishlar, go'zallik va axloqiy qadriyatlarning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini o'zgartiradi.

Zamonaviy jamiyatdagi go'zallik va axloqiy qadriyatlar. Zamonaviy jamiyatda go'zallik va axloqiy qadriyatlarining o'zgarishi ko'p jihatdan media, reklama va moda sanoatining ta'siri bilan bog'liq. Zero, "Qadriyat inson uchun obyektlarni muhim ahamiyat kasb etishi sifatida anglanadi"[3;103-b.]. XX-XXI asrlarda media va ijtimoiy tarmoqlar go'zallikni yangi talqinlarda ko'rsatdi va shu bilan birga axloqiy qadriyatlar ham yangi shakllarda ifodalandi. Umumiy madaniyatda "ideal go'zallik" tushunchasi ko'plab reklama va media-kompaniyalar orqali ommalashdi, ammo bu ideal ko'p hollarda axloqiy qadriyatlar bilan uyg'un

kelmasligi mumkin. Masalan, Naomi Volfning "Go'zallikdagi afsona" asarida u go'zallikning tizimli ravishda tijoratlashtirilishi va uning jamiyatdagi qadriyatlar bilan qanday ziddiyatlarga olib kelishini o'rganadi. U shunday yozadi: "Go'zallik, o'zining yuzaki va harakatchan talqinlari bilan, jamiyatdagi aks ettirilgan axloqiy qadriyatlar bilan birga doimo o'zgarib boradi"[4;57-b.].

Globalizatsiya jarayonlari go'zallik va axloqiy qadriyatlarning o'zgarishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. G'arbiy va Sharqiy madaniyatlar o'rtasidagi aloqalar, ayniqsa, estetik va axloqiy normaning global miqyosda tarqalishi go'zallik va axloqiy qadriyatlarning o'zgarishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, global madaniyatning go'zallik va axloqiy qadriyatlar asosida qanday yangi me'yorlar va standartlar shakllanishi, bu jarayonlar jamiyatlar orasidagi madaniy farqlarni qanday aks ettirishi mavzusi so'nggi yillarda juda ko'p tadqiqot obyekti bo'lgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, go'zallik va axloqiy qadriyatlar orasidagi bog'lanish zamonaviy ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar, globalizatsiya va yangi media ta'sirida o'zgarib bormoqda. Go'zallik va axloqiy qadriyatlar bir-birini to'ldiruvchi, ammo ba'zan qarama-qarshi bo'lgan tushunchalar sifatida shakllanadi. Ularning o'zgarishi madaniy, iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning jamiyatdagi roli va ahamiyatini o'rganish, zamonaviy jamiyatni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

NATIJALAR

Go'zallik va axloqiy qadriyatlarning madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan o'zgarishlari jahonning turli burchaklarida zamonaviy jamiyatning estetik va axloqiy normasi sifatida doimo o'zgarib borayotgan bir hodisa sifatida qaraladi. Tahlil davomida biz go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'lanish, ularning zamonaviy madaniyat va ijtimoiy omillar bilan qanday o'zgarishini, va bu jarayonlarning jamiyatdagi ta'sirini ko'rib chiqdik.

Go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasida aniq ziddiyatlar mavjud. O'tmishda go'zallik, asosan ichki axloqiy fazilatlar bilan bog'lanib, insonning ruhiy va ma'naviy holatini ifodalagan. Ammo zamonaviy dunyoda go'zallik ko'proq tashqi ko'rinish, moda va tijoratlashtirish bilan bog'liq bo'lib, bu tashqi estetik ko'rinish ba'zan axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashmaydi. Jamiyatda tashqi

go'zallikni avval e'lon qilish, uni o'zida jamlagan insonni axloqiy qadriyatlar bilan bog'lashda xatoliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa axloqiy qadriyatlar va go'zallik o'rtasidagi qator qarama-qarshiliklarni yuzaga keltiradi. Shunga qaramay, go'zallik va axloqiy qadriyatlar orasidagi uyg'unlik ham o'ziga xos o'rin egallaydi. Masalan, odamlarning yaxshi xulq-atvori, mehr-muhabbati, samimiyligi va odob-axloqi go'zallikning haqiqiy ifodasi sifatida ko'rilishi mumkin. Demak, go'zallik va axloqiy qadriyatlar orasidagi uyg'unlikni saqlash uchun zamonaviy jamiyatda ichki va tashqi go'zallikni bir-biriga mos ravishda ko'rib chiqish kerak.

Madaniy va ijtimoiy omillar go'zallik va axloqiy qadriyatlarning o'zgarishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, globalizatsiya jarayonlari go'zallik va axloqiy qadriyatlarning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. G'arbiy madaniyatning dunyo bo'ylab keng tarqalishi, go'zallikni va axloqiy qadriyatlarni global miqyosda yagona standartlarga olib kelmoqda. Shu bilan birga, yangi texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar go'zallikni va axloqiy qadriyatlarni global miqyosda sur'at bilan tarqatmoqda. Bu jarayonlarda yangi estetik tushunchalar, go'zallikning yangicha talqinlari va axloqiy qadriyatlarning doimiy evolyutsiyasi yuzaga kelmoqda.

Bundan tashqari, ijtimoiy omillar, masalan, iqtisodiy o'zgarishlar va urushlar go'zallik va axloqiy qadriyatlarning qanday shakllanishiga ta'sir qiladi. Masalan, iqtisodiy inqirozlar va siyosiy beqarorlik davrlarida tashqi go'zallik va modaning vaqtincha ustuvorligi sezilarli darajada oshadi, ammo axloqiy qadriyatlarning o'rni biroz pasayadi. Shu bilan birga, madaniy o'zgarishlar go'zallik va axloqiy qadriyatlarning yangi talqinlarini keltirib chiqaradi, ularning jamiyatda qanday qabul qilinishini va aks ettirilishini ta'sir qiladi.

Zamonaviy jamiyatda go'zallik va axloqiy qadriyatlarning o'zgarishi bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikki asosiy tendensiyaga asoslanadi. Bir tomondan, go'zallik va axloqiy qadriyatlar ijtimoiy me'yorlar va estetik qadriyatlar bilan bog'liq holda ommalashadi, bu esa go'zallikni ommaviy reklama va media orqali propagandalanishini ta'minlaydi. Boshqa tomondan, go'zallik va axloqiy qadriyatlarning yangi va innovatsion talqinlari, ichki go'zallik va ma'naviy fazilatlarining ustunligi

sezilarli bo'lib, bu jamiyatda axloqiy qadriyatlarning qayta tiklanishiga olib keladi.

Xususan, so'nggi yillarda "tabiiy go'zallik", "ichki go'zallik" va "ma'naviy boylik" kabi tushunchalar keng tarqalib, go'zallikni faqat tashqi ko'rinishdan ko'ra, insonning ichki dunyosi, xarakteri va axloqi bilan bog'lashni maqsad qilmoqda. Bu o'zgarishlar go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi bog'lanishni yangilashga va ularni yangi talqinlarda ko'rsatishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, jahon madaniyatida go'zallik va axloqiy qadriyatlarning yangi paradigmaları shakllanmoqda, bu paradigmalarda insonning jamiyatdagi roli, uning axloqi va estetik qadriyatlari hamda bu qadriyatlarning jamiyatdagi ta'siri muhim ahamiyat kasb etmoqda.

MUHOKAMA

Go'zallik va axloqiy qadriyatlarning madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan o'zgarishi tahlil qilinganida, bir necha muhim natijalarga erishildi:

Tahlil natijasida, go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatlar zamonaviy jamiyatda qarama-qarshi yo'nalishlarda rivojlanayotganini ko'rish mumkin. Boshqa davrlar bilan solishtirganda, bugungi kunda go'zallik asosan tashqi ko'rinish, moda va vizual estetikaga asoslangan, bu esa ko'pincha ichki axloqiy fazilatlar bilan uyg'unlashmaydi. Ko'plab ommaviy madaniyat mahsulotlari va media orqali go'zallikning tashqi ko'rinishi aks ettirilmoqda, bu esa axloqiy qadriyatlarni ikkinchi planga suradi. Ammo, boshqa tomondan, go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlikning mavjudligi ham aniqlandi. Insonning samimiyati, sadoqati, mehr-muhabbati va to'g'riligi kabi ichki fazilatlar go'zallikning haqiqiy ifodasi sifatida qaralmoqda. Shu sababli, go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasida ziddiyatlar bilan birga, ularning o'zaro uyg'unlashgan holatlari ham mavjud bo'lib, bularni jamiyatda qayta shakllantirish muhimdir.

Go'zallik va axloqiy qadriyatlarning o'zgarishi madaniy o'zgarishlar va globalizatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. Globalizatsiya orqali g'arb madaniyatining dunyo bo'ylab tarqalishi go'zallik va axloqiy qadriyatlarning umumiy standartlashishiga olib keldi. Madaniyatlar o'rtasida o'zaro ta'sirlar natijasida go'zallik va axloqiy qadriyatlar global miqyosda yagona normativlar asosida shakllana boshladi. Bu jarayon bir tomondan

turli xalqlar va millatlar o'rtasida madaniy almashinuvni kuchaytirsa, boshqa tomondan, an'anaviy madaniyat va qadriyatlarni yo'qotish xavfini tug'diradi. Madaniy o'zgarishlar va yangi estetik normativlar go'zallik va axloqiy qadriyatlarning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shuningdek, yangi texnologiyalar va media go'zallikni yangi shakllarda taqdim etmoqda, bu esa axloqiy qadriyatlar bilan qanday mos kelishini ko'rsatadi.

Ijtimoiy o'zgarishlar go'zallik va axloqiy qadriyatlarning o'zgarishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy va siyosiy beqarorlik, urushlar va boshqa ijtimoiy omillar go'zallik va axloqiy qadriyatlarni shakllantiruvchi omillar sifatida alohida o'rin tutadi. Iqtisodiy inqirozlar davrida, insonlar tashqi ko'rinish va modaga ko'proq e'tibor qaratishga moyil bo'ladi, bu esa axloqiy qadriyatlarning e'tibordan chetda qolishiga olib keladi. Ijtimoiy barqarorlik davrlarida esa, jamiyat ichki axloqiy fazilatlar va ma'naviy qadriyatlar ustuvorligini ta'minlaydi. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy tengsizlik va diskriminatsiya masalalari go'zallik va axloqiy qadriyatlarning qanday shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatda go'zallikni faqat tashqi ko'rinish va o'zgartirishga bo'lgan intilish ko'payib borar ekan, axloqiy qadriyatlar jamiyatdagi ijtimoiy adolat, tenglik va hurmat kabi muhim omillar bilan bog'lanadi.

Yangi estetik va axloqiy qadriyatlar jamiyatda yangi tendensiyalarni yuzaga keltirmoqda. Hozirgi kunda "tabiiy go'zallik", "ichki go'zallik", "ma'naviy boylik" kabi tushunchalar keng tarqalgan va ular go'zallikni faqat tashqi ko'rinish sifatida emas, balki insonning ichki dunyosi, xarakteri va axloqi bilan bog'liq holda qaraladi. Bu yangi estetik talqinlar go'zallik va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi bog'lanishni yangilashga va ularni yangi talqinlarda aks ettirishga xizmat qilmoqda. Yangi texnologiyalar va media orqali go'zallikni va axloqiy qadriyatlarni yangicha ko'rish va talqin etish imkoniyatlari paydo bo'lmoqda. Bu esa go'zallik va axloqiy qadriyatlarning turli madaniyatlarda qanday qabul qilinishini va qanday aks etishini ta'sir qiladi.

Go'zallik va axloqiy qadriyatlarning kelajakda qanday shakllanishi ijtimoiy va madaniy jarayonlarning natijasi sifatida o'zgarishda davom etmoqda. Darhaqiqat, XX-XXI asrning o'rtalarida jamiyatda go'zallik va axloqiy qadriyatlarning qanday o'zgarishi, insonning tashqi va ichki

go‘zalligi o‘rtasidagi uyg‘unlikning qanday shakllanishi tahlil qilindi. Kelajakda go‘zallik va axloqiy qadriyatlar o‘rtasida yangi uyg‘unlik va rivojlanishning yuzaga kelishi, ehtimol ularning o‘zaro bog‘lanishi faqat tashqi ko‘rinish bilan cheklanmay, ichki go‘zallik va ma’naviy fazilatlarni ham o‘z ichiga oladi. Shuningdek, texnologiya va madaniyatlararo almashuvning kuchayishi, go‘zallik va axloqiy qadriyatlarning yangicha shakllarini yuzaga keltiradi, bu esa jamiyatda yangi normativlar va qadriyatlar to‘plamini shakllantiradi.

XULOSA

Go‘zallik va axloqiy qadriyatlarning madaniy va ijtimoiy nuqtai nazardan o‘zgarishlari zamonaviy jamiyatda chuqur va ko‘p qirrali jarayon sifatida shakllanmoqda. Tahlil qilingan mavzu orqali, go‘zallik va axloqiy qadriyatlarning o‘zaro bog‘lanishi va ularning bir-biriga ta’siri zamonaviy dunyoda qanday shakllanishi va o‘zgarishi ko‘rsatilgan. Madaniyat va ijtimoiy omillar, jumladan, globalizatsiya, texnologik yutuqlar, siyosiy va iqtisodiy o‘zgarishlar go‘zallik va axloqiy qadriyatlarning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

Go‘zallik va axloqiy qadriyatlar orasidagi munosabatlar o‘zgarib bormoqda: bir tomondan, tashqi go‘zallik va modaga asoslangan estetik normativlar keng tarqalgan bo‘lsa, boshqa tomondan, ichki go‘zallik, axloqiy fazilatlar va ma’naviy boylıklar yangi qadriyat sifatida ommalashmoqda. Go‘zallik va axloqiy qadriyatlar o‘rtasida ba’zan uyg‘unlik, ba’zan esa ziddiyatlar mavjud. Ushbu ziddiyatlar ko‘pincha tashqi go‘zallik va ichki axloqiy qadriyatlar o‘rtasidagi farqlardan kelib chiqadi. Shunga qaramay, zamonaviy jamiyatda go‘zallik va axloqiy qadriyatlar orasida yangi uyg‘unlik shakllanmoqda, bu esa ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlar bilan bog‘liqdir.

Yangi axloqiy va estetik normativlar, masalan, ichki go‘zallik va axloqiy fazilatlar, zamonaviy jamiyatda qadrlanmoqda. Bular, global miqyosda ommalashayotgan, “tabiiy go‘zallik” va “ichki go‘zallik” kabi yangi estetik tushunchalar orqali o‘z

aksini topmoqda. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar va media orqali go‘zallikning yangi talqinlari keng tarqalgan, bu esa go‘zallikni faqat tashqi ko‘rinish sifatida emas, balki insonning ruhiy va ma’naviy jihatlarini aks ettiruvchi holatda ko‘rsatishga olib kelgan.

Shu bilan birga, madaniy va ijtimoiy o‘zgarishlar go‘zallik va axloqiy qadriyatlarning o‘zgarishini tezlashtiradi. Globalizatsiya jarayonlari, turli madaniyatlarning bir-biriga ta’siri go‘zallik va axloqiy qadriyatlar normativlarini yagona global standartlarga olib kelishga intilmoqda. Bu jarayonda an’anaviy madaniyat va qadriyatlar ba’zan yangi shakllar bilan uyg‘unlashsa, ba’zan qarama-qarshiliklar yuzaga kelmoqda.

Natijada, go‘zallik va axloqiy qadriyatlarning o‘zgarishi jarayonida zamonaviy jamiyatda ichki va tashqi go‘zallik o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarurati mavjud. Go‘zallik va axloqiy qadriyatlar o‘rtasidagi uyg‘unlikni saqlash, insoniyatning ma’naviy va estetik rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, go‘zallik va axloqiy qadriyatlarning o‘zgarishi, jamiyatda yangi normativlar va me’yorlarning shakllanishiga olib kelmoqda va bu jarayonlarning kelajakda qanday rivojlanishi insonlarning estetik va axloqiy tafakkurini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Plato. *Apology of Socrates* - United Kingdom (UK).: Penguin Classics. 2003. – 120 pages.
2. Erix From. *Inson qalbi (tarjima)* – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2016. – 100 bet.
3. Qirg‘izboev M., O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. O‘quv qo‘llanma. / Andijon davlat universiteti. – Toshkent: “Navro‘z” nashriyoti, 2014. – 400 bet.
4. Wolf Naomi (1991). *The Beauty Myth*. New York: Bantam Doubleday Dell Publishing. ISBN 978-0060512187. Retrieved December 4, 2015. – 387 pages.



ОСНОВНОЕ ПОНЯТИЕ И АНАЛИЗ ЖАЛОБ И АПЕЛЛЯЦИЙ

Игиликов Жаксылык Жолдасбаевич

соискатель Каракалпакского государственного университета

BASIC CONCEPT AND ANALYSIS OF COMPLAINTS AND APPEALS

Igilikov Jaksilik Joldasbaevich

Researcher of the Karakalpak State University

SHIKOYAT VA APELLYATSIYALARNING ASOSIY TUSHUNCHASI VA TAHLILI

Iglikov Jaksilik Joldasbayevich

Qoraqalpoq davlat universiteti tadqiqotchisi



Igilikov_Jaksilik@gmail.com

Аннотация: Статья посвящена анализу сущности понятий «жалоба» и «ходатайство» в уголовном процессе. Рассматриваются правовые аспекты подачи жалоб и ходатайств, их формы (устная и письменная), а также процессуальные особенности их рассмотрения. Подчеркивается взаимосвязь между участниками процесса, возникающая при подаче жалобы или ходатайства, и изменяющийся правовой статус субъектов. Отдельное внимание уделено проблемам фиксации устных обращений, недостаткам процедур подачи жалоб и ходатайств, а также их практическим последствиям. Приводятся мнения ведущих учёных, анализируется их соответствие законодательству и судебной практике. В заключении даётся определение понятий «жалоба» и «ходатайство» в контексте уголовного процесса, а также обсуждаются ключевые требования к их оформлению и подаче.

Ключевые слова: жалоба, ходатайство, уголовный процесс, правовой статус, письменная форма, устная форма, фиксация, процессуальное право, должностное лицо, судебная практика.

Abstract: The article is devoted to the analysis of the essence of the concepts of "complaint" and "petition" in the criminal process. The legal aspects of filing complaints and requests, their forms (oral and written), as well as the procedural features of their consideration are considered. The relationship between the participants in the process, which arises when filing a complaint or application, and the changing legal status of the subjects is emphasized. Particular attention was paid to the problems of recording oral appeals, shortcomings in the procedures for submitting complaints and requests, as well as their practical consequences. The opinions of leading scientists are presented, their compliance with the legislation and judicial practice is analyzed. In conclusion, the definition of the concepts of "complaint" and "petition" in the context of the criminal process is given, as well as the key requirements for their registration and submission are discussed.

Key words: complaint, motion, criminal process, legal status, written form, oral form, fixation, procedural law, official, judicial practice.

Annotatsiya: Maqola jinoyat protsessida "shikoyat" va "iltimosnoma" tushunchalarining mohiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Shikoyat va iltimosnomalarni berishning huquqiy jihatlari, ularning shakllari (og'zaki va yozma), shuningdek ularni ko'rib chiqishning protsessual xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Shikoyat yoki iltimosnoma berish jarayonida yuzaga keladigan jarayon ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va subyektlarning o'zgaruvchan huquqiy maqomi ta'kidlanadi. Og'zaki murojaatlarni qayd etish muammolari,

shikoyat va iltimosnomalar berish tartibidagi kamchiliklar hamda ularning amaliy oqibatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Olimlarning fikrlari keltirilgan, ularning qonun hujjatlariga va sud amaliyotiga muvofiqqligi tahlil qilingan. Xulosada jinoyat protsessi kontekstida "shikoyat" va "iltimosnoma" tushunchalariga ta'rif berilib, ularni rasmiylashtirish va taqdim etishga qo'yiladigan asosiy talablar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: shikoyat, iltimosnoma, jinoyat protsessi, huquqiy maqom, yozma shakl, og'zaki shakl, qayd etish, protsessual huquq, mansabdor shaxs, sud amaliyoti.

Введение. Анализ сущности "жалобы", представленный Волколуповым В.Г., представляет собой важный вклад в понимание роли и значения данного правового инструмента в контексте юридической системы. Подчеркивается, что жалоба выступает в качестве документа, содержащего просьбу, а также фиксирующего факт осуществления субъектом своего права на обжалование.

Особый акцент на изменение правового статуса субъекта при подаче жалобы заслуживает внимания. Это утверждение позволяет рассмотреть жалобу не только как формальный запрос, но и как механизм, способствующий динамике правовых отношений. Однако, стоит отметить, что изменение правового статуса может быть различным в зависимости от конкретного случая и правового акта, на который направлена жалоба.

Также, выделение одновременного возникновения прав и обязанностей у должностных лиц и органов, уполномоченных принимать жалобы, выдвигает идею взаимосвязи между участниками процесса. Необходимо уточнить, что данные права и обязанности могут предполагать собой не только процедурные, но и материальные аспекты.

Литература и методология. Материальный аспект права обычно касается самих прав и обязанностей, которые устанавливаются или изменяются в результате юридических процессов, таких как рассмотрение жалобы. В контексте высказывания ожидаемый материальный аспект может быть связан с изменением правового статуса субъекта.

Например, если субъект подает жалобу на незаконное лишение его права на какой-то ресурс или услугу, рассмотрение этой жалобы может привести к восстановлению данного права и, таким образом, изменению материального статуса этого субъекта. Это может включать в себя возвращение имущества, компенсации

ущерба или предоставление возможности использования определенных прав и возможностей, которые были лишены субъектом.

Кроме того, как отмечал Максимов О.А.: «Ходатайства - письменные или устные обращения участников уголовного процесса, а также иных лиц, чьих прав и интересов непосредственно касаются действия (бездействия) или решения в уголовном процессе, с просьбой о производстве процессуальных действий и решений с целью выяснения обстоятельств, имеющих значение для уголовного дела, обеспечения прав и законных интересов лица, заявившего ходатайство, или иных лиц»[4, 11].

Определение как «устное обращение», можно встретить в работах многих других учёных. Ходатайства в уголовном процессе часто представляются устно в ходе судебных заседаний или слушаний. Адвокаты, защитники, обвинители или другие участники процесса могут выступать с устными ходатайствами перед судьей, в результате чего данные ходатайства фиксируются в протоколах судебных заседаний. Но что касается досудебного этапа уголовного процесса, то, как правило, участники процесса могут устно представлять ходатайства, например, запрашивать информацию, просить о проведении дополнительных следственных действий или уточнений касательно дела непосредственно перед правоохранительными органами.

Результаты. Если данные ходатайство приводятся во время производства других следственных действий, как допрос или очная ставка, участники процесса могут устно ходатайствовать о проведении других следственных действий или же о других действиях, что фиксируется в протоколе следственного действия, что указывает на то, что

всё-таки подача ходатайств всё равно будут зафиксированы письменно.

Следовательно, если даже устные ходатайства фиксируются в письменном виде в протоколах следственных действий и в протоколах суда, то в чём же выражается устность подачи ходатайств в уголовном процессе?

Данный вопрос зарождает справедливую полемику, которая может опровергаться следующими доводами. Под устностью и письменностью подачи ходатайств понимается осуществление таких действий со стороны непосредственно субъекта, который подаёт ходатайство. А фиксация устного ходатайства в протоколах осуществляется со стороны должностного лица, который проводит данные действия. Иными словами, под устной подачей ходатайства понимается само действие субъекта в момент обращения. В данном случае форма его обращения будет выражаться в устной подаче ходатайств, а письменная фиксация является следующим этапом, который не осуществляется первым лицом.

Когда лицо подаёт что-то устно, запись этого сделает должностное лицо или секретарь. Суть обращения будет закреплена в протоколах следственных действий или суда, где зафиксируют, что было сказано, чтобы это можно было использовать в будущем как документ, на основании которой были проведены определённые следственные или судебные действия.

Итак, важно отличать само устное обращение, которое лицо делает, от того, как это фиксируется. Устная подача – это слова в момент обращения, а письменная фиксация – это запись того, что лицо сказало, сделанная другим человеком, чтобы сохранить это на бумаге.

Следовательно, под устным обращением следует понимать форму самого действия лица непосредственно во время осуществления такого обращения, а не дальнейшее его фиксацию. Если человек заранее подготовил официальное обращение в бумажной форме, то оно считается письменной формой, так как в момент обращения к должностному лицу, ходатайство имело письменную форму. А при подаче устного ходатайства, то момент обращения к

должностному лицу обуславливается устной формой.

Форма подачи жалобы традиционно устанавливается в письменной и устной форме, с которым соглашаются доминирующее количество учёных. Однако, под устной подачей жалобы следует понимать закрепление устной жалобы в протоколах следственных действий. Практика показывает, что жалобы, поданные устно и зафиксированные в протоколах, являются неэффективными. Причиной этому есть несколько факторов:

1. При подачи устной жалобы, она фиксируется в протоколах следственных действиях или судебного заседания, но не соблюдаются формальные требования к подаче жалоб, так как жалобы подаются вышестоящему должностному лицу (а именно должен быть конкретное лицо кому подаётся жалоба – руководителю следственного отдела, прокурору или суду);

2. Подача устной жалобы и её фиксация в протоколах остаются без должного внимания со стороны вышестоящих должностных лиц, которые ответственны за удовлетворение или отказ жалоб.

Наша позиция во многом сходится с Лугинец Э.Ф., который утверждает, что по смыслу закона и исходя из практического опыта, жалоба может быть только письменной и в ней обязательно должен быть указан адресат – кому эта жалоба адресована (руководителю следственного органа, прокурору или судье). Также в УПК РФ не уточняются требования, предъявляемые к ходатайствам и жалобам, сроки их подачи, права и обязанности сторон и т. п. Это приводит к тому, что на практике ходатайства не удовлетворяются, а жалобы возвращаются заявителю по формальным основаниям: отсутствует подпись заявителя, наименование суда и т. п [2, 84].

Таким образом, изучив различные подходы к понятиям «ходатайство» и «жалоба», мы пришли к выводу, что традиционно понятия «Ходатайство» и «Жалоба» имеют следующие определения.

Обсуждение. Ходатайство в уголовном процессе представляет собой обоснованную письменную или устную просьбу участников уголовного процесса, их представителей, и иных

лиц, чьи законные права и интересы затрагиваются в ходе досудебного или судебного производства, адресованную дознавателю, следователю, начальнику следственного отдела и его заместителю, начальнику подразделения дознания и его заместителю, а также суду с целью принятия определенного решения или осуществления определенных процессуальных или следственных действий, которое должно содержать обоснование и просьбу о конкретном действии или решении. Суд или компетентное должностное лицо рассматривает ходатайство и принимает решение об его удовлетворении, частичном удовлетворении или отклонении в соответствии с установленными процессуальными нормами.

Жалоба в уголовном процессе представляет собой письменное обращение участников уголовного процесса или их представителей вышестоящему должностному лицу с целью оспаривания решения или действий (или бездействия) должностного лица, ответственного за ведение уголовного дела.

Жалоба не может быть рассмотрена и разрешена тем же лицом, решение и действие (бездействие) которого обжалуется.

Заключение. В заключение можно сказать, жалоба содержит обоснование причин, по которым заявитель считает решение или действия (или бездействие) неправомерными или несправедливыми, и направлена на пересмотр или отмену данных решений или действий. Однако, бремя обоснования принятых решений, действий (бездействий), на которых подаётся жалоба, лежит на соответствующем должностном лице, который правомочен рассматривать данную жалобу и принять определённое решение. Суд или компетентный орган вышестоящей инстанции рассматривает

жалобу и принимает решение об ее удовлетворении, отклонении или направлении на новое рассмотрение в соответствии с установленными процессуальными нормами.

Использованная литература:

1. Крайнова, Е. Р. (2015). Сравнительно-правовой анализ полномочий апелляционных судов по гражданским делам в Российской империи и Российской Федерации. Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России, (2 (30)), 153-158.
2. Лугинец Эльвира Фаильевна "процессуальная свобода" в реализации правового института ходатайств и жалоб в уголовном судопроизводстве // ЮП. 2018. №1 (84).
[URL:https://cyberleninka.ru/article/n/protsessualnaya-svoboda-v-realizatsii-pravovogo-instituta-hodataystv-i-zhalob-v-ugolovnom-sudoproizvodstve](https://cyberleninka.ru/article/n/protsessualnaya-svoboda-v-realizatsii-pravovogo-instituta-hodataystv-i-zhalob-v-ugolovnom-sudoproizvodstve) (дата обращения: 11.01.2024).
3. Масликов, И. С., & Пегливанян, М. О. (2024). ПОНЯТИЕ ПОЛНОЙ И НЕПОЛНОЙ АПЕЛЛЯЦИИ, ПОСЛЕДСТВИЯ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ В АРБИТРАЖНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ. Legal Bulletin, 9(3), 20-33.
4. Максимов О. А. Правовой институт ходатайств и жалоб на досудебных стадиях уголовного процесса Российской Федерации как способ защиты прав граждан: дис. – Москва: [Моск. гос. юрид. акад.], 2005. С.11.
5. Чижикова, А. В., & Зенцова, Е. Д. (2021). АНАЛИЗ АПЕЛЛЯЦИИ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ. Академическая публицистика, (5), 462-467.



XURSHID DAVRON SHE'RIYATIDA OTA OBRAZI

To'rayeva Sadoqat Qahramonovna

*Urganch davlat universiteti Filologiya va san'at fakulteti
filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili ta'lim yo'nalishi 2-kurs
talabasi*

FATHER IMAGE IN KHURSHID DAVRON'S
POETRY

Tauraeva Sadat Qahramanovna

*Faculty of Philology and arts, Urgench State University
philology and language training: Uzbek language education
direction 2nd year student*

ОБРАЗ ОТЦА В ПОЭЗИИ ХУРШИДА
ДАВРОНА

Тураева Садагат Героновна

*Ургенчский государственный университет факультет
филологии и искусств преподавание филологии и языков:
узбекский язык направление образования студент 2 курса*



<https://orcid.org/0009-0009-8094-3888>

Elektron pochta:
gahramonovna226@gmail.com

Telefon raqam: +99 899-081-24-26

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri bo'lgan Xurshid Davron she'riyatidagi ota obrazi tahlilga tortilgan. Ijodkorning ota obrazini tasvirlashdagi mahorati shoir she'rlarini tahlil qilish orqali ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ota, farzand, ota mehri, ota-ona, ota xotirasi, sog'inch, qo'msash, ota qadri, qo'shiq.

Abstract: This article analyzes the image of the father in the poetry of Khurshid Davron, one of the leading representatives of Uzbek literature. The artist's skill in portraying the image of the father is revealed through the analysis of the poet's poems.

Key words: father, child, father's love, parents, father's memory, longing, bereavement, father's value, song.

Аннотация: В данной статье анализирует образ отца в поэзии Хуршида Даврона, одного из ведущих представителей узбекской литературы. Мастерство художника в изображении образа отца раскрывается посредством анализа стихотворений поэта.

Ключевые слова: отец, ребенок, отцовская любовь, родители, память об отце, тоска, утрата, ценность отца, песня.

Kirish (Введение / Introduction). Mahoratli shoir Xurshid Davron ijodini o'rganar ekanmiz, uning she'riyatida mavzular xilma-xilligini ko'rishimiz mumkin. Ayniqsa, shoir har bir mavzuga

o'zgacha yondashadi, ya'ni mavzuning ochilmagan qirralarini ochishga harakat qiladi. Biz buni shoir she'rlaridagi ota timsoli orqali ham kuzatishimiz mumkin. Chunki aynan ota timsoli keng

mushohadali qilib yoritilgan, aniqrog'i bosh obraz darajasida olib chiqilgan ijod namunalari nihoyatda kam, ona haqidagi hikoya va qissalar, she'rlar esa xotiraga singib ketgan. Hamisha onalarimizni kuylaymiz, ulug'laymiz. Albatta bu arzirli holat. Ammo ba'zi o'rinlarda ularning yonida tog' bo'lib turgan padari buzrukvorimiz ham ana shunday alqovlarga loyiq, nazarimda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (Литература и методология/Materials and methods). Xurshid Davron she'riyatida ota mavzusi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu xususda Qozoqboy Yo'ldoshev [1], Dilnoza Nusratulloeva [2] o'z maqolalarida Xurshid Davron lirikasidagi ota obraziga ham to'xtalib o'tgan, ammo ushbu mavzu to'laqonli ravishda ochib berilmagan. Ushbu maqolada esa shoir she'riyatidagi ota obraziga alohida to'xtalib, ba'zi fikrlar bildirib o'tilgan. Mavzuni o'rganish jarayonida esa struktural tahlil usuli hamda qiyosiy-tipologik tasniflash kabi metodlardan foydalanildi.

Muhokama va natijalar (Обсуждение и результаты/Discussion and results). Ota haqida shunday hikoyatlar borki, ular otaga bo'lgan hurmat-e'tiborning namunasi hisoblanadi. Masalan, ota yotgan uyning tomiga chiqish mumkin emasligi, otaga tik qarashning oqpadarlikka tenglashtirilishi kabi. Farzandning kamolga yetishi va ulug' martabalarni egallab, ikki dunyo saodatiga erishishda ota nasihatining ahamiyati nihoyatda katta. Chunki ota-bobolarimiz "Ota rozi – Xudo rozi" deb bekorga aytishmagan.

Demak, ushbu maqolada shu xususda shoirning "Otam xotirasiga" deb nomlangan she'rini tahlilga tortamiz. Shoirning o'zi bu she'rning yaratilishi haqida shunday deydi: "Ota haqidagi she'rga to'xtalmoqchi bo'lsam, yuragimda bir armon chuqur iz qoldirgan. Men Germaniya degan yurtning sharqiy qismida harbiy xizmatda burchimni o'tab yurgan paytda, otam vafot etganlar. Uzoq mamlakatdan salkam bir oy deganda otam mozori boshiga kela olganman. Men otamning erka o'g'li bo'lganman. Otamdan erta ajralish hissi, so'nggi lahzalarda yonlarida bo'lmaganim, tobutlarini ko'tarmaganim armon bo'lib qolgan. Oradan ancha vaqt o'tgandan keyin o'g'illik bo'lganimda, mana shu nevaralarni bir ko'rsalar edi, degan achchiq o'y uyg'ongandi yurakda. Endi bu insoniy bir dard. Ana shunda yozilgan bu she'r. Ota-onam haqida ko'p she'r yozganman. Faqat shu she'rim qo'shiqqa aylandi.

Taniqli qo'shiqchi Azim Mullaxonov mashinada ketayotib, allaqaysi jurnalni varaqlab o'tirganda, shu she'rni o'qib varaqni yirtib olgan-da keyin o'sha kuniyoq kuy bastalab, qo'shiq qilgan" [3]. Aynan shu she'rda ota obrazini ko'rib chiqamiz.

Yuqorida shoirning otasi vafot etganda yonida bo'lmaganligi aytiladi. Ushbu she'rining boshlanmasida ham ana shunga ishora qilingan. Ya'ni otasini tongda derazasining oldida sayrayotgan qushga o'xshatadi. Go'yoki otasi qush bo'lib uchib kelgan va farzandini yoniga da'vat qilganday xonish qilgan. Shoir she'rning bir necha baytida xayolan otasiga savollar berib murojaat qilgan holda undalmalardan foydalangan.

Derazamning ostida tongda

Sayragan qush senmasmi, ota? [4]

Hattoki otasi bilan mozorda ham xayoliy suhbat davom etadi. Mozorda to'nimga yopishgan gulni ham "senmasmi, ota?" deya otasidan so'rab ko'radi.

Yo to'nimga ko'klam, mozorda

Yopishgan gul senmasmi, ota? [4]

Ushbu she'r 1982-yilda yozilgan bo'lib, shoir keyingi baytda otasining o'n yildan buyon dunyoda, yonida yo'qligini aytib xo'rsinadi. Otasining janozasida qatnasholmaganligini eslab, haligacha ana shu armon yuragida alamli cho'g' bo'lib yonishini va bu cho'g' qalbida abadiy qolishini aytib o'tadi.

O'n yildirki dunyoda yo'qsan,

Yuragimda qolgan firoqsan. [4]

Hozirgi kunda har bir ota-ona farzandini ne-ne orzu-niyatlar bilan katta qiladi. Ayniqsa, farzandining rohatini ko'rish, nabiralarini katta qilishdek niyatlarni yuragiga tugadilar. Afsuski, shoirning otasi bularni ko'rmasdan, shunday baxtni to'liq his qilmasdan dunyodan o'tganlar.

Otasi shoirning o'g'lini ko'rmasdan vafot etganligi yuqorida ham aytib o'tildi. Keyingi baytda aynan ana shu armonini aytib o'tgan. Farzandining erkatoiy, sho'x va to'q bo'lib o'sganligini ham ta'kidlagan.

Ko'rmagansan mening o'g'limni,

Erkatoyim, sho'xim, to'qlimni. [4]

Ota bo'lish qanchalik mashaqqatli va mas'uliyatli ekanligini insonning o'zi ota bo'lgandagina his qilib seza boshlaydi. Shoirning o'zi ham otasiga o'xshab yoshlari oshgani sayin, sochlariga oq tushgani sayin otasini juda sog'inib qo'msaydi. So'nggi ilinji qalbining qa'rida turib, yuragini titratayotganini aytadi. Yuragining tub-tubida otasiga bo'lgan mehri

va uni sog'inish hissini baytda so'zlar yordamida bayon qiladi.

Men ham yoshim o'tgani sayin,
Boshimni oq tutgani

sayin,

Ba'zan qo'msab seni ich-ichdan,
Yurak titrab so'nggi ilinjdand, [4]

Shoir farzandini otam deya alqaydi. Buning sababi esa otasi vafot etgandan keyin yonida shu farzandi unga dalda va suyanch bo'lganligidir. Ana shu bilan shoir o'z ko'nglini o'zi ko'tarib yurishi tasvirlangan.

Otam deya, alqab o'g'limni,
Ko'taraman o'zim ko'nglimni. [4]

Ota-onaning har bir pand-nasihati farzand uchun oltinga teng hisoblanadi. Ular hech qachon o'z jigarbandlariga yomonlikni ravo ko'rmaydi, hamisha yaxshilikni sog'inadilar, ilinadilar. Shu xususda shoirning boshqa yana bir bayti mavjud. Unda otaning bitta shirin kalomi Himolay tog'idek keladigan oltinlarga tenglashtirilgan, hatto bu tog'ning kalomlardan ham pastda ekanligi tasvirlangan.

Otaning bir shirin kalomi uchun
Himolay tog'idek oltinlar ham past. [5]

Demak, Xurshid Davron she'riyatida ota obrazini tahlil qilar ekanmiz, tabiiyki, adabiyot sohasida qalam tebratayotgan boshqa shoir va yozuvchilarimizning ijodida ham ota mavzusidagi she'rlar va asarlar ko'zga tashlanadi. Ammo har bir ijodkorning o'z yo'nalishi bor. Ko'pchilik ijod namunalarida ota-ona yonma-yon, birgalikda madh qilinadi. Faqat otaga bag'ishlangan asarlar esa kamdan kam uchraydi. Xususan, Zebo Mirzayeva [6] she'rlarida ham ota obrazi uchraydi. Ulug'bek Hamdam[7]ning esa "Ota" nomli romani mavjud. Biroq bu asarlar bir-biridan tubdan farq qiladi. Ya'ni kimdir otasi yonida ekanligida, kimdir esa uni yo'qotgan keyin asar yaratadi. Bundan tashqari ushbu mavzuda asar yaratish jarayonida shoir, yozuvchilar o'zgacha, bir-biriga o'xshamagan his-tuyg'ular og'ushida bo'ladi. Va ularni qog'ozga tushiradi. Ayniqsa, Erkin Vohidov [8] ham "Nido" dostonida ota tasviriga batafsil to'xtaladi. Ammo unda otaning urushga ketgani va boshqa dahshatli voqealar achinarli holda tasvirlangan.

Xurshid Davron har bir so'zga katta vazifa yuklagan holda she'r bitadi. Har bir so'zda o'z dardlarini, o'z orzu-armonlarini aks ettiradi. N.V. Gogol aytganidek, "So'z ko'p emas, ammo ular shu qadar aniqki, ular barcha narsani ifodalaydi. Har bir so'zda tubsiz kenglik bor, har bir so'z shoir kabi qamrov bilmaydi".[9]

Xulosa (Заключение/Conclusion). Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, atrofimizdagi insonlarni borida qadrlashimiz kerak. Ularni yo'qotganimizda esa kech bo'ladi. Shuning uchun ham dono xalqimiz "Oldingdan oqqan suvning qadri yo'q", deb bejiz aytmagan. Xurshid Davron ham otasining ruhini shod qilish maqsadida, ushalmagan orzularini va uning armon bo'lib qolganligini ushbu "Otam xotirasiga" she'rda o'zining she'riy misralari orqali bayon qilgan. Bundan tashqari ota timsoli hayotimizda ikkinchi darajali qahramon emas, balki muhim ahamiyat kasb etuvchi qahramon sifatida qadrlashimizni uqtirgan.

Bunga qo'shimcha tarzda shuni aytib o'tishim kerakki, ota-ona oldida hech qachon to'lab bo'lmas qarzimiz borligini unutmasligimiz kerak. Shuning uchun ularni vaqtida qadrlashimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev. Q. Yoniq so'z. Toshkent: Yangi asr avlodi nashriyoti, 2006.
2. <https://kh-davron.uz/ijod/adib/dilnoza-nusratulloyeva-xurshid-davron-lirikasida-davr-va-shaxs.html>
3. <https://kh-davron.uz/ijod/sherlar/xurshid-davron-otam-va-onamga-bagishlov.html>
4. Xurshid Davron. Bolalikning ovozi. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
5. <https://kh-davron.uz/ijod/sherlar/xurshid-davron-otam-va-onamga-bagishlov.html>
6. Zebo Mirzayeva. Ishq. Toshkent: Akademnashr, 2011.
7. Ulug'bek Hamdam. Ota. Toshkent: Yangi asr adabiyoti, 2020.
8. Erkin Vohidov. Saylanma. Toshkent: Sharq, 2001.
9. Gogol N.V. Poln. Sobr. Soch., T.8.M.: Izd-vo AN SSSR, 1952.

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING TARJIMA QILISH MUAMMOLARI

Narmuratov Zayniddin Radjabovich

Termez davlat universiteti

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Нармуратов Зайниддин Раджабович

Термезский государственный университет

PROBLEMS OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Narmuratov Zayniddin Radjabovich

Termiz State University



E-mail:

zayniddin.terasu@mail.ru

Tel: +998 97 243 13 13

G: +998 97 243 13 13

Annotatsiya: Ushbu maqolada proverbial frazeologizm tushunchasi va ularning tarjima qilishdagi uchraydigan muammolari tahlil qilingan. Tarjima usullari nazariy va amaliy jihatdan o'rganilgan, sohaga doir olimlarning qarashlari tahlil qilingan va yangicha konseptual xulosaga kelingan. Tadqiqotda ilk bor maqollarni ekvivalentini topishda monoekvivalentlik, poliekvivalentlik, ma'noviy ekvivalentlik kabi ekvivalentlik turlari ishlab chiqilgan hamda amaliy misollar bilan yoritilgan.

Kalit so'zlar: proverbial frazeologizm, ekvivalent, tarjima usullari, maqol, frazema.

Аннотация. В данной статье анализируется понятие пословичной фразеологии и проблемы, возникающие при их переводе. Методы перевода были изучены теоретически и практически, проанализированы взгляды ученых в этой области, и был сделан новый концептуальный вывод. Впервые в исследовании были разработаны и проиллюстрированы практическими примерами такие типы эквивалентности, как моноэквивалентность, полиэквивалентность и семантическая эквивалентность.

Ключевые слова: пословичный фразеологизм, эквивалент, приемы перевода, пословица, фраза.

Abstract: This article analyzes the concept of proverbial phraseology and the problems encountered in their translation. Translation methods were studied theoretically and practically, the views of scientists in the field were analyzed, and a new conceptual conclusion was reached. For the first time in the study, the types of equivalence such as monoequivalence, polyequivalence, and semantic equivalence were developed and illustrated with practical examples in finding the equivalent of proverbs.

Key words: proverbial phraseologism, equivalent, translation methods, proverb, phrase.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Juda qadim zamonlardan boshlab insoniyatning savdo, iqtisodiy aloqalarida til bilish, til o'rganish, so'zlarning ma'nolari va ma'nolarning doiralarini aniqlashda, tilni aloqa, muomala, muloqot quroliga aylantirishda tilmochlar, ijodkor tarjimonlarga juda katta ehtiyoj tug'ilgan. Misol uchun birgina "sora" degan so'zni olaylik. U juda qadimgi semit tilida mavjud. Hozirgi dunyoning qariyb barcha tillariga bu so'z "Tavrot", Ibrohim alayhissalom tarixi, musulmon adabiyotlari orqali

atoqli ism tariqasida kirib, keng yoyilgan. Ayollarga yaxshi niyat qilib, "Sora" degan ism qo'yadilar. Xo'sh "Sora" nima degani? Qadimgi semit va xurr tillarida u "sharratu" tarzida bo'lgan va "malika" degan ma'noni bildirgan. "Sharratu" boshqa tillarga va jumladan musulmon xalqlari tillariga "Sora" bo'lib o'tgan. Inglizlar uni "Sara" deydilar. "Sar" - "bosh", xalqning boshi, podshohi. "Sarning bosh ma'nosidan malika ma'nosiga uyg'unlik bilan ko'chishini ko'rdingizmi? O'zbek tilida uzoq qadimdan "tilmoch" degan so'z mavjud. U boshqa

turkiy xalqlarning lugʻat boyliklarida ham aks etgan. Tilmoch - til biladigan kishi degani. “Tilmoch” - tarjimon soʻziga qaraganda qadimiyroq. Tarjima va tarjimon soʻzlari isteʼmolga kirgandan soʻng “tilmoch” tarjimondan farqlanadigan boʻldi. “Tarjima” va “tarjimon” koʻproq yozma madaniyatga dahldorlik maʼnosida farqlandi. Umuman, ilk davlatlarning dunyoga kelishidan boshlab to hozirgi kungacha tarjimonlar davlatlararo diplomatik munosabatlar oʻrnatilishi, mustahkamlanishiga xizmat qilganlar. Xalqlarning bir-birlarini bilishlari, tushunishlariga qimmatli hissalarini qoʻshganlar.

Frazeologik birliklarning tadqiq etish va ularni xorijiy tillarga tarjima qilishning oʻziga xos nazariy hamda amaliy jihatlar mavjud boʻlib, idioma tushunchasi bilan bogʻliq ravishda qator muammolar, xususan frazeologizmlarning bir soʻzga muqobildorligi, turgʻun soʻz birikmalar metaforikligi va obrazlilik, semantik motivlashmaganlik va anomaliya, idiomada «maʼnolar koʻchishi» yoki «semantik yangilanish», baʼzi idiomalarni oʻzga tillarga oʻgirib boʻlmalik yoki oʻgʻirishning juda qiyin kechishi, idiomalardagi ekspressivlik, soʻzlarning ekvivalentligi kabi masalalar ilmiy yechimini topish tilshunoslar oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Masalan, *Between you and me and the bed-post* idiomasi uchun soʻzma-soʻz maʼnosi – **Siz, men va krovat oyogʻi oʻrtasida boʻladi.** Aslida idiomaning mazmuni **Gap oʻrtamizda qolsin. Hech kim bilmasin** maʼnosiga tengdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ИИТЕПАТРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Olimlar frazeologizmlarning lisoniy mohiyatini belgilashda xilma-xil fikrlar bildiradilar. Idioma borasida qiyinchilik bilan farqlanadigan, komponentlari oʻzaro turgʻun birlashgan, murakkab, koʻp aspektli, munozarali, maqomi yetarli belgilanmagan, ikki yoki undan ortiq leksik negizdan tashkil topgan, tuzilishi jihatidan lingvistik birikma, yoki gapga teng, mazmunan soʻzga muqobil, tilda tayyor holda yaxlit mavjud boʻlgan, takror qoʻllanuvchi, qurilishi jihatidan bir maʼnoli idiomaning turli shakllarini olib kelishi mumkinligi, tuzilishi jihatidan baʼzan oʻzgaruvchan, soʻzga ekvivalent, soʻzlar majmuasi, turgʻun ibora, turgʻun soʻzlardan iborat kompleks, umumlashgan maʼno anglatuvchi, turgʻun leksik-semantik birlik, koʻp komponentli, yaxlit semantik

xususiyatga ega boʻlgan kommunikativ birlik, til elementlarining kombinatsiyasi, tarjima qilib boʻlmaydigan til hodisasi kabi taʼriflar taklif etilgan. Shu oʻrinda frazeologik birliklarni tarjimasi bilan maxsus shugʻullangan filolog olim professor Gʻ.Salomov maqol, matal va ayniqsa idiomalar boshqa tilga tarjima qilib boʻlmaydigan qandaydir “oʻzida narsa” emasligiga baʼzi birovlarini ishonitirishga umid qilaman deb taʼkidlaydi [4]. Tadqiqotchi oʻzbek tilshunosligi uchun gʻoyat dolzarb muammolardan biri frazemalar tarjimasi bilan maxsus shugʻullandi, shu mavzuda nomzodlik dissertatsiyasini himoya qildi [6], bir necha monografik tadqiqotlar ham yaratdi [4].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Bebaho boyliklar xalq maʼnaviy olamining goʻzal va buyuk namunasi boʻlib, ijtimoiy-siyosiy, maʼnaviy-maʼrifiy hayotimizda ularning tutgan oʻrni muhimdir. Shuning uchun ham ular “Otalar soʻzi – aqlning koʻzi” deb ham nomlanadi. Donolar oʻgʻitlari, xalq maqollari va iboralar ayniqsa, yoshlarning ichki olami, ruhiy dunyosi va tafakkurini shakllantirishda katta oʻrin tutadi [5].

Biz ushbu maqolada frazeologik birliklarning mazmun-mohiyatidan kelib chiqib, ularni oʻgʻirishda ekvivalent hodisadan foydalandik. Masalan: **Knowledge is no match for luck** proverbial frazeologizmini oʻzbek tiliga soʻzma-soʻz tarjima qilsak, “bilim omad bilan bogʻliq emas” maʼnosini bildiradi. Oʻzbek tilida esa bunday proverbial frazeologizmi mavjud emas, ushbu misoldan koʻrinib turibdiki, frazeologik birliklarni tarjima qilish har doim ham oʻzini oqlamaydi. Bunday holatda proverbial frazeologizmga shunday bir mos ekvivalent berilish kerakki, uning ruhi tarjimadan uzoqlashmasin. Yuqorida keltirilgan ingliz xalq proverbial frazeologizmiga oʻzbek tilida **Ilm xirmoni kitobdir** proverbial frazeologizmi mos ekvivalent boʻla oladi. Ekvivalentlik hodisasining tahlilini ushbu jadvalda ham kuzatish mumkin. Yuqoridagi berilgan misoldan koʻrinib turibdiki, iboralarni soʻzma-soʻz tarjima qilish har doim ham oʻzini oqlamaydi, aksincha, idiomalarga mos ekvivalent berish orqali koʻzlangan maʼno va mazmunga erishish mumkin. Tahlilga tortilgan misollarni jadvalda koʻrsatilgan ekvivalentlik turlariga ajratib tahlilga tordik.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Mono – [yun. Monos – bir, yakka, yagona] O‘zlashma baynalminal qo‘shma so‘zlarning birinchi qismi: “bir, yagona, yolg‘iz” ma’nolarini bildiradi. Monoekvivalentlik bir tildan boshqa ikkinchi tilda ma’nodoshi mos keladigan o‘rnini bosadigan so‘z yoki birikmani yagona bo‘lishi [1]. Biz bu ekvivalentlik turini *monoekvivalentlik* hodisasi deb atadik. Ishimizda aynan ana shunday misollarni tahlilga tortdik.

God only knows – Xudo biladi.

Have a clue – Biror narsani bilmoq.

Have one’s nose in a book – Boshini kitobdan ko‘tarmay o‘qimoq.

Poli – [yun. Poly – ko‘p, ancha, ko‘pgina] Baynalminal o‘zlashma qo‘shma so‘zlarning birinchi qismi: biror narsani ko‘pligini, xilma-xil murakkab tarkibli ekanini ko‘rsatadi [1]. Poliekvivalentlik bir tildan boshqa ikkinchi tilda ma’nodoshi, mos keladigan, o‘rnini bosadigan so‘z yoki birikmasi ikki va undan ortiq bo‘ladi:

Do not judge a book by its cover – Tashqi ko‘rinishga qarab baho bermang; Gavdaga qarab to‘n bichmoq.

Hit the books – Ko‘p kitob o‘qimoq; Kitobni yerga qo‘ymaslik; Kitobni qo‘lidan tushurmaslik.

Jack of all trades – Yer tagida ilon qimirlasa bilmoq; Qo‘lidan hamma ish keladigan.

Ma’noviy ekvivalentlik hodisasi mavzuiy guruhi turlicha bo‘lsa ham ma’no jihatdan o‘xshash bo‘ladi:

***Crooked by nature is never made straight by education (Bukri bo‘lib tug‘ilganni tarbiya to‘g‘rilamas).* – Asli qora oqarmas; Asli qora oqarmas, Asli qing‘ir tuzalmas; Asli qora oqarmas, Asli buzuq tuzalmas.**

***Have one’s nose in a book (burnini kitobni ustiga qo‘ymoq).* – Ilm olishga mukkasidan ketmoq.**

Ekvivalentsiz frazemalar har doim ham idiomalarni ekvivalentini bir tildan ikkinchi tilda topishni imkoni bo‘lmaydi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi quyidagi ekvivalenti mavjud bo‘lmagan frazeologik birliklarni misol keltirishimiz mumkin. Jumladan, quyidagi inglizcha idiomalar o‘zbek tilining frazemalari orasida ma’no va mazmun jihatidan mos keladigan paremalarni topish mushkul.

The admirable Crichton.

The Periclean age.

Ingliz tilining idiomalari orasidan quyida keltirilgan o‘zbekcha frazemalariga nisbatan ma’no va mazmun jihatidan mos keladigan frazeologik birliklarni topish mushkul.

Madrasa tuprog‘ini yalamoq.

Mulla, mullaning ishi hiyla. Mullaning sallasi oq.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdi-ki, turli tillarda gaplashuvchi xalqlarda shakl va mazmun jihatidan bir - biriga juda o‘xshash paremalar ham uchraydi. Ba’zan esa bir tildan boshqa tilda shakl va mazmun jihatidan monand keladigan 1 ta frazema uchrashi, ba’zan esa bir tildan boshqa tilga bir nechta ma’nosi bilan mos keladigan parema uchrashi mumkin. Ammo har doim ham bir tildagi paremalarga boshqa tilda mazmuni bilan hamohang, muvofiq keluvchi paremani (ekvivalentini) topishning imkoni bo‘lmasligi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. va boshqalar. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent, 2006.
2. Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. va boshqalar. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent, 2006. – B. 178.
3. Salomov G‘. Maqol va idiomalar tarjimas. Toshkent, O‘zFA nashriyoti, 1961.
4. Salomov G‘. Til va tarjima (badiiy tarjimaning umumfilologik va ba’zi lingvistik masalalari). Toshkent, Fan, 1966. – 340 b.
5. Yoshlarga donolar o‘giti / Tuzuvchilar: Salimov O., Quronboyev Q., Bekmurodov M., Tangriyev L., Xalilov N. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. Salomov G‘. Maqol va idiomalar tarjimas. - Toshkent, O‘zFA nashriyoti, 1961. – 159 b.
6. Салямов Г.Т. Лексико-фразеологические вопросы художественного перевода (принципы перевода пословиц, поговорок и идиом с русского на узбекский язык). АКД. - Ташкент: 1964.

THE IMPORTANCE OF TEACHING GEOGRAPHY AT THE PRIMARY SCHOOLS

Khatabulloeva Gulchekhra Komiljonovna

Teacher, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

ВАЖНОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Хабибуллоева Гульчехра Комильджоновна

Преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики

BOSHLANG'ICH SINFLARDA GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHNING AHAMIYATI

Xabibulloyeva Gulchexra Komiljonovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi



habibulloyevagulchekhra@gmail.com

[Orcid: 0009-0004-7243-6003](https://orcid.org/0009-0004-7243-6003)

Annotation: This article explores the teaching elements of geography subject at the primary schools and its basic features. Teaching geography can be challenging in some schools, despite of its interesting facts and atlas. However, teachers can make an inspiration about it by using some interactive games or activities. Being involved in tasks is fun and gives motivation to the students which can make them creative and explore their new skill.

Key words: geography, teaching, Earth, films, students, skill, innovative, subject, classroom, learning.

Аннотация: Эта статья посвящена преподаванию географии в начальных классах и основным аспектам её изучения. Хотя этот предмет богат интересными фактами и атласами, в некоторых школах его преподавание может вызывать трудности. Однако учителя могут побудить детей полюбить этот предмет с помощью интерактивных игр и занятий. Участие в таких занятиях очень увлекательно и может помочь учащимся раскрыть свои новые стороны, а также развивать творческие способности.

Ключевые слова: география, преподавание, Земля, фильмы, студенты, навыки, инновации, предмет, класс, обучение.

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda geografiya fanini o'qitish va uning asosiy jihatlarini tadqiq etiladi. Garchi bu fan qiziqarli faktlar va atlaslarga ega bo'lsa-da, ba'zi maktablarda bu fanni o'qitish qiyin bo'lishi mumkin. Ammo, ustozlar interfaol o'yinlar va mashg'ulotlardan foydalanish orqali bolalarga bu fanni yaxshi ko'rishiga turtki bo'lishi mumkin. Mashg'ulotlarga ishtirok etish juda maroqli va bu o'quvchilarga o'zlarining yangi qirralarini kashf etishiga va shu bilan birga yaratuvchan bo'lishiga undashi mumkin.

Kalit so'zlar: geografiya, o'qitish, Yer, filmlar, o'quvchilar, mahorat, innovatsion, mavzu, sinf, o'rganish.

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH).

The aim of teaching geography is to inform the shape of the Earth, nature of the Earth as well as its continents and oceans. Teaching geography has a close connection with physics and methodology

because these sciences are the branch of philosophy. Teaching is one of the attractive subjects, but when we mix it up with geography we will cover up or explore a new methods. Especially in the classroom if the teacher uses an effective teaching style, this

will engage students in the learning process and help them to think geographically. As a result, they will be intelligent students about geography, when they are asked about it. Teachers should express passion about the subject and should encourage all students to attend at the lesson. An enthusiastic teacher captivates the pupils' attention and makes the material come to life. To add interest to a session, they might employ the weird and even the quirky. However, there's a chance that pupils will remember the peculiarity and forget the geography teachers were attempting to teach, so be sure they don't forget the geography. [1]

MATERIALS AND METHODS (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). The primary material for this learning is Geography in the primary school (by Fran Martin 2013) and other websites. In this article it has been used observation and comparative methods while comparing the knowledge of the students in the classroom.

Geography is included under the «Understanding the World» section of the Early Years Foundation Stage curriculum (up to age 5). It helps them to know not only the world but also, the other planets in the solar system and the universe too. Because the Earth is closely connected with planets in our universe. That is why geography has become one of the extra curriculum study in the classroom today. However some teachers have some challenges while they are teaching. No two teachers are alike, and as someone grows as a teacher, he will discover what suits his philosophy and personality the best. Teachers will also build one or more teaching philosophies that are unique to you and suitable for achieving your ultimate objective, which is the learning of his students. In order to meet the demands of the students and the intended learning, try to build a repertoire of tactics. [3]

DISCUSSION(ОБСУЖДЕНИЕ/МУХОКАМА) In order to achieve better accomplishments teachers may use some classroom activities which are amazing and engaging. The objective of these activities is to inform the last geographical information although they are noisy, however being involved in these activities can be a new experience for some children.

Teachers may make a choice about a style of the lesson before teaching. For example, teacher-centered or student centered, enquiry-based learning

will be suitable for the students according to the age of students and the topic. The teacher can organize a task “Find the location” with two students in order to develop the pair work. It helps them to realize the continents’ name and location on the map. This activity is considered as a student centered. [2]

Next one is called “Draw the continent”. Teacher asks students to draw the continent or a country which was shown for them for imitating like the architects. In this case they try to remember the shape of the continents, countries in their mind. This can help them also to know the territory of those too. Next one is called “Geo-Scavenger Hunt”. This activity is available for all ages of students who know the names of the countries and capitals. Teacher helps them explore different countries, landmarks, or natural features. Explanation is following, students are provided clues or riddles about countries or physical features. For example, “Find a country known for its pyramids.” Students use maps or apps to find the answers. If there are no enough cellphones to pupils, teachers can use some photos of the countries. [1]

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NATIJALAR). After some useful and interesting activities students can get interested in funny geography, as a result they try to know and preserve our environment. By preserving surroundings they can become environmentally-friendly because of fostering some useful competences while they are learning this field. In fact, not only does geography teach to the students our planet and countries, oceans, continents but also it can help them learn preservation their neighborhood. As a consequence, their interest and knowledge were increased by sharing this information. Looking at some statistics, it has been informed that 50% of all students at the school are eager to know this subject. [3]

Developing teachers’ pedagogic subject knowledge for teaching, is a crucial component of learning how to teach geography. This relates to geography education. Learning how to teach English, maths or physical education is not the same as this. Teachers are gaining knowledge on how to instruct pupils in geographical thinking.

Pedagogy and curriculum are sometimes confused. Curriculum relates to the subject matter being taught, whereas pedagogy is defined by Ofsted as the process and practice of teaching. Both pedagogy and curriculum are examined in connection to geography

in the teaching and curriculum of geography. It's critical to consider pedagogy—the process and approach of teaching—in connection to the subject matter being taught. The geography material is important. When choosing the pedagogy to employ, the subject should always be your first consideration. The pedagogy which teachers choose will depend on the subject matter and concepts they are teaching. Teaching students how to be geographers—that is, how to act and think like geographers—should be teachers top concern. [2]

The ideal technique to teach subjects is a topic of much discussion in educational circles, and you will come across a lot of opposing viewpoints. The significance of a knowledge-based curriculum is emphasised by some. Others think that in order to prepare students for the workforce, teachers should focus on helping them build their competences and skills. While some educate based on students' interests and experiences, others aim for students to learn as much as they can by «investigation». [1]

All of them are valid in specific situations, as is the case with many things. However, good teaching combines a variety of methods and incorporates each of these when it is suitable for the learning of the pupils. Teaching geography can be done in a variety of ways. Be open-minded as teacher read and witness various pedagogies in geography.

The pages that follow provide a wide variety of methods for teaching geography. In early teaching years, teachers do experiment with each of them—in various settings, with various students, and with various subjects. Speak with geography instructors, study books and journals about applications, and critically assess research findings, but most importantly, test things out in their own classroom and form their own opinion. A geography teaching method is only considered successful and effective if it benefits both teachers and students.

One widely held belief about teaching geography that is frequently promoted in the media has to be dispelled: that pupils may now «Google» whatever they don't need to know. There is a clear lack of knowledge about geography education and how learning happens in this reply. For instance, in order to find the information and understand what is found, some prior knowledge is necessary when using an atlas or conducting an online search. Information is useless if it is not interpreted within a framework. [1]

In this instance, the culture teacher establishes in their geography classroom is the principle. The goal of any educator is to cultivate a healthy classroom culture. Teacher has the power to change this, so he should seek out an environment in the classroom where everyone is respected and trusts one another, where everyone can voice their opinions and share their thoughts. For everyone to feel comfortable participating in discussions about problems and ideas, the culture must be inclusive. During his first few days at the school, he should talk to his mentor about classroom culture, which is related to expectations and classroom management. [4]

Teaching geography offers a variety of instructional techniques that can help teachers inspire students, set higher standards, and make the classroom a happy and engaging place for them to learn.

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA). In conclusion, teaching geography is vital for fostering a well-rounded understanding of the world. It equips students with the knowledge to navigate global challenges, appreciate cultural diversity, and understand the interconnectedness of natural and human systems. By promoting critical thinking, spatial awareness, and environmental stewardship, geography education prepares individuals to become informed global citizens who can contribute meaningfully to a sustainable future. Investing in geography not only enhances academic development but also nurtures a deeper sense of responsibility toward our planet and its people.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI)

1. Biddulph M., Lambert, D. and Balderstone D. Learning to Teach Geography in the Secondary School: A Companion to School Experience, 4th edition. Abingdon: Routledge, 2021 – P. 70.
2. Khabibulloyeva G. Commonly used geographical terms in English and Uzbek languages. Galaxy international interdisciplinary research journal 2023.12.30. 1591-1593 pp.
3. Roberts M. “Geographical enquiry”, Teaching Geography, Spring. 2010.
4. <https://geography.org.uk/ite/classroom-practice-in-geography-2/teaching-styles>

OTORINOLARINGOLOGIYA ATAMALARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Kalimbetova Dilnoza Azamatovna, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq
davlat universiteti doktoranti

SPECIFIC FEATURES OF THE TERMS OF OTORHINOLARYNGOLOGY

Калимбетова Дилноза Азаматовна, докторант
Каракалпакского государственного университета имени
Бердаха

СПЕЦИФИКА ТЕРМИНОВ ОТОРИНОЛАРИНГОЛОГИИ

Kalimbetova Dilnoza Azamatovna, PhD student of Karakalpak State
University named after Berdakh



[dilnoza.kalimbetova1992@
gmail.com](mailto:dilnoza.kalimbetova1992@gmail.com)

[http://orcid.org/0009-0005-
1209-1231](http://orcid.org/0009-0005-1209-1231)

Annotatsiya: Ushbu maqola tilshunoslikda otorinolarinologiya atamalarining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi. Tibbiyot sohasi tarkibi LOR leksikasi tarzida ifodalanadigan otorinolarinologiya terminologik birliklarining lotin va yunon tillaridan kelib chiqishi ta'sirida o'ziga xos lingvistik xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: terminologiya, otorinolarinologiya, tibbiyot leksikasi, terminologik birlik, konsept, nomenklatura, leksik tizim, lotin tili, yunon tili.

Abstract: This article analyzes the specific features of otorhinolaryngology terms in linguistics. The specific linguistic features of the terminological units of otorhinolaryngology, which are expressed in the form of ENT lexis, are considered due to their origin from Latin and Greek languages.

Key words: terminology, otorhinolaryngology, medical lexis, terminological unit, concept, nomenclature, lexical system, Latin language, Greek language.

Аннотация: В данной статье анализируются особенности терминов оториноларингологии в лингвистике. Рассматриваются специфические лингвистические особенности терминологических единиц оториноларингологии, выраженные в форме ЛОР-лексики, обусловленные их происхождением из латинского и греческого языков.

Ключевые слова: терминология, оториноларингология, медицинская лексика, терминологическая единица, понятие, номенклатура, лексическая система, латинский язык, греческий язык.

KIRISH

Otorinolarinologiya terminologiyasi – bu tibbiyot leksikasining tarkibiy leksik tizimi bo'lib, fan sohasi sifatida LORga oid ma'lum tushunchalarni va professional (kasbiy) faoliyat bilan bog'liq maxsus konseptlarni hamda nomenklatura nomlarini bildiruvchi terminlar

majmuidir. Lor leksikasining o'ziga xos xususiyatlaridan biri ushbu soha terminologik fondining asosini lotin va yunon tillaridan o'zlashgan leksik birliklarni mavjud ekanligidadir. Biroq, bu o'zbek tili LOR leksikasida umuman o'zbekcha terminlar mavjud emas, degan tushunchani anglatmaydi. Fikrimizning dalili

sifatida o'zbek tilida bir nechta misollarni keltiramiz. Masalan, quloq suprasi, nog'ora parda, o'rta quloq, burun bo'shlig'i, tanglay murtaklari, halqum old va orqa bo'shlig'i, hiqildoq, burun shilliq qavati, tomoq bezlari, burun o'simalari, burun halqum murtagi, quloqning eshitish qismi va boshqalar shular qatoridan o'rin oladi.

Tibbiy terminlarning aksariyat qismi lotin tilidan o'zlashganligi hamda ular baynalmilal tizimni tashkil qilishi, dunyodagi barcha tib ilmi vakillarini bir-birlarini oson tushunishga vosita bo'lib xizmat qiladi. Zero, A.A.Reformatskiy baynalmilal (lotin-yunon) elementlardan hosil bo'lgan terminlarning afzalliklarini bir necha bor qayd etib, ularni istiqbolli, turli til terminologik birliklarini kelajakda qaror topishiga hissa qo'shadi, deb hisoblaydi [1;3].

Baynalmilallik (internatsionalizm) – dastlab bir tilda paydo bo'lgan, so'ngra u yoki bu ilmiy tushunchani belgilash uchun u orqali dunyoning boshqa tillariga so'zlarning o'zlashishi va hammaga bir xil tarzda tushunilishidir. Bu kabi terminologiya barcha yevropa tillarida (island tili bundan mustasno), jumladan, roman tillari (o'zlari lotin tilidan kelib chiqqan) va zamonaviy yunon tillarida mavjud. Zero, lotin tili butun dunyoda tibbiyot tili sanalib, miqdor jihatdan, bu tildan o'zlashgan terminlar dominant hisoblanadi" [2;410-414]. Biroq, bugungi kunda tibbiyot leksikasida nechta lotin va nechta yunon leksik birliklari yozma va og'zaki muloqotda ishlatilishi haqida aniq ma'lumot mavjud emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Terminshunoslik masalalari bilan maxsus shug'ullangan olim A.Madvalievning fikriga ko'ra: "...rus va o'zbek tibbiyot terminologiyasining, umuman, barcha tibbiyot terminologiyalarining bunchalik baynalmilal terminlarga boy bo'lishining sabablaridan biri sifatida XVII–XVIII asrlardan boshlab tibbiyotning rivojlanish markazi Sharqdan G'arbga, xususan, Yevropaga ko'chganligi va shu munosabat bilan ko'plab tibbiy tushunchalar – turli kasalliklar, patologik holatlar, simptom va sindromlar, sun'iy dori-darmonlar, son-sanoqsiz tibbiy asbob va apparatlar, kasallik qo'zg'atuvchi mikro organizmlarni nomlash uchun lotin va yunon tiliga mansub lug'aviy hamda affiksial (prefiks va suffiks) elementlardan foydalangan holda minglab yangi terminlarning yaratilganligi ta'kidlanadi" [3;237].

Rus tilshunosi D.A.Dmitrieva esa yuqoridagi olimlardan farqli tarzda tibbiyot terminologiyasi xususida biroz farqli g'oyani ilgari suradi. Uning fikricha: "Termin - ilmiy va amaliy faoliyatning har qanday tushunchasini ifodalovchi, semantik jihatdan nominativ va definitiv funksiyani bajaradigan leksik so'z yoki iboradir. Muayyan fan tilining leksik tizimining elementi sifatida termin boshqa semiotik xususiyatga ega bo'lgan belgilarni ifodalaydi. Lisoniy belgi bilan ifodalanyotgan tushuncha o'rtasidagi yagona muvofiqlik va til belgisining xususiyatlarini tartibga soluvchi til birligidir. Ya'ni, "termin maxsus so'z emas, balki maxsus vazifadagi so'z bo'lsa, bu funksiya terminning nominativ vazifasi sifatida tushuniladi". [4;132]

NATIJALAR

LOR terminlarining uchta asosiy xususiyatini ko'rsatib o'tishni lozim, deb bilamiz:

1. LOR sohasiga oid tushunchalar chegaralarini belgilashda paydo bo'ladigan signifikativ va semantik xususiyatlar;
2. Nutqni amalga oshirish jarayonida namoyon bo'ladigan kontekstual va pragmatik xususiyatlar;
3. Terminlarning morfologik va sintaktik xususiyatlari.

LOR sohasi terminologiyasining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri, mazkur leksik tizimda "termin"ga qo'yiladigan talablarga javob bermaydigan termin shaklidagi ba'zi leksemalarning ham mavjudligidir.

Ingliz va o'zbek tillarida LOR terminologik tizimi bir-muncha murakkab bo'lib, odatda terminologik birliklarni tarjima qilishda ularning ma'nolari ta'rif va izohlar orqali aniqlashtirilishi talab qilinadi. "Aslida ushbu qonuniyat har qanday soha terminlariga ham dahldor muhim tamoyil hisoblanadi". Bundan tashqari, turli tillarning terminologik tizimlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda terminlarning yasallish va hosil bo'lish usullarini tahlil qilishga katta ahamiyat berilgan.

Tibbiyot sohasining tarkibiy LOR leksikasi tarzida ifodalanadigan otorinolaringologiya terminologik birliklarining ham aksar qismi lotin va yunon tillaridan kelib chiqishi ta'sirida o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega. Ushbu spetsifik xususiyatlar qatoriga quyidagilarni ham kiritishimiz mumkin:

- So'z, ya'ni terminlarni yasallishdagi o'ziga xos xususiyatlar: Bunda ko'p terminlar lotin va

yunon tillaridan o'zakga prefiks va boshqa qo'shimchalarni qo'shish yoki birlashtirish orqali hosil bo'ladi. Masalan, "otorhinolaryngology" so'zidan olingan "oto - quloq", "rhino – nose - burun", "laryngo – throat tomoq" va "logy - logiya - o'rganish" degan ma'nolarni anglatadi. Lor sohasida qo'llaniladigan terminlar oxiriga –it- suffiksi ham lotincha "itis" qo'shimchasidan shakllangan bo'lib, "yallig'lanish" degan ma'noni bildiradi. Masalan, laringit, tonsilit, faringit, rinit, bronxit va boshqalar shular qatoridan o'rin oladi. Lor sohasi terminlarida uchraydigan bunday diskriptorlar, ya'ni markerlar boshqa soha leksik birliklarida uchramaydi.

- LOR leksikasida mavjud bo'lgan terminlarning aksar qismi aosan insonning hid bilish (burun), ta'm bilish (tomoq) va eshitish (quloq), ya'ni akustik jarayonlar bilan o'zaro bog'langanligi: Ushbu terminlar ko'pincha muayyan anatomik tuzilmalarni yoki tibbiy sharoitlarni tavsiflash maqsadida foydalaniladi. Masalan, "otitis media – o'rta quloqning yallig'lanishi" va shuningdek, "rhinorrhea – burundan ko'p miqdorda oqindining chiqishi" kabi misollarni keltirishimiz mumkin.
- LOR terminlarining funksional-semantik jihatdan aniqlik tamoyiliga asoslanganligi: otorinolaringologiya terminlari aniq va o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ko'pincha tibbiy sharoitlar yoki tibbiy protseduralarni tavsiflash uchun anatomik leksik birliklardan foydalaniladi. Terminlardagi ushbu aniqlik xususiyati tibbiyot mutaxassislariga to'g'ri va samarali muloqot qilishga yordam beradi.
- Moslashuv xususiyati: ba'zi LOR terminlari kundalik tibbiy amaliyotda bemorlar bilan muloqotda qulayroq foydalanish maqsadida vaqt o'tishi bilan moslashuv yoki soddalashtirilgan bo'lishi mumkin. Bunday terminlar leksik-semantik jihatdan tibbiyot sohasining LOR tarmog'iga xoslangan bo'lib, quloq, burun va tomoq bilan bog'liq kasalliklarni tashxislash va davolashda qo'llaniladigan ma'lum tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi. Shunday ekan, ushbu terminlar tibbiyot sohasiga moslashtirilgan noyob lug'at to'plamini o'z ichiga oladi. LOR terminlari yuqori darajadagi motivatsiyaga asoslangan va tibbiyot lug'atining

ma'lum bir qismini tashkil qiladi va sof tibbiyot terminlari sifatida baholanadi.

MUHOKAMA

LOR terminologiyasi tibbiy bilimlar majmui va texnologiyalardagi yutuqlar bilan parallel shaklda rivojlanayotgan leksikalardan biri hisoblanadi. Shu bois, ushbu leksikada so'z o'zlashtirish jarayoni ancha yuqori snaladi. LOR mutaxassislari va xodimlari sohada davom etayotgan o'zgarishlardan va yangiliklar, islohotlardan o'z vaqtida boxabar bo'lislari uchun kasalliklarni va dori-preparatlarining mazmun-mohiyatini tushunish uchun mazkur soha terminologiyasi va terminografiyasi xususida kerakli bilim va ko'nikmalarni egallashlariga ehtiyoj sezishadi, albatta. Buning yagona yo'li esa tilshunoslar va leksikograflar tomonidan LOR sohasida faol qo'llaniladigan ko'p tilli (inglizcha-o'zbekcha-qoraqalpochka) va tarjima lug'atlarini yaratish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunga kelib LOR terminologiyasi bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar nisbatan kamchilikni tashkil etganligi sababli soha leksikasida qo'llanadigan ba'zi terminlarning semantik – funksionalligini tushunishda muayyan semantik chalkashliklar ham kuzatiladi. Shunday bo'lsa ham ushbu soha leksikasi xususida xorijda nashr etilgan ayrim maqolalar va ilmiy tezislarda keltirilgan, turli shaklda hosil bo'lgan terminlarning struktur-semantik, umuman, lingvistik xususiyatlariga e'tibor berib, tilshunoslar oldida istiqbolda amalga oshirilishi muhim bo'lgan masalalarni taxmin qilish qiyin emas. Mazkur masalalardan biri, bugungi kunda sohaviy terminlarning o'ziga xos so'z yasash usullarini tahlil qilish, leksik-grammatik (morfologik), struktur-semantik, denotativ va konnotativ xususiyatlarini chuqurroq o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday tadqiqotlar tilshunoslik, tibbiyot, farmatsevtika va sog'liqni saqlash sohasining boshqa yo'nalishlarida tadqiqotchilar hamda mutaxassislar uchun tibbiy tilni tashkil qiluvchi terminologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlarini, ma'no nozikliklarini va nyuanslarini tushunish, shuningdek, sog'liqni saqlash sohasida muloqotni yaxshilash uchun foydali deb hisoblaymiz.

XULOSA

Tilimizdagi tibbiyot sohasiga oid terminlar va leksemalarni to'g'ri va o'rinli qo'llash, to'g'ri talqin

qilish, ularni leksik-semantik va funksional-semantik jihatdan qo'llash doirasi, ular bilan bog'liq lisoniy muammolar haqida soha mutaxassilaridan tashqari, keng ommaga yetarli ma'lumotlar berish muhim ahamiyat kasb etadi. LOR sohasi terminologik tizimi leksik birliklarining o'ziga xos xususiyatlarga egaligi bois ham yaxlit bir tizim sifatida sistem-strukturaviy shaklda tizimli o'rganish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Реформатский А.А. Мысли о терминологии. // Современные проблемы русской терминологии. – Москва, 1986.
2. Қосимова Ф.Х. Ўзбек тилшунослигида тиббий терминологиянинг тараққиёт тенденциялари. // НамДУ илмий ахборотномаси. 2020 – № 3.
3. Мадвалиев А. Тиббиёт терминологиясининг соҳавий ва изоҳли

лугатларда берилишига доир. // Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. – Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, давлат илмий нашриёти, 2017.

4. Дмитриева Д. А. Коммуникативно - деятельностьная направленность в обучении терминологии на занятиях по русскому языку в поликультурной школе. Наука и Школа № 3.2017.
5. Акбарходжаева Ф.А. Тиббиёт соҳасига оид ўзлашма терминларнинг лингвостатистик тадқиқи. Автореф. дисс.фил.ф.д. (PhD). Тошкент. 2022.
6. Будагов Р.А. Слово и его значение. – Л.: 1976.
7. Арнольд И.В. Лексикология английского языка. - М.: 1959.



DURING THE PERIOD OF MUHAMMAD RAHIMKHAN I (1806-1825) "THE PROBLEM OF RUSSIAN SLAVES" IN RELATIONS BETWEEN THE STATE OF KHIVA AND RUSSIA

Saparbayev Bunyodbek Khurrambek ogli
Doctor of philosophy (PhD) in Historical sciences
Associate professor of the department of the "History"
of the Urgench State University

MUHAMMAD RAHIMXON I DAVRIDA (1806- 1825) XIVA DAVLATI VA ROSSIYA MUNOSABATLARIDA "RUS QULLARI MASALASI"

Saparbayev Bunyodbek Xurrambek o'g'li,
Urganch Davlat Universiteti "Tarix" kafedrasi dotsenti, (PhD)

"ПРОБЛЕМА РУССКИХ РАБОВ" В ОТНОШЕНИЯХ ХИВИНСКОГО ГОСУДАРСТВА И РОССИИ В ПЕРИОД МУХАММАДА РАХИМХАНА I (1806-1825)

Сапарбаев Бунёдбек Хуррамбек оглы,
Доцент кафедры История Ургенчского государственного
университета, Ph.D.



**bunyod.saparbayev@gmail.
com**

Annotation: This article talks about how the "problem of Russian slaves" affected the relations between the two countries in the relations between the Khiva state and Russia during the reign of Muhammad Rakhimkhan I (1806-1825), and about Russia's attempts to solve this problem. In addition, in general, information is given about the situation of Russian and other nationalities slaves in the state of Khiva, in which areas of the economy they are employed.

Key words: Muhammad Rakhimkhan I, Khiva state, Russian slaves, "live stock", Caspian Heights, Khiva slave bazaars.

Annotatsiya: Bu maqolada Muhammad Rahimxon I davrida (1806-1825) Xiva davlati va Rossiya munosabatlarida "rus qullari muammosi" ikki davlat munosabatlariga qanday ta'sir qilgani, Rossiyaning bu muammoni hal qilishga urinishlari haqida so'z boradi. Bundan tashqari, umuman olganda, Xiva davlatidagi rus va boshqa millat qullarining ahvoli, ular xo'jaligining qaysi sohalarida band bo'lganligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Muhammad Rahimxon I, Xiva davlati, rus qullari, "jonli chorva", Kaspiy tepaliklari, Xiva qul bozorlari.

Аннотация: В данной статье говорится о том, как «проблема русских рабов» повлияла на отношения двух стран в отношениях Хивинского государства и России в период правления Мухаммада Рахимхана I (1806-1825), и о попытках России решить эту проблему. Кроме того, в

целом даются сведения о положении русских рабов и невольников других национальностей в Хивинском государстве, в каких сферах экономики они были заняты.

Ключевые слова: Мухаммад Рахимхан I, Хивинское государство, русские рабы, «живой скот», Каспийские высоты, Хивинские невольничьи базары.

INTRODUCTION

In the Khiva Khanate, the hard work, strength and skill of the Russian slaves instilled a certain respect in their oppressors. Even though they were outsiders and were forbidden to follow the rules of their religion, their masters allowed these slaves to practice three faiths: celebrate their birthday, bathe, and pray; at this time they will be released from work [2].

Muhammad Rakhimkhan also paid special attention to the production of weapons and gunpowder. He moved the gunpowder production workshop from Old Urganch to New Urganch. Gunpowder was traded in the bazaars of Khiva. Russian slaves were used in the production of weapons and gunpowder in the Khanate. The head of Khan's gunners was also a man called "Popish the Russian" [5].

LITERATURE ANALYSIS AND RESEARCH METHODOLOGY

In the first half of the 19th century, slave trading continued in Khiva and Bukhara khanates. Kazakh, Turkmen and Uzbek nomads subordinate to the Khanate of Khiva captured Russians and Iranians from the regions of Khurasan and Astorbad from Russia, Orenburg and around the Caspian Sea, and sold them in slave bazaars such as Khiva, Urganch, Hazorasp.

According to N.Muravyov, there were 3,000 Russian, 30,000 Persian and Kurdish captives in Khiva Khanate in the 20s of the 19th century [2]. Compared to the Iranians, the Russians had a higher price in the slave bazaars and bought a young, healthy Russian captive for 60-80 tilla (gold) [2]. The condition of the slaves was extremely difficult, and the Russian captives were engaged in various crafts. Iranians were used in earthworks, gardening, cleaning ditches, and digging canals. About the fact that the slave owners in the Khiva Khanate used several

different methods of punishment for the slaves in their hands, N.Muravyov writes the following: "Although slave owners had the right to kill slaves in their hands on flimsy pretexts, they usually limited themselves to using barbaric methods of punishment, such as cutting off the ears of slaves or gouging out one eye, because the loss of labor power was a loss for them. If the master found out that the slave thought about running away, then they nailed his two ears to a pole and tied them to serve as an example to others. The poor slaves died from such sufferings: hunger, dehydration and beatings" [2]. The information given by N.Muravyov about the life of Russian prisoners in the Khiva Khanate and the oppression they suffered in captivity is also confirmed by the information given by ensigns F.F.Grushin, Tikhon Ryazanov, Andrey Nikitin, Medyanin and Portupez among the Russians who were in the Khiva Khanate in the first and second quarters of the 19th century and then escaped from captivity.

DISCUSSION

For example, let's take the story of Fedor Fedorovich Grushin, who was held captive in the Khanate of Khiva in the 20s and 30s of the XIX century. His story consists of 20 pages and was printed in the preface of the 1838 issue 5 of the "Russian Invalid" journal [6]. According to F.F. Grushin, he was one of the Meshchans of Sizran, and in 1819 he was captured by the Turkmens in the Caspian Sea with two of his companions. The Turkmens sold these to an unknown person named Khudoybergan. Khudoybergan sold them to Khan of Khiva Muhammad Rakhim. According to F.F. Grushin, the khan bought it with his companions for 150 Dutch chervons [6]. F.F. Grushin worked in Khiva Khan's palace. One day he ran away from Khiva when the Khan went hunting. However, on the way Turkmen caught him and brought him to Khiva. Kushbegi F.F. Grushin was given two hundred canes for running away [6]. Two years later, F.F. Grushin escaped again with a Russian

prisoner named Osip. This time he was caught ten days later and brought to Khiva. The author says that the Khan now ordered their ears and noses to be cut off; They cut Osip's ears and nose. As for Grushin, Rakhimquli, the khan's son, requested him, the khan ordered him to be nailed to a pole by his ear, but Rakhimquli intervened again, and finally, instead of the above two punishments, he was given 300 sticks [6]. A few years after F.F. Grushin, Astrakhan, Tikhon Ryazanov from Meshchan, Ilya Fedorovich, son of Astrakhan merchant Zakhar Polikarpov, along with Maxim Parfelov from Ural Cossacks escaped from Khiva again and this time they arrived safely in Orenburg. In addition, Tikhon Ryazanov, who escaped from captivity at the hands of the ruling circles of Khiva, also provides a lot of interesting information about the situation of Russian prisoners in Khiva. His story consists of 19 pages. In 1839, S. It will be published in St. Petersburg in "Morning Dawn" journal [6]. According to the author, in 1819 he was captured by the Kazakhs while fishing on the shores of the Caspian Sea and brought to Khiva. T. Ryazanov was bought by Khudash mahram in Khiva and brought to Muhammad Rakhimkhan. And Khan entrusted it to his son Saidmuhammad Tora [6]. In his story, T. Ryazanov also provides information about the methods of punishment applied to Russian prisoners in the Khiva Khanate. His information is very similar to N. Muravyov's information on these issues [6].

In his story, Ryazanov mentions N. Muravyov's visit to the Khiva Khanate, and he says that there were rumors that Muravyov was captured in Khiva [6]. In their stories, both of the above authors write about the peoples living in the Khiva Khanate, their customs, cities, the Khan's palace and its procedures, their escape from captivity, the condition of the Russian prisoners in the Khanate, the city of Khiva and its climate, caravan palaces, streets, mosques. But they do not provide any information about the diplomatic and trade relations of Khiva Khanate with Russia. Although N. Muravyov saw the Russian prisoners in the Khiva Khanate in a very difficult situation, he did not raise the issue of their release before the

Khiva government. According to the instructions given by A.P. Ermolov, this task was not assigned to him. After N. Muravyov, in the diplomatic relations between the Russian state and the Kheva Khanate, along with trade and border issues, the release of Russian prisoners in the Kheva Khanate and the cessation of Russian citizens being captured and sold as slaves in the bazaars became one of the main tasks of the Russian ambassadors. ANALYSIS AND RESULT

Consequently, in those years, slaves performed the main heavy work in the farms of the Khiva Khanate. Thanks to their hard work, agriculture developed, abundant harvests were obtained, and gardens flourished. But only the landowners benefited from the wealth gained by the slaves.

The main suppliers of these "live stock" were the Turkmens, who returned to their places with grain on camels freed from slaves. In the middle of the 19th century, 30-40 thousand slaves worked in Khiva Khanate.

If a slave ran away, the signs of that slave were reported in the bazaars and they began to search for him. The escape of slaves spread throughout the country. At this time, Turkmen horsemen accompanied by dogs were looking for the fugitive. They knew well the regions where slaves ran away and caught a runaway slave and received a large gift and money from his owner [6].

The Russian state sent a request for the release of its citizens who were enslaved in the Khiva Khanate several times. However, the landowners did not want to release the purchased slave for free. After Khan was desperate and could not resolve these requests positively, the two countries gradually became cold.

Another reason for the coldness of relations between the Khanate of Khiva and Russia was that during the reign of Muhammad Rakhimkhan I, the Khanate began to influence the Mangishlaq Peninsula.

Also, Russian politicians did not like the fact that the Khanate of Khiva reached the Kazakh steppes and interfered in the affairs of the desert population. A large area of steppe here did not

belong to either country. This created a border problem.

For this reason, the Russian state began to take a number of measures against the Khanate of Khiva. In 1825, a trade caravan from Russia, under the control of an armed detachment of 625 people, arrived at the banks of the New River, where the Kyrgyz, who were enemies to us, joined forces with the Khiva and attacked the caravan. After three days of fighting, the caravan was forced to turn back, abandoning all the goods. As a result, 547,600 rubles were damaged. In addition, every year around 200 Russians were abducted on the banks of the Caspian and sold as slaves in the bazaars of Khiva. Also, the kidnapping of fishermen in the Caspian Sea had become a common occurrence. The purchase of Russian slaves from Khiva in 1826 amounted to 21,289 rubles [5]. So, in the last years of Muhammad Rakhimkhan I's career, diplomatic relations with Russia became more and more complicated.

By this time, instability and robberies began to occur inside the country, especially in the remote areas. The cases of caravan robbery have increased.

Because of this, by 1821, trade caravans coming to Orenburg were drastically reduced. In total, only 1783 camels arrived from Bukhara and only 5 camels from Khiva. In 1820, this figure was 4951 camels in Bukhara and 268 camels in Khiva [1].

CONCLUSION

Muhammad Rakhimkhan I built a powerful state, economic and cultural life improved. However, stratification in the life of the country increased,

and the gap between them increased seriously. While the Khan and his officials, large landowners, priests, bishops and elders lived richly, the number of homeless and landless people also increased. The hardest physical work in the country was placed on the shoulders of ordinary hardworking people. Especially this situation caused serious problems in remote areas of the country. Many Karakalpaks were left without land and became the herdsmen of the rich. The life of the slaves in the country became very sad.

Cleaning water structures, working in agriculture, working in the fields were the responsibility of representatives of this class. The brutal oppression of the common people caused a strong social protest.

The change in the tax system caused a lot of damage to the common farmer. Now he had to pay for "Solgit Kesma" by selling his products at a low price instead of the in-kind fee. In addition, the local officials invented various taxes in the markets and devastated the common people. In the Khanate, people of other nationalities were particularly affected.

The tension within the country did not decrease even though Khan of Khiva made Turamurod Sufi separatism one-sided. Various conflicts intensified, relations with Russia began to cool over the issue of slaves. Riots broke out in the outlying areas. The uprising of the Karakalpaks under the leadership of Aydoshtbi shortly after the death of Muhammad Rakhimkhan I is a proof of this.

REFERENCES:

- 1.Ivanov P.P. Essays on the history of Central Asia. (XVI – mid-XIX centuries) – M.: ed. "East. Lit." 1958. P.169. (in Russ).
- 2.Muravyev N.N. Journey to Turkmenistan and Khiva in 1819 and 1820 Guards General Staff Captain Nikolai Muravyov, sent to this country for negotiations. - M., 1819-1820. V. 1-2; P.127; P.134; P.109; P.73. (in Russ).
- 3.Our neighbors in Central Asia. Khiva and Turkmenistan. St. Petersburg, 1873. \ P.72-73. (in Russ).
- 4.Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Riza Agahi. Firdavs al-iqbal: History of Khorezm / Edited by Yuri Bregel. T.J.Brill. – Leiden –New York-Kobenhavn –Koln, 1988. P.636. (in Arabic).
- 5.Works of Vladimir Dahl, new, complete edition. Volume II, St. Petersburg, 1861. P.290; P.290-291. (in Russ).

STANDART TIL BIRLIKLARINI O'RGATISHDA TALABALARNING O'QUV-BILUV MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Maxmudova Shaxlo Mizrobovna
Toshkent amaliy fanlar universiteti
Chet tillar 1 kafedrasida katta o'qituvchisi

РАЗВИТИЕ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТАНДАРТНЫМ ЯЗЫКОВЫМ ЕДИНИЦАМ

Махмудова Шахло Мизробошна
Ташкентский университет прикладных наук
Старший преподаватель
иностранных языков 1 кафедры

DEVELOPMENT OF LEARNING MOTIVATION OF STUDENTS IN TEACHING STANDARD LANGUAGE UNITS

Makhmudova Shakhlo Mizrobovna
Tashkent University of Applied Sciences
Senior teacher of foreign
languages 1 department



shaxlosha2022@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-0299-5692>

Annotatsiya: Ushbu maqolada standart til birliklarini o'rgatishda talabalar o'quv-biluv motivatsiyasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Tillarni o'rganish jarayonida motivatsiya, talabaning o'quv faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishi va ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishlari muhim omil hisoblanadi. Ushbu yondashuv, talabalarni tilni o'rganishga tayyorlash, ularning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirish orqali ularning bilim olish jarayonidagi ishtirokini yanada faollashtirishni maqsad qiladi. Maqola mualliflari, ta'lim jarayonida motivatsiyani oshirish bo'yicha konkret tavsiyalar bilan ham o'quvchilarga yordam berishni nazarda tutadilar.

Kalit so'zlar: standart til birliklari, motiv, motivatsiya, muloqot, strategiya, fonetik birliklar, leksik birliklar, pragmatic birliklar, funktsiya, element, tovush, frazeologik ifodalar.

Аннотация: В данной статье особое внимание уделяется развитию учебной мотивации студентов при обучении стандартным языковым единицам. В процессе изучения языка важным фактором является мотивация, то, как она влияет на обучение студента и его интерес к обучению. Этот подход направлен на дальнейшую активизацию участия студентов в процессе обучения, подготавливая их к изучению языка, отвечая их личным интересам и потребностям. Авторы статьи намерены помочь студентам конкретными рекомендациями по повышению мотивации в учебном процессе.

Ключевые слова: стандартные языковые единицы, мотив, мотивация, общение, стратегия, фонетические единицы, лексические единицы, прагматические единицы, функция, элемент, звук, фразеологические выражения.

Abstract: In this article, special attention is paid to the development of students' learning motivation in teaching standard language units. In the process of language learning, motivation, how it affects the student's learning and their interest in learning is an important factor. This approach aims to further activate students participation in the learning process by preparing them for language learning, meeting their personal interests and needs. The authors of the article intend to help students with concrete recommendations on increasing motivation in the educational process.

Key words: *standard language units, motive, motivation, communication, strategy, phonetic units, lexical units, pragmatic units, function, element, sound, phraseological expressions.*

Kirish. Ta'lim jarayoni, talabalarning o'quv biluv motivatsiyasining qaysi darajada rivojlanishiga asoslangan. Standart til birliklarini o'rganish, ayniqsa, zamonaviy va samarali metodologiyalardan foydalanish orqali talabalarning akademik natijalarini yaxshilashga hissa qo'shishi mumkin. Shuningdek, motivatsiya talabalarni nafaqat o'rganishga, balki o'zlariga ishonch hosil qilishga ham undaydi. **Standart til birliklari**, biror tilning qurilishi va funksiyalari doirasida, belgilangan qoidalar va me'yorlarga asoslangan umumiy til elementlaridir. Bu birliklar tilni o'rganishda va tushunishdagi aniq, tushunarli va bir xil foydalaniladigan elementlardir. Quyidagilar standart til birliklarining asosiy turlaridir:

1. **Fonetik birliklar:** Tovushlar va ularning o'zaro munosabati. Bunga misol qilib biror tilning fonemalari olish mumkin.
 2. **Leksik birliklar:** So'zlar va ularning ma'nolari. Leksik birliklar, jumladan, sinonimlar, antonimlar va frazeologik ifadalarini o'z ichiga oladi.
 3. **Grammatik birliklar:** Grammatika qoidalariga va tuzilishiga asoslangan birliklar. Bu jumlar, so'zlar va ulardagi grammatik bog'lanishlar.
 4. **Semantik birliklar:** Ma'no va tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar. Semantik birliklar so'zlar yoki iboralar bilan bog'liq bo'lgan ma'noni anglatadi.
 5. **Pragmatik birliklar:** Tilning muloqotdagi kontekstdan kelib chiqib qanday ishlatilishini ko'rsatadi. Bularga misol qilib birliklar, so'zlar va iboralarning ma'nolarini ma'lum bir vaziyatda qanday tushinishi bilan bog'liq.
- Standart til birliklari, til o'rganishda asosiy poydevor bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etadi va talabalarni tilni qanday ishlatishni o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Bu birliklar orqali o'rganish, til bilimlarini kengaytirishga va ijtimoiy kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'quv motivatsiyasining yuqori darajasi, talabalar o'rtasida til birliklarini o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Har bir talabaga individual yondashuv ko'rsatib, ularni o'z bilimlarini baholash va rivojlantirish imkoniyatlarini taqdim etish zarur. Shuningdek, o'rganish jarayonida talabalarni faol ishtirok etishga undash, ularning ijtimoiy va ruhiy holatlarini yaxshilaydi.

Talabalarning motivatsiyasiga ta'sir etuvchi psixologik va ijtimoiy faktorlar, jumladan, oila, guruh muhit va o'qituvchi ta'siri haqida tadqiqotlar. **Brown va Green (2020)** o'z tadqiqotida o'qituvchilarning qo'llab-quvvatlashi talabalar motivatsiyasini kuchaytirishini ko'rsatdi.

O'quv faoliyatining natijalarini baholash metodlari va ularning motivatsiyaga ta'siri. **Davis (2018)** tomonidan ko'rsatilganidek, samarali baholash talabalar o'z muvaffaqiyatlarini ko'rishini ta'minlaydi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi.

Motivatsiya – bu insoni maqsad sari harakat qilishga undovchi kuch, psixologik holat va ichki yoki tashqi omillarni o'z ichiga oladi. Motivatsiya turli xil sabablar va omillarga asoslangan bo'lishi mumkin.

Motiv – bu insonning maqsadi yoki xatti-harakatini belgilovchi sabab, undovchi asos yoki ichki kuch. Motiv odamni biror ishni bajarish yoki maqsadga erishish uchun harakat qilishga undaydi. Motivlar quyidagi turli holatlardan kelib chiqishi mumkin:

1. Ichki motivatsiya: Bu shaxsning ichki ehtiyoj va xohishlaridan kelib chiqadi. Masalan, shaxs o'z qiziqishlari yoki qobiliyatlari sababli biror ishni bajarmoqchi bo'lishi mumkin. Bunga misol: O'qish va o'rganishdan zavq olish.

2. Tashqi motivatsiya: Bu boshqa shaxslar yoki tashqi omillar tomonidan keltiriladi. Bunga pul mukofoti, tan olish, mukofotlar yoki boshqa tashqi motivlar kiradi. Masalan: mukofot olish uchun yaxshi baho olish ehtiyoji.

Tadqiqot metodologiyasi. Motivlar odatda quyidagi omillar orqali shakllanadi:

- Maqsadni aniqlash: inson maqsadlarining aniqligi va ravshanligi motivni oshiradi.

- Muvaffaqiyat va qo'llab-quvvatlash: katta muvaffaqiyatlar va kelayotgan yutuqlar shaxsni ichki motivatsiya bilan ta'minlaydi.

- E'tibor va qiziqish: inson qiziqarli faoliyatlar bilan shug'ullanganda, motivi yanada kuchliroq bo'lishi mumkin.

Masloshning ehtiyojlar ierarxiyasi: inson ehtiyojlari ierarxiyasi bo'lib, bu asosiy ehtiyojlardan tortib, o'z-o'zini amalga oshirishgacha bo'lgan turli darajalardan iborat.

Yengil motivatsiya modeli: Bu modelda odamni harakatga keltiruvchi omillar va motivatorlar nazarda tutiladi.

Motivatsiya insonni rivojlantirish va o'z maqsadlariga erishish uchun muhim bir jihatdir. U indivdning o'z imkoniyatlarini amalga oshirish va hayotdan rohatlanishiga yordam beradi. Shunday qilib, motiv insonning xatti-harakatlariga va maqsadlariga ta'sir qiluvchi muhim elementdir. Motivatsiyaning turli modellarini o'rganishda quyidagi prinsiplar ko'rib chiqiladi.

1. Phonetic Units: Tovushlar va ulardagi farqlar. Ingliz tilida bu birliklar fonemalar va silabalar sifatida jika, masalan: /b/, /aɪ/, /t/;

2. Lexical Units: So'zlar va ularning ma'nolari. Lexical birliklar sinonimlar, antonimlar va idiomalarni o'z ichiga oladi. Masalan: happy (xursand) - sad (xafaqon);

3. Grammatical Units: Grammatik qoidalar va tuzilishlar. Ingliz tilida bu birliklar fe'l, ot, sifat kabi so'z turlarini o'z ichiga oladi. Masalan:

Noun (ot): cat (mushuk);

Verb (fe'l): run (qochmoq);

Adjective (sifat): beautiful (chiroyli)

4. Semantic Units: so'zlar va iboralarining ma'nolari. Semantic birliklar atamalar va ulardagi kontekstga asoslanadi. Masalan: "kick the bucket" - to die (o'lish)

5. Pragmatic Units: muloqotdagi kontekstga asoslangan birliklar. Bu, bir iboraning situatsion ma'nosi va uning konteksti qanday ta'sir qilishi bilan bog'liq. Masalan, "Could you help me?" - bu iltimos sifatida ishlatiladi, lekin ba'zida taklif sifatida ham ishlatilishi mumkin.

Ingliz tilidagi standart til birliklari tilni o'rganishda va muloqotda aniq va samarali foydalanish uchun muhimdir. Ushbu birliklar yordamida o'z fikrlaringizni aniq ifoda qilish va tushunish imkoniyatini kengaytirasiz.

Tahlil va natijalar.

Ushbu maqola doirasida standart til birliklarini o'rgatishdagi talabalar o'quv-biluv motivatsiyasini rivojlantirish quyidagi ta'lim natijalarini keltirib chiqarishi kutilmoqda:

1. O'quvchilarning faol ishtiroki: talabalar darslarga faolroq qatnashib, o'z fikrlarini erkin ifoda etishga tayyor bo'ladilar.

2. Tilga qiziqishning ortishi: motivatsiya oshgani sayin, talabalar tilning nazariy jihatlarini o'rganishdan tashqari, amaliy foydalanishga ham ko'proq qiziqish bilan yondashadilar.

3. O'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari: motivatsiyalangan talabalar o'z o'rganish jarayonlarini boshqarishga, maqsadlarini belgilashga va o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarga mas'uliyatli yondashishga qodir bo'ladilar.

4. Kooperativ o'rganish: o'quv jarayonida talabalar o'rtasida hamkorlik va muloqot rivojlanadi, bu esa gruppaviy ishlarda samaradorlikni oshiradi.

5. Natijalarning olchovlari: o'quvchilarning bilim darajasi, tilni o'zlashtirish ko'rsatkichlari va nazorat ishlaridagi natijalari yuqori ko'rsatkichlarga erishadi.

6. Shaxsiy o'sish: talabalar o'z motivatsiyalaridan kelib chiqqan holda shaxsiy rivojlanishni maqsad qilishadi, bu ularga o'qish va o'z kasblarida muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi.

Ushbu natijalar ta'lim jarayoni va metodologiyalarini yaxshilashga yordam beradi va o'quvchilarni standart til birliklarini o'rganishda yanada faol va motivatsiyalangan qila olishiga xizmat qiladi.

Xulosa.

Standart til birliklarini o'rgatishda talabalar o'quv-biluv motivatsiyasini rivojlantirish masalasi ta'lim jarayonining muhim jihatlaridan biridir. Motivatsiya talabalar uchun bilim olishni, yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishni va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishni osonlashtiradi.

Ushbu maqolada ko'rsatib o'tilgan strategiyalar va metodlar, talabalarni faollikka chorlaydi, ularda tilga qiziqishni oshiradi va bilimlarni amaliyotda

qo'llashga ko'nikma beradi. Motivatsiyani oshirish orqali o'quvchilar o'z o'quv jarayonlariga yanada jalb etiladi, bu esa sifatli ta'lim natijalarini ta'minlaydi.

Umuman olganda, talabalarni texnik va nazariy bilimlar bilan birga, o'z-o'zini boshqarish, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv kabi ko'nikmalar bilan ta'minlash, ularning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akbarov, A. O'qitishda motivatsiyani oshirish usullari. Ta'limda innovatsiyalar, 3(2), 45-50. 2020.
2. Qurbonov, M. Til o'rganish motivatsiyasi va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati. Jahon ta'limi tadqiqotlari, 5(1), 32-37. 2019.
3. Ismoilova, S. Talabalar uchun o'quv motivatsiyasini rivojlantirish: nazariy va amaliy jihatlar. O'zbek tilida ta'lim berish, 7(4), 54-59. 2021.
4. Karimov, B. Standart til birliklarini o'rganish metodikasi. Zamonaviy pedagogika masalalari, 6(3), 24-29. 2022.
5. Mahmudova, N. O'quvchilarning o'quv-biluv motivatsiyasini oshirishda innovatsion yondashuvlar. Pedagogik tadqiqotlar, 10(2), 15-20. 2023.
6. Xudoyberdiyeva, D. O'qituvchining roli: talabalar motivatsiyasi va o'qish jarayoni. O'qituvchilar va ta'lim loyihalari, 8(1), 61-65. 2022.
7. Tohirjonov, E. O'qitishda zamonaviy metodlar: talabalar motivatsiyasini oshirish. Pedagogika va psixologiya, 9(3), 78-83. 2020.
8. Maxmudova Sh.M., Semantic aspects of the use of standart language units and popular expressions in teaching English. //European Journal of Reasearch and Reflection in Educational Scienses.// Vol.12 No.4, 2024 Progressive Academic Publishing UK P.24-27.
9. Maxmudova Sh.M., Advantages of using standart language units during the English lesson // Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami// Chirchiq 2024.



INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA GIDRONIM KOMPONENTLI MAQOLLARNING TARJIMA MUAMMOLARI

Kayumova Shaxnoza Kobiljonovna, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, f.f.f.d., (PhD)

<https://orcid.org/0000-0005-0544-6813>

e-mail:

Shaxnoza.kayumova@qamil.com

PROBLEMS OF TRANSLATION OF ARTICLES WITH HYDRONYMIC COMPONENTS IN ENGLISH AND UZBEK

Kayumova Shakhnoza Kobiljonovna, Termez University of Economics and Service, (PhD)

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ПОСЛОВИЦ С ГИДРОНИМИЧЕСКИМИ КОМПОНЕНТАМИ НА АНГЛИЙСКИЙ И УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫКИ

Каюмова Шахноза Кобилжоновна, Термезский университет экономики и сервиса, (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida gidronim komponentli maqollarni tarjima qilishda uchraydigan qiyinchiliklar va tarjima jarayonida qo'llaniladigan samarali strategiyalar yoritilgan. Maqollar har bir millatning madaniy merosi bo'lib, ularning qadriyatlari, tajribasi va dunyoqarashini aks ettiradi. Daryo, ko'l, dengiz kabi gidronimlar turli tillarda ramziy va madaniy jihatdan turlicha ma'nolarga ega. Tarjima jarayonida til va madaniy to'siqlar, so'zma-so'z tarjimaning cheklovlari, hamda madaniy kontekstni to'g'ri yetkazish kabi muammolar kuzatiladi. Maqolada ma'no va madaniy kontekstning ustuvorligi, tarjimada izohlar qo'shish usullari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: tarjima, maqollar, gidronimlar, madaniy kontekst, lingvistik muammolar, metaforalar.

Abstract: This article discusses the difficulties encountered in translating proverbs with hydronym components into English and Uzbek and the effective strategies used in the translation process. Proverbs are the cultural heritage of each nation, reflecting their values, experience and worldview. Hydronyms such as river, lake, sea have different symbolic and cultural meanings in different languages. The translation process is fraught with problems such as language and cultural barriers, the limitations of literal translation, and the correct transmission of cultural context. The article discusses the priority of meaning and cultural context, and the methods of adding explanations in translation.

Key words: translation, proverbs, hydronyms, cultural context, linguistic problems, metaphors.

Аннотация: В данной статье рассматриваются трудности, возникающие при переводе пословиц с гидронимными компонентами на английский и узбекский языки, а также эффективные стратегии, используемые в процессе перевода. Пословицы являются культурным наследием каждого народа, отражающим его ценности, опыт и мировоззрение. Такие гидронимы, как река, озеро и море, имеют разное символическое и культурное значение в разных языках. Процесс перевода сопряжен с рядом проблем, таких как языковые и культурные барьеры, ограничения буквального перевода и сложность точной передачи культурного контекста. В статье обсуждается приоритет смысла и культурного контекста, а также способы добавления аннотаций при переводе.

Ключевые слова: перевод, пословицы, гидронимы, культурный контекст, лингвистические проблемы, метафоры.

KIRISH. Maqollar har bir xalqning ma'naviy boyligi va milliy madaniyatining ajralmas qismidir. Ular asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribani, insonning turmush tarzini va uning tabiat bilan bog'liqligini ifoda etadi. Maqollar orqali xalqning madaniyati, dunyoqarashi, qadriyatlari va tarixiy xotirasi aks etadi. Maqollarda ko'p hollarda tabiiy obyektlar, shu jumladan suv bilan bog'liq tushunchalar, ya'ni gidronimlar ishlatiladi. Gidronimlar daryo, ko'l, dengiz kabi suv obyektlari nomlarini bildiradi va ular xalqning geografik joylashuvi, turmush tarzi va madaniy qadriyatlariga asoslangan holda ma'no kasb etadi. Masalan, ingliz xalq maqollarida "stream" (daryo oqimi), "ocean" (okean) yoki "bridge" (ko'pri) kabi tushunchalar hayotning oqimi yoki qiyinchiliklarni yengish ramzi sifatida ishlatiladi. O'zbek maqollarida esa Amudaryo va Sirdaryo kabi mahalliy daryolar yoki "oqim", "to'lqin" kabi umumiy tushunchalar madaniy mazmun bilan boyitilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Ingliz va o'zbek tillarida gidronim komponentli maqollarni tarjima qilish jarayonida muhim muammolarga duch kelishimiz mumkin. Buning sababi nafaqat tilning o'ziga xos grammatik va semantik jihatlari, balki har bir xalqning o'ziga xos madaniyati va tarixiy rivojlanishi ham ahamiyatlidir. Masalan, ingliz tilida ishlatiladigan ba'zi gidronimlar o'zbek tilida biron-bir aniq tushunchani bildirmasligi yoki aksincha, o'zbek madaniyatiga mos kelmasligi mumkin. Shu sababli, bu maqollarni tarjima qilishda ularning ma'no-mohiyatini saqlab qolish va madaniy mazmunni to'g'ri yetkazish muhimdir. Bu masalaning o'rganilishi nafaqat tarjimonlar, balki tilshunoslar va madaniyatshunoslar uchun ham katta ahamiyatga ega. Chunki u ikki tilda so'zlashuvchi xalqlar o'rtasida chuqurroq madaniy aloqalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ingliz tilidagi maqollarda gidronimlar ko'pincha o'zgaruvchanlik, hayot oqimi yoki barqarorlikni anglatadi. Masalan: "Don't change horses in midstream" (*Kechuvda otni almashtirma*) maqolida "stream" (daryo oqimi) jarayonning davomiyligi va barqarorlikni ta'minlash zaruratini ramziy ravishda ifodalaydi. Ushbu maqol hayotiy qarorlarni o'rta yo'lda o'zgartirmaslik kerakligini ta'kidlaydi. O'zbek tilida gidronimlar mahalliy muhit va xalqning tabiiy sharoiti bilan

bog'liq holda ishlatiladi. Masalan: "Oqimga qarshi suzma" maqolida "oqim" (suv oqimi) tabiiy voqelikni anglatadi va qarshilikka borishning mantiqsizligi haqida ogohlantiradi. Bu maqol moslashuvchanlik va oqim bilan birga harakat qilish zaruratini ramziy ifoda etadi.

Madaniy ahamiyat nuqtayi nazaridan gidronimlar turli xalq maqollarida bir-biridan farq qilsa ham, ularning asosiy funksiyasi hayotiy hikmatni ifodalashdan iboratdir. Masalan, o'zbek madaniyatida Amudaryo va Sirdaryo kabi katta daryolar xalqning asosiy turmush manbalari bo'lgani uchun, ularga oid iboralar ko'pincha hosildorlik va barqarorlikni ifodalaydi. Ingliz madaniyatida esa suvning kichikroq shakllari – daryo, ko'l va ko'pri – kundalik hayot va ma'noli saboqlarni anglatadi. Gidronimlar turli tillarda turlicha ma'nolarni anglatadi va ular ko'pincha ramziy ma'no bilan boyitiladi. Gidronimlardan foydalangan holda tuzilgan maqollar o'zida chuqur falsafiy va ramziy tushunchalarni mujassam etadi. Masalan: ingliz tilidagi "Still waters run deep" (Sokin suvning tubi chuqur) maqoli bir qarashda oddiy tabiat hodisasini ta'riflayotgandek tuyuladi. Ammo uning chuqur ma'nosi – tinchlik va sokinlikni anglatishi mumkin – universal xulosa sifatida o'zbek tilida ham yaxshi tushuniladi. Ammo to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinsa, ushbu maqolning poetik va ramziy kuchi yo'qolishi mumkin.

O'zbek maqollarida ham gidronimlar ko'pincha ramziy ma'no kasb etadi: "Oqim qaysi tomonga, baliq ham o'sha tomonga" maqoli oqimning tabiiy yo'nalishi bilan insonning hayotiy yo'li o'xshash ekanini ramziy tarzda ifodalaydi. Ushbu maqol tabiat qonunlariga moslashish zaruratini eslatadi. Ma'lum bir ma'noni anglatgan ramziylikning o'ziga xos jihati shundaki, gidronimlar turli tillarda ishlatilganida, ular nafaqat suv obyektlarini, balki insonning hayotiy tajribalarini va hissiy holatlarini ham aks ettiradi. Masalan: inglizcha "Water under the bridge" (Ko'pri ostidan o'tgan suv) o'tgan voqealar ortga qaytmasligini anglatga, o'zbek tilida bunday ifoda mavjud emas. Tarjima jarayonida buni yaqin ma'noli ekvivalent maqol bilan almashtirish lozim, ya'ni "Oqqan suv qaytmas". Gidronimlar ishlatilgan maqollarni tarjima qilishda ramziy ma'no va madaniy kontekstni to'g'ri tushunish muhim. Bu

tushuncha nafaqat lingvistik, balki madaniy tafakkurni ham qamrab oladi, chunki gidronimlarning ma'nosi ko'pincha xalqning geografik va tarixiy sharoitiga bog'liqdir.

MUHOKAMA. Gidronim komponentli maqollarni tarjima qilish jarayonida lingvistik va madaniy farqlar sababli turli muammolar yuzaga keladi. Masalan, so'zma-so'z tarjima maqolning mazmunini to'liq yetkazib bera olmaydi va ko'pincha kontekstni noto'g'ri aks ettiradi. Shu sababli, ma'nosiga mos holatda tarjima qilish, ya'ni maqolning mohiyatini boshqa til va madaniyatga moslashtirib yetkazish zarur. *"Don't cross the bridge until you come to it"* (Ko'priikka yetmaguncha uni kesib o'tma) maqolini so'zma-so'z tarjima qilish mazmunning to'liq tushunilishiga xizmat qilmaydi. Buning o'rniga ma'noli tarjima sifatida o'zbek tilidagi *"Muammo kelganda hal qil"* maqolidan foydalanish yaxshiroq bo'ladi, chunki bu o'zbek madaniyatiga mosroq tushunchani ifodalaydi. Ingliz tilidagi *"Let the river take its course"* (Daryoni o'z yo'liga qo'y) maqoli so'zma-so'z tarjima qilinganda, uning ramziy ma'nosi yo'qolishi mumkin. O'zbek tilida uni *"Hamma narsani vaqt hal qiladi"* tarzida tarjima qilish yaxshiroq, chunki u asliyatdagi sabr va tabiiy jarayonlarga ishonishni ifodalaydi. *"Still waters run deep"* (Sokin suvning tubi chuqur) maqoli so'zma-so'z tarjimada tushunarli bo'lsa ham, o'zbek tilida ma'noli tarjima sifatida *"Tinch odamning siri ko'p"* deb berilishi konteksti bo'yicha yanada mosroq bo'lishi mumkin. Har bir maqol madaniy kontekstga bog'liq. Ingliz tilidagi ba'zi maqollarni tarjima

qilishda ularning madaniy mazmunini tushunish qiyin bo'ladi, chunki o'zbek tilida ular uchun to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent yo'q. Masalan, ingliz tilidagi *"To pour oil on troubled waters"* (Notinch suvga moy quyish) maqoli vaziyatni tinchlantirish ma'nosini anglatadi. O'zbek tilida buni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish tushunarsiz bo'lishi mumkin. Ma'noli tarjima sifatida *"Janjalni yumshatmoq"* yoki *"Vaziyatni o'nqlamoq"* shakli mosroq bo'ladi.

XULOSA. Ingliz tilidagi maqollarda ishlatilgan gidronimlar o'zbek madaniyatida hech qanday ramziy ahamiyatga ega bo'lmasligi mumkin. Bunday hollarda gidronimlarni mos holda, ya'ni ularni qabul qiluvchi madaniyatga mos suv nomlari bilan almashtirish lozim. Masalan, ingliz tilidagi *"To throw a stone into the Thames"* (Temza daryosiga tosh otmoq) maqolini o'zbek tilida *"Amudaryoga tosh otmoq"* shaklida o'zgartirish mumkin. Bu orqali asliyatdagi ramziy ma'no saqlanadi va o'zbek o'quvchisiga tushunarli bo'ladi. Inglizcha *"As deep as the ocean"* (Okeandek chuqur) maqolini o'zbekcha madaniyatga moslashtirish uchun *"Sirdaryodek chuqur"* deb o'zgartirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bussmann, H. (2008). Dictionary of Language and Linguistics. Routledge.
2. Smith, J. (2010). The Syntax of Idioms. Linguistics Today, 34(2), 125-140.
3. Harrison, T. (2015). Proverbs as a Mirror of Culture. Cultural Linguistics Review, 28(1), 75-90.



THE THEME OF INFERTILITY IN THE DYSTOPIAN NOVELS THE CHILDREN OF MEN

Murotaliyeva Maftuna Shukurulloevna

Teacher, Termiz State Pedagogical Institute

ТЕМА БЕСПЛОДИЯ В РОМАНАХ- АНТИУТОПИЯХ «ДЕТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ»

Муроталиева Мафтуна Шукурulloевна

Преподаватель Термезского государственного педагогического
института

“INSON FARZANDI” DISTOPIYA ROMANLARIDA BEPUSHTLIK MAVZUSI

Murotaliyeva Maftuna Shukurulloevna

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi



Phone: +998997893803

E-mail:

maftunamurotaliyeva@gmail.com

[Orcid: 0009-0003-6576-5020](https://orcid.org/0009-0003-6576-5020)

Annotation: This article is concerned with the theme of infertility in the dystopian novels “The Children of Men” by P.D. James. It focuses mainly on the impact of infertility on society and the significant aspects related to this phenomenon. This article briefly explores the genre of dystopian fiction, specifically the dystopian fertility fiction of the 20th century, its characteristic features and contemporary trends, and the widespread issue of rising infertility rates amongst society. It also delves into the authors' inspiration behind the novels and their perspectives on modern civilization.

Key words: dystopian novel, fiction, infertility, children, totalitarian regime, religion.

Аннотация: В этой статье рассматривается тема бесплодия в антиутопических романах “The Children of Men” П.Д.Джеймса. Основное внимание уделяется влиянию бесплодия на общество и важным аспектам, связанным с этим явлением. В этой статье кратко рассматривается жанр антиутопической литературы, в частности антиутопическая литература о плодородии 20-го века, ее характерные черты и современные тенденции, а также широко распространенная проблема роста уровня бесплодия в обществе. В ней также рассматриваются источники вдохновения авторов романов и их взгляды на современную цивилизацию.

Ключевые слова: дистопический роман, фантастика, бесплодие, дети, тоталитарный режим, религия.

Annotatsiya: Ushbu maqola P.D. Jeymsning «The Children of Men» (Inson farzandi) distopik romanidagi bepusthtlik mavzusiga bag'ishlangan. Maqola asosan bepusthtlikning jamiyatga ta'sirini va bu hodisaga oid muhim jihatlarni o'rganadi. Ushbu maqolada distopik adabiyotning janri, xususan, XX asr distopik bepusthtlik romanlarining xususiyatlari, zamonaviy tendensiyalar va jamiyatda bepusthtlik darajasining oshishi masalasi qisqacha ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: distopik roman, badiiy adabiyot, bepusthtlik, bolalar, totalitar rejim, din.

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH).

The relatively new genre of dystopian fiction emerged in the mid-20th century with the goal of highlighting various social, political, and religious shifts in contemporary society. It seeks to warn

readers about potential threats that could jeopardize the stability and peace of the world.

This article aims to examine the theme of infertility in the dystopian novels and *The Children of Men* by P.D. James. This novel explores fictional societies that have undergone significant

transformations due to the abrupt onset of infertility, which has led to various changes within this dystopian world.

The article provides a brief description of the genre of dystopian fiction with a focus on its development, characteristic elements and its recent focus and trends. It specifically explores the sub-genre of feminist dystopias in relation to the feminism of the 20th century and also the dystopian fertility fiction which became popular due to the concerning fluctuation in birth-rates during the recent decades. The theoretical part also focuses on the two authors of the dystopian novels, namely on the inspiration behind their work and their opinions on the global threat of infertility.

MATERIALS AND METHODS
(ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR). Soo Darcy work *“Power, Surveillance and Reproductive Technology in P.D. James ‘The Children of Men’ there is discussed mainly in ‘Juxtaposition’ and ‘Characterization’ of characters* [4]. In this research character responses to the issue of infertility were constructed by the authors through the use of indirect and direct characterization as well as juxtaposition between the groups. The key groups outlined throughout the book all relate to the primary issue, infertility, in various ways and with similar importance.

Another researcher Veronika Dobrovodska did her research to compare *“The Children of Men”* by P.D. James and *“Handmaid’s Tales”* by Margaret Atwood both novels are dystopian, and their central theme is infertility; however, in *“Handmaid’s Tales”* there is hope, in *“Children of Men”* there is no chance. Firstly, the researcher gave information about dystopia and feminism. feminism concerned with the effects of infertility on society and the important issues connected to this phenomenon.

Next researcher Emrah Atasay in his article *“Quest for Utopian Impulse, in twentieth-century Dystopian Narrative: P.D.James’s critical dystopia ‘The Children of Men’* [1] stated that dystopia and its characteristics it is not wrong to assert that dystopian fiction highlights a correlation between the fictional world and the real world due to its characteristic as a warning to the society. These literary dystopias cast insight into the actuality of the real world since they are almost always inspired by

real societies, which become inspirational sources for the production of these texts.

This article utilizes methods of analysis, synthesis, and comparison, which are applied in the field of literary studies.

DISCUSSION

(ОБСУЖДЕНИЕ/МУХОКАМА). Theo describes how in the 20th century the modern society began to heavily rely on science and medicine that could presumably provide an answer to all problems. «Western science has been our god» [2]. However, it failed to clarify the issue of the utmost importance- why are the women suddenly unable to get pregnant? After years and years of research, the world gradually lost hope and realized that even the modern science cannot solve everything. «For all our knowledge, our intelligence, our power, we can no longer do what the animals do without thought» [2]. Although it seemed as if the male sperm lost its potency overnight, the dystopian world already showed signs in the 1990s that the childbirth rate was dropping drastically all over the world. At that time, however, it was viewed by many as a positive phenomenon that was helping to regulate the population. «We were polluting the planet with our numbers; if we were breeding less, it was to be welcomed» [2].

The reasons stated for the gradual decrease in the reproductive numbers are «a more liberal attitude to birth control and abortion, the postponement of pregnancy by professional women pursuing their careers, the wish of families for a higher standard of living». Now in the actual year of 2024, the readers can observe that James aptly chose to bring attention to very timely topics that are currently even more pressing than they were in the 1990s. The imagined year Omega, when the last child came into the world, is James’ foreboding prediction of the ultimate beginning of an end. She elevated the situation into extremes and introduced a «divine intervention» with the only possible explanation being that «the old gods reappeared, terrible in their power» to deliver the final blow. A significant innovation in the dystopian England that is worth mentioning is the implementation of a regular semen testing and female examinations. This is under the pretext of making sure that if there was a fertile person, they would be discovered by the state. The Warden would then choose the most eligible subjects according to his views: «No one with a criminal record or a family

record of offending ought to be allowed to breed, if we have a 33choice» [2].

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ/NAIJALAR).

This is regarded as highly controversial by many, including Julian and the group of dissidents called the Five Fishes. They are against the way the Warden is trying to use modern science to try to control the human body and the process of natural reproduction. The story further delves into the aftermath of the Omega. Throughout many years of futile research, the entire population accordingly changed its way of thinking. Society without children is viewed as a society without a future and with the disappearance of all hope in posterity, people find it difficult to assign a meaning to their existence. Most of the everyday activities seem to have lost their meaning and the population fall into depression. That's when the new Warden of England comes in and implements new rules to obtain some sense of normalcy and stability. He cannot promise to find a cure for infertility, but he appears to have the power to allow the people to spend the rest of their lives in comfort.

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/XULOSA).

"The Children of Men" by well-known author Phyllis Dorothy James has been analyzed in this article. The research and analysis part provides an insight into the world of dystopias, especially dystopian fertility fiction revolving around the impact of infertility on society.

The Children of Men presents a more extreme perspective, offering readers a dystopian world where children no longer exist, and society is grappling to maintain fundamental morals and

values.. The incurable mass infertility left the people with a feeling of hopelessness and resignation since the notion of posterity dissolved and there seems to be no reason for the majority of the people to fight for their rights. The totalitarian regime which emerged as a result of the outbreak of infertility was in some ways met with a positive reactionsince its radicalism promises to exchange democracy for the stability and fulfilment of basic needs. This novel are also pointing out the social and ecological threats on infertility, such as excessive use of contraception, delay of pregnancy due to a career-oriented goals. James shows a great deal of interest in the topic of global infertility, and they use their works to illustrate the dangers of social indifference towards the prevention of the threatening issue.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI):

1. Emrah Atasay. Quest for Utopian Impulse, in twentieth century Dystopian Narrative: P.D.James's critical dystopia "The Children of Men". Cbü Sosyal Bilimler Dergisi. 2019. – 40.p.
2. James P.D. The Children of Men. – United Kingdom: Faber and Faber, 2005. – 220 p.
3. Rampton Martha. Four Waves of Feminism. Pacific University Oregon, 2015. – 82 p.
4. Soo Darcy. Power, Surveillance and Reproductive Technology in P.D. James "The Children of Men" Contemporary Literary Criticism, edited by Lawrence J. Trudeau, vol. 392, Gale, 2016.– 32 p.



MANJURLARNING ICHKI XITOIYGA BOSTIRIB KIRISHI VA LI ZI CHENG (李自成)NING CHING(QING 清)GA QARSHI KURASHINING TARIXIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Matyakubov Ikrom Botirovich

*Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika universiteti
mustaqil tadqiqotchisi*

ИСТОРИЧЕСКИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВТОРЖЕНИЯ МАНЬЧЖУРОВ ВО ВНУТРЕННИЙ КИТАЙ И БОРЬБЫ ЛИ ЦЗЫ ЧЭНА (LI ZI CHENG 李自成) ПРОТИВ ЦИН (QING 清)

Матьякубов Икром Ботирович

*Независимый исследователь Ташкентского
государственного педагогического университета им. Низами*

THE HISTORICAL METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE MANCHURIAN INVASION OF INNER CHINA AND THE STRUGGLE OF LI ZI CHENG (李.) AGAINST CHING(QING 清)

Matyakubov Ikrom Botirovich

*Independent researcher at Tashkent State Pedagogical University
named after Nizami*



E-mail:

ikromatyakubov@gmail.com

[Orcid: 0009-0007-9157-](https://orcid.org/0009-0007-9157-573X)

[573X](https://orcid.org/0009-0007-9157-573X)

Annotatsiya: Tarix siyosat va diplomatiyaning otasidir. Tarixga oshno bo'lgan insonlar kelajakdagi xatoliklardan mustasno bo'ladi hamda boshqa millat vakili bilan munosabatda o'ziga xos ilg'or fikrlari bilan ajralib turadi.

Kalit so'zlar: metod, diplomatiya, boj-xiroj, didaktik, emissar, siyosiy qaramlik, assimillatsiya.

Аннотация: История отец политики и дипломатии. Люди, знакомые с историей, избегают будущих ошибок и будут иметь свои собственные передовые идеи в отношении других этнических групп.

Ключевые слова: метод, дипломатия, дань, дедукция, эмиссар, политическая зависимость, ассимиляция.

Annotation: History is the father of politics and diplomacy. People familiar with the story will avoid future mistakes and will have their own innovative ideas about other ethnic groups.

Key words: method, diplomacy, tribute, deduction, emissary, political dependence, assimilation.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Pedagogika jihatidan Xitoy tarixiy diplomatiyasini o'rgatish va tushuntirishning bir necha usullari bor. Tarix fani o'z o'rnida

gumanitar fan bo‘lib, gapirib berish, rasm ko‘rsatish, xarita orqali tushuntirish, kino va video filmlar orqali anglatish va shu kabi ko‘plab usullari mavjud. Ushbu usullarni tinglovchi talabalarning ongiga singdirishda (didaktik) tarbiyaviy ahamiyatga molik jihatlarni aytib o‘tmasdan ilojimiz yo‘q. Tarixdagi bo‘lib o‘tgan yutuqlarni bo‘rttirib ko‘rsatish va shu orqali tinglovchilarning ruhlanishiga sabab bo‘luvchi omillarni topib, uni tarixiy haqiqat bilan bog‘lab aytib o‘tish lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ/LITERATURE ANALYSIS).

Li Zi Cheng (李自成) boshchiligidagi dehqon qo‘zg‘olonchilari armiyasi Pekinda Ming (ming 明) hukmronligini ag‘darib, Shimoliy Xitoyni o‘ziga bo‘ysundirgach, Buyuk devor ortidan Xitoyga ochko‘zlik bilan qaragan manjurlarning agressiv kuchlari bilan bevosita aloqaga chiqqan. O‘sha paytda dehqon qo‘shinlari uchun asosiy xavf janubda qolgan Ming (ming 明) sulolasi qo‘shinlari qoldiqlarining qarshi hujumi emas, balki manjur bosqinining tahdidi bo‘lgan. Manjurlar butun mamlakatni zabt etish umidida o‘z vaqtida Xitoyga bostirib kirishga oldindan tayyorgarlik ko‘rganlar. Bundan tashqari, xitoylik Fan Ven-Cheng(范文程)¹ va Hong Cheng Chou(洪承疇) yordamida ular haqiqiy qarshilik ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan yagona kuch dehqon qo‘zg‘olonlari armiyasi ekanligini anglab yetganlar. Endi ular janubiy katta yurishni boshlashga qaror qilishgan. Bunday sharoitda dehqonlar armiyasining asosiy vazifasi manjur bosqiniga qarshi milliy kurashga aylangan. [1]

O‘sha paytda manjurlarga qarshi mudofaa Minglar tomonidan tayinlangan Ningyuan qo‘mondoni Wu San-gui(吳三桂) tomonidan amalga oshirilgan. Uning qo‘shinlari Shanxyguanni qo‘riqlagan. Manjurlarni Shanxyguan orqasida ushlab turish uchun, shuningdek, Wu San-gui(吳三桂) katta qo‘shinning boshida ma‘lum bir kuchni ifodalaganligini hisobga olib, Li Zi Cheng (李自成) uni o‘z tomoniga tortishga harakat qilgan. Wu San-gui(吳三桂)ga otasi Vu Syanning maktubi va chegarani qo‘riqlayotgan askarlarni mukofotlash

uchun qirq Ming (ming 明)liang kumush bilan bir xabarchi yuborgan. Avvaliga Wu San-gui(吳三桂) ikkilanib qolgan. Ammo uning shaxsiy manfaatlari amaldorlar va mulkdorlar sinfining vakili sifatida davlat va millat manfaatlariga zid kelganligi sababli, u o‘zining shaxsiy mansabi uchun millat davlatini qurbon qilishga qaror qilgan, manjurlarga taslim bo‘lgan. Ixtiyoriy ravishda manjurlarning Xitoyga bostirib kirishiga sherik sifatida qatnashgan. Wu San-gui(吳三桂) Ching shahzodasi-regent Dorgunga maktub yuborgan va unda u dehqon armiyasi bilan kurashish uchun qurolli yordam so‘ragan. [2]

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Manjurlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarshilik ko‘rsatish va Wu San-gui(吳三桂) isyonini bostirish uchun Li Zi Cheng (李自成) shaxsan 200 000 kishilik armiyani sharqqa yurishga boshqargan. Keyin Wu San-gui(吳三桂) dehqon armiyasiga nisbatan haqorat va tuhmatga to‘la bayonot chiqargan hamda amaldorlar va yer egalarini unga birgalikda hujum qilishga chaqirgan. Shu bilan birga, Wu San-gui(吳三桂) Dorg‘undan manjurlarning oldinga siljishini tezlashtirishni so‘ragan. Yiliangshida² Dorg‘un katta kuchlari bilan Buyuk Xitoy devorini aylanma yo‘l bilan bosib o‘tgan dehqonlar qo‘shinining avangardlarini mag‘lub etib, Shanxyguanga yaqinlashgan. Wu San-gui(吳三桂) shahar darvozalarini ochgan va uni (1644-yil may oyning oxiri) non, tuz bilan kutib olgan. [4]

Xitoyni zabt etish niyatida bo‘lgan Do‘rg‘un o‘zining agressiv rejalarini yashirish uchun mamlakat ichidagi sinfiy kurashdan foydalanishga qaror qilgan. Wu San-gui(吳三桂)ga yozgan javob maktubida u shunday deb yozgan edi: “Qaroqchilar poytaxtni egallab olishgan va Ming (ming 明) imperatori og‘riqli o‘limga duchor bo‘lganini eshitdim. Meni qamrab olgan g‘azabning kuchini sizga aytib bera olmayman. Shuning uchun men insoniylik va adolat yo‘lida qo‘shinimni ko‘taryapman va qaroqchilar albatta yo‘q qilinishiga

¹ Shenyangdan Siutsai (Xiucui 希彩). U birinchi bo‘lib manjurlar tomoniga o‘tgan va keyinchalik Chingga xizmat qilgan “davlat tashkil etish davrida o‘zini ko‘rsatgan xitoy amaldori” deb atalmish boshliq bo‘lgan.

² Xebey provinsiyasi Lingyu shahri(河北省, 领域) dan 70 li shimolda joylashgan Buyuk devordagi o‘tish joyi.

umid qilaman". Manjurlar Xitoyni ko'p yillar davomida bo'ysundirgan vayronagarchilik va talon-tarojni oqlashga urinib, o'sha maktubida shunday yozgan edi: "Minglar bilan do'stlik o'rnatish maqsadida biz ularga ko'p marta xabarlar yubordik, lekin Ming (ming 明) hukmdori va uning vazirlari javob bermadi. Shuning uchun bizning mamlakatimiz misol yordamida Ming (ming 明) suvereniteti o'ziga kelib, biz bilan do'stlik rishtalarini o'rnatishiga umid qilib, uchta yurish qilgan edik. Wu San-gui(吳三桂)Dorgun hammaga tushunarli bo'lishini istardiki, nafaqat Wu San-gui(吳三桂)ning o'zi «vassallik mavqeiga ko'tariladi». Balki u va uning oilasi shaxsiy xavfsizlikka ega bo'lib, tog'lar va daryolar abadiy bo'lganidek avlodlari abadiy qoladilar. Boylik va shon-shuhratdan bahramand bo'lishlari abadiydir». Bu urug'chi Ming (ming 明)byurokratlar va yer egalarining xudbin manfaatlariga javob bergan. Shuning uchun uning rejasi juda samarali bo'lib, manjurlar tomoniga insofsiz va vijdotsiz amaldorlar hamda yer egalarining ommaviy o'tishini ta'minlagan. Bu janubdagi sulolaga nafaqat dehqonlar armiyasiga, balki Ming (ming 明)hokimiyatiga qarshi hujum uyushtirishga yordam bergan. [6]

Biroq, makkor Ching bosqinchisining bu qabih nayrangidan faqat aqli muvozanatini yo'qotib, boshini yo'qotgan Ming (ming 明) amaldorlari va yer egalarigina xushomad qilishgan. Xalq ommasi va milliy o'zlikni anglagan xizmatchilarning bir qismi vatanga sadoqatini saqlab qolgan.

Wu San-gui(吳三桂) tomonidan iliq kutib olingan Chinglar Buyuk devordan o'tib ketganda, Li Zi Cheng (李自成) o'z kuchlarini yig'ib, Manjur armiyasining keyingi yo'lida mudofaa pozitsiyalarini egallagan. Keyin Do'rg'un Wu San-gui(吳三桂)bo'linmalariga Li Zi Cheng (李自成)ning dehqon qo'shini bilan birinchi bo'lib jangga kirishishni buyurgan. Uni yo'q qilishga umid qilgan. Bu orada, Ching qo'shinlari qulay daqiqani kutib, kuch to'plashgan. Tushlikda, jangning o'rtasida ular to'satdan Wu San-gui(吳三桂) bo'linmalarining o'ng qanotidan zarba berishgan, buning natijasida dehqonlar qo'shini katta yo'qotishlarga duch kelgan.

Li Zi Cheng (李自成) shoshilinch ravishda chekinishi kerak bo'lgan. Jangdan so'ng, Wu San-gui(吳三桂) manjur uslubida sochini oldirib, Do'rg'unni ziyorat qilish uchun Ching lageriga kelgan va o'zini Chinglarning vassali deb tan olgan. Do'rg'un Wu San-gui(吳三桂) qo'shinlarni to'plash va dehqon armiyasini ta'qib qilishni boshlashga buyruq bergan. [8]

Pekinga qaytib, Li Zi Cheng (李自成) to'rtinchi oyning 29-kunida Wuying saroyida imperator taxtiga o'tirgan; Bu ramziy harakati bilan u manjur bosqiniga qarshilik bayrog'ini ko'targan va Xitoy xalqining Chingga qarshi oxirigacha kurashishga qat'iy qarorini bildirgan. Ertasi kuni armiya boshchiligida va ko'p odamlar hamrohligida u Pekinni tark etib, Guanjongga qaytish niyatida va Shensi (陝西)dan Chinglarga qarshilik ko'rsatish uchun baza sifatida foydalangan. Li Zi Cheng (李自成) kuchini saqlab qolish uchun Pekindan chekingan. O'sha davrdagi vaziyat shuni taqozo etgan. Biroq, uning o'zi va uning armiyasining asosiy qo'mondonligi obyektiv tarixiy sharoitlar tufayli inqilob qurolli kuchlarining siyosiy yo'nalishni doimiylikini ishlab chiqa olmagan va rivojlanira olmagan.

NATIJARLAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Do'rg'un Li Zi Cheng (李自成)ni ta'qib qilish uchun qo'shin yuborgan. Shunji imperatorining Xitoyga kirishini mamnuniyat bilan kutib olgan va poytaxt Pekinga ko'chirilganligini e'lon qilgan. Manjur hukmdorlari butun Xitoyni bosib olish niyatlarini rasman e'lon qilganlar. Ular Xitoy amaldorlari va yer egalarini ular bilan birgalikda dehqonlar armiyasini yo'q qilishga chaqirishda davom etganlar. Xitoy xalqining e'tiborini qarshilik ko'rsatishdan Manjur zo'ravonligiga, sinfiy kurashga o'tkazishga harakat qilishgan, shuningdek, aldash va poraxo'rlik orqali kuch ishlatishgan. Ming (ming 明) byurokriyasi va yer egalari «banditni o'z otasi deb tan olganlar»³. Shunday qilib, manjurlar e'lon qilgan e'londa shunday deyilgan: «Adolat armiyasi sizga suverenitet uchun qasos olishga yordam beradi... Hozirgi kunda faqat «Chuan Vang qaroqchilari» qatl qilinadi, kamtarlik bilan kelgan amaldorlar esa lavozimlarga tiklanadi...» deb e'lon qilingan yana bir

³ Manjur bosqinchilari.

e'londa: "Agar armiyamiz o'tadigan viloyat va tumanlarda sochini so'zsiz kesadiganlar topilsa. taslim bo'ling, shahar darvozalarini oching va g'olibning rahm-shafqatiga erishasiz. Ular darhol martaba va maosh olaganlar. Ularning avlodlari boyluk va shon-sharafni abadiy saqlab qolgaylar. Shu bilan birga, Xitoy xalqining qarshiligidan qo'rqib, manjurlar ham qo'rqitish uchun murojaat qilganlar: «Itoatsizlik bo'lsa, aybsizni ham, aybdorni ham yo'q qiladigan, hammani shafqatsizlarcha qirib tashlaydigan katta qo'shin keladi».[3]

Afsuski, manjurlar Xitoyga bostirib kirib, Li Zi Cheng (李自成)ning dehqon armiyasini qattiq mag'lubiyatga uchratgan paytda, uning qo'mondonlari o'rtasida nizo boshlangan. Chekinish paytida Niu Jin-sing (牛金星) tuhmat qilib, Li Yan (李艳)ni o'ldirgan. Bu ko'pchilik askarlar o'rtasida norozilik va qo'mondonlik shtabidagi kelishmovchiliklarga sabab bo'lgan. Ba'zi yer egalari fursatdan foydalanib, chin qo'shinlarini qo'llab-quvvatlash uchun qurolli otryadlar tuzishga kirishganlar. Natijada, manjurlar Shimoliy Xitoyning ilgari Dashun (大舜) davlati tomonidan nazorat qilingan hududlarini egallashga muvaffaq bo'lganlar. Li Zi Cheng (李自成) Guanjongda mustahkam o'rnatib olishga ulgurmasidan oldin, Ching qo'shinlari g'arbga katta yurish boshlaganlar. 1645-yil bahorida Ching generallari Ejige (耳机各) va Dodo (豆豆) xoinlar Wu San-gui(吴三桂), Shang Ke-si(Shang Ke-xi 尚可喜) va Kong Yu-de(空余得) qo'mondonligi ostida Sianga ikki tomondan hujum qilishgan. Li Zi Cheng (李自成) qo'shinlari Vuguanni tark etib, Guanjongni tark etib, sharqda Syanyan tomon yo'l olishgan. Ching qo'shinlari iziga tushgan edi va Li Zi Cheng (李自成) Vuchangga, keyin esa g'arbiy tomonga chekinishga majbur bo'lgan. Aprel oyda u Tongcheng(桐城) yaqinidagi Jiugongshan(九宫山) tog'lariga yetib borgan va u yerda yer egasi qurolli kuchlari tomonidan asirga olinib, o'ldirilgan. [4]

⁴ Yer egalari 670 million sichuanliklarni (Ming davrining oxiridagi butun Xitoy aholisidan o'n baravar ko'p) qirib tashlashni Jang Syan-Jong (Zhang Xianzhong 张献忠)ga tuhmat bilan bog'laganlar. Biroq, Lyu Syan-Ting(Liu Xianting 刘贤挺) o'zining "Guangyandagi eslatmalar" ("Guangyang zazhi gua 光阳杂志") kitobining ikkinchi jildida shunday yozadi: "Men Jang Syan-Jong (Zhang Xianzhong 张献忠)

Li Zi Cheng (李自成) vafotidan so'ng, uning qo'shinlarining qoldiqlari (300 mingdan ortiq kishi) manjurlarning o'z tomoniga o'tishga chaqiruvini rad etishgan va Li Zi Cheng (李自成)ning jiyani Li Jin(李靖) (Li Guo 利国) va general Xao Yao-chi(好姚琦) hamda noibi Xuguan(壶关) boshchiligidagi Chingga qarshi kurashgan. Janubiy Ming (ming 明) qarshilik kuchlari qo'mondoni Xe Tengjiao(河童交) qo'mondonligi bilan birlashganlar va bosqinchilarga qarshi shafqatsiz kurashni davom ettirishgan. Bu vaqtda Jang Syan-Jong (张献忠) boshchiligidagi dehqonlar qo'shini hukmronligi ostida bo'lgan Sichuan (四川)da yuqorida aytib o'tilganidek, Dasi (大西) davlati tashkil topgan. Janubiy Ming (ming 明)sulolasiga qarshi hujumda qatnashgan Ching armiyasi G'arbga e'tibor bermagan va faqat 1646-yilda (Janubiy Ming (ming 明)Longwu Tang-wang hukmronligining 2-yili) birinchi marta Xao Ge (郝歌) va Wu San-gui(吴三桂) qo'mondonligi ostida Sichuanga qarshi qo'shinlarni yuborgan. [5]

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Jang Syan-Jong (张献忠) Sichuan yer egalariga nisbatan qattiq qatag'on⁴ siyosatini olib borgan. Shu bilan ularning qarshiliklarini qo'zg'atgan. Ming (ming 明) armiyasi Sichuanga hujum boshlaganida, Jang Syan-Jong (张献忠) qo'shinlari Chengduni tark etib, shimolga borishlari kerak edi, u erdan manjurlar tomonidan bosib olingan Sianga hujum qilishni maqsad qilgan. Ammo aynan shu vaqtda xoin Liu Jin-jun(刘靳准) Ching qo'shinlarini Fengxuanshan(风黄山) tog'lariga olib brogan. Sichong (Sichuan provinsiyasi) yaqinida Jang Syan-Jong (张献忠) bilan uchrashgan. Jang Syan-Jong (张献忠)da o'q bilan urib yiqildi. Uning o'limidan keyin generallar Li Ding-guo(李定国) va Sun Ke Wang(孙科王) omon qolgan qo'shinlarni janub Guyjouga olib ketib, Yunnanni egallab olishgan. Chingga qarshilik

Xanjou (Hanzhou 汉州)ga kelganimda birorta odamga tegmaganini eshitdim. Men Lou De-gong (Lou Degong 楼德公)dan bu haqda so'raganimda, u haqiqatan ham shunday ekanligini tasdiqlagan". Sichuan (Sichuan 四川) aholisining keskin qisqarishining asl sababi shundaki, keyingi o'n yil ichida manjur qo'shinlari "son-sanoqsiz" odamlarni o'ldirgan.

ko'rsatishga faol tayyorgarlik ko'rishni boshlaganlar.

**ADABIYOTLAR RO'YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES)**

1. Бичурин Н.Я. //Записки о Монголии// – Санкт Петербург: 1828. – С.173.
2. Воробёв М. В. ЧжурЧжени и государства Цзин. – Москва: Наука, 1975. – С. 322.
3. Кычанов Е.И. Манголы в VI первой половине XII в.// Дальний Восток и соседние территории в средние века. История и культура Востока и Азии. // – Новосибирск, 1980. – С.302.
4. Кычанов Е. И. //Тангуты о Китае (по тангутским первоисточникам)-Сибирь, Центральная и Восточная Азия в средние века. История и культура востока Азии. – Новосибирск: 1975. – С120.
5. Розова М Г//История дома Цзинь, царствовавшего в северной части Китая с 1114-год по 1234-год. – Москва: Наука, 1956. – С81.
6. Шаньюе//Очерк истории Китая с древних времён до опiumной войны// – Москва: 1959. – С.184.
7. 李洲住, 柏平 “辽, 金, 西夏史 “北京 2000 年 114-154 页 (li Zhouzhu Baiping “Liao, Jin, Xixia shi”, Beijing 2000nian 114-154ye)
8. “二十四史” 北京 1910 年 142-180 页 (“Er shi si shi” Beijing 1910 nian 142-180ye)
9. 竹片 “辞海”北京 1976 年 (Zhu pian “Ce hai” Beijing 1976 nian)



1920-YILLARDA XORAZMDA TARIX FANLARIDAN IBORAT IJTIMOIIY FANLAR DARSLIKLARINING YARATILISHI

*Kenjayev Bunyod Baxtiyor o'g'li, Muhammad al-Xorazmiy
nomidagi Toshkent Axborot texnologiyalari universiteti Urganch
filiali tarix fani o'qituvchisi*

THE CREATION OF SOCIAL SCIENCE TEXTBOOKS IN KHOREZM IN THE 1920S, INCLUDING HISTORY

*Kenjaev Bunyod Bakhtiyor o'g'li, history teacher, Urgench
branch of Tashkent University of Information Technologies
named after Muhammad al-Khorezmiy*

СОЗДАНИЕ УЧЕБНИКОВ ПО ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЮ С ИСТОРИЧЕСКИМИ СЮЖЕТАМИ В ХОРЕЗМЕ В 1920-Е ГГ

*Кенджаев Бунёд Бахтиёр оглы, преподаватель истории
Ургенчского филиала Ташкентского университета
информационных технологий имени Мухаммада ал-
Хоразмий*



<https://orcid.org/0009-0002-3235-5159>

e-
mail: bun0401kbb@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы, задачи и пути их решения при создании учебников обществоведения, содержащих сюжеты по истории, в Хорезме в 1920-е годы. В статье отражены вопросы составления Хорезмским областным управлением народного образования списка необходимых учебников, учебных пособий и тетрадей, которые издавались на узбекском языке, а также процесс их создания.

Ключевые слова: Хорезм, Москва, школа, учебник, народное образование, Туркпечать.

Annotasiya: Maqolada 1920-yillarda Xorazmda tarix mavzularini o'z ichiga olgan ijtimoiy fanlar darsliklarini yaratishda muammolar, vazifalar va ularni hal qilish yo'llari ko'rib chiqilgan. Maqolada Xorazm viloyati xalq ta'limi boshqarmasi tomonidan o'zbek tilida nashr etilgan zarur darsliklar, o'quv qo'llanmalari va daftarlar ro'yxatini tuzish, shuningdek ularni yaratish jarayoni aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm, Moskva, maktab, darslik, xalq ta'limi, Turkpechat.

Abstract: The article examines the problematic tasks and ways of solving them in the creation of social science textbooks containing history in Khorezm in the 1920s. Of particular importance is the compilation by the Khorezm Regional Department of Public Education of a list of necessary textbooks, teaching aids and notebooks that must be published in the Uzbek language.

Key words: Khorezm, Moscow, school, textbook, public education, Turkpechat.

ВВЕДЕНИЕ. В 1924 году перед Узбекской ССР встала задача создания системы светского народного образования. Для ее решения открывались новые типы школ (светские), для которых нужны были соответствующие учебники. В отличие от математики, географии, родного языка и других дисциплин, учебники по истории представляли собой определенную проблему, т.к. в них необходимо было изложить новый взгляд на исторические события. Сюжеты по истории были включены в обществоведение. Этим решалось две задачи: закрывался пробел с отдельными учебниками по истории и давалась историческая иллюстрация курса обществоведения.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДЫ. Тема исследования пока не стала объектом научного интереса других ученых. Опубликованные научные труды касаются системы образования в целом. Прежде всего, это исследования советского и современного периода, но большинство из них рассматривают образование как звено в системе политических и культурных преобразований. Отдельно отметим работы Г. М.Билолова [1] и Б.Мамадаминовой [2], где сделан акцент именно на становление системы образования в Хорезме. Однако отдельно историю создания учебников по обществоведению они также не рассматривали.

В статье использованы методы исторического исследования: 1) компаративный анализ, который позволил сравнить историю создания учебников на разных этапах истории Хорезма: в начале 1920-х гг., в середине и в конце этого периода; 2) метод объективности и историзма, - с помощью этого подхода удалось взглянуть на историю создания учебников глазами людей той эпохи.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ. 8 декабря 1924 г. в Хорезмскую область пришел циркуляр №140 из Народного Комитета Просвещения РСФСР. Москва запрашивала информацию для организации снабжения школ учебниками и

учебными пособиями, для установления «твердого плана издательства и выяснения состояния рынка, т.е. в какой мере школы оснащены учебниками» [3,Л.96]. Наркомпрос собирал данные, сколько учебников было закуплено Хорезмским отделом народного образования, сколько распространено в городских и сельских школах, какая существует потребность в новых учебниках, какой процент изнашивания и т.д. [3,Л.96]. Таким образом, уже в декабре 1924 г. началась подготовка к новому учебному году, и обществоведение с сюжетами по истории было включено в этот план в качестве его важнейшей составляющей.

Звеном системы подготовки учебников была «Туркпечать» - Туркестанское Акционерное общество для издательства и торговли книжными и канцелярскими товарами и музыкальными инструментами. Центр находился в Ташкенте, представительство в Москве, а задачи по Хорезмской области выполнял Бухарский отдел «Туркпечати» [3,Л.97]. Видимо, эта организация, будучи коммерческой структурой, выполняла государственные задачи, потому что документ пришел в Хорезм с пометкой «циркулярно». Заведующий Бухарским отделом «Туркпечати» отправил Отделу Народного образования Хорезмской области запрос: сколько и чего (учебников, пособий, тетрадей), «потребных Вам в будущем году», нужно напечатать как на русском, так и на мусульманских языках; уведомил, что «Туркпечать» обеспечит бесперебойное поступление «необходимых трудов как для учащихся, так и для учителей», т.е. напечатает литературу еще и для учителей, а также предлагал обеспечить всем необходимым библиотеки, клубы и Красные уголки в Хорезмской области [3,Л.97]. Последнее предложение было выделено заглавными буквами, что указывает на важность этого заказа для Бухарского отделения «Туркпечати».

В ответ на этот запрос 11 мая 1925 г. Хорезмский Областной отдел народного

образования составил список необходимых учебников, пособий, тетрадей, которые нужно было издать на узбекском языке. Заказ был объемным, судя по авторскому гонорару, который составлял 60 руб. за печатный лист. Всего было заказано 200 печатных листов (по одному источнику информации) и 210 печатных листов (по другому источнику) [3,Л.71]. В сумме это составило 1200 руб. / 1260 руб.

Кроме методических материалов для учителей (педагогика, физкультура и т.д.), а также учебников по математике, родному языку и другим предметам, в списке значились обществоведение и «тетрадь по родноведению», вошедшая в раздел методических пособий [3,Л.70]. Учебники по ряду дисциплин отражали учебный план на 3 года и были заказаны сразу на разные годы обучения. Например, это книги для чтения на родном языке (в документе был указан узбекский язык) под авторством «Рахими... Ильбек» [3,Л.70]. Кроме этого, были заказаны учебники, среди авторов которых также фигурируют узбекские фамилии: это синтаксис, грамматика, пособие по математике, задачник на 3 класса, практическая геометрия, география Узбекистана и Средней Азии, географическая карта Узбекистана и Средней Азии, экономическая география Средней Азии (последнее - на узбекском языке под авторством Балашевой). Педагогическая библиотека, заказанная для печати, включала следующие пособия: педагогика в 3 частях (на три года обучения), Программа ГУСа (Аналог Госстандарта), теория и практика изучения литературы, учебник по физкультуре и естествознанию (методики) [3, Л. 70-71].

Также на 3 года были заказаны учебники по обществоведению, но в авторах значилась русская фамилия: «Книга, ч.1 - Бурнашев; Книга, ч.2 - Бурнашев; Книга, ч.3 - Бурнашев» [3,Л.70]. Так как в исследуемый период обществоведение включало исторические сюжеты, то фактически история в Хорезмской области преподавалась, но фрагментарно, выборочно, в соответствии с политическими изменениями того времени.

Также обратим внимание на «Тетрадь по родноведению» (автор не был указан) [3,Л.71], что также предполагало изучение истории родного края на узбекском языке. Таким образом, исторический компонент в школьном образовании Хорезмской области присутствовал изначально, но пока он не был выделен в отдельную дисциплину «История». Среди учебников также значилась «Политграмота» под авторством Коваленко, которая входила в курс обществоведения составной частью [3,Л.71]. В целом участие российских ученых в создании учебников по обществоведению и политграмоте для школ Хорезма указывает на важность этой идеологической дисциплины в процессе воспитания молодого поколения, включая учителей.

Работа над учебными материалами активно продолжалась и в последующие годы. 9 мая 1925 г. под номером № 4721 в Хиву и дальше в Хорезмскую область поступил документ «для сведения», что над выполнением заказов работает Акционерное общество наглядных пособий. Документ подписал секретарь Правления Крымский [3,Л.102]. Далее сведения собирались на арабском языке.

Также был создан Академический центр Наркомпроса, который ведал общетеоретическим и программным руководством научной, учебно-просветительской и художественной деятельностью [3,Л.104 об]. Хорезмский областной отдел народного образования находился во взаимодействии с Академическим центром и осуществлял задачи, поставленные им. Научная деятельность, которую курировал центр, предполагала также исторические исследования с новых политических позиций, которые и предполагалось изложить в будущих учебниках истории. Пример такого подхода иллюстрирует отчет Хорезмского обкома Коммунистической партии Узбекистана: «Хорезмское население благодаря ханскому деспотизму и гнету ... не было самообразованным и находилось все время в темноте» [3,Л.101]. В результате была сразу

заметна динамика. По отчетам Облоно, все школы на весь сезон обеспечены учебниками, учебными и наглядными пособиями на 50 процентов, кроме узбекского букваря [3,Л.100].

11 февраля 1926 г. в Хорезм поступило Постановление ЦИК УзССР о введении в Узбекистане всеобщего начального образования и о построении школьной сети [3,Л.16]. В соответствии с этой установкой, в Хорезме было принято решение, что преподавание советской Конституции также вводится в конфессиональных школах [3,Л.139]. Еще за год-два до этого решения Хорезмский областной комитет народного образования отмечал, что преподавание советской Конституции невозможно, т.к. вначале нужно провести летние краткосрочные педагогические курсы для преподавателей [3,Л.101 об]. Это также требовало как методических пособий для учителей, так и новых учебников для обучающихся. Знание Конституции давалось в рамках обществоведения, а для правильного понимания смысла и значения Основного закона необходимы были соответствующие исторические сюжеты.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Таким образом, создание учебников, методических пособий и наглядных материалов считалось важнейшей задачей Хорезмского областного отдела народного образования. Была создана целая система, в которую были включены: Академический центр Наркомпроса, фактически создававший «правильные» учебники, в нужной исторической интерпретации; Акционерные общества, обеспечивающие печать учебников; а также органы Коммунистической партии Узбекистана, осуществляющие контроль.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Билолов Г. М. Из истории культуры и просвещения в ХНСР (1920–1924 г.). Ташкент, 1966. – С. 56–57.
2. Мамадаминова Б. Культурные изменения в Хорезмской Народной Советской Республике // Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». 2016. № 3 (11). С. 165–167.
3. Государственный архив Хорезмской области (ГАХО). Ф. 194. Оп. 1. Д. 83.



QADIMGI DAVR SIVILIZATSION JARAYONLARIDA EKOLOGIK OMILLAR TA'SIRINI O'RGANISH USULLARI

Ismailov Ulug'bek Saparboy o'g'li, Urganch innovatsion universiteti "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasi o'qituvchisi

METHODS OF STUDYING THE INFLUENCE OF ECOLOGICAL FACTORS ON ANCIENT CIVILIZATION PROCESSES

*Ismailov Ulugbek Saparboy o'g'li, Urgench Innovative University
Teacher of the Department of "Social and Humanitarian
Sciences"*

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ВЛИЯНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПРОЦЕССЫ ДРЕВНЕЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

*Исмаилов Улугбек Сапарбой оглы, преподаватель кафедры
«Социально-гуманитарные науки» Ургенчского
инновационного университета*



<https://orcid.org/0009-0005-0907-0018>

e-mail:

ismailov.ius@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada insoniyat tamaddunining vujudga kelishida muhim rol o'yanovchi tabiiy jarayonlarni hamda qadimiy ekologik muhitning ta'sirini o'rganishga doir usullar, metodlar va yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: paleoekologiya, organizm, muhit, tabiat, iqlim, qatlam, suv, inson.

Abstract: The article analyzes the methods, techniques and approaches to studying the influence of the ancient ecological environment and natural processes that played an important role in the emergence of human civilization.

Keywords: paleoecology, organism, environment, nature, climate, stratum, water, human.

Аннотация: В статье анализируются методы, приемы и подходы к изучению влияния природных процессов и древней экологической среды, сыгравших важную роль в возникновении человеческой цивилизации.

Ключевые слова: палеоэкология, организм, среда, природа, климат, пласт, вода, человек.

KIRISH. Yozma manbalargacha bo'lgan tarixni o'rganishda arxeologik tadqiqotlardan olingan ma'lumotlar tarixiy tadqiqotlarda tayanch vazifasini bajaradi. Arxeologiya fani qazish ishlarini olib borishda manzilgohlardan olingan ashyolarni o'rganish va tahlil qilishda bir qancha muammolarga duch keladi. Bunday holatda arxeolog olimlar yondosh fanlar, paleobotanika, paleoekologiya, gidrologiya, antropologiya, ostiologiya va boshqa fanlar ma'lumotlariga murojaat qilish orqali muammoni hal qilib, natija olishlari mumkin bo'ladi. Qadimgi davrda inson yashagan muhitni o'rganish

orqali sabablar va oqibatlariga doir ko'plab xulosalarni olish mumkin. Lekin paleoekologiya sohasini tadqiq qilishda bir qancha yondashuvlar bo'lishiga qaramasdan, aniq usullar ishlab chiqilib, tasniflanmagan. Mazkur maqolada aynan shu masalani yechishga harakat qilingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI. R.F.Gekker tomonidan paleoekologiya paleontologiyaning tarmoqlaridan biri sifatida talqin qilinib, geologik o'tmishdagi organizmlar dunyosi va ularning yashash muhiti o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishi ko'rsatiladi. Shuningdek, Yo'qolgan

organizmlar qoldiqlarini va ularni o'z ichiga olgan cho'kindilarni ekologik yondashuv bilan o'rganish orqali biz organizmlarning ularning hayot sharoitlariga moslashuvini baholash, organizmlarning rivojlanishini (evolyutsiyasini) ushbu shartlarga va vaqt o'tishi bilan ularning o'zgarishi va shunday qilib, biz shakllanish sabablari va shartlarini yoritishga yondashish imkoniyatiga ega bo'lamiz [7.– C.3].

Xo'jalik va madaniy tiplar konsepsiyasini marksistik nuqtayi nazardan birinchi bo'lib S.P.Tolstov va M.G.Levin ishlab chiqdi. Biroz vaqt o'tgach, xo'jalik va madaniy tiplar va tarixiy-etnografik hududlarning muammolari nihoyat M.G.Levin va N.V.Cheboksarov tomonidan ishlab chiqilgan va keng miqyosda yoritilgan. Ular tuzgan xo'jalik-madaniy tip va tarixiy-etnografik hududning ta'riflari hozirgi kungacha o'z kuchini saqlab kelmoqda. Ular xo'jalik va madaniy tiplar va tarixiy-madaniy hududlar o'rtasidagi munosabatni, ularning etnik, til va irqiy xususiyatlariga munosabatini o'rgandilar [11.– C.22].

I.P.Gerasimov va K.K.Markovlar paleoekologiya sohasidagi tadqiqotlarida unga paleontologiya qismi sifatida yondashilib, toshqotma organizmlar, mollyuskalar, chig'anoqlar va suv hayvonlari qoldiqlari asosida izlanishlar amalga oshirgan [8.–361 c]. Bunday usulni Beruniy asarlarida ham uchratish mumkin. Allomaning "Geodeziya" asarida Jurjon va Xorazm oralig'idagi qumlik sahrosida "baliqlar qulog'i" toshlarini (chig'anoq) topish mumkinligini Amudaryoning bu hududdan oqqani bilan izohlaydi [3.– C.95].

METOD. Mazkur muammoni yoritishda tarix fanida ilmiy tadqiqot olib borishning muhim metodlaridan – adabiyotlarda berilgan ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish, tarixiylik, xronologik ketma-ketlik, olingan ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish hamda sintez qilish, obyektivlik va reallik tamoyillaridan foydalanildi.

MUHOKAMA. Zamonning tarixiy davr va uning turli bosqichlarida yer osti tebranishlar, insoniyatning tabiatga bo'lgan ta'siri tahlil qilinadi. Insoniyat faoliyatining ilk bosqichi bo'lgan ashel davrida kechgan tabiiy jarayonlar, tabiatga bo'lgan munosabati, ekologik jarayonlarning, tabiiy omillar shart-sharoitlarini yoritish hozirgi zamon ruhiga mos keladi. Insoniyat bu yorug' olamda yashaganidan boshlab, zamin yuzasini qamrab olgan jarayonlar bilan uzviy ravishda bog'liq bo'lganligi, organik dunyoda yuz bergan o'zgarishlar paleoekologiya,

geologiya, geografiya, botanika, gidrogeologiya, geomorfologiya, mineralogiya fanlari yutuqlari qamrab olgan adabiyotlarda qayd qilingan ma'lumotlar nazariy manba bo'lib xizmat qiladi [2. –B.7].

Tabiat va inson o'rtasidagi o'zaro ta'sir kamida 2-3 million yilni tashkil etadi (agar biz Homo erectusdan – tik yuruvchi odam va olovni biladigan odamdanda hisoblasak). Bu vaqt ichida u tabiiy muhit va insonning o'zi, uning mehnat faoliyati va ijtimoiy tashkiloti evolyutsiyasi bilan bog'liq holda doimiy ravishda o'zgarib bordi va murakkablashdi [5. – C.3].

O'tgan geologik davrlardagi organizmlarning sharoitlari va turmush tarzi, organizmlar va ularning atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar (abiotik va biotik komponentlar), Yerdagi hayot davomida organizmlarning o'zgarishi ("Zamonaviy paleontologiya", 1988), shuningdek, organizmlar va ularning birlashmalarini ko'milish jarayonlaridagi tafonomik o'zgarishlarning paleoekologik jihatlari – senozlar paleoekologiya tadqiqotining predmeti hisoblanadi [16. – C. 24].

Antropogenezning barcha dastlabki bosqichlari bir-birini almashtirgan qazilma turlarining morfologik o'zgarishlari, ijtimoiy faoliyat orqali atrof-muhitga moslashishning yangi yo'li uchun tobora katta shartlar va imkoniyatlar yaratgan o'zgarishlar bilan bog'liq edi. Insonning shakllanishi nafaqat shartli va shartsiz reflekslar asosida, balki ijtimoiy tajriba va uning xo'jalik va moddiy madaniyat ko'rinishidagi amaliy timsoli orqali atrof-muhitga moslashgan yangi, maxsus turlarning paydo bo'lishini anglatardi [12. – C.6].

Tabiiy tarix manbalariga, eng avvalo, antropologiya, osteologiya (hayvon suyaklari haqidagi fan), umumiy biologiya, genetika, paleozoologiya va paleobotanika, paleoklimatologiya, geologiya, paleogeografiyaga oid ma'lumotlar kiradi. Bu manbalar asosida ibtidoiy jamiyatning xronologiyasi va davriyligi, antropogenez (insonning kelib chiqishi), madaniy taraqqiyot tarixi, inson xo'jalik faoliyati muammolari o'rganiladi [13. – C. 8].

Insoniyatning xo'jalik yuritish faoliyati hamda tiplarining shakllanishi va rivojlanib borishi ham tabiatda sodir bo'lgan jarayonlar bilan bog'lanadi. Ilk hayvonning qo'lga o'rgatilishi keyingi davrda chorvachilikni, ziroatchilikning motiga dehqonchiligigacha rivojlanishini taqozo etgan.

Yillar Mill. avv.	Hayvonlar	O'simliklar
14000	It	
10000		guruch
9000	qo'y, echki	qovoq, qalampir
8000		bug'doy, arpa, bodring, olxo'ri
7500	cho'chqa	
7000		
6500	yirik shoxli chorva	
6000	dengiz (gvineya) cho'chqasi	zig'ir
5000		makkajo'xori, fasol, loviya
4000	bir o'rkachli tuya	uzum novdasi, tariq
3500	lama, ipak qurti	kartoshka
3000	ot, eshak, asalari, mushuk, ikki o'rkachli tuya	choy, zaytun
2500	qo'tos, o'rdak, suv buyvoli	
2000	tovuq	suli, javdar
1500	g'oz	soya
1000	shimol bug'usi	

1-jadval. Mazkur jadval hayvon hamda o'simliklarning xonakilashtirilishi xronologiyasi B.V.Andrianov va V.M.Massonlar tadqiqotlari asosida L.G.Bondarev tomonidan ishlanib, nashr qilingan [5. – C. 13].

Olimlar fikricha, insonning tabiatga ta'siri, undagi jismlarni o'zlashtirishi uning o'zining ham o'zgarishiga sabab bo'ladi. Inson eng sodda qurollar yasash bilan o'zi va hayvon o'rtasiga chegara qo'ydi [10. – B. 13]. Bir qancha olimlar tomonidan ma'lum bir hududda tamaddunning vujudga kelishida suv manbalarining harakati asosiy sabab sifatida talqin qilinadi. Ular tomonidan hududlar gidrografiya o'rganilib, suv resurslarining inson hayotidagi ahamiyati ochib beriladi [18. – 348 c., 4. – 254 c., 9. – 323 b., 15. – 224 b., 14. – 184 b.].

Paleoekologiya sohasida o'tmish tarixning insonga ta'sirini o'rganishda ma'lum bir davr iqlim sharoitini o'rganish voqelikni yoritishda muhim rol o'ynaydi. Bunda iqlim ta'sirida tuproq va tog'

jinslari qatlamlarida qolgan izlar tahlil qilish orqali ma'lumot olinadi. Borisov tomonidan qo'rg'oshin, geliy, shuningdek, stronsiy, argon, ion va radiokarbon usullari ko'rsatiladi. Ularning davr oralig'ida kimyoviy xossalari o'zgarishi orqali moddaning hamda u joylashgan qatlamning yoshi aniqlanadi [6. – C. 10].

Zamonaviy tadqiqotlarga ko'ra inson xo'jalik kechirish shakli evolyutsiyasi aynan uning tabiatga ta'siri natijasida ekanligi ko'rsatiladi. Yirik o'txo'r va go'shtxo'r hayvonlarni ommaviy qirish yoki ularni ortiqcha ovlash tufayli ovchilar va teruvchi-yig'uvchilar jamiyatida birinchi agrar inqilob sodir bo'lib, chorvachilik va dehqonchilik vujudga kelgani ta'kidlanadi [1].

Antropogen ta'sirning kuchayishi	Ekotizim-larning global inqirozi						Ekologik rejalash inqilobi
	Issiqlik inqirozi						Energetika inqilobi
	Redutsentlar inqirozi				Ilmiy-texnika inqilobi		
	Produtsentlar inqirozi			Sanoat inqilobi			
	Ibtidoiy dehqonchilik inqirozi		Ikkinchi agrar inqilob				
	Konsumentlar inqirozi	Birinch i agrar inqilob					
	Odam faoliyati	50-10 ming yil oldin	6-2 ming yil oldin	370-170 yil oldin	70-50 yil oldin	hozirgi davr	kelgusi davr
	Vaqt						

2-jadval. Jadvalda ekologik inqirozlarning jamiyat taraqqiyoti va undagi inqiloblarning sodir bo'lishi bog'liqlilari tavsiflangan[1].

№	Usullar	Mazmuni	Misol
1	Tarixiy tahlil	Sivilizatsiyalar rivojlanish tarixini o'rganish orqali ekologik omillarning rolini tahlil qilish.	Qadimgi shaharlarning iqlim va suv resurslariga bog'liqligini o'rganish.
2	Geografik tahlil	Hududning tabiiy sharoitlari, tuproq, suv, iqlim va o'simlik dunyosining sivilizatsiyaga ta'sirini o'rganish.	Tog'li hududlarda joylashgan sivilizatsiyalar rivojida tabiiy resurslar va geografik cheklovlarining o'rni
3	Arxeologik	Qadimgi yodgorliklar, ashyolar va arxeologik topilmalarni o'rganib, sivilizatsiyalarning ekologik omillar bilan bog'liq tomonlarini tahlil qilish.	Sug'orish tizimlari va qishloq xo'jalik usullarining arxeologik izlari orqali qurg'oqchilikning ta'sirini aniqlash.
4	Ekologik modellashtirish	Kompyuter dasturlari va statistik modellardan foydalangan holda ekologik omillar va inson faoliyati o'rtasidagi o'zaro ta'sirni simulyatsiya qilish.	Iqlim o'zgarishi natijasida sivilizatsiyalar ko'chishining bashoratlari yaratish.
5	Antropologik va etnografik usullar	Turli xalqlarning madaniyati va urf-odatlarida ekologik sharoitlarning ta'sirini o'rganish.	Suv muqaddasligi, o'simlik va hayvon kulturlarining shakllanishi.
6	Tajriba va monitoring	Ekologik omillarni hozirgi davrda amaliy kuzatish orqali kelajakda ulkan jarayonlarga qanday ta'sir qilishini o'rganish.	O'rmonlar yoki suv resurslarining kamayishi natijalarini kuzatish
7	Ijtimoiy-iqtisodiy tahlil	Sivilizatsiyalarning iqtisodiy rivojlanishi va ekologik omillar o'rtasidagi aloqani o'rganish.	Ekologik ta'sirlar natijasida madaniy-xo'jalik tiplar taraqqiyoti yoki inqirozi.
8	Biologik tahlil	Ekotizimlarning o'zgarishi inson jamiyatiga qanday ta'sir qilganini biologik omillar yordamida o'rganish.	Mahalliy flora va faunaning yo'qolishi sababli qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining pasayishi. Shuningdek uning aksi, aynan ma'lum turdagi flora va faunaning mavjud bo'lishi tamaddunni taqazo qiladi.

3-jadval. Paleoeekologik omillar ta'sirini o'rganishning asosiy usullari

Paleoeekologiya sohasida tadqiqot olib borishning metodologik tamoyillariga doir ko'rsatmalarni L.A.Pestryakova, A.N.Nikolayev, D.A.Subetto kabi olimlar guruhi tomonidan taqdim qilinganini ko'rsatish mumkin. Ularning tavsiyalariga ko'ra suv havzalarida dala tadqiqoti metodi, rizopodlar (qisqichbaqasimonlar) analizi, diatom analizi va dendoxronologik metodlarni ko'rsatib, ta'riflab o'tadilar [17. – 84 c]. Ularning tavsiyalarini paleontologiya fani doirasida qo'llash maqsadga muvofiq bo'lib, inson-tabiat munosabatlarini yoritishdagi muammolarni hal qilishda qo'llash mushkul.

NATIJALAR. Olimlar tomonidan taqdim qilingan ma'lumotlar asosida ularning sohani o'rganishdagi usullarini tahlil qilish orqali ularni tasniflash imkoniga ega bo'lish mumkin. Ularning yondashuvlari turli-tumanligiga qaramasdan, asosiy maqsadi tabiatning insoniyat tarixiga ta'sirini, shu orqali tarixiy jarayonni qayta tiklashdan iborat. Paleoeekologiya sohasidagi tadqiqotlarning yondashuvlari va usullarini tahlil qilib, ularni bir

qancha guruhlarga bo'lib tasniflash mumkin (3-jadval).

XULOSA. Tarixiy tadqiqotlarda, ayniqsa, qadimgi davr tarixini yoritishda olimlar tomonidan paleoeekologiya va paleogeografiya fani doirasidagi tadqiqotlarga tayanib, yozuvgacha bo'lgan davr voqealari qayta tiklanadi. Asosan Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekistonning qadimgi davr tarixini o'rganishda yuqoridagi holatni kuzatish mumkin. Tadqiqotlar arxeologik manbalar va qadimgi davr tabiiy muhitiga doir bilimlar asosida olib borilib, yakuniy natija olinishiga qaramasdan, foydalanilgan metodlar, usullar tasnifi ko'rsatilmagan. Hozirgi kunda arxeologiya fani doirasida geologik davrlashtirish usulidan keng foydalanilmoqda. Buni ibtidoiy davr tarixida odamning tabiatga qaramligi hamda ibtidoiy tarixni davrlashtirish tabiiy fanlar bilimlariga bog'liqligi bilan izohlanadi. Mazkur holatdan kelib chiqib, geoxronologiya usulidan yozuvgacha bo'lgan tarixni davrlashtirish va o'rganishda foydalanish tavsiya qilinadi. Yozuv va ilk taqvimlardan keyingi tarixni yilma-yil

davrlashtirish imkoni mavjud bo'lib, geoxronologik usulga nisbatan aniqligi bilan xarakterlanadi.

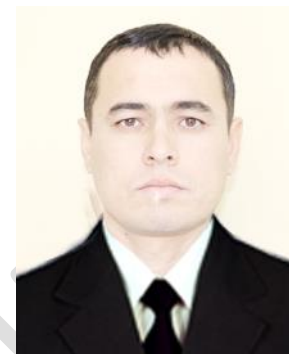
ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avazov Sh., Saydamatov F. Jamiyat va tabiat o'zaro munosabatlari evolyutsiyasining tarixiy-pedagogik jihatlari // Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. [S. l.], v. 4, n. 9, 2024. – P. 1–6.
2. Sobirov Q., Usmanova I. Paleoekologiya va sivilizatsiya dinamikasi [Matn]: uslubiy qo'llanma. – Buxoro : Sadriddin Salim Buxoriy. Durdona nashriyoti, 2022.
3. Абу Райхан Бируни. Геодезия / Исследование, пер., и примечания И.Г.Булгакова. – Т.: Фан, 1966. Т. III.
4. Андрианов Б.В. Древние оросительные системы приаралья. – М.: Наука, 1969.
5. Бондарев Л.Г. Палеоэкология и историческая экология. Учеб. пособие. – М.:Изд-во Моск. ун-та, 1998.
6. Борисов А.А. Палеоклиматы территории СССР. – Ленинград: Издательство Ленинградского Университета, 1965.
7. Геккер Р.Ф. Введение в палеоэкологию. – М.: Государственное научно-техническое издательство литературы по геологии и охране. НЕДР, 1957.
8. Герасимов И.П., Марков К.К. Четвертичная геология (палеогеография четвертичного периода). – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1939.
9. Фуломов Я.Ф. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. – Т., 1959.
10. Косвен М.О. Ибтидоий маданият тарихидан очерклар. –Т., 1960.
11. Марков Г.Е. История хозяйства и материальной культуры (в первобытном и раннеклассовом обществе): Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1979.
12. Марков Г.Е. История хозяйства и материальной культуры (в первобытном и раннеклассовом обществе): Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1979.
13. Марков Г.Е. Первобытное общество. Учебное пособие. – М.: Издательство исторического факультета Московского университета, 2009.
14. Маткаримов, Х.О. Хоразм воҳасида археологик тадқиқотлар тарихи (қадимги даврга оид тарихий реконструкция муаммолари) [Матн] / Х.О. Маткаримов. – Бухоро: Sadriddin Salim Buxoriy, 2024.
15. Матякубов Х. Хоразм воҳаси бронза асри ва илк темир даври тарихи (маданият, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муносабатлар муаммолари)/ Матякубов Х.Х.; масъул муҳаррир Сагдуллаев А.С. – Тошкент: Lesson press нашриёти, 2017.
16. Общая палеоэкология: Учебное пособие / Под.ред. Г.Н.Киселева, А.В.Попова. —СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000.
17. Пестрякова, Л.А. Палеоэкология. Методологические основы палеоэкологии: Учебно-методическое пособие / Л.А.Пестрякова, А.Н. Николаев, Д.А. Субетто и др. – Якутск: Издательский дом Северо-Восточного федерального университета, 2016.
18. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – М.: 1962.



**KALTAMINOR MADANIYATINING XO‘JALIK
SOHALARIGA OID ILMIY QARASHLAR TAHLILI**

*Matyakubov Xamdam Xamidjanovich, Urganch davlat universiteti
“Tarix” kafedrası dotsenti, (PhD)*



<https://orcid.org/0000-0001-5440-0112>

e-mail:

hamdamtarix@gmail.com

**ANALYSIS OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE
ECONOMIC ASPECTS OF THE KALTAMINOR
CULTURE**

*Matyakubov Khamdam Khamidjanovich, Associate Professor of the
“History” Department of Urganch State University, (PhD)*

**АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ НА
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СЕКТОРЫ КУЛЬТУРЫ
КАЛТАМИНОР**

*Матьякубов Хамдам Хамиджанович, доцент кафедры
“История” Ургенчского государственного университета,
(PhD)*

Annotatsiya: Urug‘chilik jamoalarining rivojlanishida, moddiy ishlab chiqarish inson hayoti va faoliyatida hal qiluvchi asos bo‘lib, bunda tabiatda tayyor oziq-ovqat mahsulotlarini yig‘ib olish va ularga ishlov berish katta ahamiyat kasb etganligi ma‘lum. Mezolit davri oxirlari va neolit davri boshlariga kelib, ana shu jarayondagi tabiiy oziqni qo‘lga kiritish usullarida tub o‘zgarishlar yuz berdi. Maqolada Kaltaminor madaniyatining xo‘jalik sohalariga oid ilmiy qarashlar tahlili amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: mezolit, neolit, toshga ishlov berish, xo‘jalik sohalari, tabiiy-geografik sharoit, paleoekologik holat, turar joylar.

Abstract: It is known that in the development of tribal communities, the decisive basis of human life and activity was material production, and the collection and processing of finished food products in nature played a large role. By the end of the Mesolithic and the beginning of the Neolithic, fundamental changes occurred in the methods of obtaining natural food in this process. The article analyzes scientific views on the economic spheres of the Kaltaminor culture.

Key words: Mesolithic, Neolithic, stone processing, economic sectors, natural and geographical conditions, paleoecological situation, settlements.

Аннотация: Известно, что в развитии родоплеменных сообществ решающую основу жизни и деятельности человека составляло материальное производство, а сбор и переработка готовых продуктов питания в природе играли большую роль. К концу мезолита и началу неолита произошли принципиальные изменения в способах получения естественной пищи в этом процессе. В статье анализируются научные взгляды на хозяйственные сферы культуры Калтаминор.

Ключевые слова: мезолит, неолит, обработка камня, отрасли хозяйства, природно-географические условия, палеоэкологическая обстановка, поселения.

KIRISH. Urug‘chilik tuzumi tarixini qayta tiklashda arxeologik va etnografik materiallar katta ahamiyat kasb etib, ayniqsa, arxeologik tadqiqotlar

yordamida qo‘lga kiritilgan manbalar, bevosita uzoq o‘tmish bilan bog‘langan va undan turlicha axborotni saqlab kelgan. Ulardan, birinchi navbatda, tosh davri

madaniyati va ijtimoiy-iqtisodiy tizimini o'rganishda foydalaniladi [8, c. 5-13].

Shu bilan birga, tabiiy-geografik sharoit, paleoekologik holat, qadimiy makonlardan topilgan paleofauna va flora qoldiqlarini tadqiq etish, inson va atrof-muhitning o'zaro munosabatlari rekonstruksiyasiga xizmat qiladi [13, c. 136-137].

NATIJALAR VA TAHLILLAR. So'nggi paleolit va mezolit davrida Xorazm vohasiga (Sulton Uvays tog'i yonbag'irlarida), Ichki Qizilqum va Ustyurt hududlaridan ovchilar jamoalarining kirib kelishi va vohada shu davrlarga oid uzoq vaqt davomida inson yashagan makonlar aniqlanmaganligi qayd etilgan. Shu qatorda, Ustyurt palatasida aniqlangan ko'p sonli arxeologik yodgorliklar orasida, doimiy ravishda yashash uchun moslangan tosh davriga mansub makonlar topilmagan. Ular mavsumiy xususiyatga ega bo'lib, ov o'ljasini bo'lish joylari va qisqa vaqt mobaynida foydalanilgan makonlarga ajratilgan.

Bu makon-joylardan topilgan tosh qurollarining ko'pchilik qismi ov faoliyatiga mo'ljallanib, ularni chaqmoqtoshdan ishlangan nayza va o'q uchlari bilan birga, yovvoyi hayvonlar go'shtini kesish va bo'laklarga ajratish uchun ishlatilgan tosh pichoq qadamlari va kesgichlar, hayvonlar terisi, suyaklari va shohlariga ishlov bergan qirg'ichlar kabi qurollar tashkil etadi [4, c. 17-20].

Amudaryoning qadimiy o'zani Oqchadaryo havzasidan Quyi Zarafshon vohasiga qadar cho'zilgan dasht sarhadlarida neolit davri jamoalari, tomi hamda yon tomonlari qamish bilan berkitilgan va yog'och ustunlarga tayanib turgan sinchli kulbalarda yashab boshlagan. Kaltaminor madaniyatiga oid 7 ta shunday turar joylarning qoldiqlari topilgan. Ular ichida Jonbos 4, Qavat, "Tolstov makoni", Lavlakon, Uchashi, Darvozaqir 1 va 2 kabi makonlar o'rganilgan [13, c. 136-137].

Urug'chilik jamoalarining rivojlanishida, moddiy ishlab chiqarish inson hayoti va faoliyatida hal qiluvchi asos bo'lib, bunda tabiatda tayyor oziq-ovqat mahsulotlarini yig'ib olish va ularga ishlov berish katta ahamiyat kasb etganligi ma'lum. Mezolit davri oxirlari va neolit davri boshlariga kelib, ana shu jarayondagi tabiiy oziqni qo'lga kiritish usullarida tub o'zgarishlar yuz berdi.

Ilmiy adabiyotlarda neolit (yangi tosh davri) "neolit inqilobi" davri deb ataladi. Bu davrda, Markaziy Osiyoning janubidagi Kopetdog' shimoliy yon bag'irlarida yashagan urug'dosh jamoalari, uzoq

davrlar davomida tabiatda mavjud bo'lgan mahsulotni o'zlashtirishdan, xo'jalikning ishlab chiqaruvchi shakliga o'tib, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullana boshlashgan (Joytun madaniyati). Shu tufayli, mintaqa miqyosida turli tabiiy-geografik sharoitda yashagan qabilalarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida va moddiy madaniyatida notekis rivojlanish vujudga kelgan.

Mil.avv. VI-V ming yilliklarda Kaltaminor madaniyati doirasidagi Amudaryoning Uzboy o'zani qirg'oqlari, Ustyurt, Orolbo'yi, Ichki Qizilqum, Quyi Zarafshon vohasida xo'jalikning an'anaviy ibtidoiy sohalarini-ovchilik, baliqchilik va termachilik rivojlanganligi tadqiqotchilar tomonidan tan olinadi. C.P.Tolstov mil.avv. III ming yillikda, dashtlardagi neolit davrining so'nggi bosqichlarida, kaltaminorliklar chorvachilik bilan mashg'ul bo'lganligini qayd etgan [12, c. 77]. G.F.Korobkova Quyi Zarafshon vohasida Darbozaqir makonlaridan tosh yorg'uchoqlar va o'roq qadamlarining topilishiga o'z diqqatini jalb etib, bu yerdagi Kaltaminor madaniyati jamoalari nafaqat chorvachilik, balki sodda dehqonchilik shakllarini ham bilishgan deb yozgan [7, c. 178-179].

A.V.Vinogradov Kaltaminor madaniyatining xo'jalik sohalariga oid ilmiy qarashlarni tahlil qilib, "iste'molga yaroqli o'simliklarni yig'ib olish va ularga ishlov berish bilan bog'langan tosh pichoqlar (o'roqlar) qadamlari va yorg'uchoqlar o'z-o'zidan dehqonchilikning mavjudligini isbotlab berishga xizmat qila olmaydi, shu boisdan kaltaminorliklarning yorg'uchoqlari va boshloqlar o'rim-yig'imiga mo'ljallangan qurollari, tosh pichoqlar qadamlari termachilik sohasida ishlatilganligi ko'proq haqiqatga to'g'ri keladi", kabi xulosaga kelgan [13, c. 139].

A.V.Vinogradovdan ancha ilgari Y.G'ulomov hammualliflikda yozilgan monografiyada xuddi shunday fikrni bildirgan. Olimning aytishicha, neolit davri makonlaridan yanchish va maydalash vazifalariga oid tosh qurollarning neolit davri makonlaridan topilishi dehqonchilikdan guvohlik bermaydi, bunday qurollar yovvoyi arpa, bug'doy boshloqlari, iste'molga yaroqli ildizlar, quruq mevalar va boshqalarni maydalash maqsadida ishlatilganligi ehtimoldan xoli emas. Bu xulosa Zarafshon daryosining quyi qismida, Tuzkon ko'llari bo'ylarida tekshirilgan neolit davri Darbozaqir makonlarining arxeologik materiallariga asoslangan [6, c. 90].

V.M.Massonning yozishicha, Qadimgi Sharqda tosh pichoq va o'roq qadamlari, yorg'uchoqlar va hovonchalardan mezolit davrida yovvoyi o'simlik mahsulotlariga ishlov berishda va ovqat tayyorlashda keng foydalanilgan, "neolit inqilobi" davrida mazkur tosh qurollar bevosita dehqonchilik bilan bog'liq holda ishlatilgan [10,c.134]. Bizningcha, shu qatorda pichoq qadamlari va boshqa kesgich tosh qurollardan, neolit davri jamoalarining kulbasimon turarjoylari qurilishida ishlatilgan daraxtlar va ularning butoqlarini hamda, qamishni kesishda, shuningdek, bo'ya to'qish uchun qamishni g'amlab qo'yish jarayonida keng foydalanilgan.

Ustyurt va Xorazm vohasida o'rganilgan neolit davri makonlaridan xonakilashtirilgan hayvon suyaklari topilgan. Dasht sarhadlarida joylashgan makonlar orasida, Sharqiy Kaspiybo'yidagi Damdamchashma g'or-makonida mil.avv. VII ming yillikka oid, xonaki echki suyaklarining aniqlanganligi, ko'p yillar mobaynida Markaziy Osiyoda ishlab chiqarish xo'jalik sohasi – ilk chorvachilikning paydo bo'lishiga tegishli yagona ma'lumot bo'lib kelgan edi [9,c.13].

XX asr boshlarida Quyi Zarafshon vohasidagi Oyoqogitma neolit davri makonida F.Brunet va M.Xo'janazarovlar xonaki mayda shoxli hayvon suyaklarini topib, Kaltaminor madaniyati boshlang'ich sanasini mil.avv. VII ming yillik bilan belgilashni taklif etishdi[5].

O'rta Zarafshon vohasi Qoratepa tog' tizmasi shimoliy yon bag'irlarida joylashgan Sozog'on, Ochilg'or, Qoraqamar neolit davri makonlarining o'rganilishi natijasida O'.N.Xolmatov, Sazag'on madaniyati jamoalari turmushida o'zlashtirish xo'jalik sohasi ustuvor bo'lganligini uqtirib, shu bilan birga neolit davri madaniyati taraqqiyotining so'nggi bosqichlarida ishlab chiqarish xo'jaligining dastlabki ko'rinishlari namoyon bo'la boshlaganligi to'g'risida masalani ilgari surdi [14,b.33]. Tadqiqotchining fikriga ko'ra, Sazag'on madaniyati makonlari, Uchtut chaqmoqtosh ustaxonasi va Oyoqogitma makoni ma'lumotlari, Zarafshon havzasi Markaziy Osiyoning janubi-g'arbiy hududlari Joytun madaniyati singari neolit davrida eng qadimgi ishlab chiqarish xo'jaligi bo'lgan markazlardan biri ekanligidan guvohlik beradi [11,b.68].

O'.N.Xolmatovning ta'kidlashicha, O'rta Zarafshon vohasi neolit davri makonlarida qo'lga

kiritilgan hayvon suyaklari qoldiqlarining tahlili ular 20 turdan kam bo'lmagan yovvoyi hayvonlarga va 6 turga oid xonaki hayvonlarga mansubligini ko'rsatadi, ya'ni urug'chilik jamoalari hayotida ovchilik, shu jumladan ibtidoiy buqa (tur) ovi katta ahamiyat kasb etgan [14,b.28].

Qoratog'ning janubiy yonbag'rida joylashgan Sarmishsoy darasi (Navoiy viloyati) qoyatosh rasmlarini keng o'rgangan M.Xo'janazarovning yozishicha, neolit davridan Sarmishsoy atroflari kengroq o'zlashtirilib, bu yerda Kaltaminor madaniyatiga mansub ovchilik, baliqchilik va chorvachilikka asoslangan qabilalar yashay boshlagan [15,b.38].

Bizning fikrimizcha, umuman olganda, Kaltaminor madaniyati makonlari yoyilgan O'zbekistonning dasht hududlarida chorvachilikning rivojlanganligi, ehtimoldan xoli emas. Ammo, shu makonlarda turarjoylar aniqlangan bo'lsa-da, lekin xonaki sovliq qo'ylar, echkilarni boqish uchun mo'ljallangan og'il yoki o'rab olingan molqo'ralarning izlari aniqlanmagan. Neolit davri dashtlarda dehqonchilikning dastlabki ko'rinishlari namoyon bo'la boshlaganligi to'g'risida masalaga kelsak, kaltaminorliklarning makonlarida g'alla saqlash uchun foydalanilgan katta o'ralar va maxsus idishlar haqida madaniylashtirilgan arpa yoki bug'doyning don qoldiqlari topilmagan. Aksincha, qo'lga kiritilgan arxeologik materiallar – tosh qurollar, hayvonlar, parranda va baliqlar suyaklari, Xorazm vohasi va qo'shni hududlarda yashagan neolit davri jamoalari o'zlashtiruvchi xo'jaliklar – baliqchilik va termachilik bilan mashg'ul bo'lganlaridan guvohlik beradi [17,b.28].

Xorazm vohasida va Qizilqumdagi neolit davri yodgorliklarida yovvoyi hayvonlarning suyaklari talaygina miqdorda aniqlangan. Ularning orasida ibtidoiy ho'kiz-tur, ohu, qulon, jayron, to'ng'iz, quyon va boshqa yovvoyi hayvonlarning suyaklari mavjud. Ular daryo deltalari – to'qayzorlarda yashovchi bug'u va to'ng'izlar hamda dasht sarhadlarida keng yoyilgan jayron, qulon va sayg'oqlar ming yillar mobaynida ov obyekti bo'lgan.

Shuningdek, xonakilashtirilgan itning suyaklari topilgan. Sarmishsoy qoyatosh rasmlarida buqa-turlar va tog' echkilarini odamning o'q va yoy yordamida hamda itlar ishtirokida ov qilish manzaralari mavjud. Shu qatorda hayvonlarning yirtqichlar – arslon va gepardlar tomonidan ta'qib

etilishi suratlari e'tiborga molik [15,b.37-38]. Ushbu yirtqichlar allaqachon uzoq o'tmishda yo'q bo'lib ketgan.

Janubiy Orolbo'yi Amudaryoning Oqchadaryo deltasi yerlarida kun kechirgan urug'dosh jamoalari, daryo o'zanidan biroz uzoqlashgan qumtepalliklarida o'z turar joylarini bunyod etishgan. Chunki daryo bo'yida yashash hayot uchun xavfli bo'lgan. Daryo toshqin suvlari kulbalarni yuvib ketish xavfi yuqori edi.

Qiyoslash uchun, Quyi Zarafshon vohasida Katta Tuzkon ko'li qirg'og'ida asos solingan Darbozaqir 1 makonining kulbasi to'rt marta suv toshqini tufayli neolit davrida odamlar tomonidan tashlab ketilgan. Tadqiqotchilarning yozishicha, toshqin pasaygach, makon egalari yana o'z o'rniga qaytishgan, negaki, to'qayzorlar va qamishzorga aylanib ketgan ko'l qirg'oqlari ovchilar uchun hayot manbayi bo'lgan [3,b.12-14].

Shu sababli, bunday tabiiy-geografik sharoit, Oqchadaryo deltasi va Zarafshonning quyi oqimi hududlarida ko'proq ovchilikka xizmat qilib, chorvachilikni rivojlantirishga yaroqsiz edi. Dasht yaylovlarida, turarjoylaridan uzoqlashgan holda chorvani boqish usulini kaltaminorliklar bilishmagan.

O'sha zamonlarda yovvoyi fauna juda boy, xilma-xil bo'lib, minglab mayda va yirik shoxli yovvoyi hayvonlar hamda qulon va to'ng'izlar bepoyon dashtlarda, daryo irmoqlari va ko'llar bo'ylarida yashagan. Ularni ovlash tufayli, urug' jamoalari yuqori kaloriyali go'sht mahsulotlari bilan ta'minlangan.

Neolit davrida o'q va yoy bilan ov qilish keng tarqalib, uning usullari takomillashib borgan. Ovchilik sohasida nafaqat o'q-yoydan foydalanish, balki uchlari o'tkir tosh va suyakdan yasalgan nayzalarni ishga solish, hayvonlarning ko'chib yurish va tabiiy suvloq yo'llarida chuqur o'ralar kovlash va ular to'dalarini baqiriq, shovqin bilan qo'rqitib, jar yoqasiga haydash, an'anaviy ov usullari bo'lgan.

Kaltaminorliklarning xo'jaligida baliq ovi katta o'rin egallagan. Jonbos 4 va "Tolstov makoni"da qo'lga kiritilgan ashyoviy manbalarga ko'ra, sanchqi (garpun), changak, suyakdan ishlangan qarmoqlar baliq ovi qurollari vazifalarini bajargan. Changak va garpunlar suv ustida suzib yuruvchi parrandalarni (o'rdak, churrak, baqlan kabi suvda suzadigan qushlarni) ovlash uchun qo'llanilganligi taxmin qilinadi [13,c.144-145].

Bizningcha garpunlar baliq ovi quroli sifatida bugunga qadar o'z ahamiyatini saqlab kelganligini hisobga olib, parrandalarga nisbatan ular yordamida Oqchadaryo havzasida serob bo'lgan cho'rtan va laqqabaliq, sazan, olabug'a va boshqa baliqlarni ovlash qulayroq edi. Shuningdek, garpunlarni ishlatib, qamishdan yasalgan mash'alalar yog'dusi yordamida, sayoz daryo irmoqlarida neolit davri ovchilari kechasi baliq tutishganlari ehtimoldan xoli emas. Shu bilan birga, hozirda jahonning turli mintaqalarida qadimdan xo'jalik an'analarni saqlab qolgan qabilalar orasida, uncha katta va chuqur bo'lmagan suv havzalarida shovqin va tayoqlar bilan suv yuzasiga urib, baliqni to'qilgan savat va to'r hamda qo'l yordamida ovlash tarqalgan. Shunday baliqchilikka oid usulni kaltaminorliklar ham aftidan bilishgan.

XULOSA. Ovchilik va baliqchilik bilan birga, Xorazm vohasidagi neolit davri qabilalarining xo'jalik hayotida tabiatda tayyor oziq-ovqat mahsulotlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etib, iste'molga yaroqli o'simliklarning ildizlari, yovvoyi mevalar va g'alla boshloqlari, qushlar va dasht toshbaqalarining tuxumlari terib olingan. Termachilik mashg'ulotining yana bir amaliy foydasi shundaki, shu soha orqali inson turli o'simliklarning tabiatda o'sish va hosil qilishning jihatlari, ularning foydali va zararli tomonlari, hamda, umuman, don va urug'lar, ildizlar va mevalar to'g'risida amaliy ma'lumotlarga ega bo'lgan [16,b.51]. Biroq, termachilik sohasi yil mavsumlari bilan bog'liq bo'lib, o'simlik mahsulotlarni g'amlab qo'yishga to'g'ri kelgan.

Neolit davrida Kaltaminor madaniyati doirasidagi dasht sarhadlarida ovchilar, baliqchilar va termachilarning turmush tarziga xos "xo'jalik-madaniy tip" shakllangan. Xo'jalik madaniy tiplarning umumiyliigi ko'p jihatdan tabiiy muhit va geografik sharoit bilan belgilangan [2,c.3-25]. Shu tariqa, dashtlarga mansub tabiat xususiyatlari, geografik sharoit, hayvonot va o'simliklar olami, kaltaminorliklarning yetakchi xo'jalik sohaslarining rivojlanishiga ta'sir qilgan. Odatda, ibtidoiy jamiyat tarixida, atrof-muhit ishlab chiqarishning tabiiy-geografik poydevori bo'lib, turlicha tabiiy sharoitda moddiy ishlab chiqarishning xilma-xilligini belgilab bergan. Bu o'z navbatida turli xo'jalik-madaniy tiplarning shakllanishi, taraqqiyoti va almashtirilishiga kor qilgan [1,c.12-13].

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Андрианов Б.В., Брук С.И., Козлов В.И. Этническая география и её место в системе этнографической и географических наук // Проблемы этнической географии и картографии. – М.: Наука, 1978. – С.12-13.
2. Андрианов Б.В., Чебоксаров Н.Н. Хозяйственно-культурные типы и проблемы их картографии // СЭ. – М., 1972. № 2. – С. 3-25.
3. Аскарлов А. Бухоронинг ибтидоий давр тарихидан лавҳалар. – Тошкент: Фан, 1973. – Б. 12-14.
4. Авизова А.К. Трасологический анализ орудий труда. С.17-20.
5. Brunet F. Pour une nouvelle e'tude de la culture neolithique de Kel'teminar Uzbekistan // Paleorient. 2005. Vol. 37. – Pp. 87-106.; Брунет Ф., Хужаназаров М., Хошимов Х. Новые данные к хронологии Кельтеминарской культуры в Узбекистане (VII-IV тыс. лет. до н.э.) // ИМКУ. – Самарканд, 2012. Вып.38. – С.118-125.
6. Гулямов Я. Г., Исломов.У., Аскарлов А. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зарафшана. – Тошкент: Фан, 1966. – С. 90.
7. Коробкова Г.Ф. Орудия труда и хозяйства неолитических племён Средней Азии // МИА. 1981. № 158. – С. 178-179.
8. Массон В.М. Экономика и социальный строй древних обществ. – Л.: “Наука”, 1976. – С. 5-13.
9. Массон В.М. Неолитические охотники и собиратели // Средняя Азия в эпоху камня и бронзы. – М. – Л.: Наука, 1966. – С. 13.
10. Массон В. М. Поселение Джейтун // МИА. 1971. № 180. – С. 134.
11. Сагдуллаев А.С., Холматов. Н.Ў., Абдуллаев. Ў.И. ва бошқ. Марказий Осиёда тарихий-маданий вилоятларнинг шаклланиши ва этник географияси муаммолари. – Тошкент: Университет 2020. – Б.68
12. Толстов.С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. – М. – Л.: АН СССР, 1948. – С.77.
13. Виноградов А.В. Древние охотники и рыболовы...С.136-137.
14. Холматов Н.Ў. Сазагон маданияти ва унинг Ўзбекистон неолит даврида..... Б. 33.
15. Хужаназаров М. Сармишсой (қоятош расмлари, илмий тадқиқотлар). – Тошкент: Нурфайз нашриёти, 2018. – Б. 38.
16. О'zbekiston tarixi I-китоб. – Тошкент: Фан, 2018. – Б. 51.
17. Ўзбекистон тарихи (Хоразм тарихи). XI жилд // Масъул муҳаррир: А.С.Сагдуллаев. – Тошкент: О'zbekiston, 2023. – Б. 28



O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI SHUKRONALIKNI IFODALOVCHI BIRLIKLARNING TARIXIY VA ETIMOLOGIK KELIB CHIQISHI

Rahimova Shahnoza Jo'raqulovna

Termiz davlat pedagogika instituti,
Amaliy ingliz tili kafedrası o'qituvchisi

ИСТОРИЯ И ЭТИМОЛОГИЧЕСКОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ ВЫРАЖЕНИЙ БЛАГОДАРНОСТИ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Рахимова Шахноза Джуракуловна

Термезского государственного педагогического института,
преподаватель кафедры практического английского языка

THE HISTORY AND ETYMOLOGICAL ORIGIN OF EXPRESSIONS OF GRATITUDE IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Rahimova Shahnoza Jo'raqulovna

Termez State Pedagogical Institute,
Teacher at the Department of Practical English



e-mail:

raximovashaxnoza68

@gmail.com

Tel: +998995888525

Orcid: 0009-0007-

5855-1920

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda o'zbek va ingliz tillaridagi minnatdorchilikni ifodalovchi birliklarning tarixiy va etimologik kelib chiqishi o'rganiladi. Tadqiqotda rahmat aytish uchun ishlatiladigan leksik birliklar, iboralar va so'zlar tahlil qilinib, ularning ildizlari va vaqt o'tishi bilan ikkala madaniyatda qanday rivojlanganligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda, bu ifodalarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan madaniy va tarixiy omillar ta'kidlanadi, shuningdek, turli tarixiy davrlar, ijtimoiy me'yorlar va madaniy qadriyatlarning minnatdorchilikni qanday ifodalashga ta'sir qilgani solishtiriladi.

Kalit so'zlar: tashakkur, madaniy kontekst, etimologik, tarixiy, Proto-Germanic, diniy madaniyat, do'stona munosabat, Islom dini.

Аннотация: Данное исследование изучает исторические и этимологические корни выражений благодарности в узбекском и английском языках. Оно анализирует лексические единицы, фразы и слова, используемые для выражения благодарности, с акцентом на их происхождение и развитие во времени в обеих культурах. Исследование выделяет культурные и исторические факторы, повлиявшие на формирование этих выражений, сравнивая, как различные исторические периоды, социальные нормы и культурные ценности влияли на способы выражения благодарности.

Ключевые слова: благодарность, культурный контекст, этимологический, исторический, прагерманский, религиозная культура, дружба, ислам.

Annotation: This research explores the historical and etymological origins of expressions of gratitude in Uzbek and English languages. It examines the linguistic units, phrases, and words used to convey thankfulness, focusing on their roots and development over time in both cultures. The study highlights the cultural and historical factors that shaped these expressions, comparing how different historical periods, social norms, and cultural values have influenced the ways gratitude is articulated.

Key words: gratitude, cultural context, etymological, historical, Proto-Germanic, religious culture, friendship, Islam.

KIRISH(BВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION).

Shukronalikni ifodalovchi birliklar har bir millatning madaniyati, diniy qarashlari va ijtimoiy munosabatlarini ko'rsatib beradi. Tilshunoslikda shukronalikni ifodalovchi birliklar, odamlar ortasida minnatdorchilini bildirish, bir-birlariga bo'lgan hurmat va samimiyligni ifodalashning muhim vositasidir. Ingliz va o'zbek tillari, o'zlarining tarixiy va madaniy kontekstida, minnatdorchilikni bildiradigan bir qator ifodalarni rivojlantirgan. Ushbu maqolamizda ingliz va o'zbek tillaridagi shukronalikni ifodalovchi birliklarning etimologik va tarixiy kelib chiqishi tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Maqolada shukronalikni ifodalovchi birliklarning etimologiyasi va tarixiy rivojlanishini o'rganish uchun turli manbalar, lug'atlar va ilmiy asarlardan foydalanilgan. Quyida bu adabiyotlar ro'yxatidagi asarlarga mos ravishda tahlil keltiriladi. Ushbu asar ingliz tilidagi so'zlarning etimologiyasi va ularning tarixini o'rganishga qaratilgan. Ayto asarida ingliz tilidagi «thank» va «gratitude» so'zlarining kelib chiqishi, ularning Proto-Germanic tiliga borib taqalishi, tarixan qanday rivojlanganligi va ularning zamonaviy ingliz tilidagi ahamiyati haqida keng ma'lumot beradi. Ayniqsa, «thank» so'zining o'ziga xos evolyutsiyasi, bu so'zning o'ylash (thought) ma'nosidan minnatdorchilik ma'nosiga o'tishi bu tadqiqotda alohida ta'kidlanadi. Ayto asarini o'rganish orqali ingliz tilidagi minnatdorchilik ifodalarining ijtimoiy va diniy kontekstlari haqida yaxshiroq tushuncha hosil qilinadi. [1] Crystalning asari ingliz tilining tarixi, leksik va grammatik o'zgarishlari, shuningdek, madaniy va ijtimoiy kontekstdagi roli haqida batafsil ma'lumot beradi. Bu asar, xususan, ingliz tilining semantik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi madaniy, diniy va tarixiy omillarni o'rganishga yordam beradi. Tadqiqotda ingliz tilidagi «thank you» va «thanks» kabi ifodalar zamonaviy ijtimoiy munosabatlar va do'stona aloqalarda qanday ishlatilishini va ular orqali minnatdorchilikni ifodalash qanday an'analarga asoslanganini tushunishga imkon yaratadi. [2] Andreevning asari ingliz tilining tarixiy rivojlanishini o'rganadi, ayniqsa, tilshunoslikning fonetik, leksik va sintaktik o'zgarishlarini tahlil

qiladi. Bu asar ingliz tilidagi minnatdorchilikni ifodalovchi so'zlarning tarixiy o'zgarishlarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega, chunki unda tilning rivojlanishining har bir bosqichida shukronalik ifodalarining qanday shakllanganligi va ularga madaniy ta'sirlar qanday ko'rsatilganligi haqida ma'lumot beriladi. Asar tilshunoslik va etimologiya sohasidagi keng bilimlarni taqdim etadi va tahlil qilishda qo'llaniladi. [3] Ushbu asar o'zbek tilining etimologiyasini o'rganishga bag'ishlangan va unda «rahmat», «minnatdorman» kabi minnatdorchilik ifodalari tahlil qilinadi. Rahmatullayevning asarida o'zbek tilidagi shukronalik so'zlarining arabcha va islomiy kelib chiqishi, ularning tarixiy taraqqiyoti va madaniy kontekstda qanday shakllangani yoritiladi. Asarda o'zbek tiliga arab tilidan kirgan «rahmat» so'zining ma'nosi va ishlatilishidagi o'zgarishlar hamda bu so'zning diniy va rasmiy kontekstdagi o'rni haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. [4]

MUHOKAMA(OБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Ingliz tilidagi shukronalikni ifodalovchi birliklar:

«Thank» so'zi qadimiy ingliz tilidagi «þanc» (o'ylash, minnatdorchilik bildirish) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu so'z Proto-Germanic tiliga borib taqaladi. Ingliz tilida «thank» so'zi minnatdorchilik bildiruvchi eng asosiy ifodadir va hozirda ijtimoiy, kundalik, va rasmiy munosabatlarda keng qo'llaniladi. **Thank (Eski ingliz tili)** — «Minnatdorchilik» tushunchasi zamonaviy ingliz tilidagi *thank* so'zida avvalgi «o'ylash» (thoughtfulness) tushunchasidan kelib chiqqan. Ushbu so'z, asosan, tarixiy Germaniya tilidagi *thank-*, *thengk-* shakllaridan kelib chiqqan, bu shakllar ingliz tilidagi *think* so'zini ham ishlab chiqqan. *Thank* fe'li aslida «fikr» (thought) ma'nosini bildirgan va bu ma'no 12-asrda Injilning tarjimasida uchraydi: «From the heart come evil thanks» (Matto 15:19), bu yerda Authorized Version «Out of the heart proceed evil thoughts» deb tarjima qilgan. «Fikr» ma'nosi «yaxshi fikr, xushmuomala» orqali «minnatdorchilik» ma'nosiga o'tgan.

«Thanks» — bu so'z «thank» so'zining ko'plik shakli bo'lib, qisqacha, norasmiy va ko'proq do'stona munosabatlarda ishlatiladi.

«Gratitude» – grateful – *Grateful* «Grateful» — bu qiziqarli bir sifat turidir. Minnatdor odamda bo'lgan «grate» (rahmat) so'zi endi eskirgan sifat

bo'lib, «yoqimli» va «minnatdor» ma'nolarini anglatadi, bu so'z lotincha "grātus" so'zidan olingan. -ful qo'shimchasi bilan tugaydigan sifatlarning o'zlari odatda nomlardan, nafaqat sifatlardan hosil bo'lishi odatdagi holat emas, va bu holatda, ehtimol, italyancha "gradevole" («yoqimli») so'zining ta'siri bo'lishi mumkin. Lotincha "grātus" so'zi ham «yoqimli», ham «minnatdor» ma'nolarini anglatgan va ingliz tilida "congratulate" (tabriklash), "gratify" (qoniqtirish), "gratitude" (minnatdorchilik), "gratuity" (sovg'a, mukofot) kabi so'zlar bilan birga, shuningdek "grātia" (rahmat) so'zi orqali "grace" (rahmat), "gratis" (bepul) so'zlarini ham bergan.

«I appreciate it» iborasi ingliz tilida ko'proq rasmiy va chuqur minnatdorchilik ifodalash uchun ishlatiladi va bu ibora XIX asrda rivojlanib, zamonaviy ingliz tilida keng qo'llanila boshlagan.

Appreciate so'zi, "appraise" kabi, aslida biror narsaning narxini belgilash tushunchasidan kelib chiqqan. U lotincha "appretiāre" so'zidan keladi, bu esa ad- («yo'nalish», «to») va pretium («narx») so'zlaridan iborat birikma fe'l bo'lib, asosan biror narsaning qiymatini belgilash ma'nosini anglatadi. Ingliz tilida bu so'z «qadrini baholash» ma'nosida ishlatila boshlagach, uning salbiy ma'nosi bilan birga, «yuqori baholash» kabi ijobiy ma'no ham paydo bo'lgan. XVIII asrning oxirlariga kelib, "appreciate" so'zi «qiymatining oshishi» (ko'rinishidan, bu Amerika rivojlanishi) ma'nosini ham o'z ichiga olgan.

O'zbek tilidagi shukronalikni ifodalovchi birliklar: «Rahmat» so'zi arabcha «rahmah» (rahm, shafqat, rahmat) so'zidan olingan. Bu so'z musulmon dunyosining diniy ta'sirida rivojlangan va o'zbek tiliga arab tilidan kirgan.

«Minnatdorman» — bu so'z o'zbek tilining morfologiyasidan kelib chiqqan bo'lib, «minnat» (rahmat) va «dorman» (bo'lish) so'zlaridan hosil bo'lgan. Bu ifoda rasmiy yoki samimiy minnatdorchilikni bildirishda ishlatiladi.

«Shukr» so'zi arab tilidan olingan bo'lib, ayniqsa diniy kontekstda, Allohga shukr qilishda ishlatiladi. Bu so'z o'zbek tilida diniy madaniyatda chuqur ildizlarga ega. (تشکر Tashakkur) minnatdorchilik bildirish, rahmat aytish.

Yaxshi ish, xizmatni taqdirlab bildirigan minnatdorchilik, (tashakkur bildirmoq, aytmok, etmoq). Halol mehnati, be'minnat xizmatlari, tufayli ko'p sonli shogirdlar tashakkuriga, odamlar hurmatiga sazovor bo'lgan... ustozlar oz deysizmi.

Gazetadan. Musofir hayajonlanib, Me'morga qay yo'l bilan tashakkur aytishni bilmadi. Mirmuhsin. Me'mor.

Minnatdorchilik sifatida "Tashakkur, tashakkur! -koshinpaz nihoyatda xursand bo'lib kett. Mirmuhsin. Me'mor.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS).

Ingliz va o'zbek tillaridagi shukronalikni ifodalovchi birliklarning etimologiyasi va tarixiy rivojlanishi ularning madaniy, diniy va ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlarni aks ettiradi. Ingliz tilidagi «thank» va «thanks» so'zlari o'zaro minnatdorchilik va hurmat ifodalash uchun ishlatiladi va keng tarqalgan ijtimoiy an'ana sifatida qadim zamonlardan beri rivojlanib kelgan. O'zbek tilida esa, «rahmat» so'zi arabcha kelib chiqishi bilan diniy va rasmiy kontekstda ishlatilgan. Bu so'z o'zbek tiliga Islom dini orqali kirib, kundalik hayotda keng qo'llanila boshlagan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Ingliz va o'zbek tillaridagi shukronalik ifodalovchi birliklar o'z madaniy va diniy kontekstlariga asoslanib rivojlangan. Ingliz tilidagi birliklar ko'proq ijtimoiy va do'stona munosabatlarga asoslangan bo'lsa, o'zbek tilida diniy ta'sirlar (xususan, Islom dini) shukronalik ifodalarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Tarixiy jihatdan, shukronalikni ifodalovchi birliklar har bir millatning ijtimoiy va madaniy qadriyatlarini aks ettirgan holda, o'z tillarida maxsus o'rin tutadi. Bu birliklarning etimologiyasi va rivojlanishi, shu bilan birga, tillarning o'zaro ta'siri va tarixi haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Andreev V. The Historical Development of the English Language. Oxford University Press. 1998.
2. Ayto John. Word origins: the hidden histories of English words from A to Z. 2005. – 502 p.
3. Ayto John. Word origins: the hidden histories of English words from A to Z. – 251 p.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2003.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. I jild. – Toshkent: Universitet, 2006.

CHALLENGES IN DEVELOPING LANGUAGES FOR BILINGUAL CHILDREN

Turdieva Matluba Isoqjon qizi

Teacher of the department "Teaching English Methodology №1"
Uzbekistan State University of World Languages,

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВ ДЛЯ ДВУЯЗЫЧНЫХ ДЕТЕЙ

Турдиева Матлуба Исоқжон кизи

Преподавательница кафедры методики преподавания
английского языка №1,

Узбекский государственный университет мировых языков,

IKKI TILLI BOLALAR UCHUN TIL O'RGANISHNI RIVOJLANTIRISHDAGI QIYINCHILIKLAR

Turdiyeva Matluba Isoqjon qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Ingliz tili o'qitish metodikasi №1 kafedrasida o'qituvchisi



e-mail:

matlubaxonturdiyeva@gmail.com

Phone: +998903150482

Orcid: 0009-0002-6082-782X

Abstract: The difficulties of defining bilingualism, evaluating language proficiency, navigating sociocultural factors, and overcoming methodological obstacles are all highlighted in this annotation, which explores the intricacies of multilingual child development. In order to properly help multilingual children in their language acquisition and cognitive development, it is imperative to comprehend these challenges.

Key words: Bilingualism, multilingual, re-acquisition, code-mixing, code-switching.

Аннотация: В данной аннотации, исследующей тонкости многоязычного развития ребенка, освещены трудности определения билингвизма, оценки владения языком, ориентации на социокультурные факторы и преодоления методических препятствий. Чтобы должным образом помочь многоязычным детям в освоении языка и когнитивном развитии, необходимо понимать эти проблемы.

Ключевые слова: билингвизм, многоязычие, повторное освоение, кодовое смешение, кодовое переключение.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ikki tillilikni aniqlash, tilni bilish darajasini baholash, ijtimoiy-madaniy omillarni yo'lga qo'yish va uslubiy to'siqlarni bartaraf etishdagi qiyinchiliklar, ko'p tilli bolalar rivojlanishining nozik tomonlari yoritilgan. Ko'p tilli bolalarga tilni o'zlashtirish va kognitiv rivojlanishda to'g'ri yordam berish uchun ushbu muammolarni tushunish juda muhimdir.

Kalit so'zlar: Ikki tillilik, ko'p tillilik, qayta sotib olish, kodlarni aralashtirish, kodlarni almashtirish.

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH). Our world is multilingual in the twenty-first century. Multilingualism has long been accepted in some societies, but it is becoming more prevalent in others as a result of more international mobility. People bring their languages and cultures with them when they relocate, which adds to the linguistic diversity

of the new places they live in. As a result, bilingual communities may form, where youngsters acquire bilingualism organically. Furthermore, children of immigrant families may grow up speaking one language at home and another in the community. As a result, children today are more likely than those in

previous centuries to grow up bilingual rather than monolingual.

The ability to speak or understand two languages is known as **bilingualism**, whereas multilingualism entails being proficient in more than two languages. Children may seem to find learning two languages difficult, yet it is thought that they can pick them up just as easily as learning one. Youngsters usually hear one primary language at home and pick up another through school or social contacts. In the UK, multilingual youngsters typically learn English.

MATERIALS AND METHODS
(**JIITEPATIYA II METOD/ADABIYOTLAR**
TAHLILI VA METODLAR). The ability to use two languages in daily life is known as bilingualism. Around the world, bilingualism is widespread and growing; one in three persons may be bilingual or multilingual [2]. Language contact is common in parts of various continents, such as Africa (South Africa, Senegal), Asia (India, Philippines), Europe (Switzerland, Belgium), and North America (Canada). The states of California, Texas, Florida, New York, Arizona, and New Mexico are home to a sizable (and expanding) population of bilinguals in the US. For instance, it is anticipated that more than half of kindergarten-aged children in California would have spoken a language other than English by 2035 [1].

The potential advantages of early bilingualism have been praised in well-known publications like *The Bilingual Edge* [3] and articles like *The Power of the Bilingual Brain* [4]. One of the most significant advantages of early bilingualism is frequently overlooked: bilingual children will be multilingual, which is beneficial for travel, work, interacting with members of one's extended family, preserving ties to one's family's culture and history, and forming friendships with people from diverse backgrounds. Researchers have examined whether bilingualism offers additional non-linguistic benefits in addition to the apparent linguistic ones [1].

According to a number of research, bilinguals exhibit specific benefits in terms of social comprehension. Given that bilinguals must negotiate a complex social environment where people speak multiple languages, this is quite unsurprising. For instance, bilingual preschoolers appear to be marginally more adept than monolinguals at comprehending the opinions, ideas, aspirations, and

intentions of others [2]. Additionally, young bilingual kids are more sensitive to specific aspects of communication, such voice intonation [2].

DISCUSSION(ОБСУЖДЕНИЕ/МУХОКАМА)

When discussing the topic of difficulties in conceptualizing bilingual children, it's important to take into account a number of factors that may impact their language development and educational experiences. **Multilingualism** is the ability to speak multiple languages, which some children possess. In some cases, multilingual children may experience language delay or disorder, similar to what occurs in bilingualism. We recognize language difficulties in multilingual children when they struggle in all of their languages, including their native language.

Language Delay or Disorder: Children who are bilingual may suffer from a language delay or disorder that impairs their capacity to learn and utilize language. This can happen for a number of reasons, such as a lack of exposure to language input or linguistic structures that differ between their native tongue and the language they are learning [1].

Children that are bilingual frequently move between languages or combine aspects of several languages into a single utterance, a practice known as **code-switching and code-mixing**. These behaviors can occasionally be misinterpreted or seen as an indication of linguistic misunderstanding, even though they are normal and show linguistic flexibility.

Language Dominance and Proficiency: Depending on variables including age of acquisition, exposure to the language, and usage patterns, bilingual children may exhibit varying degrees of proficiency in each of their languages. Teachers can adapt their lessons to each student's unique needs by having a thorough understanding of the language dominance of the students [3].

Cultural Identity and Belonging: Children who are bilingual may have to manage complicated identities that span several linguistic and cultural contexts. Peer connections, familial dynamics, and cultural perceptions of bilingualism can all have an impact on their feeling of identity development and belonging.

Support and Educational Strategies: Teachers are essential in helping bilingual kids succeed academically and enhance their language skills. Promoting bilingualism and bi literacy, offering chances for meaningful language usage in a

variety of circumstances, and cultivating favorable attitudes toward linguistic and cultural diversity are some examples of effective teaching practices [4].

Bilingualism offers many advantages, and it's important to recognize that language difficulties in bilingual children are not solely related to speaking two languages. Children can typically learn two languages as effectively as they learn one. If a youngster encounters linguistic difficulties in their first language, they may also face challenges in their second language. In such cases, consulting a speech and language therapist is recommended to address any underlying language issues. Bilingual kids may have receptive (understanding) or expressive (speaking) language challenges. It's helpful to monitor and document any issues observed in the primary language to advise the speech and language therapist. To ascertain whether the child has any language skills, the therapist will evaluate both the native and second languages [2].

RESULTS (PEZYULTATY/NATIJALAR). A child is considered bilingual when they can speak and understand two languages. Being bilingual is not a language issue. If a child experiences language difficulties in both of their languages, it's classified as a language problem. However, if a youngster suffers with English but not their original language, it's not deemed a language issue or delay. Instead, it may be a natural component of learning a new language, which may be addressed by education and additional exposure to the new language. Our speech and language therapists are qualified to screen bilingual children for language difficulties and give individualized intervention to support the child in managing and overcoming their language challenges.

Teaching multilingual children might present a number of challenges, but you can overcome them by focusing on the following crucial points:

1. Disparities among Children: Children that are bilingual may have different learning styles, cultural norms, and knowledge. This includes giving teachers individualized instruction for their students [3].

2. Language learning procedures: Children may learn a second language and their native tongue in different ways. Teachers must comprehend each student's unique learning style in order to do this.

3. Re-acquisition of the language: Children must re-acquire the language in order to preserve

their degree of reliance. This could serve as an illustration of making the most of the time and experience invested in learning each language.

4. Language reviewing: Up until a certain point, children may struggle to acquire the language. Teachers must maintain and assist pupils in their learning in order to achieve this.

5. Parental partnership: Parents are crucial to the educational process. It is necessary for them to interact, assist their children's learning, and support themselves.

6. Specialization of Learning Texts: Bilingual kids need specialized learning resources. Children should find these resources engaging and comprehensive, according to their individual learning preferences [1].

CONCLUSION (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / XULOSA).

To sum up, the ability to speak and comprehend two languages is known as bilingualism. Although some children may struggle in both languages, bilingualism itself is not a linguistic issue. In this instance, SLT for Kids' speech and language therapists can do an evaluation and offer therapy to improve a child's language use or comprehension as well as boost their self-esteem and confidence when speaking.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ADABIYOTLAR RO'YXATI)

1. Akhtar N., Menjivar JA. Cognitive and linguistic correlates of early exposure to more than one language. In: Benson JB, editor. Advances in child development and behavior. Vol. 42. Burlington: Academic Press; 2012. – pp. 41–78.
2. Barron-Hauwaert S. Language strategies for bilingual families: The one-parent-one-language approach. Clevedon, UK: Multilingual Matters. 2004. – 132 p.
3. Bedore LM, Peña ED. Assessment of bilingual children for identification of language impairment: Current findings and implications for practice. International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. 2008. – P. 1–29.
4. Bialystok E., Craik FIM., Luk G. Bilingualism: consequences for mind and brain. Trends in Cognitive Sciences. 2012. – P. 240–250.

IDIOMATIK BIRLIKLAR RASMIY MULOQOTDA JAMOATCHILIK E'TIBORINI QOZONISH VOSITASI SIFATIDA

Xurramova Mehriniso Akbarovna

Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

ИДИОМАТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ КАК СРЕДСТВО ПРИВЛЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ВНИМАНИЯ В ОФИЦИАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Хуррамова Мехринисо Акбаровна

Магистрант Термезского государственного педагогического
института

IDIOMATIC UNITS AS A MEANS OF GAINING PUBLIC ATTENTION IN OFFICIAL COMMUNICATION

Khurramova Mehriniso Akbarovna

Master's student at Termez State Pedagogical Institute



E-mail:

mekhrinisokhurramova2201@gmail.com

Tel: +998995462201

Orcid: 0009-0002-9716-3561

Annotatsiya: Ushbu maqola idiomatik birliklarning jamoa bo'lib suhbat qurish hamda ommada oldida rasmiy nutq bayon etishdagi ahamiyati va jamoatchilik e'tiborini tortishdagi rolini aniqlashga qaratilgan bo'lib, aniq tahliliy yechim va xulosalarga kelish maqsadida o'rganish obyekti sifatida AQSh prezidenti janob Joe Bidenning jamoatchilik suhbatlari va nutqlari olindi. Shuningdek, ular yordamida idiomatik birlik tushunchasi, uning tilshunoslikdagi yuzaga kelayotgan muammolarni yechishdagi roli hamda vositalik xususiyatlari, idiomatik birliklarning jamoatchilik e'tiborini tortishdagi roli paradigmatic va sintaktik tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Joe Biden, nutq, jamoatchilik, idioma, idiomatik birliklar, semantik tahlil, tavsif va tasnif, fraza, frazema, frazeologik birliklar.

Аннотация: Данная статья направлена на определение значения идиоматических единиц в групповой беседе и публичном выступлении, а также роли привлечения общественного внимания, а также для того, чтобы прийти к четким аналитическим решениям и выводам, публичные выступления президента США г-на Джо Байдена объект исследования и выступления были получены. Также с их помощью парадигматически и синтаксически анализируются понятие идиоматической единицы, ее роль в решении возникающих проблем языкознания и ее медиасвойства, роль идиоматической единицы в привлечении общественного внимания.

Ключевые слова: Джо Байден, речь, публика, idioma, идиоматические единицы, семантический анализ, описание и классификация, словосочетание, фразеология, фразеологизмы.

Annotation: This article is aimed at determining the importance of idiomatic units in group conversation and public speaking, and the role of attracting public attention, and in order to come to clear analytical solutions and conclusions, the public speeches of the US President Mr. Joe Biden are the object of study. and speeches were received. Also, with the help of them, the concept of idiomatic unit, its role in solving emerging problems in linguistics and its media properties, the role of idiomatic units in attracting public attention are analyzed paradigmatically and syntactically.

Key words: Joe Biden, speech, public, idiom, idiomatic units, semantic analysis, description and classification, phrase, phraseological units.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Bugungi kunda yosh avlodning ma'naviy, ijtimoiy-siyosiy savodxonligi yetuk bo'lib yetishishi uchun qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, tilshunoslik sohasida ham til jamiyatning turli sohalari va qatlamlaridagi til bilan bog'liq va yechilishi kutilayotgan ishlar birin-ketin o'z ilmiy yechimlarini topmoqda. Inson paydo bo'lganidan hozirgi kunga qadar insonlar bir guruh va jamoa bo'lib yashashga intilar ekan, ularni nazorat qiluvchi va boshqaruvchi organ mavjud va ushbu organ bugungi kunga qadar tilshunoslar tomonidan har tomonlama o'rganilib kelinmoqda. Siyosatchilar, notiqalar o'zlarining chiroyli nutqlari orqali nafaqat jamoa e'tiborini tortishi, balki ularni o'zlariga ergashtira olishlari lozim. Shu boisdan, ular odamlar oldida nutq so'zlash va ular bilan suhbatlashishga juda katta e'tibor qaratib, ehtiyotkorlik bilan yondashadilar. Nutqning jozibadorligini esa, albatta, turli frazalar, iboralar, maqollar, matallar, hikmatli so'zlar va idiomatik birliklar amalga oshiradi. Biz o'z maqolamizda idiomatik birliklarning ahamiyatini ochishga harakat qildik [2].

Idioma – “A phrase which means something different from the meaning of the separate words from which is formed”, ya'ni yasama frazaning ma'nosi uni tashkil qiluvchi so'zlarning ma'nosidan butunlay boshqa bir ma'noni anglatuvchi birlik deya ta'rif berilgan. [5] Ushbu ta'rifga biz quyidagicha izoh bera olamiz: Idioma – shakliy mazmunini yo'qotuvchi ikki kichik til birliklarining birikishi oqibatida o'zga ma'no hosil qilgan bir kichik til butunligidir.

Bundan tashqari idioma konseptiga bir qator olimlar ham o'z ta'riflarini berib o'tganlar. Jumladan: V.A.Plungyan idiomatiklikni so'zni farqlovchi xususiyatlardan biri deb ta'rif bergan

bo'lsa [6], A.V. Kunin esa alohida shakllangan, turg'un birikma leksemalari butunlay yoki qisman ko'chma ma'noga ega bo'lgan til birliklari deb ta'rif berib o'tgan [4].

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ/LITERATURE ANALYSIS).

Tilshunoslikda idioma, idiomatik birliklarning rivojlanish va o'rganilish ko'rsatkichlari jadal sur'atda o'sib bormoqda. Bugungi kundagi tilshunoslikning ushbu tarmog'ida yuzaga kelayotgan muammolardan biri bu kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishda idiomatik birliklarning o'rnini tashkil etish hamda sohaga oid muammolarni yechishda turli yondashuvlar berishdir. Muammo borasida bir qator xorijiy hamda mahalliy olimlar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Jumladan, Sh. Rahmatullayev, Z. Narimonova, Y. Penxasov, E. Umarov, I. Qo'chqortoyev, H. Qahhorova, M. Husainov, M. Ro'ziqulova, I. Anichkov, A. Reformatskiy, V. N. Teliya, A. V. Kunin, A.I. Smirniskiy, V.A. Plungyan va boshqalar frazeologiya, frazeologik birliklar, idioma va uning birliklari borasida turlicha yondashilgan ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Tahlil qilish obyekti sifatida Joe Bidenning 20.01.2021-yildagi “Inaugural speech” ya'ni “Ochilish nutqi” olinib, undagi idiomatik birliklar semantik va statistik tahlil qilinishi rejalashtirildi [2].

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Joe Bidenning ushbu kichik nutqi asosan xalqni birdamlikka va barcha qiyinchiliklarni yengishda bardoshli bo'lishga qaratilgan va tadbir ochilishidagi nutqi bo'lib, statistik tahlilga ko'ra nutqda 18 ta idiomatik birliklardan foydalanildi. Ulardan 13 tasi fe'lli idiomatik birliklar va 5 tasi otlik birliklardir. Ular:

Idiomatik birlik	Uning o'zbek tilidagi izohi
Look ahead	Oldinga qarab intilmoq, oldinni ko'rmoq
Carry out	Davom ettirmoq
Set sight on	Biror narsaga ega bo'lishga qaror qilmoq
Bottom of sb's heart	Yurakdan, chin dildan
Press forward	Oldinga davom etmoq
Waiting in the wings	Qilish uchun imkon kutish
Tear apart	Parchalamoq (guruhni)
White collar	Offis xodimi, ishchisi
Turn inward	Ichki (xarakter, ruhiyat) ga kirib bormoq
Stand in sb's shoes	Kimnidir ko'zi bilan qaramoq

Year in, year out	Yildan yilga, deyarli har yili
Broken land	Vayron bo'lgan hudud
True colours	Kimnidir haqiqiy xarakteri, asliyati
Rest in peace	Joyi jannatda bo'lish
Pass along	Avloddan avlodga o'tish nimadir
White lie	Arzimas yolg'on, zarar yetkizmaydigan
Look around	Atrofni ko'zdan kechirmoq
A time of testing	Sinov vaqti

NATIJALAR(РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS)

Yuqorida keltirilgan idiomatik birliklarni prezident janob Biden omma oldida so'zlar ekan, nutqining chin yurakdan va samimiy fikrlardan iborat ekanligini yanada ravshanlanishiga hamda aniqlashishiga asosiy tayanch ko'makdosh etib birliklarni olganligini sezish mumkin. Zero, idiomatik birliklarning nutqdagi asosiy vazifasi ularning emotsionalligini oshirishdir. Jumladan: *"If we show a little tolerance and humility, and if we are willing to stand in the other person's shoes, as my mom would say, just for a moment, stand in their shoes."*[2] jumlasiga diqqat bilan e'tibor berar ekanmiz, idiomatik birlikni insoniylik va sabrni ko'rsata bilish hamda insonlarga yordam qo'lini kerakli vaqtda bera olish kabi insoniylik xislatlarini insonlarda paydo qilish maqsadida *"stand in the other person's shoes"* birligini ishlatgan va u birliklar paradigmatic jihatdan bevosita jamoaga ta'sir qilgan. Bundan tashqari, shunchaki yordam so'rash yoki yordam berish ma'nosini beruvchi *"need a help"* yoki *"to help sb"* so'zlarni ishlatish o'rniga *"need a hand"* va *"lend a hand"* birliklarini qo'llagan, bu jamoa e'tiborini tortishga xizmat qilgan.

Xalqning ish bilan ta'minlanganlik va ishsizlik borasida so'z boshlar ekan, ishchi xodimlarni *"white collar"* sifatida, hozirda ish bilan bog'liq holatni tasvirlashda esa *"true colours"* idiomatik birliklaridan foydalangan. *"True colours"* birligi asosan insonning asl yuzini ko'rish, asl ichki xarakteridan xabardor bo'lish ma'nosini anglatga, Janob prezident ushbu birlikni maxsus vaziyatning asl holatini ko'rish ma'nosida qo'llagan va bu ham jamoaning e'tiborini o'ziga tortgan mazmunli nutq bo'lishiga xizmat qilgan.

Bundan tashqari yuqorida qo'llangan birliklarni inson bilan bog'liqligiga ko'ra:

Insonning harakati va holatiga ko'ra idiomatik birliklar: *to stand sb's shoes; to look ahead; to look*

around; to tear apart; white collar; to lend a hand va hokazo;

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Rasmiy muloqot turli siyosiy so'z o'yinlari va qochiriqlarga boy bo'lishi boshqa so'zlashuv turlaridan butunlay ajratib turuvchi asosiy xususiyatlardan biridir. Ayni shu funksiyasi esa siyosatshunos va tilshunoslarning siyosiy nutqda qo'llangan har bir so'z yoki til birligini sinchkovlik bilan tahlil etishni talab etadi. Rasmiy muloqotdan ko'zlangan maqsadlardan eng asosiysi muloqot jarayonida yetarlicha axborot yetkazib berish emas, balki o'z muqolotida jamiyatni o'ylovchi, ularning manfaatlariga to'g'ri keluvchi xatti-harakat qilinayotganligi haqida ma'lumot berishdir. Shu boisdan, siyosiy, rasmiy muloqotlar tilshunoslikning turli jabhalarida tadqiqotning asosiy obyektidir. Idiomatik birliklar qanday nutqda va ko'rinishda bo'lmasin, kishilarning his-tuyg'usiga, ruhiyatiga ta'sir etuvchi vosita sifatida ko'rinadi.

Adabiyotlar ro'yxati (Использованная литература / References)

1. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический и лингвокультурологический аспекты (Язык, Семиотика, Культура). – Москва: Школа, Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
2. Fillmore Ch. J., Kay P., O'Connor M. C. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. //Language, 1988. — vol. 64, N 3. – pp. 501-538.
3. Кунин А.В. Введение. Большой англо-русский фразеологический словарь (Introduction // Large English-Russian phraseological dictionary) – Москва: Русский язык, 1984, – 944 с.
4. Longman dictionary of English Language and Culture. Harlow, Essex, England: 1992. – 1602 p.
5. Плуныян В. А. Общая морфология: Введение к проблематике (General morphology: An introduction to the problem). – Москва: Editorial URSS, 2003. – 384 с.
6. Biden Joe Inaugural speech. Washington DC: White House, 20.01.2021. – 6 p.

Qabul qilindi: 25.12.2024

Chop etildi: 30.01.2025

UDK: 811.161.1

«ИЛИМХАН» ДЭСТАНЫНДА ФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕР

Абдиев Азамат Турганбаевич

Филология илимлериниң кандидаты, доцент

Нуржанова Хурлиман Ергалиевна

*Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты
магистранты*

«ИЛИМХАН» ДОСТОНИДА ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАР

Абдиев Азамат Турганбаевич

филология фанлари номзоди, доцент

Нуржанова Хурлиман Ергалиевна

Нукус давлат педогогика институти магистранти

PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE EPIC OF

«ILIMKHAN»

Abdiev Azamat Turganbaevich

Candidate of Philological Sciences, docent

Nurjanova Hurliman Ergalievna

Master's student of Nukus State Pedagogical Institut

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ЭПОСЕ ОБ

«ИЛИМХАНЕ»

Абдиев Азамат Турганбаевич

Кандидат филологических наук, доцент

Нуржанова Хурлиман Ергалиевна

*магистрант Нукусского государственного
педагогического института*



abdiev79@mail.ru



hurliman.nurjanova@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0002-6747-8298>

Аннотация: Мақалада карақалпак халық дәстаны «Илимхан»да қолланылған фразеологизмлердің лексика-семантикалық өзгешеліктері көріп шығылған. Тийкарынан дәстаннан алынған мысаллар семантикалық тәрәптен төрт топарға бөліп үйренілди.

Гилт сөзлер: лингвистика, лингвофолклористика, лексика, фразеологизм, семантика.

Аннотация: Мақалада қарақалпак халқ достони “Илимхан” да фойдаланилған фразеологизмларнинг лексика-семантик хусусиятлари таҳлил қилинған. Асосан достондаги мисоллар семантик жиҳатидан тўрт гуруҳга бўлиб ўрганилған.

Калит сўзлар: лингвистика, лингвофолклористика, лексика, фразеологизм, семантика.

Аннотация: В статье анализируются лексико-семантические особенности фразеологии, используемой в каракалпакском народном эпосе «Илимхан». В основном примеры в эпосе изучаются с точки зрения семантики, разделенные на четыре группы.

Ключевые слова: лингвистика, лингвофольклористика, лексика, фразеологизмы, семантика.

Annotation: The article analyzes the lexical-semantic features of phraseology used in the Karakalpak folk epic "Ilimkhan". Basically, the examples in the epic are studied in terms of semantics, divided into four groups.

Key words: linguistics, linguo-folkloristics, lexicon, phraseologism, semantics.

Кирисиў. Фолклорлық текстлердин тилин үйрениў тил илиминдеги әҳмийетли мәселелрдин бири болып табылады. Қарақалпақ тил илиминде кейинги жыллары фолклорлық текстлердин тилин үйрениўши лингвофолклористика тараўы кең раўажланып бармақта. Лингвофолклористиканың тийкарғы объекти фолклорлық текстлер болып, лингвистикалық тәрептен оның тилин терең анализлеп үйренеди.

Тийкарғы бөлим. «Илимхан» дәстанының лексика-семантикалық хәм стилистикалық өзгешеликлерин яғный дәстанда қолланылған фразеологизмлер көрип шығамыз.

«Илимхан» дәстаны қарақалпақ халқының қанша жыллар даўамында әўладан-әўладқа өтип киятырған ғәзийнеси, бийбаха мийрасы. Дәстан Қарақалпақ фолклорының 47-томында орын алған.

Илимхан дәстаны 1957-жылы Қурбанбай жыраў Тажибаевтан М.Сейтниязов жазып алған. (Қарақалпақ фолклоры. 100 томлық[3.5].

«Илимхан» дәстанының сөзлик курамында турақлы сөз дизбеклери көплеп ушырасады.

Қарақалпақ тилиндеги фразеологизмлер семантикалық жақтан төрт топарға бөлинип қаралған: фразеологиялық өтлесіўлер, фразеологиялық бирликлер, фразеологиялық дизбеклер, фразеологиялық сөзлер [1.143-144].

Усы көз қарастан алып қарайтуғын болсақ, бизде мақаламызда дәстанда қолланылған фразеологизмлерди семантикалық жақтан төрт топарға бөлип үйрендик.

Фразеологиялық өтлесіўлер. Фразеологиялық өтлесіўлердин курамындағы сөзлер өзлериниң лексикалық мәнисин жойтып, барлығы қосылып бир мәни аңлатады. Дәстанда бундай фразеологизмлер өнимли қолланылған болып, төмендеги мысалларда буны анық көриўге болады.

Мысалы: *Ойнағанда жаным отқа салады (161 бет), Ышқы отына күйип-күйип жаналы (161 бет), Етегине жас толтырып (162 бет) Баўырың қан (162 бет), Мурадына жетиў (165 бет), хайт қойыў, (166 бет) басларына қайғы-зар түсти, (166 бет) жаманын жасырыў. жақсысын асырыў, (167) қайтадан дүньяға келгендей (168 бет), намысты қолдан бермеди*

(167 бет), жүрегим дәрйдай тасты, (168 бет) бүргиттей пәнже салады (172 бет) бул ялғаныш енди тар, еки ашықтың қызыл гүлин терерсен, (173 бет) қан төгерсең араға, (173 бет) қара басқа күн туўды, (173 бет) бағыңың гүли солсын (174 бет), ашылғанда бир гүлиң (175 бет), х.т.б.

Бул мысаллардағы турақлы сөз дизбеклери төмендегише мәнилерди аңлатады.

«Жанын отқа салыў» қыйналыў, «ышқы отына күйип-күйип жаналы» — қыйналыў, «етегине жас толтырыў» — жылаў азапланыў, «баўыры қан болыў» — азарланыў қыйланыў, «мурадына жетиў» — нийетлериниң орынланыўы, «хайт қойыў» — бир орыннан тезлик пенен кетип қалыў, «басларына қайғы-зар түсти» — қыйын жағдайда болыў, жаманын жасырыў, жақсысын асырыў — билдирмеў, «жүрегим дәрйдай тасты» — куўаныў, «қайтадан дүньяға келгендей» — ләззетлениў, куўаныў, «намысты қолдан бермеди» — абырайын сақлап қалды, мәртлик етти, «жүрегим дәрйдай тасты» — куўаныў, «бүргиттей пәнже салады» — душпанлық етиў қыйнаў, еки «ашықтың қызыл гүлин терерсен» — еки инсанды бахытлы етиў, «қан төгерсең араға» — урысыў, «қара басқа күн туўды» — қәуип болды, «бағыңың гүли солсын» — раўажланбаў аўыр күнлер болыў, «ашылғанда бир гүлиң» — раўажланыў бахытлы болыў куўаныў деген мәнилерде жумсалғанын көриўимизге болады.

Фразеологиялық бирликлер турақлы сөз дизбеклериниң курылысындағы сыңарларының биреўи өзиниң жеке турғандағы мәнисин сақлап қолланылады. «Илимхан» дәстанында фразеологиялық бирликлерже ушырасады. Мысалы: *тили шығады (163 бет), кеўлин алып, кеўлин көтерип, бели бүгилип (163 бет), қулақ салып, баўырын көтерип, бетинен қаны қашыў, (164 бет), дүрсилдеди жүрегим (164-бет) кеўлин ашып, көзи жанып, (165) аўыздан сөзди орып, (166 бет) мийри қанады (167 бет) көзин сүзип, қасын қағып, (170 бет), көзин таслап .*

Бул мысаллардағы фразеологизмлер төмендегише мәнилерди аңлатады. «тили шығады» — сөйлейди, «кеўлин алып» — «кеўлин көтерип» — куўантып, «бели бүгилип» — еңкейип, «баўырын көтерип» — орынан турып, «бетинен қаны қашыў» — шаршаған

наўқасланған, «дүрсилдеди жүрегим» — қорқыў, кеўлин ашып-ишиндегилерин айтыў, мийриман болыў, «көзи жанып» — қуўанып, «аўыздан сөзди орып» — не айтар екен деп күтиў, «мийри қанып» — жақсы көриў, «қозин сүзип» — «қасын қағып» нәзерин итибарын өзине қаратыў, «көзин таслап» — қараў деген мәнилерди аңлатқанын билиўимизге болады.

Фразеологиялық дизбеклер

фразеологиялық дизбеклердин қурылысындағы жеке сыңарларының аңлататуғын мәниси оғада жақын болып келеди. Бул сөз дизбегиниң сыңарлары бир-бирине бағынып, бири екиншисиниң мәнисин толықтырып келеди. Мысалы: *Ақылы сасып, маңлайынан тери төгилип (163-бет) Көргенниң ақылын алыпты, ийним талды, (165 бет), сөздиң соңын ойлайын, (166 бет), кемпирлердиң сөзине, қаншайымжан ермеди (167 бет), аўзына қаратыў, (172 бет) ақылын кеңен кериў, (175 бет) тахтына жүрис баслады (172 бет) мойнын бурды (175 бет)*

Бул турақлы сөз дизбеклери төмендегише мәнилерди аңлатады. «Ақылы сасып» — ойланып қалыў, билмей қалыў, «маңлайынан тери төгилип» — терлеў, ақылын алыў — тыңлаў, кеңесин алыў, «ийним талды» — шаршаў, «сөздиң соңын ойлаў» — ақырын, ақыбетин ойлаў, «сөзге ермеў» — «аўзына қаратыў» — итибарын алыў, «ақылын кеңен кериў» — терең ойланыў, «тахтына жүрис баслады» — урысыў атланыў, орын гөзлеў, «мойнын бурды» — қараў.

Фразеологиялық сөзликлер. Профессор Е.Бердимуратов қарақалпақ тилиндеги турақлы сөз дизбеклерин семантикалық жақтан классификация жасағанда қарақалпақ тилиндеги нақыл-мақаллар, идиомалар, фразеологизмлердиң айрықша бир түри сыпатында қарап бундай сөз дизбеклерин фразеологиялық сөз дизбеклериниң айрықша бир түри сыпатында қарап фразеологиялық сөзлер деп атайды[1.146].

Илимий мақаламыздың тийкарғы объекти болған «Илимхан» дәстанында бундай сөзлерге көзимиз түседі.

Мысалы ушын:

*Излеген табады жоқтың дерегин
Минген атың кыя дүзде кер болсын,
Айтқан сөзиң хан қасында шер болсын.
Көкке ойнар мәртлер минсе әреби ат,
Хәр бир бендениң жүрегинде барды*

дәрт,

*Сөз дегениң тынлағанға дүр болар
Хан менен хан барысар
Бий менне бий барысар
Көрмегенге көз болсын
Еситкенге сөз болсын.*

Мақаламызда бай ана тилимиздеги сөзлерге өткір мәни, көркем образ бере алатуғын фразеологизмлердиң «Илимхан» дәстанда қолланылыўын көріп шықтық.

Келтирилген мысалларда биз тийкарынан семантикалық тәрептен төрт топарға кириўши турақлы сөз дизбеклерин дәстаннан таўып, бөлип үйрендик.

Бул болса, дәстанлардың тилин үйрениў арқалы сөз лексиконымыз байыўына сондай-ақ, фразеологизмлердиң күнделикли турмысымызда әсиресе бүгингидей информация технологиялары раўажланып атырған заманымызда орынлы пайдаланыўға үлес қосылады.

Пайдаланылған әдебиетлар:

1. Абдиназимов Ш. Лингвофолклористика. Ташкент: Сано-стандарт, 2018. – 183 б.
2. Алламбергенова Г.А. И.Юсупов асарларида фразеологизмларнинг услубий қўлланилиши. Нукус: 2018
3. Қарақалпақ фолклоры. 100 томлық. (47-том). Нөкис: Илим, 2012. – 439 б.
4. Реформатский А.А. Введение в языкознание. М., 1955, 90-95-бетлер.



BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGI MUAMMOLARI

Xalbayeva Gulnoza Arshidinovna
Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali
"Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim, sport" kafedrası
v/b dotsenti



xalbayevagulnoza42@gmail.com

Orcid/0029-0022-119X-5009

ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ДЕТЕЙ К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ

Халбаева Гулноза Аршидиновна
Каттакорганский филиал Самаркандского
государственного университета
Доцент дошкольного и начального образования кафедры
спорта

PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF CHILDREN FOR SCHOOL EDUCATION

Khalbayeva Gulnoza Arshidinovna
Kattakorgan Branch of Samarkand State University
Assistant professor of pre-school and primary education, sports
department

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorgarligining psixologik muammolariga bag'ishlangan bo'lib, maqolada bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishi, ularni bilim olishga bo'lgan qiziqishlari va motivatsiyasini oshirishda maktabgacha ta'lim muassasalarining o'rni haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, bola, maktabga tayyorlash, shaxs, intellekt, innovatsiya, motivatsiya, bilim, ko'nikma, o'qitish ta'limi, mexanizmlar, innovatsion tafakkur, integratsiya.

Аннотация: В данной статье выражены психологические проблемы подготовки детей дошкольного возраста к школьному образованию, в статье представлена информация о роли дошкольных образовательных учреждений в формировании здорового, всестороннего развития ребенка, повышении его интереса и мотивации к получению знаний.

Ключевые слова: дошкольное образование, ребенок, подготовка к школе, личность, интеллект, инновация, мотивация, знания, умения, механизмы, инновационное мышление, интеграция,

Annotation: Psychological problems of preparing children for school education in modern psychology Abstract. This article is devoted to the psychological problems of preparing preschool children for school education. the article provides information about the role of preschool educational institutions in the formation of a healthy, comprehensive development of a child, increasing his interest and motivation to acquire knowledge.

Key words: preschool education, child, personality, intelligence, innovation, motivation, knowledge, skills, mechanisms, innovative thinking, integration.

Kirish. Yangi O'zbekistonda so'nggi yillarda bolalarni maktabga innovatsion tayyorlash asosida

ularni psixologik tayyorgarlik chora-tadbirlarini takomillashtirish davlat siyosatining eng muhim

ustuvor yo'nalishlaridan etib belgilangan bo'lib, zarur huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi: «Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish. «Bog'cha xodimlarining professional tayyorgarligi va mahoratini oshirib borishning takomillashtirilgan tizimini joriy etish; maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida takomillashtirish» [1] konseptual g'oya negizida amalga oshirishga qaratilgan davlat siyosatida inson kapitalini rivojlantirish muhim vazifalar belgilanganligi, ularni amalga oshirishga yetarli asos bo'la oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son «2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori, «O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari», «Ilk qadam» Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi hamda «Ilm yo'li» 6 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash variativ dasturi asosida nazorat qilinadi. Ayni paytda ushbu mezonlar bolalarni maktabga tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan minimal talablar majmuasi hisoblanib, u davlat hujjati sifatida qabul qilingan. Shuningdek, bolalarni maktabga pedagogik-psixologik tayyorlash jarayoni «Bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash» tayanch dasturi asosida amalga oshiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bir qator xorijiy olimlarning ishlarida, bolalarning maktab ta'limiga psixologik tayyorgarligining rivojlanish muammolari bilan bog'liq ko'plab savollar tadqiq qilingan. Jumladan, katta maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini umumnazariy jihatlarini (P.P.Blonskiy, 1997; L.S.Vigotskiy, 1983; V.V.Davidov, 1986; E.Erikson, 1993; J.Piaje, 1969 va boshqalar); bolalarni maktab ta'limiga psixologik tayyorgarligining mazmundor va tarkibiy jihatlarini (M.R.Bityanova, 1998; A.L.Venger, 1988; N.I.Gutkina, 1996; I.V.Dubrovina, 1991 va boshqalar), katta maktabgacha yoshdagi bolalarning maktab ta'limiga psixologik tayyorgarligi

shakllanishining tarkibiy amaliy asoslari (M.Donaldson, 1985; A.N.Leontev, 1975; S.L.Novoselova, 1978; S.L.Rubinshteyn, 1989 va boshqalar); bolalarni rivojlantiruvchi ta'limning gumanistik asoslari (Ye.N.Volkova, 1992; N.F.Vinogradova, 2000; M.Montessori, 1997; K.Rodgers, 1995 va boshqalar)[5].

A.L.Venger nuqtai nazaridan maktabga tayyorgarlik intellektual, motivatsion, hissiy va boshqa yutuqlarning oddiy summasi emas, balki komponentlarning shartli ajratilishi mumkin bo'lgan yaxlit ta'lim sifatida ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan muayyan faoliyatni tartibga solish bilan tavsiflanadi. Bular quyidagilarni o'z ichiga oladi: bolani kattalarning ko'rsatmalariga yo'naltirilganligi va vazifaning holati, muayyan vaziyatni tahlil qilish mexanizmlari va ehtimoliy harakatlar rejasini ishlab chiqish, rejani belgilangan me'yorlarga rioya qilish mexanizmlari, ushbu rag'batni aks ettiruvchi me'yorlar va hissiyotlarga rioya qilishni rag'batlantirish [7]. Shunga qaramay, ta'kidlanganidek, maktab ta'limi uchun psixologik tayyorgarlikni ko'rib chiqishda, zamonaviy psixologiyani o'rganishda muayyan yondashuvlarga qaramasdan, ko'rib chiqilayotgan masala bo'yicha yagona va aniq fikr yo'q.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berish shakllari natijalarga erishish emas, balki bilim, mahorat va ko'nikmalar hosil qilish o'quv faoliyatining maqsadidir. Bu maqsad uning asosiy xususiyatini belgilaydi. Bola rasm chizish jarayoniga qiziqsa va chiroyli chizishga harakat qilsa, bunday jarayon o'yin yoki samarali harakat hisoblanadi. Lekin qachonki bola rasm mashg'uloti vaqtida o'z oldiga ma'lum maqsad qo'ysa, bu harakatlar ta'lim ko'rinishiga ega bo'ladi. Masalan, avvalgilardan yaxshiroq rasm chizish, tasvirni to'g'ri bo'yash yoki tekis chiziqlar chizish ham shunday harakat turlariga kiradi.

Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yin (loto, rasmlar kubiklari har turli ko'rinishlar chiqara bilish, son-sanoq, mozaika, shashka, topishmoqlar kabi) maktabgacha yosh davrida oddiy o'quv topshiriq usuliga ko'ra bilim olishning samaraliroq yo'lidir, didaktik o'yinlar ko'pincha turli vazifalar bilan bog'liq bo'lgan qobiliyatlar va tafakkurlarning rivojlanishiga yordam beradi. Bu jihatdan didaktik o'yinlar katta guruh bolalarini maktabdagi o'qish faoliyatiga tayyorlash vositalaridan biridir. Biroq shu narsani eslatib o'tish

kerakki, bolalarning o'qish faoliyati bevosita didaktik o'yinlardan kelib chiqmaydi.

Tayyorlov guruhlariga borganda o'n ichida tartib bilan sanashga va og'zaki masalalar yechishga o'rgatish bilan bola tafakkurini o'stirish mumkin. Bolalarning ekskursiya va sayllar paytida kuzatuvchanligi ortadi, ular turli narsalarni taqqoslashga, analiz-sintez qilishga o'rganadi. Masalan: boqqa ekskursiyaga chiqqan bolalar bog'ning bir chekkasida yer kovlayotgan toshbaqaning oyoqlarini belkurakka o'xshatsa, ikkinchi bola ekskavatorning kovushiga o'xshatadi. Bunday taqqoslovchi mulohazalar bolalar tafakkurini o'stirishga aktiv ta'sir etadi.

Tahlil va natijalar. Bolaning maktabga yetuklik darajasini aniqlash, ya'ni uni ta'lim olishga tayyormi yoki tayyor emasligini bilish lozim. Buning uchun esa alohida metodikalar mavjud, masalan, bolalar bilan dastlabki tanishish uchun Kern-Yerasik testi, "Uycha", "Grafik diktant", "Torens" metodikalari va boshqa metodikalardan foydalanish ancha qulaydir. Masalan, Kern-Yerasik testiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, bu test 3 ta topshiriqdan iborat:

1. Erkak kishining rasmini chizish.
2. Gapni ko'chirish.
3. Nuqtalarni ko'chirish.

Har bir topshiriq 5 baholi sistema bilan baholanadi va topshiriq natijalari qo'shilib umumiy baho chiqariladi. Agar bola barcha topshiriqlarni bajarishda 3-5 ballgacha olgan bo'lsa, demak bunday bolalarning taraqqiyoti yuqori, ya'ni maktab ta'limiga tayyor deb hisoblanadi. Topshiriqni bajarish jarayonida bola 6-7 ballgacha to'plagan bo'lsa unda maktab ta'limiga tayyorgarlikning o'rta darajasi hamda 8-9 ballgacha to'planganda maktab ta'limiga tayyorgarlikning o'rtadan past darajasi deb olinadi. Bunday bolalar bilan tarbiyachi qo'shimcha mashg'ulotlar o'tkazishi talab etiladi. Agar bola tadqiqot jarayonida 10 va undan ortiq ball olsa, bunday bolalarning psixomotor sohasi to'liq rivojlanmagan deb baholanadi. Biroq, Yerasikning fikri bo'yicha bolalarda test o'tkazilganda yaxshi natija olish bu maktabda yaxshi o'zlashtirishning nisbatan ishonchli asosidir, lekin, yomon natija maktabga tayyor emaslik, yomon o'zlashtirish haqida xulosa chiqarish uchun ishonchli asos bo'lib xizmat qilishi mumkin emas [8].

Maktabgacha tarbiyani rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim bo'ladi:

– malakali tarbiyachi va pedagog kadrlarni ustuvor ravishda tayyorlash;

– maktabgacha ta'limning samarali psixologik-pedagogik uslublarini izlash va joriy etish;

– bolalarni oilada tarbiyalashni tashkiliy, psixologik, pedagogik va uslubiy jihatdan ta'minlash;

– zamonaviy o'quv-uslubiy qo'llanmalar, texnik vositalar, o'yinchoqlar va o'yinlar yaratish hamda ularni ishlab chiqarish;

– maktabgacha tarbiya muassasalarining har xil turlari uchun turli variantlardagi dasturlarni tanlab olish, maktabgacha tarbiyaning barcha masalalari bo'yicha malakali konsultatsiya xizmati ko'rsatish imkoniyatini yaratish.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otadi, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. Shunday ekan, bu tizim faoliyatini yanada kuchaytirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida har tomonlama qulay shart-sharoitlar yaratish, ularga maktabgacha yoshdagi bolalarni keng jalb etish farzandlarimizning barkamol va yetuk shaxs bo'lib shakllanishida muhim o'rin tutadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5198-son farmoni // www.lex.uz
3. Венгерская Л.А. Диагностика учебной деятельности и социального развития детей. - Ну и что?- Академия, 1981. 75 стр.
4. Гуткина Н.И. Психологическая подготовка к школе. - М. НПО "Образование", 1996. 67 стр.
5. Нижегородцева Н. Развитие познавательных процессов и личности в старшем дошкольном возрасте: учеб. пособие. Ярославль, 1996. 35-36 стр.
6. Алферов, А.Д. Психология развития школьников /А.Д.Алферов. - Изд-во: Феникс, 2001. - 384 с. ISBN: 5-222-01226-3

7. Венгер, А.Л., Поливанова, К.Н. Особенности принятия учебных заданий детьми шести лет // Вопросы психологии: науч.жур.- М.: 2003. №4. - С.46-48.

8. Бабкина, Н.В. Оценка психологической готовности детей к школе: учебное пособие для психологов и специалистов коррекционно-развивающего обучения / Н.В. Бабкина. - М.: Айрис-пресс, 2005.-144с. ISBN:5-8112-1315-

9. Xalbayeva G.A. Bolalarni maktabga tayyorlashning innovatsion-psixologik mexanizmlari // Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T., 2023. – 55 b.

10.Muqaddas Kurbanbayeva. BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA SIFATLI VA SAMARALI TAYYORLASH. (2024). *Tamaddun Nuri* *Jurnali*, 4(55),425-28. <https://doi.org/10.69691/Wnanmp84>



**MILLIY MAFKURA JAMIYATNI
MODERNIZATSIYALASHDA INNOVATSION
RIVOJLANISHNI MILLIY QADRIYATLAR BILAN
UYG'UNLASHTIRISHDAGI STRATEGIK
MAQSADI**

*Yuldasheva Matluba Munavarovna
Qo'qon davlat pedagogika instituti
Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari
kafedrasi dotsenti*

**НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕОЛОГИЯ —
СТРАТЕГИЧЕСКАЯ ЦЕЛЬ МОДЕРНИЗАЦИИ
ОБЩЕСТВА, СОЧЕТАЮЩАЯ
ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ С
НАЦИОНАЛЬНЫМИ ЦЕННОСТЯМИ**

*Юлдашева Матлюба Мунаваровна
Кокандский государственный педагогический
институт доцент кафедры национальной
идеи и основы духовности*

**THE NATIONAL IDEOLOGY IS THE STRATEGIC
GOAL OF MODERNIZING SOCIETY, COMBINING
INNOVATIVE DEVELOPMENT WITH NATIONAL
VALUES**

*Yuldasheva Matluba Munavarovna
Department of National idea and Spirituality
basics Professor Kokand State Pedagogical
Institute*



[matlubayuldasheva1974@
gmail.com](mailto:matlubayuldasheva1974@gmail.com)

Tel: 91 693-99-66

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy mafkura jamiyatning barcha qatlamlarini umumiy maqsadlar va qadriyatlar asosida birlashtirishga xizmat qilishi hamda milliy mafkura yosh avlodni jamiyatning faol, mas'uliyatli a'zosi sifatida tarbiyalashda muhim o'rin tutishiga va Milliy mafkura jamiyat a'zolarini modernizatsiyaga faol jalb qilishga undovchi strategik maqsad ekanligiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Milliy mafkura, globallashuv, modernizatsiya, jamiyat, davlat, rivojlanish, yoshlar, strategik maqsad, milliy xarakter, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish muammolari, umuminsoniy qadriyatlar, barqarorlik.

Аннотация: В статье утверждается, что национальная идеология служит объединению всех слоев общества на основе общих целей и ценностей, что национальная идеология играет важную роль в воспитании молодого поколения как активных, ответственных членов общества, и что национальная идеология является стратегической целью, которая поощряет активное участие членов общества в модернизации. Основное внимание уделяется достижению этого.

Ключевые слова: Национальная идеология, глобализация, модернизация, общество, государство, развитие, молодежь, стратегическая цель, национальный характер, проблемы социально-экономического развития, общечеловеческие ценности, устойчивость.

Abstract: This article focuses on the fact that national ideology serves to unite all segments of society on the basis of common goals and values, and that national ideology plays an important role in educating the younger generation as active, responsible members of society, and that National ideology is a strategic goal that encourages the active involvement of members of society in modernization.

Key words: National ideology, globalization, modernization, society, state, development, youth, strategic goal, national character, problems of socio-economic development, universal values, stability.

Kirish (Введение/Introduction). Jamiyat hayotini modernizatsiyalash jarayoni – bu iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalarida jahon miqyosida raqobatbardoshlikni ta'minlash maqsadida amalga oshiriladigan keng qamrovli o'zgarishlardir. Ushbu jarayonda milliy mafkura muhim o'rin tutadi. Milliy mafkura – bu millatning o'ziga xosligini, qadriyatlarini va maqsadlarini ifoda etuvchi g'oyalar tizimi bo'lib, u jamiyatni rivojlantirish va birlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, milliy mafkura jamiyatning barcha qatlamlarini umumiy maqsadlar va qadriyatlar asosida birlashtirishga xizmat qiladi. Bu, o'z navbatida, millat ichida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va modernizatsiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishga zamin yaratadi. Shu boisdan ham “Turli g'oyaviy xurujlar avj olayotgan, ular bizning eng muqaddas g'oyalarimizga va maqsadlarimizga tahdid solayotgan bir paytda fojialar sodir bo'lmasidan ilgariroq uning oldini olishning eng to'g'ri va yagona yo'li ham begona va soxta g'oyalarga qarshi g'oyaviy immunitetni kuchaytirish lozim”[1], – deb yozadi N. Jo'rayev. Xususan, yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda, modernizatsiya jarayonini qo'ydagi funksiyalarga ajratish mumkin: milliy mafkura yo'naltiruvchi funksiyasi. Milliy mafkura jamiyatning modernizatsiya yo'nalishini belgilaydi. U millatning kelajakka bo'lgan tasavvurlarini shakllantirib, strategik maqsadlarni belgilashda asosiy omil hisoblanadi. Masalan, iqtisodiy islohotlar, texnologik rivojlanish yoki ta'lim tizimini yangilashdagi ustuvor yo'nalishlar milliy mafkura bilan uyg'unlashishi kerak.

Motivatsion funksiyasi. Milliy mafkura jamiyat a'zolarini modernizatsiyaga faol jalb qilishga undaydi. Uning asosida shakllangan g'oyalar fuqarolarni o'z salohiyatlarini millat manfaatlari yo'lida amalga oshirishga rag'batlantiradi. Bu inson kapitalini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Himoya funksiyasi. Milliy mafkura jamiyatni tashqi xavf-xatarlardan himoya qilishga xizmat qiladi. Globalizatsiya davrida begona g'oyalarning salbiy ta'siridan milliy o'zlikni saqlab qolish uchun mafkuraviy immunitet zarur. Shu orqali modernizatsiya jarayoni mahalliy o'ziga xoslik va milliy qadriyatlarni yo'qotmasdan amalga oshiriladi. Milliy mafkura jamiyatning ma'naviy va madaniy taraqqiyotini ta'minlaydi. Bu nafaqat milliy madaniyatni boyitadi, balki modernizatsiya jarayoniga muvofiq ko'rinish beradi.

Tarbiyaviy funksiyasi. Milliy mafkura yosh avlodni jamiyatning faol va mas'uliyatli a'zosi sifatida tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Bu, o'z navbatida, modernizatsiya jarayonida yangi bilim va texnologiyalarni egallagan, dunyoqarashi keng yosh avlodni shakllantirishga yordam beradi. Milliy mafkura jamiyatni xalqaro maydonda raqobatbardosh qilish uchun aholini bilimli, innovatsion va yangilikka intiluvchan bo'lishga da'vat etadi. Shu bilan birga, u iqtisodiy va ilmiy taraqqiyotning jadal sur'atlarda kechishiga zamin yaratadi.

Muhokama (Обсуждение / Discussion). Ma'lumki, milliy mafkura tushunchasi milliy siyosiy ilmiy muomalaga nisbatan yaqinda kirib keldi. Bu mamlakatda yashovchi barcha etnik guruhlar va millatlarni birlashtirgan mafkura sifatida barcha fuqarolar tomonidan bir ovozdan qabul qilindi. Milliy mafkura butun jamiyat manfaatlarini ifodalaydi. Shuningdek, milliy mafkura jamiyat axloqiy hayotining hodisasi bo'lish bilan birga milliy mafkura jamiyatning eng xilma-xil ijtimoiy qatlamlari vakillarini yagona maqsad atrofida birlashtira olgan holda dunyo o'zbeklari o'rtasida milliy birdamlikning yangi formulasini yaratdi. Bu mafkuraga xos xususiyatlardan biri o'zbek xalqi milliy mentalitetiga xos xususiyatlarni hisobga olish edi. Milliy mafkuraning diaspora uchun jozibadorligi uning ichki rang-barangligi, konseptual yaxlitligi, milliy o'zini o'zi anglash mezonlari bilan belgilanadi. Milliy mafkura qayerda yashashidan, qanday ijtimoiy muhitda

o'sganidan qat'i nazar, barcha O'zbekistonlarni birlashtira oladigan, milliy birlikni belgilovchi umumiy xususiyatlarni o'zida mujassam etgan milliy tushuncha sifatida shakllangan. Shuni aytish joizki, milliy mafkura odamlarni siyosiy qarashlari, dunyoqarashi, ijtimoiy mavqeyiga qarab farqlamaydi. Bu nafaqat etnik-milliy xususiyatlar, balki vatan oldidagi qarzdorlik omiliga ham asoslanadi.

Zero, milliy mafkuraning yana bir xarakterli jihati shundaki, unda O'zbekiston davlati dunyo o'zbeklarining siyosiy asosi ekanligi haqidagi g'oyani targ'ib qiladi. Mafkuraning mohiyatiga kirib boradigan va uning determinizmini turli hodisalar (mafkuraning ijtimoiy shartlanishi, g'oyalarning paydo bo'lishiga psixologik va aksiologik yondashuvlar) bilan asoslaydigan yondashuvlar bilan bir qatorda baholovchi yondashuvini ham ajratib ko'rsatish mumkin. U mafkuraga tashqi tomondan, shakllangan hodisa sifatida qarashga, unga shaxsning haqiqati, axloqi, erkinligi va fazilatlarini bilan qiyoslab baho berishga chaqiriladi. Shubhasiz, mafkuraning bunday talqini subyektiv va noxolis bo'ladi. Binobarin, «Hech kimga sir emas - biz qurayotgan yangi jamiyat, hayotimizga tobora kirib kelayotgan yangilanish jarayonlari, islohotlarning taqdiri va kelajagi, avvalo, xalqimizning bu o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlashiga, joylarda bu borada odamlarimizning faolligi, ularning dunyoqarashi, ongu tafakkurining yuksalishiga bog'liq»[4].

Mafkuraning baholovchi konsepsiyasining o'ziga xos zaifligi ham shu yerda. Mafkuraning ijtimoiyildizlari va oqibatlarini o'rganishda ojiz bo'lib qoladi. «Mafkura insoniyat ongli tarixining deyarli barcha davrlarida hokimiyat qo'lida kuchli qurol bo'lib kelgan. Albatta, mafkuralarning mazmuni turli yo'nalishlarga ega, ammo ular o'xshash muammolarni hal qiladi. Bular odamlarni yagona bir butunlikka safarbar qilish va ularni keyinchalik integratsiya asosining tashuvchisi bo'lgan hokimiyatdagilar atrofida birlashtirish vazifalaridir. Bular, shuningdek, atrofdagi voqelik hodisalarini sodda va aniq tushuntirish vazifalaridir»[5]. Mafkura tushunchasining tasnifi [6] esa bir muncha murakkab. O'zbek tilining izohli lug'atida «fikir yuritish», «tafakkur», «e'tiqod va maslaklar tizimi» [7. B.558.], sifatida qayd etiladi [8]. Bu tushunchalar birgalikda mafkuraning turli ko'rinishlarini yoritib beradi. Mafkura shaxsning shaxsiy qarashlaridan tortib, jamiyat darajasidagi siyosiy, ijtimoiy va madaniy tizimlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, mafkura jamiyatda insonlar o'rtasida o'zaro birlik, hamjihatlik va maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. U muayyan bir zamon va makonning tarixiy, madaniy hamda ijtimoiy xususiyatlarini aks ettiradi. Adabiyotlar tahlili va metod (Литература и метод / Materials and methods). Nyu-Yorkda Daniyel Bell bu g'oyani ishlab chiqishga va uni nazariya sifatida taqdim etishga harakat qilgan. Aslida, texnologik determinizm nuqtayi nazaridan u ijtimoiy-madaniy voqelikni tushuntirishga va ijtimoiy-tarixiy jarayonni tushunishga yondashadi [9]. Jamiyat taraqqiyotining postindustrial bosqichining siyosiy sohadagi asosiy xususiyati, Daniyel Bellning fikricha, boshqaruvning mulkchilikdan ajralishi, plyuralistik demokratiya va «meritokratiya»dir [10]. Uning fikricha, meritokratiya postindustrial rivojlanishning eng muhim tarkibiy qismi sifatida jamiyatni boshqarishning tubdan yangi usuli hisoblanadi, chunki hokimiyat funksiyalarini yuboruvchi qatlam mafkura va siyosatdan butunlay xoli bo'lgan holda, endi jamiyatning tor manfaatlarini ko'zlab ishlamaydi, muayyan sinf (masalan, kapitalistlar), lekin butun jamiyatga xizmat qiladi. Bu, xususan, D.Bell tomonidan haqiqatda tushunilgan postindustrial jamiyatda, umuman olganda, ilmiy-texnika inqilobining bevosita ta'siri ostida zamonaviy kapitalizmning oddiy o'zgarishi sifatida barcha sinfiy qarama-qarshiliklarning oxir-oqibat yo'q qilinishini anglatadi. Bu holat "postindustrial jamiyat" nazariyasi tarafdorlarining ko'pchiligida shubha uyg'otdi. Chunki mafkuraning ijtimoiy ahamiyatini, ayniqsa, mafkura orqali ular asosan «parchalayotgan» jahon hamjamiyatini tushunib, uni siyosiy lashtirib, kapitalistik jamiyat asoslarini, marksizm-leninizm mafkurasiga putur etkazgan. Shuningdek, 50-yillarning oxiri XX asrning 60-yillari boshidan boshlab jamiyatlarning ijtimoiy tuzilishini "eroziya" qilish va sinfiy nizolarni huquqiy mexanizmlar yordamida hal qilish uchun katta imkoniyatlar ochgan ilmiy-texnikaviy inqilob sharoitlari bilan chambarchas bog'liq. G'arb siyosatshunosligining taniqli vakillari mafkura asri o'tmishda qoldi, degan ishonch bor edi. Amerikalik sotsiolog Edvard Albert Shilz birinchi bo'lib «mafkuralarning tugashi» haqidagi shiorni ilgari surdi[11]. «Deideologizatsiya» konsepsiyasining mualliflari Edvard Albert Shilz bilan birga S.M.Lipset AQShda, R.Aron va J.Furastiyer Fransiyada mashhur bo'lgan. Zero, mafkuraning asosiy mezonini uning ilmiy obyektivlikdan chetga chiqishi deb hisoblangan. Va shunday ekan, mafkura sotsiologiya va boshqa fanlarga kirib borar ekan, na obyektiv ijtimoiy nazariya, na obyektiv tabiiy fan bo'lishi mumkin. Bundan mafkuralarning hukmronligiga chek qo'yish kerak degan xulosa kelib chiqdi. Shu munosabat bilan «ideologizatsiya»

tushunchasi paydo bo'ldi. S.M.Lipset, XX asrning o'rtalariga kelib, zamonaviy sanoat jamiyati o'z muammolarini mafkuraviy dogmalardan tashqarida hal qila oladi. E.Shills bunday jamiyatda zarur bo'lgan sof, qadrsiz ijtimoiy fanni asoslashga harakat qildi[12].

“Deideologizatsiya”ning ikkita manzili bor edi: ilmiy-texnikaviy ziyolilar va “iste'molchi shaxs” turini o'zida mujassam etgan oddiy aholi. Ilmiy-texnik ziyolilar uchun yangi kontekstning pozitivistik qarashlari. Mazkur fikrlar – aniq bilim ideali bo'lib, unga tayangan holda texnokratlar jamiyati o'zini “an'anaviylar” – chap va o'ng mafkuraviy qanotlarning ma'naviy va mafkuraviy senzurasidan himoya qildi. “Mafkuradan chiqarish” tarafdorlarining shiori tezis edi: mafkuraviy “chap”lar ijtimoiy inqilob orqali erishmoqchi bo'lgan hamma narsaga ilmiy-texnikaviy inqilob orqali ancha samarali erishiladi.

Shuningdek, “Deideologizatsiya” tushunchasini, albatta, bir mafkurani boshqasiga almashtirishga urinish deyish mumkin. Shunisi e'tiborga loyiqki, hatto birinchi marta “mafura tugashi”ni e'lon qilganlar ham keyinchalik o'z bashoratlaridan voz kechishga majbur bo'lishdi. Shunday qilib, faqat iqtisodiy inqirozlar va eski tizimlarning “normativ og'ishlari”ga javob. Amerikalik siyosatshunoslar Gen L.Koyen va E.Aratoning fikriga ko'ra, bu harakatlar aniq maqsadlarga ega edi, umumiy qadriyatlar hamda manfaatlar aniq ifodalangan va oqilona belgilangan strategiyalarga ega edi”, ya'ni ular chuqur mafkuraviy siyosiy platformaga ega bo'lganlar[13]. Jahon siyosiy jarayonidagi bunday hodisalarga munosabat sifatida mafkuraning ijtimoiy taraqqiyotdagi o'rni va ahamiyatini yuksaltiruvchi “qayta mafkuralashtirish” tushunchasining paydo bo'lishini ko'rib chiqish mumkin.

“Reideologizatsiya”ning yetakchi nazariyotchilari (xuddi shu R.Aron, D.Bell, O.Lemberg, R.Nisbet va boshqalar) hozirgi zamonda kashf etilgan va faollashgan, hozirgacha uxlab yotgan mafkuraning tez yangilanishi sodir bo'layotganini e'lon qilishdi. Shuningdek, mafkuraviy resurslar, kapitalizm mafkurasining safarbarlik kuchiga o'tgan o'n yilliklarda yo'qolgan ishonch mustahkamlanmoqda. Mafkuradan chiqarish nazariyasi asoschisi D.Bell mafkuraviy omillarni jamiyat hayotidan chiqarib bo'lmaydi, degan xulosaga keldi va eski mafkuraning tugashi yangi mafkuraning paydo bo'lishini taqozo etadi, degan fikrni ilgari surdi. “Qayta mafkuralashtirish” konsepsiyasi siyosiy va ijtimoiy hayotning xalqni kelajak, barqaror va istiqbolli taraqqiyot yo'lida, aniq ongli maqsad yo'lida birlashtiruvchi mafkuraga bog'liqligini tan oldi. Uning tarafdorlari hatto qadimgi Rim faylasufi Senekaning so'zlarini takrorlay boshladilar. G'arb siyosiy adabiyotida qayta mafkuraviy yo'nalish bilan bog'liq holda R.Aron, Z.Bjezinskiy, D.Bell, S.M.Lipset, E.Shills va boshqalar “mafkuraning pasayishi” haqida gapirganda, Z.Bjezinskiy “mafkuraning tanazzulga uchrashi” deganda u faqat dogmatizmni, tizimlashtirish istagini tushunganini tushuntirdi. D.Bell “mafkuraning tugashi”ni tahlil qilish barcha ijtimoiy ziddiyatlarning yo'q bo'lib ketishini anglatmasligini ta'kidlaydi. Barcha reideologlar o'z bayonotlarida bir ovozdan: zamonaviy dunyoda g'oyalarning roli ortib bormoqda degan xulosaga keladilar [14].

1960-yillarning boshlarida G'arbda D.Bell e'lon qilgan “mafkuraning tugashi” shioriga zid ravishda diametral qarama-qarshi jarayonlar parallel ravishda o'sib bordi[15].

XYIIOCA (3AKJIIOЧЕНИЕ/CONCLUSION) Modernizatsiyalashda ta'lim va ilm-fan ustuvor ahamiyatga ega. Milliy mafura bu sohalarida millatning intellektual salohiyatini oshirish uchun zarur g'oyalar manbai bo'ladi. U yoshlarga o'z tarixini va madaniyatini bilgan holda global tendensiyalarga moslashish ko'nikmalarini beradi. Shu bilan birga, modernizatsiyalashda ta'lim va ilm-fan ustuvor ahamiyatga ega. Milliy mafura bu sohalarida millatning intellektual salohiyatini oshirish uchun zarur g'oyalar manbai bo'ladi. U yoshlarga o'z tarixini va madaniyatini bilgan holda global tendensiyalarga moslashish ko'nikmalarini beradi. Shuningdek, ilm-fan rivoji uchun yangilikka ochiqlik va ijodkorlikni qo'llab-quvvatlaydi. Axborot texnologiyalari asrida milliy mafura jamiyatni zararli va begona mafkuralar ta'siridan himoya qilishda muhim vositadir. U axborot maydonida milliy manfaatlarni ilgari suruvchi omil sifatida ishlaydi. Ommaviy axborot vositalari orqali milliy qadriyatlarni targ'ib qilish va yoshlarni mafkuraviy immunitetga ega bo'lishga undash muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, milliy mafura jamiyatni modernizatsiyalashda strategik yo'nalishlarni belgilab, ularni amalga oshirishda boshqaruvchi va yo'naltiruvchi rolni bajaradi. U jamiyatni birlashtiruvchi, motivatsiya beruvchi va kelajak sari ilhomlantiruvchi kuch sifatida harakat qiladi. Shu bois, milliy mafkurani rivojlantirish va uni barcha ijtimoiy sohalar bilan uyg'unlashtirish zamonaviy jamiyatning barqaror taraqqiyoti

uchun muhim shartlardan biridir. Milliy mafkura asosida jamiyatni modernizatsiyalash jarayonida innovatsion rivojlanishni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirgan holda, millatning ma'naviy va moddiy farovonligini ta'minlash – muhim strategik maqsaddir.

Adabiyotlar ro'yxati (Использованная литература / References):

1. Жўраев Н. Мафкуравий иммунитет. – Т.: Маънавият, 2001. – 9-10-б.
2. Каримов И. А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш - устувор вазифамиздир. -Т.: Ўзбекистон, 2006. -Б. 3.
3. Хомяков С. В. Методы формирования национальных идеологий // Власть. 2017. Том 25. № 1. С. 173-176.
4. "Тасниф" (арабча) - "танлаб олиш; турларга ажратиш". Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. -Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2008. -Б.11.
5. Қаранг: Ўша манба. Ж.2. -Б.558.
6. Қаранг:Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. -Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2008. -Б.41.
7. Белл Даниел. Эпоха разобщенности : размышления о мире XXI века / Даниел Белл, Владислав Иноземцев. - Москва : Свободная мысль : Центр исслед. постиндустриального о-ва, 2007. – 303 с.
8. Белл Даниел. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. Москва: Academia, 2004 (ОАО Можайский полигр. комб.). – 783 с.
9. Парсонс Т., Бейлз Р.уен, Шилз Э. Рабочие тетради по теории действия = Working Papers in the Theory of Action (1953) // Личность. Культура. Общество. 2004. Вып. 1–2; 2005. Вып. 2–3; 2007. Вып. 1–4; 2008. Вып. 1–2.
10. Zubrzycki, Jerzy (January–February 1996). "Edward Shils – a personal memoir". Quadrant. 40 (1–2): 61–63.
11. Коэн, Джин Л. Гражданское общество и политическая теория / Джин Л. Коэн, Эндрю Арато ; Пер. с англ. [Мюрберг И. И. и др.]. - Москва : Весь мир, 2003. - 782 с.
12. Петухов Ю.Д. На Запад! Как нам обустроить Европу и Америку : рус. нац. идея : идеология освобождения человечества от тоталитар. тирании США / Ю. Д. Петухов. – Москва : Метагалактика, 2005 (ППП Тип. Наука). – 382 с.
13. Белл, Даниел. Эпоха разобщенности : размышления о мире XXI века / Даниел Белл, Владислав Иноземцев. – Москва. Свободная мысль : Центр исслед. постиндустриального о-ва, 2007. – 303 с.



TRANSLATIONS OF ENGLISH IDIOMS RELATED TO FIRE AND EMERGENCY SITUATIONS INTO UZBEK LANGUAGE

Maloxat Yulchievna Badalbaeva

Associate professor “Languages” department
Academy of the Ministry of Emergency Situations

ПЕРЕВОДЫ АНГЛИЙСКИХ ИДИОМ, СВЯЗАННЫХ С ПОЖАРАМИ И ЧРЕЗВЫЧАЙНЫМИ СИТУАЦИЯМИ НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Малохат Юлчиевна Бадалбаева

Доцент кафедры «Языки» Академия МЧС

YONG'IN VA FAVQULODDA VAZIYATLARGA OID INGLIZ TILIDAGI IBORALARNING O'ZBEK TILIGA TARJIMALARI

Maloxat Yulchiyevna Badalbayeva

Favqulodda vaziyatlar vazirligi Akademiyasi “Tillar” kafedrasini dotsenti



Phone: +998880750816

Orcid: 0009-0007-6152-2370

Annotation: This article examines the translation of English idioms related to fire and emergency situations into the Uzbek language and their usage in the respective linguistic and cultural contexts. The study aims to explore the challenges that arise during the translation process, how these idioms are adapted, and their appropriateness for B1 and B2 English learners.

Key words: English idioms, emergency idioms, idiomatic translation, cross-cultural communication, idiomatic expressions, B1 and B2 English learners.

Аннотация: В статье рассматривается перевод английских идиом, связанных с огнем и чрезвычайными ситуациями, на узбекский язык и их использование в соответствующих лингвистических и культурных контекстах. Цель исследования — выявить трудности, возникающие в процессе перевода, как эти идиомы адаптируются и насколько они подходят для обучающихся английскому языку уровня B1 и B2.

Ключевые слова: английские идиомы, идиомы чрезвычайных ситуаций, идиоматический перевод, межкультурная коммуникация, идиоматические выражения, учащиеся английского языка уровня B1 и B2.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilidagi olov va favqulodda vaziyatlarga oid idiomalarning o'zbek tiliga tarjimasi va ularning tegishli lingvistik va madaniy kontekstlarda ishlatilishi o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi tarjima jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni, bu idiomlarning qanday moslashtirilishini va B1 va B2 darajadagi ingliz tili o'rganuvchilari uchun ularning mosligini aniqlashdir.

Kalit so'zlar: ingliz idiomlari, favqulodda vaziyatlarga oid idiomlar, idiomatik tarjima, madaniyatlararo muloqot, idiomatik ifodalar, B1 va B2 darajadagi ingliz tili o'rganuvchilari.

INTRODUCTION (ВВЕДЕНИЕ/KIRISH).

Idioms are an integral part of everyday language and communication, often reflecting the cultural,

historical, and social values of a language community. English, as a global lingua franca, contains a rich set of idiomatic expressions,

especially in the context of fire and emergency situations. Translating these idioms into other languages, such as Uzbek, presents unique challenges, as idioms often do not have direct equivalents. This article focuses on English idioms related to fire and emergency situations, comparing their translations and usage in both English and Uzbek. It aims to provide an understanding of how these expressions are adapted and used within their respective cultural and linguistic contexts, making it particularly useful for English learners at the B1 and B2 levels [2].

This study aims to:

Investigate common English idioms related to fire and emergency situations.

Analyze their translations into Uzbek and identify any challenges encountered in the translation process.

Explore how these idioms are used in both English and Uzbek contexts.

Assess how these idioms can be effectively taught to English learners at the B1 and B2 levels [1].

MATERIALS AND METHODS
(**JIITEPATIYA II METOD/ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR**). Idioms are fixed expressions whose meanings cannot be deduced from the meanings of the individual words. According to Newmark (1988), idiomatic expressions are often culture-bound, meaning they carry cultural significance that can make translation difficult. In the context of emergency situations, idioms often evoke vivid imagery that reflects both urgency and the severity of a situation. Fire-related idioms, for instance, are used to describe danger, intensity, and rapid action, while emergency-related idioms typically refer to critical circumstances and solutions. Several studies (e.g., Liu & Zhang, 2012; Clyne, 1991) have highlighted the complexities of idiomatic translation, especially when moving between languages with significantly different cultural backgrounds. Moreover, research into idiomatic expressions in the Uzbek language is limited, making this an important area of exploration [3].

The study follows a qualitative approach, analyzing both English and Uzbek idiomatic expressions related to fire and emergency situations. A corpus of commonly used English idioms is compiled, focusing on their frequency and relevance in daily communication. The translations of these idioms into Uzbek are then examined using available

bilingual dictionaries and context-based usage. Interviews with language instructors and native speakers of both languages are conducted to gain deeper insights into the cultural and contextual differences in the use of these idioms [4].

DISCUSSION(ОБСУЖДЕНИЕ/МУХОКАМА)

Data is analyzed by categorizing the idioms based on their meaning, origin, and usage in each language. The study also considers the potential challenges that learners may face when encountering these idioms, especially in cross-cultural communication. The findings reveal several interesting trends in the translation and usage of fire and emergency idioms between English and Uzbek [5].

English Fire and Emergency Idioms

Examples of common English idioms related to fire and emergency situations include:

«Fight fire with fire» – to use the same methods or tactics as your opponent.

«Play with fire» – to take risks or engage in dangerous behavior.

«Out of the frying pan and into the fire» – to escape one dangerous situation only to find oneself in a worse one.

«A burning issue» – a topic or problem that is urgent and needs immediate attention. These idioms are often used to convey intensity, danger, and urgency, and their meanings are understood contextually [6].

Translations into Uzbek.

The corresponding translations into Uzbek for these idioms often require adjustments for cultural and linguistic equivalency. For example:

«Fight fire with fire» could be translated as «O'tni o't bilan o'chirish» in Uzbek, which carries a similar meaning but may be less commonly used.

«Play with fire» translates to «O't bilan o'ynash» in Uzbek, which is understood metaphorically, though it may not be as frequently used in everyday conversation as in English [7].

«Out of the frying pan and into the fire» can be rendered as «Qozondan o'tga tushish,» but again, this is not a direct idiomatic equivalent, so further explanation is often required.

«A burning issue» can be translated as «Yarqirab turgan masala,» which conveys urgency but might lack the depth of meaning that the English expression carries [4].

Challenges in Translation and Cultural Differences.

One of the main challenges in translating idioms from English to Uzbek is the lack of direct equivalents. While some idioms are translatable with minimal alteration, others require significant modification to preserve the intended meaning. Additionally, the cultural significance of fire and emergencies may differ between the two languages. In Uzbek culture, for example, fire-related metaphors are not as prominent as they are in English, leading to less frequent usage of fire-related idioms [9].

RESULTS (PEZUYL'TATY/NATIJALAR).

Moreover, in the Uzbek language, the use of metaphorical expressions is less common in certain contexts, which may lead to a more literal translation or a complete rephrasing of the idiomatic expression.

Pedagogical Implications for B1 and B2 English Learners.

Teaching fire and emergency idioms to B1 and B2 English learners requires a careful balance of linguistic accuracy and cultural understanding. Teachers should introduce idioms within the context of real-life scenarios, such as discussing emergencies or crisis situations, to help students grasp both the literal and figurative meanings. Emphasizing the use of context and providing a variety of examples can help learners better understand the idiomatic expressions and their cultural nuances [8].

Additionally, learners should be encouraged to explore the differences between English and Uzbek idioms, which can promote cross-cultural awareness and enhance their overall language skills. Exercises such as role-playing, discussions, and translating idioms between the two languages can provide practical exposure to these expressions [7].

CONCLUSION (ZAKLYUCHENIYE/XULOSA)

The translation and usage of fire and emergency idioms between English and Uzbek highlight the complexities involved in cross-cultural and cross-linguistic communication. While some idioms can be directly translated, others require adaptation to fit the cultural and contextual expectations of each language. This study emphasizes the importance of understanding both the linguistic and cultural elements of idioms for language learners, particularly those at the B1 and B2 levels. The research also underscores the need for language educators to incorporate idiomatic expressions into

their teaching strategies, enhancing learners' ability to communicate effectively in real-life situations.

REFERENCES (ISPOL'ZOVANNAYA LITERATURA ADABIYOTLAR RO'YXATI)

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge. 1992.
2. Clyne M. Intercultural Communication at Work: Cultural Values in Discourse. Cambridge University Press. 1991.
3. Colina S. Translating Technical Communication: A Practical Guide. Routledge. 2003.
4. Gumperz J. J. Discourse Strategies. Cambridge University Press. 1982.
5. Hatim B., & Mason I. Discourse and the Translator. Longman. 1990.
6. Ismoilov S. The Role and Importance of Idiomatic Expressions in Translation Activities. Uzbekistan Academy of Sciences, Institute of Language and Literature, 2020. 25(4), – P.45-53.
7. Kohn M. The role of idiomatic expressions in cross-cultural communication. Journal of Communication Studies, 34(2), 2007. – P.34-47.
8. Krennmayr T., Muntigl P., & Krennmayr T. Translation and the construction of idioms in cross-cultural communication. Journal of Pragmatics, 43(7), 2011. – P.1632-1649.
9. Larson M. L. Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence. University Press of America. 1998.
10. Liu D., & Zhang Y. Translation of Idioms in Cross-Cultural Communication. Translation Quarterly, 4(2), 2012. – P.53-68.
11. McCarthy M., & O'Dell F. English Vocabulary in Use: Upper-Intermediate. Cambridge University Press. 2002.
12. McQuillan J. «Teaching idioms: A classroom approach to developing comprehension.» Language Education in Asia, 1(1), 2010. – P.67-82.
13. Newmark P. A Textbook of Translation. Prentice Hall. 1988.
14. Nida E. A. Towards a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. Brill. 1964.
15. Qodirov A. Idiomatic Expressions in Uzbek and English: Translation and Cultural Differences. Tashkent State University, Faculty of Philology, 12(2), 2018. – P.77-85.

KONVERSIYA QUBILISINI IZERTLENIWI

Abdimuratov Turǵanbay Jiemuratovich
 Ájiniyaz atındaǵı NMPI Qaraqalpaq tili kafedrası docent
 w.w.a.

ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССА КОНВЕРСИИ

Абдимуратов Турганбай Жиёмуратович
 В.и.о. доцента кафедры Каракалпакского языка НГПИ
 им. Ажинияза

INVESTIGATING THE CONVERSION PROCESS

Abdimuratov Turganbay Jiemuratovich
 Acting Associate Professor of Karakalpak Language at the
 Azhiniyaz National State Pedagogical Institute



el.pochta:
turanbay.abdimuratov@mail.ru

nomer: 0009-0007-
 3004-779X

Annotaciya: Bul maqalada konversiya qubilisini izertleniwi, basqa sóz jasaw usılları arasındaǵı ornı hám ózgeshelikleri sóz etiledi. Sonıń menen birge sózdiń morfemalıq quramın ózgeripsten jańa mánige iye bolıp basqa sóz shaqabına ótiwi haqqındaǵı pikirler sóz etiledi. Konversiya qubılısı nátiyjesinde atlıq (substantivaciya), kelbetlik (adektivaciya), almasıq (pronominalizaciya) hám ráwishler (adverbializaciya) jasaladı.

Tayanış sózler: adverbializaciya, konverciya, substantivaciya, adektivaciya, transpoziciya.

Аннотация: В статье рассматривается исследования процесса конверсии, его особенности и место среди других способов словообразования. Также в статье говорится о переходе в другую часть речи с новым значением, не изменяя морфемную структуру слова. В результате процесса конверсии образуются имена существительные (субстантивация), имена прилагательные (адъективация), местоимения (прономинализация), наречия (адвербиализация) и самостоятельные части из служебных частей речи (делексикализация).

Abstract: This article deals with the study of the conversion phenomenon, its place and properties among other word formation methods. In accordance with this, there are opinions that the morpheme composition of the word changes and acquires a new meaning and moves to another branch of the word. As a result of the conversion process, nouns (substantivization), adjectives (adjectives), pronouns (pronominalization) and adverbs (adverbialization), auxiliary word branches have been replaced by meaningful word branches (dalexicalization).

Ключевые слова: адвербиализация, конверсия, субстантивация, адъективация, транспозиция.

Key words: adverbialization, conversion, substantivation, addition, transposition.

Til bilimindegi sózlerdiń bir sóz shaqabınan ekinshi sóz shaqabına ótiwi yamasa onıń basqa sóz shaqabı ornında qollanıwı, basqa sóz shaqabınıń formaların qabıl etiwı transpoziciya (latinsha transpositio-almastırıw) dep ataladı. Transpoziciya arqalı sózler bir sóz shaqabınan ekinshi sóz shaqabına affiksler arqalı yamasa hesh affiksleriz (nullik formada) de ótedi. SH. Ballidiń anıqlaması

boyınsha «Transpoziciya - til belgisiniń bir kategoriyadan ekinshi bir kategoriyaga awısıwı». [3]

Sonday-aq sózlerdiń bir sóz shaqabınan ekinshi bir sóz shaqabına ótiwi konversiya (latinsha conversion- aylanıw, ózgertiw) dep te ataladı. Bul haqqında lingvistikalıq enciklopediyalıq sózlikte «Sóz jasawda konversiya - arnawlı sóz jasawshı qosımtalardı qollanıwsız jańa sóz jasaw usılı, yaǵnıy

transpoziciyanıń bir túri, bunda sóz hesh qanday materiallıq ózgerissiz basqa sóz shaqabınıń xızmetin atqaradı hám sol sóz shaqabınıń túrleniw sistemasına iye boladı» - dep aytıladı. [9,235]

Biraq konversiyanı E.S.Kubryakova transpoziciyanıń ayrıqsha tórtinshi tipi dep qaraydı. Konversiyanıń affiksaciyaдан ayırmashılıǵına ayrıqsha toqtap ótedi. Ol affiksaciya hám affiksleriz morfologiyalıq transpoziciya, konversiya sóz jasawda hár qıylı xızmetti atqaradı, yaǵnıy affiksaciya ushın sózdiń dáslepki mánisi ózgeredi hám basqa sóz shaqabınıń xızmetin atqaradı, konversiya ushın kerisinshe sózdiń sırtqı forması ózgermesten ekinshi bir sóz shaqabına ótedi hám bul úzliksiz jáne de uzaq dawam etetuǵın qubılıs. Sonıń menen birge sózdiń dáslepki mánisinen basqa mání dóreydi hám sintaksislik xızmeti ózgeretuǵının dáliyleydi. [8, 76]

Konversiya arqalı sózler ózleriniń sırtqı formasın ózgerter basqa sóz shaqabına barlıq grammatikalıq belgilerin, formaların qabıl etedi, yaǵnıy, konversiya-sóz jasaw usılınıń bir túri, sózlerdiń bir sóz shaqabınan ekinshisine ótiwi nátiyjesinde jańa forma yamasa jańa mánidegi sóz payda etedi. [1, 74]

Konversiyada tek ǵana sózdiń forması yamasa mánisi ózgerip qoymastan sózdiń sintaksislik xızmeti de ózgeriske ushıraydı. Yaǵnıy jańa mánidegi sóz dáslepki sintaksislik funkciyasınan basqa jańa funkciya atqaradı. Máselen: **Jaqsıda** min joq, **júyrekte** sın joq (naqıl-maqal) Bundaǵı «jaqsı», «júyrik» kelbetlikleri substantivlesip atlıq ornında qollanılıp mánisi ózgeriske ushırap qoymay, onıń sintaksislik xızmeti de ózgergen, yaǵnıy ǵápte tolıqlawısh aǵza bolıp kelgen. Tilde tiykarınan feyilden basqa sóz shaqapları hám ayırım kómekshi sóz shaqapları (tirkewish, tańlaq) konversiya arqalı ózgeredi. Ásirese, atlıq, almasıq, kelbetlik hám ráwish sózler ónimli ózgeriske ushıraydı.

Kelbetlikler semantikası jaǵınan atlıqqa jaqın bolǵanlıqtan olar atlıqtıń ornında jiye qollanıladı. Kelbetlik feyillerde funkciyası jaǵınan kelbetlikke jaqın. Sonlıqtan, ol adektivlesiwge beyim boladı. Hal feyil funkcional jaqtan ráwishke jaqın bolıp keledi. Bulardaǵı mánilik qatnaslar kúndelikli sóylew procesinde olardıń ráwishke ótip ketiwine sebepshi boladı.

Tildiń rawajlanıw procesinde is-hárkettiń, qıymıldıń táriypin, belgisin, muǵdar-dárejesin, qalay, qanday jaǵdayda iske asqanın kórsetiw ushın

sóylewshiler hár qıylı sóz shaqaplarınıń túrli-túrli formalarınan paydalanadı. Sol formaların geyparaları, ásirese, waqıt, jaǵday, sapa mánilerin ańlatıwshı sózler jiye-jıye sol mánide qollanılıwınıń nátiyjesinde málim bir sintaksislik xızmettiń dógeresinde toqtasıp, qatıp qataladı. Solay etip, óziniń dáslepki ańlatatuǵın konkret mánisinen ádewir alıslap, ráwish kategoriyasına ótedi.

Feyil is-háreketti bildirip, onıń leksika-semantikalıq belgisi atlıq sózler arqalı konkretlesedi. Sonlıqtan da, ol dara turǵanda basqa sóz shaqabı ornında qollanılıw múmkinshiligine iye emes. Feyildiń betlik emes formaları eki funkciyanı atqarǵanlıqtan olar substantivlik hám atributivlik-pısıqlawshılıq mánige iye boladı.

Konversiyada sóz óziniń sırtqı formasın saqlaǵan xalda basqa mánige iye boladı. Bul jaǵınan olar omonimlerde jaqın. Omonimler sırtqı forması birdey, biraq mánisleri basqa-basqa sózler. Olardıń ayırmashılıǵı: Konversiyaǵa ushıraǵan sóz bir mánige iye boladı. Máselen: substantivlesken kelbetlik hám kelbetlik feyiller predmettiń atamasın bildirip, nominativlik mánige iye boladı. Al substantivlespegen sózler kóp mánige iye bolıwı múmkin. Máselen: «aqılsız», kelbetligi aqlı kemis, jarımes, hesh nárseni túsinebeytuǵın sıyaqlı mánilerdi ańlatsa, al «aqılsız» atlıǵı tek ǵana «aqlı joq adam» mánisin ańlatadı.

Konversiyanıń tiykarǵı ózgesheliklerin tatar tilinde keńirek analiz etiledi. [6, 3-7]. Sonday-aq bul qubılıs haqqında ózbek tilshi alımları arasında da úlken qızıǵıwshılıqlar bar ekenligi kózge tusedi. [7]

Konversiya usılı qaraqalpaq tilinde ayırım izertlew jumıslarında hám maqalalarda ayıp ótilgen. Bul haqqında N.A.Baskakov «Karakalpaksii yazık» miynetinde mánili sóz shaqaplarınıń ózgeriwine qısqa toqtıǵan.[4] Sonday-aq, akademiyalıq grammatikada A.Bekbergenov leksika-semantikalıq usıldı morfemalıq emes usıl dep qarap, ondaǵı hár bir mánili sóz shaqaplarınıń ózgeriwine (substantivaciya, adektivaciya, pronominalizaciya, adverbilizaciya) qısqasha sholıw beriw menen sheklenedi.[5]

Qaraqalpaq tilinde bul qubılıstıń keńirek izertlegen Á.Aymurzaeva boldı. Ol konversiyanıń bir tarmaǵı bolǵan substantivaciyaǵa, atap aytqanda, kelbetlik hám kelbetlik feyildiń substantivlesiwine ayrıqsha toqtadı hám onı hár tárepleme izertledi.[1]. Bul qubılıs boyınsha P.Najimovtıń da ilimiy izertlew jumısında hám maqalalarında sóz etiledi.

[10]. Sonin menen qatar maqala avtorinin da bir neshe usi temaga baylanisli maqalalari basilip shiqqan. [2].

Hazirgi qaraqalpaq tilinde de konversiya arqali sozlerdin jasalivinda ozgesheliklerdi koriwimizge boladi. Konversiya qubilis menen jasalgan sozlerde tomondegidey ozgeshelikler boladi:

1. Sozdin daslepki forması hám dórendi sóz arasında ishki semantikalıq dórendilik qatnas, yaǵnıy materiallıq-semantikalıq baylanıs boladı.

Máselen, atlıq ornında qollanılǵan «qıymılǵan» sózi (qıymılǵan qır asar). Sol máni menen baylanısqan kelbetlik feyil menen de baylanisli.

2. Dórendi sózdin semantikası daslepki semantikasına salıstırǵanda basqasha boladı. Máselen, atlıq ráwishke ótkende yaǵnıy ráwishleskende, ol endi predmetti emes, al hárekettiń belgisin ańlatadı. Mısalı, Bul jurnal ómirde ótirik jazbaydı.

3. Dórendi sózler semantikası boyınsha belgili bir poziciyada qollanıladı. Máselen, atlıq kelbetlikke ótkende barlıq poziciyada atlıqtıń aldında ǵana qollanıladı, al basqa poziciyada ol kelbetlik mánisin joytadı.

4. Sózlerdin paradigması ózgeredi, yaǵnıy jańa sóz ózi ótken sóz shaqabının barlıq grammatikalıq formaların ózine qabil etedi.

Mısalı: **Jaqsınıń** jatı bolmas, **jamannıń** uyatı bolmas (naqıl-maqal)

Konversiya qubilisında eki sózdin baylanısı kózge taslanadı.. Máselen:

1. **Soqır** adam (kelbetlik)

2. **Soqırdın** sońına baq (atlıq)

Ayırım jaǵdaylarda úsh sóz usınday bolıp keledi. Mısalı:

1. **Sulıw** qızlar (kelbetlik)

2. **Sulıwdan** bir nárselerdi soradı.(atlıq)

3. **Sulıw** jazadı (ráwish)

Keltirilgen mısallardaǵı «soqır», «sulıw» kelbetlikleri daslepki jasawshı element bolıp, atlıq hám ráwish ornında kelgenleri sonnan payda bolǵan ekinshi elementler bolıp esaplanadı.

Konversiyanın sintaksislik xızmetin konteks arqalı anıqlaw substantivaciyada ayqın kórinedi. Máselen: «jaqsılar» degen sózde ayılmaǵan predmettin adam ekenligi bilinip turadı. Biraq konversiyaǵa ushıraǵan kelbetlik hám ráwish anıqlawshı bolıp kelgende, anıqlıq bolmaydı:

anıqlawshı atlıqtıń qaysı sóz ekenligi belgisiz bolıp qaladı. Bunday jaǵdayda kóbinese konversiyaǵa ushıraǵan sózdin mánisi anıqlawshı sóz arqalı konkretlestiriledi. Mısalı: Zat kóp, ol **jaqsılardan** tańlap aldı (jaqsıları zattın). Is aqırına kelip qaldı: **kóbi** ketip, **azı** qaldı (kóbi, azı: istin).

Joqarıdaǵı izertlew jumslarınan juwmaq shıǵara otırıp konversiya qubilisının sóz jasawdaǵı áhmiyeti ayrıqsha ekenin kóriwge boladı. Usıǵan baylanisli qaraqalpaq tilinde de konversiya usılı arqalı sóz shaqapları ónimli jasaladı. Qaraqalpaq tilindegi kóp izertlewdi talap etetuǵın konversiya-ónimli qubilis, onıń sóz jasalıwdaǵı ornı, túrleri, morfologiyalıq hám sintaksislik ozgeshelikleri bunnan bılay ele de tereńirek izertlewdi talap etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Aymurzaeva Á. Kelbetlik hám kelbetlik feyillerdin substantivlesivi, Nókis 1992.
2. Ábdimuratov T. Adverbializaciya - sóz jasawdin bir usılı. ÓZRIA QQB Xabarshısı, 2000 N6-7, 113-114-betler; Ábdimuratov T. Ráwishlerdin qalıplesiwinde adverbializaciyanın áhmiyeti. «Türkiy tillerdiń fonologiyası hám morfonologiyasınıń áhmiyetli máseleleri» professor N.A.Baskakovtıń 100 jılıǵına arnalǵan Respublikalıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya materialları. Nókis, 2005, 75-77-betler.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 1955.
4. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык, Морфология том II. Москва 1952.
5. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tilinde sozlerdin jasalıwı. Nókis 1979.
6. Ганиев Ф.А. Конверсия в татарском языке- Советская тюркология, Баку 1990; Ганиев Ф.А. Современный татарский литературный язык. Словообразование по конверсии. - Казань: Издательство "Дом печати", 2004.
7. Гулямов А.К. К вопросу адвербиализация в узбекском языке. Ученные записки. Филологический сборник. Выпуск. 2. Ташкент, 1954.
8. Кубрякова Е.С. Деривация, транспозиция, конверсия,-Вопросы языкознания, 1974, №5
9. Лингвистический энциклопедический словарь, Москва, 1990.
10. Нажимов П. «Конверсия сөз жасау усылы сыпатында». «Өзбекстан Республикасы ИА Қарақалпақстан бөлиминиң Хабаршысы» журналы, 2016, №1. «Қарақалпақ тилиниң сөз жасалыу системасы». Нөкис, «Билим», 2019.

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA FRUSTRATSIYA MUAMMOSINING O'RGANILGANLIK DARAJASI

*Xayrullayev Qodir Zarfulla o'g'li,
Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va
texnologiyalar universiteti*

"Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

THE LEVEL OF STUDY OF THE PROBLEM OF FRUSTRATION IN MODERN PSYCHOLOGY

Khairullaev Kadir Zarfulla ugli

*Tashkent International University of Financial Management
and Technologies*

Teacher of the "Pedagogy and Psychology" department

УРОВЕНЬ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФРУСТРАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

Хайруллаев Кадир Зарфулла угли

*Ташкентский международный университет
финансового менеджмента и технологий*

Преподаватель кафедры «Педагогика и психология»



Elektron pochta:

godirxayrullayev95@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-0481-3439>

Annotatsiya: Ushbu maqolada frustratsiyaning psixologik tushunchasi uning sabablari, ifodalari va zamonaviy psixologiya amaliyoti uchun oqibatlarini bilan birga ko'rib chiqiladi. Maqolada shaxslararo munosabatlar, o'qitish va boshqa voqe'larda frustratsiyaning ta'sir qilish usullarini tushunish imkonini beruvchi zamonaviy tadqiqot natijalariga urg'u beradi.

Kalit so'zlar: frustratsiya, daraja, psixologiya, ta'lim.

Abstract: This article examines the psychological concept of frustration along with its causes, expressions, and implications for modern psychology practice. The article emphasizes the results of modern research, which allows to understand the methods of frustration in interpersonal relations, education and other realities.

Key words: frustration, level, psychology, education.

Аннотация: В данной статье рассматривается психологическая концепция фрустрации, а также ее причины, проявления и последствия для современной психологической практики. В статье акцентируются результаты современных исследований, которые позволяют понять способы фрустрации в межличностных отношениях, образовании и других реалиях.

Ключевые слова: фрустрация, левел, психология, образование.

KIRISH

Hamma joyda keng tarqalgan, ammo murakkab hissiy tuyg'u, frustratsiya zamonaviy psixologiya sohasida katta e'tiborni tortdi. Bir qator hissiy tuyg'ular, ya'ni yengil bezovtalanishdan tortib

chuqur qayg'uga qadar, odamlar kundalik hayotdagi qiyinchiliklarni yengib o'tishlari va bajarilmagan umidlar va to'siqlarga munosabat bildirishlari natijasida yuzaga kelishi mumkin. Xafagarchilik ko'pincha xulq-atvorga, mulohazaga va umumiy ruhiy salomatlikka ta'sir qilishini hisobga olsak,

uning murakkabliklarini tushunish psixologiyani o'rganish va terapevtik davolanish uchun juda muhimdir. Yuqoridagi holatlarda fanda frustratsiya deb ham atash mumkin. Ushbu maqola frustratsiyaa bo'yicha psixologik tadqiqotlar holatini o'rganishga intiladi. Zamonaviy psixologiyada frustratsiya muammosining o'rganilganlik darajasi haqida fikr yuritiladi.

ASOSIY QISM

Frustratsiya (frustratsiyaa ham deyiladi) - bu odamlar o'zlarining maqsadlari, istaklari yoki kutishlariga to'sqinlik qiladigan to'siqlar yoki muvaffaqiyatsizliklarga duch kelganda yuzaga keladigan hissiy javob. Ushbu tajriba yengil bezovtalanishdan tajovuzkor xatti-harakatlar yoki surunkali stressgacha bo'lgan ko'plab reaksiyalarga olib kelishi mumkin. Inson hayotidagi frustratsiyaning keng tarqalgan xususiyatini hisobga olgan holda, u zamonaviy psixologiyaning muhim tadqiqot sohasiga aylandi. Vaqt o'tishi bilan frustratsiyaa nazariyalari sezilarli darajada o'zgardi. Psixoanalitik nuqtai nazar birinchi navbatda intizomni shakllantirdi, chunki Freyd, agar norozilik yetarli darajada davolanmasa, bu nevrozlarga olib kelishi mumkinligini aytdi. Ushbu fikr yanada jiddiy psixologik muammolarni oldini olish uchun hissiy reaksiyalarni aniqlash va ularga qarshi kurashish qanchalik muhimligini ta'kidladi. Dollard va boshqalar 1930-yillarda tajovuzkorlik va frustratsiya o'rtasidagi bog'liqlikni qo'shimcha ravishda o'rgangan va zo'ravonlik reaksiyalari ko'pincha to'sqinlik qilingan ambitsiyalarning natijasi bo'lishini taklif qilgan frustratsiya-tajovuz nazariyasini ishlab chiqdi [1]. Biroq, keyingi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, individual o'zgarishlar bu his-tuyg'ularni tartibga solishda hal qiluvchi ahamiyatga ega va barcha frustratsiyalar tajovuzkorlikka olib kelmaydi. Frustratsiya bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar fikrlar va e'tiqodlarning frustratsiya tajribasiga qanday ta'sir qilishini o'rganadigan kognitiv_xulq-atvor yondashuvlarini o'z ichiga oladi. Kognitiv nazariyalar hodisalarni talqin qilish turli xil hissiy reaksiyalarga olib kelishini ta'kidlaydi. Masalan, o'sish tafakkuriga ega bo'lgan odamlar frustratsiyani yengish uchun qiyinchilik deb bilishlari mumkin.

Shaxs kamolotga erishish muammosi insoniyatning azaliy ezgu niyati bo'lib, ijtimoiy-

tarixiy taraqqiyot davrining barcha bosqichlarida o'zining birlamchiligi, o'ta dolzarbligi bilan alohida ijtimoiy, ma'naviy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy ahamiyat kasb etib kelgan. Xuddi shu boisdan inson shaxsi, uning kamoloti, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, faoliyat, tajriba va intilishning roli masalalari XXI asrda tadqiqot etilishga muhtojdir. Shunga qaramasdan, bir tomondan, insonni o'rganishda differentsiatsiya hodisasi yuz bermoqda, ikkinchi tomondan esa inson taraqqiyotining sintetik (birikuv) tavsifi bo'yicha integratsiya holati ko'zga tashlanmoqda. Inson bir qator fanlarning tadqiqot obyekti ekanligini yig'iq, ixcham, yaxlit tarzda tasavvur etish uchun uni biosotsial va sotsiobiologik jihatdan o'rganish maqsadga muvofiq. Empirik tadqiqotlar, shuningdek, frustratsiyaani boshdan kechirishga yordam beradigan turli omillarni aniqladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, chidamlilik va hissiy barqarorlik kabi shaxsiy xususiyatlar odamning xafa bo'lgan vaziyatlarga qanday munosabatda bo'lishiga ta'sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, atrof-muhit omillari, jumladan, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va vaziyat konteksti, insonning frustratsiyaga dosh berish qobiliyatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu dinamikani tushunish hissiy barqarorlikni oshiradigan va yanada samarali kurash mexanizmlarini rivojlantiradigan tadbirlarni ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

O'zining ijtimoiy ta'lim nazariyasi bilan mashhur Albert Bandura frustratsiyani ko'rish uchun boshqa obyektivni taklif qildi. U odamlarning frustratsiyaga qanday munosabatda bo'lishida kognitiv jarayonlar va kuzatuv o'rganishning rolini ta'kidladi. Banduraning fikricha, odamning xafagarchilikni qanday izohlashi uning hissiy va xulq-atvorini aniqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agressiya bilan oddiy munosabatda bo'lish o'rniga, odamlar frustratsiyani samarali hal qiladigan boshqalarni kuzatish orqali moslashishga dosh berish xatti-harakatlarini modellashtirishni o'rganishlari mumkin [2].

Talabalarning antifrustratsion ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi tahliliy jihatlarini uzoq tarixiy davrdan buyon tadqiqotchilarning diqqat markazidagi muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda olib borgan tadqiqot ishlarimizda antifrustratsion ko'nikmalarni aniqlash borasidagi dastlabki natijalar umumiy xarakterga ega.

Antifrustratsion ko'nikmalar shaxs egallashi lozim bo'lgan muhim shaxs sifatleri mujassamlashtirilgan timsol bilan belgilandi. Uning "Men timsoli", "Men va boshqalar", "Men va jamiyat" munosabatlarda uyg'unlashgan eng muhim shaxs sifatleri o'z aksini topdi. Respondentlar tomonidan keltirilgan natijalarning ko'rsatishicha, antifrustratsion ko'nikmalarni uning psixologik va ijtimoiy kamoloti bilan baholanadigan jihatlari mavjudligi aniqlandi.

Dialektik xulq-atvor terapiyasining (DBT) yaratuvchisi Marsha Linehan hissiy tartibga solish obyektivni orqali frustratsiya tajribasi haqida qimmatli fikrlarni taqdim etdi. Uning ta'kidlashicha, frustratsiya ko'pincha odamlarning hissiy reaksiyalarini samarali boshqarishdagi qiyinchiliklari tufayli yuzaga keladi. Linehan hissiyotlarni tanib olish va tartibga solish bo'yicha ko'nikmalarni o'rgatish tarafdori, bu esa frustratsiyaning intensivligini yumshatishga yordam beradi. Chegaradagi shaxsiyat buzilishidan aziyat chekadigan shaxslar bilan ishlaganda, u aql-idrok va qayg'u chidamlilik kabi kurash strategiyalarini ishlab chiqish odamlarga xafa bo'lgan vaziyatlarga ko'proq moslashishga imkon berishini aniqladi. Linehanning nuqtai nazari terapiyada hissiy ko'nikmalarni o'rgatish, frustratsiyaaga sog'lom javob berish va umumiy ruhiy salomatlik natijalarini yaxshilash muhimligini ta'kidlaydi [3].

Frustratsiya bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar, ayniqsa terapevtik kontekstlarda, amaliy natijalarga ega. Frustratsiya mijozning ruhiy salomatligi va umumiy farovonligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi sababli, psixologlar terapiya paytida uni davolash qanchalik muhimligini tushunishdi. Kognitiv qayta qurish - bu odamlarga qiyin vaziyatlarni qanday tushunishlarini qayta ko'rib chiqishga yordam beradigan usullardan biri bo'lib, natijada ijobiy hissiy reaksiyalar paydo bo'ladi. Bundan tashqari, aql-idrokka asoslangan usullar bezovtalikni bartaraf etishning foydali usullari sifatida mashhur bo'ldi. Odamlar hozirgi ongni mashq qilish orqali o'zlarining hissiy nazorat qobiliyatlarini yaxshilashlari va g'azablanish darajasini kamaytirishlari mumkin. Tadqiqotning yana bir rivojlanayotgan sohasi texnologiya va frustratsiyaaning kesishishini o'z ichiga oladi. Raqamli bo'lib borayotgan dunyoda onlayn o'zaro ta'sirlar ko'pincha texnik qiyinchiliklar yoki virtual aloqalardagi shaxslararo nizolar kabi noyob

frustratsiya manbalarini keltirib chiqaradi. Ushbu zamonaviy frustratsiyaalarning psixologik oqibatlarini tushunish juda muhim, chunki ular ruhiy salomatlik, munosabatlar va ish joyi dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Antifrustratsion ko'nikmalar darajasi quyi va o'rtacha bo'lgan talabalar natijalari talqin qilinganda, statistik jihatdan ahamiyatli ko'rsatkichga ega bo'lgan holat birgina ko'rsatkichda kuzatildi. Psixologik yoshdagi tafovut mavjud bo'lgan sharoitda ijtimoiy yoshda shaxslarda tafovut yoki farqlar kuzatilmayligi mumkin ekan. Bu ijtimoiy yosh alohida mezonlar va shaxs sifatleri bilan bog'liqni ko'rsatadi. Bundan ko'rinadiki, quyi va o'rtacha psixologik yetuk bo'lganlarda psixologik yosh ko'rsatkichlari insonlarda emotsional zo'riqishlarni bartaraf etish, o'zining imkoniyatlari, emotsional intellekt, umumiy intellekt, faoliyat motivlari shakllanganligi bilan bog'lanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, zamonaviy psixologiyada frustratsiya (frustratsiya)ni o'rganish uning ko'p qirrali tabiatini va inson xatti-harakatlarini tushunishdagi hayotiy rolini ochib beradi. Tadqiqotlar rivojlanishda davom etar ekan, u frustratsiyaning nafaqat salbiy his-tuyg'u sifatida, balki individual kurash strategiyalari va psixologik farovonlikka ta'sir qiluvchi muhim omil sifatida tan olish zarurligini ta'kidlaydi. Terapevtik kontekstda frustratsiyaning bartaraf etish hissiy barqarorlikni oshirishi va amaliyotchilar uchun qimmatli tushunchalarni berishi mumkin. Fanda tobora oldinga intilib borar ekanmiz, frustratsiyaani doimiy ravishda o'rganish hayotdagi qiyinchiliklarni qanday qilib samaraliroq boshqarishimiz mumkinligini chuqurroq tushunishga yordam berishda muhim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zander, A. F. (1944). A study of experimental frustration. Psychological Monographs, 56(3), i.
2. Bandura, A., & Hall, P. (2018). Albert bandura and social learning theory. Learning Theories for Early Years, 78.
3. Linehan, M. M., & Wilks, C. R. (2015). The course and evolution of dialectical behavior therapy. American journal of psychotherapy, 69(2), 97-110.

MODALLIQTIN ANALITIKALIQ FORMALARI

Mustafayeva Altingul Jumanazarovna
Ózbekstan Respublikasi Ilimlar Akademiyasi
Qoraqalpogʻiston boʻlimi
Qoraqalpogʻ gumanitar ilmlar ilim-izertlew instituti doktoranti

MODALNING ANALITIK SHAKLLARI

Mustafayeva Altingul Jumanazarovna
O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining
Qoraqalpog'iston bo'limi Qoraqalpog'iston gumanitar fanlar
ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti

АНАЛИТИЧЕСКИЕ ФОРМЫ МОДАЛЬНОГО МОДАЛА

Мустафаева Алтынгүл Джуманазаровна
Докторант Каракалпакского научно-
исследовательского института гуманитарных наук
Каракалпакского отделения Академии наук Республики
Узбекистан

ANALYTICAL FORMS OF THE MODAL MODAL

Mustafaeva Altyngul Jumanazarovna
Doctoral student at the Karakalpak Scientific Research
Institute of Humanities of the Karakalpak Branch of the
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan



e-mail:
Altingul.Mustafaeva@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-6629-6388>

Annotatiya: Ushbu maqolada modallik ma'nosini tushuntirib, analitik shakllarni yaratishga yordam beradigan fe'llar va ularning ma'nolari, shuningdek, turk tillaridagi nisbiy bog'liqlik haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: ko'makchi fe'llar, mayil kategoriyalari, modalning analitik shakllari, grammatik tadqiqot

Аннотация: В этой статье объясняется значение модальности и обсуждаются глаголы и их значения, которые помогают создавать аналитические формы, а также относительная зависимость в турецком языке.

Ключевые слова: вспомогательные глаголы, флективные категории, аналитические формы модала, грамматические исследования

Resume: This article explains the meaning of modality and discusses verbs and their meanings that help create analytical forms, as well as relative dependence in Turkish.

Key words: auxiliary verbs, inflectional categories, analytical modal forms, grammatical studies

Kirisiw. Kómekshi feyillerdiń hár biri ózi qosımsha mánilerdi bildiriw ushın xızmet etedi.
dizbeklesip kelgen tiykarǵı feyil mánisine hár túrli Olardıń hár biri ózine tán qásiyetlerge iye bolıwı

menen birge, olar máni hám wazıypalarındaǵı ulıwmalıq tárepleri menen belgili toparlarǵa da bólinedi. Máselen, ayırımları háreket procesiniń xarakteristikasını kórsetse, ayırımları modallıq mánilerdi bildiredi. Bir jetekshi feyilge hár qıylı formadaǵı bir neshe kómekshi feyiller tirkeliwi de múmkin [4.148].

Feyildiń analitikalıq formasın jasawda tiykarǵı feyil menen birge dizbeklesip keliwshi kómekshi feyillerdiń ayırım túrleriniń sóylewshiniń háreketke bolǵan túrli múnásibetin kórsetiwshi mánileri- modallıq mánileri bolıp tabıladı. Ádebiyatlar hám metodlar: Til biliminde feyil sóz shaqabında analitikalıq usıl máselesi áhmiyetli máselelerden esaplanadı. Túrkiy tillerinde analitikalıq feyil formaların úyreniw tariyxı shama menen úsh ásirde beri dawam etip kiyatır. XVIII ásirde grammatikada túrkiy tillerindegi feyillerdi analizlew barısında tiykarǵı hám kómekshi feyilden ibarat ayırım analitikalıq formalardı belgilep ótedi. Feyillerde analitikalıq usıl tiykarǵı feyil menen kómekshi feyildiń dizbeginen boladı. Kómekshi feyiller tiykarǵı feyilge qosımsha grammatikalıq máni júkleydi. Til biliminde kómekshi feyiller boyınsha islengen ilimiy miynetlerden qarastırǵanıımızda, qazaq tilinde I.Mamanovtıń «Вспомогательные глаголы в казахском языке», ózbek tilinde A.Hojiev «Ўзбек тилида кўмакчи феъллар» kitabında kómekshi feyillerdiń mánilik ózgeshelikleri haqqında keń maǵlıwmatlar berilgenin kóremiz. Qazaq til biliminde kómekshi feyiller boyınsha izertlep, olardıń bir tártipke túsiriliwine úles qosıwshı ilimpazlardan Q.Jubanovtı, N.Sawranbaevtı, Isqaqovtı kórsetiwge boladı. Olardıń izertleniwine úles qosqan T.Qordabaevtıń miyneti de sóz etiwge ılayıqlı. Ol *jatır, júr, otır, tur* feyillerin máhál kategoriyasındaǵı feyiller dep qaraǵan. Shet tillerinde feyildiń analitikalıq forması boyınsha izertlenilgen jumıslar boldı, kandidatlıq dissertaciya, maqalalar baspada jarıq kórdi. Atap aytqanda. Oleg Velidnikovtıń rus inglis tilinde “Analytical processes in the English languages: History and Perspectives (in Russian) kandidatlıq dissertaciya, Musaev Parviz orudj oǵlınıń Аналитические формы глагола в языках различных типов (На материале английского, азербайджанского и русского языков) (1996) dissertaciyalıq jumısı, Móminova Aziza Odilovnanıń “Аналитические средства обозначающие аспектуальный категории в

тюркских языках” maqalası bar. Sonday-aq, Nigmatullina rawshaniya Abdulxaevnanıń “Структурно семантические особенности сложных глаголов в башкирском языке» (2002) kandidatlıq jumısı, Sultanov Kazim Gadjevichtiń “Аналитические видовременные формы глагола в кумыкском и английском языке” (1996) kandidatlıq dissertaciya bar.

Qaraqalpaq tilinde feyil sóz shaqabı boyınsha Á.Aymurzaev, M.Dáwletov, E.Dáwenov, P.Ayekeevler izertlew jumısların alıp bardı. Biraq kómekshi feyiller hám olardıń mánileri boyınsha arnawlı izertlewler bolmadı. A.Yuldashevтіń “Аналитические формы глагола и тюркских языках» kitabı 1965–jılı Moskva qalasında basılıp shıqtı.

Nátiyje. Jámiyettiń social-ekonomikalıq jaqtan rawajlanıwı belgili dárejede hár bir xalıqtıń tiline de tásir etip otıradı. Bul process tilimizge jańa sózlerdiń, terminlerdiń kelip kiriwine hám til qurallarınıń paydalanıw sheńberiniń keńeyiwine de sebepshi boladı.

Ayırım topardaǵı modal sózler bar bolıp, olar ǵápte qospa feyildiń bir komponenti sıpatında keledi. Ilimpaz R.A.Kamiljanovnanıń kórsetiwinshe, olar komponentli modal sózler bolıp, ǵápte jeke ózi qollanılmastan, feyil sózdiń qatnasında, -sa affiksi yamasa betlik emes feyil formaları menen birge kelip, hár qıylı modal mánidegi qospa feyillerdi jasadı: kerek, zárúr, tiyis, shárt, lazım, dárkár sıyaqlı zárúrlikti ańlatıwshı sózler kiredi [5.18]: Mashinadaǵılar evakuaciya qılınǵanlar *bolsa kerek* (T.Qayıpbergenov). Ol soldat Qaraqalpaqov emes qaraqalpaq soldatı *bolıwı tiyis*. (T.Qayıpbergenov) Usı toparǵa qospa feyil quramına kiriwshi feyildiń mánisine qosımsha máni júkleytuǵın *eken* sózi de kiredi [6.272]: Qapalanba, seni kombinatıń da húrmet *qıladı eken*.

Analiz. Kómekshi feyiller bildiretuǵın modallıq mániler júdá hár qıylı. Modallıq mánilerdi ańlatıw kóz qarasınan kómekshi feyillerdi úlken toparlarǵa ajratıp bolmaydı. Sonlıqtan hár bir kómekshi feyildiń qanday modallıq mánini bildiriwine jeke toqtaymız.

Al kómekshi feyili. Bul kómekshi feyil hal feyildiń –a, -y, affiksleri arqalı jasalǵan túrine dizbeklesip, isley alıw qábileti mánisin ańlatadı: *qıla aladı, jaza aladı, ayta aladı, oqıy aladı*.

Al kómekshi feyili tatar, ózbek, qırǵız hám basqa da túrkiy tillerde keń qollanıladı. Tatar tilinde:

Закир узе ешли ала иде Zakir ózi isley aladı, qırǵız tilinde:шыға аламын-shıǵa alaman, оқўй албадым-oqıy almadım mánisinde qullanıladı [10.26].

Bol kómekshi feyli qumıq, oyrot hám shor tillerinde qullanıladı. Qumıq tilinde:барып бола едім-bara alatuǵın edim, бара болмайдым-bara almadım [1.112]. Oyrot tilinde:мен ону көріп болбой салдым- men onı kóre almadım [2.206].

-a,-y *al* forması ázerbayjan, gagauz, yakut, Chuvash, xakas hám altay tillerinen basqa barlıq túrkiy tillerde usınılıp, feyildiń ayrıqsha belgilerin ózinde jámlestiredi.

Al kómekshi feyli frazeologiyalıq birliklerdiń quramındaǵı bir komponenti bolıp keledi: Sol kórgeninde-aq, qızdı kóz astına alǵan.

Bil kómekshi feyli. Bul da hal feyildiń -a, -y affiksleri menen jasalǵan túrine birigip, bir háreketti qıla alıw mánisin ańlatadı: ajrata biledi, sóylep biledi.

Bol kómekshi feyli. Bul kómekshi feyil de hárekettiń orınlanıwı ushın obiekтив imkaniyattıń bar ekenligi mánisin(múmkinlikti) ańlatadı: oqıp boladı (oqıwı múmkin), ótip boladı (ótiw múmkin, ótiw imkaniyatı bar).

Bol kómekshi feyli atawısh feyil formasındaǵı seplik qosımtalı tiykarǵı feyil menen kelgende., “múmkin” mánisin, bolımsızlıq mánide “múmkin emes” mánisin ańlatıp keledi: aytıwǵa boladı, sóylewge bolmaydı.

A.A. Yuldashevtiń “Аналитические формы глагола в тюркских языках» atamasındaǵı kandidatlıq jumısında modallıqtıń analitikalıq formaları boyınsha kóplegen maǵlıwmatlar berilgen. Olardıń hár birine keń túrde toqtap, sıpatlama keltirilgen. *Bol* kómekshi feyiliniń -ip,-ip,-p qosımtaları menen keliwiniń túrkiy tillerde qullanılıwı hám mánilik ózgesheligine keń toqtap, tómendegishe pikirlerdi bildirip ótken:

Bol kómekshi feyli hal feyildiń -ip, -ip,-p qosımtası menen kelgende, túrkiy tillerde eki túrli variantta qullanıladı: Birinshisi, túrleniwshi, az sandaǵı tillerde, ekinshisi túrlenbeytuǵ ın keń tarqalǵan tillerde kórinedi.

Ayırım tillerde túrleniwshi variant joqarıda ayılǵan imkaniyat, múmkinshilik mánisin berse, basqalarında ózine tán maǵananı ańlatadı. Bul mánidegi forma ózbek, uyǵır, qaraqalpaq hám qazaq tillerinde paydalanıladı: ózbekshe, yozib bul- “кончить писать”, qazaqsha, aytıp bol- кончить говорить, qaraqalpaq tilinde, oqıp boldıń ba? -

кончил читать mısallarında tiykarǵı feyildegi bildirilgen is-hárekettiń juwmaqlanıwın bildiredi.

-ip *bol* forması túrleniwshi formada imkaniyat, múmkinshilik mánilerin bildiriwi tuvin, qumıq tillerinde qullanıladı: tuvin tilinde: барıp болур мен- bara alaman mánisinde, qumıq tilinde: Темирханов һеч затһы аһлап болмады - Temirxanov hesh nárseni túsine almadı. Tap usı mánide kórip shıǵılıp atırǵan forma basqa túrkiy tillerde tolıq bolmaǵan hám sheklengen halda qullanıladı. Noǵay tilinde azı-kem turaqlı túrde házirgi máhálde anıqlıq meyilinde qullanıladı: ол маға кирип болар-ol maǵan kire aladı, kiriwi múmkin mánisinde. Altay tilinde bolsa bul formadan paydalanıw házirgi máhálde bildirilmey, bolımsız mánide qullanılıwın kóriwimizge boladı: бис слерди танып болбоспыс-bizler sizlerdi tanıy almadıq, мен барыб болбодым- men bara almadım mánisinde kelgen.

-*Ǵan bol* forması bir qatar túrkiy tillerde, ásirese bashqurt, tatar, ózbek, uyǵır, qaraqalpaq hám qazaq tillerinde júzeki is-háreket, islegen bolıw mánilerinde anıqlıq meyildiń ótken hám házirgi máhállерінде qullanıladı: islegen *bolıw*, uyqılaǵan *bolıw*.

-ip *júr*, -ip *jatır*, -ip *otır* sıyaqlı qospa birlikler menen kelip te, jógilik etiw, jorta isle, ótirik islew mánilerin ańlatıp keledi: oqıǵan bolıp otırdı, uyqılaǵan bolıp jattı, islegen bolıp júrdi.

Ayırım kómekshi feyiller tiykarǵı feyiller menen birikkende bir emes, bir neshe mánilerdi bildirip keliwi múmkin. Solardan biri *qal* kómekshi feyli.

Qal kómekshi feyli hal feyildiń -ip,-ip,-p affiksi menen jasalǵan túrine birikkende úsh túrli modallıq mánini ańlatadı:

1.Is-háreketiń kútilmegende júz beriwi mánisin bildiredi: ...sarbaz iyshannıń Alakózge ne dep sıbırlaǵanın *esitip qalǵan edi* [7.179].

Dúbeley qarda Fazıl menen Sayıp nazardıń qay tárepten qalay *kelip qalǵanın* heshkim ańǵarmadı [7.191].

2.Háreketiń maqsetke muwapıq emesligi, qálewlerge qarama-qarsı mánisin ańlatadı: Ernazardıń yawmıtısı da qayshı qulaǵın tikireytip, *shekshiyip qaldı* [7.46]. Ana Gúlziybaniń ele ańı ushıp, kózleri *alarıp qalǵanın* kórdi de, qısınbasın degen oy menen aldınan sháynek-keseniń sınǵın jıynap atırıp sóylendi.

3. “*Ġániymet*” mánisin, háreketti orınlaw ushın imkan beriwshi sharayat ótkinshi, (ġániymet) ekenligin ańlatadı [3.196]: *Júr tezirek vagonnan orın alıp qalayıq. Hesh kim kórmesinen bul jerden qashıp qalayıq.*

Qoy kómekshi feyili hal feyildiń –a,-y affiksleri menen jasalğan túrine birikkende, hár túrli meyil formalarında qollanıwına qarap hár qıylı modal mánilerdi ańlatadı.

Buyırıq meyil formasında qollanganda kewil bildiriw, ótinish etiw, úgit etiw yamasa ruxsat mánilerin bildiredi. Máselen: kele qoysın, ala qoyıń, aytp qoy, oqıy qoysın: Bilip qoy, onnan arjağı ólim [7.68]. Endigi gápti Turımqul biy ayta qoysın. Kele qoyıń tezirek, awqat súzip atırman-degen apamnıń gápi qulağıma erbeń ete qaldı. Anıqlıq meyil formasında hárekettiń maqsetke muwapıq halda, ańsatlıq penen, niyetlegenindey júz beriw mánisin bildiredi: túsine qoydı, kete qoydı, bere qoydı. “Ullı xanımız, ózińizdi basıńız, batıl sóyleńiz” degendey shalğayınan tartıp qoydı [7.84].

Shárt meyil formasında sóylewshi hám subiektiń hárekettiń tezirek orınlanıwınıń tárepdar ekenligi, sonı júdá qáleytuǵınlıǵı mánisin ańlatadı: Qonaqlar tezirek kele qoysa edi, hámme olarǵa qarap otır. Ne tuwralı aytp edi, esime tuse qoysa qáne...

Qarqalpaq tilindegi *qoy* kómekshi feyili ornına ózbek tilinde *qol* feyili qollanıladı: bera qoling, yoz qolsın, keta qoldı.

Qoy kómekshi feyili is-hárekettiń qálemesten júz beriwı, tiykarǵı feyildegi is-hárekettiń orınlanıwı kerek bolmaǵan háreket ekenligi mánisin ańlatadı. Meni keshiriń, kewlińizdi awırtıp qoydım. Bunı bildirip qoymawı ushın, tań sahárden atızǵa shıǵıp ketti.

Ber kómekshi feyili. Bul kómekshi feyil hal feyildiń –a,-y affiksleri menen jasalğan túrine birikkende, hárekettiń orınlanıwı ushın tosıq yáki qarsı háreketlerdiń joq ekenligi sıyaqlı modallıq mánilerdi bildiredi: jey beredi, ala beremen, bere ber. Erkin otıraber, qızım, házir sháy qaynataman. ... atınıń júwenin sál tartıńqırıp kele berdi.

Kór kómekshi feyili. Bul kómekshi feyil eki túrli modallıq mánini ańlatadı:

1. Hal feyildiń –ip,-ip,-p affiksli tiykarǵı feyil menen kelgende, *kór* feyili óziniń leksikalıq “*kóriw*” mánisin joytıp, kómekshi feyil mánisinde qollanıladı: Ózinen sorap kórińiz.

2. Eger *kór* feyiline gárezli gápte tuwra tolıqlawısh mánidegi sóz qatnassa, onda *kór* feyili

tiykarǵı mánige kóship, hal feyil formasındaǵı feyil sóz hal jaǵdaydı bildiriwshi, pısıqlawıshlıq mánidegi sózdi bildiredi: Kitaptıń súwretin *otırıp kór*.

Kitaptı alıp kór degen gápte aytılwda dáslepki feyilden soń kishi pauza qollanılsa, onda *kór* feyili leksikalıq *kóriw* mánisinde jumsaladı. Eger ortada pauza isletilmey bir pát penen aytılsa, onda, urınıp kóriw (попробовать, попытаться) mánisinde qollanıladı [8.45].

Hal feyildiń –a,-y affiksleri menen jasalğan túrine birikkende, tiykarınan buyırıq meyilde hám bolımsız formada qollanııp, háreketti orınlamawdı eskertiw mánisin ańlatadı: ayta kórme, bara kórme, ala kórme;

1. *Kór* kómekshi feyili bolımsız formada kelip, tiykarǵı feyil qospa túrde úsh feyilden bolıp, sońǵı *qoy* feyili hal feyildiń –a affiksi menen birigip kelgende, tórt komponentli analitikalıq feyil formasın jasap, bolımsızlıq mánidegi tilek mánisin bildiredi: shegelep taslap qoya kórme, jazıp berip qoya kórme.

2. *Kór* kómekshi feyili hal feyildiń –e affiksi menen kelgen *júr* feyiline dizbeklesip, tilek-ótinish mánilerin ańlatadı: júre kór, júre kórme.

3. Tórt komponentli analitikalıq feyilde –ip,-ip,-p formalı qospa tiykarǵı feyil hám qospa kómekshi feyil sóylewshi tınlawshıǵa qarata bir is-háreketti bilqastan islep qoymawı ushın eskertiw hám ótinish mánilerin bildiredi: Jumıstı isleńiz, qashıp ketip qalıp júrmeńiz. Áste tartıńız, quyırǵın julıp alıp júre kórmeńiz (Folklor- Aldar kóse).

Kórip júrme, júre kórme birikpeleri birdey mánini bildirip, bir isti bilqastan islep qoymaw mánisin ańlatadı: barıp júre kórme- barıp júre kórme.

Kór kómekshi feyili *kórinedi* formasında –ġan,-gen, –tuǵın affiksli tiykarǵı feyilge jalǵanganda, sóylewshiniń is-háreketti isenimsizlik penen, anıq emes, shamalaw mánisinde xabarlap atırǵanı mánisi bildirilip, kórinedi, uqsaydı degen mánide qollanıladı: Qonaqlar ele otratuǵın kórinedi. Úyine kelip ketken kórinedi [8.48].

Hal feyildiń –ip affiksi menen jasalğan túrine birikkende, tiykarǵı feyildegi háreketti sınaw, biliw (belgilew) ushın orınlanıwshı háreket ekenligi mánisin ańlatadı: oqıp kór, jep kórdi, sorap kóremen.

Tur kómekshi feyili. *Tur* kómekshi feyili hárekettiń waqtınsha, basqa bir hádiyse yáki háreket júz bergenge shekem orınlanıwı (yáki orınlanbawı) mánisin bildiredi: islep tur, aytpay tur.

Júr, otur kómekshi feyilleri. Bul kómekshi feyiller hárekettiń isleniwi maqul emesligi mánisin ańlatadı: Men onı izlep, jataqxanasına deyin *barıp júrmén*. Awzına kelgenin *aytıp júrmesin*. Bárinen xabarı bolsa da, hesh nárseni bilmeytuǵınday *túr bildirip otur*.

Jazla kómekshi feyili. Bul kómekshi feyili hárekettiń orınlanıwına sál qalǵanlıǵı, biraq orınlanbaǵanlıǵı (russhada чуть не...) mánisin ańlatadı [3.197]: jıǵıla jazladı.

-ǵı *kel* forması da modallıqtıń bir túri bolıp, anıqlıq meyil, shárt meyil, tilek meyillerde qollanılıp, bette-sanda kelisip, is-háreketti islewge bolǵan tilekti kórsetedi.: bargım keledi. Bolımsızlıq mání –ma,-me affiksiniń ktl feyilinen soń jalǵanıwı arqalı baylanısıp, is-háreketti islewge qálew, tilektiń joqlıǵı mánisin ańlatadı: bargım kelmeydi

Joqarıdaǵı mısallar arqalı kórip turǵanıımızday, kómekshi feyiller tiykarǵı feyiller menen birge dizbeklesiwi arqalı hár qıylı modallıq mánilerde de qollanıladı. Is-hárekettiń orınlanıwına óziniń hár qıylı qatnasın bildiredi.

Sonday-aq, hárekettiń ózge birew ushın yáki subiektiń ózi ushın orınlanıwı (háreket nátiyjesiniń ózine yáki ózgege baǵdarlanıwı) mánisin ańlatıwı menen *al* hám *ber* kómekshi feyilleri modallıq mániden tısqarı óz aldına topardı quraydı.

Al kómekshi feyili hal feyildiń –ip, -ip,-p affiksi menen jasalǵan túrine birikkende, háreket nátiyjesiniń subiekt mápine (ózi ushın) baǵdarlanganı mánisin bildiredi: úyrenip alıw, oynap alıw t.b.

Ber kómekshi feyili hal feyildiń –ip,-ip,-p affiksi menen jasalǵan túrine birikkende, kerisinshe, hárekettiń ózge ushın orınlanıw mánisin bildiredi: oqıp beriw, oynap beriw, sóylep beriw.

Talqılaw: Sonday-aq, hárekettiń ózge birew ushın yáki subiektiń ózi ushın orınlanıwı (háreket nátiyjesiniń ózine yáki ózgege baǵdarlanıwı) mánisin ańlatıwı menen *al* hám *ber* kómekshi feyilleri modallıq mániden tısqarı óz aldına topardı quraydı.

Al kómekshi feyili hal feyildiń –ip, -ip,-p affiksi menen jasalǵan túrine birikkende, háreket nátiyjesiniń subiekt mápine (ózi ushın) baǵdarlanganı mánisin bildiredi: úyrenip alıw, oynap alıw t.b.

Ber kómekshi feyili hal feyildiń –ip,-ip,-p affiksi menen jasalǵan túrine birikkende, kerisinshe, hárekettiń ózge ushın orınlanıw mánisin bildiredi: oqıp beriw, oynap beriw, sóylep beriw.

Demek, kómekshi feyiller ózi grammatikalıq mání ańlatıp keliwine qaramastan, tiykarǵı feyiller menen birge pütün bir gápke qatnaslı pikirdi beriw de, aytilajaq pikirdiń mazmunına tásirin tiygizedi.

Juwmaq: Modallıqtıń analitikalıq formaları hár qıylı qatnaslardı bildirip keliwi hám gáp ishinde atqaratuǵın xızmeti jaǵınan da áhmiyetli bolıp tabıladı. Modallıqtıń analitikalıq formaların ele de úyreniw, kómekshi feyillerdiń tiykarǵı feyil menen qatnasındaǵı basqada mazmundaǵı mánilerin úyreniw hám tiykarǵı izertlew obiektine alıw ilimiy jumısıımızdıń aldaǵı wazıypalarınan biri bolıp qaladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Нөкис, 1990.
2. Ефремова Н.А. Односоставные предложения в якутском языке: семантико-стилистика и функциональный аспекты. Якутск, 2007.
3. Хэзирги қарақалпақ әдебий тилинің грамматикасы. Синтаксис. Нөкис. 1992.
4. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. Тошкент, 1992.
5. Шомахсудов А., Расулов.И, Қунғуров.Р, Рустамов.Х. Ўзбек тили стилистикаси. Тошкент, 1983. 167-бет.
6. Хэзирги қарақалпақ әдебий тилинің грамматикасы. Сөз жасалыу хэм морфология. -Нөкис, “Билим”, 1994.
7. Расулов И. Бир составлы гәплердиң өзгешеликлери, «Ўзбек тили ва адабиети»: 1970, №6.
8. Бердимуратов Е. Әдебий тилдиң функциональлық стильлериниң раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. Нөкис, 1973. 8-бет.
9. Раулов И. Хозирги ўзбек адабий тилида бир составли гаплар, Тошкент, 1974.
10. “Еркин Қарақалпақстан” газетасы // №66. 3-июнь 2021-жыл.
11. “Еркин Қарақалпақстан” газетасы // №67. 5-июнь 2021-жыл.
12. “Еркин Қарақалпақстан” газетасы // №71. 15-июнь 2021-жыл.
13. “Jetkenshek” gazetası // №49. 7-dekabr. 2022-jıl.
14. “Қарақалпақ әдебияты” газетасы // №1 январь 2021-жыл.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEKNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Tangirova Ruhshona

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim
yo'nalishi talabasi

ЗНАЧЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

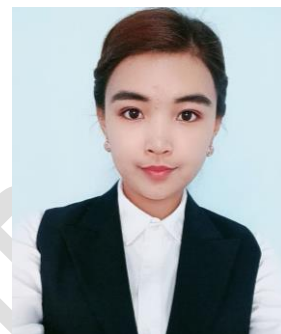
Тангирова Рухшона

Институт предпринимательства и педагогики Денова,
студент дошкольного образования

THE IMPORTANCE OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Tangirova Rukhshona

Institute of Entrepreneurship and Pedagogy Denau,
Student of Preschool Education



e-mail:

tangirovar@bk.ru

Orcid: 0009-0007-7673-
785X

Annotatsiya: Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim

texnologiyalaridan samarali foydalanish ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalashda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining ahamiyati, ularni qo'llash usullari tahlil qilingan. Shuningdek, o'yinli ta'lim texnologiyalarining bola tarbiyasiga ta'siri o'rganilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim tizimi, bola, ta'lim, tarbiya, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, o'yinli ta'lim texnologiyalari.

Аннотация: Эффективное использование образовательных технологий в системе дошкольного образования обеспечивает успешность образовательного процесса. В статье анализируется значение современных образовательных технологий и методов их применения в образовании детей дошкольного возраста. Также изучалось влияние игровых образовательных технологий на образование детей.

Ключевые слова: система дошкольного образования, ребенок, образование, воспитание, современные образовательные технологии, игровые образовательные технологии.

Abstract: Effective use of educational technologies in the preschool education system ensures the success of the educational process. The article analyzes the importance of modern educational technologies and methods of their application in the education of preschool children. The influence of game educational technologies on children's education was also studied.

Key words: preschool education system, child, education, upbringing, modern educational technologies, game educational technologies.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichidagi innovatsion jarayonlar, birinchi navbatda, bolaning

potensial qobiliyatlarini ochishning dastlabki bosqichi sifatida maktabgacha ta'lim tizimiga ta'sir qiladi. Maktabgacha ta'limni rivojlantirish va yangi

sifat bosqichiga o'tishni innovatsion texnologiyalarni rivojlantirmasdan turib amalga oshirib bo'lmaydi. Innovatsion ta'lim texnologiyalari zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlarda bolaning shaxsiy rivojlanishidagi dinamik o'zgarishlar orqali ijobiy natijaga erishishga qaratilgan o'qitish usullari va ta'lim vositalari tizimidir.

Taraqqiyotning hozirgi bosqichida ta'lim jarayonlarida o'zgarishlar ro'y bermoqda: ta'lim mazmuni yanada murakkablashmoqda, maktabgacha ta'lim tizimi tarbiyachilari o'z e'tiborini bolalarning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga, hissiy-irodaviy sohalarni shakllantirishga qaratmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimida qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalar maktabgacha ta'limning davlat standartlarini amalga oshirishga qaratilgan. Bu kabi pedagogik texnologiyalarning asosiy mezonlariga konseptuallik, tizimlilik, nazorat qilish qobiliyati, samaradorlik, takrorlanuvchanlik kabi tamoyillar kiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ / LITERATURE ANALYSIS).

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalashda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining ahamiyati bugungi kunga qadar bir qator mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, maktabgacha ta'lim muassasasida bolaning aqliy, ruhiy va jismoniy rivojlanishida ta'lim texnologiyalarining ahamiyati masalasi O.U.Xasanboyeva [2], L.S.Vigotskiy [3], D. B.Elkonin [5], A.V.Zaporojets [4], M.I.Lisina kabi olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda pedagogik texnologiyalar bolaning atrofidagi voqelikni tushunish, uning o'ziga xosligini ochib berish hamda faolligini shakllantirishga yordam beradigan jarayon sifatida talqin qilingan [2].

MUHOKAMA(OBSUYJDEHIE/DISCUSSION)

Zamonaviy jamiyatda maktabgacha ta'lim tizimida «pedagogik texnologiyalar» atamasi pedagogik jarayonning tarkibiy qismi, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitish vositalari hamda usullari sifatida qaraladi. Pedagogik texnologiyalar bosqichma-bosqich xarakterga ega bo'lishidan tashqari, tarbiyachi faoliyatining maqsad va vazifa-

larining aniqligi bilan ham ajralib turadi. Pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi bolaning rivojlanish tendensiyasini oshirishi mumkin. Texnologik darajada ishlashni o'rgangan tarbiyachi uchun asosiy e'tibor har doim bolaning o'zini-o'zi rivojlantirishiga qaratilgan bo'ladi, chunki ta'lim muassasasi insonning asosiy ehtiyojini – o'zini o'zi rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishi kerak [5].

Maktabgacha ta'limga nisbatan pedagogik texnologiyalarni tasniflash masalasi ham munozarali masala hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich sinflarida foydalanish uchun tavsiya etilgan pedagogik texnologiyalar maktabgacha ta'limda ham bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'llanilishi mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasalari ta'lim dasturlarining o'zgaruvchanligi turli xil pedagogik texnologiyalardan foydalanishni nazarda tutadi [3].

Hozirgi bosqichda maktabgacha ta'lim tizimi bolalar bilan ishlashda yuqori va barqaror natijalarga erishish yo'llarini qidirmoqda. Ijtimoiy sharoit o'zgarishlariga javob beradigan avlodni tarbiyalash esa o'z navbatida tizimda yangi yondashuvlarni joriy qilishni talab etadi. Yangi ta'lim dasturlarini tanlashda tarbiyachilar birinchi navbatda ularning samaradorligiga e'tibor qaratadi. Texnologik jarayonlar samarali bo'lishi kerakligi sababli, ta'lim va tarbiya sifatini oshirishga intilayotgan tarbiyachilar maktabgacha ta'lim muassasalarining ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyalarni joriy etishda tobora ko'proq ishtirok etmoqda [4].

Maktabgacha ta'limga qo'yiladigan zamonaviy talablar tarbiyachilarni rivojlantiruvchi ta'limga yo'naltiradi. Zeo, qobiliyatli va iqtidorli bolalarni aniqlash va rivojlantirish, ularning salohiyatini ro'yobga chiqarishni ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratish hozirgi bosqichda pedagogika va psixologiya fanining ustuvor vazifalaridan biridir. Maktabgacha ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatadiki, ta'lim muvaffaqiyatiga nafaqat taqdim etilayotgan materialning mazmuni, balki bolaning qiziqishi va uning kognitiv faolligini uyg'otishga qodir bo'lgan taqdim etish shakli ham ta'sir qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini intensiv rivojlantirish texnologiyasi «Afsonaviy

labirint o'yini» (mualliflar V.V. Voskobovich, T.G. Xarko, T.I. Balatskaya) bolalar ta'limining zamonaviy talablariga va faoliyatga asoslangan yondashuvga bo'lgan talabga javob beradi. Texnologiyaning asosiy maqsadi muammoli va ijodiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual va o'yin faoliyatini shakllantirish bo'lib, ushbu texnologiya maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Texnologiyaning birinchi tamoyili maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yinga asoslangan ta'limdir [2].

«Afsonaviy labirint o'yini» – bu ma'lum bir syujetni amalga oshirish orqali kattalar va bolalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir shakli hisoblanadi. Shu bilan birga, o'yin mazmuniga o'quv vazifalari ham kiritiladi. Uslubiy ertaklar ham qo'shimcha o'yin motivatsiyasini yaratadi. Ularning syujetlari savollar, topshiriqlar, mashqlar va topshiriqlar tizimini organik tarzda birlashtiradi. Ushbu texnologiyani amalga oshirish jarayonida kattalar ertak o'qiydi, bola uni tinglaydi va hikoya davom etar ekan, savollarga javob beradi, muammolarni hal qiladi va topshiriqlarni bajaradi. Ushbu texnologiya bolalar o'yin faoliyatini tashkil etish, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur va nutqning aqliy jarayonlari rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'yinning doimiy va bosqichma-bosqich murakkablashishi bolalar faoliyatini optimal qiyinchilik zonasida saqlashga imkon beradi. Har bir o'yinda bola har doim qandaydir «obyektiv» natijaga erishadi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Shuni ta'kidlab o'tish joizki, maktabga psixologik tayyorgarlik doimiy, o'zgarmas hisoblanmaydi. Psixologik tayyorgarlikning tarkidiy qismlari: intellektual (aqliy), ma'naviy va irodaviy tayyorgarlikdan idorat [7]. Kichik yoshdagi bolani tarbiyalashning eng muhim vazifalaridan biri uning aqlini rivojlantirish, yangi narsalarni osongina o'zlashtirishga imkon beradigan fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkurini maktab ta'limiga tayyorlashning mazmuni va usullari ushbu muammoni hal qilishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi ta'lim jarayonida turli xil rivojlantiruvchi metodlar qo'llaniladi. Biroq, butun maktabgacha ta'lim davomida aqliy rivojlanish, xususan, matematik rivojlanish uchun muhim bo'lgan barcha fikrlash qobiliyatlarini kompleks rivojlantirish imkoniyatlarini yetarli deb bo'lmaydi [3].

Innovatsion texnologiyalarni maktabgacha ta'lim tizimida joriy etishning afzalligi shundaki, bunda tarbiyachi va bola samarali muloqotga kirishadi, bu jarayonda tarbiyachi bolaning individualligini, qiziqishlarini, ehtiyojlarini, rivojlanishini, ijodiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda uning rivojlanishi uchun g'amxo'rlik ko'rsatadi. Bu orqali tarbiyachi bolaga uning xususiyatlari va afzalliklarini bilishga, noyob va takrorlanmas ekanligini tushunishga yordam beradi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash jarayonida tarbiyachi har bir bolani turli vaziyatlarda – muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikda doimo qo'llab-quvvatlashi kerak. Boshqacha qilib aytganda, har qanday holatda, kattalar bolaning o'ziga ishonishiga yordam berishlari kerak. Chunki o'ziga ishonch – inson shaxsiyatining muhim sifati hisoblanadi. Bu bolaga o'z fikriga ega bo'lish va himoya qilish, o'ziga va his-tuyg'ulariga ishonish imkonini beradi. Insonda o'ziga ishonch hissi juda erta yoshdan boshlab shakllanishi juda muhimdir [5]. Bolaning aqliy va emotsional rivojlanishida maktabgacha ta'lim muassasasi va ota-ona hamkorligi juda muhimdir. Tarbiyachining har qanday kasbiy faoliyati, agar ota-onalar uning faol yordamchilari va hamfikrlari bo'lsa, chinakam samarali bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, bolalar bog'chasi va oilada bolalarni tarbiyalash va o'qitishning uzluksizligi maktabgacha yoshdagi bola rivojlanishining muhim shartidir. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari nafaqat samarali ta'lim texnologiyalarini ta'lim-tarbiya tizimiga joriy etishlari, balki ota-onalar bilan ishlashga ham e'tibor berishlari kerak [2].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa sifatida aytish lozimki, innovatsion pedagogik texnologiyalar o'quv jarayonini tashkil etishga, bolalarning ta'lim va tarbiyasi uzluksizligi

uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga yordam beradi.

Tarbiyachilar bolalarga gadgetlardan foydalanish qoidalarini o'rgatmasliklari mumkin emas, chunki bu bolalarning sog'lom rivojlanishi va xavfsizligi uchun muhim. Qoidalar va nazorat bolalarning gadgetlardan foydalanishini muvozanatli va xavfsiz qilishga yordam beradi [6].

Shuningdek, pedagogik texnologiyalar bolaning noyob qobiliyatlarini rivojlantirishga, o'zgaruvchan ijtimoiy va iqtisodiy hayotga moslashishga va oilani ta'lim jarayoniga jalb qilishga yordam beradi. Binobarin, ta'limning kelajagi har bir shaxsning individual qobiliyati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya dasturlarini yaratish bilan bevosita bog'liqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 08.05.2019-yildagi PQ-4312-son qarori.
2. Xasanboyeva O.U. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. –Toshkent: Ilm ziyo, 2010. – 186 b.
3. Выготский Л.С. Обучение и развитие в дошкольном возрасте / Л.С. Выготский. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1996. – 412 с.
4. Запорожец А. В. Основные проблемы онтогенеза психики // Избранные психологические труды: в 2 т. – М.: Педагогика. – 1986. – 132 с.
5. Эльконин Д. Б. Психологические вопросы игры и обучения в дошкольном возрасте. – М.: Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, 1957. – 148 с.
6. Курбанбаева М. ГАДЖЕТЛАР ВА УЛАРНИНГ БОЛА ПСИХИКАСИГА ТАЪСИРИ. (2024). *TAMADDUN NURI JURNALI*, 7(58), 302-306. <https://doi.org/10.69691/f0q8mq85>
7. Kurbanbayeva M. BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA SIFATLI VA SAMARALI TAYYORLASH. (2024). *TAMADDUN NURI JURNALI*, 4(55), 425-428. <https://doi.org/10.69691/wnanmp84>



XORAZM HUDUDIDA TEMIR DAVRI GEOGRAFIK HOLATI, AHOLI JOYLASHISHI HUDUDIIY CHEGARALARI KARTOGRAFIYASIGA DOIR BA'ZI MULOHAZALAR

**Babajanova Nilufar Alisherovna, Urganch davlat universiteti
"Tarix" kafedrasi o'qituvchisi**

SOME COMMENTS ON THE GEOGRAPHICAL SITUATION OF THE IRON AGE IN THE KHOREZM REGION, THE CARTOGRAPHY OF THE TERRITORIAL BOUNDARIES OF POPULATION SETTLEMENT

**Babajanova Nilufar Alisherovna, Urganch State University
Teacher of the "History" department**

НЕКОТОРЫЕ КОММЕНТАРИИ К ГЕОГРАФИЧЕСКОМУ ПОЛОЖЕНИЮ ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА В ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ, КАРТОГРАФИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГРАНИЦ РАССЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

**Бабажанова Нилуфар Алишеровна, преподаватель
кафедры "История" Ургенчского государственного
университета**



[https://orcid.org/
0000-0002-2926-
7185](https://orcid.org/0000-0002-2926-7185)

e-mail:
[nilufarbabajanova01@
gmail.com](mailto:nilufarbabajanova01@gmail.com)

Annotatsiya: Maqolada Xorazm vohasi qadimgi va ilk o'rta asr davri geografik holati, antropogen landshaft, aholining joylashish xususiyatlari, hududiy chegaralari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Tolstov S.P., Vaynberg B.I., Vorobyeva M.G., Matyubov X.H., Burxanov A.A., Mambetullayev M., Yagodin V.N., Rapoport Yu.A., Lapirov-Skoblo M.S., Sobirov K., Abdirimov R., Baratov S.R., Matrasulov Sh., Quyi Amudaryo, Sariqamish, Dovdon, Kaltaminor, Charmanyob, Toshsoqa, Bozor, Odoytepa, Hazorasp, Xiva.

Abstract: The article analyzes the geographical situation of the Khorezm oasis in the ancient and early medieval period, anthropogenic landscape, features of population settlement, territorial boundaries.

Keywords: Tolstov S.P., Vainberg B.I., Vorobeveva M.G., Matyubov Kh.H., Burkhanov A.A., Mambetullaev M., Yagodin V.N., Rapoport Yu.A., Lapirov-Skoblo M.S., Sobirov K., Abdirimov R., Baratov S.R., Matrasulov Sh., Lower, Amudarya, Sarikamish, Dovdon, Kaltaminor, Charmanyob, Toshsoqa, Bazar, Odoytepa, Khazarasp, Khiva.

Аннотация: В статье анализируется географическое положение Хорезмского оазиса в древний и раннесредневековый период, антропогенный ландшафт, особенности расселения населения, территориальные границы.

Ключевые слова: Толстов С.П., Вайнберг Б.И., Воробьева М.Г., Матякубов Х.Х., Бурханов А.А., Мамбетуллаев М., Ягодин В.Н., Рапопорт Ю.А., Лапиров-Скобло М.С., Собиров К., Абдиримов Р., Баратов С.Р., Матрасулов Ш.Р., Нижняя Амударья, Сарыкамыш, Довдон, Калтаминор, Чарманёб, Тошсока, Базар, Одойтепа, Хазорасп, Хива.

KIRISH. Maqolada Amudaryo faoliyati natijasida biz istiqomat qilgan hudud bundan 8-7 ming yillar avval o'ng va so'l hududlariga ajratib, geografik holat ini namoyon qilgan. Amudaryo suv toshqini natijasida o'troq aholi o'ng sohili tomon Kaltaminor, so'l sohilda esa Dovdon irmog' idan Shimoliy tomonda balandlik sari Charmanyob magistral sug'orilishi, Toshsoqadan Qoraqum chegarasi tomon yo'naltirilgan sug'orish inshooti sohili bo'ylab, aholi tomonidan temir davri arxeologik yodgorliklar joylashishi, ularda istiqomat qilgan aholining bunyodkorlik faoliyati natijalarini kartografiyada aks ettirish maqsad qilib olingan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI. Xorazm vohasida qadimgi davrda kechgan jarayonlar mohiyatidan kelib chiqib, qadimgi davrni ikki tarixiy davrga ajratish mumkin: 1-Tarixiy davr. Mil.avv. IX – VI asr ikkinchi yarmi birinchi choragi.

2-Tarixiy davri. Mil.avv. VI asr so'nggi choragi – V asr oxiri.

Mazkur tarixiy davrlarda aholining joylashishi, sernam va serunum tekislikdan foydalanishi, turar joylar qurilishi antropogen landshaftda yuz bergan o'zgarishlar bir-biridan farqlanish xususiyatlari yaqqol ko'zga tashlanadiki, bu jarayonlar masalasida natijalarga erishildi. Ya'ni birinchi tarixiy davrda aholi turar joylari yarim yerto'la, qurilish ashyolari yog'och, novda, qamish, loy, ziroatchilik, "qayr" dehqonchiligi, xo'jalikda uy chorvachiligi ustunlik qilgan. Aholi turar joylari suv havzalari sohili etaklariga ulanib ketgan balandlik yon qismida bunyod qilingan [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Arxeologik izlanishlar natijalariga ko'ra, o'troq aholi tarkibida binokorlik bilimni puxta o'zlashtirib olgan hunarmandlar Sariqamishbo'yi hududi Amudaryo o'rta qismi so'l sohili hududiga ulanib ketgan balandlikda turar joyni bino qilganlar, bu makon Odoytepa nomi bilan ma'lum. Yodgorlik aylana shaklida, geografik o'rni 1 gekardan iborat. Ikki qatorli mudofaa devor bilan o'rab olingan, mudofaa elementlariga ega, olingan ashyolar mil. avv. IX-VIII asrlarga oid bo'lgan [7, 8].

Aftidan, Odoytepalik binokorlik bilimni egallagan hunarmand vakillar Amudaryo o'ng va so'l hududlarini o'zlashtirish tadbirini olib borganlar, bu jarayon ahamoniylar davlati Xorazm janubiy hududlarini bosib olgandan keyin, egallagan

hududni boshqarish uchun tayinlangan noib rahnamoligida olib borganlar[9]. Ahamoniylar davrida geografik hududiga jalb qilingan o'ng sohilda mil.avv. VI asr so'nggi choragida Bozorqal'a bino qilingan [10]. Tadqiqotchilar asarlarida Hazorasp mil.avv. VII yoki mil.avv. V asrda qurilganligi qayd qilinadi [11,12]. Shu tariqa, Temir davrida o'troq ziroatkor aholi tomonidan Amudaryodan o'ng sohilda, Kaltaminor sug'orilish tizimida Bozorqal'a tekislikda, so'l sohilda esa Odoytepa, Ko'zaliqir, Qal'aliqir balandlikka, Hazorasp, Xiva tekislikda bunyod qilingan bo'lib, ular muayyan hududlardan etnik jarayonlar va diniy-mafkuraviy markazlar vazifasini bajargan.

Temir davri jamiyati ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarning rivojlanishi ta'sirida antik davrda jamiyati rivojlanishi davom etgan. Mil.avv. IV, milodiy IV asrlarda Xorazm hududida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlar rivojlanishida tub o'zgarishlar yuz berganligi arxeologik tadqiqotlar natijalaridan ma'lum. Mazkur tarixiy davrda siyosiy munosabatlar mazmunini Xorazm davlati ham Afrig'iylar Xorazmshohlar aks ettirgan. Temir davrida madaniy-xo'jalik hududlarning geografik holati, aholining joylashishi antik davr jamiyatida kechgan jarayonlarning o'zaro aloqadorligi, o'ziga xos manzarasini kartografiyada alohida mavzu sifatida aks ettirish maqsadga muvofiq.

TADVIQOT METODOLOGIYASI bo'yicha quyidagilar izohlandi. Obyektivlik, tarixiy-xronologik tahlil, nazariy-qiyosiy talqin, munozara, umumlashtirish, mantiqiy xulosa, arxeologiya, geografiya, etnografiya, geologiya fanlari yutuqlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR. O'tgan asr arxeologik adabiyotlar va mustaqillik yillarida tadqiqotchilar nashrlarida qayd qilingan ma'lumotlarga ko'ra qadimgi va rivojlangan o'rta asr davrlarida kechgan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar rivojlanishiga makon bo'lgan turar joylar qurilishi, xususiyatlari aholining joylashishi, hududiy chegarali hamda kartografiyasini o'rganish masalalari tahlil qilingan.

NATIJALAR masalasida quyidagilarga erishildi, ya'ni Xorazm vohasida qadimgi va rivojlangan o'rta asr jamiyatini ijtimoiy-iqtisodiy va etnik-madaniy munosabatlar rivojlanishiga imkon

bergan turar joylar, aholining bunyodkorlik faoliyatlari yoritildi.

XULOSA VA TAKLIFLAR quyidagicha izohlandi. IV-III ming yillikdan mil.avv. VI asr choragigacha Xorazm vohasida ajdodlarimiz manfaatlariga xizmat qilgan turar joylar yog'och ustunli yarim yerto'la shaklda balandlik yon hududiga va suv havzalari sohili etagiga tutashib ketgan tepaliklarda qad ko'targanligi bois geografik kartografiyasini namoyon qilgan.

Mil.avv. VI asr so'nggi choragi – V asr oxiri Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlari geografik holati antropogen landshaftida o'zgarishlarni o'ng sohilda, Kaltaminor so'l sohil hududida esa Dovdon irmog'idan chiqarilgan Charmanyob va Ko'na Uvaz magistral kanallar namoyon qilgan.

O'ng sohilda Bozorqal'a, so'l sohilda Odoytepa, Hazorasp, Xiva, Oybuyirqala, Qang'qaqal'a, Qushqal'alar madaniy-xo'jalik dehqonchilik markazlari kartografiya soni yaratishi mumkin.

TAKLIFLAR quyidagicha ilgari surildi: Xorazm vohasining temir davri geografik holati, antropogen landshafti, aholining joylashishi kartografiyasini yaratish muhim ahamiyatga ega. Qoraqalpog'iston respublikasi, Xorazm va Toshhovuz viloyatlari hududlarida o'troq ziroatkor aholining Amudaryodan chiqarilgan Kaltaminor, so'l sohilida esa Charmanyob, voha janubida Toshsoqadan chiqarilgan magistral kanali, uning tizimida qad ko'tarilgan me'moriy meros obyektlari joylashtirilgan alohida kartografiyasini yaratish.

Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlarida temir davrida aholi turar joylari asosida vohada o'zbek davlatchiligining ilk bosqichlarini yangicha innovatsion g'oyalar asosida o'rganish juda muhim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Толстов С.П. Древний Хорезм. М.: МГУ 1948-С.59-65.

2. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. М-Л.: Наука, 1948-С. 65-69.

3. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта- Уз. Вост лит. - М.: Наука, 1962-С. 30-32.

4. Вайнберг Б.И. Новые памятники Куюсайской культуры в Северной Туркмении //Ао 1974-М.: Наука, 1975. - С.519.

5. Воробьева М.Г. Дингильдже. Усадьба середины и тысячелетия до.н.э. в Древнем Хорезме // МХЕ-М.: Наука 1973. Вып.9- С. 10-17.

6. Matyaqubov X.X. O'zbek davlatchiligining ilk bosqichlarida qadimgi Xorazm. Tarix.fan.nomzodi. diss. avtoreferati-T, - O'zMU. 2011-B. 13-16.

7. Бурханов А.А. Археологические памятники Чарджоуского оазиса Лебальского региона на трассе древних и средневековых торгово-караванных путей (Восточный Туркменистан) – Вестник МГУ Серия. История, филология. Археология и Этнография. 2013. Т. 12, Вып. 7- С 158.

8. Мамбетуллаев М.М. Ягодин В.Н. К оценке хронологии и исторической динамики культурного смен древней Хивы (ОНУ-Т, Фан. - 1986-с 43-51.

9. Рапопорт Ю.А. Лапиров-Скобло М.С. Раскопки дворцового здания на городище Калали-гыр, в 1958 г //МХЕ-М, Наука, 1963. Вып-6-С. 141-142.

10. Толстов С.П. Работы Хорезмской археолого-этнографической экспедиции АН СССР в 1949-1953 гг // ТрХАЕЕ-М: Наука, 1958. Т: III- С. 143-145.

11. Сабиров К, Абдиримов Р. Хазарасп и вопросы периодизации ранних этапов развития оседло-земледельческой культуры Хорезма // Цивилизация древнего Хорезма в контексте истории мировой культуры. - Нукус. 2020-С 35.

12. Баратов С.Р., Матрасулов Ш. Археологические работы в Южном Хорезме // Археологические исследования в Узбекистане 2002 г.-Самарканд, 2003-С. 43-44.



SOG'OM AVLOD TARBIYALASHDA BADIY GIMNASTIKA VA MILLIY RAQS UYG'UNLIGINI TA'MINLASHNING SAMARADOR JIHATLARI

*Ibragimova Matluba Maxsudovna, Toshkent iqtisodiyot va pedagogika
instituti o'qituvchisi, O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport
universiteti mustaqil tadqiqotchisi*



<https://orcid.org/0009-0005-9519-9554>

e-mail:

Matluba_93_09@mail.ru

EFFECTIVE ASPECTS OF ENSURING THE HARMONY OF RHYTHMIC GYMNASTICS AND NATIONAL DANCE IN RAISING A HEALTHY GENERATION

*Ibragimova Matluba Maksudovna, Teacher of the Tashkent Institute of
Economics and Pedagogy, independent researcher of the Uzbek State
University of Physical Education and Sports*

ЭФФЕКТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГАРМОНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКИ И НАЦИОНАЛЬНОГО ТАНЦА В ВОСПИТАНИИ ЗДОРОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

*Ибрагимова Матлюба Максудовна, преподаватель Ташкентского
института экономики и педагогики, независимый научный
исследователь Узбекского государственного университета
физической культуры и спорта*

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda badiiy gimnastika sport turini rivojlantirishning sog'lom avlod tarbiyalashdagi ahamiyati, mamlakatimizda mazkur sport turini rivojlantirishdagi islohotlar mazmuni, hamda badiiy gimnastika ritm harakatlarini milliy raqs elementlari bilan boyitish, uyg'unlashtirishning ushbu sport turi jozibadorligi va samaradorligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: sog'lom avlod, badiiy gimnastika, milliy raqs, ritm, sog'lom zamonaviy texnologiyalar, raqobat, o'zbek raqs maktablari.

Abstract: This article analyzes the importance of developing rhythmic gymnastics in raising a healthy generation, the content of reforms in the development of this sport in our country, and the importance of enriching and harmonizing rhythmic gymnastics movements with elements of national dance in increasing the attractiveness and effectiveness of this sport.

Key words: healthy generation, rhythmic gymnastics, national dance, rhythm, healthy modern technologies, competition, Uzbek dance schools

Аннотация: В статье анализируется значение развития художественной гимнастики в воспитании здорового поколения, содержание реформ в развитии этого вида спорта в нашей стране, а также значение обогащения и гармонизации движений художественной гимнастики элементами

национального танца в повышении уровня физической подготовки, привлекательности и эффективности этого вида спорта.

Ключевые слова: здоровое поколение, художественная гимнастика, национальный танец, ритм, здоровые современные технологии, конкуренция, узбекские танцевальные школы.

KIRISH. Bugungi texnokratiya asrida sport inson genofondini yaxshilashning eng samarali vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Insonlar zimmasidagi og'ir yumushlarni texnika vositalarining bajarishi ularda kam harakatlilikka sabab bo'lib, turli jismoniy nuqsonlarni yuzaga keltirmoqda. Bu esa shubhasiz sportni yanada rivojlantirish, unga murojaat qilish asosida inson salomatligi va go'zalligini saqlab qolish masalasini dolzarblashtiradi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda gimnastika sport turini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, "Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 23.12.2022-yildagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorida[6] aholi o'rtasida gimnastika sport turini ommalashtirish, iqtidorli sportchilarni tanlash, saralash, hamda professional sportchilar sifatida tayyorlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish, maktabgacha yoshdagi bolalarning gimnastika sporti bilan shug'ullanishlari uchun keng sharoitlar yaratish, maktab o'quvchilari uchun gimnastika sport turlari bo'yicha mashg'ulotlarni bosqichma bosqich ko'paytirish hamda mashg'ulot va to'g'arak faoliyatlarini tizimli yo'lga qo'yish kabi ko'plab chora-tadbirlar belgilandi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Gimnastika sport turlariga tayyorlash markazlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori[1] mazkur sport turini yanada rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Bugungi kunda yurtimizda nafaqat shaharlarda, hatto qishloq, tumanlarda ham taxminan 10 mingdan ortiq qizlarimiz ushbu sport turi bilan shug'ullanib kelmoqdalar. Hozirgi kunda badiiy gimnastika olimpiya sport turi bo'lib, kundan kunga ommalashib borayotgan sport turlaridan hisoblanadi. Bugungi kunda ota-onalarimiz o'sib kelayotgan farzandlaridagi jismoniy nuqsonlarini bartaraf qilish, fiziologik jihatdan ularning chiroyli rivojlanishlari

uchun mazkur sport turi keng imkoniyatlarga ega ekanligini anglamoqdalar.

Badiiy gimnastika sport turini milliy raqs san'ati elementlari bilan uyg'unlashtirish asosida xalqimizning estetik his-tuyg'ulari, kechinmalari va dunyoqarashini aks ettirish mumkin. Badiiy gimnastika raqslari harakatlarini milliy raqs elementlari bilan uyg'unlikda ijro etish, kompozitsiyalar yaratish ko'p jihatdan katta tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Garchi yurtimizda O.Chusovitina, Sabina Turobova, Aleksandra Serdyukova, Sabina Tashkenbayeva, Nurinisa Usmonova, Dildora Rahmatova va ko'plab taniqli yosh gimnastikachi sportchilar yetishib chiqqan bo'lsa-da, ammo badiiy gimnastika kompozitsiyalarida jahon arenalarida milliy o'zbek raqslari keng qamrovda namoyish qilinyapti deb maqtana olmaymiz. Milliy o'zbek raqs ritmik harakatlarining nihoyatda nafis va sarmazmunligi imkoniyatlarini badiiy gimnastika sport elementlari bilan uyg'unlashtirish masalasining dolzarbligi tadqiqot mavzuimizni belgilashimizga asos bo'lib xizmat qildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Mahalliy tadqiqotchilardan A.Eshtayev, N.Hasanova, D.Karabayevalar[3] badiiy gimnastikada buyumsiz bajariladigan mashqlarni o'rgatish uslublari bo'yicha, Z.K.Fazliyeva[4] o'zbek milliy raqslarini o'rganishda nazariy va amaliy bilimlar uyg'unligi masalalarini, N.A.Primova badiiy gimnastikaning ta'lim va tarbiya jarayonidagi o'rni xususida tadqiqot ishlarini olib borganlar. Ammo o'zbek milliy raqs san'ati va badiiy gimnastika uyg'unligini ta'minlash masalalari mamlakatimizda tizimli tadqiqot ishlariga muhtoj.

MUHOKAMA. O'zbekistonning nomoddiy madaniy merosi o'zbek xalqining bitmas-tuganmas boyligi bo'lib, asrlar davomida boyitilib, avloddan avlodga o'tib kelmoqda. Bu bebaho meros o'zbek xalqining o'zligi va g'ururi hisoblanadi. Haqiqatan

ham, o'zbek raqs san'ati madaniyatimizning ajralmas qismi, xalqimizning dunyoni his qilish jarayonida o'ziga xosligini aks ettiradigan san'at turlaridan biridir. O'zbek milliy raqsi eng munavvar qadriyatlarni, insoniy fazilatlarni, milliy an'analarni ifoda etgan san'atdir. Milliy raqslarimizdagi har bir harakat, ko'z qarashlar, faqat millatimizga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ular xalqimizning hayoti, yashash tarzi, zavq-u shavqi, orzu-umidini ko'rsatuvchi sahna asari, ohang va ritmga javoban insonda yaralgan "aks-sado"dir. Milliy raqs uning tasviri, kompozitsiyasi, badiiy gimnastika elementlariga bir jihatning ikkinchisiga o'tishi, ularning aloqasi mantig'ini, uyg'unligini, ohangdorligini birlashtiradi. Raqsning jismoniy tarbiyadan farqi, undagi harakatlar o'z ma'nosiga ega, ya'ni insonning o'z-o'zini anglashiga yordam beradi. Shunday ekan, ma'nan va jismonan sog'lom avlod tarbiyalashda raqs eng muhim va zaruriy vositalaridan hisoblanadi. Sportchi qizlarning ijro mahoratiga xos yana bir jihat xoreografik tayyorgarlikdan iborat.

XULOSA. O'sib kelayotgan yosh avlodni ham jismonan, ham ma'nan rivojlantirishda badiiy gimnastika sport turi katta imkoniyatlarga ega. Badiiy gimnastikaning ritmik harakatlariga mazmun berishda, unda muayyan his-tug'ular va kechinmalarni aks ettirishda milliy musiqa va raqs elementlaridan samarali foydalanish, o'zlikni anglash, vatanparvarlik, milliy g'urur va iftixor

tuyg'ularini rivojlantirish, hamda sog'lom avlodni voyaga yetkazishda katta ahamiyatga va imkoniyatlarga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Gimnastika sport turlariga tayyorlash markazlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 17.06.2023 yildagi 249-sonli qarori, <https://lex.uz/docs/-6503881>
2. M.M. Ibragimova 10-12 yoshli badiiy gimnastikachi qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda milliy raqs san'ati elementlaridan foydalanish uslubiyati// Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. Илимий-методикалық журнал .2024.1/3 –сан. 719-725 b.
3. A.Eshtayev, N.Hasanova, D.Karabayeva. Badiiy gimnastikada buyumsiz bajariladigan mashqlarni o'rgatish uslubi/O'quv qo'llanma.T.: Fan va texnologiya, 2013.-B.256.
4. Z.K.Fazliyeva. O'zbek milliy raqslarini o'rganishda nazariy va amaliy bilimlar uyg'unligi //Oriental Art Culture Scientific Methodical Journal/<https://oas.dsmi-qf.uz>.Volume 4 Issue 5/October 2023.
5. N.M.Koshanova., A.M.To'rayev. Globallashuv sharoitida talabalar bo'sh vaqtini samarali tashkil qilishning pedagogik shartlari// Tamaddun nuri jurnali. 2024-yil. 9-son. 277-309 b.
6. <https://president.uz/oz/lists/view/5808>



ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ЯВЛЕНИЯ В СТИХОТВОРНЫХ ОТРЫВКАХ ЭПОСА «ГОРОГЛЫ»

*Рузимбаев Хуррам Сапарбаевич, доцент Ургенчского
государственного университета, кандидат филологических
наук*

“GO‘RO‘G‘LI” DOSTONI SHE’RIY PARCHALARIDAGI TIPOLOGIK HODISALAR

*Ro‘zimboyev Xurram Saparbayevich, Urganch davlat universiteti
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi*

TIPOLOGICAL PHENOMENA IN POETIC EXTRACTS OF THE EPIC “GOROGLY”

*Ruzimbaev Khurram Saparbayevich, Associate Professor of
Urgench State University, Candidate of Philological Sciences*



[https://orcid.org/ 0000-0002-6452-2241](https://orcid.org/0000-0002-6452-2241)

e-mail:

x.s.ruzimbayev@mail.ru

Аннотация: В настоящей статье на основе сопоставления образцов из стихотворных отрывков, имеющих отношение к Хорезмской, туркменской, турецкой и азербайджанской версий эпоса «Гороглы», выявляются их типологические черты, содержится целый ряд теоретических выкладок о генезисе указанного цикла дастанов, этапах формирования данного эпоса на обширной территории.

Ключевые слова: эпос, «Гороглы», Хорезмская версия, дастаны, Кавказская версия, генезис, огузская этническая группа.

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Go‘ro‘g‘li” dostonining xorazm, turkman, turk va ozarbayjon versiyalariga aloqador bo‘lgan she’riy parchalar namunalarini qiyoslash asosida ularning tipologik xususiyatlari ochib berilgan. Ushbu turkum dostonlarning genезisiga, keng hududda shakllanish bosqichlariga oid qator nazariy mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: epos, “Go‘ro‘g‘li”, Xorazm versiyasi, dostonlar, Kavkaz versiyasi, genезis, o‘g‘uz etnik guruhi.

Abstract: This article, based on a comparison of poetic fragments related to the Khorezmian, Turkmen, Turkish, and Azerbaijani versions of the “Gorogly” epic, identifies their typological features and provides a series of theoretical insights into the genesis of this cycle of dastans, as well as the stages of the epic's formation across a vast territory.

Key words: epic, “Gorogly”, Khorezmian version, dastans, Caucasian version, genesis, Oghuz ethnic group.

ВВЕДЕНИЕ. Эпос “Гороглы” на протяжении многих столетий почитается нашим народом и в настоящее время считается бесценным образцом его духовной культуры. В центре эпоса находится основная фигура – “Гороглы, воодушевленный любовью к своей отчизне и народу, отважный идеальный герой, способный противостоять любой враждебной силе” [4, с. 55].

В данном аспекте главный герой эпоса “Гороглы” и образ его боевой дружины обладают такими высочайшими духовными достоинствами, как патриотизм, любовь к своему народу, отвага, что несомненно имеет большое воспитательное значение в деле их внедрения в сознание подрастающего поколения.

Следует отметить, что эпос “Гороглы” среди узбекского народа “...распространен в двух

версиях, принципиально отличающихся друг от друга. Одну из этих версий являют собой дастаны Хорезмского “Гороглы”, они весьма сходны с туркменской версией, а также близки к азербайджанскому “Кёроглы”. А дастаны “Гороглы”, получившие распространение в других регионах Узбекистана, составляют отдельную самостоятельную версию, отличаясь своим объемом и монументальностью...” [7, с. 132].

МЕТОДЫ. Объектом для исследования мы выбрали типологические черты стихотворных отрывков эпоса «Гороглы». При исследовании образцов данного цикла были использованы научно-теоретические выкладки, представляющие собой достижения мирового и узбекского эпосоведения.

РЕЗУЛЬТАТЫ. Зарождение эпоса происходит в неразрывной связи с определенным народом и каким-либо историческим событием. В его возникновении основную роль играет индивидуальное творчество.

С появлением ранних образцов эпоса он приобретает совершенную форму посредством деятельности целого ряда творцов. В его структуру проникают архаические мотивы не только создавшего его народа, но и других. Выходя за рамки эстетических запросов определенного народа, он начинает служить представителям множества других народов.

Эпос “Гороглы” являет собой одно из таких произведений. Это подтверждает его наличие в фольклоре свыше двадцати народов. В данной статье будет уделено пристальное внимание типологическим явлениям, наблюдаемым в стихотворных отрывках из структуры Хорезмской, туркменской, турецкой и азербайджанской версий.

Вопрос перехода любого эпоса из творчества одного народа в устную поэзию другого предстает частым явлением в фольклоре. Но не всегда находятся ответы на такие вопросы: каким образом, в каком виде он проник в фольклор второго народа, какие новшества вобрал в себя в своей последующей жизни.

Русский ученый-фольклорист А.Н.Веселовский в аспекте формирования эпоса выделяет четыре взаимно различающихся этапа.

Первый этап составляют являющиеся отголосками исторических событий лиро-эпические песни – кантилены, которые

появились на основе импровизаторских качеств своего творца. Второй этап – эпическая песня, одна из компонентов эпоса. Третий этап – свод песен цикла, определяющий героические деяния, подвиги конкретного лица. Четвертый этап являет собой сам эпос, весьма отдаленный от произошедших в свое время событий и сформировавшийся через промежуток жизни двух-трех поколений [1, с. 392].

Эпос “Гороглы” проник в фольклор народов Центральной Азии не после прохождения всех данных этапов, а примерно на третьем из них. Ибо имеются серьезные различия между версиями Кавказа и Средней Азии. В случае, если эпос перешел в творчество народов Центральной Азии после своего полного формирования, то таких отличий не наблюдалось бы.

В данном аспекте Хорезмская версия эпоса “Гороглы” приобретает общий характер с Кавказской версией с точки зрения генезиса.

ОБСУЖДЕНИЕ. Эпос “Гороглы” получил распространение на весьма обширной территории. Хотя мотивы, образы в нем в результате этого подверглись определенным изменениям, во многих аспектах они сохранили взаимные типологические проявления.

Характерно то, что даже в стихотворных строках из версий эпоса наблюдается иногда близость, а в отдельных случаях – их полное совпадение. Разумеется, данное положение проявляется посредством стереотипных выражений, стилистических формул или других изобразительных средств. Однако имеет место и полное соответствие стихотворных строф, что еще раз подтверждает единые генетические истоки эпоса. Не только в версиях эпоса Центральной Азии, но и в его турецкой, азербайджанской версиях отдельные стихотворные строфы весьма сходны:

В турецкой версии:

Ужа даглар башларинда,
Гар бир яна, гиш бир яна.
Титретир агзим ичинде
Дил бир яна диш бир яна [5, с. 83].

В азербайджанской версии:

Ужа-ужа даг башинда,
Јаз бир јана, гыш бир јана.
Титрешир агзым ичинда
Дил бир јана, диш бир јана [6, с. 154].

В туркменской версии:

Гожа дагларын башында,
Яз бир яна, гыш бир яна.
Титрер агзымын ичинде
Дил бир яна, диш бир яна [3, с. 331].

В Хорезмской версии:

Хўжа доғларнинг бошинда,
Ёз бир ёна, қиш бир ёна.
Айланар оғзим ичинда,
Тил бир ёна, тиш бир ёна [2, с. 176].

Тот факт, что данные стихотворные строфы в версиях эпоса, распространенных на весьма отдаленных друг от друга территориях, на протяжении 500-600 лет существовали практически без изменений, представляет собой явление, требующее научного истолкования.

По нашему мнению, основной причиной сохранения данных стихотворных строф в структуре всех версий практически без изменений, помимо общих генетических истоков эпоса, является то, что исполнители дастанов строго придерживаются принципов традиционности.

Вопрос об общих генетических истоках версий эпоса подтверждает еще одно явление. В приложении к азербайджанской версии приведены древние варианты эпоса, которые в свое время исполнялись различными бахши. Стихотворные строфы из отрывков данных древних вариантов практически соответствуют стихотворным строфам из туркменской и Хорезмской версий:

В Хорезмской версии:

Баланд-баланд тоғ бошинда,
Намли-намли қор гўринди.
Манинг бу шахло гўззима
Ола гўзли ёр гўринди [2, с. 282].

В азербайджанской версии:

Ужа дағларын башында,
Лабли-лабли гар гўринур.
Маним бу хажил гўззима
Ала гўзлу јар гўринур [6, с. 445].

В туркменской версии:

Гўжа дагларын башында,
Леммер-леммер гар гўринер.
Менинг бу дали кўнглима
Ала гўзли јар гўринер [3, с. 457].

Данные стихотворные строфы взяты из образца “Хирмандали” туркменской и Хорезмской версий, которому по содержанию соответствует дастан из азербайджанской версии “Махбуб хонимнинг Чанлибела галмаси”.

Однако в данном дастане не встречается указанная выше стихотворная строфа. Привлекает к себе внимание и то обстоятельство, что в сохранившихся отрывках из древних вариантов данного дастана наличествуют строки, соответствующие дастанам цикла “Гороглы”, получившим распространение в туркменской и Хорезмской версиях эпоса.

Следовательно, версии эпоса Центральной Азии имеют отношение к его древнейшим вариантам, а записанные в последнее время варианты азербайджанской версии в результате импровизации подверглись определенным изменениям, отдалившись от версий Центральной Азии.

Следует отметить тот факт, что в аспекте стихотворных отрывков близки друг другу дастаны из азербайджанской, туркменской и Хорезмской версий. Это объясняется тем, что данные народы имеют отношение к огузской этнической группе. Стихотворные отрывки из восточной узбекской, казахской версий подверглись значительным изменениям, система стихосложения в них и стиль не соответствуют стихотворному стилю дастанов народов огузского говора.

ВЫВОДЫ. Генетические истоки эпоса “Гороглы” в аспекте любого мотива имеют общую направленность. Это проявляется и при обращении к мотивам из эпоса народов мира. Однако наличие сходных стихотворных отрывков в версиях эпоса может служить в качестве одного из основных средств в подтверждении взаимосвязей генетических основ анализируемого эпоса. Данное положение особо наглядно предстает при сопоставлении древнейших вариантов эпоса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Л.: Высшая школа, 1989.
2. Гороглы. – Ургенч, 2004.
3. Гороглы. – Ашхабад, 1980.
4. Зарифов Х.Т. Замечательный дастан. // Фазыл шаир. – Ташкент: Фан, 1974.
5. Кёроглу. – Стамбул, 1982.
6. Кёроглу. – Баку, 1959.
7. Мирзаев Т.М. Эпический репертуар народных бахши. – Ташкент: Фан, 1979.

АБУЛХАСАН БАХМАНЁР ВА УНИНГ МАКТАБИ ДАВОМЧИЛАРИ

Rўзиев Мақсуд Ўринович, БухДУ тадқиқотчиси

ABULHASAN BAKHMANIOR AND THE FOLLOWERS OF HIS SCHOOL

Ruziev Maksud Urinovich, Researcher at Bukhara State University

АБУЛХАСАН БАХМАНЁР И ЕГО ПОСЛЕДОВАТЕЛИ

*Рузиев Мақсуд Уринович, исследователь Бухарского
государственного университета*



<https://orcid.org/0009-0002-2743-1815>

e-mail:

roziyevmaqsudjon@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақола фалсафа тарихида ўзига хос ўринга эга шахсият Абулҳасан Бахманёр ва унинг мактаби давомчиларининг илмий-маънавий мероси таҳлилига қаратилган.

Таянч сўзлар: Бахманёр, Носириддин Тусий, фалсафа, ўрта аср, перипатетизм, дин.

Annotation: This article focuses on the analysis of the scientific and spiritual legacy of Abulhasan Bakhmanior, a figure with a unique position in the history of philosophy, and the scholars who continued his school of thought.

Key words: Bakhmanior, Nasir al-Din Tusi, philosophy, Middle Ages, Peripateticism, religion.

Аннотация: Эта статья посвящена анализу научного и духовного наследия Абулхасана Бахманёра, личности, занимающей уникальное место в истории философии и последователей его школы.

Ключевые слова: Бахманёр, Насириддин Туси, философия, средневековье, перипатетизм, религия.

КИРИШ. Жаҳон халқларининг ахлоқий қиёфасини шакллантиришда аждодларимиздан қолган илмий-маънавий мерослар муҳим ўринга эга бўлиб, уларнинг ўзликни англаш, дунёни билиш, ҳақиқатга эришиш йўллари излашга бўлган интилишлари инсон ва жамият таракқиёти учун зарур бўлган таълимотларнинг шаклланишига замин ҳозирлаган. Шу нуқтаи назардан, Шарқ фалсафаси тамойилларига асосланган, инсон ва билиш муаммоларига бағишланган таълимотлари жаҳон фалсафаси тарихида фалсафий антропология, гносеология

ва ахлоқшунослик соҳасини ўзига хос тадқиқот услублари, амалий тажрибалари билан бойитган алломалар илмий меросини тадқиқ этиш зарурати намоён бўлмоқда.

Мусулмон Шарқида фан, фалсафа, адабиёт ва санъат соҳасида бир қанча катта ютуқларга эришилди. Шарқ файласуфлари яратган таълимотлар уларнинг шогирдлари томонидан изчил давом эттирилган. Озарбайжонда Шарқ перипатетизмининг биринчи йирик вакили Абулҳасан шогирдлари ворислиги Бахманёр (993-1066) ва бу мактаб

анъаналари қомусий олим Носириддин Тусий (1201-1274) дан бошланган ҳамда Тусий яратган мактаб ҳам ўз давомчиларига эга эди [1].

Абулҳасан Марзубон ўғли Бахманёр озарбайжон файласуфи бўлиб, Ибн Синонинг шогирди ҳисобланади. У Форобий ва Ибн Сино таълимотларини ҳимоя қилган ва ривожлантирган. Ислом ақидаларини асослашда аристотелизмдан фойдаланган[2]. Аллома мавжудот ҳақида пантеистик нуқтаи-назардан фикр юритган. У оламни “бошланғич руҳий сабаб” – Аллоҳдан келтириб чиқаради ва эманация асосида тушунтиради. Барча мавжуд нарсаларни ўрта аср фалсафасида кенг тарқалган тушунчалар – вужуди мумкин, вужуди вожиб асосида талқин этишга ҳаракат қилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР. Бахманёр ўзининг “Мабод ат-табиат” ва “Маротиб ал-мавжудот” асарларида мавжудот ва билиш масалаларини таҳлил этади. Бахманёр билан Ибн Сино ўртасидаги фалсафий ёзишмаларнинг кейинчалик кўчирилган нусхалари Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институтида сақланади.

Абулҳасан Бахманёр ҳақидаги А.К.Закуевнинг “Бахманёр фалсафаси” асари алоҳида ўрин тутди ва Бахманёр меросига оид фактик материаллар мазмунини кенгайтиради. Бахманёр ўзининг фалсафий қарашларини ўзидан олдинги муаллифларга қараганда ҳар томонлама ва тўлиқроқ акс эттирган. Тадқиқотчи Бахманёрнинг борлиқ таълимотига аниқ материаллар асосида тўғри баҳо берган. Аммо файласуфнинг билиш назарияси бирёқлама, деб хатога йўл қўйди. Бир қанча кераксиз такрор ва нуқсонлар ҳисобга олинмаса, “Бахманёр фалсафаси” китоби бу Бахманёршуносликдаги биринчи қимматли тадқиқот асардир[3].

МУҲОКАМА. Шу нарсани алоҳида қайд этиш лозимки, бир қанча тадқиқотчилар, жумладан Ҳайдар Ҳусейнов, А.О.Маковелский, А.К.Закуевлар Бахманёрнинг ҳаёти, ижоди ва дунёқарашига оид тадқиқотлар олиб борган бўлсалар-да, унинг издош-шогирдлари ҳақида бирор фикр билдирмаганлар. А.К.Закуев “Бахманёрнинг фалсафий учрашувлари” асарида шундай ёзади: “Ибн Сино ва унинг шогирди Бахманёрнинг тор ва оддий маънодаги фалсафий учрашувлари бу Яқин Шарқ фалсафасининг сўнгги сўзи десак, янглишмаган бўламиз.

Бахманёр феодализм Яқин Шарқидаги сўнгги таниқли перипатетик файласуф эди. Бахманёрдан кейин яқин Шарқда перипатетик фалсафа пасайиб, аввалги аҳамиятини йўқотади[4].

Зокир Маммадов “Озарбайжонда ўрта асрларда Бахманёрдан ташқари “файласуф яшамаган”, деган нотўғри асосни ўзининг илмий изланишлари билан рад этади. Ҳақиқатдан ҳам XI аср ўрталарида Шарқ перипатетизми босқичи бевосита Бахманёр номи билан боғлиқ. Шарқ перипатизми, энг аввало, Ибн Сино анъаналарини асраб-авайлаш файласуф зиммасига жиддий ва масъулиятли вазифаларни юклади. Ибн Сино Бир пайтлар, эҳтимол, шу умид билан суюкли шогирди Бахманёр ҳақида шундай: “Унинг келиб, менинг ўрнимда бўлиши учун ҳеч нарса қолмади”, деб ёзган эди. Бахманёр ўзининг илмий-маънавий меросида Ибн Сино асарларидан кўпроқ иқтибос келтиради, устозининг ғояларини кенгроқ қўллади, тарғиб қилишга ҳаракат қилди.

Абулҳасан Бахманёр вафот этган сана ҳақида, у ҳақидаги тадқиқот ишларида хато, ноаниқликка йўл қўйилди. Турли муаллифлар томонидан файласуфнинг вафоти санаси 1038, 1065, 1066, 1067 сифатида кўрсатилган. Зокир Маммадовнинг сўзларига кўра, Бахманёр вафот этган санани аниқлаган биринчи манбаларга мурожаат қилиш лозим. Юқоридаги хижрий-қамар 458 йилни милодий санага айлантирганда биринчи ой (Мухаррам) бундан мустасно, қолган ойлар 1066 йилга тўғри келади. Бахманёрнинг вафоти Ибн Агар Синайдан ўттиз йил ўтиб, яъни 458 йил Рамазон ойига (июль-август) тўғри келади деб фараз қилсак, Айтиш мумкинки, озарбайжон файласуфи 1066 йилнинг ўрталарида вафот этган[5].

Зокир Маммадов ўз тадқиқотлари натижасида ўрта асрларда мусулмон Шарқ мамлакатларида фалсафа, мантиқ ва табиатшунослик соҳасида катта муваффақиятлар Бахманёрнинг мислсиз ҳиссаси борлиги, шунингдек, кейинги асарларда келган олимлар авлодининг камол топишида ҳам Бахманёр катта хизмат қилганлигини таъкидлайди. Ҳақиқатдан ҳам таҳлил қилинаётган ушбу тарихий даврда Хуросонда фалсафа Абулаббос Лавкарий туфайли ўзининг юксак тараққиёт чўққисига

эришди. Лавкарий эса Бахманёрнинг иқтидорли шогирдларидан бири эди.

НАТИЖАЛАР. Шундай қилиб, мусулмон Шарқи мамлакатларида перипатетик фалсафанинг ривожланишида Бахманёр, ундан таҳсил олган алломалар ва уларнинг шогирдларининг хизматлари катта бўлган. Бахманёр ҳам устози Ибн Сино сингари бир қанча етук олимларни етиштирган.

Умар Хайём (1048-1131) ҳам Бахманёрнинг шогирди эди. Абулҳасан Бахманёрнинг фалсафий анъаналарини атоқли олим Носириддин Тусий муваффақиятли давом эттирди. Бахманёрдан Умар Хайём, ундан Шарафуддин Масъудий, ундан Фахриддин Розий, ундан Қутбиддин Мисрий, ундан Асируддин Абхорий, ундан Носириддин Тусий таълим олган. Шунингдек, Бахманёрдан Абулаббос Лавкарий, ундан Афзаладдин Қилоний, ундан Садриддин Сарахсий, Фаридиддин Нишобурий, Носириддин Тусий таҳсил олган. Шундай қилиб, мусулмон Шарқидаги Бахманёр шогирдлари ва издошларининг илмий-фалсафий ғояларни ривожлантиришда катта хизматлари бўлган[6].

Шу жиҳатни алоҳида қайд этиш лозимки, Носириддин Тусийнинг Мароға расадхонасида турли миллатга мансуб юздан ортиқ турли эътиқодли инсонларнинг меҳнат қилиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш инсонпарварлик майлларининг кўрсаткичидир. Бу борада устози Камолиддин Мусо ибн Юнус (1184-1252) эркин фикрловчи шахс бўлиб, эътиқод эркинлигига алоҳида аҳамият берган. Насмиддин Қазвиний (1203-1277) буюк астроном, табиатшунос файласуф, мантиқшунос олим сифатида машхур. У Қазвин шаҳридан бўлгани учун Қазвиний нисбаси эга. Мутафаккир Дабироний ёки Котибий (илмий асарларнинг юзини кўчириш) ва манбалар номи билан ҳам машхур. У “энг буюк олим” (“аллома”) сифатида эса қолган.

Расадхонада ишловчи Носириддин Тусий таклифи билан Марагага келган Насмиддин Қазвиний биринчи тўрт астрономдан бири эди. У манбаларда Носириддин Тусийнинг шогирди сифатида кўрсатилган. Қомусий олим Қутбиддин Маҳмуд Шерозий ва Оятуллоҳ Аллома Жамолиддин Ҳасан Ҳиллий Носириддин Тусий билан бирга улар ҳам унинг машхур шогирдлари қаторига киридилар.

Нажмиддин Қазвиний фалсафа тарихида мантиқшунос олим сифатида кўпроқ машхур бўлган. Носириддин Тусийнинг шогирди Ибн ал-Ибрий (1226-1286) уни “энг буюк мантиқ” деб атагани бежиз эмас. Нажмиддин Қазвиний фалсафа тарихида Носириддин Тусий мактабининг мантиқшунос олими сифатида машхур.

Қутбиддин Маҳмуд Шерозий Носириддин Тусий шогирдлари ичида энг машхури ва нуфузлисидир. У Абуссана Маҳмуд ибн Зиёуддин Масъуд ибн Муслиҳ Шерозий (1236-1311) зиёли оиласида туғилган. Отаси Зиёиддин Масъуд ибн Муслиҳ Казаруний (Қозорун — Шерознинг ғарбидаги шаҳар) Шерозда табиб бўлиб ишлаган. Олим илк таълимни отасидан, вафотидан кейин 1250-йилда Шероздаги амакисидан олган. У фалсафа, астрономия, математика фанларини мукаммал ўрганиб, олим сифатида катта обрў-эътибор қозонди. Қомусий олим ўзини илм-фаннинг турли соҳаларида синаб кўрган бўлса-да, у ҳам перипатетик фалсафа ва ишроқийликка каттиқроқ боғланган эди. Турк олими Ҳилми Зиё Улкан Қутбиддин Шерозий “Ишроқий “Мутафаккир” бўлиб, “Ишроқ фалсафаси” асарига ёзган шарҳи билан машхур эканлигини таъкидлаган[7].

Қутбиддин Шерозий фалсафаси ҳақида сўз борар экан, унинг муаммоларга ёндашуви бошқача жиҳатларига эътибор қаратиш лозим. Ҳадис ва тафсир борасидаги ҳукмларида соф исломий позициядан келиб чиққан ҳолда сўзловчи мутафаккир ўз фалсафий фикрларида бу позицияга зид келмасликка ҳаракат қилган. Бунинг учун у ўз асарларида перипатетизм ва ишроқийлик таълимотларига ижобий муносабатда бўлди, мавжуд ғоялар талқинини берди. Шу нуқтаи назардан қараганда, Қутбиддин Шерозийнинг дунёқараши синкретик таркибга эга.

Буюк диншунос олим ва файласуф Жамолиддин Хиллий (1250-1325) ҳам Носириддин Тусий мактабининг машхур вакилларида бири ҳисобланади. Мутафаккир “Оятуллоҳ” (“Аллоҳнинг тимсоли”) унвонини олган. Маълумки, бу унвон мусулмон ҳуқуқи ва илоҳиёт, диний асарлардан яхши хабардор олиму уламоларга берилади. Бу хусусиятларнинг барчаси Жамолиддин Хиллий тимсолида ва унинг илмий фаолиятида намоён бўлади[8].

Мутафаккир ижодида динга оид асарлар кўп бўлса-да, улар фалсафа билан боғлиқ асарлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. У файласуф Салафийнинг ғояларидан кенг фойдаланди. Носириддин Тусий мероси Жамолиддин Хилий учун ибрат бўлгани учун у устози ғояларининг фаол тарғиботчиларидан бири сифатида танилган. Жамолиддин Хилий Носириддин Тусийнинг асарларига шарҳ ёзган.

ХУЛОСА. Мухтасар қилиб айтганда, илмий-фалсафий таълимотлар, айниқса, Шарқ перипатетизми ва Ишроқийлик Носириддин Тусий фалсафий мактаби вакиллари Нажмиддин Қазвиний, Қутбиддин Шерозий, Жамолиддин Хилий ва бошқалар томонидан бу анъаналар давом эттирилиб, ривожлантирилди. Шундай қилиб, Бахманёр мактабининг фалсафий анъаналари Носириддин Тусий ва унинг мактаби вакиллари томонидан ишлаб чиқилган ва XVII асрда Ражабалий Табризий маънавий мероси билан тугалланган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Aytək Zakırqızı (Məmmədova). Nəsirəddin Tusinin dünyagörüşü. Bakı, Elm, 2000. səh.22.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Б. 878.
3. Məmmədov Zakir. Bəhmənyarın fəlsəfəsi. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm, 2015. səh. 132.
4. Zəkuyev Ə.K. Bəhmənyarın fəlsəfi görüşləri. Bakı: 1958. səh. 288-289.
5. Məmmədov Zakir. Bəhmənyarın fəlsəfəsi. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm, 2015. səh. 327.
6. Seyyed Hossein Nasr, Title Islamic philosophy from its origin to the present: philosophy in the land of prophecy, Publisher SUNY Press, 2006. pp 167.
7. Ülken Hilmi Ziya. İslam felsefesi kaynakları ve tesirleri. Ankara: 1967. – Б. 207.
8. Саид Нафисӣ. Ашъори форсии Хоҷа. — Дар маҷ. Ёдномаи Хоҷа Насируддини Тусӣ.- Техрон, 1335.



М.Н.БОЛТАЕВ ИЛМИЙ МЕРОСИДА ТАСАВВУФГА МУНОСАБАТ

Асрарова Мухаббат Усманджоновна, БухМТИ “Ўзбек ва хорижий тиллар” кафедрасининг катта ўқитувчиси

ATTITUDE TO MYSTICISM IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF M.N. BOLTAEV

Asrarova Muhabbat Usmandjonovna, senior lecturer of the department of Uzbek and foreign languages, BITI

ОТНОШЕНИЕ К МИСТИЦИЗМУ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ М.Н.БОЛТАЕВА

Асрарова Мухаббат Усманджоновна, старший преподаватель кафедры узбекского и иностранного языков БИТИ



<https://orcid.org/0009-0004-1247-8156>

e-mail: kdirbaev-95@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада серқирра илм эгаси, маънавий жасорат соҳиби ва фидойи инсон Муҳаммад Болтаевнинг мустақиллик даврида Шарқ ва Ғарб файласуфлари, тасаввуф, социология йўналишларида фалсафий тадқиқотлар олиб борганлари ва комил инсон тарбиясига қўшган хизматлари ҳақида баён этилган.

Калим сўзлар: маънавий жасорат соҳиби, фидойи инсон, тасаввуф таълимотлари, баркамол авлод тарбияси, инсон мавзуси.

Abstract: In this article, the great scholar, spiritual courage and selfless person Muhammad Boltaev carried out philosophical researches in Eastern and Western philosophers, Sufism, sociology during the period of Independence and contributed to the education of a perfect person.

Key words: possessor of spiritual courage, self-sacrificing person, teachings of Sufism, upbringing of perfect generation, human subject.

Аннотация: В этой статье великий учёный, духовно мужественный и самоотверженный человек Мухаммад Болтаев провёл философские исследования в области восточных и западных философов, суфизма, социологии в период независимости и внёс свой вклад в воспитание совершенного человека.

Ключевые слова: обладатель духовного мужества, самоотверженный человек, учение суфизма, воспитание совершенного поколения, человек-субъект.

КИРИШ (INTRODUCTION).

Президентимиз Ш.Мирзиёев ташаббуслари билан ўтган бобокалонларимиз хотирасини ёдда сақлаш, миллий ўзликчимизни англаш мақсадида, фидойи ўз халқининг чин фарзандларини эъзозлаб яшаш, уларнинг халқимизга кўрсатган беминнат хизматлари ҳақида ёзиш ва таъкидлаш кераклиги ҳақида катта вазифалар юкланди. Шундай серқирра илм эгаси, маънавий жасорат соҳиби ва фидойи инсон Муҳаммад Болтаевдир. Олим Мустақиллик даврида Шарқ ва Ғарб

файласуфлари, тасаввуф, социология йўналишларида фалсафий тадқиқотлар олиб борганлар. Унинг ўнлаб мақола, китоблари шу мавзуга бағишланган.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ (LITERATURE REVIEW). Барча тасаввуф таълимотларида инсон махсус ўрганилган. Муҳаммад Болтаев: “Тасаввуф – диний-фалсафий инсоншунослик илмидир”, – деганлар[1,5]. Тасаввуф олимлари одамларни икки тоифага Нурий ва Норий одамларга бўлади,

деганлар. Нурий инсонлар ҳаётда ўзининг ҳақиқий абадий томони – руҳий оламига эътибор қаратиб, жисмоний томонини чегаралайди, Норий одамлар эса ўтга, оловга ўхшаган одамлар бўлиб, улар ўз жисмларига кўп эрк берадилар. Бундай инсонларни бугунги ҳаётимизда яққол ажрата оламиз – бу такводор, художўйлар ва иккинчи тоифа инсонлар – ўз ҳаётини ўз тушунчалари билан бошқарадиганлар, яъни ҳеч нимага ишонмайдиганлар десак, муболаға бўлмайди[1,5]. Нурий одамлар ҳаётдаги ўрнини қадрлайди, ҳар бир яхши ва ёмон ишларни синов деб билади ва тўғри йўлдан оғмай боришга ҳаракат қилади. Норий одамлар эса “ҳаёт бир марта берилади”, дея ўзи хоҳлаган тарзда яшаб кўпгина ноўрин ишларга қўл уради ва бундан азият чекади. Натижада қилган ишларидан пушаймон бўлади ва аксарияти Нурий инсонларга эргашиб Худодан паноҳ сўрайди. Бу фикрлардан келиб чиқиб, олим инсон нафси масаласига эътибор қаратади. Тасаввуфда инсон масаласини ўрганишда файласуф тарихий, илмий асосланган манбаларга мурожаат қилган. Шу ўринда устозга хос синчковлик, меҳнатсеварлик, теран ақл ва салоҳият алоҳида намоён бўлган[1,5].

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР (ANALYSIS AND RESULTS). Накшбандия таълимотида барча тасаввуфий таълимотлардаги каби инсон мавзуси махсус ўрганилган. Мутасаввифларнинг фикрига кўра, оламдаги энг мураккаб сиру жумбоқлардан бири инсоннинг ўзи ҳисобланади, деганлар М.Болтаев. Инсон жуда кўп ҳали поёнига етмаган сиру – синоатлардан иборатким, уларни ўрганишга кўп вақт ва кўп изланишлар талаб этади. Бу борада устоз Муҳаммад Болтаев бир ривоятни келтирдилар: Шогирд пири устоздан сўрабдики: “Дунёда энг мураккаб ва мушкул нарса нима?” Устоз шундай жавоб берган эканлар: “Энг қийин ва энг мушкул асрор одамнинг ўзи, ўз-ўзини билиб олишдир” [2,3].

Устозимиз М.Болтаев тасаввуф таълимотининг билимдони сифатида одам мураккаб мавжудот бўлиб, икки жиҳатдан жисмий-жасадий ва руҳий-равоний томонлардан, яъни “Олами асгар” (Кичик олам) ва “Олами акбар” (Улкан руҳий олам)дан иборатлигини, инсоннинг бир томондан илоҳий, иккинчи томондан жисмоний ва ижтимоий моҳиятини асослаб берганлар[2,3].

М.Н.Болтаев тасаввуф, инсоншунослик ва ўзлиқни англаш ҳақидаги қарашларини Хожагон – накшбандия тариқати асосида баён этганлар. “Хўжа Абдулҳолиқ Ғиждувоний – инсондўст ҳаким, рифъат шайх” номли рисоаларида Абдулҳолиқ Ғиждувоний ҳақида маълумотлар келтирилган. Биз биламизки, Абдулҳолиқ Ғиждувоний Хожагон тариқатининг асосчиси ҳисобланади. Илмий рисоланинг бошланишидаёқ Хўжаи Жаҳоннинг таржимаи ҳолларига оид маълумотлар келтирилган. Абдулҳолиқ Ғиждувоний қадим даврларданок тижорат, савдо, маданий-маънавий ҳаётнинг маркази ҳисобланган Ғиждувон туманида туғилиб, таълим олиб, маънавий камолотга интилиб, кейинчалик Хожаи Жаҳон деган унвонга сазовор бўлганлари ҳақида баён этилган.

М.Болтаев таъкидлаганларидек, худошунослар тасаввуф аҳлини ориф, сўфий деб атаган, орифларнинг мўътабар устози Хўжаи Жаҳон Абдулҳолиқ Ғиждувоний ўзларининг тасаввуфий-ирфоний қарашларини аҳком ва ақоидларини бизгача етиб келган тўрт асарлари – “Рисолаи тариқат”, “Рисолаи Саҳабия”, “Васиятнома” ва “Зикри Абдулҳолиқ Ғиждувоний” номли асарларида баён этганлар [2,4]. У кишининг таълимотича сўфийнинг энг биринчи вазифаси, бурчи – маънавий поклик, ул шахс сўфийликни яшаш қондаси, шиори қилиб кўйиши лозим.

М.Болтаевнинг рисоаларида келтирилган маълумотларига кўра, Абу Ёқуб Ҳамадоний Хожагон тасаввуфий силсиласининг буюк сиймосидирлар. Улуғ шайх Ҳамадоний тарихий гувоҳликларга кўра тасаввуф аҳли йўлини таърифлаб туриб айтганларки, поклик, порсоликнинг икки йўли бордир: бири ташқи, зоҳирий ва иккинчиси ички, ботинийдир. Ташқиси шундан иборатки, йўловчи ҳамиша мусулмонлик аҳком ва шарият қоидаларини бажариши лозим, яъни ўз нафсини тийиши, покланиши керак. Ички йўл эса қалбни тозалаш, ўзидан қабих, ёмон сифат хусусиятлардан қутулишни талаб этади.

Устоз М.Болтаевнинг маълумотларига кўра, Юсуф Ҳамадоний ўз замонасининг мўтабар шайх-пирларининг шогирди-муриди бўлганлар [2,3].

Устоз М.Болтаевнинг кўп йиллар олдин Абдулҳолиқ Ғиждувоний ҳақида берган

маълумотлари, бугунги кунда тасдиғини топганлигини у кишининг шогирдлари Г.Наврўзова, О.Шарипова, Н.Сафарова, Б.Каримов, Б.Намозовлар илмий ишларидан ўрганмоқдамиз. Мустақилликдан олдинги ва кейинги (бўшлиқ) даврида бундай фикрлар ва қарашларга эътиборсизликлар ва эътирозлар бўлган. Собиқ совет тизими сиёсати ўзлигимизни унутишга эришилган бир даврда, бундай мутафаккирларнинг нафақат қарашлари, ҳаттоки, уларнинг номлари ҳам унутилганди. Бугунги кунда, тасавуф таълимоти ва унинг намояндаларини ўрганиш кўпчиликда катта қизиқиш уйғотмоқда.

Бугунги кунда ҳақиқий сўфийларнинг мезонлари, юқорида кўрсатилган талабларга тўлақонли жавоб беради. Демак, устозимиз М.Болтаевнинг изланишлари самараси, десак хато бўлмайди.

Демак, комиллик мақомига эришиш, энг аввало, халқ манфаати йўлида холис меҳнат қилиб, ўзи ҳам такомиллашиб бориши экан. Бу ғоя, худди ҳазрат Б.Нақшбанднинг: “Шам каби бўлинг, ўзингиз куйиб адо бўлсангиз ҳам бошқаларга ёруғлик улашинг” [3,49]. Зеро, ҳазрат Б.Нақшбанд Хожагон таълимотининг вориси сифатида у кишининг ғояларини такомиллаштирган.

Баҳоуддин Нақшбанд (1318–1389) — ўз даврининг буюк мутафаккирларидан ва тасаввуфий йўналишлардан бири ҳисобланган Нақшбандия тариқатининг асосчиларидан

бўлганлар. Унинг илмий мероси ва таълимотлари ўзбек халқининг руҳий, маънавий ҳаётига катта таъсир кўрсатган.

Нақшбандия тариқатининг асосий хусусиятларидан бири – инсоннинг ички дунёси ва ўзи билан тўғри муносабатни англашга интилишдир.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР (CONCLUSION/RECOMMENDATIONS).

М.Болтаевнинг фикрларига кўра, шунинг учун хайрли амални бажара туриб одам қандайдир маънавий томондан хурсандлик, шодлик, роҳат ҳолатидаги ҳиссиётга эга бўлади ва ёмон қилмиши унда маънавий норозиликни, уятли ҳолатни, руҳий қийнашни уйғотади. Виждонга тааллуқли бўлган мазкур амалларда инсондаги ҳиссий ва иродавий томонлар намоён бўлади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES):

1. Наврўзова Г. Н. , Рахматова Х. Муҳаммад Назарович Болтаев – инсоншунос олим. “Фалсафанинг долзарб муаммолари” мавзусидаги Республика миқёсидаги илмий-назарий конференция тўплами. Бухоро: Бухоро, 2014 й.
2. Болтаев М.Н. Хўжа Абдухолик Ғиждувоний – инсондўст ҳаким, рифъат шайх. Бухоро, 1994.
3. Болтаев М.Н. Хўжа Абдухолик Ғиждувоний – инсондўст ҳаким, рифъат шайх. Бухоро, 1994.



**INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI “MEVA”
KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK
BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY O‘ZIGA
XOSLIGI VA TARJIMASI MASALALARI**

*Eshquvvatova Gulasal Abdullo qizi, Termiz davlat pedagogika
instituti “Gumanitar yo‘nalishlarda xorijiy tillar” kafedrası
o‘qituvchisi*

**LINGUACULTURAL FEATURES AND
TRANSLATION ISSUES OF PHRASEOLOGICAL
UNITS WITH THE COMPONENT “FRUIT” IN
ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES**

*Eshquvvatova Gulasal Abdullo qizi, Teacher of the Department of
foreign languages in humanitarians faculties of the Termez State
Pedagogical Institute*

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С
КОМПОНЕНТОМ “ФРУКТЫ” НА
АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ**

*Эшқувватова Гуласал Абдулло қизи, преподаватель кафедры
“Иностранные языки гуманитарных специальностей”
Термезского государственного педагогического института*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida meva/fruit komponentli frazeologik birliklarning lingvomadaniy o‘ziga xosliklarini va tarjima muammolari o‘rganiladi. Frazeologizmlar tilga bo‘yoqdorlik berish bilan birga badiiy joziba ham beradi. Taom komponentli frazeologik birliklar qatorida meva/fruit nomlari bilan bog‘liq frazeologik birliklar alohida o‘rin egallaydi. Ushbu tadqiqotda aynan meva nomlari bilan bog‘liq frazeologik birliklar qiyosiy tahlil qilinadi va muqobillari ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: frazeologik birlik, meva frazeologizmlari, meva/fruit, fraza, ibora.

Abstract: The given article studies the linguocultural specifics and translation problems and of phraseological units with a fruit component in English and Uzbek. Phraseologisms not only add color to the language, but also give it an artistic appeal. Among the phraseological units with a food component, phraseological units associated with fruit names occupy a special place. In this study, phraseological units associated with fruit names are analyzed comparatively and their alternatives are considered.

Key words: phraseological unit, fruit phraseologisms, fruit, phrase, expression.

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвокультурологические особенности и проблемы перевода фразеологизмов с компонентом “фрукт” в английском и узбекском языках. Фразеологизмы не только добавляют красок языку, но и придают ему художественную привлекательность. Среди фразеологизмов с пищевым компонентом особое место занимают фразеологизмы, связанные с названиями фруктов. В данном исследовании проводится сравнительный анализ фразеологизмов, связанных с названиями фруктов, и рассматриваются альтернативы.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фруктовые фразеологизмы, фрукт, фраза, выражение.



<https://orcid.org/0009-0006-2694-0668>

e-mail:

guliasaleshqvvatova@mail.ru

KIRISH. Har bir xalqning madaniyati, tarixi, urf-odatlar va an'analarini ko'rsatuvchi frazeologizmlar tilshunoslikning bir qismi hisoblanadi. Maqolada taom/food komponentli frazeologik birliklar aynan meva va sabzavot komponentli frazeologik birliklarning ingliz va o'zbek tillaridagi namunalari, tarjimasi va tahlili ko'rib chiqilgan.

ADABYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Frazeologik birliklarni tarjima qilishda biq qator qiyinchiliklar mavjud. Ulardan biri to'g'ridan to'g'ri tarjima qilib bo'lmastir. Chunki frazeologizmlarning o'zi ko'chma ma'noda qo'llaniladi. Ikkinchi muammo bu frazeologizmlarning bir tildan boshqasiga tarjima qilganda aynan muqobilining yo'qligi. Keyingisi bu bir tildagi frazeologik birlik ifodalagan ma'no va ishlatilish holati ikkinchi tilda kuzatilmastir mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Ushbu maqolada bir qator ingliz tilidagi meva nomlari qatnashgan frazalarni o'zbek tiliga tarjima qilib, muqobillari bilan solishtirib chiqildi.

To buy a lemon. Bu ibora limon sotib olish emas, balki keraksiz narsani olish ma'nosini anglatadi. "To buy a lemon" iborasi kimdir sotib olgan yoki investitsiya qilgan holatni tasvirlashda ishlatiladigan mashhur iboralardan bo'lib, keyinchalik o'sha tovar yoki xizmatning sifatsiz yoki yaroqsiz ekanligi ma'lum bo'ladi. Undan tovar, xizmat va hatto investitsiyalarni tasvirlashda foydalaniladi.

MUHOKAMA. "To be paid peanuts" iborasi moliyaviy masalalarda keng qo'llaniladigan iboralardan biri bo'lib, u "juda kam miqdorda to'lash" ma'nosini bildiradi. "Peanuts" iborasi 1840-yildan boshlab kichik yoki arzimastir narsa uchun ishlatilgan atama bo'lgan. Lekin 1940-yillardan boshlab moliyaviy atama sifatida ishlatila boshlagan. Ushbu frazani "to get peanut", "to pay peanut", "to buy a peanut" tarzida ishlatiladi.

"Cherry-pick" iborasi biron narsani saralab, saylab olishga ishlatiladi. O'zbek tilida asl ma'noda tarvuz tanlayotganda uni yaxshirog'ini aniqlash uchun xalq orasida chertib, barmoq bilan yengil urib

aniqlash odati mavjud. Bu holat ko'chma ma'noda ham ishlatiladi. Biron narsani saylab olishga "chertib-chertib olmoq" tarzida ishlatiladi.

"Mehnat bozoridan malakali kadrlarni "chertib-chertib" tanlab olish "GM" uchun xos xususiyat hisoblanadi¹.

O'zbek tilidagi aynan shu iborasini ingliz tilidagi "cherry-pick" iborasi bilan muqobil qilib olsak bo'ladi.

"The apple doesn't fall far from the tree" iborasi otalariga o'xshash fazilatlar yoki iste'dodlarni namoyon etadigan bolalarga nisbatan aytiladi. O'zbek tilida bu frazani aynan muqobil "Olmaning tagiga olma tushadi" frazasi mavjud. "Gazeta qayd etishicha, bu suratlar olmaning tagiga olma tushishini yana bir bor isbotlaydi"².

"Olmaning tagiga olma tushadi, o'rikning tagiga o'rik tushadi" varianti ham mavjud. "Olmaning tagiga olma, o'rik tagiga o'rik tushadi, - derdiz"³.

"Bad apple" iborasining ildizi 17-asr ingliz tilidagi qadimiy maqolga asoslangan. Unda biror guruh yoki tashkilot ichida buzg'unchi yoki buzuvchi shaxsga nisbatan ishlatiladi. Bu bitta odam butun guruhga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi mumkin. Bu frazaning aniq qayerdan kelib chiqqanligi ma'lum emas. Lekin qadimiy ingliz maqoli "One bad apple spoils the barrel" bitta chirigan olma bir savat olmani buzadi", maqolidan kelib chiqqan, degan qarashlar mavjud.

NATIJALAR. Bu ibora 19-asrning o'rtalarida Qo'shma Shtatlarda ommalashdi va shundan so'ng Amerikada keng tarqalgan iboralardan biriga aylandi. Bu ko'pincha katta jamoaning ma'naviyati, halolligi va obro'siga putur yetkazadigan xatti-harakatlar ko'rsatadigan odamni tasvirlash uchun ishlatiladi. Ushbu ideomani siyosat, biznes, sport va shaxslararo munosabatlarda ko'rishimiz mumkin.

Bu idiomani kelib chiqishi uzoq o'tmishga borib taqalsa-da, vaqt o'tishi bilan uning qo'llanilishi va talqini o'zgardi. Birinchi navbatda bu ibora insonning boshqalarga salbiy ta'sirini nazarda tutgan. Bu iboraning o'zbek tilida aynan muqobili mavjud. "Bitta chirigan olma bir ombor olmani

¹ A.B.Xayitov. Inson resurslarini boshqarish. Darslik. Toshkent-2019.

² <https://kun.uz/news/2016/03/01/ota-onalar-va-farzandlarning-bir-hil-surati-internetda-shov-shuvga-aylandi>

³ <https://telegra.ph/OLMANING-TAGIGA-OLMA-%D0%8ERIK-TAGIGA-%D0%8ERIK-TUSHADI-12-27>

chiritadi”⁴. Bunga yana bir muqobil shakli “Bir qoshiq qatroni bir chelak asalni buzadi”⁵.

Shuningdek, Sh.Shomaqsudov, Sh.Shoraxmedovlarning “Ma’nolar mahzani” asarida bu maqolning bir qancha variantlarini keltirib o’tgan. Ular: “*Bir qo’tir echki butun podani qo’tir qiladi*”; “*Bir qirchang’i yilqi butun uyurni qirchang’i qiladi*”; “*Tirraqi buzoq butun podani bulg’aydi*”; “*Qo’tir taka qo’ra bulg’ar*”. Majoziy ma’nosi: “Bitta yomon, axloqsiz, fasodchi, ig’vogar, dilgir va h.k. odam butun bir jamoani, hatto yurtni bulg’aydi, uning nomiga dog’ tushiradi, uyatga qo’yadi; bitta noqobil farzand butun oilaning yuzini yerga qaratadi; bitta axloqsiz bola bir qancha bolani yomon yo’lga boshlaydi”. (Sh.Shomaqsudov, Sh.Shoraxmedovlarning Ma’nolar maxzani. O’zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti 42-bet).

“As easy as pie” iborasi juda yengil yoki bajarilishi oson bo’lgan vazifa yoki faoliyatni tasvirlash uchun ishlatiladigan idiomatik iboradir. Bu iborani ishlatganda, ular vazifaning osonligini odatda oddiy va yoqimli mashg’ulot sifatida ko’rilgan bir bo’lak pirog iste’mol qilish bilan solishtiradilar.

“Easy as pie” iborasi 19-asrda Qo’shma Shtatlarda paydo bo’lgan degan qarashlar mavjud, o’sha paytda pirog tayyorlash ko’plab uy xo’jaliklarida keng tarqalgan ish edi. O’sha paytda bu ibora bir qator oddiy qadamlarni o’z ichiga olgan va nisbatan oddiy va yoqimli faoliyat sifatida ko’rilgan idishni noldan tayyorlash jarayoniga ishora qildi. Bugungi kunda bu iborani bajarish juda oson yoki oddiy deb hisoblangan har qanday vazifa yoki faoliyatni tasvirlash uchun kengroq foydalaniladi. Masalan, kimdir ma’lum bir matematik muammoni “pirog kabi oson/ easy as pie” yoki uy yumushini “pirog kabi oson/ easy as pie” deb aytishi mumkin, bu vazifani tez va qiyinchiliksiz bajarish mumkinligini ko’rsatishi mumkin. Bu iboraning bir qator sinonimlari mavjud. Ulardan biri “Piece of cake” “xuddi bir bo’lak tortdek oson” ma’nosini beradi. “Easy Peasy Lemon Squeezy” bu ibora esa ko’proq so’zlashuvda ishlatilib, bajarilishi juda oson bo’lgan vazifa yoki faoliyatni tasvirlash uchun ishlatiladigan so’zlashuv iborasidir. Ko’pincha vazifaning

soddaligini ta’kidlash uchun o’ynoqi yoki hazil shaklida qo’llaniladi. “Lemon Squeezy” qo’shilishi oddiygina qofiyali ibora bo’lib, iboraning o’ynoqi xususiyatiga qo’shiladi. Bu ibora ko’pincha engil va norasmiy kontekstda, masalan, do’stlar orasida yoki tasodifiy suhbatda ishlatiladi. Bundan tashqari, oddiylik yoki qulaylik tuyg’usini etkazish uchun biznes yoki akademik yozuv kabi professionalroq muhitda ham foydalanish mumkin. So’nggi yillarda bu ibora yanada keng tarqalib, ommaviy axborot vositalarining turli shakllarida, jumladan teleko’rsatuvlar, filmlar va reklamalarda qo’llanilmoqda. Bundan tashqari, u odatda ijtimoiy media platformalarida va onlayn suhbatlarda qo’llaniladi.

XULOSA. Agar juda oddiy narsani tasvirlash uchun bu ibora ishlatilsa, bu jozibali ibora qayerdan paydo bo’lganiga hayron bo’lishingiz mumkin. Ushbu iboraning kelib chiqishi haqida bir nechta, turli xil nazariyalar mavjud bo’lsa-da, eng ko’p qabul qilingani bu “Sqezy” deb nomlangan ingliz idish-tovoq sovunidan kelib chiqqan.

Har bir fraza o’ziga xosligi va kelib chiqish tarixiga ega. Shuning uchun ham har qanday tilda frazeologik birliklar o’z o’rniga ega.

ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. A.B.Xayitov. Inson resurslarini boshqarish. Darslik. Toshkent-2019.
2. O’zbek tili frazeologik lug’ati. Shavkat Rahmatullayev, Nizomiddin Mahmudov, Zulxumor Xolmanova, Iqbol O’razova, Kamola Rixsiyeva. Toshkent – 2022.
3. A.V.KUNIN. English-russian phraseological dictionary.moscow russky yazyk 1984.
4. Исмаилов Ф. Фразеологик бирликларда сонларнинг ифодаланиши. // Ўзбек тили ва адабиёти. 2014. № 4 Б. 9.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Академия, 2001. С. 208.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. / А. Мадвалев тахр. ост. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. Ж.2. Б. 580, 551, 238, 149, 271.

⁴ <https://lib.idpu.uz/storage/uploads/files/Shomaqsudov.%20Manolar%20maxzani.pdf>

⁵ <https://baxtiyor-oila.uz/bir-qoshiq-qatron-bir-xum-asalga-tatiydi-bu-bolalarga-ham-tegishli/>

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА С РУССКОГО ЯЗЫКА НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

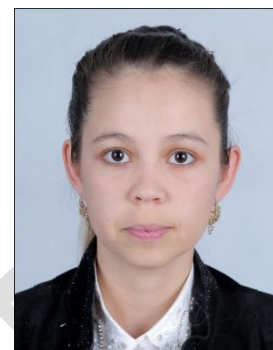
*Раджабова Наргиза Артикбаевна, преподаватель Ургенчского
государственного университета*

RUS TILIDAN O'ZBEK TILIGA ADABIY MATN TARJIMASINING LINGVOLTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

*Radjabova Nargiza Artikbayevna, Urganch davlat universiteti
o'qituvchisi*

LINGUOCULTUROLOGICAL FEATURES OF TRANSLATION OF LITERARY TEXT FROM RUSSIAN INTO UZBEK

*Radjabova Nargiza Artikbayevna, teacher at Urgench State
University*



<https://orcid.org/0009-0002-6678-0559>

e-mail:

nargizaradjabova1991@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются лингвокультурологические особенности перевода художественного текста с русского языка на узбекский. Основное внимание уделено проблемам, с которыми сталкивается переводчик при передаче культурных, исторических и социальных реалий между двумя языками.

Ключевые слова: лингвокультурология, язык, культура, художественный текст, переводчик, эквивалент.

Annotatsiya: Maqolada badiiy matnni rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishning lingvomadaniy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor madaniy, tarixiy va ijtimoiy voqelikni ikki til o'rtasida yetkazishda tarjimon duch keladigan muammolarga qaratiladi

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, til, madaniyat, badiiy matn, tarjimon, ekvivalent.

Abstract: The article examines the linguocultural features of translating a literary text from Russian into Uzbek. The main focus is on the problems that a translator faces when conveying cultural, historical and social realities between the two languages.

Key words: linguocultural studies, language, culture, literary text, translator, equivalent.

ВВЕДЕНИЕ

Антропоцентрическая ориентация современной лингвистики детерминирует неуклонно возрастающий интерес исследователей к проблеме взаимосвязи языка и культуры – двух глобальных системных образований, регулирующих жизнь человека и обеспечивающих существование социума. Вопрос об определении такого комплексного и многоаспектного понятия, как «культура», является одним из самых дискуссионных в современных гуманитарных науках, включая лингвистику. Ни одна из существующих классификаций или типологий

культур не в состоянии исчерпывающе и внутренне непротиворечиво описать культуру в целом, поэтому большинство существующих классификаций дополняют друг друга. К понятию «культура» [3] подходят с разных точек зрения, например с социологической (как к части общественной жизни, выполняющей определенные функции), с антропологической (как к виду человеческой деятельности), с филологической (в плане отношения культуры к бытию человека как к явлению, возникающему и существующему на пересечении личности и общества).

Лингвистика XXI в. активно разрабатывает направление, в котором язык рассматривается как культурный код нации, а не просто орудие коммуникации и познания. Фундаментальные основы такого подхода были заложены трудами В.Гумбольдта, А.А.Потебни и других ученых. Например, В. Гумбольдт утверждал: «Границы языка моей нации означают границы моего мировоззрения».

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД. В изучении лингвокультурологических особенностей перевода художественного текста с русского языка на узбекский язык можно опираться на труды в области теории и практики перевода, лингвокультурологии и межкультурной коммуникации. Для анализа могут быть использованы работы Бабушкиной, Н.А., Харисовой, М.Т.

ОБСУЖДЕНИЕ. Лингвокультурология представляет собой важный и развивающийся раздел языкознания, который исследует взаимосвязь языка и культуры. Суть лингвокультурологии заключается в том, что она рассматривает язык не только как средство общения, но и как носитель культурных особенностей, мировоззрений, традиций и ценностей народа, говорящего на этом языке. Этот подход помогает глубже понять, как различные культурные контексты влияют на структуру и использование языка, а также как через язык формируются и передаются культурные идентичности [1].

Лингвокультурология — это научная дисциплина, которая изучает взаимоотношения между языковыми единицами и культурными феноменами. Основное внимание уделяется исследованию того, как языковые средства (слова, выражения, метафоры, фразеологизмы) отражают ценности, верования, обычаи и историческую память народа.

Лингвокультурология представляет собой междисциплинарную область, объединяющую лингвистику, антропологию, социологию, культурологию и когнитивные науки. Это объясняется тем, что культура не существует отдельно от языка, и язык является важнейшим механизмом, через который передаются культурные смыслы, коллективные представления и мировоззрения.

Перевод художественного текста с одного языка на другой всегда является сложным и многозначным процессом, в котором важно учитывать не только лексические и грамматические особенности языков, но и культурные контексты, традиции и восприятие мира носителей этих языков. Лингвокультурологический подход в переводе подчеркивает важность учета культурных аспектов, и при переводе с русского языка на узбекский язык это имеет особое значение, поскольку оба языка принадлежат к различным языковым и культурным традициям.

Одной из ключевых лингвокультурологических особенностей является различие в лексике, особенно когда речь идет о фразеологических выражениях, устойчивых словосочетаниях и идиомах. В русском языке существует большое количество выражений, характерных для русской культуры, которые могут не иметь прямого аналога в узбекском языке. Например, выражения, связанные с религиозными или историческими реалиями, такими как «жить, как на иголках» или «не по зубам», могут требовать адаптации или замены на соответствующие узбекские фразеологизмы, которые лучше передают схожее значение в контексте культуры и восприятия.

Лексические различия между языками — это одно из ключевых препятствий, с которым сталкиваются переводчики при передаче текста с одного языка на другой. Важным аспектом является также поиск лексических эквивалентов, которые могут адекватно передавать смысл, стилистические особенности и культурные контексты исходного языка.

Каждый язык имеет свою уникальную систему лексики, которая отражает особенности восприятия мира носителями языка. Одни и те же понятия могут выражаться разными словами в разных языках, и важно учитывать не только буквальное значение, но и культурные нюансы [2]. Например, в русском языке есть слова, которые отражают определенные культурные реалии, которых нет в узбекском языке. Например, слово «рябина» в русском языке не имеет прямого аналога в узбекском языке, поскольку этот вид дерева может не быть распространен в Узбекистане. Переводчик может использовать общее слово «дерево», если

контекст не требует указания на конкретный вид, или выбрать описание, которое будет передавать идею, исходя из контекста.

Смысловые различия между словами, которые имеют аналогичные или схожие значения в разных языках, часто касаются коннотаций — дополнительных смыслов или ассоциаций, которые несет слово помимо его основного значения.

Например: русское слово «счастье» в большинстве случаев связано с личным благополучием, эмоциональным состоянием человека. В узбекском языке аналогичное слово — «бахт» — может нести те же значения, но также в определенных контекстах оно может больше ассоциироваться с социальным состоянием, гармонией в жизни человека в семье и обществе. Таким образом, в узбекской культуре понятие счастья не всегда ограничивается индивидуальным ощущением, но может включать элементы социальной принадлежности и взаимодействия.

Художественные тексты часто включают в себя элементы авторского стиля, национальных особенностей языка и его выразительности. Это особенно важно при переводе произведений литературы, где атмосфера и стиль автора играют значительную роль. Например, русский язык имеет определенные стилистические особенности, такие как использование разговорных выражений и идиоматических конструкций, которые могут не всегда быть переносимы в узбекский язык без потери выразительности.

Для сохранения авторского стиля переводчик может использовать такие средства, как синтаксические или стилистические адаптации, чтобы создать аналогичное восприятие текста в узбекской культуре. Важно, чтобы при переводе сохранялась не только точность передачи смысла, но и эмоциональная окраска текста, которая присуща русскому оригиналу.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ.

Таким образом, проведенное исследование позволило сделать вывод о том, что лексические различия между русским и узбекским языками требуют от переводчика внимательности и глубокого понимания культурных и языковых особенностей. Переводчик должен искать

оптимальные эквиваленты, чтобы сохранить как точность, так и эмоциональную окраску оригинала. Важнейшими аспектами в этом процессе являются учет контекста, культурных различий, а также знаний о национальных особенностях восприятия мира носителями каждого из языков [4].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Лингвокультурологические особенности перевода художественного текста с русского языка на узбекский язык включают внимание к культурным реалиям, традициям, фразеологизмам, пословицам и образам, присущим каждому из языков. Важно не только точно передавать смысл, но и сохранять атмосферу произведения, адаптируя текст с учетом культурных различий. Переводчик, использующий лингвокультурологический подход, помогает читателям целевого языка не только понять текст, но и почувствовать его эмоциональный и культурный контекст.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бабушкина, Н.А. (2004). *Теория перевода и лингвокультурология*. — М.: Наука. — Работа посвящена исследованию взаимосвязи между языковыми и культурными различиями при переводе.
2. Харисова, М.Т. (2006). *Лингвокультурология и её значение в переводоведении*. — Ташкент: Академия. — Исследуется важность учета культурных различий в процессе перевода художественного текста.
3. Карасева Ю.А. Художественный текст как источник национально-культурной информации и выразитель национального менталитета. Автореферат диссертации кандидата филологических наук. Москва, 2012.
- 5.С.Тер-Минасова. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.
4. Петров, Ю.В. (2010). *Фразеология и перевод: теория и практика*. — М.: Издательство РГГУ. — В данном издании рассматриваются особенности перевода фразеологизмов и идиом с учетом культурных различий.
5. Валк, С.В. (2012). *Перевод как акт межкультурной коммуникации*. — Ташкент: Университет. — Описание процессов межкультурной коммуникации и методов перевода с акцентом на культурные аспекты.

IQTISODIY PROTSESSDA SUD XARAJATLARI INSTITUTINING TUSHUNCHASI

*Babajanov Farrux Qadamboyevich, O'zbekiston Respublikasi
Sudyalar oliy kengashi huzuridagi Sudyalar oliy maktabi mustaqil
izlanuvchisi*

ПОНЯТИЕ ИНСТИТУТА СУДЕБНЫХ РАСХОДОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

*Бабажанов Фаррух Кадамбоевич, самостоятельный
соискатель Высшей школы судей при Высшем Судейском
совете Республики Узбекистан*

THE CONCEPT OF THE INSTITUTE OF COURT COSTS IN THE ECONOMIC PROCESS

*Babajanov Farrukh Kadamboyevich, independent researcher at
the Higher School of Judges under the Supreme Council of
Judges of the Republic of Uzbekistan*



<https://orcid.org/0009-0004-6265-3864>

e-mail: farruh-babajanov@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada sud xarajatlari institutining odil sudlovni amalga oshirishdagi ahamiyati xususida, davlat va iqtisodiy sud ishlarini yuritishda ishtirok etuvchi shaxslar o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilingan, hamda shu bilan birga sud xarajatlari ta'rif va tushunchasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: odil sudlov, davlat, sud, sud xarajatlari, institut, ishda ishtirok etuvchi shaxslar, ishni ko'rish bilan bog'liq chiqimlar, taraflar, budjet, kompensatsiya, ta'rif, profilaktika, protsessual.

Abstract: This article analyzes the importance of the institution of court costs in the administration of justice, the relationship between the state and persons participating in economic disputes, and also analyzes the definition and concept of court costs.

Key words: state, justice, court, court costs, institution, persons participating in the case, costs associated with the consideration of the case, parties, budget, determination, compensation, prevention, procedural.

Аннотация: В данной статье анализируются значение института судебных расходов в осуществлении правосудия, взаимоотношения государства и лиц, участвующих в экономических спорах, а также анализируются определение и понятие судебных расходов.

Ключевые слова: правосудие, государство, суд, судебные расходы, учреждение, лица, участвующие в деле, издержки, связанные с рассмотрением дела, стороны, бюджет, возмещение, определение, профилактика, процессуальный.

KIRISH. O'zbekiston Respublikasida odil sudlov faqat sud tomonidan amalga oshiriladi. Sudlarning faoliyatini moliyalashtirish faqat O'zbekiston Respublikasi budjetidan amalga oshiriladi hamda u odil sudlovni to'liq va mustaqil amalga oshirish imkoniyatini ta'minlashi kerak[1].

Sud xarajatlari instituti sud huquq tizimining faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlarining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Bu protsessual huquqning umumiy qismining protsessual huquqiy instituti bo'lib, sud protsessining barcha turlariga va barcha bosqichlariga taalluqlidir, protsessual munosabatlarning har bir subyekti u yoki bu darajada

sud xarajatlari to'g'risidagi qoidalarini amalga oshiradi[2].

Iqtisodiy protsessda sud xarajatlarining o'rnini aniqlashtirishdan avval, sud xarajatlarining ta'rifiga murojaat qilish kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Bugungi kunda milliy qonunchiligimizda sud xarajatlarining qonuniy ta'rifi mavjud emas.

O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksi[3] va O'zbekiston Respublikasining "Davlat boji to'g'risida"gi qonunida ham sud xarajatlari ta'rifi berilmagan bo'lib, bu faqat davlat boji va ishni ko'rib chiqish bilan bog'liq sud chiqimlaridan iborat ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 2020-yil 19-dekabrda 36-sonli "Iqtisodiy ishlar bo'yicha sud xarajatlarini undirish amaliyoti to'g'risida"gi qarorida[4] sud xarajatlarini, iqtisodiy ishlar bo'yicha sud xarajatlari davlat boji va ishni ko'rish bilan bog'liq chiqimlardan iborat ekanligi belgilangan.

Berilgan ta'rif qisqacha bo'lib, bu, albatta, sud xarajatlari institutining mohiyatini to'liq ochib bermaydi.

Protsessual huquqning zamonaviy doktrinasida sud xarajatlarining bir qator ta'riflari mavjud bo'lib, sud xarajatlari sud tomonidan ko'rib chiqish jarayonida sud ishtirokchilari tomonidan to'lanadigan va odil sudlovni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mablag'larni to'liq yoki qisman qoplashni maqsad qilgan pul summolari sifatida belgilanadi.

Asosan, ular quyidagi xususiyatlar va elementlarga ega:

1. Ushbu xarajatlar qoplanadigan subyektlarning tarkibi;

2. Sud xarajatlari ishni sudda ko'rib chiqish bilan bog'liq xarajatlar ekanligini tasdiqlash;

3. Sud xarajatlari tarkibi qonun hujjatlarida nazarda tutilganligini tasdiqlash.

Sud xarajatlari ta'rifiga kelsak, nizolar asosan ularning manbasini aniqlash atrofida bo'lib, ulardan faqat ikkitasi davlat va ishda ishtirok etuvchi shaxslardir.

Protsessual ilmiy adabiyotlarda sud xarajatlarini ishda ishtirok etuvchi shaxslarning fuqarolik ishlarini sudda ko'rib chiqish va hal qilish bilan bog'liq xarajatlarni belgilovchi fuqarolik

protsessual huquqi sifatida ko'rib chiqish taklif etiladi[5].

A.G.Stolyarovning fikriga ko'ra, sud xarajatlari "protsessual harakatlar bilan bog'liq xarajatlar" nomi ostida birlashtirishi mumkin, unga ko'ra A.G.Stolyarov "sudning, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning va protsessual sudlovni amalga oshirishga hissa qo'shadigan jarayon ishtirokchilarining protsessual qonunchilik hujjatlarida bevosita nazarda tutilgan harakatlarni amalga oshirish bilan bog'liq moddiy xarajatlari, sud jarayonini belgilash, kiritish va taraflar o'rtasida taqsimlash tartibini protsessual qonunchilik hujjatlari bilan belgilanadi"[6] deb tushuntiradi.

Ushbu keltirilgan ta'rifning yetarlicha to'liqligiga qaramay, "sud xarajatlari" atamasidan voz kechish va uni "protsessual harakatlar bilan bog'liq xarajatlar" bilan almashtirish kerak emas, chunki bu terminologiyada chalkashliklarga olib kelishi mumkin.

Sh.Sh.Shoraxmetovning fikricha, xo'jalik ishlari bo'yicha odil sudlovni amalga oshirishda davlat tomonidan sarflanadigan mablag'larning muayyan qismi ishda manfaatdor bo'lgan shaxslar tomonidan to'lanadi. Qonun bu shaxslarga (fuqarolar va tashkilotlarga) sudlarda xo'jalik ishlarini yuritish yuzasidan qilinadigan sud xarajatlarini – davlat boji va ishni ko'rish bilan bog'liq bo'lgan chiqimlarni qoplashni yuklaydi[7].

Z.N.Esanovanning sud xarajatlariga bergan ta'rifga ko'ra, "Sudlov faoliyatini tashkil etish, davlat budjetini shakllantirish, sud ishlarini yuritishni og'ishmay amalga oshirish, sud hujjatlari aylanmasini tashkil etish, shuningdek, sudga murojaat qiluvchilarning protsessual majburiyatlarini bajarilishini ta'minlash, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning protsessual mas'uliyatini yanada oshirish, odil sudlovni amalga oshiruvchi shaxslarni amalga oshirilgan protsessual harakatlari uchun moddiy rag'batlantirish va boshqa sudga oid harakatlar uchun tushum bo'ladigan, undiriladigan, to'lanadigan, taqsimlanadigan va sarflanadigan mablag'larga sud xarajatlari deyiladi"[8].

Sud xarajatlari ishni sudda ko'rish bilan bog'liq taraflarning, mustaqil talablar bilan arz qiluvchi uchinchi shaxslarning va alohida ish yuritish tartibida murojaat qiladigan arizachilarning zimmasiga yuklanadigan pul mablag'laridir[9].

Sud xarajatlarini qarama-qarshi taraf tomonidan ishda yutgan taraf foydasiga qaytarish ish yuritish uchun qilingan xarajatlar uchun adolatli mukofot hisoblanadi va shu bilan birga, hech bo'lmaganda aksariyat hollarda asossiz va noto'g'ri arizalarning ko'payishining oldini olish vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan ta'riflarni, ya'ni, sud xarajatlari institutining asosini eng avvalo ishda ishtirok etuvchi taraflar va shaxslar zimmasiga yuklanadigan xarajatlar tashkil etadi, degan umumiy xulosa birlashtiradi.

MUHOKAMA. Sud xarajatlari deganda, ish bo'yicha nafaqat davlat boji va boshqa sud xarajatlari, balki davlat budjeti, xususan, sudyalarning ish haqi va sud binolarini saqlash xarajatlari ham tushuniladi. Ammo, sud xarajatlariga bunday yondashuv umuman qabul qilinmagan yoki keng tarqalgan emas.

Shunday qilib, ushbu masalani o'rganish jarayonida ko'rsatilgan nuqtayi nazarni M.X.Vafin, avvalgi ta'riflarda keltirilgan pozitsiyaga qisman rozi bo'lsa-da, ayni paytda uning to'liq emasligini ta'kidlaydi. M.X.Vafinning ta'kidlashicha, bunday nuqtayi nazar sud xarajatlari institutining uning asosiy xususiyatini o'z ichiga olmaydi – sud xarajatlari asosan davlat xarajatlari bo'lib, ular qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda taraflarga, uchinchi shaxslarga va alohida ish yuritishda ariza beruvchilarga yuklanadi va ularning faqat kichik bir qismi hisoblanadi. Shuning uchun ham sud xarajatlari tushunchasi ushbu xususiyatni o'zida aks ettirishi kerak. Shuni inobatga olgan holda, M.X.Vafin fuqarolik ishlari bo'yicha sud xarajatlarini taraflarga, uchinchi shaxslarga va alohida ish yuritish jarayonida ariza beruvchilarga odil sudlovni amalga oshirish uchun davlat xarajatlarining bir qismi sifatida ularga zararni qoplash, ularni o'z majburiyatlarini ixtiyoriy ravishda bajarishga rag'batlantirish va sud organlariga asossiz murojaatlarning oldini olish maqsadida qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda belgilashni taklif qildi[10].

Sud xarajatlarining joriy etilishidan ko'zlangan asosiy maqsad davlatning odil sudlovni amalga oshirish bilan bog'liq xarajatlarini qoplash emas, aksincha, sudlarda asossiz nizolar qo'zg'atilishining oldini olish hisoblanadi. Undan tashqari, sud xarajatlari moddiy-huquqiy munosabat ishtirokchilarini intizomli bo'lishga undaydi va o'z zimmasidagi

majburiyatlarni bajarishdan bosh tortish yuzasidan ogohlantirish kabi xususiyatlarga ega.

Sh.Sh.Shoraxmetovning ta'kidlashicha, ishda manfaatdor bo'lgan shaxslar tomonidan sud xarajatlari to'latilishining ahamiyati davlat uchun mablag' olishda emas, balki taraflarning o'zlarining fuqarolik huquqiy burchlarini ixtiyoriy ravishda bajarishga rag'batlantirish va asossiz nizolarning qo'zg'atilishiga yo'l qo'ymaslikdir[11].

Darhaqiqat, odil sudlov o'z faoliyati uchun muhim moddiy yordamni talab qiladi, uni ikki manbadan davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va ishda ishtirok etuvchi shaxslar tomonidan qo'llab-quvvatlash orqali olish mumkin. Ammo shuni unutmaslik kerakki, davlatning mutlaq yurisdiksiyasi ostida odil sudlovni amalga oshirish faoliyatining o'zi, birinchi navbatda, davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.

Odil sudlovni amalga oshirish davlat tomonidan moliyalashtirishni talab qiladigan faoliyat hisoblanadi. Shuning uchun ham odil sudlovni amalga oshirishda davlat tomonidan sarflanadigan mablag'larning muayyan qismi ishda manfaatdor bo'lgan shaxslar tomonidan to'lanadi[11].

Iqtisodiy sudlarda ishlarni ko'rish muayyan xarajatlarni talab qiladi. Sud xarajatlari bu iqtisodiy ishni sudda ko'rib chiqish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlardir. Haqiqatan ham, iqtisodiy ishlarni qo'zg'atishda shaxslar tomonidan davlatga ma'lum bir to'lovni to'laydilar. Shu bilan birga, yig'imdan tushgan mablag'lar bevosita sud ishlarini yuritish xarajatlarini qoplash uchun emas, balki tegishli budjetga tushadi, bu mablag'lar davlatning boshqa ehtiyojlariga taqsimlanadi. Albatta, bu budjet mablag'larini hech qanday tarzda sud xarajatlari manbalariga bog'lash mumkin emas degani emas. Xususan, tomonlarning sud xarajatlari og'irligidan xalos bo'lishi va ularni davlat o'z zimmasiga olishi buning aksini ko'rsatadi.

M.A.Yeroxova ikki xil institut – davlat boji va sud xarajatlarini bir tushuncha ostida birlashtirishni sun'iy qurilish deb hisoblaydi, chunki tegishli xarajatlarning ma'nosi va huquqiy tabiati har xil. Shunday qilib uning fikriga ko'ra, davlat boji budjetga to'lanadi va uning ma'nosi nizolarni sudgacha hal qilishni rag'batlantirishda, nizoli ishlar bo'yicha asossiz da'volarning ma'lum bir oldini olishda ko'rish mumkin. Sud xarajatlari institutining maqsadi sud protsessida ishtirok etishga majbur

bo'lgan shaxsga nizoni ko'rib chiqish bilan bog'liq xarajatlarini qoplashdir. Shunday qilib, davlat boji fiskal xususiyatga ega, sud xarajatlari esa kompensatsiya xarakteriga ega. Biroq, M.A.Yerokova bu institutlarni bir konsepsiya ostida birlashtirishni asosli deb hisoblaydi, chunki bu da'vogar tomonidan to'langan davlat bojini yutqazgan tomondan qoplash imkoniyatini ta'minlashga qaratilgan[12].

NATIJALAR. Ayrim manbalarda sud xarajatlari ikkita asosiy funksiyani bajarishga mo'ljallangan: kompensatsiya va profilaktika.

Kompensatsiya funksiyasining mohiyati iqtisodiy ish bo'yicha odil sudlovni amalga oshirish uchun davlat xarajatlarini qisman qoplashdir. Ushbu turdagi xarajatlarni qisman qoplash, birinchi navbatda, davlat bojini to'lash va iqtisodiy ishni ko'rib chiqishda sud tayinlagan ekspertizani o'tkazish, guvohni chaqirish, dalillarni joyida ko'zdan kechirish, sud majlisini videokonferensaloqa rejimida o'tkazish bilan bog'liq xarajatlarni yutqazgan tomondan undirish orqali amalga oshiriladi.

O'z navbatida, sud xarajatlarining profilaktik funksiyasi asossiz arizalarning sonini kamaytirishga, sud protsessini kechiktirishga, shuningdek, ishda ishtirok etayotgan shaxslarning boshqa suiiste'molliklariga yo'l qo'yimaslikka qaratilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, sud xarajatlari institutining so'nggi tadqiqotlari sud xarajatlari ta'rifini har tomonlama tushunishni ko'rsatadi, bu davlatning, ishda ishtirok etuvchi va odil sudlovni amalga oshirishga yordam beradigan shaxslarning rollarini bir xilda aks ettiradi[13].

XULOSA. Shu munosabat bilan, sud xarajatlari institutining ta'rifi uning taqdim etilgan ikkita tushunchasi o'rtasida ekanligini aytish mantiqan to'g'ri bo'ladi va quyidagicha ko'rinishi mumkin: iqtisodiy protsessda sud xarajatlari O'zbekiston Respublikasining Davlat budjetiga yuklangan, shuningdek, ishda ishtirok etuvchi shaxslarga iqtisodiy ishni sudda ko'rib chiqish va hal qilish bilan bog'liq xarajatlarni anglatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi [Matn]. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish, 2023 y. – 112 b.
2. Решетникова И.И.; Курганникова И.И. Судебные расходы в арбитражном процессе: коммент. и постатейн. материалы к гл. 9 Арбитр.

процес. кодекса Рос. Федерации.- М.: Волтерс Клувер, 2008. С.3.

3. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий процессуал кодекси. (2024 йил 23 февралгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан). Расмий нашр. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, “Адолат” миллий ҳуқуқий ахборот маркази. – Т.: 2024 й. – 496 б.

4. Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленуми қарорлари / (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг иқтисодий ва маъмурий ишлар бўйича тушунтиришлари) – Т.: “Yuridik adabiyotlar publish”, 2024 й. – 568 б.

5. Гражданский процесс: Учебник. Под ред. М.К. Треушникова. - 5-е изд., перераб.и доп. - М.: Статут, 2018. С.229; Гражданское процессуальное право: учебник для вузов / Под ред. М.С.Шакарян. М., 2004. С.151.

6. Столяров А.Г. Судебные расходы как элемент гражданской процессуальной ответственности: Диссертация. канд. юридич. наук. Санкт-Петербург. 2004.С.11.

7. Шорахметов Ш. Ўзбекистон Республикасининг хўжалик процессуал ҳуқуқи: Олий ўқув юртларининг ҳуқуқшунослик мутахассислиги бўйича таълим олаётган талабалари учун дарслик / Масъул муҳаррир: М.Э.Абдусаломов.-Т.: “Адабиёт жамғармаси” нашр., 2001.-76 б.

8. Fuqarolik protsessual huquqi Darslik. Z.N.Esanova – Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish, 2022-y. – 328 bet.

9. Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши, Фуқаролик ишлари бўйича давлат бојини белгилаш ва ундириш тартиби. Амалий қўлланма.-Тошкент. 2023. – 5-б.

10. Вафин М.Х. Судебные расходы по гражданским делам: Дисс.канд.юрид.наук. М.1984. С.23.

11. Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Дарслик.- Тошкент: Адолат. 2001. – 106 б.

12. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации с постатейными материалами судебной практики и комментариями / под ред. Т.К.Андреевой. М.: Статут. 2013. С. 119.

13. Марков А.И. Характеристика института судебных расходов // Юридический аналитический журнал. 2004. №4 (12). С. 75-78.

РОЛЬ ЮРИСТА В ЗАЩИТЕ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ И ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

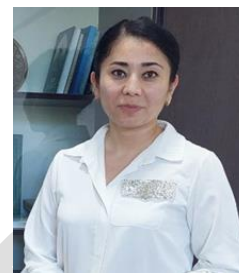
*Туганова Луиза Джуроевна, преподаватель кафедры
“Межфакультетная кафедра гуманитарных наук”
Чирчикского государственного педагогического
университета*

ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ИНСОН ХУКУКЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШДА ЮРИСТЛАРНИНГ РОЛИ

*Туганова Луиза Джуроевна, Чирчиқ давлат педагогика
университети “Факультетлараро ижтимоий фанлар”
кафедраси ўқитувчиси*

THE ROLE OF A LAWYER IN THE PROTECTION OF SOCIAL JUSTICE AND HUMAN RIGHTS

*Tuganova Luisa Djuraevna, Chirchik State Pedagogical
University “Department of social sciences” teacher*



<https://orcid.org/0009-0003-3103-385X>

e-mail:

luizatuqanova@mail.ru

Аннотация: В данной статье анализируется понятие справедливости, которое считается основной категорией нравственности, и состояние системы справедливых отношений между обществом и государством в разные исторические периоды, а также рассматривается актуальность справедливых отношений в оказании правовой помощи людям.

Ключевые слова: справедливость, общество, человек, право, государство, общество, индивид, юрист, социальная справедливость, правоспособность, законность.

Аннотация: Ушбу мақоламизда ахлоқнинг асосий категорияси ҳисобланган адолат тушунчаси, ҳамда жамият ва давлат ўртасидаги адолатли муносабатлар тизимининг турли тарихий даврлардаги ҳолати таҳлил қилинган, ҳамда инсонларга ҳуқуқий ёрдам кўрсатишда адолатли муносабатнинг долзарблиги масалалари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: адолат, жамият, инсон, ҳуқуқ, давлат, жамият, шахс, юрист, ижтимоий адолат, ҳуқуқий лаёқат, қонунийлик.

Abstract: This article analyzes the concept of justice, which is considered the main category of morality, and the state of the system of fair relations between society and the state in different historical periods, and considers the relevance of fair relations in providing legal assistance to people.

Key words: justice, society, human, law, state, society, person, lawyer, social justice, legal capacity, legality.

ВВЕДЕНИЕ. Социальная справедливость – мера равенства в жизненной ситуации людей, социальных групп, слоев, объективно определяемая уровнем материального и духовного развития общества, но в идеале субъективно оцениваемая как высший принцип

взаимоотношений между людьми. Понятие не имеет абсолютного, универсального юридического и морального толкования. Так как социальная справедливость зависит не только от человека, группы или сообщества в определённых направлениях социальные

отношения имеют отличия. И так, если подходить к вопросу об общем положении социальной справедливости нужно отметить справедливость на основе законодательных актах обеспечивающих морально-этическое влияние на развитие общество.

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД.

Юридическая компетенция в социальных взаимоотношениях является немаловажной темой для нашего общества, так как является актуальной в развитии каждого общества. Юристы играют уникальную роль в обществе – они выступают за справедливость, поддерживают верховенство закона и служат компетентными консультантами для своих клиентов^[1]. Сложные правовые системы каждого развитого государства отличаются своей законностью, и разобравшись в этой системе помогают специалисты этой сферы. Так как в их компетенциях развивать правоспособность у граждан приводит к правовой культуре в обществе. На сегодняшний день влияние правового развития на общественную деятельность рассматривается как основной вопрос в каждой сфере. Это значение показывает развитие в защите прав и свобод каждой личности на территории нашего государства. Взаимоотношение государства и личности главный приоритет в построении правового общества, основанного на социальной справедливости. Во втором разделе основного закона Республики Узбекистан установлены основные права, свободы человека. Общее положение прав связаны не только с личностью, но и с обществом одновременно. Гарантия прав и свобод человека в современном обществе обеспечивается справедливым межличностным отношением. Каждая сфера прав будь это экономическая, политическая, социальная имеют взаимосвязь с общественным прогрессом государства.

Правовая система начинаясь с основного закона ответвляется в разных направлениях человеческих прав. Защита является основной в обеспечении прав каждого человека на основе пониманий правоспособности. Юристы играют

важную роль в обеспечении защиты прав всех людей. Государственная система обеспечения прав на территории государства развивается на основе профессиональной деятельности юридических сфер. Так как принцип гуманизма является основой справедливого отношения для всех, вся система должна основываться на позициях духовных, национальных потребностях социального развития.

ОБСУЖДЕНИЕ. Понятие социальной справедливости связано с обществом, так как юридическая деятельность зависит от общественной деятельности в этом процессе развития социальной справедливости на основе закона является актуальной темой сегодня. На основах исторических записей мы знаем что понятие справедливости впервые ввел Аристотель. По мнению Аристотеля справедливость разделяется на два понятия. Первое в позиции закона: то что требует закон – это справедливость, второе в позиции равного распределения всего на основе равенства. Например, древнегреческая мифология идеально раскрывает объективное понимание справедливости и истины в лице Фемиды где она предстает перед законом с закрытыми глазами. Так как справедливость должна основываться на объективности.

Основной целью социальной справедливости является создание общества в котором каждый человек может пользоваться равными правами, иметь доступ к ресурсам и возможностям для личного и коллективного развития^[2]. Социальная справедливость фокусируется на честности и равных отношениях не зависимо от социального происхождения.

РЕЗУЛЬТАТЫ. Впервые вопрос о социальной справедливости возникает при неравенстве социального положения и богатства в XIX веке закрепленной в социальной структуре этой эпохи. В результате классовой структуры европейского общества возникает потребность к социальной справедливости. Возникновение концепции социальной справедливости связана с промышленной революцией, когда

¹ [https://bologny.com/the-role-of-lawyers-in-society-advocacy-justice-and-the-rule-of-law/The Role of Lawyers in Society: Advocacy, Justice, and the Rule of Law](https://bologny.com/the-role-of-lawyers-in-society-advocacy-justice-and-the-rule-of-law/The%20Role%20of%20Lawyers%20in%20Society%20Advocacy,%20Justice,%20and%20the%20Rule%20of%20Law).

² <https://www.wallstreetmojo.com/social-justice/>

предпринимались попытки создать более равноправное общество и уменьшить эксплуатацию определённых маргинализированных групп из-за огромного разрыва между богатыми и бедными, существовавшего устоя³. Пристальное внимание сегодня к правам человека направленно на улучшение жизни уязвимых групп общества. Дискриминация по таким признакам как возраст, уровень дохода, пол, религия, этническая принадлежность, происхождение, социальный статус человека являются главной темой социальной справедливости⁴ [4]. Искоренение таких предрассудков и угнетений способствует благополучию и процветанию всех людей, так как важно стремиться построить более справедливое и равное существование людей, создать благополучные условия для достойной и честной жизнедеятельности взаимного существования. Но решение часто возникающих проблем в системе социальной справедливости часто зависит от определённых организаций государства. В современном мире стремление к социальной справедливости оказывает значительное внимание на повсеместное стремление к равноправию. Рассматривая возникновения понятия социальной справедливости невольно вспоминается произведение Абу Насыр аль-Фараби «Жители добродетельного города». В своём произведении он описывает справедливое, честное, равное общество во всех смыслах. Утопия, написанная в трактате «Мединету-у-фадиле» указывает о высоком уровне развития социализации в эпоху мыслителей. По мнению Фараби, существует два вида города-общества: добродетельное

(достойное) и недобродетельное (невежественное). Общество, называемое философом невежественным, это реальное общество[5].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. До сегодняшнего дня в философской литературе не дано четкого определения справедливому обществу. Несмотря на то, что принцип справедливости понимается по своему в каждом обществе, но во многом мнения о справедливости совпадают.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абу Наср Форобий “Фозил одамлар шахри”. Тошкент “Ёшлар матбуоти”, 2023 йил.
2. Проблемы восточной философии /Международный научно-теоретический журнал БАКУ, №1. 2013 С.6.
3. Луиза Джураевна Туганова Жамият ҳаётида ҳуқуқий маданият тенденцияси (юрисст касб этикаси мисолида) //Akademic Journal of Educational Research 3 April 2024. file:///C:/Users/HP-PC/Downloads/2024-05-01-17-32-02_797842737ad2a5ba933c195a75dfd5c8.pdf
4. Tuganova Luiza Djurayevna. Reforms to protect the rights and interests of women in the renewed Uzbekistan is a priority direction of state policy. 2022/12. 1014-102.
5. <https://bologny.com/the-role-of-lawyers-in-society-advocacy-justice-and-the-rule-of-law/The Role of Lawyers in Society: Advocacy, Justice, and the Rule of Law>.
6. <https://www.wallstreetmojo.com/social-justice/>
7. <https://www.linkedin.com/pulse/what-social-justice-refers-political-philosophical-theory-forgione>

³ <https://www.linkedin.com/pulse/what-social-justice-refers-political-philosophical-theory-forgione>

⁴ ПРОБЛЕМЫ ВОСТОЧНОЙ ФИЛОСОФИИ

Международный научно-теоретический журнал БАКУ, №1. 2013 С.

ZARARLI G'OYALARNING DISTRUKTIV VA G'AYRIINSONIY XUSUSIYATLARI

*Tashmetov Tuxtasin Xudayberganovich, Chirchiq davlat
pedagogika universiteti dotsenti, falsafa doktori (PhD)*

DESTRUCTIVE AND INHUMANE CHARACTERISTICS OF HARMFUL IDEAS

*Tashmetov Tukhtasin Khudayberganovich, Associate
Professor, Chirchik State Pedagogical University, Doctor of
Philosophy (PhD)*

ДЕСТРУКТИВНЫЕ И БЕСЧЕЛОВЕЧНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВРЕДНЫХ ИДЕЙ

*Ташметов Тухтасин Худайберганович, доцент
Чирчикского государственного педагогического
университета, доктор философии (PhD)*



<https://orcid.org/0009-0009-7633-4035>

e-mail:

toshmetovtuxtasin@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zararli g'oyalarning destruktiv va g'ayriinsoniy xususiyatlari sifatida axborot g'oyaviy ta'sir o'tkazishning o'tkir quroliga aylanayotganligi hamda yosh avlodning media savodxonligi va internetdan foydalanish madaniyatini yuksaltirish, milliy segmentni rivojlantirish, yoshlarni axborot-psixologik xurujlardan ximoya qilish texnologiyalarining nazariy asoslarini yanada takomillashtirish amaliy ahamiyatga ega ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlari: axborot, targ'ibot, geosiyosat, globallashuv, internet, g'oya, ma'naviyat, mafkura, milliy qadriyat, texnologiya, intellektual, kompyuter, xuruj, tahdid, manipulyatsiya, fatvo, ekstremizm, manqurt, ijtimoiy tarmoq, demokratiya.

Abstract: This article emphasizes that axiorot becomes a sharp instrument of ideological influence as destructive and inhumane features of harmful ideas, and it is of practical importance to increase the culture of media literacy and Internet use by the younger generation, develop the national segment, and further improve the theoretical foundations of technologies to protect young people from axiological and psychological attacks.

Keywords: information, propaganda, geopolitics, globalization, internet, idea, spirituality, ideology, national values, technology, intelligence, computer, attack, threat, manipulation, fatwa, extremism, mangroves, social network, democracy.

Аннотация: В данной статье подчеркивается, что в качестве деструктивных и бесчеловечных черт вредных идей аксиорот становится острым инструментом идеологического воздействия и имеет практическое значение повышение культуры медиаграмотности и использования интернета подрастающим поколением, развитие национального сегмента, дальнейшее совершенствование теоретических основ технологий защиты молодежи от аксиоротно-психологических атак.

Ключевые слова: информация, пропаганда, геополитика, глобализация, интернет, идея, духовность, идеология, национальные ценности, технологии, интеллект, компьютер, атака, угроза, манипуляция, фетва, экстремизм, мангровые заросли, социальная сеть, демократия.

KIRISH. Zamonaviy axborot texnologiyalari allaqachon hayotimizning bir qismiga aylanib ulgurgan. Bir necha yillar oldin internet haqida, virtual muloqot haqida tasavvurga ega bo'lmagan odamlar hozir muloqotning eng oson va har taraflama qulay yo'liga o'tishdi. "O'rgimchak to'ri"ning takomillashuvi esa "ijtimoiy tarmoq" tushunchasining paydo bo'lishi va shakllanishiga zamin yaratdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Ijtimoiy tarmoqlar haqida ilk bora o'z tasavvurlarini bayon qilgan olimlar R.Solomonov va A.Rapoport o'tgan asr o'rtalarida muloqotning virtual ko'rinishi haqida o'z fikrlarini bayon qilishgan. Vengriyalik mutaxassislar P.Erdos va A.Renilar ijtimoiy tarmoqlarni shakllantirish borasidagi tasavvurlarini aytib o'tishgan. Ijtimoiy tarmoq atamasini alohida tushuncha sifatida 1954 - yil Manchester maktabi namoyandalaridan biri J.Barns ilmiy iste'molga olib kirgan. Internet tarmog'ida insonlar o'rtasidagi muloqotning avj olishi, rivojlanib ketishini olimlar ijtimoiy tarmoqlarning tezkor faoliyati bilash bog'lashadi. Aslida ham shunday. Siz virtual olamda tez va qulay muloqotni kunning yoki tunning istalgan vaqtida o'rnatishingiz mumkin. Suhbatdoshingiz bilan yozishib, gaplashib, uni ko'rishingiz ham mumkin. Buning uchun kompyuter yoki telefon va internet bo'lsa kifoya.

Bugun dunyo aholisining 90% dan ortig'ida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish imkoniyati mavjud. Foydalanayotganlar soni ham hayratlanarli. Birgina "Facebook" ijtimoiy tarmog'idan 1,5 milliarddan ortiq kishi foydalanadi. Rossiyalik olim I.N.Panarinning ta'kidlashicha, har kuni "Facebook" ijtimoiy tarmog'iga 936 milliondan ortiq foydalanuvchi tashrif buyuradi. Umumiy foydalanuvchilar sonining 51 %i kamida bir oyda bir marta tarmoqqa kiradi. Bir foydalanuvchining "Facebook"da bir kun davomida bo'lish vaqti 21 daqiqa. Eng faol "Facebook" foydalanuvchilari Kanadada yashaydi. Osiyolik foydalanuvchilar soni ham oz emas, 253 million kishidan ortiqroq. Bu raqam bundan ham ko'p bo'lishi mumkin edi, ammo Xitoyda "Facebook"ka kirish ta'qiqlangan. "Google"ga tegishli video-xosting xizmati mashhurligi bo'yicha ikkinchi o'rinda turadi. Har oy saytga 1,3 milliarddan ortiq kishi tashrif buyuradi.

Har oyda internet foydalanuvchilari saytdagi videolarni tomosha qilish uchun 6 milliard soatdan ko'proq vaqt sarflashadi. "Mutaxassislarning hisob-kitoblariga ko'ra, insonlarning ijtimoiy tarmoqda sarflaydigan minimal vaqti 3 soatni tashkil etadi. Bir qarashda kishini xavotirga soladigan hech narsa yo'qdek"[1]. Inson bu 3 soat mobaynida turli hududlarda yashaydigan yaqinlari, tanishlari, qarindoshlari bilan muloqot qilmoqda, bunda nima notabiiylik bor deb o'ylash mumkin. Albatta, ushbu muloqot jarayonlarining ijobiy tomonlarini inkor etib bo'lmaydi. Biroq, ijtimoiy tarmoqlarda faqat ezgu niyatni ko'zlagan insonlar o'tirmasligini o'nlab misollar bilan asoslash mumkin. Ayniqsa, yoshlarda bunday holat ko'proq yolg'iz qolish istagining kuchayishida namoyon bo'ladi. Tarmoqlarda mashhur bo'lgan "Ko'k kit" o'yini ham yolg'izlikni, jamoaviy munosabatlardan qochishni targ'ib qilib, oxir-oqibat yoshlarni o'z joniga qasd qilishga yetaklovchi jihatlarni oshkor qildi. Bu haqidagi dastlabki shov-shuvlar 2015 yildan boshlangan. "Internetda "Ko'k kit", "Tinch uy", "f58", "f57" kabi "o'lim guruhlar"[2] haqida turli fakt va ma'lumotlar bor: "Ko'k kit"ni 18 yoshga to'lmagan, mustaqil fikri, qiziqqan mashg'uloti yo'q o'smirlar qiziqtiradi. Boshida oson, qiziq topshiriqlar berib o'smirlarning ichiga kirib oladi. Keyinchalik tanasiga tig' bilan ko'k kitning suratini chizdirib, bitta kuyni 3 kun tinimsiz tinglab, topshiriqlarni bajargan o'smirlarni maqtab, tabriklaydi. Bu nihoyat 50 kunda so'nggi – 50 topshiriq (suiqasd)ni bajartirib, uni videoga olishni o'rgatuvchi o'lim o'yini, deyiladi.

MUHOKAMA. Tahlillar ko'rsatmoqdaki, "...gegemonlik xohishidan voz kecha olmayotgan ayrim davlatlar hali-hanuz rivojlanayotgan mamlakatlarni o'z ta'siriga olishga urinmoqda, imperiyachilik kayfiyatidagi arboblarning demokratik g'oyalar eksporti zavqiga berilib ketib, ba'zida davr sinovidan omon chiqqan milliy qadriyatlarga nopisandlik qilmoqda. Geosiyosiy maqsadlarni ko'zlab amalga oshirilayotgan axborot xurujlari ijtimoiy tarmoqlarga ko'chmoqda"[3]. Darhaqiqat, global tarmoq – ulkan resurs. Biroq bu resursdan kim va qanday maqsadlarda foydalanishi ham juda jiddiy masalalar sirasiga kiradi. Xususan, ma'lumotlarda keltirilishicha, bugunga kelib, internet tizimining ijtimoiy tarmog'ida ma'naviy, axloqiy tubanlikni "targ'ib" etuvchi sahifalarning soni bir necha yuz

millionni tashkil etmoqda. “Bugun shaxsni manqurtga aylantirish uchun Chingiz Aytmatov yozganidek, tuya terisini odamning taqir boshiga kiydirish shart emas. Endi sodir bo‘ladigan urushlar jang maydonida emas, balki mafkura poligonida yuz beradi. Shu jihatdan qaraganda, yoshlarning ko‘p vaqtini internetda behuda sarflashi katta fojia”[4]. Chunki global o‘zgarishlar mafkuraviy ta’sir o‘tkazish ko‘lamini haddan ziyod kengaytirib, beqiyos darajada tezlatib yuborganida ham ko‘rinadi.

NATIJALAR. Yoshlar orasida mutaassiblikka yo‘g‘rilgan bunday platformalar tobora ommalashib borayotgani ularda turli ko‘rinishdagi buzg‘unchi “fatvo”larning berib borilishi muammoning naqadar jiddiy ekanini ko‘rsatadi. Yoshlar ongiga nima singdirilsa, o‘sha muhrlanadi. Shuning uchun ham radikal oqimlar aynan yoshlarimizni o‘z tuzog‘iga ilintirishga harakat qiladilar. Ishonuvchanlik, kuch-g‘ayrati, qiziqqonlik yoshlarni destruktiv oqimlar qo‘liga tushib qolishiga sabab bo‘ladi. Bu haqda O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev quyidagicha ta’kidlaydi: “Yoshlar o‘rtasida jinoyat sodir etish, diniy ekstremistik oqimlarga, terrorchi guruhlarga qo‘shilib ketish holatlari ko‘payib borayotganligi kuzatilmoqda. Biz yoshlarga bepisand, begonalarcha munosabatda bo‘lsak, ular ham bizdan begonalashadi. O‘qishdan, ishdan, jamiyatdan, davlatdan, boringki, hayotdan ko‘ngli sovib, xalqimiz iborasi bilan aytganda, qo‘lini yuvib, qo‘ltig‘iga uradi”[5]. Shuning uchun ham, yoshlarimizni zararli axborot tahdidlaridan himoya qilish har bir aqli raso ziyolilarimizning muqaddas burchiga aylanishi hayotiy zaruratdir. Ijtimoiy tarmoqlar salbiy ta’sirining oldini olish uchun yoshlarning ma’naviy salohiyatini oshirish, axborot almashish imkoniyatlarini yanada kengaytirish maqsadida zamonaviy axborot texnologiyalari orqali maxsus internet dasturlarini ko‘proq tuzib, yoshlarga mo‘ljallangan turli mavzular bo‘yicha maqsadli sotsiopedagogik loyiha va tizimli dasturlarni tayyorlash va ularni doimiy tarzda yangilab borish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA. *Birinchidan*, farzandlarimizni ona Vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash uchun, avvalo, ularning ma’naviyatini yuksalirishimiz zarur. Buning uchun chuqur egallangan bilim, tajriba, shuningdek, ajdodlarimizdan qolgan ulkan ma’naviy merosni

tadqiq qilish zarur bo‘ladi. Toki yoshlarimiz milliy o‘zligini, dunyoni chuqur anglaydigan, zamonga hamnafas qadam tashlaydigan insonlar bo‘lib yetishishi zarur. Ana shunda yot va zararli, odob-axloq tushunchalarini rad etadigan g‘oyalar ularga o‘z ta’sirini o‘tkaza olmaydi; *ikkinchidan*, ijtimoiy tarmoqlarsiz zamonaviy dunyoni tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ammo uning zararli oqibatlarini minimallashtirish va foydali tomonlarini targ‘ib qilish bugungi kun talabidir. Shu sababli, o‘shib kelayotgan yosh avlod ongi va tafakkurida zararli g‘oyalarning mavjud bo‘lmasligini ta’minlash, ularda ijtimoiy tarmoqlardan to‘g‘ri va maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish jamiyatimiz vakillari oldida turgan asosiy vazifalardandir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Rajabov H.I Global tarmoq manzarasi.\ Globalashuv sharoitida axborot tahdidlariga qarshi kurashishning zamonaviy texnologiyalarini yaratish muammolari: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. –B. 207.

2. Tashmetov T.X. (2023) Topical issues of ideological and ideological preservation of the minds and hearts of young people from information attacks on the internet // American Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume 13, Feb. -pp. 226-230.

3. Муродова Ш.Ижтимоий тармоқ сўқмоқлари. –Тошкент: // Тафаккур, Ж. 2013.№ 4. –Б. 21.

4. Яхё Муҳаммад Амин. Интернетдаги тахдидлардан ҳимоя. –Тошкент: Моварауннахр, 2016. –Б. 5.

5. Мирзиёев Ш.М. Жисмоний ва маънавий баркамол ёшлар – бугунги ва эртанги кунимизнинг ҳал қилувчи кучидир // Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Ж. 1. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2017. – Б. 507-510.

6. Tashmetov T.X. (2023) Trends in spiritual renewal of global and regional integration // Journal of Modern Educational Achievements. Vol.3. –pp. 162-167.

7. Tashmetov T.X. (2022) Innovative Technologies to Improve the Spirituality of the Youth during the Global Changes // JOURNAL OF APPLIED RESEARCH. Volume: 08 Issue: 07 July. -pp. 528-531.

GEOGRAFIYA TA'LIMINI MUVAFFAQIYATLI TASHKIL QILISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING AHAMIYATI

*Maxmudova Charos Ikromovna, Chirchiq davlat pedagogika
universiteti "Geografiya" kafedrasida katta o'qituvchisi*

THE IMPORTANCE OF A COMPETENCY-BASED APPROACH IN THE SUCCESSFUL ORGANIZATION OF GEOGRAPHY EDUCATION

*Makhmudova Charos Ikromovna, Senior Lecturer, Department
of Geography, Chirchik State Pedagogical University*

ЗНАЧЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В УСПЕШНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Махмудова Чарос Икромовна, старший преподаватель
кафедры географии Чирчикского государственного
педагогического университета*



<https://orcid.org/0009-0001-5802-2873>

e-mail:

ikramovnacharos@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda ta'limda kompetensiyaviy yondashuvning bo'lajak kadrlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni shakllantirishdagi imkoniyatlari, shuningdek, geografiya ta'limida kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarning kasbiy yo'nalishga muvofiq bilim va malakalarini o'z vaqtida samarali shakllantirish masalalarining dolzarbligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy moslashuvchanlik, global muammolar, geografik axborot tizimlari (GIS), integratsiya, resurs, innovatsion yondashuv, ekologik xavfsizlik, tanqidiy fikrlash, landshaft, toponimika, ijtimoiy-geografik xususiyatlar.

Abstract: This article analyzes the possibilities of the competency-based approach in education in forming practical skills necessary for the personal and professional development of future personnel, as well as the relevance of the issues of timely and effective formation of knowledge and skills in accordance with the chosen professional direction based on the competency-based approach in geography education.

Keywords: competence, competency-based approach, professional flexibility, global problems, geographic information systems (GIS), integration, resource, innovative approach, environmental safety, critical thinking, landscape, toponymy, socio-geographical features.

Аннотация: В статье анализируются возможности компетентностного подхода в образовании по формированию практических навыков, необходимых для личностного и профессионального развития будущих кадров, а также актуальность вопросов своевременного и эффективного формирования знаний и навыков в соответствии с выбранной специализацией. профессиональная направленность на основе компетентностного подхода в географическом образовании.

Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, профессиональная адаптивность, глобальные проблемы, географические информационные системы (ГИС), интеграция, ресурс, инновационный подход, экологическая безопасность, критическое мышление, ландшафт, топонимика, социально-географические особенности.

KIRISH. Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimida ta'limni kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil qilish samaradorligiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Shu o'rinda mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvning joriy qilinishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda. Bu jarayonda respublikamizda ta'lim sifatini oshirish va global standartlarga mos kadrlarni tayyorlash ustuvor masalalardan sanaladi. Ayni damda yurtimizdagi ta'lim islohotlari mazmuni, ta'lim jarayonini xalqaro standartlarga muvofiq ravishda modernizatsiya qilish, talabalarda tahliliy fikrlash va tanqidiy yondashuvlarni rivojlantirishga qaratilgan. Ayniqsa, geografiya fanlarini o'qitishda turli innovatsion usullardan samarali foydalanish asosida geografik kompetensiyalarni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Mazkur jarayonda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim talabalarda qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, hamda darsdan tashqari mashg'ulotlarda amaliyotlar orqali zaruriy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish imkonini beradi.

MUHOKAMA. XXI asrning globallashtirish dunyosida kasbiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonish uchun bilimlarni amaliyotga integratsiya qilishning ahamiyati juda katta. **Kompetensiyaviy yondashuv** ta'lim jarayonida nazariy bilimlarni faqat o'zlashtirish emas, balki ularni hayotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan innovatsion yondashuv hisoblanadi.

YUNESKOning ta'lim bo'yicha ilmiy dokladida ta'kidlanishicha, XXI asrdagi ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar, jumladan, kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirilgan ta'lim jarayoni talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni hayotda qo'llash uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi[1]. Albatta, ushbu yondashuv ta'lim va hayot o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlab beradi.

YUNESKO kompetensiyaviy yondashuvni XXI asrdagi ta'lim jarayonining eng muhim tamoyili sifatida baholaydi. Kompetensiyaviy yondashuv amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlaydi, chunki u nazariy bilimlarni hayotda uchraydigan muammolarni yechish uchun amaliy ko'nikmalarga aylantirishni talab qiladi. Masalan,

geografiya ta'limida talabalar joy nomlari va tabiiy hodisalarni o'rganish jarayonida zamonaviy vositalardan, jumladan, geografik axborot tizimlari (GIS) va interaktiv xaritalardan foydalanishni o'rganadilar. Bu yordamida talabalar nafaqat ma'lumotlarni tahlil qilishni, balki uni vizuallashtirish va tadqiqot natijalarini samarali taqdim etishni ham o'rganadilar[2]. Kompetensiyaviy yondashuvning amaliy ahamiyati ham bevosita birinchi navbatda nazariya va amaliyot integratsiyasida namoyon bo'ladi. Jumladan, yuqori darajadagi ta'lim jarayonida nazariy bilimlarni hayotda qo'llash qobiliyatini shakllantirish asosiy maqsad qilib qo'yilgan. Kompetensiyaga asoslangan ta'limning asosiy maqsadi bu har bir talabaga zaruriy ko'nikmalarni egallash va katta muvaffaqiyatlarga erishish uchun keng imkoniyat berishdir. Bunday yondashuvda ta'limda, asosiy e'tibor har bir talabaning fan bo'yicha qanchalik malakali ekanligiga qaratiladi. Demak, talaba o'z mahoratini ko'rsata olgandagina bilimlarini rivojlantirishi mumkin. O'qituvchilar esa har bir talabaning o'z iqtidorini namoyon qilishi uchun avval to'liq o'zlashtirishni ta'minlaydi[3]. Kompetensiyaviy yondashuv talabalarga shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatini beradi. U individual yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa har bir talaba uchun shaxsiy ehtiyojlar va imkoniyatlardan kelib chiqib ta'lim olishni ta'minlaydi. Bu jarayon talabalarining tanlangan kasb yo'nalishiga muvofiq bilim va malakalarining rivojlanishiga samara beradi. Geografiya fani nuqtayi nazaridan kompetentlik bu o'qituvchi noan'anaviy vaziyatlarda, kutilmagan hollarda o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda to'g'ri va asosli harakatlanish rejasi bilan faoliyat olib borishini anglatadi. Mana shunday faoliyat geografiya fani dars jarayonlarida ham kompetentlik orqali yondashuvni yo'lga qo'yishda ijobiy samara beradi.

O'zbekistonda geografik kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ta'lim jarayonining zamonaviy talablariga javob berish bilan birga, global va mintaqaviy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan. Ushbu

tadqiqotlar uzluksiz ta'lim tizimidagi nazariy va amaliy yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali geografik bilimlarni chuqurlashtirish, ekologik savodxonlikni oshirish, turizmni rivojlantirish va tabiiy resurslarni samarali boshqarishda alohida ahamiyat kasb etgan.

Kompetensiya faqat bilim yoki ko'nikma bilan chegaralanmaydi, balki bu aniq maqsad, motiv, qiziqish, mavjud bilim, faoliyat nazorati va irodaviy yo'naltirilganlikni tartibga solish usullarini o'zida mujassam etgan shaxsning shaxsiy sifatidir [1].

XULOSA. Kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy o'qitish texnologiyalarini va usullarini qo'llab-quvvatlashni talab etadi. Bu esa interaktiv dars berish yo'llari orqali o'quv dasturlarini yaratishda yangiliklarni joriy etishga imkon beradi. Geografiya fanini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning zarurati asosiy masalalarni hal qilishda yaqqol namoyon bo'ladi. Talabalar tabiiy resurslarni doimiy ravishda saqlashi uning ekologik tizimlarni tushunishiga, unga e'tibor qaratish va berilgan resurslardan samarali foydalanishni o'rganishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. UNESCO. *Rethinking education: Towards a global common good?* YUNESKO, 2015. <https://unesdoc.unesco.org/>.
2. Goodchild M.F. *Geographic information systems and science* (2nd ed.). Hoboken, NJ: Wiley, 2007.
3. Maxmudova Ch.I., Ijodiy faoliyat asosida geografik obyekt va joy nomlarini to'g'ri qo'llay olish kompetensiyasini shakllantirish metodikasi. // *Geografiya – nazariyadan amaliyotga*. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 360-366 b. 2024-yil 25-noyabr.
4. Qorayev, S. (2016). Specific features of interdisciplinary coherence and interoperability. *Education, Science and Innovation*, 2 (2), 45-50.
5. Mahmudova Ch.I. Talabalarda geografik obyekt va joy nomlarini to'g'ri qo'llay olish kompetensiyasini rivojlantirishda ajdodlar ilmiy merosidan foydalanishning zarurati. *Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar*. №7 / 2023. 150-b.



AN'ANAVIY VA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING TA'LIMDAGI UYG'UNLIGI

Yo'ldashev Umirzoq Xamza o'g'li, ChDPU o'qituvchisi

THE HARMONY OF TRADITIONAL AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Yuldashev Umirzoq Xamza o'g'li, Teacher at ChDPU

СОЧЕТАНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Юлдашев Умирзок Хамза оглы, преподаватель ЧГПУ



<https://orcid.org/0009-0001-5236-7336>

e-mail:

umrzoqyoldashev23@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada an'anaviy va raqamli texnologiyalarning uyg'unlashuvi orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOC), virtual laboratoriyalar, Google Classroom kabi vositalardan foydalanish orqali ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: an'anaviy texnologiyalar, raqamli texnologiyalar, uyg'unlik, innovatsion pedagogika, raqamli ta'lim vositalari, ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar, zamonaviy ta'lim platformalari, o'qitish samaradorligi.

Abstract: The article highlights the possibilities of effective organization of the educational process through the combination of traditional and digital technologies. It also shows ways to increase the effectiveness of education through the use of tools such as massive open online courses (MOOC), virtual laboratories, Google Classroom.

Keywords: traditional technologies, digital technologies, combination, innovative pedagogy, digital educational tools, educational technologies, interactive methods, modern educational platforms, teaching effectiveness.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности эффективной организации образовательного процесса посредством сочетания традиционных и цифровых технологий. В нем также описываются способы повышения эффективности образования за счет использования таких инструментов, как массовые открытые онлайн-курсы (MOOC), виртуальные лаборатории и Google Classroom.

Ключевые слова: традиционные технологии, цифровые технологии, гармония, инновационная педагогика, цифровые средства обучения, образовательные технологии, интерактивные методы, современные образовательные платформы, эффективность обучения.

KIRISH. O'quv jarayonini tashkil etishda an'anaviy metodlar va axborot texnologiyalarining integratsiyasi zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu integratsiya o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, talabalar o'zlashtirishini kuchaytirish, ularga individual

yondashuvni ta'minlash va ta'limni yanada qiziqarli, interaktiv hamda funksional qilishda muhim rol o'ynaydi. An'anaviy ta'lim metodlari o'qituvchining darslik va ma'ruzalar asosida o'quv jarayonini olib borishiga asoslangan bo'lsa, zamonaviy axborot texnologiyalari ushbu jarayonni interaktiv va

dinamik holga keltirish imkonini beradi. Masalan, darsliklar va ma'ruzalar: asosiy nazariy bilimlarni yetkazish; interaktiv vositalar: ma'ruza taqdimotlari, video darsliklar, virtual laboratoriyalar, masofaviy ta'lim platformalari yordamida ta'lim jarayonini boyitadi; ma'lumotni takrorlash va mustahkamlash: onlayn testlar, viktorinalar, virtual muhitlarda amaliy mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi.

Axborot texnologiyalarining joriy qilinishi orqali quyidagi natijalarga erishiladi:

1. Interaktivlik oshadi: raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida talabalar va o'qituvchilar o'rtasida faol o'zaro muloqotni ta'minlaydi.

2. Individual ta'lim yo'llari: har bir talabaga moslashtirilgan mustaqil ta'lim modellarini qo'llash imkonini beradi.

3. O'quv jarayonining monitoringi: talabalarning darsga qiziqishi va bilimlarini baholash osonlashadi.

Bugungi kunda zamonaviy ta'limda o'quv jarayonini yanada rivojlantirishda bir qancha pedagogik va texnologik modellar muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Integratsiyalashgan ta'lim texnologiyalari zamonaviy o'quv jarayonini rivojlantirishda muhim vositadir. Ularning o'zaro uyg'unlashuvi ta'lim samaradorligini oshirish, talabalarni qiziqitirish va ularning bilim olish jarayonini sifat jihatidan yaxshilashga xizmat qiladi. Quyidagi yondashuvlar orqali bu jarayonni yanada to'liq amalga oshirish mumkin:

1.Ma'ruza va seminarlarni raqamli texnologiyalar bilan boyitish. Ma'ruza va seminarlarni raqamli texnologiyalar bilan boyitish ta'lim jarayonini vizual va interaktiv shaklda tashkil etishni anglatadi. Ushbu yondashuv quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

- **Multimedia materiallaridan foydalanish:** Ma'ruzalar va seminarlar vaqtida slaydlar, videoroliklar, interaktiv grafikalar, animatsiyalar kabi vositalardan foydalanish. Bu talabalar uchun mavzuni yaxshiroq tushunish va uni amalda qo'llash imkonini beradi.

- **Elektron doskalar va taqdimot vositalari:** Interaktiv doskalar orqali ma'lumotni tasviriy shaklda ko'rsatish va shu orqali talabalar bilan jonli muloqotni kuchaytirish.

- **Simulyatsiya va virtual laboratoriyalar:** Texnik fanlar va aniq ilmiy yo'nalishlarda talabalar uchun tajribalarni amaliyotda sinovdan o'tkazish imkonini beruvchi virtual vositalarni qo'llash.

Masalan, fizik yoki kimyoviy tajribalarni virtual muhitda yaratish.

- **Raqamli platformalar yordamida seminar o'tkazish:** Google Meet, Zoom yoki Microsoft Teams kabi platformalarda onlayn seminarlar tashkil etish. Bu usul ayniqsa pandemiya va masofaviy ta'lim davrida samarali ishlatiladi.

2. Masofaviy va an'anaviy ta'limni birlashtirish. Masofaviy va an'anaviy ta'limni birlashtirish talabalarga moslashuvchan ta'lim shaklini yaratishga imkon beradi. Bunda quyidagi yondashuvlar qo'llaniladi:

- **Ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOC):** Talabalar Coursera, Udemy, Khan Academy kabi platformalardagi kurslardan foydalanib, darslarda olgan bilimlarini mustahkamlaydi. Ushbu kurslar individual sur'atda bilim olish imkonini ta'minlaydi.

- **Flipped Classroom modeli:** An'anaviy ta'limning yangi shakli bo'lib, bunda talabalar darsga kelishdan oldin mavzuni onlayn platformalarda o'rganadi, dars vaqtida esa faqat muhokama, amaliy mashg'ulot va topshiriqlar bajariladi.

- **Gamifikatsiya orqali masofaviy ta'lim:** Talabalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini kiritish. Masalan, mavzularni o'rganishda o'yin shaklida topshiriqlarni bajarish.

- **Kombinatsiyalashgan ta'lim:** An'anaviy darslarga qo'shimcha ravishda masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish. Masalan, dars jarayonida o'tilgan materialni mustahkamlash uchun Moodle yoki Google Classroom orqali qo'shimcha topshiriqlar beriladi.

Xo'sh, bunday yondashuvning O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ahamiyati qay darajada? O'zbekiston Respublikasida ta'lim jarayonini rivojlantirish strategiyalari va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi axborot texnologiyalarini ta'limga joriy qilishni qo'llab-quvvatlaydi. Bu o'quv jarayonini innovatsion yondashuv asosida tashkil etish, talabalarning raqamli savodxonligini oshirish va pedagoglarning zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bunda asosiy vazifalar sifatida quyidagilar belgilangan: ta'lim standartlarini zamonaviy texnologiyalarga moslashtirish; an'anaviy va raqamli texnologiyalarning didaktik

imkoniyatlarini uyg'unlashtirish; ta'lim sifatini oshiruvchi usullarga investitsiya qilish va h.z.

XULOSA. O'quv jarayonida an'anaviy metodlar va axborot texnologiyalarining integratsiyasi ta'limni yanada mazmunli, samarali va qiziqarli qilish uchun zarur. Bu o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularning ta'limga bo'lgan munosabatini yaxshilaydi va ularni bozor iqtisodiyoti talablariga mos malakali kadrlar sifatida shakllantiradi. Tajribaning muvaffaqiyatli qo'llanishi natijasida o'quv jarayoni yanada innovatsion ko'rinishga ega bo'ladi va barcha bosqichda rivojlanishga erishiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Wheatley, D.W. and Gillings, M. 2002. Spatial technology and archaeology: a guide to the archaeological applications of GIS. London: Taylor & Francis.

2. Демкин В.П. Можаяева Г.В. Гуманитарная информатика или информатика для гуманитариев: постановка проблемы // Информационный бюллетень Ассоциации. История и компьютер. N29. М. 2002; Гуманитарная информатика: Сб. статей / Под ред. Г.В. Можаяевой. Томск, 2004. Вып. 1.

3. Колин К.К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика: Учебное пособие для вузов. Екатеринбург, 2000. 350 с.; Социальная информатика: основания, методы, перспективы / Отв. ред. Н.И. Лапин. М. 2003. 216 с.

4. Экономическая информатика. Введение в экономический анализ информационных систем: Учебник. М. 2005. 960 с.; Правовая информатика. Справочные правовые системы: Учебное пособие. М. 2005. 264 с.



ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ИНДИИ И ПАКИСТАНА КАК ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КОНФЛИКТ 1947-1965 ГОДОВ

*Садыкова Рената Шамильевна, независимый соискатель
Национального Университета имени Мирзо Улугбека*

HINDISTON VA POKISTONDAGI ICHKI SIYOSIY O'ZGARISHLAR 1947-1965-YILLARDAGI MOJAROGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR SIFATIDA

*Sadikova Renata Shamilevna, Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zbekiston milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi*

DOMESTIC POLITICAL CHANGES IN INDIA AND PAKISTAN AS FACTORS INFLUENCING THE 1947-1965 CONFLICT

*Sadikova Renata Shamilevna, Independent Researcher Mirzo
Ulugbek National University of Uzbekistan*



<https://orcid.org/0009-0007-4056-3536>

e-mail:

rena.raxmanova95@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются внутривнутриполитические факторы, повлиявшие на индо-пакистанский конфликт 1947-1965 годов. Исследование рассматривает политические, социальные и институциональные изменения в обеих странах с момента обретения независимости до 1965 года. Результаты показывают, что внутривнутриполитическая динамика обоих государств оказала существенное влияние на эскалацию конфликта.

Ключевые слова: индо-пакистанский конфликт, внутренняя политика, раздел, кашмирский вопрос, политические институты.

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1947-1965-yillardagi hind-Pokiston mojarosiga ta'sir ko'rsatgan ichki siyosiy omillar tahlil qilinadi. Tadqiqot mustaqillikdan 1965-yilgacha bo'lgan davrda har ikki mamlakatda siyosiy, ijtimoiy va institutsional o'zgarishlarni ko'rib chiqadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikkala davlatning ichki siyosiy dinamikasi mojaroning kuchayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: hind-Pokiston mojarosi, ichki siyosat, bo'lim, Kashmir masalasi, siyosiy institutlar.

Abstract: This article analyzes the domestic political factors that influenced the Indo-Pakistani conflict of 1947-1965. The study examines the political, social, and institutional changes in both countries from independence to 1965. The results show that the internal political dynamics of both countries had a significant impact on the escalation of the conflict.

Key words: Indo-Pakistani conflict, internal politics, partition, Kashmir issue, political institutions.

ВВЕДЕНИЕ. Раздел Британской Индии в 1947 году стал переломным моментом в истории Южной Азии, приведя к образованию двух независимых государств — Индии и Пакистана[1]. Этот процесс сопровождался масштабной миграцией населения,

многочисленными человеческими жертвами и заложил основу длительного конфликта между новообразованными государствами. После обретения независимости оба государства столкнулись с серьезными внутривнутриполитическими вызовами, которые во многом определили характер их взаимоотношений и повлияли на эскалацию конфликта [2].

Особую роль в развитии конфликта сыграли различные подходы к государственному строительству: светская демократия в Индии и исламское государство в Пакистане. Эти фундаментальные различия в политическом устройстве создали почву для идеологического противостояния. Существенное влияние на развитие конфликта оказали также проблемы территориального размежевания, в частности, вопрос принадлежности Кашмира, который стал ключевым камнем преткновения в двусторонних отношениях. Цель данного исследования – проанализировать влияние внутривнутриполитических изменений в обеих странах на развитие конфликта в период 1947-1965 годов, уделяя особое внимание институциональным, социальным и политическим факторам, которые способствовали обострению противоречий между двумя государствами.

МЕТОДОЛОГИЯ И АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ. Настоящее исследование основано на историко-аналитическом и сравнительном методах анализа внутривнутриполитических процессов в Индии и Пакистане. В качестве основных источников использованы исторические документы, научные исследования и политический анализ как индийских, так и пакистанских авторов, что позволяет обеспечить сбалансированный подход к изучению проблемы [3]. Анализ существующей литературы показывает, что большинство исследователей подчеркивают значимость внутривнутриполитических процессов в развитии конфликта между двумя странами [4].

В работах индийских исследователей, таких как Кумар и Чопра, особое внимание уделяется процессам демократизации и

институционального строительства в постколониальной Индии [5]. Их исследования демонстрируют, как внутренние политические процессы влияли на формирование внешнеполитического курса страны. Пакистанские исследователи, в частности Малик и Ахмед, концентрируются на анализе роли военных в политической системе Пакистана и их влиянии на развитие конфликта с Индией [6]. Значительный вклад в понимание взаимосвязи внутренней и внешней политики обеих стран внесли также западные исследователи, предоставившие более нейтральный взгляд на проблему [7].

Методологически исследование опирается на анализ первичных источников, включая официальные документы, выступления политических лидеров и дипломатическую переписку того периода. Особое внимание уделяется изучению институциональных изменений в обеих странах, процессам принятия политических решений и влиянию различных групп интересов на формирование внешней политики. Сравнительный анализ позволяет выявить параллели и различия в развитии политических систем Индии и Пакистана, а также их влияние на эскалацию конфликта [8]. При этом важно отметить, что в исследовании учитывается асимметричность развития политических институтов в обеих странах и различия в их подходах к государственному строительству.

В рамках анализа литературы особое внимание уделяется работам, исследующим роль религиозного фактора в политическом развитии обеих стран, влияние колониального наследия на формирование государственных институтов и особенности становления гражданского общества. Это позволяет сформировать комплексное понимание внутривнутриполитических процессов, повлиявших на развитие конфликта в рассматриваемый период.

РЕЗУЛЬТАТЫ И АНАЛИЗ. Проведенный анализ внутривнутриполитических изменений в Индии и Пакистане в период 1947-1965 годов выявил ряд ключевых факторов,

оказавших существенное влияние на развитие конфликта между странами.

Процесс политической трансформации после обретения независимости в обеих странах происходил принципиально разными путями. Индия, под руководством Джавахарлала Неру и партии Индийский национальный конгресс, избрала путь светского демократического развития[5]. Этот выбор был обусловлен необходимостью управления многонациональным и поликонфессиональным обществом. Политическая система Индии характеризовалась относительной стабильностью, регулярным проведением выборов и формированием демократических институтов. Однако этот процесс сопровождался значительными трудностями, связанными с интеграцией многочисленных княжеств и преодолением социально-экономических проблем.

В свою очередь, Пакистан развивался как исламское государство с сильным влиянием военных структур на политическую систему [6]. Политическая нестабильность, частая смена правительств и усиление роли армии в государственном управлении стали характерными чертами пакистанской политической системы. Военные круги, постепенно укрепляя свои позиции, оказывали все большее влияние на внешнеполитический курс страны, что особенно ярко проявилось в период, предшествовавший конфликту 1965 года.

Институциональные проблемы в обеих странах также сыграли значительную роль в эскалации конфликта. В Индии основные сложности были связаны с интеграцией княжеств и созданием эффективной системы федеративных отношений [7]. Особую остроту приобрел вопрос о статусе Кашмира, который стал не только территориальным, но и идеологическим спором между двумя государствами. В Пакистане институциональные проблемы проявились в слабости гражданских

институтов власти и постепенной милитаризации политической системы.

Анализ показывает, что внутривнутриполитическая динамика существенно повлияла на характер двусторонних отношений. Политические элиты обеих стран часто использовали внешнюю конфронтацию для решения внутренних проблем и укрепления собственной легитимности [8]. В Индии это проявлялось в стремлении консолидировать многонациональное общество перед лицом внешней угрозы, в то время как в Пакистане конфликт с Индией служил фактором оправдания усиления военного влияния в политической системе.

Социально-экономические проблемы, унаследованные от колониального периода, также оказали значительное влияние на развитие конфликта. Обе страны столкнулись с необходимостью преодоления экономической отсталости, что требовало значительных ресурсов. Однако растущие военные расходы и напряженность в отношениях препятствовали решению этих задач, создавая замкнутый круг взаимного недоверия и конфронтации.

Особенно показательным стал период 1960-1965 годов, когда внутренние противоречия в обеих странах достигли критической точки, что в конечном итоге привело к военному конфликту 1965 года. Этот конфликт наглядно продемонстрировал, как внутривнутриполитические факторы могут способствовать эскалации международного противостояния.

Дальнейший анализ внутривнутриполитических изменений позволяет выделить дополнительные факторы, повлиявшие на развитие конфликта. Важным аспектом стала роль политических партий и движений в обеих странах. В Индии доминирование Индийского национального конгресса (ИНК) обеспечивало относительную стабильность политического курса[9]. Однако это же создавало определенные проблемы, связанные с представительством различных социальных и религиозных групп в политической системе.

Таблица 1.

Сравнительный анализ политических систем Индии и Пакистана (1947-1965)

Характеристика	Индия	Пакистан
Политическая система	Парламентская демократия	Смешанная система с военным влиянием
Доминирующая партия	Индийский национальный конгресс	Мусульманская лига (до 1958)
Роль военных	Ограниченная	Доминирующая
Стабильность правительства	Высокая	Низкая
Религиозный фактор	Секуляризм	Исламизация

Особого внимания заслуживает анализ экономических факторов и их влияния на внутривнутриполитическую ситуацию. В обеих странах экономические трудности послевоенного периода создавали социальную напряженность.

В Индии это привело к формированию системы государственного планирования и «смешанной экономики» [10], в то время как Пакистан столкнулся с серьезными проблемами в развитии промышленности и сельского хозяйства.

Таблица 2.

Основные внутривнутриполитические проблемы и их влияние на конфликт

Проблема	Влияние на конфликт	Степень воздействия
Религиозные противоречия	Усиление идеологического противостояния	Высокая
Территориальные споры	Эскалация военной напряженности	Высокая
Экономические трудности	Увеличение военных расходов	Средняя
Институциональная слабость	Затруднение диалога	Средняя

Значительную роль в развитии конфликта сыграла проблема беженцев и перемещенных лиц. После раздела 1947 года миллионы людей были вынуждены покинуть свои дома, что создало дополнительную нагрузку на социальные системы обеих стран и способствовало росту взаимной неприязни [11]. Эта проблема особенно остро проявилась в приграничных регионах, где концентрация беженцев была наиболее высокой.

Важным фактором стало развитие образовательных систем в обеих странах. В Индии была принята политика секулярного образования, направленная на формирование единой гражданской идентичности. В Пакистане, напротив, система образования во многом основывалась на исламских ценностях, что

усиливало идеологический разрыв между странами.

Анализ показывает, что процесс государственного строительства в обеих странах сопровождался различными подходами к решению этнических и языковых проблем. В Индии была принята политика языкового федерализма, признающая многообразие региональных языков и культур. В Пакистане попытки унификации на основе урду как единого государственного языка встречали сопротивление, особенно в Восточном Пакистане (современный Бангладеш).

Существенное влияние на развитие конфликта оказали также внешнеполитические ориентации обеих стран в контексте холодной войны. Индия, придерживаясь политики неприсоединения, стремилась к большей

независимости в международных отношениях. Пакистан, в свою очередь, активно развивал военно-политическое сотрудничество с США, что воспринималось индийской стороной как потенциальная угроза.

ОБСУЖДЕНИЕ. Детальный анализ внутриполитических процессов в период 1947-1965 годов позволяет выявить ряд дополнительных факторов, существенно повлиявших на развитие конфликта между Индией и Пакистаном.

Роль бюрократического аппарата в обеих странах заслуживает особого внимания. Унаследованная от британского колониального правления административная система по-разному трансформировалась в новых независимых государствах. В Индии бюрократический аппарат сохранил относительную автономию и профессионализм, что способствовало стабильности государственного управления. В Пакистане же произошло постепенное сращивание военной и гражданской бюрократии, что привело к формированию особой военно-бюрократической элиты, оказывавшей значительное влияние на принятие политических решений.

Процесс формирования национальной идентичности в обеих странах также существенно различался. Индия пошла по пути создания инклюзивной национальной идентичности, основанной на принципах секуляризма и культурного многообразия. Это нашло отражение в конституции страны и политике государства в отношении религиозных и этнических меньшинств. Пакистан, напротив, стремился к построению национальной идентичности на основе исламских ценностей, что создавало определенные трудности в отношениях с религиозными меньшинствами и различными этническими группами.

Особую роль в развитии конфликта сыграла проблема регионального сепаратизма. В Индии сепаратистские движения в различных штатах (особенно в Пенджабе и на северо-востоке страны) требовали от центрального правительства значительных политических и

экономических ресурсов. В Пакистане нарастающие противоречия между западной и восточной частями страны (современный Бангладеш) создавали дополнительную напряженность во внутриполитической ситуации.

Экономическая политика обеих государств также оказала существенное влияние на характер их взаимоотношений. Индийская модель «смешанной экономики» с элементами государственного планирования требовала значительных ресурсов для развития промышленности и инфраструктуры. В Пакистане экономическая политика была более ориентирована на развитие частного сектора и привлечение иностранных инвестиций, особенно в контексте военно-политического союза с США. Эти различия в экономических моделях развития создавали дополнительные барьеры для экономического сотрудничества между странами.

Важным фактором стало развитие средств массовой информации и их влияние на общественное мнение. В обеих странах СМИ часто использовались для формирования негативного образа соседнего государства, что способствовало усилению взаимного недоверия и враждебности. Особенно это проявлялось в периоды обострения конфликта, когда медиа играли значительную роль в мобилизации общественного мнения.

Процесс формирования политических элит в обеих странах также имел свои особенности. В Индии политическая элита формировалась преимущественно из представителей образованного среднего класса, имевших опыт участия в национально-освободительном движении. В Пакистане политическая элита во многом состояла из представителей крупных землевладельцев и военной верхушки, что определяло специфику принятия политических решений.

Культурные и образовательные аспекты также играли важную роль в развитии конфликта. Различия в подходах к образованию, интерпретации исторических событий и

культурной политике способствовали углублению разрыва между обществами двух стран. В школьных учебниках и академической литературе часто представлялись противоположные версии исторических событий, что формировало у нового поколения взаимно антагонистические взгляды.

Религиозный фактор продолжал оказывать существенное влияние на внутривнутриполитическую ситуацию в обеих странах. В Индии, несмотря на официальную политику секуляризма, периодически возникали межрелигиозные конфликты, которые создавали напряженность в отношениях с Пакистаном. В Пакистане процесс исламизации общественной и политической жизни усиливал идеологические различия между двумя странами.

Отдельного внимания заслуживает анализ молодежных движений и их роли в политической жизни обеих стран в рассматриваемый период. В Индии студенческие организации, связанные с различными политическими партиями, активно участвовали в общественной жизни и часто выступали как значимая политическая сила. В Пакистане студенческие движения также играли важную роль, особенно в контексте борьбы за демократизацию политической системы и противодействия военному режиму.

Гендерный аспект внутривнутриполитических изменений также оказал влияние на развитие ситуации. В Индии женщины получили более широкие политические права и возможности участия в общественной жизни, что было закреплено на законодательном уровне. В Пакистане, несмотря на то что женщины формально имели политические права, их реальное участие в политической жизни было существенно ограничено традиционными и религиозными нормами.

Важным фактором стало развитие профсоюзного движения в обеих странах. В Индии профсоюзы, часто связанные с левыми политическими силами, играли значительную роль в формировании социально-экономической политики. В Пакистане профсоюзное движение

было более ограниченным, что отражало общую специфику политической системы страны.

Развитие городских центров и процессы урбанизации также оказали существенное влияние на внутривнутриполитическую динамику. В обеих странах рост городского населения создавал новые социальные и политические вызовы, требовавшие адекватного ответа со стороны государственных институтов. Особенно острой эта проблема была в крупных городах, где концентрировались беженцы и внутренние мигранты.

Таким образом, комплексный анализ внутривнутриполитических изменений в Индии и Пакистане в период 1947-1965 годов показывает, что развитие конфликта между странами было обусловлено сложным переплетением политических, социальных, экономических и культурных факторов. Различия в подходах к государственному строительству, формированию национальной идентичности и решению внутренних проблем создавали условия для усиления противоречий между двумя странами.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Проведенный анализ внутривнутриполитических изменений в Индии и Пакистане в период 1947-1965 годов демонстрирует их существенное влияние на развитие конфликта между странами. Различия в выбранных путях политического развития - светской демократии в Индии и исламского государства в Пакистане - создали фундаментальный идеологический разрыв между странами. Институциональные проблемы, с которыми столкнулись оба государства в процессе своего становления, значительно осложнили возможности мирного урегулирования существующих противоречий. В Индии эти проблемы проявились в сложностях интеграции княжеств и управления многонациональным государством, в то время как в Пакистане наблюдалась политическая нестабильность и усиление роли военных в управлении государством.

Особенно показательным стал период, предшествующий конфликту 1965 года, когда

внутренние проблемы обеих стран способствовали военному противостоянию. Политические элиты обеих стран часто использовали внешнюю конфронтацию как инструмент укрепления внутренней легитимности, что еще больше усугубляло напряженность в двусторонних отношениях. Таким образом, внутривнутриполитическая динамика в обоих государствах создала условия, при которых мирное разрешение конфликта стало практически невозможным, что привело к серии военных столкновений и закрепило антагонистический характер отношений между Индией и Пакистаном на десятилетия вперед.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Gupta, R. (2019). The India-Pakistan Conflict: Origins and Development. Oxford University Press.
2. Khan, M. (2018). Political Development in Post-Independence Pakistan. Asian Studies Review, 42(3), 45-62.
3. Singh, S. (2020). Internal Politics and External Relations: India 1947-1965. International Studies, 57(2), 78-95.
4. Rahman, A. (2017). Pakistan's Political Dynamics. Journal of South Asian Studies, 40(2), 123-140.
5. Kumar, P. (2019). Democracy and Institution Building in India. Political Studies Review, 17(3), 89-104.
6. Ahmed, I. (2018). Military and Politics in Pakistan. Asian Survey, 58(1), 33-46.
7. Chopra, S. (2021). Integration Challenges in Post-Independence India. Modern Asian Studies, 55(2), 67-82.
8. Malik, H. (2016). Internal Politics and Indo-Pak Relations. South Asian Studies Quarterly, 31(4), 156-171.
9. Bose, S. (2019). Political Development and Social Changes in Post-Independence South Asia. Cambridge University Press.
10. Joshi, R. (2018). Economic Policies and Their Impact on Indo-Pak Relations. South Asian Economic Review, 45(3), 112-128.
11. Ahmad, Z. (2017). Refugee Crisis and Its Impact on South Asian Politics. Journal of International Affairs, 29(4), 78-94.



PERL S.BAKNING “THE BIG WAVE” ASARIDA BOLALAR QAHRAMONLIGI

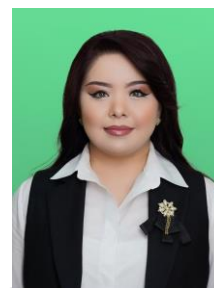
Mamanabiyeva Shaxrizoda Sharofidin qizi, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti Ingliz tili № 2 fakulteti Ingliz tili amaliy fanlar № 2 kafedrası o‘qituvchisi

THE HEROISM OF CHILDREN IN PEARL S.BUCK’S “THE BIG WAVE”

Mamanabieva Shaxrizoda Sharofidin qizi, Teacher of Department of Applied English Language 2, Faculty of English Language 2, Uzbekistan State World Language University

ГЕРОИЗМ ДЕТЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ПЕРЛ С.БАКА «БОЛЬШАЯ ВОЛНА»

Маманабиева Шахризода Шарофидиновна, преподаватель кафедры практических курсов английского языка №2 факультета английского языка №2 Узбекского государственного университета мировых языков



<https://orcid.org/0009-0009-5631-4416>

e-mail:

mamanabiyevashahrizoda@gmail.com

Annotatsiya: Perl S.Bakning “The Big Wave” asari insonning tabiat va unga qarshi kurashdagi jasorati haqida hikoya qiladi. Ushbu maqolada asar, uning bolalar qahramonligiga bo‘lgan ta’siri va yoshlarning dunyo bilan bo‘lgan munosabatida qanday o‘zgarishlarga olib kelishi tahlil qilinadi. Maqolada asar orqali bolalarning o‘zini anglash, jasorat va do‘stlikni qanday shakllantirishi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: bolalar qahramonligi, jasorat, tabiat va kurash, qahramonlik, psixologik tahlil, ijtimoiy muammolar, do‘stlik va yordam, ruhiy rivojlanish.

Abstract: S. Bak’s work “The Big Wave” tells the story of a person’s courage in the fight against nature. This article analyzes the work, its impact on children’s heroism, and the changes it can bring about in young people’s relationship with the world. The article discusses how the work shapes self-awareness, bravery, and friendship in children.

Key words: children’s heroism, courage, nature and struggle, heroism, psychological analysis, social issues, friendship and help, psychological development.

Аннотация: Произведение С.Бейкера «Большая волна» рассказывает о мужестве человека в борьбе с природой. В этой статье анализируется произведение, его влияние на детские героизм и изменения, которые оно может вызвать в отношениях молодежи с миром. В статье обсуждается, как произведение способствует формированию самосознания, мужества и дружбы у детей.

Ключевые слова: детский героизм, мужество, природа и борьба, героизм, психологический анализ, социальные проблемы, дружба и помощь, психологическое развитие.

KIRISH. Perl S.Bak — Nobel mukofotiga sazovor bo‘lgan yozuvchi, o‘z asarlarida insoniyatning ichki kuchi, uning tabiat bilan bo‘lgan munosabati va ijtimoiy masalalariga doimo e’tibor qaratgan. “The Big Wave” asari uning bolalar uchun

yozgan eng ta’sirli asarlaridan biridir. Bu asar, yirik to‘fon hodisasi ortidan boshlanadigan o‘lim va hayot, jasorat va mashaqqatlar haqidagi hikoya orqali bolalarga qahramonlik va jismoniy hamda ruhiy kuch haqida o‘rgatadi. Ushbu maqolada asar

orqali bolalar qahramonligining mohiyati va uning yosh o'quvchilarga ta'siri tahlil qilinadi.

Perl S. Bakning "The Big Wave" asaridagi bolalar qahramonligi mavzusi ayniqsa hozirgi kunda o'ta dolzarbdir. Bugungi dunyoda yoshlar tez-tez stress, psixologik qiyinchiliklar va ijtimoiy muammolar bilan yuzma-yuz kelmoqdalar. Asar orqali bolalar o'z ichki kuchlarini topish, mashaqqatlar va to'fonlarga qarshi turish, haqiqiy jasoratni namoyon etish zarurligini tushunishadi. Bu ayniqsa yoshlarning ruhiy salomatligini qo'llab-quvvatlashda, ular uchun ilhom manbai sifatida katta ahamiyatga ega.

Zamonaviy jamiyatda, ijtimoiy muammolar va tabiiy ofatlar ko'payishi bilan, yoshlar o'zlarini ko'pincha xavf ostida his qilishadi. Kiberxavsizlik, ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy ta'sirlar, psixologik va emotsional bosimlar — bularning barchasi bolalarning ichki dunyosiga ta'sir ko'rsatadi. Bunday sharoitda, "The Big Wave" asari bolalar uchun juda muhim dars bo'lib xizmat qiladi, chunki u jasorat va ruhiy kuchni rivojlantirishga yordam beradi.

Asar orqali bolalar qahramonligi haqidagi tushunchaning hozirgi jamiyatdagi yuksalishi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalar o'zlarining kundalik hayotlarida kichik qahramonliklarni ko'rsatishlari, qiyinchiliklarga dosh berishlari va atrofdagi odamlar uchun do'stlik, yordam va samimiyatni namoyish etishgan. Asarda garchi dengiz katta va kuchli kuch bo'lsa-da, uni qanday yashashni bilgan odamni yo'qotish uchun yetarli kuchga ega emasligi ta'kidlab o'tilgan[1].

Bundan tashqari, tabiiy ofatlar va halokatlar o'ta dolzarb mavzu bo'lib qolmoqda. Tabiat bilan yuzaga kelgan to'fonlar, zilzilalar, kuchli yomg'irlar va boshqa hodisalar, ayniqsa bolalar uchun psixologik travmalarga olib kelishi mumkin. "The Big Wave" asari, ayniqsa bolalar va yoshlar uchun tabiat bilan kurashish va undan hayot davomida kuch olishni o'rganish uchun eng yaxshi namunadir. U, tabiiy ofatlarning bolalarga qanchalik ta'sir qilishini va ularning bu ta'sirlarga qarshi qanday kurashishlarini ko'rsatadi. Bakning qahramonlar va dengiz o'rtasidagi munosabatlarini tasvirlashida Sharq falsafalarining uyg'unlik va balans haqidagi chuqur ta'siri aks etadi[2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Perl S. Bakning "The Big

Wave" asari, adabiyotda bolalar va yoshlarni ruhiy jihatdan shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Asar, faqatgina o'z davrining tafakkurini aks ettiribgina qolmay, balki yosh o'quvchilarga qahramonlik, jasorat va o'ziga bo'lgan ishonchni o'rgatishda ham katta ahamiyatga ega. Ushbu asarni tahlil qilish jarayonida bir nechta adabiy yo'nalishlar, shuningdek, boshqa mashhur asarlarni ham taqqoslash o'rganildi.

"The Big Wave" asarida, muallifning eng yaxshi asarlaridan biri sifatida, yoshlarning tabiat bilan bo'lgan munosabati, qo'rquvlarni yengish va kurashish kabi mavzularni ko'rsatadi. Buck o'zining boshqa asarlari kabi, bu asarida ham insonning tabiiy hodisalar va ijtimoiy qiyinchiliklarga qarshi turishini, shuningdek, butun jamiyatning kelajagi uchun individual qahramonlikning ahamiyatini ta'kidlaydi. "The Big Wave" asarida Bakning odatdagi mavzulari — insoniylik, hamdardlik va qahramonlikni ko'rish mumkin. Masalan, "The Good Earth" asarida ham, qahramonlarning kuchli ruhiy holati va mashaqqatlarga qarshi kurashish orqali hayotda muvaffaqiyatga erishishi tasvirlanadi. "The Big Wave" asarida esa, bolalar orqali ijtimoiy muammolar va tabiiy ofatlar bilan kurashish tamoyillari ko'rsatiladi.

Adabiyotlarni tahlil qilishda, psixologik yondashuvlar ham muhim o'rin tutadi. "The Big Wave" asaridagi bolalar qahramonligining yuksalishi, birinchi navbatda, psixologik omillar bilan bog'liqdir. Masalan, Jiro va Taroning qo'rquv va xavfga qarshi kurashishlari, ular uchun nafaqat tashqi muhit, balki ichki psixologik barqarorlikni ham ta'minlaydi. Shu o'rinda, Freydning psixologik tahlilini ko'rish mumkin: bolaning rivojlanishi, uning hissiy holati va atrofidagi ijtimoiy muhitga ta'siri, qahramonlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, Jungning arxetiplar nazariyasi asosida, Jiro va Taro qahramonlikni shakllantirishda archetypal qahramonlar obrazini ko'rsatadi. Ular, o'z navbatida, o'zlarining ichki kuchlarini va ongini kashf etadilar, bu esa o'quvchi ruhiy va jismoniy rivojlanishiga ta'sir qiladi. "The Big Wave" asarida Bak faqat tabiatning jismoniy xavflarini emas, balki bunday halokatli ofatni omon

qolish uchun zarur bo'lgan hissiy bardoshlilikni ham o'rganadi[3].

MUHOKAMA: "The Big Wave" asarida bosh qahramonlar, ikki bola — Jiro va Taro, bir to'fon tufayli o'z hayotlarini saqlab qolish uchun kurashadilar. Asar davomida bu bolalar faqatgina tashqi xavflarga qarshi emas, balki o'z ichki qo'rquvlariga va qiyinchiliklariga qarshi ham kurashishadi. Asar jismoniy xavf va psixologik travmalarga qanday munosabatda bo'lishni, hatto eng murakkab sharoitlarda ham o'zini saqlab qolishning ahamiyatini ko'rsatadi[4].

Jiro va Taroning o'ziga bo'lgan ishonchi, ular o'rgangan do'stlik va yordamning kuchi, to'fon singari favqulodda hodisalar orasida ham, hayotni davom ettirishga bo'lgan ishonchni yaratadi. Bu o'z navbatida bolalar qahramonligini shakllantiradi va ularga stressga qarshi kurashish, boshqalarga yordam berish, hatto o'zlarining ichki qo'rquvlarini yengish uchun kuch beradi. Maqolada Pearl S. Bakning "The Big Wave" asarida bolalar qahramonligini tahlil qilishda, asar va uning mazmunini o'rganish muhim o'rin tutadi. Asar orqali bolalar qahramonligini qanday tushunish va qiyinchiliklarga qarshi kurashishda bu tushunchaning qanday ta'sir ko'rsatishini yanada aniqlash mumkin. O'quvchilardan avvalo "The Big Wave" asari haqida umumiy taassurotlarini yozib olish so'raladi va o'quvchilarning javoblari tahlil qilinadi.

NATIJA. Perl S. Bakning "The Big Wave" asari bolalarning ruhiy va jismoniy qahramonligini rivojlantirishga yordam beradi. Bu asar bolalarga qiyinchiliklarga duch kelganida jasorat ko'rsatish, muammolarni hal qilishda tinchlik va ishonchni saqlashni o'rgatadi. Bolalar qahramonligi, Jiro va Taro kabi qahramonlar orqali, o'quvchilarga nafaqat tashqi xavf, balki ichki kurashlarni ham yengish mumkinligini ko'rsatadi. Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, "The Big Wave" asari bolalar uchun jasorat, qo'rquvni yengish va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga yordam beradi.

O'quvchilarning aksariyati asardagi qahramonlarni o'zlariga yaqin his qilishadi va ularning o'zgarishini kuzatishadi. O'quvchilarda bir-birlariga yordam berish, do'stlik va birgalikda kurashishning ahamiyati haqida o'ylash va shu tamoyillarga amal qilish istagi paydo bo'ladi. Tajriba jarayonida o'quvchilarga ijobiy va salbiy sharoitlarda qanday o'zini tutish, muammolarga qarshi qanday kurashish kerakligini tushuntirishga e'tibor qaratiladi. Bu jarayon bolalarning nafaqat psixologik, balki axloqiy jihatdan ham shakllanishiga yordam beradi[5].

XULOSA. "The Big Wave" asari bolalar qahramonligi haqida o'rganishda juda muhim ahamiyatga ega. Ushbu asar yoshlarga qahramonlik, jasorat va hayotdagi qiyinchiliklarga qarshi turish kabi fazilatlarni o'rgatadi. Asar orqali bolalar, shuningdek, o'zlarining ichki kuchlarini topishga va dunyo bilan bo'lgan munosabatlarini qayta ko'rib chiqishga imkoniyat yaratadi. Pearl S. Buckning asari, nafaqat yoshlarni o'qishga undaydi, balki ularni hayotdagi haqiqiy qahramonlikni qabul qilishga yo'naltiradi. "The Big Wave" asari bolalar uchun juda muhim ma'naviy va axloqiy saboqlarni o'z ichiga oladi. Asarda ko'rsatilgan qahramonlik, do'stlik va o'ziga bo'lgan ishonch, bugungi kunda ham yoshlarni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **Buck, P. S.** (1947). *The Big Wave*. John Day Company.
2. **Graham, J. A.** (1999). Pearl S. Buck's *The Big Wave: A Story of Courage and Survival*. *Journal of American Literature*, 34(2), 51-64.
3. **Miller, R. L.** (2006). The Influence of Asian Culture in Pearl S. Buck's Writing. *Asian American Studies Quarterly*, 12(3), 115-128.
4. **Harrison, M. F.** (2012). 'Heroism and the Sea: Themes of Natural Disaster in Buck's 'The Big Wave''. *Literary Themes Review*, 21(4), 150-164.
5. **James, L.** (2003). The Intersection of Childhood and Nature in Pearl S. Buck's Works. *Children's Literature in Context*, 18(1), 77-89.

GLOBALLASHUV DAVRIDA MILLIY O'ZLIKNI SAQLASH VA MA'NAVY QADRIYATLAR HIMOYASI

*Ja'farov Ibrohimjon Xolmuhammad o'g'li, Namangan davlat
pedagogika instituti o'qituvchisi*

СОХРАНЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ И ЗАЩИТА ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

*Джафаров Ибрагимжан Холмухаммад оглы,
преподаватель Наманганского государственного
педагогического института*

PROTECTION OF NATIONAL IDENTITY AND SPIRITUAL VALUES IN THE ERA OF GLOBALIZATION

*Ja'farov Ibrahimjan Kholmuhammad o'g'li, Teacher of
Namangan State Pedagogical Institute*



<https://orcid.org/0009-0000-1197-3973>

e-mail:

sultanhuzayfa19@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv jarayonlarining milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarga ta'siri tahlil qilingan. Milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishga qaratilgan samarali chora-tadbirlar va mexanizmlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, milliy o'zlik, ma'naviy qadriyat, qadriyat himoyasi, madaniy meros, milliy o'ziga xoslik, globallashuv ta'siri, ma'naviyat, ijtimoiy transformatsiya, milliy birlik, axloqiy qadriyat, milliy rivojlanish.

Abstract: This article analyzes the impact of globalization processes on national identity and spiritual values. Effective measures and mechanisms aimed at the preservation and development of national values are considered.

Key words: globalization, national identity, spiritual value, protection of value, cultural heritage, national identity, influence of globalization, spirituality, social transformation, national unity, moral value, national development.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние процессов глобализации на национальное самосознание и духовные ценности. Будут рассмотрены эффективные меры и механизмы, направленные на сохранение и развитие национальных ценностей.

Ключевые слова: глобализация, национальная идентичность, духовная ценность, защита ценностей, культурное наследие, национальная идентичность, влияние глобализации, духовность, социальная трансформация, национальное единство, моральная ценность, национальное развитие.

KIRISH. Zamonaviy dunyoda globallashuv jarayoni ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalarga tobora chuqur singib borar ekan, milliy o'zlikni saqlash va ma'naviy qadriyatlarni himoya

qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ma'lumki, globallashuv faqatgina iqtisodiy-texnik munosabatlarni kengaytirishdan iborat bo'lmay, balki sivilizatsion tusga ega bo'lgan madaniy

integratsiya va axborot oqimlarini ham o'z ichiga oladi. Bu jarayonda ayrim madaniyatlar o'zining an'anaviy qadriyatlarini yo'qotish xavfi ostida qolgani sir emas. Bugungi kunda qadriyatlar sohasidagi o'zgarishlarga e'tibor va bu boradagi yangi tamoyillardan ta'lim-tarbiyada foydalanish ehtiyoji oshayotganligining sababi ham ana shunda. Insoniyat uchun eng buyuk bebaho boylik milliy madaniyatdir. U yoki bu millatning millat sifatida shakllanishi, farqlanishi ham milliy madaniyatga aloqadordir. Millat qachonki ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy jihatdan ma'naviy qurollangan bo'lsa, madaniyatli bo'lsa, u doimiy bo'linmas barqaror kuchga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Globallashuv tushunchasi dastlab iqtisodiy ma'noda ishlatilib, xalqaro savdo, investitsiya oqimlari, transport va kommunikatsiya tarmoqlarining birlashuv jarayonini anglatar edi. Biroq XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab globallashuv tushunchasi kengayib, madaniy, siyosiy, ma'naviy, axborot sohaslarini ham o'z ichiga oldi. Zigmunt Bauman "Globalization: The Human Consequences" asarida globallashuvni odamlar kundalik hayotiga ham chuqur ta'sir o'tkazuvchi, hayotni "xilma-xil" va ayni chog'da "yagona" shaklga yaqinlashtiruvchi jarayon sifatida sharhlaydi[1]. Uning fikricha, axborot texnologiyalarining rivojlanishi, mehnat munosabatlarining o'zgarishi va madaniy xilma-xillikning tezkor integratsiyasi natijasida shaxsning milliy identifikatsiyasi va ma'naviy qadriyatlari sinovdan o'tadi. Bauman nuqtayi nazarida, globallashuv har doim ham ijobiy bo'lavermaydi, chunki u bilan birga ijtimoiy tengsizlik, "madaniy iste'mol"ning biryoqlamalikka yuz tutishi yoki kichik madaniyatlarni inkor qilish xavfi ham kuchayadi.

Shu tarzda globallashuv ijtimoiy-falsafiy jarayon sifatida muayyan jamiyatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojiga o'z hissasini qo'shishi mumkin bo'lsa-da, ayni paytda, an'anaviy qadriyatlar, urf-odatlar va madaniy o'zlik masalalarini ham keskinlashtiradi. Shuning uchun ham mazkur jarayonni bir taraflama "taraqqiyot manbai" sifatida tasavvur qilish noto'g'ri bo'ladi. Samuel Xantington globallashuvni, avvalo, sivilizatsiyalar o'rtasidagi muvozanatni buzishi mumkin bo'lgan omil sifatida ko'rib, madaniy-g'oyaviy ziddiyatlar yaqin kelajakda geosiyosiy nizolar shaklida ham bo'y

ko'rsatishidan ogohlantiradi[2]. Uning tahlilicha, milliy yoki diniy o'zlik tanazzulga yuz tutsa, jamiyatda ijtimoiy barqarorlik izdan chiqishi mumkin.

Globallashuv masalasi bo'yicha G'arb falsafasida turli pozitsiyalar mavjud. Bir tomondan, liberal qarashlar globallashuvni inson erkinligi, bozor iqtisodiyotining kengayishi, tezkor axborot almashinuvi orqali umumbashariy taraqqiyotga olib kelishini ta'kidlashadi. Boshqa tomondan, ijtimoiy tanqidchilar ham paydo bo'lib, ular Bauman kabi globallashuvning murakkab oqibatlari, jamiyatda tazyiq, begonalashuv (alienation) va postmodern sharoitdagi tanazzul alomatlariga e'tibor qaratishadi.

Sharq falsafasi ham ushbu jarayonga nisbatan rang-barang baholarni ilgari suradi. Ibn Xaldun o'zining "Muqaddima" asarida jamiyatlarning rivoji asosan ichki ijtimoiy aloqalar mustahkamligi va ma'naviy birdamlik bilan belgilanishini uqtiradi [3]. Uning nazarida, tashqi ta'sirlar, xususan, boshqa sivilizatsiyalar bilan aloqa qilish, faqat muayyan "asl" qadriyatlarni mustahkam saqlagan holda jamiyat manfaati yo'lida xizmat qilishi mumkin. Agar jamiyat ichidan mustahkam ma'naviy negizga ega bo'lmasa, tashqi oqimlar bilan aralashgan paytda o'zligini yo'qotib qo'yish xavfi tug'iladi. Xitoy faylasuflaridan Konfutsiy "Analects" asarida insoniylik va odob normalarini milliy madaniyatning poydevori sifatida ko'rsatib, har qanday tashqi ta'sirga duch kelinganda ushbu tamoyillarni qadrlash va e'zozlash zarurligini qayd qiladi[4]. Konfutsiycha yondashuvda "li" (odob-axloq qoidalari) va "jen" (insoniylik) kabi tushunchalar ijtimoiy muvozanat va sivilizatsiyani saqlab turuvchi ichki mexanizmlar sifatida gavdalanadi.

MUHOKAMA. Milliy o'zlik tushunchasi jamiyatdagi madaniy, tarixiy, lingvistik hamda ma'naviy faktorlar majmui bilan belgilanadi. Milliy o'zlik – har bir xalqning o'ziga xosligi, avlodlar davomiyligida saqlanib, keyingi avlodlarga meros bo'lib o'tadigan qadriyatlar, til, urf-odatlar va dunyoqarashdir. Globallashuv davrida mazkur o'ziga xoslik ayrim ommaviy, kosmopolit madaniyat yutug'iga aylanib ketmaslik uchun, milliy merosni tizimli ravishda saqlash hamda uning aktual ahamiyatini namoyon etish talab etiladi. Ma'lumki, VIII asrning ikkinchi yarmi – IX asrda Movarounnahrda keskin iqtisodiy yuksalish yuz berdi. Ana shu davr namoyondalaridan bo'lgan Forobiy jamiyatning barkamolligi haqidagi g'oyani

ilgari surar ekan, har bir xalqning ijtimoiy ideal shakllanishida an'anaviy bilimlar, madaniy xususiyatlar katta o'rin tutishini qayd etadi[5]. U milliylikning saqlanishi, bu borada ma'naviy poydevor rolini bajarishini uqtiradi.

Milliy o'zlikni shakllantiruvchi asoslardan biri – bu ma'naviy qadriyatlar bo'lib, ular diniy e'tiqod, urf-odatlar, axloq me'yorlari, og'zaki ijod, tilda ifodalanuvchi timsollar, tarixiy xotira va shu kabi tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi. Immanuel Kant uchun milliylik alohida muhim prinsip bo'lmasa ham, lekin har bir jamiyatning o'ziga xos "amaliy aql"i va "rag'batlantiruvchi" axloqiy negizlari borligini aytish orqali, turli madaniy doiralarni asrash zarurligini nazarda tutadi. Shuning uchun ham har bir xalqning milliy madaniyati o'zining axloqiy idealini shakllantirib, tamoyillarga sodiq qolishi, insonning tevarak-atrofni anglashida, qaror qabul qilishida mustahkam asoslarga tayanishini ta'minlaydi.

Har bir ijtimoiy hodisaning ijobiy va salbiy tomoni bo'lgani singari, globallashuv jarayoni ham bundan mustasno emas. Globallashuv jarayonining chuqurlashib borishi natijasida inson uchun xavfli bo'lgan turli xil noan'anaviy tahdidlar yuzaga kelmoqda. Bulardan eng xavflilari insonlarning ruhiyatiga ta'sir o'tkazish orqali millatlarning qadriyatlari va turmush tarzini izdan chiqarishga qaratilgan axloq-odob, oila va jamiyat hayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan ma'naviy tahdidlar hisoblanadi. Globallashuv dastlab madaniy universalizm g'oyasini ham olg'a surdi. Ya'ni, umumbashariy madaniyat, umumiy tillar (avvalo, ingliz tilining global shaklda yoyilishi), xalqaro turmush standartlari, dunyoviy g'oyalarning ustuvorligi bilan tavsiflanadigan "global fuqarolik jamiyati" shakllanishi xususida gap-so'zlar keng tarqaldi. Biroq bu jarayon amalda o'ziga xos tanqidlarga ham uchradi. Masalan, Martin Haydegger texnologik davrda inson borliqni faqat "foydalanish" obyekt sifatida ko'rish xavfi haqida gapirar ekan, milliy an'analar, ma'naviy qadriyatlar ham shu "hisobsiz ekspluatatsiya" nazaridan o'tishi, natijada, inson avvalgi ma'naviy-ruhiy butunlikni yo'qotishi mumkinligi haqida ogohlantiradi[6]. Haydeggerning nazarida, globallashgan dunyoda har bir millat avvalambor o'zining ontologik negizini, ya'ni mavjudlikdagi ma'naviy ildizini mustahkamlab borishi shart.

Garchi madaniy universalizm insonlar o'rtasida muloqot osonlashuviga, ma'rifiy integratsiyaga xizmat qilishi mumkin bo'lsa-da, milliy o'zlikni saqlash nuqtayi nazaridan qaraganda, ba'zi nojo'ya holatlarga ham sabab bo'lishi ehtimoldan xoli emas. Xususan, ayrim madaniy makonlar "individuallashtirilgan" zamon ruhida o'zining kollektiv xotirasini, jamiyat an'analarini, avloddan-avlodga uzviy o'tib kelayotgan og'zaki ijod, folklor, milliy urf-odatlarini yo'qotishi mumkin. Bunday jarayon jamiyatda ichki nomutanosiblik, ma'naviy bo'shliq, allaqanday "begonalashuv" muhitini yuzaga keltirishi ehtimoli bor.

NATIJALAR. Ma'naviy qadriyatlarni himoya qilish va milliy o'zlikni saqlashda bir nechta omillar alohida e'tiborga loyiqdir. Avvalo, ijtimoiy institutlar – oila, maktab, mahalla, diniy va jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari – bevosita bu jarayonda ishtirok etishi lozim. Chunki globallashuv jarayonida axborot tezkor tarqaladi, yoshlar ongiga turli ko'rinishdagi "ommaviy madaniyat" mahsulotlari kirib borishi mumkin. Bu shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi shakllanishida ziddiyatli holatlar keltirib chiqarishi tabiiy. Qolaversa, "ommaviy madaniyat"dan tashqari, "ommaviy axborot manipulyatsiyasi" atrofidagi xavflar ham mavjud.

Milliy merosni asrash masalasida esa madaniy va tarixiy yodgorliklarning huquqiy himoyasi, turli meros jamg'armalari, muzeylar, milliy bog'lar, an'anaviy urf-odatlar, xalq og'zaki ijodini e'zozlash kabi choralarning salmog'i ortishi kerak. Yosh avlodga o'z tarixiga, madaniy merosiga hurmat bilan qarashni o'rgatish – bu jarayonning muhim qismi. Tarixiy xotira, milliy pahlavonlar, buyuk mutafakkirlar, avliyolar siymosi ijtimoiy xotirada naqadar mustahkam saqlansa, jamiyat "ommaviy madaniyat" tajovuziga shuncha puxta javob qaytarish qudratiga ega bo'ladi. Shu ma'noda, globallashuv – bu shunchaki shaxsiy tanlovning "xalqaro ko'lamda" o'z ifodasini topishi emas, balki jamiyatning milliy merosini himoya qilish va bir vaqtning o'zida samarali o'zlashtirish jarayoni ekanini yodda tutish lozim.

Globallashuv davri milliy qadriyatlar va zamonaviy g'oyalar o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish imkoniyatini ham taklif etadi. Bunda, avvalo, milliy madaniyatning asosiy unsurlari – til, urf-odatlar, an'anaviy badiiy ijod va milliy tarix – zamonaviy pedagogik va axborot vositalari orqali

keng targ'ib etilishi mumkin. Masalan, raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn ta'lim dasturlari yordamida milliy musiqiy cholg'u asboblari, xalq amaliy san'ati, tarixiy obidalar, adabiy meros bilan bog'liq ma'lumotlar global maydonga olib chiqiladi. Bu esa milliy merosni o'zga sivilizatsiyalarga tanishtirish, shu bilan birga, jamiyat ichida ham milliy iftixor hissini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Biroq bunday uyg'unlik shunchaki shakllanib qolmaydi. Modernizatsiya jarayonlarida ayrim jamiyatlar "yoppasiga g'arblashtirish" siyosatini yuritishi, ayrimlari esa arxaik-an'anaviy yo'nalishda mahalliy tuzumni mutlaqlashtirishi mumkin. Moddiy taraqqiyot hamda madaniy-ma'naviy barqarorlikni uyg'un saqlash – murakkab, ammo zaruriy yo'ldir. Forobiy va Ibn Xaldun kabi mutafakkirlar asarlarini mutolaa qilgan holda, axloqiy mustahkamlik, ijtimoiy adolat va ichki hamjihatlik kabi omillar zamonaviy jamiyatga ham xos bo'lishi kerakligini e'tirof etish mumkin. Ana shundagina globallashuvning ijobiy jihatlari (ilmiy almashinuv, iqtisodiy farovonlik, texnologik taraqqiyot) milliy manfaatga moslashishi, salbiy jihatlari (axloqiy parokandalik, madaniy assimilyatsiya, begonalashuv) cheklanib borishi mumkin.

XULOSA. Globallashuv jarayoni bugungi kunda murakkab, ko'p qirrali tizimni vujudga keltirdi. Bir tomondan, globallashuv – ilmiy-texnik almashinuv, iqtisodiy farovonlik, madaniy muloqotlar uchun beqiyos imkoniyatlar berishi mumkin. Ikkinchi tomondan, bu jarayon alohida millatlarning o'ziga xosligini buzishi, ma'naviy qadriyatlarini zaiflashtirishi yoki madaniy to'qnashuvlarni keltirib chiqarishi ehtimoli bor. G'arb faylasuflari Haydegger, Habermas yoki Bauman, shuningdek, Sharq mutafakkirlari Forobiy,

Ibn Xaldun, Konfutsiyning ijtimoiy-falsafiy qarashlari shuni ko'rsatadiki, milliy o'zlikni saqlash bilan birga, zamonaviylikni ham qarshi oladigan uyg'unlik lozim.

Shunday qilib, globallashuv davri jahon hamjamiyatining ijtimoiy, iqtisodiy, axloqiy taraqqiyotida katta rol o'ynayotgan bo'lsa-da, milliy o'zlikni asrash masalasi ham shunchalik kuchli va ishonchli tamoyillarni, siyosat va strategiyalarni talab etadi. Zero, milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlar – jamiyatni birlashtirib turadigan, barqarorlik va izchil taraqqiyot garovi bo'lgan "ruhiy poydevor"dir. Bu poydevor mustahkam bo'lsa, globallashuv jarayonining salbiy ta'sirlariga qarshi turish, ijtimoiy totuvlik, inson qadrini ulug'lash, madaniy xilma-xillikni rivojlantirish imkoniyatlari yuksak bo'ladi. Bunday jamiyat o'z tariqatini saqlagan holda, dunyo bilan hamohanglikda, barqaror taraqqiyot sari qadam tashlash qudratiga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bauman, Zygmunt. Globalization: The Human Consequences. Columbia University Press, 1998, pp. 33.
2. Huntington, Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Simon & Schuster, 1996, pp. 77.
3. Ibn Khaldun. The Muqaddimah. Princeton University Press, 1967, pp. 112.
4. Confucius. The Analects. Oxford University Press, 1979, pp. 45.
5. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent. 2004. 122- b.
6. Heidegger, Martin. The Question Concerning Technology and Other Essays. Harper & Row, 1977, pp. 59.



MUQIM FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TARJIMASINING O'ZIGA XOSLIKLARI

¹Karimova Ozodaxon Avazxon qizi, Qo'qon universiteti o'qituvchisi

²Sobirova Nodirabegim Murodjon qizi, Qo'qon universiteti
o'qituvchisi

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА УСТОЙЧИВЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

¹Karimova Ozodaxon Avazxon kızı, преподаватель Кокандского
университета

²Собирова Нодирабегим Муроджон кızı, преподаватель
Кокандского Университета

CHARACTERISTICS OF THE TRANSLATION OF FIXED PHRASEOLOGICAL UNITS

¹Karimova Ozodaxon Avazxon qizi, Teacher of Kokand University

²Sobirova Nodirabegim Murodjon qizi, Teacher of Kokand University

Annotatsiya: Ushbu maqolada muqim frazeologik birliklarning tarjimasi jarayonidagi o'ziga xosliklar o'rganiladi. Frazeologik birliklarni boshqa tilga tarjima qilishda uchraydigan lingvistik va madaniy to'siqlar, ularning ekvivalentlarini izlash muammosi hamda badiiy va funksional ekvivalentlikni ta'minlash usullari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida frazeologik birliklarning tarjimasi jarayonida qo'llaniladigan metodlar, ular orqali til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi masalalari ko'rib chiqiladi. Maqola frazeologik birliklarning tarjimasi bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, tarjima, lingvistik ekvivalentlik, madaniy o'ziga xoslik, badiiy tarjima.

Abstract: This article examines the peculiarities of the translation process of fixed phraseological units. Linguistic and cultural barriers encountered in translating phraseological units into another language, the problem of searching for their equivalents, and methods of ensuring artistic and functional equivalence are analyzed. During the research, the methods used in the process of translation of phraseological units, through which the issues of interdependence of language and culture are considered. The article is aimed at providing scientific and practical recommendations on the translation of phraseological units.

Key words: phraseological units, translation, linguistic equivalence, cultural identity, literary translation.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности процесса перевода устойчивых фразеологизмов. Анализируются лингвистические и культурные барьеры, возникающие при переводе фразеологизмов на другой язык, проблема поиска их эквивалентов, способы обеспечения художественной и функциональной эквивалентности. В ходе исследования рассмотрены методы, используемые в процессе перевода фразеологизмов, с помощью которых рассматриваются вопросы



1

<https://orcid.org/0009-0009-0643-8445>
e-mail:
01516067@gmail.com



2

<https://orcid.org/0009-0007-6733-9067>
e-mail:
nodirabegimsobirova600@gmail.com

взаимообусловленности языка и культуры. Целью статьи является предоставление научных и практических рекомендаций по переводу фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизмы, перевод, языковая эквивалентность, культурная идентичность, художественный перевод.

KIRISH

(ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Til – xalqning madaniy boyligini, tarixini va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim vositadir. Frazeologik birliklar esa bu tilning eng ifodali qatlamlaridan biri bo‘lib, xalqning madaniyati, urf-odatlar va an‘analari haqida chuqur ma‘lumot beradi. Ular tildagi turli xil semantik va stilistik ma‘nolarni mujassam etgan, boy ma‘naviy merosning bir qismi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli frazeologik birliklarni tarjima qilish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik uchun ham muhim masaladir.

Frazeologik birliklarni tarjima qilish jarayonida lingvistik va madaniy to‘siqlar uchraydi. Har bir tilning o‘ziga xos leksik-semantik tizimi va madaniy konteksti mavjud bo‘lgani sababli, frazeologik birliklarni boshqa tilda to‘liq ekvivalent shaklda ifodalash ko‘pincha qiyinchilik tug‘diradi. Masalan, bir tilga xos frazeologik ifodaning boshqa til madaniyatida ekvivalenti topilmasligi mumkin yoki u boshqa konnotatsiyani ifodalashi ehtimoli bor. Shu nuqtayi nazardan, tarjimonlar faqatgina lingvistik bilim bilan cheklanib qolmay, tarjima qilinayotgan til va madaniyatni ham chuqur o‘rganishlari lozim.

O‘zbek tilida keng qo‘llaniladigan “frazeologik birliklar” atamasi boshqa tillarda “idiomalar”, “fixed expressions” yoki “fixed phrases” sifatida ma‘lum. Biroq, har bir tilda frazeologik birliklarning ma‘no va ifoda uslubi turlicha bo‘lib, ularni boshqa tilga tarjima qilish jarayoni alohida e‘tiborni talab qiladi. Shu sababli, ushbu maqola frazeologik birliklarni tarjima qilishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ/LITERATURE ANALYSIS). Frazeologik birliklarni tarjima qilish jarayoni va uning murakkabligi haqida turli ilmiy tadqiqotlar mavjud. Ko‘pgina tadqiqotlar frazeologik birliklarning lingvistik va madaniy jihatlarini tahlil

qilishga bag‘ishlangan. Masalan, Shumilova frazeologik birliklarning til va madaniyatga bo‘lgan o‘zaro ta‘sirini o‘rganib, tarjimadagi asosiy qiyinchiliklarni va ularning yechimlarini ko‘rsatgan. Uning fikricha, frazeologik birliklar faqatgina tilga xos bo‘lib qolmay, balki xalqning dunyoqarashi va an‘analari bilan chambarchas bog‘liqdir[1].

Bundan tashqari, frazeologik birliklarni tarjima qilishda badiiy va funksional ekvivalentlikni saqlash masalasi ham o‘rganilgan. Yusupova o‘z tadqiqotida frazeologik birliklarni tarjima qilishda badiiy uslubni saqlash zarurligini ta‘kidlagan[2]. U, shuningdek, frazeologik birliklarning tilga xos bo‘lgan tasnifini keltirib, bu birliklarning semantik va stilistik xususiyatlarini qanday o‘rganish kerakligini belgilagan.

Kozlova esa o‘z tadqiqotida madaniy differensiyatsiyani (farqni) hisobga olishning ahamiyatini yoritgan [4]. Uning fikricha, frazeologik birliklarning tarjimasi jarayonida har bir til va madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlarini chuqur o‘rganish zarur. U frazeologik birliklarning tarjimasi madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtirishga va tilni yaxshiroq tushunishga yordam berishini ta‘kidladi.

MUHOKAMA

(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION). Ushbu tadqiqotda muqim frazeologik birliklarning tarjimasi jarayonini o‘rganish uchun bir nechta metodologik yondashuvlar qo‘llanildi. Quyida tadqiqotda foydalanilgan asosiy metodlar va materiallar keltiriladi:

Frazeologik birliklarni tahlil qilish.

Frazeologik birliklar lingvistik birlik sifatida tilning leksik-semantik tizimida alohida o‘rin tutadi. Tadqiqot davomida o‘zbek, ingliz va rus tillaridagi frazeologik birliklarning strukturaviy va semantik xususiyatlari taqqosiy tahlil qilindi. Bunda:

Frazeologik birliklarning lingvistik tasnifi (idiomalar, metaforik iboralar, maqol va matallar) ko‘rib chiqildi.

- Ularning semantik va stilistik jihatlarini o'rganildi.

Tarjima metodlarini o'rganish. Tarjima jarayonida frazeologik birliklarning ekvivalentini topish muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, quyidagi asosiy tarjima metodlari o'rganildi:

- **To'g'ridan to'g'ri ekvivalentni izlash:** frazeologik birlikning boshqa tilda aniq muqobilini topish.
- **Adaptatsiya:** frazeologik birlikni tarjima qilinayotgan til va madaniyatga moslashtirish.
- **Izohli tarjima:** frazeologik birlikning ma'nosini batafsil tushuntirish orqali tarjima qilish.
- **Transformatsiya:** asliy til frazeologik birliklarini boshqa tilning lingvistik imkoniyatlariga mos ravishda o'zgartirish.

Misol tahlili. Tadqiqotda frazeologik birliklarning amaliy tarjimasi yuzasidan misollar tahlil qilindi. O'zbek tilidan ingliz va rus tillariga tarjima qilingan frazeologik birliklar orqali lingvistik va madaniy muammolar aniqlanib, quyidagi jihatlar tahlil qilindi:

- Frazeologik birlikning asl mazmuni va maqsadi tarjima jarayonida qanchalik saqlanadi.
- Tarjima qilinayotgan madaniyat uchun mos keladigan yangi ifodalarni yaratish usullari.
- Badiiy va funksional ekvivalentlikka erishish imkoniyatlari.

Ushbu metodlar yordamida tadqiqotda frazeologik birliklarning tarjimasi jarayonida uchraydigan asosiy muammolar va ularning yechimlari aniqlanib, ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR

(РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS). Frazeologik birliklarni tarjima qilishda quyidagi asosiy muammolar va yondashuvlar aniqlangan:

Ekvivalentlikning yo'qligi: har bir tilning o'ziga xosligi sababli ba'zi frazeologik birliklarning boshqa tilda to'g'ridan to'g'ri ekvivalenti mavjud emas. Masalan, o'zbek tilidagi "yo'lini poylash" ifodasi ingliz tilida "to wait eagerly for someone" deb tarjima qilinishi mumkin. Biroq, ushbu tarjima frazeologik tusni yo'qotadi.

Madaniy kontekstning saqlanishi: frazeologik birliklar ko'pincha xalqning madaniyati va an'analarini aks ettiradi. Ularni tarjima qilishda madaniy mazmunni saqlab qolish muhimdir. Masalan, o'zbek tilidagi "qor yog'ib ketdi" ifodasi

boshqa tilda to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinsa, asl ma'no yo'qolishi mumkin.

Badiiy va funksional ekvivalentlik: Frazeologik birliklarni tarjima qilishda badiiy ekvivalentlikka erishish qiyin bo'lishi mumkin. Misol uchun, "Yig'lasa arslon yig'lasin" ifodasi ingliz tilida "Let the lion cry if it must" tarzida tarjima qilinsa, badiiy ta'sir yo'qoladi.

Lingvistik transformatsiyalar: ba'zi frazeologik birliklar tarjima qilinayotganda lingvistik o'zgartirishlarni talab qiladi. Masalan, ingliz tilidagi "Break the ice" o'zbek tiliga "Gap boshlab yuborish" tarzida tarjima qilinishi mumkin.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda bir nechta yondashuv qo'llaniladi:

To'g'ridan to'g'ri ekvivalentni izlash: bu yondashuvda tarjimon boshqa tilda ekvivalent bo'lgan frazeologik birlikni topishga harakat qiladi. Biroq, bu har doim ham mumkin emas.

Adaptatsiya qilish: tarjima qilinayotgan tilning madaniyati va uslubiga mos keladigan ifodani tanlash.

Izohli tarjima: frazeologik birlikning ma'nosini tushuntirish orqali tarjima qilish. Bu usul ilmiy va texnik tarjimalarda samarali hisoblanadi.

Frazeologik transformatsiya: Asliy tilning frazeologik birliklarini boshqa tilning imkoniyatlariga mos ravishda o'zgartirish orqali tarjima qilish.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklarni tarjima qilishda madaniy mazmunni saqlab qolish va badiiy uslubni ta'minlash uchun adaptatsiya va transformatsiya usullari eng samarali hisoblanadi. Biroq, har bir yondashuvdan foydalanish uchun tarjimon yuqori darajada lingvistik va madaniy bilimga ega bo'lishi kerak.

XULOSA

(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Frazeologik birliklar har bir tilning o'ziga xos madaniyati, mentaliteti va tarixini ifodalaydigan boy ma'naviy xazina hisoblanadi. Ularni boshqa tilga tarjima qilish jarayoni murakkab va o'ziga xos nozikliklarga ega bo'lib, tarjimondan lingvistik, madaniy va kommunikativ qobiliyatlarining uyg'unlashgan holda qo'llanilishini talab qiladi. Ushbu jarayonda quyidagi asosiy xususiyatlar kuzatiladi:

Frazeologik birliklar boshqa tilga bevosita tarjima qilinishi qiyin bo'lib, ularga ma'no jihatidan ekvivalent bo'lgan iboralarni topish talab etiladi. Shu sababli, tarjimonda ekvivalentni to'g'ri tanlash katta ahamiyatga ega.

**ADABIYOTLAR RO'YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):**

1. Alimov, A. (2007). Frazеologiya va tarjima. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
2. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.
3. Karimova, O. (2024). Comparative study of sla: effects of early exposure, education, and psychology on sixth-graders. Tamaddun nuri jurnali, 12(63), 28-30.
4. Karimova, O. (2024). Linguopragmatic study of phraseological units with a somatic component in english and uzbek languages. Actual Problems of Humanities and Social Sciences, 4(9), 327-338.
5. Kozlova, M. (2018). Madaniyatshunoslik va frazeologik birliklar tarjimasi. Moskva: Tilshunoslik markazi.
6. Кунин, А.В. (1996). Английская фразеология. Москва: Высшая школа.
7. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.
8. Shumilova, G. (2016). Frazеologik birliklarni tarjima qilishda lingvistik va madaniy to'siqlar. Samarqand: Samarqand davlat universiteti.
9. Sobirova N. Ingliz va o'zbek tillarida so'z muqobillarini leksik muvofiqlashtirish. //Komparativistika (Comparative Studies). — 2024. — Vol.2, № 1. — B. 110-129. <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>
10. Sodiqov, A. (2015). Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent: Akademnashr.
11. Vinay, J.P., & Darbelnet, J. (1995). Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
12. Yusupova, S. (2020). Frazеologik birliklar va badiiy ekvivalentlik. Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti.
13. Zohidov, Z. (2005). Til va madaniyat. Toshkent: Fan nashriyoti.



ADABIY T'ALIMNI AMALGA OSHIRISH MEKANIZMLARI

Duschanova Nilufar Sabirbayevna

Urganch Ranch texnologiya universiteti

“Pedagogika va aniq fanlar” kafedrası

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

МЕХАНИЗМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

ЛИТЕРАТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Дусчанова Нилуфар Сабирбаевна

Технологический университет Ургенч-Ранч

Кафедра «Педагогики и точных наук»

Доктор философии педагогических наук

MECHANISMS OF IMPLEMENTATION OF
LITERARY EDUCATION

Duschanova Nilufar Sabirbaevna

Urganch Ranch University of Technology

Department of "Pedagogy and exact sciences"

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences



[nilufarduschanova387@
gmail.com](mailto:nilufarduschanova387@gmail.com)

+998997429330

ORCID: 0009-0002-
0324-3174

Annotatsiya: Keyingi yillarda pedagogik ta'limga yangi ilmiy-amaliy yo'nalish sifatida kirib kelgan klaster yondashuvi zamonaviy talablarga mosligi, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda ta'lim, fan va ishlab chiqarish bo'g'inlari o'rtasidagi o'zaro hamjihatlikni ta'minlashga qaratilganligi bilan ham ahamiyatlidir. Pedagogik ta'lim klasteri tizimning bugungi holatidan kelib chiqilganda hayotiy zarurat ekanligi oydinlashadi. Maqolada pedagogik klasterlar orqali adabiyot ta'limi - adabiy ta'limni amalga oshirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, o'rta ta'lim, pedagogik ta'lim, ta'lim klasteri, shakl.

Абстракт: В последние годы кластерный подход, вошедший в педагогическое образование как новое научно-практическое направление, соответствует современным требованиям и подчеркивает взаимную гармонию между образованием, наукой и производственными звеньями при решении задач в системе. Это важно еще и потому, что оно направлено на езду. Исходя из современного состояния системы, становится понятно, что кластер педагогического образования является жизненной необходимостью. В статье рассматриваются вопросы литературного образования – литературного образования через педагогические кластеры.

Ключевые слова: литературное образование, среднее образование, педагогическое образование, образовательный кластер, форма.

Abstract: In recent years, the cluster approach, which has entered pedagogical education as a new scientific-practical direction, is compatible with modern requirements, and emphasizes the mutual harmony between education, science and production links in solving problems in the system. It is also important because it is aimed at riding. Based on the current state of the system, it becomes clear that the pedagogical education cluster is a vital necessity. The article examines the issues of literature education - literary education through pedagogical clusters.

Key words: literary education, secondary education, pedagogical education, educational cluster, form.

KIRISH

Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri borasida amalga oshirilgan tadqiqotlarda uning ta'lim, fan va ishlab chiqarish subyektlarining o'zaro manfaatli hamkorligini ta'minlashga qaratilgan umumiy metodologik asosga ega hodisa ekanligi aytib o'tilgan. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri muayyan fan sohasi doirasida xususiy metodologik ahamiyat kasb etadi va uni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Bugungi kunda jamiyatga mustaqil ravishda mas'uliyatli qarorlar qabul qila oladigan, hamkorlik qila oladigan, harakatchan, nostandart va kreativ fikrlash ko'nikmasiga ega hamda mamlakat taqdiri uchun javobgarlik hissi rivojlangan ziyoli, axloqli xodimlar kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishning shartlaridan biri esa maktabgacha va umumiy o'ta ta'limning oliy ta'lim bilan hamkorlik an'analari va tajribasidan foydalanishdir. Pedagogik ta'lim klasteri doirasida adabiyot ta'limi misolida umumiy o'rta ta'lim subyektlarining roli va ahamiyati quyidagi yo'nalishlarda ko'zga tashlanadi [1]:

1. Ta'limda ijtimoiy sheriklik tamoyiliga asoslangan hamkorlikni yo'lga qo'yish.
2. Adabiyot ta'limida o'zaro hamkorlikka asoslangan o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish.
3. Adabiyot ta'limida o'zaro hamkorlik shakllarini aniqlashtirish.
4. Adabiyot ta'limida klaster hamkor subyektlarining vazifalarini belgilab olish va tavsiflash.
5. Adabiyot o'qitishni takomillashtirishga qaratilgan innovatsion loyihalar ishlab chiqish va ularni "maktab-laboratoriya"larda tajriba- sinovdan o'tkazish.
6. Adabiyot ta'limida ilmiy salohiyat oqimini tartibga solish orqali maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirish.

Mamlakatimizda ta'lim tizimni to'g'ri tashkil qilish doimo davlat faoliyatining muhim tarkibiy qismi, ta'lim olish esa muhim qadriyat hisoblanib kelgan, chunki u jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi uchun asos, ijtimoiy barqarorlik omillaridan biri, intellektual resursning o'sish manbai va aholining ma'naviy-axloqiy salohiyatidir. Hozirgi kunda

aholining ta'limga bo'lgan ehtiyoji ortib, oliy ta'limga talabgorlar soni ko'payib bormoqda. Bugungi yangi O'zbekiston sharoitida turli tipdagi ta'lim muassasalari tarmog'i kengaymoqda, ular o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanmoqda, ayni paytda takomillashib, murakkablashib ham bormoqdaki, ta'lim infratuzilmasida boshqaruv, metodik va ilmiy-tadqiqot xizmatlarining shakllanishi natijasida kadrlar bazasi mustahkamlanishiga, ta'limning shakli, mazmuni va usullari yangilanishiga hamda bilimning hayotiy ahamiyatini oshirishga qaratilgan ta'lim berishga e'tibor qaratilmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri ta'limda ijtimoiy sheriklik tamoyilini qo'llab-quvvatlaydi. Ijtimoiy sheriklik ta'limiy, ilmiy, uslubiy resurslarni maktabgacha ta'limdan oliy o'quv yurtlarigacha taqsimlanishiga, hamkorlikdagi faoliyatini to'g'ri yo'naltirish va rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim sohasini rivojlantirish uchun jamiyat resurslaridan unumli foydalanish, ta'lim subyektlarining ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlik qobiliyatini shakllantirish uchun ta'lim jamoasi va klaster hamkor subyektlarining hayotiy tajribasini to'plash, ijobiy jihatlarni ommalashtirish lozim [2].

Ijtimoiy sheriklik barcha hamkorlar uchun umumiy bo'lgan ustuvor istiqbolni ko'zlagan holda samarali va muvaffaqiyatli harakat qilish imkonini beradi. Ijtimoiy sheriklikka asoslangan tadbirlar majmui hamkorlikka jalb etilgan jamiyat a'zolariga eng samarali va tejankor yordam ko'rsatish imkonini beradi. Bunday hamkorlikka asoslangan umumiy o'rta ta'lim maktabi va oliy ta'lim munosabati quyidagi mexanizmlarga asoslanmog'i lozim [3]:

- ochiqlik va hamkorlik;
- rivojlanish, muloqot va fikr almashishga ehtiyoj;
- jamiyatda ko'rsatilayotgan ta'lim xizmatlari sonini oshirishga qaratilgan hamkorlik va boshqalar.

Hozirgi kunda ta'limda ijtimoiy sheriklik tushunchasining yagona ta'rifi yo'q. Xorijiy, jumladan, rus tadqiqotchilari tomonidan ushbu tushunchaga nisbatan ayrim ta'riflar berilgan:

1. Ta'lim muassasalarining mehnat bozori subyektlari va muassasalari, davlat va mahalliy hokimiyat organlari, jamoat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorligining alohida turi bo'lib, u jarayonning barcha ishtirokchilari manfaatlarini maksimal muvofiqlashtirish va amalga oshirishga qaratiladi.

2. Ishonch, umumiy maqsad va qadriyatlar, ixtiyoriy va uzoq muddatli munosabatlar, shuningdek, hamkorlik va rivojlanish natijasida tomonlarning o'zaro mas'uliyatini tan olish bilan tavsiflanadigan ta'lim jarayoni subyektlari o'rtasidagi birgalikdagi faoliyatning alohida turi.

I.M.Remorenkoning fikriga ko'ra, ta'limga nisbatan ijtimoiy sheriklik deb quyidagilar tushuniladi:

- muayyan mutaxassislar jamoasining ijtimoiy guruhlar o'rtasida sodir bo'luvchi ta'lim tizimi doirasidagi hamkorligi;
- ta'lim tizimi xodimlarining ishlab chiqarishning boshqa sohalari vakillariga murojaat qilish orqali kiritadigan hamkorligi;
- fuqarolik jamiyatini shakllantirishga ko'maklashuvchi ijtimoiy hayotning maxsus sohasi sifatida ta'lim tizimi tashabbusi bilan sodir bo'luvchi hamkorlik.

Bizningcha, ta'limda ijtimoiy sheriklik masalasini klaster yondashuvidan alohida holda tasavvur qilib bo'lmaydi. Chunki ijtimoiy sheriklikdan ko'zlangan maqsad klaster mohiyati va tamoyillarida o'z ifodasini topgan. Demak, xorijiy olimlarning mazkur tushunchasiga bergan ta'riflarida uning klaster yondashuvi bilan aloqadorligining aks etmaganligi ushbu ta'riflar isloh qilishga muhtoj ekanligini ko'rsatadi. Shundan kelib chiqqan holda biz "ta'limda ijtimoiy sheriklik" tushunchasining quyidagi ta'rifini taklif qilamiz: ta'lim bilan aloqador subyektlar, davlat va mahalliy hokimiyat organlarining ixtiyoriy va uzoq muddatli klaster yondashuv tamoyillariga asoslangan o'zaro manfaatli hamkorlik shaklidir.

Bo'lajak adabiyot fani o'qituvchilarini tayyorlashning metodik tizimi faoliyat ko'rsatish va tarkib toptirishning umumiy maqsadi, yagona boshqaruv tuzilmasi va o'zaro nazorat tamoyillariga asoslanishi, birlashtirilgan tashkiliy ta'lim shakllari majmui yo'lga qo'yilishi lozim. Unda viloyatdagi ta'lim muassasalari, maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim maktablarining pedagog xodimlari va

tarbiyachilari, o'quvchilar guruhlar bilan yaqin munosabatlar ta'minlanadi, ya'ni ijtimoiy sheriklik yo'lga qo'yiladi [4].

Ijtimoiy sheriklik odamlar va guruhlarining bir-biriga ta'sir etish jarayonidir. Bu jarayondagi har bir harakat o'zaro hamkorlikning maqsad va vazifalari, kutilayotgan natijasi bilan belgilanadi. Har qanday o'zaro hamkorlik kamida ikkita ishtirokchini – interaktantni o'z ichiga oladi va bizning sharoitimizda bu maktab o'qituvchilari, talabalar, institut metodist olimlari va talabalar bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham bu holatda ijtimoiy sheriklik bir xil harakat bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati boshqa shaxs yoki kishilar guruhiga qaratilganidir.

NATIJALAR

Umumiy o'rta ta'lim bosqichida adabiyot ta'limi klasterining shakllaridan biri hamkorlikka asoslangan o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etishdan iboratdir. Pedagogikada hamkorlikka asoslangan ta'lim texnologiyalari o'qitishning ikki yoki ko'p tomonlama hamkorligini nazarda tutadi. Hamkorlikka asoslangan o'qitish texnologiyalari ko'proq o'qituvchi va o'quvchi, o'quvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar tizimiga asoslanadi [5]. Unda o'quvchilar tomonidan fan bo'yicha materiallarni qayta ishlash, loyihalash faoliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bahs, munozaraga asoslangan mashg'ulotlar nazarda tutiladi. Hamkorlikka asoslangan o'qitish texnologiyasi 1980-1990-yillarda amerikalik olimlar: R.Slavin, R.Jonson, D.Jonson, Sh.Sharonlar tomonidan ishlab chiqilgan. Ushbu texnologiya didaktikada nisbatan oldinroq – 1970-yillarda Angliya, Germaniya, Kanada, Yaponiya va Isroil kabi mamlakatlarning ta'lim tizimida paydo bo'lgan va keng qo'llanilgan. Hamkorlikka asoslangan o'qitish texnologiyasining jamoada o'qitish (R.Slavin), kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish (R.Slavin) kabi metodlari mavjud.

XULOSA VA MUNOZARA

Bugungi kun amaliyotida adabiyot o'qitish metodikasi maktabda adabiyot o'qitish muammolari, maqsad va vazifalarini ishlab chiqadi. Bu bevosita maktabda ilmiy mavzu sifatida adabiyot masalasini ishlab chiqish, o'rta maktabda adabiyot fanining mazmuni va tuzilishini qurish bilan bog'liq. Ammo amaliyotning bu shaklida adabiyot ta'limining uzviyligi va uzluksizligi masalasi ochiq qoladi. Har bir ta'lim bosqichida masalaga alohida

yondashuvning mavjudligi adabiyot ta'limida yaxlitlikni ta'minlay olmaydi. Ta'lim shakllarida adabiyot ta'limi mashg'ulotlari kursi ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy maqsadlariga, ilmiy bilimlar talablariga va o'quvchilarning (ta'lim oluvchilarning) yosh xususiyatlariga javob berishi kerak. Ta'limda integratsiyani ta'minlash, uzviylik va uzluksizlikni qaror toptirish dolzarb masala ekan, tadqiqotlarimiz natijalariga ko'ra, buni klaster yondashuvi asosida amalga oshirish maqsadga muvofiq ekanligi ma'lum bo'ldi. Umumiy o'rta ta'lim klaster zanjirida adabiyot ta'limi o'rta bo'g'ini sifatida o'quvchilarning adabiy kompetensiyalari shakllanuvchi muhim bosqich ekanligi ko'zga tashlandi. Uning mazmun va shakl bo'yicha xususiyatlarini aniqlashtirish adabiyot ta'limi ilmiy jamoatchiligi oldidagi muhim masalalardan biridir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Axatov D.A. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy

pedagogik texnologiyalar. O'quv-uslubiy qo'llanma. NDPI, Navoiy, 2012. –B.33.

2. Nikitin M.V. Ta'lim tashkilotlarini rivojlantirishni boshqarishni modernizatsiya qilish: monografiya. – M., 2021. – B.167.

3. Piskunova E.V., Kondrakova I.E., Soloveikina M.P. va boshqalar ta'lim sohasida ijtimoiy hamkorlik texnologiyalari: O'quv-uslubiy majmua. - SPb.: nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti nashriyoti. A.I.Gertsen, 2018. – B.120.

4. Remorenko I.M. Ta'limda "ijtimoiy sheriklik": konseptsiya va faoliyat // Yangi shahar: hayot sifatini o'zgartirish uchun ta'lim. - M.; Sankt-Peterburg: Yugorsk, 2013. – b. 12.

5. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslari. Ped.fan.b.fan doktori (DSc) diss. Chirchiq. 2021.; Toshtemirova S.A. Klaster yondashuvi asosida umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirish. Ped. fan. b. fal. dok. diss. Chirchiq. 2021.



INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI OTA-ONA KONSEPTINING CHOQ'ISHTIRMA TAHLILI

Hayitova Shohida Erkin Qizi

Termez davlat universiteti doktoranti

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ РОДИТЕЛЕЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Хаитова Шахида Эркин кизи

Докторант Термезского государственного университета

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT OF PARENTS IN ENGLISH AND UZBEK

Hayitova Shohida Erkin kizi

Doctoral student at Termez State University



E-mail: hayitova@mail.ru

Orcid: 0009-0000-1223-3205

Annotatsiya: Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillarida «ota» va «ona» tushunchalarini ifodalovchi leksik birliklarning lingvistik va madaniy jihatlarini tadqiq etadi. Tadqiqot davomida ushbu birliklarning semantik xususiyatlari, metaforik ma'nolari va xalqona iboralarda qo'llanishi tahlil qilingan. Har ikki tilda ota-onaga oid til birliklari oilaviy qadriyatlarni, hurmat va ehtiromni ifodalashda muhim rol o'ynashi aniqlangan.

Kalit so'zlar: ota, ona, leksika, til birliklari, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil.

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвистические и культурные аспекты лексических единиц, репрезентирующих концепты «отец» и «мать» в английском и узбекском языках. В ходе исследования были проанализированы семантические свойства, метафорические значения и использование этих единиц в народных выражениях. Было обнаружено, что в обоих языках родительские языковые единицы играют важную роль в выражении семейных ценностей, уважения и чести.

Ключевые слова: отец, мать, лексикон, языковые единицы, лингвокультурология, сопоставительный анализ.

Abstract: This article examines the linguistic and cultural aspects of lexical units expressing the concepts of «father» and «mother» in English and Uzbek languages. During the research, the semantic properties, metaphorical meanings and use of these units in folk phrases were analyzed. In both languages, it has been found that parental language units play an important role in expressing family values, respect and reverence.

Key words: father, mother, lexicon, language units, linguoculturalism, comparative analysis.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Barcha konseptlarda muayyan asrlardagi va har xil davrlardagi g'oyalar jamlanadi. Natijada, konseptlar «dunyo va inson o'rtasida vositachilik qiluvchi o'ziga xos madaniy qatlamni tashkil qiladi. Konseptlarni o'rganish xalqning dunyoqarashini, milliy-madaniy qadriyatlarini, har bir xalqning tarixiy tajribalarini aniqlash imkonini beradi. Milliy va lisoniy-madaniy konseptlarni tahlil

etish esa milliy g'oyalar xususiyatini, har bir xalq tilida ifodalangan olam manzarasini ochib berishga yordam beradi. Konseptual tadqiqotlarda asosiy metod sifatida u yoki bu so'zlarning lug'atdagi izohlaridan foydalaniladi, chunki ular madaniyat konseptlarini obyektiv aks ettiradi. Leksikografik aniqlamalarda konseptning muhim tavsifi jamlanadi, ularni o'rganish madaniyatshunoslik nuqtai

nazaridan tadqiqotchiga katta axborot berishi mumkin.

Parents/ota-ona konsept identifikatorlari lug'aviy markerlari evolyutsiyasini tahlil qilish qiziqarli bir holdir. **Parents/ota-ona** konsept identifikatorlarining verballashish xususiyatlarini leksik bosqichda tasvirlash uchun definitson, etimologik, lug'aviy komponentli tahlil usullaridan foydalanildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ / LITERATURE ANALYSIS).

Merriam Webster's Collegiate Dictionary lug'atida berilishicha, *A person who is a father or mother : a person who has a child.* "Qur'oni karim" oyat va suralarida ota atamasi quyidagi ma'nolarda kelganligiga guvoh bo'lamiz: Ota – barcha insonlar pushtipanohi. Odam Ato (ato – ota terminining qadimiy shakli. O'zbek tilining izohli lug'atida ato so'zining "in'om etmoq", "baxsh etmoq", "bermoq" ma'nolari keltirilgan. Balki Alloh Odamni yaratib unga jon va hayot, ilm ato etganligi sabab unga ato shakli qo'shib aytilgan, keyinchalik kishilar tilida ato shakli ota ma'nosiga singib ketgan bo'lsa ajab emas) ni yaratdi va Alloh taolo farishtalariga: "Men yerda xalifa (Odam) yaratmoqchiman", – deydilar. (Baqara surasi, 1-pora, 30-oyat).

МУХОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Til har qanday millatning madaniyati, an'analari va ijtimoiy hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Oilaviy qadriyatlarni ifodalovchi so'zlar tilning eng qadimiy qatlamlaridan biri bo'lib, ular xalqning dunyoqarashi va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillarida ota-ona tushunchasini ifodalovchi leksik birliklar xalqning madaniyati va psixologik xususiyatlarini o'zida aks ettiradi [3].

Ingliz tilida «father» va «mother» so'zlari asosiy birliklardir. Shuningdek, ularning qisqartma yoki erkalash shakllari ham keng qo'llaniladi[4]:

Father: dad, daddy, papa.

Mother: mom, mommy, mum, mummy.

Ingliz tilida ota-ona bilan bog'liq tushunchalar ijtimoiy rollar va stereotiplar orqali shakllanadi. Masalan, «Father's Day» va «Mother's Day» kabi maxsus kunlar oilaviy hurmat va qadriyatlarni rivojlantiradi [5].

O'zbek tilida «ota» va «ona» so'zlari qadimiy turkiy ildizlarga ega. Shuningdek, ular erkalash va hurmat shakllariga boy:

Ota: dada, otajon, otaxon.

Ona: ona, onajon, onaxon.

Ushbu birliklar nafaqat farzandlarning ota-onasiga murojaat qilishida, balki jamiyatda kattalarga hurmat ko'rsatishda ham keng qo'llaniladi.

Bundan tashqari, ingliz tilida ota-ona tushunchalari idiomatik iboralarda ham keng aks etadi:

«Like father, like son» – Otaga qarab o'g'il.

«Mother's intuition» – Onaning sezgisi.

Ushbu birliklar oilaning jamiyatdagi o'rnini va ota-onalarning bolalarga bo'lgan ta'sirini ifodalaydi. O'zbek tilida ota va ona tushunchalarini ifodalovchi asosiy birliklar quyidagilardir:

Ota: dada, ota, bobojon (ko'pincha ehtirom bilan ishlatiladi).

Ona: ona, opa, buvi (erkalash shakllarida qo'llaniladi).

Shuningdek, o'zbek tilida ota-onaga oid ko'plab maqollar va iboralar mavjud:

«Ota-onangga xizmat qil, farzandingdan o'zing ham shuni kutasan.»

«Onaning duosi – farzandning najoti».

НАТИЖАЛАР (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Ingliz va o'zbek tillaridagi ota-ona tushunchalariga oid birliklar madaniy farqlarni yaqqol aks ettiradi. Ingliz tilida ota-onaga oid so'zlarning qisqartma shakllari keng tarqalgan bo'lsa, o'zbek tilida ular ko'proq hurmatni ifodalovchi shakllar bilan boyitilgan. Masalan, inglizlarda «dad» va «mom» shakllari kundalik muloqotda ishlatilsa, o'zbek tilida «otajon» va «onajon» so'zlari hurmat ko'rsatish uchun ishlatiladi [6].

Ingliz tilida ota-onaga oid ko'plab iboralar mavjud bo'lib, ular xalqning oila institutiga bo'lgan yondashuvini aks ettiradi:

«Father figure» – ota o'rnini bosuvchi shaxs.

«Mother hen» – o'ta g'amxo'r, ehtiyotkor ona.

«Every mother's son» – barcha erkak yoki o'g'il farzandlar.

Ushbu iboralar ingliz tilidagi o'ziga xos semantik qirralarni ochib beradi va madaniyatning ota-onaga oid talqinini ko'rsatadi.

«Ota-onaning qadri bolasi uchun o'lchovdir».

«Ota-onaning duosi – farzandning baxti».

«Onaning ohi osmonga yetar».

Bu maqollar o'zbek xalqining ota-onaga bo'lgan chuqur hurmatini va diniy e'tiqodlar bilan bog'liq talqinlarni aks ettiradi [7].

O'zbek tilida ota-ona tushunchasi asosan diniy va an'anaviy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan. Masalan, «jannat onalar oyog'i ostidadir» iborasi onaning hurmatini ko'rsatadigan diniy asoslarga ega.

Ota-ona tushunchalarini ifodalovchi til birliklari har bir xalqning o'ziga xos madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillarida ushbu birliklarning leksik va semantik o'xshashliklari bilan bir qatorda madaniy tafovutlari ham mavjud. Ushbu tadqiqot tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida qiziqarli natijalar berib, ikki tilni o'rganish jarayonida foydali bo'lishi mumkin.

Ota-onaning qadri borasida Qur'oni Karimdagi bir oyat va hadisi shariflardan kelib chiqib, ulamolarning bu borada keltirgan hikmatli gaplarini tahlil qilsak, kifoya qiladi. *Ota-onangni go'rida chirqiratma*. Albatta, ota-ona o'tgandan so'ng ham masofa uzilmaydi. Alloh taolo ota-bolaning, ona-bolaning o'rtasidagi rishtani shunday mustahkam bog'laganki, bu rishtani hatto eng yaqin kishilar – tanmahramlar o'rtasini uzadigan o'lim ham uza olmaydi. Ota-ona hayot chog'larida farzandlaridan qanday ta'sirlangan bo'lsa, ruhlari ham shunday ta'sirlanadi. Farzandning amali yaxshi bo'lsa, ota-ona ruhi shod bo'lib, darajasi ortadi. Farzandning amali yomon bo'lsa, ota-ona ruhi ozor topadi va boshqa ruhlar oldida xijolat chekadi. Buni dono xalqimiz azaldan shunday ifodalagan: «Otangning ruhini chirqiratma», «Otangni go'rida tik turg'izma». O'ylab ko'rilsa, bu – kichik bir aqida, biroq shu kichik aqida mamlakatda jinoyatchilikning oldini olishda katta omil bo'ladi. Chunki ota-onasini yaxshi ko'rgan farzand ularning ruhiga ozor bermaslik uchun yom onlikdan qo'lini tortadi. Agar bu tushuncha va aqida hammada bo'lsa, jinoyatchilikning oldini olishda katta omil bo'ladi [8].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, ingliz va o'zbek tillarida ota-ona tushunchalarini ifodalovchi birliklar xalqning madaniy, ijtimoiy va tarixiy xususiyatlarini aks ettiradi. Har ikkala tilda ota-onaga oid leksik birliklarning qo'llanilishi madaniyatni o'rganishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ularni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish ikki xalq o'rtasidagi madaniy aloqalarni tushinishda yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. V jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020. – 591 b.
2. Brown P., & Levinson, S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press, 1987.
3. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2003.
4. Mirziyoyeva G. O'zbek tilining frazeologik birliklari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2020.
5. Normurodov B. O'zbek xalq maqollari lingvistik xususiyatlari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2021.
6. Madalov, N. E. (2020). Linguopsychological changes in an adult when learning a foreign language. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 10(90), 417-421.
7. Madalov, N. E. (2019). Types of transformations in the process of translation. In *Наука и инновации-современные концепции* (pp. 111-115).
8. Madalov, N. E., & Abduvaitov, A. S. (2019). Euphemisms in English and their Russian equivalents. In *Наука и инновации-современные концепции* (pp. 59-61).



Q'ZBEK XALQ BAYRAMLARI NOMLARINING TEMATIK TASNIFI VA MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

Mengboyev Azizbek Alijon o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ И НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАИМЕНОВАНИЙ УЗБЕКСКИХ ПРАЗДНИКОВ

Менгбоев Азизбек Алижон угли

Преподаватель Термезского университета экономики и сервиса

THEMATIC CLASSIFICATION AND NATIONAL- CULTURAL FEATURES OF THE NAMES OF UZBEK HOLIDAYS

Mengboyev Azizbek Alijon ugli

Teacher of Termez University of Economics and Service

Annotatsiya: O'zbek xalqi boy va uzoq tarixga ega bo'lgan madaniy merosga ega. Bayramlar millatning madaniy, diniy va ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutadi. O'zbek xalq bayramlari nomlari xalqning tarixi, an'analari va madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning semantik va milliy-madaniy xususiyatlari chuqur tahlilni talab etadi. Ushbu maqolada o'zbek xalq bayramlari nomlarining tematik tasnifi va ularning milliy-madaniy ahamiyati o'rganiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek xalq bayramlari, milliy madaniyat, diniy bayramlar, Navro'z, milliy qadriyatlar, tematik tasnif.

Аннотация: Узбекский народ имеет богатое и давнее культурное наследие. Праздники играют важную роль в культурной, религиозной и общественной жизни нации. Названия узбекских национальных праздников тесно связаны с историей, традициями и культурными ценностями народа, а их семантические и национально-культурные особенности требуют глубокого анализа. В статье рассматривается тематическая классификация названий узбекских народных праздников и их национально-культурное значение.

Ключевые слова: узбекские национальные праздники, национальная культура, религиозные праздники, Навруз, национальные ценности, тематическая классификация.

Abstract: The Uzbek people have a rich and long-standing cultural heritage. Holidays play an important role in the cultural, religious and social life of the nation. The names of Uzbek national holidays are closely related to the history, traditions and cultural values of the people, and their semantic and national-cultural features require deep analysis. The article discusses the thematic classification of the names of Uzbek national holidays and their national-cultural significance.

Key words: Uzbek national holidays, national culture, religious holidays, Navruz, national values, thematic classification.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Insoniyat paydo bo'libdiki, quvonch va tashvish unga hamroh. Shaxslarning quvonchli kunlari xursandchilik sifatida nishonlangan. Bu xursandchilik onlari bayram sanalgan. Shu boisdan bayram nomlari tarixi va

tadqiqi masalasini juda qadimgi davr manbalaridan izlash mumkin. Zero, bayram yordamida insoniyat o'z hayotidagi eng xursandchilik damlarini shodiyona bir tarzda, tantanavorlik asosida nishonlashga harakat qilishgan. Odamzod hayotidagi bu quvonchli kunlar keyinchalik bayram sifatida



E-mail:

azizbek.mengboyev@mail.ru

Orcid: 0009-0006-9799-4313

o‘rin egallagan. Til lug‘at tarkibining tashkil etuvchi leksik birliklarning lug‘aviy ma‘nosiga ko‘ra ma‘lum guruhlarga birlashtirib o‘rganish o‘zbek tilshunosligida an‘anaga aylanib qolgan. So‘zlarning ma‘lum tushuncha, predmet-hodisalarni anglatishiga ko‘ra guruhlarga ajratib o‘rganish bir qator qulayliklarni tug‘diradi. So‘z va boshqa leksik birliklarni shunday tasnif qilish tilshunoslikda so‘zlarning tematik guruhlari yoki so‘zlarning tematik qatorlari deb yuritiladi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ / LITERATURE ANALYSIS). O‘zbek tilshunosligida bu sohada yirik tilshunoslar Fattoh Abdullayev, Said Usmonov, Azim Hojiyev va boshqalarning bir qator tadqiqotlari mavjud. O‘zbek tilshunosligi fanining bu sohadagi yutuqlaridan ijodiy foydalangan holda o‘zbek xalq bayramlari nomlarini ma‘lum tematik guruhlarga ajratib o‘rganishga harakat qilamiz. Bizga ma‘lumki, o‘zbek xalq bayramlari butun xalq tomonidan, xalqlarning ma‘lum bir toifasi yoki guruhlari tomonidan o‘tkazilishi mumkin. Bundan tashqari, bayramlar mavsumiy, tadbiriy va boshqa xususiyatlarga ham ega. Bayramlar mehnat jarayonlari, madaniyat, sport bilan ham alorqador va bog‘liqdir. Bu holatlar bayram nomlarini quyidagi tematik qatorda o‘rganish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi. Ana shunday lisoniy va nolisoniy holatlarni e‘tiborga olgan holda bayram nomlarini quyidagicha tematik tasnif etishni ma‘qul ko‘rdik.

Kasbiy bayram nomlari.

Tabiat bayramlari nomlari.

Diniy xususiyatga ega bo‘lgan bayram nomlari.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Kasbiy bayramlar xalqning turli kasblarga bo‘lgan hurmati, milliy qadriyatlari va madaniy an‘analarini aks ettiradi. O‘zbek tilida kasbiy bayram nomlari faqatgina kasb egalari uchun maxsus kunlarni ifodalabgina qolmay, balki millatning tarixiy xotirasi, kasblar tarixi va madaniy merosini ham o‘zida aks ettiradi. Ushbu maqolada O‘zbekistonda mavjud bo‘lgan kasbiy bayramlarning nomlanishi va ularning milliy-madaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Kasbiy bayramlar ko‘pincha xalqning tarixiy taraqqiyotiga mos ravishda shakllangan. Masalan: **O‘qituvchilar va murabbiylar** kuni (1-oktabr): Bu kun xalqning ta‘lim va tarbiya sohasiga bo‘lgan hurmatini aks ettiradi. O‘zbek jamiyatida ustozga bo‘lgan hurmat

madaniyatning ajralmas qismidir. **Tibbiyot xodimlari** kuni: O‘zbek xalqida shifokorlar qadimdan o‘ziga xos mavqega ega bo‘lgan. Ushbu bayram ularning inson salomatligini saqlashdagi xizmatlariga bo‘lgan ehtiromni ifodalaydi.

Bayram nomlarida milliy qadriyatlarining ifodalanishi quyidagicha namoyon bo‘ladi [2]:

Bayram nomlari odatda xalqning kasblarga bo‘lgan e‘tiborini ifoda etuvchi so‘zlar bilan shakllantiriladi (masalan, “ustoz”, “shifokor”).

Bayram sanalari milliy tarixiy voqealarga va kasb bilan bog‘liq ramziy sanalarga asoslanadi.

Ba‘zi bayram nomlari xalq orasida qo‘llaniladigan frazeologik iboralar bilan bog‘liq. Masalan: “Ustoz otangdek ulug‘” iborasi O‘qituvchilar kunining ramziy ma‘nosini chuqurroq tushunishga yordam beradi. “Shifokor – hayot najotkori” iborasi tibbiyot xodimlari kunining ahamiyatini ifodalaydi.

Tabiat bayramlari odatda tabiatning muhim o‘zgarishlari yoki mehnat jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lgan sanalarda tashkil etiladi. O‘zbek xalqining qadriyatlarida tabiat, o‘simliklar, hayvonot dunyosi va yerga bo‘lgan ehtirom katta o‘rin tutadi. Bu bayramlar xalqning tabiat bilan uyg‘un yashash va uni asrab-avaylashga bo‘lgan ishonch va mas‘uliyatini aks ettiradi. O‘zbek xalqining tabiatga bo‘lgan ehtiromi va o‘simliklar, hayvonlar va yer resurslariga nisbatan hurmat an‘anaviy qadriyatlardan kelib chiqqan. O‘zbekistonning turli viloyatlarida tabiat bayramlari xalqning yerga, o‘simliklarga va tabiat resurslariga bo‘lgan aloqasini ifodalaydi. Masalan, bahor bayrami — Navro‘z, tabiatning yangilanishi va o‘simliklarning uyg‘onishiga bag‘ishlanadi [3].

Navro‘z bayrami — bahorning boshlanishini, yerning uyg‘onishini va tabiatning yangilanishini nishonlash.

Bahor bayrami — o‘simliklarning o‘sishi va tabiatning uyg‘onishini ifodalaydi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Tabiat bayramlari nomlari nafaqat o‘simliklar va hayvonot dunyosiga bo‘lgan ehtiromni aks ettiradi, balki ular xalqning ekologik ongini, tabiat bilan uyg‘un yashashga bo‘lgan intilishlarini ham ifodalaydi. Tabiat bayramlari nomlari ko‘pincha tabiat hodisalariga yoki yerning o‘zgarishiga bog‘liq bo‘lgan sanalardan kelib chiqqan. O‘zbek tilida bu bayram nomlari semantik jihatdan quyidagi ma‘nolarni aks ettiradi: Tabiatni

sevish va qadrlash: Bayram nomlarida «bahor», «navro'z», «yerni sevish» kabi ifodalar bilan xalqning tabiatga bo'lgan ehtiromi bildiriladi[4].

Yangi hayot va yangilanish: Bahor va Navro'z bayramlari nomlarida yangi hayotning boshlanishi va tabiatning uyg'onishi tushuniladi.

O'zbek tilidagi tabiat bayramlari nomlari ko'pincha xalq orasida ishlatiladigan frazeologik iboralar bilan boyitilgan. Bu bayram nomlari ko'pincha tabiatning muhim davrlariga o'xshash hodisalar bilan bog'liq bo'ladi:

Navro'z bayrami — «bahor keldi», «yer uyg'ondi», «yangi hayot boshlanadi» kabi iboralar bilan bog'liq.

Yerni sevish — tabiatga bo'lgan muhabbatni ifodalaydigan frazeologizm sifatida ishlatiladi.

O'zbek xalqining tabiatga bo'lgan aloqasi ko'p asrlik tarixi bor. Tabiat bayramlari nomlari xalqning ekologik madaniyatiga, tabiat bilan uyg'un yashashga va unga ehtiyotkorlik bilan qarashga bo'lgan hurmatini namoyish etadi[5].

Bayram nomlarining har biri o'zida ramziy ma'no bor. Misol uchun, Navro'z bayrami yerning yangilanishi va tabiatning uyg'onishi bilan bog'liq bo'lib, bu xalqning tabiatga bo'lgan hurmatini va yashashdagi yangi bosqichga o'tishni ifodalaydi. Tabiat bayramlari nomlari xalqning tabiatga bo'lgan aloqasini, tabiatning muhim hodisalarini va ekologik qadriyatlarni aks ettiradi. O'zbek tilida tabiat bayramlari nomlari milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo'lib, bu bayramlar tabiatning uyg'onishini, hayotning yangi bosqichini va xalqning tabiat bilan uyg'un yashashga bo'lgan intilishlarini ifodalaydi. Bayramlar nomlari orqali xalqning ekologik ongini, tabiatni sevish va asrab-avaylash qadriyatlarini ifodalash mumkin.

O'zbekistonda **diniy bayramlar** xalqning ma'naviy hayoti va madaniy an'alarida muhim o'rin tutadi. Ular xalqning diniy e'tiqodlarini mustahkamlaydi va ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi. O'zbek xalqining diniy bayramlari odatda Qur'on va hadislariga asoslangan bo'lib, ularning nomlari ham arab tilidan olingan yoki mahalliy o'zlashuv asosida shakllangan[6].

Ramazon hayiti. «Ramazon» so'zi arabcha «رمضان» (Ramadan) so'zidan olingan bo'lib, bu oylik ro'zaning tugashini ifodalaydi. «Hayit» esa «bayram» yoki «shodlik kuni» degan ma'noni anglatadi. Ramazon hayiti O'zbekistonda oilaviy va jamoaviy muhitda nishonlanadi. Bu kunda kichiklar

kattalardan duo oladi, mehr-muruvvat ko'rsatish va sadaqa qilish kabi amallar bajariladi[6].

Qurbon hayiti. Qurbon hayiti «qurbonlik» qilish ibodatiga bog'liq bo'lib, bu nom ham arab tilidan kirib kelgan. U «عيد الأضحى» (Iyd al-Adha) iborasidan olingan. O'zbekistonda Qurbon hayiti davomida qo'y yoki boshqa hayvonlar qurbonlik qilinadi, go'sht muhtojlarga tarqatiladi. Bu bayram xalqning mehr-oqibat va hamjihatlik kabi qadriyatlarini namoyon qiladi[5].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa o'rnida qayd etish lozimki, o'zbek xalq bayramlari nomlari millatning boy madaniy merosi va tarixiy tajribasini aks ettiruvchi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning tematik tasnifi xalqning hayot tarzi, qadriyatlari va e'tiqodlarini chuqur o'rganish imkonini beradi. Shu sababli, o'zbek xalq bayramlari nafaqat milliy madaniyatning bir qismi, balki xalqni birlashtiruvchi kuch hamdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: Fan, 1985. 117-b.
2. Bobojonov H. O'zbek xalqining madaniy va ma'naviy merosi. – Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2007.
3. Qoraboyev U. Tabiat bayramlari. – Toshkent: Mehnat, 1988.
4. Qoraboyev U. O'zbekiston bayramlari. – Toshkent: O'qituvchi, 1991.
5. Sarimsoqov B. O'zbek marosim folklori. – Toshkent: Fan, 1986.
6. G'afurov N. O'zbek tili va madaniyatining o'zaro bog'liqligi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020.
7. Madalov, N. E. (2020). Linguopsychological changes in an adult when learning a foreign language. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 10(90), 417-421.
8. Madalov, N. E. (2019). Types of transformations in the process of translation. In Наука и инновации-современные концепции (pp. 111-115).
9. Madalov, N. E., & Abduvaitov, A. S. (2019). Euphemisms in English and their Russian equivalents. In Наука и инновации-современные концепции (pp. 59-61).

HAND/QO‘L NOMLARI ASOSIDA SHAKLLANGAN PROVERBIAL FRAZEMALARNING CHOG‘ISHTIRMA TADQIQI

Xolboyeva Iroda Shuxrat qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti mustaqil tadqiqotchisi

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦ, ОБРАЗОВАННЫХ НА ОСНОВЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ HAND/РУКИ

Холбоева Ирода Шухрат кизи

*Независимый исследователь в Термезском университете
экономики и сервиса*

COMPARATIVE STUDY OF PROVERBS FORMED BASED ON THE NOUNS HAND/QO‘L

Holboeva Iroda Shuhrat kizi

*Independent researcher at Termez University of Economics and
Service*



E-mail: xolboyeva@bk.ru

Orcid: 0009-0006-7840-4429

Annotatsiya: O‘zbek va ingliz tillarida qo‘l komponentiga ega proverbial frazemalarning chog‘ishtirma tahlili o‘tkazilgan. Tadqiqot davomida har ikki tildagi frazemalarning ma‘no, tuzilish va qo‘llanish xususiyatlari o‘rganilib, ularning milliy va madaniy xususiyatlari yoritilgan. Maqolada frazemalarning lingvokulturologik mazmuni, ularning kommunikativ funksiyasi va xalq dunyoqarashidagi o‘rni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: proverbial frazemalar, hand, qo‘l, frazeologiya, madaniyatlararo tahlil, chog‘ishtirma tilshunoslik.

Аннотация: Проведен сравнительный анализ пословичных фраз с компонентом руки в узбекском и английском языках. В ходе исследования были изучены значение, структура и особенности употребления идиом в обоих языках, а также выделены их национально-культурные особенности. В статье раскрывается лингвокультурное содержание фразеологизмов, их коммуникативная функция, а также их место в мировоззрении народа.

Ключевые слова: пословицы, рука, фразеология, кросс-культурный анализ, сравнительное языкознание.

Abstract: A comparative analysis of proverbial phraseology with the hand component in Uzbek and English was conducted. During the study, the meaning, structure and usage features of phraseology in both languages were studied, and their national and cultural characteristics were highlighted. The article reveals the linguo-cultural content of phraseology, their communicative function and their place in the worldview of the people.

Key words: proverbial phraseology, hand, hand, phraseology, cross-cultural analysis, comparative linguistics.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Dunyo tilshunosligida inson tana a‘zolarini ifodalovchi somatizmlarning kelib chiqishi,

kognitiv-semantik, kognitiv-pragmatik, struktur xususiyatlari to‘g‘risidagi tadqiqotlar qadimdan to hozirgacha qator tilshunoslarni qiziqtirib kelganligi

kuzatiladi. O'zbek va ingliz tilshunosligida tilning milliy xususiyatlarini, uning o'ziga xosligini aks ettiruvchi, shuningdek, xalqning boy tarixiy tajribasini o'zida mujassam etuvchi somatik paremlar tadqiqi bo'yicha qator ishlar amalga oshirilgan. Somatizmlarning paremlar tarkibida keng qo'llanilishi ularning turli lug'at tarkibidagi eng qadimgi qatlamlardan biri ekanligi bilan bog'liq. Inson qiyofasini, uning holati va xususiyatlarini tasvirlashda tildagi leksik vositalar hamda til tajribasi asosida yaratilgan psixologik obrazlardan foydalanamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ /LITERATURE ANALYSIS). O'zbek va ingliz tillari materiali asosida turli voqelikni ifodalash uchun ishlatiladigan birliklarning individual xususiyatlari qiyosiy tahlili bilan ko'pgina tadqiqotchilar shug'ullanishgan. Tana qismlarining nomlari, ya'ni ko'pchilik madaniyat va tillar uchun universal hisoblangan somatizmlar so'z yoki birikma elementlaridir, zero har qanday til va madaniyat egalari fiziologik jihatdan bir xil tuzilgan. Biroq tananing barcha qismlari ham tilda bir xil ahamiyatga ega emas, ularning ba'zilari boshqalardan ko'ra muhimroq ahamiyat kasb etadi. Bu holat F.O.Vakk [1], A.A.Nasirov [2], M.N.Azimova [3], M.I.Gadoyeva [4] kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Binobarin, *qo'l/hand* lug'aviy birliklari ishtirokidagi maqollar o'zbek va ingliz tillarida inson hayoti bilan bog'liq hodisalar (ish faoliyati, kundalik hayot, kishilar o'rtasidagi munosabatlar kabilar) tavsifi uchun xizmat qiladi.

O'zbek tilida:

Yalqovning qo'li qo'ynidan chiqmas;

Ikki qo'l qilgan ishni bir qo'l qilolmas;

Yurti boyning o'zi boy, mehnat qilganning qo'li moy;

Dangasaning saratonda qo'li sovqotar.

Ingliz tilida:

Idle hands work for the devil;

Don't bite the hand that feeds you;

Fortune never comes with both hands full.

Charity is a virtue of the heart and not of the hand.

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Ma'lumki, ingliz madaniyatida *hand* somatizmining faollashuvida mehnatning samarasi ifoda etiladi.

Masalan:

Many hands make light work;

You can't milk a cow with your hands in your pants;

Dirty hands make clean money;

Success is a ladder that cannot be climbed with your hands in your pockets.

O'zbek madaniyatida mehnat qilish hayot talabi ekanligi ta'kidlanadi va ushbu hayotiy ehtiyojni ro'yobga chiqarishning asosiy vositalaridan biri qo'l ekanligi e'tirof etiladi. Chunki qo'l harakatisiz biron-bir jismoniy mehnatni bajarish va kundalik ehtiyojni ta'minlashning imkoni yo'q.

Mehnatsiz ish bitmas, erinchoqning qo'li yetmas;

Oq qo'l – osh egasi, kuch qo'l –ish egasi;

Mehnat qilsang qirga, qaram bo'lmassan qo'lga.

Ingliz tilida "*hand*" somatizmi ishtirok etgan proverbial tuzilmalar ba'zan insonga xos sifatlarni (masalan, halollik, vijdonlilik, rahmdillik kabilar) tasvirlaydi:

One hand washes the other;

The hand that rocks the cradle rules the world;

Don't bite the hand that feeds you;

A clean hand wants no wash'ing.

O'zbek va ingliz tillaridan keltirilgan paremlarda turli obrazlar gavdalansa-da, lekin ular umumiy assotsiativ o'xshashlikka asoslangani kuzatiladi va ushbu o'xshashlik munosabati aniq denotatlarda mavhumlashuv zahirida yuzaga keladi. Oqibatda ular ifodalayotgan tushunchalar bir-biriga yaqinlashadi.

Cold hands, warm heart;

Full cup, steady hand;

A honey tongue, a heart of gall.

Mazkur sharoitda yuzaga keladigan paremlarning ma'nosida konnotativ bo'lak emotsional, ekspressiv va baho bo'yoqlariga ega bo'ladi. Proverbial frazemalarda ifodalanayotgan baho ma'nosi vaziyatlarga ijobiy va salbiy munosabatni ifodalashdan iboratdir. Biroq paremlar xalq, jamoa ijodi namunasi bo'lganligi sababli berilayotgan baho ham jamoaviy xarakterga ega.

Masalan: o'zbek tilida:

Yengil oyoq uzoqqa qo'shar.

Yengil bosh tuzoqqa tushar;

Eshak minganning oyog'i tinmas,

Qo'sh xotinlining qulog'i tinmas.

Ingliz tilida:

A hungry belly has no ears;

A clean hand wants no washing [7].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS).

Paremalar ma'nosida baho ottenkasi ularning nutqiy faollashuvida namoyon bo'ladi, chunki so'zlovchi ulardan butun bir avlod fikri, mulohazasi namunasi sifatida foydalanadi. Bunday so'zlovchi jamoa fikriga qo'shilayotganini ma'lum qiladi va xususiy, shaxsiy baho jamoa bahosiga tenglashtiriladi. Mazkur jamoaviy fikr so'zlovchi uchun asos bo'lib, paremani u yoki bu vaziyatda qo'llashga turtki beradi.

Paremalar ma'no tuzilishini onomasiologik nuqtai nazardan o'rganishda ular tarkibidagi birliklarning nominativ qiymatini inobatga olish zarur. Ushbu birliklarning nominativ qiymati shundaki, ular asosiy onomasiologik kategoriyalar, yani predmetlik va predmet, harakat belgilarini aks ettirish imkoniyatiga ega. Onomasiologik kategoriyalarni aniqlash bilan shug'ullangan chex olimi M.Dokulin va rus tilshunosi E.C.Kubryakovalarning ta'biricha, "ushbu kategoriyalar o'zaro munosabatida yagona bir tushunchalar sinfining turlicha ifoda topishi, til strukturasi turlicha maqomga ega bo'lishi kategoriya pag'onali tasavvurida har xil joy olishi" kuzatiladi [5].

Paremalarning so'zdan yuqori turadigan ikkilamchi nominativ birlik sifatida shakllanishida turli onomasiologik kategoriyalar, belgilar o'zaro munosabatga kirishadi. Paremaning onomasiologik strukturasi ikki qismdan iborat; u onomasiologik asos (umumiy tushuncha) va onomasiologik belgi (kichikroq, aniqroq tushuncha)dan tashkil topib, birinchisi ikkinchisini aniqlashtiradi va konkretlashtiradi [6].

Paremiologik tuzilmalarning onomasiologik strukturasi grammatik qurilish bilan u qadar bog'liq emas. Ushbu strukturaning asosiy bo'lagi, odatda, yetakchi unsur sifatida voqelanadi. Masalan, "**One hand washes the other**" paremasining onomasiologik asosida predmetlik belgisiga ega "**hand**" so'zi turadi. "**Gossiping and lying go hand in hand**" paremasida esa ushbu vazifa "**gossiping**" va "**lying**" shakllari zimmasiga tushadi. Qo'l komponentli proverbial frazemalar xalqning dunyoqarashi, hayotiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillarida bunday frazemalar ko'p uchraydi va ular xalqning ijtimoiy-madaniy hayoti bilan chambarchas bog'liq. Mazkur maqolada ushbu frazemalar chog'ishtirilgan holda o'rganilib, ularning o'xshashlik va farqlari tahlil qilingan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Umuman olganda, har bir millat maqollarining mazmuniy yadrosini shu millat vakillarining hayotiy tajribalari jarayonida to'plagan bilimi tashkil qiladi. Ushbu bilim, xulosa kognitiv tilshunoslikning obyekt bo'lib, maqol tuzilmalarida konsept tarzida gavdalanadi va xalqning milliy qiyofasini ifodalaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Вакк Ф.О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Таллин, 1964. – 22 с.
2. Насиров А.А. Француз, ўзбек ва рус тилларидаги проverbsиал фразеологизмларнинг семантик-стилистик ва миллий-маданий хусусиятлари. Филол.фан. докт. ... дисс. автореферати. – Т., 2016. – 26 б.
3. Азимова М.Н. Сопоставительный анализ соматической лексики и фразеологии таджикского и узбекского языков. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 1980. – 26 с.
4. Гадоева М.И. Инглиз ва ўзбек тилларида соматизмларнинг семантик-прагматик тадқиқи. Филол.фан. докт. ... дисс. автореферати. – Бухоро, 2022. – 70 б.
5. Кубрякова Е.С. Лингвогнесеологические основы языковой номинации// Языковая номинация (Общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – С. 99-147.
6. Eckerts R. Zur Nomination im Bereich der Phraseologie// Probleme der Sprachlichen Nomination. – Leipzig, 1982. – P. 37-43.
7. Collis H. American English Idioms. Mc Graw Hill Education; second edition, 2007. – 1128 p.
8. Madalov, N. E. (2020). Linguopsychological changes in an adult when learning a foreign language. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 10(90), 417-421.
9. Madalov, N. E. (2019). Types of transformations in the process of translation. In *Наука и инновации-современные концепции* (pp. 111-115).
10. Madalov, N. E., & Abduvaitov, A. S. (2019). Euphemisms in English and their Russian equivalents. In *Наука и инновации-современные концепции* (pp. 59-61).

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA XORAZMDAGI SHAHARSOZLIK MADANIYATINING TARAQQIYOTI

*Yusupov Shakir Xaitbayevich, Ma'mun universiteti "Tarix"
kafedrasi dotsenti v.v.b*



<https://orcid.org/0000-0001-7307-1158>

e-mail:

shakiryusupov75@gmail.com

РАЗВИТИЕ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ХОРЕЗМЕ В ПЕРИОД АМИРА ТЕМУРА И ТИМУРИДОВ

*Юсупов Шакир Хайтбаевич, и.о.доцента кафедры «История»
Университета Маъмуна*

THE DEVELOPMENT OF URBAN CULTURE IN KHOREZM DURING THE PERIOD OF AMIR TEMUR AND THE TEMURIDS

*Yusupov Shakir Khaitbayevich, Associate Professor of the
Department of History, Mamun University, acting*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq bilan G'arbni bog'lab turgan Buyuk Ipak yo'lida joylashgan savdo markazlaridan biri sifatida Xorazmning Amir Temur va temuriylar davridagi shaharsozlik madaniyatining taraqqiyot natijalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Shaharsozlik, Qo'ng'iro't So'filar, Xorazm shaharlari, Devkesgan – Vazir, Adoq, Tirsak (Shemaxaqal'a), Bo'ldumsoz, Urganch, Xiva, Hazarasp, "Temuriylar kulolchiligi".

Abstract: This article discusses the results of the development of urban planning culture in the era of Amir Temur and the Timurids of Khorezm as one of the trading centers located on the Great Silk Road connecting the East and West.

Keywords: Urban development, Kungrad Sufis, cities of Khorezm, Devkesgen-Vazir, Adak, Tirsak (Shemakhakala), Boldumsoz, Urgench, Khiva, Khazarasp, "Timurid ceramics".

Аннотация: В данной статье говорится об итогах развития культуры градостроительства в эпоху Амира Темура и тимуридов Хорезма как одного из торговых центров, расположенных на Великом Шелковом пути, соединяющем Восток и Запад.

Ключевые слова: градостроительство, Кунградские суфии, города Хорезма, Девкесген-Вазир, Адак, Тирсак (Шемахакала), Болдумсоз, Ургенч, Хива, Хазарасп, "керамика Тимуридов".

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Amir Temur va temuriylarning 1372–1388-yillar davomida Xorazmni egallashi voha uchun ham, markazlashgan saltanat qudratini oshirish yo'lida ham katta ahamiyat kasb etdi. Natijada mahalliy zodagonlar – Qo'ng'iro't So'filarining Oltin O'rda xonlaridan bo'linish harakati birmuncha kuchaydi, bu elatning

kuchli davlat, markazlashgan saltanat tasarrufida bo'lishi vohada shahar madaniyatini qayta jonlantirdi. Savdo aloqalari yanada avj oldi. Amir Temurning Xorazmga yurishlari Oltin O'rda xonlarining viloyatga bo'lgan da'vosini susaytirdi. Xorazm o'zining Markaziy Osiyodagi avvalgi kuchli iqtisodiy, siyosiy va madaniy mavqei nafaqat

yo'qotmadi, balki yangi shakl va mazmunda qayta kashf etdi.

Xorazmning temuriylar davri madaniyati tarixining kam o'rganilgan sahifalaridan biri XIV asr so'nggi choragi va XV asrdagi shahar madaniyati tarixi bo'lib, bu muammo mustaqillik yillarigacha nisbatan biryoqlama o'rganib kelingan.

Amalda voqelikka aylangan tarixiy haqiqat, ya'ni Amir Temur davrida tuzilgan kuchli markazlashgan davlat, qaytadan qurilgan shaharlar, ajoyib inshootlar, hunarmandchilik va savdoning gullab-yashnaganligi va nihoyat, uning davrida tinchlikka erishgan Xorazm madaniyati tarixi masalasi maxsus tadqiqotlar obyektni chetlab o'tdi. Bu davrda nafaqat Xorazm, balki Sohibqironning markazlashgan davlati hududlaridagi chekka viloyatlar va elatlar tarixi bo'yicha chuqur obektiv tadqiqotlar, ilmiy ishlar deyarli amalga oshirilmadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ / LITERATURE ANALYSIS). Arxeologik tadqiqotlar natijalari va yozma manbalarda keltirilgan ayrim ma'lumotlar mohiyatan shu davrda sug'orish tarmoqlari tuzatilgani va yangilari bunyod etilganligidan dalolat beradi. Chunki sug'orish inshootlari taraqqiyotga, farovonlikka xizmat qilgan, mamlakatda soliq undiriladigan bazaning kengayishiga olib kelgan. Rasmiy saroy tarixchisi Sharafuddin Ali Yazdiy ta'biri bilan aytganda, "Temur ekin unadigan bir bo'lak yerning bo'sh qolishiga yo'l qo'ymagan", ya'ni "rasmiy tarixning ifoda etishicha, umuman, ekin yetishtirish mumkin bo'lgan yer bekor yotmagan"[2,c.266]. Amir Temur va temuriylar davrida shaharlar atrofida ulkan bog'lar barpo etilgan. Ularda turli xildagi daraxtlar va gullar yetishtirilgan.

Ustyurt pasttekisligida joylashgan Devkesgan – Vazir yodgorligining "pastki shahar" qismida saroy inshooti bilan uning atrofida krest-but-salib shaklidagi bog' – xiyobon qurilishlarining joylashuvi S.P.Tolstov rahbarligidagi Xorazm arxeologik ekspeditsiya xodimlari tarafidan o'rganilgan[9,c.16-19]. Bu bog' majmuasi to'rtburchak devor bilan yaxshi mustahkamlangan. Uning o'rtasida ko'p xonali saroy qoldig'i joylashgan. Saroy atrofida oldinlari daraxtlar ekilgan xiyobonlar, to'g'ri yurgizilgan ko'ndalang yo'lka xiyobonlar barpo etilgan, ular kvadrat shakllarga bo'linib, o'nlab ariqlar o'tkazilgan uchastkalardan tashkil topgan. Oqibatda kvadrat shaklli

to'rtburchakli majmua qaytadan to'g'ri burchakli to'rtta tarxga bo'lingan. Ular ham, o'z navbatida, sakkiz yoki yangi kvadratlarga bo'linadi. Ularda suv o'tkazilgan ariqlarda sersoya daraxtlar va mevazor mavjud bo'lgan. Ularning izlari oddiy ko'rinishda bugungi kungacha saqlangan. Xorazm arxeologik ekspeditsiyasi tadqiqotchisi M.A.Orlovning fikricha, Devkesgan – Vazir bog'i XIV–XV asrlar bilan sanalanadi[8,c.164]. Devkesgan – Vazir bog' majmuasi rejasi Amir Temur va uning merosxo'rlari tomonidan Samarqand, Shahrisabz, Hirot, Toshkent vohalaridagi yangi shaharlar, obodonlashgan bog' majmualariga qiyosiy jihatdan juda ham yaqin. Bu davrdagi bog'lar ikki xilda bo'lgan: birinchisi muntazam reja asosida sun'iy barpo etilgan bog'lar, ikkinchi toifadagi bog'lar qo'riqxonaga o'xshash bo'lib, tabiiy daraxtzorlardan foydalanilgan. Lekin bularda ham obodonlashtirish ishlari olib borilgan[10,b.16].

Tarixiy yilnomalardan biri Otamalik Juvayniyning (XIII asr) "Tarixi jahonkushoy" asarida Gurganj atrofidagi "Maishiyat qarorgohi – Bog'i Xurram" eslatib o'tiladi. Xorazm arxeologik ekspeditsiyasi tomonidan Jent bog' – xiyobon, Adaq – Oq qal'a, Shohsanam va Yorbakir yonidagi bog'lar aniqlangan[8,c.156-167]. Lekin Amir Temur va temuriylar davrida Orolbo'yi elatlari atrofida bog' – xiyobon majmualari (Devkesgan – Vazir) me'moriy tarhga amal qilgan holda, bog'dorchilik ilmiga oid temuriylar davri tajribasida umumiyashtirilib qurilgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION). Qayd etilganidek, Amir Temurning markazlashgan davlatiga qo'shilgan Xorazm elatlarida osoyishta hayot qaror topib, o'zaro ichki urushlarga barham berilib, iqtisodiy o'sish jarayoni boshlandi. Tarixiy manbalar, arxeologik tadqiqotlar Amir Temur va temuriylar davrida Hazorasp, Xiva, Kat, Gurganj (Toshqal'a), Vazir (Devkesgan)ning shahar mudofaa devorlari, uy-joylar qayta qurilganini ta'kidlaydi. Shemaxaqal'a, Adoq, Mizdahkon, Toshqal'a, Oqqal'a, Puljoydagi temuriylar davriga oid arxeologik topilmalar bu davrning madaniy yuksalganini ko'rsatadi. Mizdahkon yodgorligidagi shaharsozlik taraqqiyoti arxeologik qazishmalar tufayli mukammal aniqlanmoqda. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, Mizdahkon yodgorligining o'zida o'rganilayotgan davrda jome' masjidi ishlab turgan.

G'arbiy Xorazmdagi Adoq yodgorligida ham maydoni mahobatli masjid o'rni o'rganilgan. Unda maxsus shayx xonasi joylashgan. XVI asrda Adoqni Mirxond "Fathnoma" asarida tilga oladi, XIX asrda Munis va Ogahiy asarlarida ham u haqda ma'lumot berilgan. Bu joyda 1461-yili temuriy sulton Husayn Boyqaro bir qancha vaqt yashaganligi tarixdan ma'lum.

Vohaning shimoli-sharqiy nuqtalaridan biri Bag'dod yodgorligi. Gurganjda ta'sis etilgan vaqf hujjatiga asoslangan akademik Y.G'.G'ulomov temuriylar davrida Bag'dod (eski Kerdor) kanali va shu nomli qishloq – elatning mavjudligini ta'kidlaydi[5,b.178]. Ya'ni, bu toponimlar shimoliy Xorazmning chekka hududlarida joylashgan kentlarga tegishli bo'lib, ular sharqiy Orol bo'ylab quyi Sirdaryo havzasiga tomon ketgan karvon yo'lida joylashgan qishloq manzilgohlaridan bo'lgan, degan o'rinli fikr tug'iladi.

Amir Temur va temuriylar davrida eski karvon yo'llari harakatda bo'lgan, yangi inshootlar qurilgan, hunarmandchilik o'sgan. Keyingi davr arxeologik tadqiqotlari natijasida Gurganjning Toshqal'a (Kaan mahallasi) deb nomlangan Amir Temur va temuriylar davridagi shahar markazidagi ko'plab hunarmandchilik va savdo joylari, rastalari ochildi[4, c.467-497]. Jumladan, 1952-yilgi Toshqal'adagi arxeologik qazishlar Gurganjning XV–XVII asrlardagi mudofaa inshootlari (qo'rg'on – minoralari, devor), savdo-hunarmandchilik mahallalarining mo'g'ullar davridagi namunada qayta tiklanganini va rivojlangan shahar bo'lganini ko'rsatadi.

Arxeologik tadqiqotlar natijalari Amir Temur 1391-yilda qayta tiklashga buyruq bergan "Kaan" mahallasi (dahasi)ni Ko'hna Urganchdagi Toshqal'a bilan taqqoslash, aynanlashtirish imkonini beradi. Temuriylar davri tarixi bo'yicha taniqli tadqiqotchilardan biri akademik B.A.Ahmedov yozma manbalar, xususan, Sharafuddin Ali Yazdiy ma'lumotlariga tayangan holda "buzilgan inshootlar" amir Muso tomonidan "qisqa vaqt ichida" tiklanib, shaharning (Gurganj) eski qiyofasi yangilanganligini ta'kidlaydi. Gurganj amir Yedigeyning 1408–1411-yillarda Gurganjda o'z raqibi Po'latxon bilan nizoda, qamalda, mudofaada bo'lgani, Abulxayrxonning ko'pmingsonli askariga 1431-yili Gurganj aholisi bardosh berib, qarshilik ko'rsatgani akademik B.A.Ahmedovning "Amir Temur Gurganjni yer bilan yakson qilmay, faqat

uning ayrim mudofaa inshootlarini" buzishga ko'rsatma bergan, degan fikrini tasdiqlaydi[1,c.36]. Bundan kelib chiqqan holda ishonch bilan aytish mumkinki, Sohobqiron Xorazmdagi 1372–1388-yillarda (jumladan, Gurganjda) behuda qon to'kilishiga yo'l qo'ygan Qo'ng'iro't So'filarini to'xtatish uchun ichki tarqoqlikka chek qo'ymoqchi bo'lib harakat qilgan.

Ushbu davrga oid yozma manbalarning biri Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"sida Sohobqiron Xorazmga 1388-yilgi beshinchi yurishi vaqtida Gurganjdan qochgan dushmanlari Ilgimish O'g'lon va Sulaymon So'fining orqasidan o'z askarlarini yuborib, "Qumkent va Qira yo'lida jihod qilsin, muxolifga yetkaylar", deb ma'lumot beradi[12,b.119]. S.P.Tolstov bu shaharning yozma manbalardagi Tirsak ekanligini eslatib o'tadi, Y.G'.G'ulomovning fikricha, Qumkent Shemaxaqal'a yodgorligiga to'g'ri keladi[11,c.172]. Ya'ni, akademik Y.G'.G'ulomovning arxeologik va manbashunoslik tadqiqotlariga tayaniladigan bo'lsa, Ustyurt tekisligida joylashgan o'rta asr shahri Shemaxaqal'a mohiyatan Qumkent ekanligi ma'lum bo'ladi. Bu fikrimizni S.P.Tolstovning "shahar (Shemaxaqal'a) XVI–XVII asrlarda ham Vazir bilan birga Xorazmning g'arbidagi forpost xizmatini bajargan"[11,b.284], degan ta'kidi ham tasdiqlaydi.

NATIJALAR

(РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS). O'simliksimon ramzlar Xiva topilmalarida bir-biri bilan o'zaro yaxlit ifodalangan. O'simlik novdalari, barglar, gul tasvirlari oq fonda (yuzadagi asosiy rang) to'yg'in kobalt bilan berilgan. Ularda Xitoyning ta'siri seziladi. Temuriylargacha O'rta Osiyoda Xitoydan olib kelinayotgan mahsulotlar ichida kobalt naqshli oq chinni idishlar ko'p bo'lgan. Lekin bu qimmatbaho chinni (seladon) o'rniga Xorazmda Oltin O'rda davrida mahalliy hunarmandlar tomonidan tayyorlangan koshin idishlaridan ko'proq foydalanilgan[3,c.138]. Bu kulolchilik mahsulotlari keyinchalik Xorazmda, yuqorida qayd etganimizdek, "Temuriylar kulolchiligi" deb nom oldi[6, c. 69-70].

Xorazm shaharlarida koshinsozlik sohasi ancha taraqqiy qilgan. Koshinsozlik vohada aslida temuriylargacha juda yuqori pog'onaga ko'tarilgan edi. Shunday bo'lsa-da, ilgari qayd etganimizdek, bu davr yodgorliklarida "Samarqand chinnisi" deb nomlangan chinni koshinsozlik mahsulotlari Xorazm shaharlariga tarqaldi. Koshinsozlikda,

asosan, bu elatga xos yutuqlar jamuljam bo'ldi. Jumladan, koshin idishlari deb nomlanuvchi kosa, piyola, tovoq, chiroq buyumlari biryuza, kobalt, ultramarin, oq bo'yoqlar bilan sirlanib, idishlarga rang-barang naqshlar, bezaklar tushirilishi an'anaga aylandi[7, c. 119].

Xorazm shaharsozlik madaniyati, asosan, Movarounnahrda tashqarida Amir Temurga qaram bo'lgan chekka elatlarning rivojlangan savdo markazlari kabi temuriylar davri madaniyati umumiyliigi bilan bog'liq. Bulardan tashqari, Xorazmning Mizdahkon, Gurganj, Devkesgan yodgorliklarida ham Amir Temur va Ulug'bek tangalari uchraydi.

Aytib o'tganimizdek, Amir Temur Xorazmga 1379–1380-yillardagi yurishlaridan so'ng Shahrisabz va Buxoroga Xorazmdan me'mor va quruvchi ustalarni jo'natgan. Bu vaqtda qurilgan Shahrisabzdagi Dor us-Saodat (Hazrati Imom) majmuasidagi Jahongir maqbarasi bunyod etilishida xorazmlik binokor ustalar ham qatnashgan. Jahongir maqbarasida tashqi kulohiy gumbaz qirrali gardishga o'rnatilib, ichki tarafdin qovurg'alar bilan mustahkamlangan. Bunday uslub va umumiy ko'rinish Movarounnahr me'morchiligining shunga qadar bo'lgan davri uchun xos emas. Mazkur uslub Ko'hna Urganchdagi Qo'ng'iro't So'filari (1360–1388) davrida qurilgan hashamatli To'rabek xonim maqbarasi ko'rinishiga yaqinlik va o'xshashlik kasb etadi[13, c.58-59]. Shohi Zinda ansamblidagi (Samarqand) Qusam ibn Abbos maqbarasidagi uch qavatli sag'ana sirti turli rangdagi bo'rtma parchinlar bilan qoplanganligini ham yuqorida ko'rib o'tdik. Bo'rtma parchinlar XIV asrdagi Xorazm me'morchilik uslubiga xos bo'lib, Amir Temur tarafdin Urganchdan olib kelingan ustalar tomonidan bajarilganligi shubha uyg'otmaydi[9, c.72].

Buxorodagi Chashmai Ayub yodgorligining kulohiy gumbazi Movarounnahr me'morchiligiga emas, balki Xorazm me'morchiligiga xos bo'lganligi uni qurishda xorazmlik ustalar ishtirok etganligidan dalolat beradi[9, c.78]. Bu esa shaharsozlik madaniyati taraqqiyotida ikki madaniy-tarixiy hududning moddiy madaniyatidagi uzviylikni ham ko'rsatadi.

Umuman olganda, yozma manbalar, arxeologik tadqiqotlar asosida XIV–XV asrlar, ya'ni temuriylar davrida Janubiy Orolbo'yi, voha hududida eski shaharlar Gurlan, Kat, Hazorasp,

Xiva, Xonqa, Gurganj, Vazir, Adoq, Shemaxaqal'a, Tersek va Qumkent qishlog'ining mavjudligini ko'rsatadi. Boshqa shahar madaniyati yodgorliklari Bag'dod, Bug'raxon (Medmaniya, Xovand), Puljoy, Mizdahkon temuriylar zamonidan keyingi davrda savdo aloqalarining buzilishi sababli o'zining rivojlanishini asta-sekin yo'qota boshlaganini ko'rsatadi.

XULOSA

(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Xulosa o'rinda aytish mumkinki, Amir Temurning maqsadi Chig'atoy ulusini o'z qo'li ostida birlashtirishga qaratildi, Xorazmga yurishlarning sababi ham shunga borib taqaladi. Keyinchalik butun Xorazm hududlari yagona saltanat tarkibiga birlashtirildi. Amir Temur uchun Chingizxon ideal, Chig'atoy esa ulkan hurmat-ehtromga loyiq zotlar qatorida bo'lgan. Ular tomonidan joriy etilgan tartib-qoidalarini qayta tiklashga ahd qilingan Xorazm da'vosi ham aynan shu bilan izohlanadi;

Fath jarayonida shahar va qal'alarni buzishdan maqsad – siyosat, qo'rqitish, itoatga kirgizish, sarkashlikni sindirishni ko'zlamagan. Asl maqsad esa bunyod etish, aholini farovonlikka olib chiqish, adolat o'rnatish, markaziy hokimiyatga so'zsiz itoat etish shartligini singdirishdan iborat bo'lgan;

Amir Temur va temuriylarning Xorazmni egallashi tufayli mahalliy zodagonlar – Qo'ng'iro't So'filarining Oltin O'rda xonlaridan bo'linish harakati birmuncha kuchaydi, bu hududning kuchli davlat tasarrufida bo'lishi iqtisodiyot, ilm-fan, madaniyat va shaharsozlikning qaytadan rivojlanishiga sabab bo'ldi, savdo aloqalari yanada avj oldi;

Amir Temur olib borgan siyosat Markaziy Osiyo hududlarida shaharlar, hunarmandchilik, savdo, madaniyat va ma'rifiy o'sishni, integratsiyalashuvni ta'minladi. O'zaro hamkorlik yuzaga kelib, vohaning chuqur ildizga ega boy madaniyati uslub va namunalaridan saltanat doirasida, xususan, Shahrisabz, Samarqand va Turkistonning ajoyib inshootlarini qurishda foydalanildi. Shu tariqa Xorazm va Movarounnahr moddiy madaniyatidagi uzviylik va hamkorlikka asoslangan an'analar uzluksiz davom etdi;

Temuriylar davrida Xorazmning qadimiy boy intellektual salohiyati yanada rivojlandi. Amir Temur davrida Movarounnahr shaharlarining o'sishiga muhit yaratildi. Markazlashgan davlatga

qo'shilgan Xorazm shaharlari osoyishta holatga o'tib, o'zaro ichki urushlardan xalos bo'ldi;

Amir Temur va temuriylar davri Xorazm shaharsozlik madaniyatidagi hamda iqtisodiyotidagi ijobiy o'zgarishlarni so'nggi davrlar arxeologik natijalari to'la tasdiqlaydi.

**ADABIYOTLAR RO'YXATI
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):**

1. Аҳмедов Б., Мукминова Р., Пугаченкова Г. Амир Темур. Жизнь и общественно-политическая деятельность. – Ташкент, 1999.
2. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Соч. Том II. Часть I. – М., 1963.
3. Булатов Н.М. Кобальт в керамике Золотой Орды//Советская Археология (СА) – Российская Археология (РА). 1974. – №4.
4. Вактурская Н.Н. Раскопки городища Ургенч в 1952 г. // ТХАЭЭ. Том II. – М., 1958.
5. Гуломов Я.Ф. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. – Тошкент, 1959.
6. Кдырнязов М.Ш. Материальная культура городов Хорезма XIII-XIV вв. – Нукус: Каракалпакстан, 1989.
7. Кдырнязов М.Ш. Темуридская керамика Хорезма // Вестник ККО АН РУ. 2005. – №1.
8. Орлов М.А. Памятники садово – паркового искусства средневекового Хорезма // ТХАЭЭ. Том I. – М., 1952.
9. Пугаченкова Г.А. Архитектурное наследие Темура. – Тошкент, 1996.
10. Пугаченкова Г.А. Темурнинг меъморий мероси. – Тошкент, 1996.
11. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. – М.: Изд-во МГУ, 1948.
12. Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома / Мухаммад Али ибн Дарвиш Али ал-Бухорий таржимаси. Сўзбоши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари А.Аҳмад ва Ҳ.Бобобеков. – Тошкент: Шарқ, 1997.
13. Якубовский А.Ю. Развалины Ургенча // Известия ГАИМК. Том 6, вып. 2. – Л., 1930.



STRESS VA MA'NAVİY SALOMATLIK: ZAMONAVIY QIYINCHILIKLAR VA YECHIMLAR

*Matchanov Jamshidbek, Urganch Ranch texnologiya universiteti
talabasi*

STRESS AND SPIRITUAL HEALTH: MODERN CHALLENGES AND SOLUTIONS

*Matchanov Jamshidbek, Student of Urgench Ranch
Technological University*

СТРЕСС И ДУХОВНОЕ ЗДОРОВЬЕ: СОВРЕМЕННЫЕ ТРУДНОСТИ И РЕШЕНИЯ

*Матчанов Джамишидбек, студент Ургенчского
технологического университета Ранч*



<https://orcid.org/0009-0003-0633-575X>

e-mail:

matchanovjamshid1@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola stress va ma'naviy salomatlikning zamonaviy jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Xususan, zamonaviy dunyoda insonlarning kundalik hayoti va ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar stress darajasini oshirib, ma'naviy salomatlikka ta'sir ko'rsatmoqda. Stressning uzoq muddatli ta'siri psixologik va jismoniy salomatlikka zarar etkazishi mumkin, shu sababli stressni boshqarish va unga qarshi samarali choralar ko'rish muhimdir. Maqolada zamonaviy qiyinchiliklar, masalan, ish bilan bog'liq stress, ijtimoiy bosimlar, o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlar va texnologik yuksalishlarning ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: stress, ma'naviy salomatlik, psixologik salomatlik, stressni boshqarish, zamonaviy qiyinchiliklar, ijtimoiy bosim, meditatsiya, psixoterapiya, zamonaviy dunyo.

Abstract: This article analyzes the role and significance of stress and spiritual well-being in modern society. Specifically, in today's world, changes in people's daily lives and the social environment are increasing stress levels and impacting spiritual health. The long-term effects of stress can harm psychological and physical health, which is why managing stress and taking effective measures against it is important. The article examines modern challenges such as work-related stress, social pressures, changing economic conditions, and the impact of technological advancements.

Keywords: stress, spiritual well-being, psychological health, stress management, modern challenges, social pressure, meditation, psychotherapy, modern world.

Аннотация: Эта статья анализирует роль и значение стресса и духовного здоровья в современном обществе. В частности, в современном мире изменения в повседневной жизни людей и социальном окружении повышают уровень стресса и оказывают влияние на духовное здоровье. Долгосрочные последствия стресса могут негативно сказаться на психологическом и физическом здоровье, поэтому важно эффективно управлять стрессом и принимать меры против него. В статье рассматриваются современные трудности, такие как стресс на рабочем месте, социальное давление, изменяющиеся экономические условия и влияние технологических изменений.

Ключевые слова: стресс, духовное здоровье, психологическое здоровье, управление стрессом, современные трудности, социальное давление, медитация, психотерапия, современный мир.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatda stress va ma'naviy salomatlik insonlar uchun katta ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda tezkor o'zgarishlar, iqtisodiy noaniqliklar, ijtimoiy bosimlar va texnologik yuksalishlar odamlar hayotiga doimiy tarzda ta'sir ko'rsatib, ularning psixologik va jismoniy holatiga salbiy ta'sir o'tkazmoqda. Stress, ayniqsa, hayotning turli jabhalarida – ishda, o'quv jarayonida, oila va ijtimoiy munosabatlarda – keng tarqalgan va uni boshqarish uchun samarali choralar ko'rish juda muhim bo'lib qolmoqda. Stressning uzoq muddatli ta'siri insonning ruhiy holatini yomonlashtirib, psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu boisdan, ma'naviy salomatlikni mustahkamlash va stressni boshqarish, zamonaviy insonlar uchun dolzarb masalalarga aylangan[1].

Ushbu maqolada stressning zamonaviy hayotga ta'siri va unga qarshi kurashish yo'llari, shu jumladan, meditatsiya, mindfulness, psixoterapiya kabi usullar tahlil qilinadi. Shuningdek, stress va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish, zamonaviy qiyinchiliklarga qarshi samarali yechimlar izlash hamda insonning ruhiy va jismoniy salomatligini yaxshilash yo'llari haqida fikr yuritiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI. Zamonaviy dunyoda stress va ma'naviy salomatlikning o'zaro bog'liqligi ko'plab ilmiy tadqiqotlar va asarlarda yoritilgan. Stress, insonning psixologik va jismoniy holatiga ta'sir qiluvchi kuchli omil bo'lib, uning uzoq muddatli ta'siri ma'naviy salomatlikka sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ko'plab tadqiqotchilar stressni boshqarish va uning salbiy ta'sirini kamaytirish uchun turli metod va yondashuvlarni ishlab chiqqanlar.

Lazarus va Folkman stressni baholash va unga qarshi kurashish usullari haqida muhim ilmiy ishlarni amalga oshirdilar. Ularning tadqiqotlari stressning insonning hissiy va psixologik holatiga qanday ta'sir qilishi va stressni boshqarishda qanday yondashuvlar samarali ekanligini aniqlashga yordam berdi. Boshqa bir muhim ilmiy ish, Jon Kabat-Zinn tomonidan ishlab chiqilgan mindfulness (diqqatni jamlash) metodikasidir. Kabat-Zinn o'zining "Mindfulness-Based Stress Reduction" (MBSR) usulini kiritgan bo'lib, bu metod stressni kamaytirish va ma'naviy salomatlikni yaxshilashda samarali

ekanligini ko'rsatdi[2]. Stressning psixologik va biologik ta'sirini o'rganishda Garri Selye tomonidan olib borilgan tadqiqotlar katta ahamiyatga ega. U stressning jismoniy va ruhiy salomatlikka bo'lgan ta'sirini keng miqyosda tahlil qilgan va uzoq muddatli stressning inson salomatligiga zararli ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan.

Ma'naviy salomatlikning ijobiy aspektlarini o'rganish borasida Ryuff va Singer tomonidan olib borilgan tadqiqotlar alohida e'tiborga loyiqdir. Ular psixologik farovonlik va baxtlikni ma'naviy salomatlik bilan bog'lab, stressni yengishda ijobiy psixologik yondashuvlarning ahamiyatini ko'rsatdilar.

Shuningdek, stress va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun Cohen va Wills tomonidan ishlab chiqilgan "buffering hypothesis" (himoya qilish gipotezasi) stressni boshqarishda ijtimoiy aloqalarning ahamiyatini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotlar stressning individual holatga ta'siri va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ruhiy salomatlikni saqlashdagi rolini tushunishga yordam beradi. Shunday qilib, stress va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish uchun ko'plab tadqiqotlar va ilmiy ishlar mavjud. Ushbu asarlar stressning ta'sirini yengish uchun samarali metodlar va strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi, shuningdek, ma'naviy salomatlikni yaxshilash yo'llarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi [3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Ushbu ilmiy tadqiqotda stress va ma'naviy salomatlikning o'zaro bog'liqligini o'rganish maqsadida bir qator ilmiy metodlar va yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

Ma'lumot to'plash usullari. Tadqiqotda ma'lumotlar ikkita asosiy usul orqali to'plandi: nazariy tahlil va empirik tadqiqotlar. Nazariy tahlilda ilmiy adabiyotlar va mavjud tadqiqotlar asosida stressning ma'naviy salomatlikka ta'siri haqida ma'lumotlar yig'ildi. Empirik tadqiqotlar esa anketalar, intervyular va kuzatishlar yordamida o'tkazildi. Tadqiqotga qatnashganlar o'zlarining stress darajasi va ma'naviy salomatliklarini o'lchash uchun anketalarni to'ldirdilar.

Tadqiqot dizayni. Tadqiqot eksperimental va tasviriy usullarni o'z ichiga oldi. Eksperimental

yondashuvda stressni boshqarish uchun psixoterapiya, mindfulness va meditatsiya kabi metodlar o'rganildi. Tasviriy tadqiqotlar esa stress va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish uchun aholi o'rtasida anketalar yordamida amalga oshirildi.

Anketalar va savolnomalar. Tadqiqotda stress darajasini o'lchash uchun standartlashtirilgan anketalar, masalan, Perceived Stress Scale (PSS) va ma'naviy salomatlikni baholash uchun Spiritual Well-Being Scale (SWBS) kabi vositalar ishlatildi. Ushbu anketalar yordamida ishtirokchilarning stress darajasi va ma'naviy salomatlik ko'rsatkichlari o'lchandi.

Empirik ma'lumotlarni tahlil qilish. Olingan ma'lumotlar statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Ma'lumotlar SPSS yoki boshqa statistik dasturlar orqali tahlil qilindi, natijalar esa tasodifiy xatoliklarni hisobga olib, ishonchli ravishda baholandi. Stress va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi bog'liqlik korrelyatsiya usullari yordamida aniqlashga harakat qilindi.

Kuzatishlar va intervyular. Shuningdek, ishtirokchilar bilan chuqur intervyular o'tkazildi. Bu intervyularda stressning turli sabablaridan, uning hayotga ta'siridan va stressni kamaytirish uchun qo'llaniladigan strategiyalardan so'zlandi. Intervyular orqali ishtirokchilarning shaxsiy tajribalari va ma'naviy salomatlikka bo'lgan yondashuvlari o'rganildi.

Etikaga rioya qilish. Tadqiqotda ishtirok etuvchi shaxslarning maxfiyligi saqlanishi uchun barcha anketalar anonim tarzda to'ldirildi. Ishtirokchilarga tadqiqotning maqsadi va metodlari haqida to'liq ma'lumot berildi va ular o'z erkin roziligi bilan ishtirok etdilar[4]. Ushbu metodologiya yordamida stress va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur o'rganish, stressni boshqarishning samarali usullarini aniqlash va ma'naviy salomatlikni oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish mumkin bo'ldi.

NATIJALAR. Tadqiqotning natijalari stress va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi bog'liqlikni yanada chuqurroq tushunishga yordam berdi. Olingan ma'lumotlar asosida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

Stress darajasi va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yuqori darajadagi stress ma'naviy salomatlikni sezilarli

darajada pasaytiradi. Stress darajasi yuqori bo'lgan ishtirokchilar o'zlarini ruhiy jihatdan zaifroq, bezovta va kamroq baxtli his qilishgan. Aksincha, stress darajasi past bo'lgan ishtirokchilar ma'naviy salomatlikni yuqori baholagan va ijobiy psixologik holatga ega bo'lgan.

Stressni boshqarish usullarining samaradorligi. Tadqiqotda stressni boshqarishning bir qator usullari, masalan, mindfulness, meditatsiya va psixoterapiya kabi metodlar sinovdan o'tkazildi. Ushbu usullarni qo'llagan ishtirokchilar stressni kamaytirishda sezilarli yaxshilanishni ko'rsatdilar. O'tkazilgan intervyular va anketa natijalariga ko'ra, meditatsiya va mindfulnessni muntazam ravishda qo'llagan ishtirokchilar ruhiy barqarorlikni va umumiy ma'naviy farovonlikni yaxshilashdi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning roli. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash (oilalar, do'stlar, jamiyat) stressni yengishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda ishtirokchilarning ko'plari stressni boshqarishda ijtimoiy aloqalar va qo'llab-quvvatlashni asosiy omil sifatida ko'rsatdilar. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ega bo'lganlar stressni yengishda o'zlarini yanada barqaror va baxtli his qilishgan[6].

Stress va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi individual farqlar. Tadqiqotda shaxsiy xususiyatlar, masalan, shaxsiy qarashlar, diniy e'tiqodlar va o'zini anglash darajasi stress va ma'naviy salomatlikka ta'sir ko'rsatadi. Diniy yoki ma'naviy qadr-qimmatlarni o'rganishga moyil bo'lgan ishtirokchilar stressni kamaytirish va ruhiy farovonlikni oshirishda yuqori natijalar ko'rsatdilar.

Stressning uzoq muddatli ta'siri. Uzoq muddatli stress psixologik va jismoniy holatni yomonlashtirishi mumkin. Tadqiqot natijalari stressning uzoq muddatli ta'sirini sezgan ishtirokchilarda depressiya, xavotir, uyqusizlik kabi psixologik holatlar ko'proq kuzatilgan. Bunday holatlar ma'naviy salomatlikni yomonlashtirib, ijtimoiy va shaxsiy aloqalarga zarar yetkazadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari stressning ma'naviy salomatlikka ta'sirini aniq ko'rsatdi. Shuningdek, stressni boshqarishning samarali usullari, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyati va individual farqlarni hisobga olish stressni kamaytirish va ma'naviy salomatlikni yaxshilashda muhim omillar ekanligini isbotladi[7].

XULOSA. Zamonaviy jamiyatda stress va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi bog'liqlik, turli ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik omillar tufayli

tobora muhimroq bo'lib bormoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, stressning yuqori darajasi ma'naviy salomatlikni pasaytiradi, bu esa ruhiy va jismoniy salomatlikka zarar yetkazishi mumkin. Biroq, stressni boshqarishning samarali metodlari, masalan, meditatsiya, mindfulness, psixoterapiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, stressning salbiy ta'sirini kamaytirishda va ma'naviy salomatlikni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy qiyinchiliklar, ayniqsa, iqtisodiy noaniqliklar, ijtimoiy bosimlar va texnologik yuksalishlar, insonlarning stress darajasini oshirib, ularning ma'naviy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, stressni boshqarish uchun individual yondashuvlar va ruhiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyati yana bir bor ta'kidlandi. Tadqiqotda shuningdek, stressni yengishda ijtimoiy aloqalar va o'zini anglashning muhimligini ham ko'rish mumkin[8].

Umuman olganda, stress va ma'naviy salomatlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tushunish, stressni boshqarish va ma'naviy salomatlikni saqlash uchun yangi usullarni ishlab chiqish jamiyatdagi ruhiy salomatlikni yaxshilashda katta ahamiyatga ega. Stressni boshqarishning samarali usullari, shuningdek, ma'naviy salomatlikni oshirishga yo'naltirilgan psixologik va

ijtimoiy yondashuvlar zamonaviy insonlar uchun muhim resurs bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. To'raqulova, Z. *Stress va psixologik salomatlik*. Toshkent: Cho'lpon nashriyoti. (2015).
2. Rasulova, D. *Stress va uning inson salomatligiga ta'siri*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti. (2019).
3. Raxmonov, Sh. *Ma'naviy salomatlikni saqlash va stressni yengish metodlari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. (2018).
4. Azizov, B. *Zamonaviy psixologiyada stressni boshqarish*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti. (2020).
5. Ibragimova, N. *Stress va ijtimoiy salomatlik: nazariy va amaliy masalalar*. Samarqand: Ma'naviyat nashriyoti. (2017).
6. Qurbonov, E. *Ma'naviy salomatlik va uning inson ruhiyatiga ta'siri*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti. (2016).
7. Jumanazarova, N. *Stress va unga qarshi kurashish usullari*. Toshkent: Ilm va ma'rifat nashriyoti. (2021).
8. Mahmudov, A. *Stressni boshqarish va ma'naviy salomatlikni yaxshilash*. Buxoro: O'zbekiston nashriyoti. (2019).



Qabul qilindi: 25.12.2024

Chop etildi: 30.01.2025

UDK: 811.81'25

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО ПРЕОДОЛЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО ИЗОЛЯЦИОНИЗМА

¹Сулейманова Наргиза Мардоновна, доцент кафедры
теоретических аспектов английского языка Самаркандского
государственного института иностранных языков

²Бахриддинова Мадина Шавкатовна, старший
преподаватель кафедры теоретических аспектов
английского языка Самаркандского государственного
института иностранных языков

BADIY TARJIMA MADANIY IZOLYATSIONIZMNI YENGISH VOSITASI SIFATIDA

¹Suleymanova Nargiza Mardonovna, Samarqand davlat chet tillar
instituti "Ingliz tilining nazariy jihatlar" kafedrasi dotsenti

²Baxriddinova Madina Shavkatovna, Samarqand davlat chet tillar
instituti "Ingliz tilining nazariy jihatlar" kafedrasi katta
o'qituvchisi

LITERARY TRANSLATION AS A MEANS OF OVERCOMING CULTURAL ISOLATIONISM

¹Suleymanova Nargiza Mardonovna, Associate Professor of the
Department of Theoretical Aspects of the English Language,
Samarkand State Institute of Foreign Languages

²Bakhriddinova Madina Shavkatovna, Senior Lecturer of the
Department of Theoretical Aspects of the English Language,
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Аннотация: В статье рассматривается роль художественного перевода как инструмента преодоления культурного изоляционизма. Автор акцентирует внимание на значении перевода для развития межкультурного диалога, разрушения стереотипов и формирования взаимопонимания между народами. Анализируются вызовы, с которыми сталкиваются переводчики при передаче культурной специфики, и подчеркивается важность сохранения эстетического и эмоционального содержания оригинальных произведений. Статья обосновывает, что художественный перевод способствует сближению культур, укрепляет международное сотрудничество и помогает построить мир без границ.

Ключевые слова: художественный перевод, культурный диалог, изоляционизм, глобализация, взаимопонимание, стереотипы, литература.

Annotatsiya: Maqolada badiiy tarjima madaniy izolyatsionizmni yengish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Muallif tarjimaning madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, stereotiplarni yo'qotish va xalqlar o'rtasida o'zaro tushunishni shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Tarjimonlarning madaniy o'ziga xoslikni yetkazishda duch keladigan qiyinchiliklari tahlil qilinib, asl asarlarning estetik va hissiy mazmunini



<https://orcid.org/0000-0002-680X>

e-mail:
nargizasulimanova@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0001-7188-055X>

e-mail:
madyabahriddinova@gmail.com

saqlash muhimligi qayd etiladi. Maqolada badiiy tarjima madaniyatlarni yaqinlashtirishi, xalqaro hamkorlikni mustahkamlashi va chegaralarsiz dunyo qurilishiga hissa qo'shishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, madaniy muloqot, izolyatsiya, globallashuv, o'zaro tushunish, stereotiplar, adabiyot.

Abstract: The article explores the role of literary translation as a tool for overcoming cultural isolationism. The author highlights the significance of translation in fostering intercultural dialogue, breaking down stereotypes, and promoting mutual understanding among nations. The challenges faced by translators in conveying cultural specificity are analyzed, emphasizing the importance of preserving the aesthetic and emotional essence of the original works. The article argues that literary translation brings cultures closer, strengthens international cooperation, and contributes to building a borderless world.

Key words: literary translation, cultural dialogue, isolationism, globalization, mutual understanding, stereotypes, literature.

ВВЕДЕНИЕ. В эпоху глобализации и информационного обмена вопрос культурного взаимодействия становится как никогда актуальным. Художественный перевод играет ключевую роль в сближении народов, способствуя преодолению культурного изоляционизма, который часто возникает из-за языковых барьеров, исторических противоречий или недостатка взаимопонимания.

Понятие «культура» имеет множество самых различных определений. В научном мире много лет ведутся дискуссии о сущности этого феномена и возможных подходах к его изучению. Однако и в вопросах о культуре существует несколько *sententia communis* – в том числе, все научные дисциплины едины во мнении о том, что язык и культура неразрывно связаны между собой. В.В.Воробьев определяет культуру как процесс освоения человеком действительности и как фактор, воздействующий на развитие человеческого общества, в то время как язык, по его словам, «выступает в качестве реализованной «внутренней формы» выражения культуры»¹[1]. Иными словами, язык — зеркало культуры, в нем отражается не только реальный мир, окружающий человека, не только реальные условия его жизни, но и общественное самосознание народа, его менталитет, национальный характер, образ жизни, традиции, обычаи, мораль, система ценностей, мироощущение, видение мира²[2].

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ. Художественный перевод — это не просто перенос текста с одного языка на другой, это творческий процесс, который включает глубокое понимание культурного контекста, мировоззрения и ценностей народа, породившего произведение. Через переводы литературы люди получают доступ к богатствам другой культуры, её философии, традициям и менталитету. Например, знакомство с произведениями Льва Толстого, Габриэля Гарсиа Маркеса или Харуки Мураками позволяет читателям по всему миру понять духовные и культурные основы России, Латинской Америки и Японии. Такие произведения служат мостом, соединяющим людей разных культурных и исторических контекстов³[3].

Художественный перевод – это сложный и многоуровневый процесс, который требует не только глубокого знания языка, но и понимания культурного контекста, эстетических особенностей и мировоззрения автора. Переводчик выступает как посредник между двумя культурами, и его задача – максимально точно передать идеи, образы и эмоции, заложенные в оригинале, при этом адаптируя их для восприятия читателями другой культурной среды.

Одной из ключевых методологических задач является выбор подхода к переводу. Существуют две основные стратегии:

¹ Воробьев В. В. Лингвокультурология. —М., 2008. — 340 с.

² Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М., 2000. С. 14.

³ Сухомлина Т.А. Художественный перевод как феномен культуры, 2022.

1. *Дословный (буквальный) перевод* – приоритет точности передачи содержания оригинала. Этот метод может быть эффективным при переводе текстов с преобладанием информационной функции, однако в художественной литературе он нередко приводит к потере эмоциональной и эстетической глубины.

2. *Свободный (адаптированный) перевод* – акцент на передаче стиля, образности и эмоционального воздействия оригинала, иногда с отступлением от дословности ради сохранения художественной целостности текста.

Примером применения этих подходов может служить перевод поэзии, где структура, рифма и ритм играют не менее важную роль, чем содержание. Например, при переводе сонетов Шекспира переводчик часто вынужден жертвовать дословностью ради сохранения поэтической формы.

Дополнительным аспектом анализа является перевод культурно-специфичных элементов, таких как:

Идиомы и пословицы, которые могут не иметь аналогов в языке перевода. Например, английская идиома “It’s raining cats and dogs” переводится не дословно, а как “Льёт как из ведра”.

Исторические и географические реалии. Например, такие термины, как pub (традиционный британский паб) или Thanksgiving (американский День благодарения), требуют либо пояснений, либо адаптации.

Символизм и аллюзии. В произведениях таких авторов, как Джеймс Джойс или Уильям Фолкнер, символизм играет ключевую роль, и задача переводчика – не только понять авторские замыслы, но и найти подходящий эквивалент для их передачи.

Методология художественного перевода также предполагает использование междисциплинарного подхода. В работу переводчика входят элементы лингвистики, культурологии, психологии и литературоведения. Кроме того, значимую роль играет сравнительно-исторический анализ, который помогает понять, как эволюционировали языки и как это влияет на перевод.

Эффективная методология также требует тестирования перевода на восприятие целевой аудиторией. Важно понимать, насколько адаптированный текст сохраняет воздействие оригинала. Для этого используются методы обратного перевода, консультации с носителями языка, а также аналитические рецензии.

Таким образом, художественный перевод – это не просто техническая задача, а творческий процесс, в котором каждая деталь имеет значение. Переводчик становится своего рода художником, способным переосмыслить оригинальное произведение, сохранив его дух и эстетику.

Культурный изоляционизм часто основан на стереотипах и непонимании. Художественная литература, будучи переведённой на другой язык, открывает возможности для развенчания мифов и создания более точного представления о других народах. Например, перевод литературных произведений, описывающих повседневную жизнь, позволяет увидеть, что несмотря на различия, человечество объединяют общие ценности — любовь, семья, борьба за справедливость, стремление к счастью. Это способствует разрушению барьеров между культурами и развитию эмпатии.

РЕЗУЛЬТАТЫ. Переводчик часто сталкивается с трудностями, связанными с культурной спецификой. Идиомы, исторические аллюзии, национальные реалии могут быть труднопереводимыми. Однако именно в этом проявляется мастерство переводчика: он должен не только передать смысл, но и сохранить эстетическое и эмоциональное воздействие текста. На примере можно рассмотреть описания природы и религиозных аллюзий в произведении “Моби Дик” часто упрощаются или интерпретируются, чтобы быть понятными русскоязычному читателю: Ishmael: “*Whenever I find myself growing grim about the mouth; whenever it is a damp, drizzly November in my soul...*”

В русском переводе это как глубокая метафора об унынии: - Исмаил: “*Когда я чувствую, как на душе становится мрачно, когда в душе стоит сырой ноябрь...*”. В переводе видно, как оригинальная поэтичность смягчается, чтобы текст звучал естественнее в русской речи.

ОБСУЖДЕНИЕ. Одной из главных трудностей, с которыми сталкиваются переводчики, является поиск баланса между точностью передачи содержания и сохранением эмоциональной глубины оригинального текста. Например, в произведениях Достоевского особое внимание уделяется внутреннему миру героев, а в произведениях Маркеса – магическому реализму. Переводчику необходимо учитывать эти особенности и находить способы адаптации к культурному контексту читателя.

Современные технологии, такие как машинный перевод и системы искусственного интеллекта, вносят свои изменения в процесс художественного перевода. Однако пока ни одна машина не способна заменить человеческое восприятие культурного контекста, ассоциативного мышления и способности интерпретировать многозначные элементы текста. Это подчеркивает уникальность и важность труда переводчика.

Еще одной важной проблемой является перевод исторических реалий и культурно специфичных понятий. Так, англоязычные тексты, где упоминаются реалии викторианской эпохи, могут требовать не только лингвистического, но и культурного комментария, чтобы читатель мог понять контекст. Например, традиции светских балов или особенности обращения “сэр” и “мисс” в английской культуре XVIII–XIX веков могут быть неочевидны для читателей других стран. Каждый из нас обладает уникальными знаниями и навыками, которые смогут внести вклад в общий успех группы. Педагогическая практика – это не только возможность развить свои преподавательские умения, но и шанс глубже понять психологические и социальные особенности учащихся.

Основные аспекты, на которые стоит обратить внимание:

Обязательно взаимодействуйте с наставниками, чтобы расширить свой кругозор и получить профессиональные рекомендации.

Будьте открыты к новым методам и подходам в обучении.

Учитесь анализировать свои ошибки и принимать их как опыт для роста.

Во время практики могут возникнуть сложности, но важно помнить, что поддержка друг друга и совместное обсуждение помогут найти правильные решения.

При переводе насыщенной символизмом, переводчик должен учитывать культурные ассоциации, чтобы сохранить оригинальную глубину произведения. В противном случае произведение может потерять своё значение для читателя другой культуры.

Эти различия обусловлены разными представлениями о социальной иерархии, религии, межличностных отношениях и бытовой жизни. Вот некоторые примеры, где культурные особенности оригинала отличаются от привычной русскоязычной культуры: ключевыми которыми являются социальные нормы, манеры и роль женщин.

Английская культура XVIII–XIX веков предполагала строгую иерархию классов. Например, герои обращаются друг к другу с особыми титулами и формальностями, которые в русском языке не всегда имеют аналоги.

Пример: “*Miss Elizabeth Bennet*” и “*Mr. Darcy*”. В русском переводе часто используются только имена — “*Элизабет*” и “*Дарси*”, что упрощает формальность.

Упоминания чая, балов и домовладений имеют значительное культурное значение в английской традиции, но в русском языке подобные детали теряют часть своего контекста.

Манера общения может быть смягчена, чтобы соответствовать более современным русским нормам вежливости, где подчеркнутая формальность иногда звучит чужеродно. Перевод должен быть эквивалентен оригиналу по всем уровням и должен представлять собой целостное произведение⁴[4].

В мире, где культурные различия часто становятся причиной конфликтов, художественный перевод выступает мощным

⁴ Адамчик-Гарбовская, М. Переводы английской литературы: проблемы критики перевода. Вроцлав: Национальный институт им. Оссолинских. 1988. 36 - стр.

инструментом для построения диалога. Литература способствует укреплению международного сотрудничества, взаимопонимания и уважения к различным традициям.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Художественный перевод — это не только инструмент межкультурной коммуникации, но и важнейший фактор формирования глобального культурного пространства. Благодаря переводу читатели могут не только познакомиться с литературой других народов, но и лучше понять их мировоззрение, традиции и образ мышления.

В условиях глобализации такие переводы становятся мостом, соединяющим культуры, помогая людям из разных стран находить общие ценности и преодолевать стереотипы. Кроме того, качественный перевод способствует развитию толерантности и укреплению международного сотрудничества.

Таким образом, совершенствование искусства перевода должно оставаться приоритетом как для специалистов в этой области, так и для образовательных и культурных организаций. Ведь только через глубокое понимание и уважение к культурам других народов можно достичь настоящего взаимопонимания и создать мир без границ.

Педагогическая практика — это уникальный этап, который поможет всем подготовиться к будущей профессиональной деятельности. Здесь вы сможете закрепить теоретические знания, развить практические навыки и осознать важность своей роли в образовательном процессе. В условиях

глобальной взаимозависимости отказ от изоляции становится необходимым для мирного сосуществования. Художественный перевод в этом контексте является не просто инструментом коммуникации, но и способом укрепления общечеловеческих связей.

Художественный перевод — это ключ к миру без границ, где люди разных культур могут делиться своим опытом, учиться друг у друга и находить общие ценности. Развивая искусство перевода, мы способствуем разрушению культурного изоляционизма и строим основу для взаимопонимания и сотрудничества в глобальном масштабе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Адамчик-Гарбовская, М. Переводы английской литературы: проблемы критики перевода. Вроцлав: Национальный институт им. Оссолинских. 1988.
2. Беднарчик, А. Культурные аспекты литературного перевода. Катовице: Научное издательство Силезия. 2002.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология. — М., 2008. — 340 с.
4. Сухомлина Т. А. Художественный перевод как феномен культуры. 2022.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М., 2000. С. 14.
6. Hagfors, I. The Translation of Culture-Bound Elements into Finnish in the Post-War Period. *Meta Translators' Journal*. 2003. С. 115-127.
7. Jespersen, O. *Growth and Structure of the English Language*. Oxford: Basil Blackwell. 1972.



ИККИНЧИ ЖАХОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОН ССРНИ ЭЛЕКТРЛАШТИРИШ ТАРИХИГА ДОИР

*Дадажоновна Наргиза Давлатбек қизи, Андижон давлат
университети докторанти*

ON THE HISTORY OF ELECTRIFICATION OF THE UZBEKISTAN SSR DURING THE YEARS OF WORLD WAR II

*Dadajonova Nargiza Davlatbek qizi, doctoral student of Andijan
State University*

К ИСТОРИИ ЭЛЕКТРИФИКАЦИИ УЗБЕКИСТАНСКОЙ ССР В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

*Дадажоновна Наргиза Давлатбек кызы, докторант
Андижанского государственного университета*



<https://orcid.org/0009-0008-0583-0325>
e-mail:
dadajonova.nargiza@icloud.com

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон ССРда иккинчи жаҳон уруши йилларида қурилган электростанциялар ва уларни қуришда ўзбекистонликлар кўрсатган меҳнат жасоратлари ёритилган.

Калим сўзлар: иккинчи жаҳон уруши, СССР, электр энергияси, электростанция, иссиқлик электр станциялари, пленум, гидроэнергия, саноат.

Abstract: In the article discusses the power plants built in the Uzbek SSR during World War II and the labor courage of Uzbeks in their construction.

Key words: World War II, USSR, electric energy, power plant, thermal power plants, plenum, hydropower, industry.

Аннотация: В статье описываются электростанции, построенные в Узбекской ССР в годы второй мировой войны, и храбрость узбекистанцев при их строительстве.

Ключевые слова: вторая мировая война, СССР, электроэнергетика, электростанция, тепловые электростанции, пленум, гидроэнергетика, промышленность.

КИРИШ. Иккинчи жаҳон урушининг СССР худудига кўчган дастлабки кунлариданок Ўзбекистон ССРнинг урушгача тинч мақсадлар учун ишлаётган саноат корхоналари қисқа муддат ичида ҳарбий техника, курул-яроғ ишлаб чиқарадиган корхоналарга айлантирилди. Уруш йилларида Ўзбекистон том маънода фронт арсеналига айланди. Урушнинг бошланиши совет мамлакати халқ хўжалигини фронт эҳтиёжларини таъминлаш учун қайта қуришни талаб этди. Моддий, молиявий ва меҳнат имкониятларини уруш манфаатларига

бўйсундириш, ҳарбий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кескин ошириш каби масалалар асосий ва кечиктириб бўлмайдиган, жуда қисқа фурсатларда бажарилиши лозим бўлган вазифалардан эди. Шундан келиб чиқиб Ўзбекистонда 1941 йилнинг охиригача келиб 300 га яқин завод ва фабрика фронт учун маҳсулот ишлаб чиқара бошлади[1.415].

ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ. Тадқиқотда илмий билишнинг тарихий-қиёсий таҳлил (comparative analysis), оғзаки тарих (oral history), диалектика ва тарихийлик, муаммоли-

хронологик, тузилмавий-тизимли таҳлил каби методлардан фойдаланилди.

НАТИЖА ВА МУЛОҲАЗАЛАР.

Шундай шароитда биринчи навбатда турган масала мудофаа саноат корхоналарини зарур бўлган ёқилғи, электр қуввати ва металл билан таъминлашдан иборат бўлди. Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг 1941 йил 5-7 декабрда бўлиб ўтган V Пленуми республика саноатини ҳарбий изга солиш соҳасидаги ишларга якун ясади[2.365]. Пленум кун тартибидаги асосий масалалардан бири Ўзбекистонга кўчириб келтирилган саноат корхоналарини тезлик билан ишга тушириш, фронт учун зарур маҳсулотларни ўз вақтида етказиб бериш билан боғлиқ масала ҳам муҳокама қилинди ва уни амалга ошириш бўйича тадбирлар ишлаб чиқилди. Ишлаб чиқилган чора-тадбирлар режасига кўра тез фурсатларда республикада фаолият кўрсатаётган ҳамма саноат корхоналарини электр энергияси билан узлуксиз таъминлайдиган энергия базасини яратиш, ўсиб бораётган халқ хўжалигининг электр энергиясига бўлган эҳтиёжларини қондириш масаласи бош вазифалардан бири қилиб белгиланди.

Дарҳақиқат гидроэнергиянинг бой запасларидан фойдаланган ҳолда вужудга келтирилган энергетика базасини кенгайтирмай ва мустақамламай туриб, уруш йилларида саноатни ҳарбий изга кўчириб, унинг қувватини ошириш мумкин эмас эди.

Электр станциялари қуриш бўйича урушдан олдин катта тадбирлар амалга оширилишига ва 1933 йилдан 1941 йилгача бўлган давр ичида электр энергияси ишлаб чиқариш 5 марта кўпайганига қарамай, урушга қадар бўлган даврнинг ўзида республика халқ хўжалиги электр энергияга жиддий муҳтож эди[3.57]. Урушнинг дастлабки йилида СССРнинг ғарбий районларидан Ўзбекистонга кўчирилган юздан ортиқ саноат корхоналарини тезда тикланиши ва ишга туширилиши, шунингдек, аввалдан ишлаб келаётган корхоналарнинг кенгайтирилиши туфайли 1942 йилга келиб энергетика масаласи халқ хўжалигида ҳал қилиниши лозим бўлган энг муҳим масала бўлиб қолди. Электр энергияга бўлган жиддий талаб, электр энергияси танқислиги кўплаб саноат корхоналарининг

ишини оғир аҳволга тушириб қўйган эди. Шунинг учун ҳам урушнинг дастлабки йилларида аҳолига ва фронт аҳамиятига эга бўлмаган корхоналарга бериладиган электр энергиясини анча камайтиришга, ҳатто вақтинча тўхтатиб қўйишга, бундан ташқари маиший эҳтиёжлар учун сарфланадиган энергияни кесишга тўғри келган эди.

Уруш йилларида республикада электрлаштиришни юксалтириш – энг муҳим халқ хўжалик вазифаларидан бири бўлиб қолди. Гидростанциялар қуриш ишига шаҳар меҳнаткашлари ва колхозчилар ҳашар йўллари билан жалб этилди. 1941–1945 йиллар оралиғида Ўзбекистон ССР да 7 та йирик ва 30 га яқин кичик ГЭСлар ишга туширилди. Электр энергияси ишлаб чиқаришнинг кўпайиши фақат янги қудратли электр станцияларининг ишга туширилиши ҳисобигагина бўлмай, шу билан бирга илгаридан ишлаб келаётган станцияларнинг ишларини яхшилаш ҳисобига ҳам амалга оширилди. Уруш йилларида белгиланган бир киловатт қувватга нисбатан электр энергияси ишлаб чиқариш деярлик 1,5 марта ошди. Электр энергияси 1940 йилга қараганда 1943 йилда 3,5 бараварга ошди, 1945 йилда эса 1187 миллион киловатт соатга кўпайди[1.415].

Электр энергияси ишлаб чиқаришни ошириш баробарида, ёқилғи ва хом ашё базаларини ривожлантириш масалаларига ҳам катта эътибор берилди. 1942 йилнинг бошларида Оқтепа ва Оққавокдаги 1-сон ва 3-сон гидростанциялар қурилиши қайта тикланди[3.59].

1942 йил 18 ноябрда ВКП(б) МҚ ва СССР Халқ Комиссарлар Совети ҳамда Давлат Мудофаа Қўмитаси Ўзбекистон ССРда бешта гидроэлектростанция ва Бекобод металлургия заводини қуриш тўғрисида қарор қабул қилди[4.62].

1942 йил ноябргача Чирчиқ, Тошкент энергетика тизимларининг қишки қувватини 160-170 минг киловаттга етказиш, 4-5 ой ичида Тошкент шаҳри ёнида 60-70 минг киловатт электр энергия бера оладиган иссиқлик электростанциясини қуриш, бу станцияларни маҳаллий кўмир асосида ишлатиш тадбирлари илгари сурилган эди. Республикада металл-кўмир ва нефть казиб чиқаришни кўпайтириш

тадбирлари белгиланди. Бу эҳтиёжлар учун бир миллиард сўм капитал маблағ ажратилди. Ушбу дастурни амалий бажаришга доир бир қанча тадбирлар белгиланди ва Солар, 1 – Қуйи Бўзсув (биринчи навбатини), 2 – Оққовоқ (иккинчи навбатини) ва Фарҳод ГЭСларини қуриш юзасидан амалий чоралар қўрилди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг VIII Пленуми “Фарҳодстрой” қурилишининг 1943 йил кузги режа топшириқларини бажаришга ёрдам кўрсатиш тадбирлари тўғрисидаги масалани муҳокама қилиб, қурилиш суръатларини ошириш масаласини қўйди, барча ҳукумат идораларига гидроэлектростанция қурилишига ҳар томонлама ёрдам бериш, уни ишчи кучлари ва зарур материаллар билан таъминлашни топширди.

Фарҳод ГЭС қурилишига республиканинг ўзида 8 минг кубометрдан кўпроқ ёғоч ва бошқа бинокорлик материаллари, 800 тонна металл, 110 мингдан ортиқ ҳар хил асбоб-ускуна, транспорт воситалари топилиб ишга солинди. Бундан ташқари, республика меҳнаткашлари бу умумхалқ қурилишига 300 вагондан кўпроқ ҳар хил қурилиш материаллари юбордилар. Қўрилган тадбирлар, Фарҳод ГЭС ишчиларининг қаҳрамонона шижоати ва меҳнати туфайли Сирдарёни жиловлаш жуда қисқа муддатда 10 ойда амалга оширилди, ҳолбуки одатда бундай ишлар 2-3 йилга чўзиларди. Фарҳод ГЭСни бунёд этиш умумхалқ ҳашар йўли билан бошлаб юборилди. Фарҳод ГЭС қурилишида Андижон область ёшларидан 5000 киши фаол меҳнат қилди[5.8]. Тошкент областидан эса бу ГЭС қурилишига 11 000 колхозчи[6.52], Бухоро области меҳнаткашларидан 10600 киши қатнашдилар[7.64]. Фарҳод ГЭСининг қурилишида Қорақўл, Вобкент, Ромитон, Кармана ва Когон райони вакиллари фаол меҳнат қилдилар. Фарҳод ГЭСи қурилишида Наманган областидан 9500 киши қатнашдилар[7.149]. ГЭС қурилишида 1943 йилнинг январ-ноябр ойларида чуствликлардан 1655 кишилик 18 бригада қатнашди. Шулар орасида М.Саидова бошлиқ 30 нафар киз-жувонлар ҳам бор эди. Чуст туманидан Фарҳод ГЭСи қурилишига борган М.Мўйдинов гуруҳи кунлик топшириқларни 700-800 фоизга бажардилар. 24 кишилик М.Устабоев бош бўлган гуруҳ эса кунлик

вазифаларини 500-600 фоизга етказиб бажаришди. 1943 йилнинг март ойида Фарҳод ГЭСи қурилишининг Чуст участкасидаги колхозчилар энг яхши кўрсаткичларга эришганликлари учун қурилишнинг кўчма “Қизил Байроғи”ни ҳам олиш шарафига муяссар бўлишди[8.108].

Ўзбек халқи урушнинг машаққатли йиллари бўлишига қарамай Сирдарёда 136 квт соат қувватга эга бўлган Ўрта Осиёда энг катта тўрт агрегатли Фарҳод ГЭСини қуришга киришганди. 1943 йили бошланган Фарҳод ГЭС қурилиши иккинчи жаҳон уруши тугагандан кейин ҳам давом этган. Фарҳод ГЭСининг икки агрегати (биринчи навбат) 1946 йилнинг февраль ойида ишга тушган. ГЭСнинг қурилишда маҳаллий аҳолидан ташқари япон ҳарбий асирлари ҳам жалб этилди. СССР Олий Совети Президиумининг фармони билан Фарҳод ГЭС қурилишида жонбозлик кўрсатгани ва қаҳрамонона меҳнати учун 500 киши Иттифоқнинг ордени ва медаллари билан мукофотланди[9.467].

Фарҳод ГЭСининг қурилиб ишга туширилиши кимё саноатини ривожлантириш учун кенг имкониятлар очиб берди, бошқа бир қанча кохоналарни ҳам электр энергияси билан таъминлаш ишларини анча яхшилади ва кўмир саноати ҳамда рангли металлургия саноатини ривожлантириш учун туртки бўлди. Шу билан бирга Фарҳод ГЭСининг қурилиши билан бирга ишончли сув иншоотлари қуриш йўли билан Мирзачўл ерларини оқин сув билан суғориш имконини бердики, бу Ўзбекистон ҳамда Қозоғистоннинг Мирзачўл ва Далварзин чўлларидаги 600 гектар хосилдор ерларни ўзлаштиришга имкон берди[10.101].

1942 йил 5 та, 1944 йили эса 4 та гидроэлектростанция қурилиши мўлжалланди. 1944-1945 йилларда Товоксой, Оқтепа, Оққовоқ, Қибрай, Солар, Қуйи Бўзсув, Наманган ва бошқа гидроэлектростанциялар каскадлари қурилиб ишга туширилди, натижада Ўзбекистонда электр энергия ҳосил қилиш 1940 йилдаги 482 млн кв соатдан 1945 йилда 1187 млн кв соатга кўпайди[5.9].

Уруш йиллари ичида 7 та янги электростанция (Товоксой, Оқтепа, Оққовоқ, Қибрай, Солар, Қуйи Бўзсув) қурилиб, ишга солинди. Бундан ташқари, яна 10 та янги

электростанция қурилади[11.16]. Бундан ташқари уруш йилларида Ўзбекистон ҳукумати колхоз гидроэлектростанциялари қуриш масаласига ҳам жиддий эътибор берди. 1943 йилнинг ўзида колхозларда 20 дан ортиқ гидроэлектростанция ишга туширилди. Бу гидроэлектростанцияларнинг ҳар бири 15 киловаттдан – 50 киловаттга қадар электр қувватига эга эди[12.45-47].

Уруш йилларида Ўзбекистонда қурилган янги электростанциялар ўнлаб янги саноат корхоналарини юргизиб юборди, ўн минглаб гектар янги ерларда маҳсулдор янги воҳалар вужудга келтирди, аҳоли уйларига ҳам кириб бориб уларни ёритди.

Республикада уруш йилларида қурилган электростанциялар қурилиши ва фаолиятини бошлашига оид маълумотлар иккинчи жаҳон уруши фронтларида ўзбек тилида чоп этилган фронт газеталари саҳифаларидаги хабарлар ва мақолаларда ҳам ёритиб борилган.

Шимоли-ғарбий фронт, кейинчалик учинчи Болтиқбўйи фронтида ҳарбийлар учун ўзбек тилида 1942 йил 29 октябрдан чиқа бошлаган “Ватан учун” газетасининг 1945 йил 14 сентябрь 17(330)-сонида А.Вайнерманнинг “Ўзбекистонни электрлаштириш” сарлавҳаси остида берилган мақоласида электростанциялар қурилиши ҳақида шундай маълумотлар келтирилган. Ўзбекистонда электр станциялари қурилиши республикани юксак индустрия ва механикалаштирилган қишлоқ хўжалиги мамлакатига айлантиришнинг асосий факторларидан биридир. Электростанция иншоотлари қурилишининг асосий ишини Тошкентдаги “Чирчикстрой” трести бажариб келади. Трест бошлиғи, Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси А.Н.Аскоченский бундай дейди: “Трестимизга уюшган курувчилар ва монтажчилар коллективи Ўзбекистонда 7 та йирик гидростанция қурди. Булардан 5 таси уруш йилларида қурилиб, Тошкент районидаги кучли мудофаа саноатини электр қуввати билан таъминлади[13.103].

Ҳозирги вақтда трест 10та янги гидростанция қурмоқда. Булар ичида Фарҳод ГЭС ҳам бўлиб, у ўзининг кучлилиги жиҳатидан Иттифокдаги катта гидростанциялар орасида учинчи ўринни олади. Бўзсув каналида илгари қурилган гидростанциялардан ташқари яна 5 та

станция қурилади ва 2 таси лойиҳа қилинмоқда. Шундай қилиб Чирчик тўғонидан Чинозгача чўзилган 150 километрлик каналда бирин-кетин 15 та гидростанция қатор бўлиб жойлашади. Кейинчалик бу қаторга яна бир неча гидростанция қуриш имкони бўлади[13.103].

Ҳозир янги катта гидротехника иншоотларининг лойиҳалари ишланмоқда. Булардан икkitасини мисол келтирсак, биттаси Сирдарёда қуриладиган Қайроққум сув омборидир. Бу 5 – 6 миллиард кубометрлик иншоот Мирзачўлнинг анчагина қисмини суғоришга ва Сирдарёнинг пастки томонида яна 80 минг киловаттлик кучга эга бўлган гидростанция барпо қилишга имконият туғдиради. Ундан кейин Норин дарёсида 130 минг киловатт кучга эга бўлган қатор гидростанциялар қурадилар.

Ўзбекистонни электрлаштиришда ўзбек халқи баҳодирона ғайрат билан ишламоқда, Тошкент областининг меҳнаткашлари Салар ГЭС ва Куйи Бўзсув электр станцияларини қурди. “Чирчикстрой” трести коллективи Окқовок 1 ва Салор станцияларини жуда тез муддатда, яъни бир йил ичида қурди. Электр станцияларини жадал усулда қуриш методлари Фарҳод қурилишида ва ҳамма ерда қўлланилмоқда.

Ўзбекистонда йирик гидростанциялардан ташқари саноат, район ва қишлоқ хўжалиги аҳамиятига эга бўлган кўплаб 100 та кичик электр станция қуриб олди ва бу йил яна 300 станция қурадилар. Ўзбек халқи йирик, ўрта ва кичик электр станциялар қурилишини амалга ошириш билан республиканинг қишлоқ хўжалиги ва саноатини қисқа муддатда электрлаштиради ҳам хўжалигимиз ва маданиятимизнинг янада гуллашини таъминлайди[13.103-104], деб газета саҳифаларида А.Н.Аскоченскийнинг қарашларини 1945 йилда эълон қилинган эди.

СССР Ер Ишлари Халқ Комиссарлиги 1945 йилнинг иккинчи ярмида Ўзбекистон ССРда қишлоқ электростанциялари қуриш режасини тасдиқлади. Режага кўра 1945 йилда 222 та кичик гидроэлектростанция қуриб битказилиш вазифаси қўйилган. Умумий қуввати 1360 киловаттлик 68 та кичик гидроэлектростанция қурилиб ишга туширилади. Бундан ташқари 8 та иссиқлик электростанция

ҳам қувват бера бошлаши белгиланган. Режада Ўзбекистон кишлоқларини электрлаштириш учун шу йил электромонтёрлар ва слесарь-монтажчилар тайёрлайдиган ФЗТ мактаби очиш, мактабга ўқиш учун 150 кишини қабул қилиш мўлжалланган[14.294].

ХУЛОСА. Хуллас иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистоннинг саноат арсеналига айланиши ҳамда саноатнинг ривожланишида, республикамизда электр энергияси ишлаб чиқаришни орттириш мақсадида барпо этилган электростанцияларнинг улуши катта бўлди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон тарихи II жилд (XIX асрнинг II ярми – 1989 йил, июнь). –Тошкент: Янги аср авлоди, 2015.
2. Ўзбекистон коммунистик партияси тарихининг очерклари. –Тошкент: Ўзбекистон, 1964.
3. Узбекистан в годы Великой Отечественной войны. –Ташкет, 1966.
4. Ўз ПАА 58-фонд, 19-рўйхат, 86 иш.
5. Пўлатов И. Улуғ ватан уруши ғалабасига Ўзбекистон меҳнаткашларининг қўшган ҳиссаси. –Тошкент: Ўзбекистон, 1967.
6. Ўз МА, Р-837-фонд, 32-рўйхат, 2145-иш.
7. Мирзакулов Б. Бухоро вилояти уруш йилларида (1941-1945). –Тошкент, 2020.
8. Нажмиддин Файзиддин ўғли, Муҳаммад Ҳаким, Жўраҳон Муҳаммад Ҳофиз ўғли. Чуст тарихи. Чуст: Наманган вилояти ноширлик бўлими, 1995.
9. Шамсутдинов Р., Каримов Ш. Ўзбекистон тарихидан материаллар (Учинчи китоб). – Андижон: Andijon nashriyoti, 2004.
10. Ўзбекистон саноати структурасидаги прогрессив силжишлар. –Тошкент: Фан, 1974.
11. Воскобойников Э.А. Ўзбек халқи улуғ ватан уруши йилларида. –Тошкент: Ўзбекистон, 1947.
12. Ўз МА, Р-837-фонд, 32-рўйхат, 3456-иш.
13. Шамсутдинов Р.Т. Иккинчи жаҳон уруши ва фронт газеталари. Биринчи китоб. –Тошкент: Arademnashr, 2017.
14. // Ватан учун. 1945 йил 25 сентябрь, №20(333); Шамсутдинов Р. Иккинчи жаҳон уруши ва фронт газеталари. Тўртинчи китоб. – Тошкент: Arademnashr, 2020.



**TERMIZ VA WINCHESTER SHAHARLARI
TOPONIMLARINING TARIXIY VA MADANIY
ALOQALARI****Shoyimova Komila***Termiz iqtisodiyot ve servis universiteti ingliz tili o'qituvchsi***HISTORICAL AND CULTURAL CONNECTIONS
OF THE TOPONYMS OF TERMIZ AND
WINCHESTER****Shoyimova Komila***Termiz Institute of Economics and Service, English Language**Instructor***ИСТОРИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ
ТОПОНИМОВ ГОРОДОВ ТЕРМЕЗ И
ВИНЧЕСТЕР****Шойимова Комила***Термезский институт экономики и сервиса, преподаватель
английского языка*<https://orcid.org/0009-0004-0881-5236>

ANNOTATSIYA. Maqolada Termiz va Winchester shaharlari toponimlarining lingvistik tahlili asosida madaniy meros va tarixiy o'ziga xosliklari o'rganiladi. Termiz shahri toponimlari o'zining qadimiy turkiy ildizlariga asoslanib, geografik, madaniy va tarixiy omillarni o'z ichiga oladi. Winchester shahri esa ingliz tilining rivojlanishi va madaniy merosini aks ettiruvchi toponimlarga ega. Maqola o'zaro taqqoslash metodologiyasiga asoslanib, har ikki shaharning toponimlarini tarixiy va madaniy kontekstda tahlil qiladi. Toponimlar va madaniy merosning o'zaro bog'liqligi chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: toponimlar, madaniy meros, lingvistik tahlil, Termiz, Winchester, etimologiya, geosemantika, tarixiy kontekst.

ANNOTATION. The article analyzes the linguistic features of toponyms in Termez and Winchester cities, focusing on cultural heritage and historical peculiarities. The toponyms of Termez have deep Turkic roots and reflect geographic, cultural, and historical factors. Winchester toponyms, on the other hand, are associated with the development of the English language and cultural heritage. The article uses a comparative method to analyze the toponyms of both cities in historical and cultural contexts. The interrelation of toponyms and cultural heritage is analyzed in detail.

Key words: Toponyms, cultural heritage, linguistic analysis, Termez, Winchester, etymology, geosemantics, historical context.

АННОТАЦИЯ. Статья анализирует лингвистические особенности топонимов городов Термиз и Винчестер, обращая внимание на культурное наследие и исторические особенности. Топонимы Термиза имеют глубокие тюркские корни и отражают географические, культурные и исторические факторы. Топонимы Винчестера, с другой стороны, связаны с развитием английского языка и культурным наследием. Статья использует сравнительный метод для анализа топонимов обоих городов в историческом и культурном контексте. Взаимосвязь топонимов и культурного наследия рассматривается в подробностях.

Ключевые слова: топонимы, культурное наследие, лингвистический анализ, Термиз, Винчестер, этимология, геосемантика, исторический контекст.

Kirish

Toponimlar (joy nomlari) insoniyat tarixining va madaniyatining ajralmas qismlaridan biridir. Ular nafaqat geografik joylashuvlarni belgilash, balki turli xalqlarning tarixiy, madaniy, diniy va ijtimoiy ahvolini yoritish uchun ham muhimdir. Termiz va Winchester shaharlari o'zlarining noyob tarixiy va madaniy ahamiyati bilan diqqatga sazovor bo'lib, ularning toponimlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Mazkur maqolada Termiz (O'zbekiston) va Winchester (Buyuk Britaniya) shaharlari toponimlarining lingvistik va madaniy ahamiyatiga e'tibor qaratiladi. Muzeylar va tarixiy yodgorliklar har bir shahar va mintaqaning madaniy, tarixiy va arxeologik merosini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Winchester (Buyuk Britaniya) va Termiz (O'zbekiston) shaharlari o'zlarining tarixiy, madaniy va arxeologik merosi bilan ajralib turadi. Winchesterning turli muzeylari va Termizning tarixiy yodgorliklari, shaharlarda yashagan xalqlar, ularning madaniyati va tarixini aks ettiradi. Ushbu maqolada, Winchester shahridagi turli muzeylar va Termiz shahridagi tarixiy yodgorliklar haqida so'z yuritiladi.

Metod va metodologiya

Maqolada Termiz va Winchester shaharlari toponimlarining lingvistik tahlili asosida metodologiya tanlangan. Tahlil jarayonida toponimlarning tarixiy, madaniy, etimologik va semantik xususiyatlari o'rganildi. Tahlil metodologiyasi quyidagi bosqichlarga bo'lingan: 1) To'plangan ma'lumotlarning tarixiy kontekstda o'rganilishi; 2) Toponimlarning etimologik tahlili; 3) Madaniy va ijtimoiy xususiyatlarga bog'liq ravishda ularning semantik tahlili.

Natijalar

Termiz shahri toponimlari o'zining qadimiy turkiy ildizlariga ega bo'lib, tarixiy voqealar va madaniy aloqalar bilan bog'liq. Winchester esa o'zining anglosakson ildizlari, Norman istilosi va boshqa tarixiy bosqinchiliklar natijasida shakllangan toponimlarga ega. Winchester toponimlari ingliz tilining rivojlanishi va madaniy merosi bilan chambarchas bog'liq. Har ikki shaharning toponimlari o'zining geosemantik xususiyatlari bilan madaniy merosning bir qismini tashkil etadi.

Winchester Shahri Muzeylari

Winchester shahri Buyuk Britaniyaning tarixiy markazlaridan biri bo'lib, ko'plab muzeylar va tarixiy yodgorliklarni o'z ichiga oladi. Quyida, Winchester shahridagi muhim muzeylar haqida qisqacha ma'lumot beriladi:

Bishop's Waltham Museum

Ushbu muzeyda Winchesterning tarixiy tumanlaridan biri bo'lmish Bishop's Waltham hududining tarixi va madaniyati haqida ma'lumotlar mavjud. Muzeyda qadimiy davrlar, xususan, Rim va O'rta asrlar davriga oid arxeologik topilmalar, eski buyumlar va boshqa tarixiy materiallar ko'rsatilgan.

City Mill

Winchesterning eng qadimiy suvli tegirmonlaridan biri bo'lmish City Mill tarixiy yodgorlik sifatida muzeyga aylantirilgan. Bu yerda shahar tarixining rivojlanishiga ta'sir etgan sanoat inshootlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Fort Nelson

Fort Nelson muzeyi Buyuk Britaniyaning mudofaa tarixi haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi. Bu fort yodgorligi 19-asrda qurilgan bo'lib, muzeyda o'sha davrdagi harbiy texnika, qurollar va mudofaa usullari haqidagi ko'rgazmalar mavjud.

Gurkha Museum

Gurkha muzeyi Britaniya armiyasining qadimiy Gurkha askarlari haqida ma'lumot beradi. Muzeyda Gurkhalarning jangovar faoliyati, ularning shon-shuhrati va Britaniyaning mustamlakachilik tarixidagi o'rni haqida keng qamrovli ma'lumotlar to'plangan.

King's Royal Hussars Museum

Ushbu muzeyda Britaniya qirolik armiyasining eski hussar otliqlarining tarixi, jangovar xizmatlari va urushlardagi o'rni haqida ma'lumotlar taqdim etilgan. Muzeyda eski armiyadagi otliq askarlarning kiyimlari, qurollari va boshqa eksponatlar mavjud.

Museum of the Adjutant General's Corps

Adjutant General Corps muzeyi Buyuk Britaniya armiyasining yordamchi general shtabining tarixi va faoliyati haqida ma'lumotlar beradi. Muzeyda armiyaning boshqaruv tuzilmasi va bu tuzilmadagi yirik o'zgarishlar ta'riflanadi.

Royal Green Jackets Museum

Ushbu muzey Britaniya qirolik armiyasining Royal Green Jackets polkiga bag'ishlangan bo'lib, uning jangovar tarixini va o'ziga xos xususiyatlarini

yoritadi. Muzeida shuningdek, askarlar va harbiy qadriyatlar haqida eksponatlar mavjud.

Termiz Shahri Tarixiy Yodgorliklari

Termiz shahri O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, uning tarixiy yodgorliklari nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo tarixiga oid muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Termizdagi tarixiy yodgorliklar orasida qadimiy arxeologik joylar va tarixiy obidalar mavjud. Quyida, Termiz shahridagi ba'zi muhim tarixiy yodgorliklar haqida aytib o'tamiz:

Termiz Arxeologiya Muzeyi

Termiz shahrining arxeologiya muzeyi shaharning o'ziga xos arxeologik boyliklarini ko'rsatadi. Muzeida qadimiy davrlar, xususan, yunon-rim davri, sobiq Buxoro amirligi va boshqa tarixiy davrlarni aks ettiruvchi eksponatlar mavjud. Arxeologik qazilmalar, metall buyumlar, keramika va boshqa san'at asarlari muzeyning asosiy eksponatlari hisoblanadi.

Xorazmshohlar Davlati Yodgorliklari

Termiz shahri Xorazmshohlar davlatining qadimiy markazi bo'lgan. Bu hududda Xorazmshohlar davriga oid yodgorliklar, masjidlar va madrasalar mavjud. Shuningdek, shaharda o'sha davrning arxitektura yodgorliklari va mozaikalarini o'z ichiga olgan tarixiy obidalar mavjud.

Sulton Sa'diddin Mausoleyi

Termizdagi Sulton Sa'diddin maqbarasi o'zining arxitekturaviy jihatdan noyob yodgorliklaridan biri hisoblanadi. Bu obida, nafaqat Termiz, balki butun O'zbekiston madaniy merosining ajralmas qismi hisoblanadi.

Xulosalar

Toponimlar nafaqat joy nomlari bo'lib, balki ular o'z ichiga yurtning tarixiy, madaniy va ijtimoiy merosini jamlaydi. Termiz va Winchester shaharlari toponimlari bu holatning yorqin misolidir. Ularning o'rganilishi, shuningdek, tillararo aloqalar va madaniy o'zaro ta'sirni ko'rsatadi. O'zbekiston va Buyuk Britaniya madaniyatlarini solishtirish orqali, toponimlar ularning tarixiy va madaniy o'ziga xosliklarini ochib beradi. Winchester va Termiz shaharlari tarixiy yodgorliklar va muzeylar jihatidan o'ziga xos ahamiyatga ega. Winchester shahridagi muzeylar Buyuk Britaniya tarixining turli jihatlarini aks ettiruvchi muhim joylardir, ular nafaqat harbiy tarix, balki madaniyat va san'at tarixiga ham oid ko'plab eksponatlar bilan boyitilgan. Termiz shahri esa O'zbekistonning janubida joylashgan, aholisi qadimdan ko'plab tarixiy va madaniy obidalarni saqlab kelgan. Shahar muzeylari va tarixiy yodgorliklar, nafaqat o'z xalqining tarixini, balki butun Markaziy Osiyo madaniyatini o'rganishga imkon beradi. Shunday qilib, har ikki shahar o'zining madaniy va tarixiy boyliklari bilan insoniyatning madaniy merosiga katta hissa qo'shmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.G.F. Dmitrieva, Muzeylar va tarixiy yodgorliklar, Moskva, 2012.
- 2.A. Bahramov. Termiz va uning arxitekturasi. Termiz, 2015.
- 3.W. Smith,. Muzeylar va arxeologik yodgorliklar. London, 2018.
- 4.T. Khan, Winchester tarixiy obidalari, London, 2019.
5. O. Mirzaev. O'zbekiston madaniy merosi. Toshkent, 2020.



**OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING
IJTIMOIY FUNKSIYASI***Nomozov Xurshid Shavkat o'g'li**Axborot texnologiyalari va menejment universiteti f.f.f.d. (PhD)**v.b.dotsent***СОЦИАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ СРЕДСТВ
МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ***Номозов Хуршид Шавкатович**Университет информационных технологий и менеджмента,**и.о. доцента, д.ф.ф.н. (PhD)***THE SOCIAL FUNCTION OF MASS MEDIA***Nomozov Khurshid Shavkat ugli**University of Information Technologies and Management (PhD)**Associate Professor*

<https://orcid.org/0009-0007-6640-2845>

nomozovnomozov2@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy funksiyalari, jamiyatdagi axborot uzatish vositalarining beqiyos o'rni, ommaviy axborot vositalarining jamiyatdagi salbiy va ijobiy jihatlarini ilmiy jihatdan ochib berilgan va dalillangan.

Kalit so'zlar: ommaviy axborot, OAV, shaxs, xulq-atvor, jamiyat, global, axborot, insoniyat.

Аннотация: В статье социальные функции средств массовой информации, несравненное место средств передачи информации в обществе, научно раскрыты и доказаны негативные и положительные стороны средств массовой информации в обществе.

Ключевые слова: массовая информация, СМИ, личность, поведение, общество, глобальный, информация, человечество.

Abstract: This article discusses the social functions of mass media and the unparalleled role of information transmission channels in society. The negative and positive aspects of mass media in society have been scientifically explored and substantiated.

Key words: mass media, media, personality, behavior, society, global, information, humanity.

Kirish

Bugungi kunda ommaviy axborot vositalarining (OAV) ijtimoiy funksiyalari jamiyatdagi axborot uzatish vositalarining ahamiyati va roli bilan bog'liq. OAV nafaqat axborot yetkazib beruvchi, balki jamiyatni boshqarish, axborot almashish va madaniy aloqalarni o'rnatishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Jamiyat hayotining har biri jabhasiga kerib borgan. Jamiyatda ijtimoiylashuvga yordam berishda OAV insonlarni

jamiyatning bir qismi sifatida ijtimoiylashishiga yordam beradi. Bu orqali fuqarolar o'z ijtimoiy roli, huquq va burchlari haqida ma'lumotga ega bo'lishadi. Ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalash va ularni jamiyat hayotiga jalb qilishda OAVning roli katta. Jamiyat hayotida siyosiy kommunikatsiyadan foydalanishda OAV siyosiy axborotni tarqatish orqali jamiyatda siyosiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Saylovlar, siyosiy kompaniyalar va

davlat boshqaruvi masalalarida aholining xabardorligini oshirish muhim vazifalardan biridir.

ADABIYOT TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Xorij olimlaridan Harold Lassuell kommunikatsiya jarayonini tahlil qilib, uning uch asosiy funksiyasini belgilab berdi. Marshall McLuhan kommunikatsiya texnologiyalarining jamiyatga ta'sirini o'rganib, "Global qishloq" (Global Village) tushunchasini ilgari surgan. Uning fikricha, OAV jamiyatni globallashtirishga olib keluvchi asosiy omil bo'lib, texnologiya inson hayotini tubdan o'zgartiradi [1]. Paul Lazarsfeld ommaviy axborot vositalarining jamoatchilik fikriga ta'sirini o'rganib, "ikki bosqichli kommunikatsiya modeli"ni taklif qildi. Unga ko'ra, axborot avval "fikir yetakchilari"ga (opinion leaders), so'ngra keng jamoatchilikka tarqaladi. OAVning reklamalar va targ'ibotdagi rolini keng o'rganib, uning iqtisodiy funksiyasini yoritgan.

Niklas Luhmann OAVni ijtimoiy tizim sifatida o'rganib, uning asosiy vazifasi jamiyatda o'zaro tushunishni shakllantirish ekanligini ta'kidlagan. U OAVni "ijtimoiy reallikni konstruksiya qiluvchi vosita" deb atagan. Denis McQuail kommunikatsiya nazariyasini rivojlantirib, OAVning ijtimoiy funksiyalarini batafsil tasniflagan axborot tarqatish, madaniyatni saqlash va rivojlantirish, ko'ngilochar vazifalar, jamoatchilikni birlashtirish. OAVning demokratik jamiyatdagi roli va mas'uliyatini chuqur o'rga nib chiqqan. Jurgen Habermas "jamoat sohasini" (public sphere) o'rganib, OAVning demokratiya va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi rolini ta'kidlagan [2]. U OAVni muloqot platformasi sifatida ko'rib, uning ijtimoiy adolat va barqarorlikka ta'sirini o'rgangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Jamiyatda muloqot va integratsiya funksiyasiga OAV turli guruh va qatlamlar o'rtasida muloqotni ta'minlaydi, milliy birlikni mustahkamlashga ko'maklashadi hamda turli madaniyatlar o'rtasidagi aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Jamiyatda ko'ngilochar funksiyasiga OAV odamlarni xushnud qilish, dam olish va hordiq chiqarish uchun turli ko'ngilochar kontentni taqdim etadi. Bu insonlarning ma'naviy va psixologik ehtiyojlarini qondirishda muhimdir [3].

Jamiyatda innovatsiyalarni targ'ib qilish funksiyasiga. Zamonaviy texnologiyalar va

yangiliklarni targ'ib qilish orqali OAV ijtimoiy taraqqiyotni rag'batlantiradi. OAVning ushbu funksiyalari jamiyatdagi axborot oqimining barqarorligi, fuqarolarning faolligi va davlat boshqaruvining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Jamiyatda madaniyatni saqlash va uzatish OAV milliy va xalqaro madaniyatni targ'ib qiladi va kelajak avlodlarga yetkazadi. Bu orqali milliy o'zlikni anglash, urf-odatlar, an'analar va qadriyatlarni saqlab qolish ta'minlanadi. Masalan, madaniy dasturlar, hujjatli filmlar va tarixiy materiallar orqali milliy merosni ommalashtiradi.

Jamiyatda ijtimoiylashuvga yordam berishda OAV insonlarni jamiyatning bir qismi sifatida ijtimoiylashishiga yordam beradi. Bu orqali fuqarolar o'z ijtimoiy roli, huquq va burchlari haqida ma'lumotga ega bo'lishadi [4]. Ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalash va ularni jamiyat hayotiga jalb qilishda OAVning roli katta. Jamiyat hayotida siyosiy kommunikatsiyadan foydalanishda OAV siyosiy axborotni tarqatish orqali jamiyatda siyosiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Saylovlar, siyosiy kompaniyalar va davlat boshqaruvi masalalarida aholining xabardorligini oshirish muhim vazifalardan biridir. Shuningdek, OAV siyosiy partiyalar va hukumatning jamiyat bilan o'zaro aloqa vositasi hisoblanadi. Favqulodda vaziyatlarda axborot berishda,

OAV tabiiy ofatlar, favqulodda vaziyatlar va xavf-xatarlar paytida aholini xabardor qilishda tezkor va ishonchli manba sifatida xizmat qiladi. Bu funksiyaning amalga oshirilishi odamlar xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari bozor va iste'molni shakllantirish, OAV tijorat reklamasi orqali iste'molchilarni yangi mahsulotlar va xizmatlar haqida xabardor qiladi, iste'mol talabi va bozorning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Bu iqtisodiy jarayonlarni rag'batlantirishda muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Jamiyat hayotida tinchlik va barqarorlikni targ'ib qilish. OAV mojarolarni bartaraf etish va tinchlikni saqlash uchun platforma yaratishi mumkin. Ayniqsa, xalqaro nizolar yoki ichki mojarolar paytida aholini tinchlantirish va barqarorlikni targ'ib qilishda ularning roli katta. OAVning ushbu ijtimoiy funksiyalari uni jamiyat hayotining ajralmas qismi sifatida belgilaydi. Shu bilan birga, OAVning samaradorligi va ishonchliligi

uning shaffofligi, haqqoniyligi va axloqiy me'yorlarga rioya qilishiga bog'liq.

Ommaviy axborot vositalari ham shaxs ijtimoiylashuvida salmoqli rol o'ynaydi. "Ommaviy axborot vositalari, - deb yozadi mavzuning ushbu jihatini maxsus o'rgangan tadqiqotchilardan biri, - individni jamiyatga qo'shishning faol agenti hisoblanadi. OAV – ijtimoiy tajribaning asosiy translyatoridir, shu boisdan ommaviy axborot vositalarining ijtimoiylashuv jarayonidagi faoliyati o'ta muhimdir"[5]. Mulohazadan ko'rinib turibdiki, shaxs jamiyatda mavjud bo'lgan tajribalarni muvaffaqiyatli o'zlashtira olsagina, uning ijtimoiylashuv jarayoni samarali yakun topadi. Bu borada esa yetakchi rolni aynan ommaviy axborot vositalari o'taydi. Ommaviy axborot vositalari erkin faoliyat ko'rsatgan, turli senzuralardan xoli bo'lgan jamiyatda shaxs ijtimoiy tajribalarni biror bir to'siqlar va cheklovlarsiz o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladi, buning natijasida uning ijtimoiylashuvi jarayoni liberal xarakter kasb qiladi[6]. Aksincha, ommaviy axborot vositalari oldiga qo'yilgan har qanday cheklov pirovardida shaxs ijtimoiylashuvi jarayonining zaiflashuviga, uning biryozlama kechishiga sabab bo'ladi.

XULOSA

OAVning ijobiy ta'sirini oshirish uchun sifatli axborot tarqatish, shaffoflikni ta'minlash va axloqiy tamoyillarga rioya qilish zarur. Salbiy ta'sirlarning oldini olish uchun axborotni tarqatish jarayonini nazorat qilish, dezinformatsiyaga qarshi kurashish va milliy madaniyatni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. OAV jamiyat rivojlanishining ajralmas qismi bo'lib, uning ijtimoiy funksiyalari ijobiy va salbiy tomonlari bilan birga keladi. OAVdan samarali foydalanish va uning mas'uliyatini oshirish jamiyatni rivojlantirish va barqarorlikni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Shu bilan birga, texnologik taraqqiyot sharoitida OAVni nazorat qilish va axborot sifatini oshirish zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). Internet-makon mohiyati, genezisi va zamonaviy tarkibi. *Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar*, 1(2), 48-51.
2. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). Jamiyat ijtimoiylashuvida institutlari o'rni va internet-makonning undagi o'rni. *Analysis of modern science and innovation*, 1(2), 83-88.
3. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). Jamiyatda internet-makon kontentlari ta'sirida sodir bo'layotgan negativ ijtimoiylashuv shakllari. *Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar*, 1(2), 52-58.
4. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). Jamiyatda internet-makon resurslaridan foydalanish sohalari. *Modern problems in education and their scientific solutions*, 1(2), 113-118.
5. Зейтунян М.А. Роль СМИ в процессе социализации молодежи.// Вестник Адыгейского государственного университета, 2009, №1.- С.142.
6. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "Интернет-макон имкониятларидан фойдаланишда ахлокий маданиятнинг ахамияти." *The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development* 1.3 (2023): 4-9.
7. Shavkat o'g'li, N. X. (2023). Интернет-макон имкониятларидан фойдаланишда ахлокий маданиятнинг ахамияти. *The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development*, 1(3), 4-9.
8. Shavkat o'g'li, N. X. (2022). Threats to information security in educational institutions. *Gospodarka i Innowacje.*, 22, 229-231.
9. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "Yoshlarda ma'naviy-mafkuraviy immunitetni mustahkamlashda internetning roli." *philosophy and life international journal*. 3 (18) (2022).

INGLIZ TILI KORPUSINING FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Nazarova Lola Maqsadilla qizi

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti magistranti

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО КОРПУСА

Назарова Лола Максадилла кизи

Магистрант Термезского университета экономики и сервиса

FUNCTIONAL FEATURES OF THE ENGLISH CORPUS

Nazarova Lola Maksadilla kizi

Master's student of Termez University of Economics and Service



Tel: +998906087056

Orcid: 0009-0007-4311-

5835

Nazarova.22@bk.ru

Annotatsiya: Tillar xalqlarning ma'naviy merosini boyitishning muhim omili ekan, ularni asrab-avaylash milliy ma'naviyat rivojiga hissa qo'shish demakdir. Hozirgi kompyuterlashgan asrda tillarning yo'qolib ketishining oldini olishning asosiy yechimi tillarni raqamlashtirish va shu asosda lingvistik korpusni yaratishdir. Shuningdek, korpus tilshunosligi sohasi boshqa tillarni, jumladan, ingliz tilini mukammal o'rganish va lingvistik tahlil qilish uchun katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada biz til korpusining tarixi va ahamiyatini bir nechta til korpuslari misolida ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: korpus lingvistikasi, lisoniy korpuslar, BNC, COCA, elektron kutubxona.

Аннотация: Поскольку языки являются основным фактором обогащения духовного наследия народов, их сохранение означает содействие развитию национальной духовности. Основным решением по предотвращению исчезновения языков в современный компьютеризированный век является оцифровка языков и создание на их основе лингвистических корпусов. Также область корпусной лингвистики имеет большое значение для идеального изучения и лингвистического анализа других языков, включая английский. В этой статье мы рассмотрим историю и значение языковых корпусов на примере нескольких языковых корпусов.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, лингвистические корпуса, BNC, COCA, электронная библиотека.

Abstract: Since languages are the main factor of enriching the spiritual heritage of nations, preserving them means contributing to the development of national spirituality. The main solution to prevent the disappearance of languages in today's computer age is to digitize languages and create linguistic corpora based on this. Also, the field of corpus linguistics is of great importance for the perfect study and linguistic analysis of other languages, including English. In this article, we will consider the history and importance of language corpora on the example of several language corpora.

Key words: corpus linguistics, linguistic corpora, BNC, COCA, e-library.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Korpus bu til birliklarining xususiyatlarini aniqlash maqsadida qidiruv dasturiga biriktirilgan katta hajmga ega bo'lgan va tizimlashtirilgan matnlarning elektron bazasidir. Korpus lingvistikasi esa komputer tilshunosligining tarkibiy qismiga kiruvchi tilshunoslik bo'limi bo'lib, u ma'lum til birliklarining barcha ko'rinishlarini, belgilangan so'z bilan birikish imkoniyatiga ega so'zlar

ro'yxatini, shuningdek, til foydalanuvchilarining tildagi so'zlardan foydalanish statistikasini aniqlaydi va tahlil qiladi.

Til korpusi va elektron kutubxona tushunchalari bir biriga o'xshasa-da, tubdan farq qiladi. Elektron kutubxona bu xalqning ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy, iqtisodiy hayotini aks ettiruvchi badiiy asarlar majmui bo'lib, uning tarkibiga kiruvchi matnlarga til nuqtayi nazaridan ishlov

berilmagan. Ya'ni, elektron kutubxonalar milliy ma'naviy merosni to'plash maqsadidagina tuziladi. Til korpusi esa tilni har tomonlama o'rganish, tahlil qilish, tadqiqotlar olib borish uchun tuziladigan, foydali va muhim ma'lumotlarni o'zida qamrab oluvchi tilning elektron bazasidir. Til korpusining yana bir muhim jihati shundaki, matnlarni tahlil qilish jarayonida, korpuslar matn tahliliga ketadigan vaqtning tejalishiga imkon yaratadi. Shu bois, har bir tilda o'zining xususiyatlarini qamrab oluvchi korpus yaratish tilshunoslar oldiga qo'yilgan muhim talabdir [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ / LITERATURE ANALYSIS). Jahon tilshunosligida til korpuslarini yaratishga bo'lgan qiziqishlar o'tgan asrning 60-yillarida boshlangan. Til korpusining ilk namunasi esa 1961–1964-yillarda Brown Universiteti tilshunoslari Genru Kuchera va Nelson Frensis tomonidan yaratilgan va jahonga statistik ma'lumotlarni taqdim qilgan «Computational Analysis of Present-Day American English» nomli majmuadir [4]. Ushbu majmuada Kuchera va Nelson tilshunoslik, psixologiya, statistika va sotsiologiya sohalariga oid so'zlarni va ularning joylashuvini aniqlovchi matnlarni jamladilar [6].

Korpus lingvistikasining paydo bo'lishi va taraqqiyoti haqida birinchilardan bo'lib ilmiy izlanish olib borgan tilshunos bu G.Lichdir. S.Xyuston, D.Biber, C.Grays, M.Xalliday esa zamonaviy korpus lingvistikasi va uning shakllanishiga oid tadqiqotlar olib borishdi. Tojikistonlik olimi D.Jafarova esa korpus lingvistikasini komputer lingvistikasi va boshqa o'zaro o'xshash sohalar bilan qiyoslab o'rgandi. O'zbekistonda ham bugungi kunda korpora, unga doir metodlar va ularni amaliyotda foydalanushga doir bir qator ishlar olib borilmoqda. Jumladan, J.Jumaboyev ingliz tili korpuslari, xususan, BNC korpusining semantik gradatsiyalarini topishga doir tadqiqotlar olib borgan bo'lsa, G.Ergasheva BNC korpusi asosida genderga oid konseptual metaforalarni tadqiq qildi, G.Sobirova esa BNC korpusini tillarni o'qitishda qo'llashga e'tibor qaratdi [4].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION) Tilshunoslikning turli sohalarida korpus lingvistikasi metodlaridan foydalanish asosan korpusning qulayligi va qamrovi kabi amaliy jihatlari bog'liq. Shunga ko'ra mavjud korpuslarning turlariga oid malumotlar quyidagilardir:

1. Yozma korpus – ushbu korpusning keng qo'llanilishi hamda komputer va internet tarmog'inining jadal ommalashuvi tufayli yozma korpuslarni tuzish ancha osonlashdi. Natijada, adabiy va publisistik matnlarni o'z ichiga olgan, hozirda barcha uchun onlayn foydalanish imkoniyati mavjud bo'lgan rasmiy yozma nutqning katta elektron bazasi yaratildi. Misol uchun, hatto kichik milliy tillar uchun ham bir necha million so'zlarni jamlagan korpuslar mavjud. (alban, bask tillari). Yuqorida keltirilgan korpuslar so'zlashuv suhbatlarining transkriptlari va yozuvlarini taqdim etadi.

2. Yo'qolib ketish xavfi ostidagi tillardagi matnlarni o'zida jamlagan korpus. Ushbu korpusda yo'qolib ketish xavfi ostidagi tillarga oid matnlar to'planib, onlayn tarzda taqdim etilmoqda.

3. Parallel korpus. «Parallel korpus» atamasi «ko'p tili korpus» ham deb ataladi, turli tillarga tarjima qilingan matnlar to'plamidan o'z ichiga oladi va ular bo'ylab tavsiflanadi. (Masalan, Yevropa Parlamentining Parallel Korpusi). Parallel korpuslar asosan bir-biriga zid bo'lgan tilshunoslik va tarjimashunoslik sohasidagi tadqiqotlar uchun foydalaniladi [3].

NATIJARLAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Korpusga asoslangan tadqiqotlar, tilshunoslikning boshqa kichik sohalarida bo'lgani kabi, komputer tilshunosligida ham juda dinamik tushunchadir. Ushbu dinamizm komputerlashtirilgan korpuslarning o'sishini taminlaydi, shuningdek, elektron korpuslarga onlayn kirish imkoniyatlariga ega platformalar yaratadi. Yaqin kelajakda Korpus lingvistikasini ijtimoiy va siyosiy muammolarni hal qiladigan kuchga ega mustaqil fan sifatida rivojlanishi kutilmoqda.

Korpusdan foydalanish jarayonida korpusning hajmi va undagi ma'lumotlar kun sayin oshgani sababli, korpus foydalanuvchilari korpusda qayd etilgan ma'lumotlardan doimiy xabardor bo'lishlari muhimdir. Izohlarning uzluksiz ko'payishi foydalanuvchilarning korpusdagi izohlarni to'liq tushuna olmasligiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, u o'qituvchilar va talabalar uchun korpusning pedagogik ahamiyatiga ta'sir qiladi. Ko'rib turganimizdek, izlanish muammosi ham o'rganish muammosidir [1].

Buyuk amerikalik tilshunos Chomskiyning fikriga ko'ra, korpus tilshunoslar uchun foydali vosita bo'la olmaydi, chunki tilshunos til

kompeyensiyalarini modellashturishga harakat qilishi kerak. Haquqatdan ham korpus tilshunosligi biror til elementining nima uchun qaysidir shaklda ekanligini tushuntirib bermaydi, balki qaysi manbada qay tarzda keltirilganligi haqida ma'lumot beradi. Bundan tashqari korpora bir vaqtda faqat bir tilga oid malumotlar bilan ta'minlaydi. Unday bo'lsa korpusni yaratishdan nima foyda?

Korpuslar tildagi elementlarni real kontekslarda keltirilgan namunalar yordamida o'rganadi. Korpuslar quyidagi sifatlarni o'zida jamlashi muhimdir.

Miqdor – korpusda saqlangan til ma'lumotlari miqdori;

Sifat–korpusda ishlatiladigan matnlarning haqiqiyliigi;

Tenglik – tildan foydalanishda barcha sohalaridagi matnlarning bir tekis taqsimlanishi;

Qaytalanish – qayta foydalanish imkoniyati;

Asllik – matnlarning haqiqiyliigi

Ko'payuvchanlik – yangi matn namunalarini qo'shish bilan korpus hajmini muntazam ravishda oshirib borilishi [2].

Bilamizki, ingliz tili judayam shevalarga boy til, shu sababli ingliz tilining o'zida bir necha o'nlab korpuslar mavjud. BNC–British National Corpus va COCA–The Corpus of Contemporary American English bunga yaqqol misollardir.

English Corpora saytidagi ma'lumotlarga ko'ra, Zamonaviy Amerika ingliz tili korpusi (COCA, 560+million so'z) Britaniya Milliy korpusidan (BNC, 100 million so'z) 5–6 baravar katta. Natijada, u ko'pincha BNCda mavjud bo'lmagan aktiv foydalanilmaydigan so'zlarni ham taqdim qiladi. BNC (British National Corpus) – bu ko'p foydalaniladigan ingliz tili korpusi. BNC britan tilida yozilgan 1980-1990-yillarda yozilgan matnlardan iborat bo'lib, matnlar ko'p turdagi manbalardan yig'ilgan. BNC turli matnlar, jurnallar, kitoblar, darsliklar, maqolalar va boshqa manbalardan yig'ilgan so'zlarni o'zida jamlagan korpusdir. Bu korpus stilistik tahlillar, tilning rivojlanishi va foydalanishining o'zgarishi haqida ma'lumotlar olishda ham ahamiyatlidir. BNC til o'qitish va o'rganish, lingvistik tadqiqotlar va tarixiy izlanishlarda foydalaniladi.

BNC 10% og'zaki / 90% yozma manbalarni o'z ichiga olsa, COCAda korpus og'zaki, badiiy asarlar, mashhur jurnallar, gazeta va akademik ishlar

o'rtasida deyarli teng taqsimlangan (har bir janrda 20%).

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Tilning elektron bazasini shakllantirish har bir tilning tilshunoslari oldiga qo'yilgan muhim vazifa ekan, Korpus lingvistikasi kun sayin rivojlanadi. Sodda qilib aytganda, korpuslar tilshunoslikning istalgan sohasida tadqiqotlarni olib borishning sifatli va samarali bo'lishiga yordam beradi. BNC til foydalanuvchilarini so'zlarning izohi va u bilan birikib keladigan so'zlar ro'yxati, janrlariga ko'ra matnlar tahlili, grafik shaklida jamlangan ma'lumotlar, tildagi neologizmlar va ularning paydo bo'lish statistikasi, ma'lum bir so'zning qo'llanilishiga oid bir qancha misollar va shu kabi bir qator foydali ma'lumotlar bilan ta'minlaydi. Shuningdek, COCA korpusi bilan taqqoslaganda so'zlar soni kam bo'lishiga qaramasdan, BNC korpusi ingliz tilidagi matnlar bazasini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki, bu korpusdagi so'zlarning ko'p qismi qadimgi ingliz tiliga oidligi tilshunos olimlar va tadqiqotchilarning izlanishlarida o'z isbotini topmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Abdurakhmonova. N, Urdishev. K. «Corpus based teaching Uzbek as a foreign language». Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics. 2019.
2. Ataboyev. N. Ingliz tili korpusining funksional xususiyatlari (COCA misolida). Avtoreferat. – Toshkent. 2020.
3. Chomsky N. Current issues in linguistic theory // J.A. Fodor and J.J. Katz. The Structure Of Language. Engelwood Cliffs, New Jersey: 1964.
4. Genri Kuchera and W. Nelson Fransis. «Computational Analysis of Present–Day American English». Providence, RI: Brown University Press. 1967.
5. Gries S.Th. Introduction to S. Gries and A. Stefanowitsch (eds.). Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus–based Approaches to Syntax and Lexis. Berlin: Heidelberg, New York: Mouton de Gruyter, 2006.
6. Halliday M.A. Teubert W., Yallop C. and Cermakova A. Lexicology and Corpus Linguistics, – London, 2004.

БЎЛАЖАК ТАРИХ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШДА КЛАСТЕР ТИЗИМИНИНГ АҲАМИЯТИ

*Илмуродова Феруза Шакировна, Чирчиқ давлат педагогика
университети “Факультетларaro ижтимоий фанлар”
кафедраси тарих фани ўқитувчиси*

THE IMPORTANCE OF THE CLUSTER SYSTEM IN PREPARING FUTURE HISTORY TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

*Ilmurodova Feruza Shakirovna, Chirchik State Pedagogical
University Department of “Interfaculty Social Sciences” Teacher
of History*

ЗНАЧЕНИЕ КЛАСТЕРНОЙ СИСТЕМЫ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Ильмуродова Феруза Шакировна, преподаватель кафедры
«Межфакультетские общественные науки» Чирчикского
государственного педагогического университета*

Аннотация: Мазкур мақоламизда кластер тизими доирасида тарих фанини ўқитиш методикаси ва бу соҳадаги ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёрлаш масалалари таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: таълим, методика, технология, илм, тарих, компетенция, кластер, фан, инновацион ёндашув, илмий-тадқиқот, виртуал реаллик, интерактив платформалар.

Abstract: This article analyzes the methodology of teaching history within the cluster system and the issues of preparing teachers in this field for professional activity.

Keywords: education, methodology, technology, science, history, competence, cluster, science, innovative approach, scientific research, virtual reality, interactive platforms.

Аннотация: В статье анализируется методика преподавания истории в кластерной системе и вопросы подготовки учителей этого направления к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: образование, методология, технология, наука, история, компетенция, кластер, наука, инновационный подход, научные исследования, виртуальная реальность, интерактивные платформы.



<https://orcid.org/0009-0002-0811-3934>

e-mail:

feruzailmuradova26@gmail.com

KIRISH. Бугунги кундаги глобаллашув жараёнлари натижасида таълим тизимида бошқа соҳалардаги каби шиддатли ислохотлар жараёни кечмоқда. Хусусан мамлакатимизда ҳам таълим ислохотлари натижасида янги технологиялар ва ёндашувлар, жумладан кластер тизими жорий этилмоқда. Таълим муассасаларининг муваффақияти биринчи навбатда ўқитувчига боғлиқ. Унинг шахсий фазилатлари, педагогик маҳорати, ахлоқий ва интеллектуал бойлиги, педагогик муаммоларни ҳал қилишда ижодий изланишларга содиқлиги кўп жиҳатдан жамиятнинг ижтимоий етуқлиги, ахлоқий саломатлиги ва маънавий бойлигини белгилайди. Шу ўринда барча соҳаларга кадр етказиб берувчи олий педагогик таълимни ислох қилиш, профессор-ўқитувчиларнинг кўп босқичли тайёргарлигига ўтиш ва интеллектуал меҳнат бозорида мутахассисларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш шароитида бўлажак ўқитувчиларни касбий ўқитишга тайёрлаш муаммоси айниқса долзарб бўлиб бормоқда[1].

Юртимизда ўқитиш тизими замонавий дунёдаги яхши тизимлардан бири сифатида тан олинган. Бунга касбий фаолиятни шакллантириш жараёнининг технологик йўналиши кучли таъсир кўрсатади, унинг асосий мазмуни тайёр билимларни, уни амалга ошириш учун ишлаб чиқишдир.

Кластер тизими таълим–илм–фан–ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаб, таълим сифати ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Шу боис, тарих ўқитувчиларини касбий тайёрлаш жараёнида бу тизимдан самарали фойдаланишнинг аҳамиятини ўрганиш аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ.

Маҳаллий тадқиқотчилардан **Маҳмудов** Ўзбекистонда таълим тизимида кластерлаштириш масалаларини ўрганиб, уларни миллий таълим моделига мослаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиққан бўлса, **Н.Жумаев** таълимда инновацион технологиялар ва кластер ёндашувининг педагогик имкониятларини ўрганган.

Хорижий олимлардан **М.Портер** кластер концепциясининг асосчиларидан бири, у

иқтисодиётда кластер тизимининг афзалликлари ҳақида фундаментал тадқиқотлар олиб борган[2].

МДХ тадқиқотчиларидан С.Кузнецов кластер тизимида таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш масалалари бўйича ; **В.Г.Кременюк** эса таълим ва фан интеграциясида кластер моделини жорий этиш самарадорлигини таҳлил қилади. Касбий ўқитувчиларни тайёрлаш соҳасида **Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин, А.И.Шчербако,** педагогик фаолиятнинг моҳияти ва тузилиши **Д.М.Гришин, К.М.Левитан, Н.А.Половникова, Т.С.Полякова** ва бошқалар изланишлари диққатга сазовордир[2; 3].

МУНОКАМА. Ҳақли савол туғилади. Хўш, дастлаб иқтисодиёт соҳасида қўлланилган ва самарали натижа берган кластер тизими таълим соҳасида қандай натижа бериши мумкин? Кластер тизимининг афзаллиги шундаки, у таълим жараёнининг барча иштирокчилари – олий таълим муассасалари, илмий-тадқиқот институтлари, амалиётчилар ва иш берувчилар ўртасида ҳамкорликни таъминлайди. Бу эса таълим сифатини яхшилайди. Шу ўринда тарих ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлашда қуйидаги жиҳатлар кластер тизимининг афзалликларини намоён этади:

1. Интеграциялашган ёндашув. Бунда тарих ўқитувчиларига таълим бериш жараёнида академик билимлар, методик кўникмалар ва замонавий технологиялар ўзаро интеграция қилинган ҳолда ўқитилади. Интеграциялашган ёндашув таълим жараёнининг барча бўғинларини бирлаштириб, назария ва амалиётни уйғунлаштиришни назарда тутди. Бунда олий таълим муассасалари, илмий марказлар ва ишлаб чиқариш корхоналари ўртасида ҳамкорлик йўлга қўйилади.

2. **Инновацион ёндашув** жараёнида дарс замонавий таълим технологиялари, шу жумладан, виртуал реаллик, интерактив платформалар ва мультимедиа воситаларидан фойдаланилади.

3. Талабаларга таълим жараёнини ташкил этиш ва замонавий дарс ишланмаларини ишлаб чиқиш ўргатилади. Улар мактабларда амалий дарс ўтиш орқали тажриба орттирадилар.

Тарих ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлаш жараёни бир неча босқичда амалга оширилади: назария ва методологияни ўрганиш жараёнида ўқитувчи бўлажак ўқитувчиларга тарих фани методологиясини чуқур ўргатади. Ўқитувчи бўлажак ўқитувчиларга тарих фани методологиясини чуқур ўргатиши деганда, уларга тарих фани ҳақида назарий ва амалий билимларни чуқурроқ етказиш жараёни тушунилади. Бу жараёнда таълим фақат фактлар ва воқеаларни ўрганиш билан чекланмайди, балки талабаларга тарихий маълумотларни танқидий таҳлил қилиш, манбалар билан ишлаш ва уларни баҳолаш каби илмий методлар ўргатилади. Педагогик амалиёт жараёнида ўқув-тарбиявий жараёни ташкил қилишда, дарс ўтиш услублари ва таълим воситаларидан фойдаланиш амалиёти ташкил қилинади. Тарих фанини ўқитиш методологиясини ўрганиш жараёнида услубий тафаккурни шакллантириш қуйидаги асосий фаолият давомида типик ва ўзига хос ўқув-услубий вазифаларни ҳал қилишни изчил ўрганишни ўз ичига олади: аналитик, семантик, моделлаштириш, лойиҳалаш, конструктив. Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, ўқитувчи иши самарадорлигининг яхлит кўрсаткичи унинг фаолияти ва ижодий мустақиллигининг энг юқори шакли сифатида тушунилган услубий маданият бўлиши мумкин, бу янги услубий ғоялар пайдо бўлиши ва уларни амалга ошириш йўллари учун зарур шартдир[6].

ХУЛОСА. Демак, кластер тизимининг самарали жорий этилиши келгусида таълим тизимида рақобатбардош мутахассислар тайёрлаш имкониятини яратади. Касбий ва педагогик фаолият келажакдаги ўқитувчининг шахсини белгилайди. Ўқув жараёнини ва унинг иштирокчилари ўртасида ҳамкорлик

алоқаларини ўрнатиш таълимдаги муаммоларни ижобий ҳал қилишга имкон беради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абдулгалимов Г.Л. Модель готовности современного учителя к профессиональной деятельности // Стандарты и мониторинг в образовании. 2009. № 5. С.44-47.
2. Большакова З.М. Формирование умения определять цель и задачи учебного занятия у будущих учителей с помощью алгоритмов и эвристик: Дис. . канд. пед. наук.-Челябинск, 1992,- 192 л.
3. Большакова З.М. Эвристики и алгоритмы как средства формирования умения определять цель и задачи учебного занятия // Вестник ЧГПУ. Серия 5. Личность. Труд. Экономика. Образование.- Челябинск: Изд-во ЧГПУ Факел, 1995,- С.134-150.
1. Сластенин В.А. Целевая исследовательская программа Учитель: Поиски, находки, потери // Теория и практика высшего педагогического образования,- М.:Изд-во МПГУ, 1992,- С. 18-29.
2. Ilmurodova F. Sh. pedagogical and methodological aspects in preparing future history teachers for professional activity //Web Of Teachers: IndersCience Research. – 2024. – Т. 2. – №. 6. – С. 263-270.
3. Рахмонов Ж.К. Международные правовые средства обеспечения международной безопасности //pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – 2024. – Т. 6. – №. 2. – С. 331-334.
4. Илмуродова Ф. Ш. Давлат институтларини рақамлаштириш инсон фаровонлигини таъминлашнинг истикболлари //Academic research in educational sciences. – 2023. – Т. 4. – №. CSPU COnferenCe 1. – С. 678-681.



JON APDAYK IJODIDA MIFOLOGIK XUSUSIYATLAR TALQINI

Muhammedova Xulkar Eliboyevna

O'zDJTU dotsenti., (DSc)

THE MYTHOLOGICAL FEATURES IN JOHN UPDIKE NOVELS

Muxammedova Xulkar Eliboyevna

Uzbekistan State world languages university associate professor, (DSc)

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЖОН АПДАЙКА

Мухаммедова Хулкар Элибоевна

Узбекский государственный университет мировых языков
доцент (DSc)



hulkar_m@yahoo.com

Telefon raqami: 99

3966342

[https://orcid.org/0009-](https://orcid.org/0009-0003-5002-625X)

0003-5002-625X

Annotatsiya: Maqolada amerika adibi Jon Apayk ijodi misolida mifologik xususiyatlar keng tahlilga tortilgan. Muallif ijodida kuzatilgan asarlarda miflarning stilizatsiya qilinishida yangi neomif shakli yaratilganligi aniqlanadi. Neomiflarda yaratilgan obrazlarning arxipikligi ularning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarda namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: mif, amerika, adabiyot, asar, obraz, syujet, stilizatsiya, motif

Annotation: The article analyses in detail the mythological traits in the works of the American writer John Updike. It is considered that it is revealed that a new-mythological form was created in the stylization of myths. The archetypal nature of characters, created in neo-mythology, is reflected in their unique characteristics.

Key words: myth, america, literature, novel, image, plot, stilization, motiv

Аннотация: В статье подробно анализируются мифологические черты в творчестве американского писателя Джона Апдайка. В рассмотренных в творчестве автора работах выявлено, что в стилизации мифов была создана новая немифическая форма. Архетипичность образов, созданных в неомифах, отражается в их уникальных характеристиках.

Ключевые слова: миф, Америка, литература, роман, образ, сюжет, стилизация, мотив.

Kirish. Jon Hoyer Apdayk amerika adabiyotining yorqin siymolaridan biridir. Garvard oliygohining sobiq talabasi bo'lgan yozuvchi umrining oxirigacha shu oliygohda faoliyat yuritdi. Jon Hoyer Apdayk (1932-2009) ijodining asosini tashkil etuvchi mifologizmning asosiy xususiyati yangi mif shaklida kitobxonlar nigohida namoyon bo'lishidir. Adibning o'zi bergan intervyularidan birida asarlarimdan birortasi yo'q-ki, unda mifga xos element aks etmagan bo'lsin ta'kidlagandi[5].

Darhaqiqat umri davomida yigirmadan ortiq asarlar yozgan yozuvchi mifning yangi shakli bo'lgan neomifologizmga oid romanlar yaratdi. Uning ijodi nafaqat amerika balki butun dunyo kitobxonalari e'tiborini o'ziga tortdi. Bir-biriga o'xshamagan syujetlarda mifning bir qancha yangi shakllarini uchratishimiz mumkindir. Uning "Kentavr", "Quyov

tetralogiyasi", "Istwik jodugarlari", "Braziliya", "Tristan va Izolda" kabi asarlarida yozuvchi mifning yangi shakli bo'lgan neomiflarni yarata olgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jon Apdayk ijodini o'rgangan tadqiqotchilar adib ijodi rang barang ekanligini e'tirof etishadi. Amerikalik tadqiqotchi D.Greyner adib asarlarini o'rganar ekan muallif amerika muhitini saqab qolganligiga e'tibor qaratdi.[1] Uning fikriga ko'ra muallif amerika muhitida yangiga asar ya'ni yangi mif shakllarini kuzatish imkoni mavjud. Bu adibning obrazlarida ham o'z aksini topgan. L.Mazenno esa muallifning novatorligiga to'xtalib o'tadi. Jon Apdayk novatorligining asosiy xususiyati bu adibning mifologiyaga tayanib yangi shakl yarata olishidir [2]. Tadqiqotchi yozuvchining arxipik obrazlarida mujassam bo'lgan sifatlarni saqlab qolishi va

zamonaviy hayotda ularning hatto harakatlarida namoyon bo'lishini neomif syujeti chizig'ida tasvirlaganini yutuq sifatida baholaydi.

Nazarimizda tadqiqotchilarning Jon Apayk ijodida mavjud amerika kontekstiga xos bo'lgan voqealar tizimida va yozuvchi novatorligini ijobiy baholashi uning mahoratli ijodkor bo'lganligidan alomat beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Amerika kontekstida ochib berilgan mifologik motivlarning stilizatsiya qilinishi natijasida amerika adibi Jon Apdayk ijodida neomiflar yaratilganligi kuzatildi. Mifologiyaning stilizatsiya qilinishida mif syujetining saqlab qolinishi va uning zamonaviy hayotda talqin etilishida mifning xususiyatlari namoyon bo'ladi. Jon Apdayk neomiflarida arxipik obrazlar turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishi aniqlanadi. Stilizatsiya qilingan miflarning g'oyaviy badiiy xususiyatlari, ularning ifoda usullari, mifologik motivga asoslanib yangi asar yaratilishi zamonaviy postkolonial amerika adabiyotining asosiy o'rganishga arzigulik jihatiir. Badiiy tahlilga asoslanib asarning asosiy jihatlarini aniqlashda biz obrazlar tizimiga e'tibor qaratamiz. Asarda ifoda etigan obrazlar orqali bir-biriga bog'langan ma'lum davrdagi voqealar o'z aksini topadi. Bu voqealar Jon Apdayk ijodida mifning stilizatsiyasi natijasi bo'lgan neomiflarda kuzatiladi.

Natijalar va muhokama. Jon Apdayk neomiflarga asoslangan romanlarida qator arxipik obrazlarni asarning asosiy qahramonlari sifatida tasvirlaydi. Yozuvchi o'z asarlarida "jodugarlar", "masxarabozlar", "sharpalar" ya'ni arvohtar obrazi va shu bilan birga sayor ritsar va uning ajoyib xonimlaridan unumli foydalanadi. Jodugarlar obrazida yozuvchi mifologiyada keng talqin etiluvchi jodugarlarning ham ijobiy ham salbiy sehrjodu qilish qudratini saqlab qolishga harakat qiladi. Bunday qobiliyat sohibalarini biz "Istvik jodugarlari"da tasvirlangan Aleksandra, Syu va Jeyn, "Quyong haqida tetroligiya" da Jennis, Rut, Mim, Telma, Jill va Pru, "Ferma" da Pekki va Jonyaning onasi, "Kentavr"da Xessi, Penni v Vera Gammel, "Braziliya" da Ursula va Kupexaki, "Juftliklar"da Ruf va Salli, Foksi, Anjela, Janet, Marsiya, "Gertruda va Klavdiy"da Gertruda va Ofeliya kabi obrazlarda uchratamiz. Yozuvchi tasvirlagan jodugar ayollar obrazida miflarda aks etgan jodugarlarning ko'rinishlarini ham saqlab qolishga urinadi. "Istvik jodugarlari"da to'zg'igan tartibsiz sochlari, qonsiz, oqargan yuzlari, kulrang

sochlari haqiqiy jodugar ko'rinishini eslatib yuboradi. Muallifning o'zi ham bunday ko'rinishlarni "witchlike – jodugarga o'xshash, banshee - qonsiz, witchy severity – jodugar jahldorligi" kabi sifatlar bilan ifoda etadi. Sharpalarda yani arvohtar ko'rinishlarida esa gohida mavjud bo'lib yozuvchi ifoda etgan ma'lum vazifani ado etganidan so'ng g'oyib bo'lishi holati Garri Engstrom, Jerri, Joya va Piter kabi arxipik obrazlar orqali tasvirlanadi. Masxarabozlar esa Jorj Kolduel, Darilla Van Xorna, Skiter, Freddi Torna kabi obrazlarda namoyon bo'ladi. Sayor ritsar va uning ajoyib xonimini biz yozuvchining "Braziliya" asarining bosh qahramonlari bo'lgan Trishtan va Izoldalarda ko'rishimiz mumkin. Qayd etilgan aexitiplarni biz ularni o'rab turgan dunyo, ularning xususiyatlari va ularning asardagi vazifasiga ko'ra tahlilga tortamiz.

Badiiy asarda sharpalar obrazi yoxud ularning mavjudligi XVIII asrda shakllangan gotik romanlarda aks etdi. Sharpalar yoxud arvohtar, qolaversa ko'lanka obrazi Jon Apdaykning "Kentavr", "Quyong haqida tetroligiya"da kuzatiladi. "Kentavr" romanida tasvirlangan bolakay Piter xotiralarida va cherdakda yashovchi ulg'aygan Piterning tasavvurlarida ko'zga tashlanadi. Piterning o'zi ham o'z ruhining tanasidan chiqib tepaga ko'tarilganligini hikoya qiladi: "Tibet lamalariga o'xshab tanamdagi ruh tanani tark etib yuqoriga ko'tarildi. Go'yo o'zimni ikki qiyofada biri mening jonsiz tanam, ikkinchisi mening ruhim bo'lsada biz aslida bitta jonzotligimiz aniq"[7]. "Quyong haqida tetroligiya" da esa asar qahramoni Garri atrofida uchun ba'zan sharpaning o'zi edi: "he was a kind of ghost – u sharp a edi", he is not really there, but is a ghost being there - o'sha yerda emasligi aniq, ammo, u sharp kabi kezib yurardi". "She had slowly ceased to see him, he had become invisible – Jennis o'rtog'i Garrining salkam sharpaga aylanib qolayozganligini juda kam qayqardi"[8]. Jon Apdayk sharp a so'zini ba'zan ko'rinnas, arvohtar kabi so'zlar bilan ifoda etadi. Uning bunday qahramonlari sharp a ko'rinishida atrofida o'rab turgan muhitni teran anglashga xizmat qiladi. O'z tanasini tark etib atrof muhitdagi kechayotgan voqelikni bayon etish uning xususiyatlaridan biridir. Jon Apdaykning asarlarida sharpalar obraziga tadqiqotchi J.Nieri asarda mavjudlik va mavhumlikning ko'rinishlarida sharp a yoxud uning ko'lankasi hatti harkatlar,

qolaversa xotiralarda keng talqin etilgan degan fikrni ilgari suradi[4].

Muallif ijodida kuzatilgan jodugarlar obrazida ayol qiyofasining ikki tarafi namoyon bo'ladi. Ayol obrazlariga qadimgi miflarda tasvirlangan jodugarlarning sehr qilish qudrati saqlab qolingani. Ular bu sehrni oldin o'zlarida sinab ko'rishadi. Sehrning salbiy xususiyatlari borligiga qaramay jodugar ayollar buni sinab ko'rishadi. "Istvik jodugarlari"da Aleksandra turmush o'rtog'i vafotidan so'ng fermada yaxshi hosil unmaydi. Uning hayotida omadsizliklar ro'y bera boshlaydi. Aleksandra yana baxtni his qilish uchun sehrni ishga solishga harakat qiladi. U yana bir bor ona bo'lishga qaror qiladi, fermada yaxshi hosil olishi uchun ham sehr yetishmaydi deb hisoblaydi. Unga befarq bo'lganlarni ham sehr jodu qiladi. Qadimgi miflardagi kabi ayolning bunday qilishi oqibatida vaqtincha bo'lsa-da orzulari amalga oshadi. Sehr va joduning ayolning kuchiga aylanib kuchli jins vakillarining tobeligini namoyon bo'ladi. Aleksandra, Syu va Jeynning hatti harakatlarida aks etgan sehr qudrati zamonaviy hayotda feminizm ta'sirida vujudga kelgan. Ayol endilikda uy yumuslaridan ortib jamiyatda kasb borasidagi yutuqlarga erisha boshlashi buning yaqqol isbotidir.

"Braziliya" asarida keng talqin etilgan sayyor ritsar va uning ajoyib xonimining zamonaviy obrazi bu asarning bosh obrazlari bo'lgan Tristan va Izoldadir. Qadimgi ingliz mifologiyasida aks etgan Tristan va Izoldaning hayotini zamonaviy hayotga ko'chirgan muallif uning syujetini yangicha talqin qilishga erishgan. Qora tanli Tristan oq tanli go'zal qiz Izolda bilan tenglasha olmaydi. Jamiyat qora va oq tanlilar o'rtasida tafovut mavjudligini har qadamda eslatadi. Adabiyotshunos J.Prosser roman "milliy va irq miflariga asoslangan muhabbat haqidagi ertak"[6] ekanligini ta'kidlaydi. Asar qora tanli kambag'al yigit Tristiano (Tristiano) va nufuzli siyosatchining sariq sochli go'zal qiz Izabelning muhabbati tarixi haqida hikoya qiladi. Romanning hikoya qilish uslubi mifologik va realistik tarzda ifoda etilgan. Tristan va Izolda haqidagi afsonaga asoslangan asarda yozuvchi kelt mifi voqealarini hozirgi kun Braziliyaning ekzotik tabiatiga ko'chiradi va zamonaviylashtiradi. O'rta asr afsonasining zamonaviy tarzda hikoya qilinishi

muallifning o'ziga xos uslubining mavjudligini ko'rsatdi. Asar quyidagi fikr bilan boshlanadi: "BLACK is a shade of brown. So is white, if you look"[9]. Shartli ravishdagi ikki rang ya'ni oq va qora ziddiyatni – romanning ijtimoiy-madaniy fonini ifodalaydi.

Ikki irq, boylar va kambag'allar o'rtasidagi farq, Braziliyaning yovvoyi tabiati va sanoatlashgan manzarasi kabilar muallif e'tiboridagi ziddiyatni anglatadi. Shu tariqa, Jon Apdayk ijtimoiy va irqiy mansublikdan kelib chiqqan holda insonlar o'rtasidagi tengsizlikni tasvirlaydi. Romanning chuqur mifologik qatlami Tristiano va Izabel obrazlari, ularning boshdan kechirgan voqealari va hayotiy sinovlari bilan bog'liq. Izabelning oilasi kabi jamiyat ham qora tanli yigit va oq tanli qiz o'rtasidagi nikohni tan olmaganligi bois qahramonlar doimiy kurash fonida tasvirlanadi. Ularning muhabbati fojealidir, biroq sof va abadiydir. "Taqdir va ruhlarga" ishongan Tristiano ilk uchrashuvdayoq Izabelga DAR yozuvli uzuk sovg'a qiladi. Tristianoning bunday tuhfasini yori bilan umrbod birga baxtli hayot kechirish ma'nosini ifodalaydi. Romanda bir qator mifologik obrazlar kuzatiladi. Izabelning qonidan paydo bo'lgan, "yonma yon turgan ko'za va guldon – like a chalice, with a bowl"[9] shaklidagi dog' ikki xususiyatga egadir. Birinchisi mazkur dog' muqaddas Graal¹ obrazining paydo bo'lishiga xizmat qilsa, ikkinchisi esa qurbonlik talab qiluvchi muhabbat motiviga bog'liqligidan dalolat beradi. Izabelda erkakga xos bo'lgan ruh kuchini ko'ra olgan shamanning paydo bo'lishi romanda mazkur illyuziyani kuchaytirgan. Shaman qizdagi ruh kuchini Mayra deb ataydi, ya'ni shaman mifologiyasiga ko'ra "u portugalialiklar uchun Iso hisoblanadi. – *Maira is their name for a prophet like the Jesus of the Portuguese*"[9]. Izabel Tristianoni qullikdan ozod qilish maqsadida to'kis hayotidan, otasidan voz kechishga va o'zgarishga qaror qiladi. Asarda ertakga xos bo'lgan xazina izlash motivi ham muhim hisoblanadi.

Konda ishlayotgan Tristianoning xayolini oilasini va onasini o'rnini bosgan oltin izlash fikri egallagan. Serra-do-Burakodagi hayot sevishganlar uchun sinovlarga boy bo'ldi. Tristiano og'ir jismoniy mehnatdan charchaydi, Izabel esa oilasini boqish uchun ishlashga majbur bo'ladi. Topilgan bir bo'lak

¹Izoh: Muqaddas Graal - Qirol Artur davri adabiyotida muhim motiv sanalgan xazina. Turli xil marosimlarda mazkur xazina baxtni,

yoshlikni yoki to'kis hayotni ato etuvchi kosa, ovqat yoki tosh sifatida tasvirlangan.

oltin ikkalasiga yaxshi hayotga bo'lgan umidni uyg'otadi, biroq folklor motivlariga binoan oltin ularga baxtsizlik olib keladi. Tristiano Izabelning otasidan yashirinish uchun sevgilisi bilan qochishga majbur bo'ladi. Yo'lida uchragan to'siqlardan o'tgan qahramonlarni bundanda og'ir sinovlar kutadi. Ular yo'qotishni, og'ir jismoniy mehnat azoblariga bardosh bersalarda, o'lim arafasida turganda ham bir birlariga bo'lgan muhabbat kuchini his qiladilar.

Romandagi mifologik element Braziliyaning o'ziga xos tabiati va xalq e'tiqodlarini uyg'un holda tasvirlashga asoslanadi. Shahar sanoat peyzaji yovvoyi tabiatning shafqatsiz manzarasiga o'zgaradi. Taraqqiyotdan, ijtimoiy va irqiy nizolardan uzoqlashgan qahramonlar ibtidoiy hayot tarziga qaytadilar, ammo shafqatsiz tabiat va yovvoyi hindular qarshisida ojiz qoladilar. Tupi qabilasidan bo'lgan Kupexaki kampir qahramonlarga ustozlik qiladi va ularga notanish jamiyatda omon qolish yo'llarini o'rgatadi. Shaman Teyjukupapo obrazi asarga g'ayritabiiy elementni olib kiradi. Undagi sehr-jodu qilish bilimi Tristianoni qullikdan ozod qilish qobiliyatiga ega. Mahalliy jinoyat guruhi tomonidan qullikda saqlanayotgan Tristianoni, jinoyatchilar Izabelning muhabbat ramzini ifodalagan uzugi evaziga ozod qilish mumkinligini aytadilar. Romandagi yana bir mifologik element ikki xil tafakkur orasidagi chegarani olib tashlash uchun o'tkaziladigan trubka chekish marosimi hisoblanadi. Shaman bilan yolg'iz qolgan Izabel notanish tilda so'zlash va tushunish qobiliyatiga ega.

Nazarimizda, shamanning kuchi mutlaq emas, uni sehr-u jodusi tabiatga moslashish vositasini anglatadi: *"Sehr-jodu narsalarni o'zgartirishi yoki aralashtirishi mumkin, ammo barchasi o'yin qoidalari doirasida sodir bo'ladi"* – *"Magic can merely transpose and substitute, as with the counters of a game"*[9]. Tristianoni qullikdan qutqarish uning qo'lidan keladi, u sevishtanlarning tana rangini o'zgartirishi kerak xolos. Olti kun davomida Izabelning tanasiga jenipapo mevasidan tayyorlangan qora rangda sehrli naqshlar chiziladi. Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, tananing oq rangdan qora rangga o'zgarishi bo'yash natijasi deb hisoblash mumkin, shu vaqtning o'zida parallel ravishda Tristianoning oq tanliga o'zgarishi shamanning sehr-jodu qila olishining natijasiga yo'yish mumkin.

Sayyor ritsar kabi ko'p sarguzashtlarni, qiyinchiliklarni boshidan kechirgan Trishtan ham o'z xonimi Izolda bilan qayta uchrashadi.

Mifning zamonaviy neomif shaklida talqin etilishi adabiyotga yangicha nafas olib kirdi. Tadqiqotchi Maktavish Jon Apdayk neomiflarida qadimgi mifning tub ildizi mavjudligi syujet chizig'ida namoyon bo'lishiga e'tibor qaratadi[3]. Yuqorida tahlilga tortilgan asarlar shuni ko'rsatadiki mifning stilizatsiya qilinishida neomif vujudga keladi. Yozuvchi Jon Apdaykning mahorati ham shunda namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Jon Apayk asarlari tahlilida kuzatilgan mifologik motivlarning stilazatsiyasida mifning asl mohiyati yangi belgilar bilan neomiflarda namoyon bo'ladi. Yozuvchi neomiflarga singdirib yuborgan obrazlar taqdiri miflardagi kabi sarguzashtlarga bo'ydir. Arxipik obrazlarning turli tiplarida sharpa, masxaraboz, jodugarlar va sayor ritsar va uning ajoyib xonimi aks etadi. Ularning o'ziga xosligini ochib beruvchi xususiyatlarda mifda keng talqin etiluvchi sehr qilish qudrati mavjuddir. Yozuvchi saqlab qolishga harakat qilgan sehr qudrati ularning ajralib turuvchi belgisi sifatida ko'zga tashlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Greiner D. J. John Updike's Novels. – Ohio: OhioUniversity Press, 1984. – 223 p.
2. Mazzeno L. W. Becoming John Updike: Critical Reception. 1958–2010. – New York: Camden House. Rochester, 2013. – 272 p.
3. McTavish J. Myth and Gospel in the Fiction of John Updike. – Oregon: Oregon University Press, 2016. – 310 p.
4. Neary J. Something and Nothingness: The Fiction of John Updike and John Fowls. Southern Illinois University Press, 1992. – 248 p.
5. Plath J. Conversations with John Updike. University Press of Mississippi. – 320 p.
6. Prosser J. Updike, Race, and the Postcolonial Project. Cambridge Companion to John Updike. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 250 p.
7. Updike J. Kentavr. – New York: Knopf, 1996. – 450 p.
8. Updike J. Rabbit. New York: Knopf, 1990. 461 p.
9. Updike J. Brazil. – New York: Knopf, 1996. – 430 p.

**AMERIKA HINDU YOZUVCHILARI IJODIDA
TARIXIY MANBALAR TASVIRI****Muxammedova Nilufar Eliboyevna****O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti, (PhD)****USE OF HISTORICAL SOURCES IN NATIVE
AMERICAN LITERATURE****Mukhammedova Nilufar Eliboyevna****Uzbekistan state world languages university****Associate professor., (PhD)****ТАНЕЦ КАК ИСТОРИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ПИСАТЕЛЕЙ КОРЕННЫХ АМЕРИКАНЦЕВ****Мухамедова Нилуфар Элибоевна****Доцент Узбекского государственного университета мировых
языков, (PhD)****nilufarmuhammedova@
yahoo.com****Orcid: 0009-0005-3067-
0683**

Annotatsiya: Maqolada amerika hindu yozuvchilari ijodida tasvirlangan ruhlar raqsi tarixiy manba sifatida tahlil qilindi. Amerika hindu yozuvchilari ijodida kuzatilgan raqsda tarix va zamonaviy amerika hayot uyg'unlashganligini ko'rish mumkin. Raqsning o'ziga xos tarixiy yo'lida ruhlar raqsidan maysalar raqsigacha bosib o'tgan bosqichlar aks etadi. Amerika hindu yozuvchilari o'zlikni tiklash va anglashda mana shu hindular raqsini yorqin ranglarda tasvirashga urinishgani tahlilga tortildi.

Tayanch so'zlar: hindu, raqs, tarix, amerika, folklor, asar, manba.

Abstract: The paper deals with the analysis of Ghost Dance described in the novels of Native American writers. In the novels of these writers there is integration of the history of Ghost Dance and modern American life. Native American writers refer to the history of Native Americans and describe the process of development of Ghost Dance to Grass Dance. The analysis of the use of historical sources in the novels of Native American writers demonstrate Indian identity and how identity is reflected in different colours and movements of Native American dances.

Key words: Indian, dance, history, America, folklore, novels, source

Аннотация: Статья посвящена анализу Танца призраков, описанного в романах коренных американских писателей. В романах этих писателей прослеживается интеграция истории Танца призраков и современной американской жизни. Писатели обращаются к истории коренных американцев и описывают процесс превращения Танца призраков в танец травы. Анализ использования исторических источников в романах коренных американских писателей демонстрирует самобытность индейцев и то, как она отражается в различных цветах и движениях индейских танцев.

Ключевые слова: коренной американец, танец, история, америка, фольклор, роман.

Kirish. Amerika hindu yozuvchilari ijodida tasvirlangan raqslarda 1890-yilda AQSH tarixida ro'y burgan Ruhlar raqsi (Ghost dance) keng tasvirlangan. Ahamiyatli jihati shundaki bu raqs asardan asarga ko'char ekan, amerika hindu yozuvchilari mana shu raqsni har tomonlama ochib

berishga harakat qilishgan. Yana bir jihati esa bu asarlarda biz Ruhlar raqsi bilan birga Vundid Ni massakre birga juft holda tasvirlaganining guvohi bo'lamiz. Amerika hindu yozuvchilari Ruhlar raqsi bilan Vundid Ni massakreni bir-biridan ayro holda tasvirlamaydi. Ikkala raqs obrazida yozuvchilar

yo'qotish va yangilanishni, an'ana va yaratuvchanlikni, qabilalar orasidagi chegarani buzib yuboradi va qabilalarning o'ziga xosligini ham ko'rsatib beradi. Amerika hindu yozuvchilarining bu ikkala raqs obraziga qayta va qayta murojaat qilishganini ochib berish uchun biz bu raqs tarixiga to'xtalib o'tishni joiz deb bildik.

Adabiyotlar tahlil va metodologiya. Folklor elementlaridan biri bo'lgan raqslarni amerika hindu lar knteksitda ifoda qilishda biz tarixiy-tarixiy metod asosida tahlil qiamiz. Raqsning tarixi amerika hindu adiblari asarlarida ko'plab marotaba murojaat qilindi. Jumladan, Ruhlar raqsi (Ghost Dance) ilk marta murojaat qilgan hindu adibasi S.E.Kallaxan bo'ldi. 1890-yilda sodir bo'lgan voqeadan bir yil o'tib Elis Kallaxan "Vinema: O'rmon bolasi" (Wynema: A child of the forest 1891) asarini yaratdi. Adiba asarda Ruhlar raqsiga oid miflardan qolaversa afsonalardan unumli foydalandi. Mana shu romani orqali 1890-yilgi to'qnashuvga o'z munosabatini bildirdi. 1916-yilda esa amerika hindu yozuvchisi Charlz Istman Ruhlar raqsi tarixiga murojaat qildi va "O'rmonlardan tamaddun sari" (From the Deep Woods to Civilization 1916) nomli asarini yaratdi. 1932-yilda esa Lakota qabilasiga mansub amerika hindu adibi Nikolas Blek Elkning avtobiografik romani "Blek Elk so'zlaydi" nomli romani chop etiladi. XXI asrga kelib esa Sherman Aleksi va Syuzen Poverlar romanlarida Ruhlar raqsi va Vundid Ni sohili voqealarni qayta jonlantirdi.

Amerikalik tadqiqotchi Jerald Vayznor Ruhlar raqsi obrazini yaratgan amerika hindu yozuvchilarni ikki guruhga ajratadi: birinchi guruhga mansub yozuvchilar Ruhlar raqsini ijro etgan va bunga guvoh bo'lgan hindular bilan suhbatlashish orqali manba yiqqan yozuvchilardir. Vayznor XX asr davomida va hozirgi kunda ijod qilayotgan amerika hindu adiblarini post indian yozuvchilari deb ataydi [9]. Bunga sabab esa barcha manbalarni tarixdan izlashganidadir. Ba'zan ular yaratgan obrazlar to'qima obrazdir.

Hozirgi kunda ijod qilayotgan Sherman Aleksi "Reservation Blues" (1995) va "Qotil hindu (Indian Killer 996)", ikkita hikoyalar to'plami kabi ijod namunalarida Ruhlar raqsi o'z ifodasini topgan. "Qotil Hindu" asarida ruhlar raqsini ifoda qilgan adib "balki qotil hinduning o'zi ruhlar raqsining natijasidir, balki o'nta hinduning o'zi ruhlar raqsini ijro etgandir, balki bu ruhlar raqsining qanday ijro etilishidir" [7]. Adib bunday fikrlarni bildirar ekan

o'z izlanishlarining natijasini kitobxonga havola qiladi. Ruhlar raqsini chuqur o'rganishga kirishgan adib o'z izlanishlarida yozma manbalarga tayanib obrazlar yaratadi.

1993-yilda nashr etilgan ilk hikoyalar to'plami "The Loe ranger and Ponto fistfight in heaven" bunda ruhlar raqsi kelajakka katta umid bilan qarashni ifoda etadi. Jumladan, "A drug called tradition" hikoyasida Tomas, Viktor va Junio Pulatkin kabi obrazlarni yaratadi. Ziyofatda ichkilik ichgan uchala yigit uyga qaytarkan o'zlari haqida hikoyalar aytishadi. Bu hikoyalarda ruhlar raqsi aks etadi: "ularning hammasi qabilam bilan ketgan. Ular qoldirgan buyumlarda bizlarni o'ldirayotgan buyumlar bor. Men qabilamning so'nggi hindusiman va og'ir kasalman. Tanamda haroratim juda balandb kiyimlarimni yechishim, sovuq suv va havoni his qilishim kerak shunda raqsga tushaman. Mun ruhlar raqsini ijro qilaman va ularni hayotga qaytaraman. Do'mbira ovozini eshityapsizmi? Men ularni eshityapman bu mening bobom va buvimning do'mbiro jo'rligida qo'shiq kuylashi, ularni eshityapsizmi". "Men raqsning birinchi bosqichini ijro qilaman va singlim hayotga qaytadi. Men yana raqsga tushaman shunda baffolo osmondan tushadi, raqsning har bir ijrosidan so'ng hindular hayotga qaytadi. Biz shunday yo'sinda raqsga tushamiz"[8].

Adabiyotshunos Jeyms Koks Sherman Aleksining bunday hikoya qilishini quyidagicha izohlaydi: "Aleksi ruhlar raqsi orqali tarixni jonlantirdi. Uning bunday uslubi o'zlikka qaytish demakdir" [2]. Yozuvchining o'zi esa tasavvur bu o'zlikni saqlab qolish yo'lidir deb ta'kidlaydi.

Natijalar va muhokama. Tarixchilar amerika hindulari madaniyatida ikki xil ruhlar raqsi mavjudligini ta'kidlashadi. Birinchisi bu 1870-yilda ro'y bergan, 1890- yilda sodir bo'lgan ruhlar raqsidir. Ikkala raqs ham Nevada shtatidagi Walker River Reservation - Volker daryosi hududida yashovchi Payyut qabilasiga mansub ikki hindu tabiblar bilan bog'liq. Bu tabiblarning biri bo'lgan Vodzivobga 1860-yillarda raqs an'anasini o'z qabilasida davom ettirish vazifasi yuklangan bo'lsa, ikkinchi tabib Vovokaga esa 1889-yilda raqs an'anasini o'z qabilasiga o'rgatish vazifasi yuklangan.

Tarixchi Yelis Kexoning ta'kidlashicha 1867-yilda yuz bergan tif epidemiyasi natijasida Payyut qabilasining o'ndan bir qismi vafot etadi. 1868-yilning bahoriga kelib Payyut qabilasining yigirma

beshga yaqini asosan bolalar qizamiqdan vafot etishadi. Tabib Vodzivob unga kuch bag'ishlovchi tush ko'radi. Tushida u vafot etganlarning ruhlarini oilalariga qaytarish yo'li mavjudligini ko'radi. U bunga qattiq ishonadi ham. Tabib Vodzivob Payyut qabilasining jon berayotgan hindularini hayotga qaytargan edi. Shu bois Payyut qabilasining barchasi uni avliyo deb biladi va uning aytganlariga so'zsiz rioya qiladi. Tabib Payyutlarning barchasiga bayramlarga qanday yasanib chiqishsa, xuddi shunday chiroyli yasanib chiqishni va aylana shaklida raqs tushishni aytadi. Payyutlar raqsga tushishadi va nafas rostdash uchun raqsdan to'xtashganda bir zumga Vodzivob ruhi tog'lar osha ruhlar makoniga yo'l oladi. U ruhlar makonida vafot etib ketgan qabila a'zolarining uch yoki to'rt yilda qaytib kelishi haqida xabarini olib keladi. Payyut qabilasi bu xabardan hayratga tushishgan bo'lsa, ikkinchi tomondan ular suyunib ketishadi va Vodzivobni avliyo deb tan olishadi[2].

Tabib Vovoka esa ruhlar makoniga borganida unga vafot etib ketganlar ruhlar aylana shaklida raqs to'g'ri ijro etilsa, ruhlar o'z qabilasiga qaytishi mumkinligini aytishadi. Vovoka Payyut qabilasiga raqsni qoidaga ko'ra to'g'ri ijro qilish kerakligini qayta-qayta uqtiradi. Noto'g'ri raqs ijrosi hech qanday natija bermasligini u yaxshi tushunar edi.

Ikkala tabibning qobiliyati bir-biriga o'xshab ketsa-da, ular orasida farq mavjud. Tarixchi Maykl Xitman mana shu tafovutga e'tibor qaratadi [3]. Uning fikricha avliyo Vodzivob raqs ijrosidan so'ng ruhlar makoniga borsa, avliyo Vovoka esa raqsdan oldin ruhlar makoniga borib raqs ijrosi haqidagi xabarni olib keladi.

1869-1970-yillarda Volker daryo hududiga borgan armiya kapitani J.M.Li o'z kundaligida tabib Vodzivobning g'ayrioddiy qobiliyati va Payyut qabilasi hayoti haqida quyidagilarni yozgan: "1860-yillarning boshida amerika harbiylari Nevada shtati hindular yerlarini o'zlashtirib olishga kirishishdi. Mana shu jarayonda ular tabib Vodzivobning g'ayrioddiy qobiliyatiga guvoh bo'lishadi, uning toqqa chiqib ketib u yerda buyuk ruh (Great Spirit)ga duch kelganligi haqidagi hikoyalarni eshitishadi. Mana shu hikoyalardan biri tez orada yer qimirlashi haqidagi xabar edi. Zilzila sodir bo'lganda oq tanlilarning uylari, buyum va oziq ovqatlari qolib, askarlarning o'zlarini yer yutib yubordi. Payyutlarning o'zi esa zilziladan aziyat chekmaydi"[6].

Yuqorida qayd etilgan ruhlar raqsi oqibati shunday vayronagarchilikka olib kelgan bo'lsa, 1870-yildagi ruhlar raqsi esa amerika va hindular o'rtasidagi nizoni kuchaytirib yuborishga sabab bo'ldi. Biroq bu raqsni sinchiklab o'rgangan tarixchi Elis Kexo o'zgacha yondashdi. Tarixchining fikricha Vodzivobning raqsi qabilalarni birlashtirishga xizmat qildi. Garchand Vodzivob o'liklarni hayotga qaytara olgan yoki yo'q, u aynan Payyut hindu qabilasining vatanparvarlik hissini kuchaytirishga sabab bo'ldi. Raqsning ahamiyatli jihati shunda ediki, boshqa hindu qabilalarining raqs elementlari bilan uyg'unlashtirildi. Aynan raqs ijrosida elementlar boyitildi. Shu tariqa raqs hindular madaniyatida o'ziga xos ahamiyat kasb etdi.

Fikrimizga ko'ra o'ziga xos tarixiy yo'lni bosib o'tgan ruhlar raqsi amerika hindu yozuvchilari uchun debocha vazifasini o'tadi. Turli qabilalar tomonidan ijro etilgan ruhlar raqsining bugungi kunda ko'plab variantlari mavjudligi kuzatildi. Aynan ruhlar raqsi ijrosi bilan vafot etganlarni hayotga qaytarishga bo'lgan ishonch bilan vatanparvarlik tuyg'usini uyg'ota olgan tabiblarda mo'jizaviy realizmga xos folkloristik elementni namoyon qiladi.

1890-yilda ijro etilgan ruhlar raqsi 1870-yilda sodir bo'lgan ruhlar raqsidan ko'ra ko'proq e'tiborni tortdi. Raqsga Vundid Ni Massakrening bog'liqligi va unga aloqador bo'lgan mif va afsonalar bunga sabab bo'lgan edi. Mana shu tufayli u katta ahamiyat kasb etdi.

Antropolog Jeyms Muni 1890-yilda ijro etilgan ruhlar raqsini keng talqin etish uchun avliyo Vovokaning kelib chiqish tarixiga e'tibor qaratadi. Vovoka 1856 va 1863-yillarda g'arbiy Nevadada tug'ilgan taxminni keltiradi. Shu bois u ilk bor ruhlar raqsi ijro etilganda o'n yoshli bolakay edi. Vovokaning otasi Numu-tibo 1870-yilda ijro etilgan raqsdan avliyo Vodzivobning bosh yordamchisi bo'lgan. Numu-tibo ham Vodzivob kabi tabiblik qilardi. Payyut qabilasidagilar Numu-tibodagi tabiblik qobiliyatini ko'rib uning o'g'lida ham bu borligiga ishonishardi. Keyinchalik Numu-tibo o'z qabilasini himoya qilish maqsadida urushga ketdi. Natijada kun ko'rish maqsadida Vovoka Vilsonlar oilasiga tegishli ranchoda ishlay boshlaydi. Ranchoda u Vilsonlarning ikki o'g'li bilan juda yaqin do'st bo'lib qoladi. Bolalar orasidagi do'stlik samimiy tus oladi va oila Vovokaga amerikancha Jek Vilson ismini berishadi. O'tin terish maqsadida

toqqa chiqqan Vovoka g'alati ovozni eshitadi. Shu ovozga ergashib ketib yiqilib tushadi va shu yerda u Buyuk Ruh bilan vafot etib ketganlar ruhlarini ham ko'radi. Buyuk ruh unga unga o'z qabilasiga qaytishini va oq tanlilar bilan nizoga bormay tinch yashash kerakligini uqtiradi. Shu bilan birga Buyuk ruh unga raqs ijrosini ko'rsatadi va qabilaga yetkazishni Vovokaga vazifa sifatida topshiradi. Raqs qoidalariga rioya etish talab etiladi. Raqs besh kun mobaynida ijro etiladi. U kunning ma'lum vaqtida ijro etilishi kerak. Besh kunning raqsida besh xil raqs elementi mavjud. Raqs elementlarida tabiat hodisalarini boshqarish xususiyati aks ettirilgan. Ya'ni yomg'ir yog'dirish, shamol chaqirish, qor yog'dirish, quyoshni chaqirish, zilzila chaqirish kabi raqs harakatlari ijro etiladi. Buyuk Ruhdan ruhlar raqsini o'rgangan Vovoka qabilasiga qaytib keladi. Qabiladoshlariga raqs o'rgatar ekan, atrofidagi boshqa qabila vakillari ham eshitib o'rganish maqsadida uning oldiga kela boshlaydi. Shu tariqa bu raqs qabilalarni birlashtirdi va ularning madaniyatida muhim ahamiyat kasb etdi. Jumladan Kaliforniya hududlarida istiqomat qilgan hindu qabilalari ruhlar raqsini yaxshi farovon hayot kelishiga ishonib raqsni ijro etishdi. Ruhlar raqsining atrofga yoyilishi natijasida raqsning variantlari paydo bo'ldi. Jumladan, Lakota qabilasining ruhlar raqsi va Vundid Ni Masakrening uyg'unlashgan holda ijro etganligi yangi variantga misol bo'la oladi. Ruhlar raqsi Lakota qabilasi og'ir kunlarni boshidan o'tkazayotgan vaqtda kirib keldi. 1889-yilning noyabr oida qabila boshlig'i Kiking Beya Vovokani qabiladoshlari bilan ziyorat qildi. Lakota qabilasining maqsadi raqsni to'liq va to'g'ri etish edi. Raqs Lakota qabilasiga katta umid bag'ishlagan edi. Qabila boshlig'i Kiking Biyaning ruhlar raqsi haqidagi xabari Jeyms Maklaflining kitobida quyidagicha tasvirlangan: "Mening og'alarim sizlarga shunday va'da beramanki yer yuzida xech bir oq tanli sizga va sizning otlaringizga qo'l ko'tarmaydi. Faqat hindulargina shu hududni boshqaradi. Sizlarga ajdodlaringiz, o'ti ketganlar ruhlarining so'zlarini yetkazmoqchiman. Ular sizlar bilan birlashmoqchi va oq tanlilarga qarshi kurashda madad bo'lishmoqchi. Men Buyuk Ruhning vakili bilan suhbatda bo'ldim va sizlarga uning muhim xabarini yetkazmoqchiman. Ruhlar bahorda kelishadi va biz bunga tayyor turishimiz kerak. Bizning tayyorgarligimiz vakil o'rgatgan raqsni birgalikda ijro etishimizdir"[5]. Lakotaning ruhlar

raqsi qabilaning diniy marosimiga aylangan va muqaddas raqs hisoblangan quyosh raqsiga (The Sun Dance) o'xshab ketadi. Biroq bu raqs AQSH hukumati tomonidan 1882-yilda ta'qiqlangan. Quyosh raqsi Ruhlar raqsiga o'xshab aylana shaklda bir necha tun davomida ijro etilgan. Raqs raqqoslari og'ir kunlar tugashi va farovon hayot kelishiga qattiq ishonishgan, umid qilishgani uchun jon dili bilan raqsqa tushishgan. Hindular AQSH hukumati qo'ygan ta'qiqlarni raqs orqali yengib o'tishdi.

Tarixchi Villiyam Kolmanning ta'kidlashicha hindular hududlarida ijro etilayotgan bunday raqslar AQSH hukumati tomonidan "Hindular isyoni va Urush raqsi" deb nom oldi [1]. Hukumatga yuborilayotgan hisobotlarda hindu qabilalarining boshliqlarining ism shariflari keltirilgan. Bunday ism shariflar orasida Sitting Bull, Cirkling Bear, Black Bird, Cirkling Hawk, Spotted Elk (Big Foot), Crow Dog, Low Dog of Rosebud kabi ismlar keltirilgan. Ular orasida Siting Bull Ruhlar raqsiga garchand unchalik ishonmagan bo'lsa-da, uning ismi ham keltirib o'tilgan. Chunki Siting Bul AQSH hukumati tomonidan kelishuv shartnomalarni buza olgan sardorlardan hisoblanardi.

AQSH xukumatining vakillari sardorlarni xibsga olish uchun kelganda qabilalarning qarshiligiga uchraydi va natijada qon to'kiladi. Bir nechta qabila sardorlari o'ldiriladi. Bu esa qolgan qabila sardorlarini birlashgan holda o'ldirilgan sardorlarning ruhlarini qaytarish maqsadida Ruhlar raqsi yanada kuchliroq ijro etila boshlaydi. Bu esa AQSH hukumatini yanada vasvasaga soladi. Bu raqs odatda Vundid Ni daryosi sohillarida ijro etilar va AQSH hukumati bunga qarshi choralar ko'rishga majbur bo'lardi. Mana shu choralarni qo'llash natijasida qabila sardorlari o'ldirilardi. Vundid Ni daryosi sohili bunday qonli qirg'inlarning guvohi bo'lganligi uchun Ruhlar raqsi doimiy ravishda Vundid Ni daryosi bilan birgalikda tilga olinadi.

Xulosa: Asar qahramonlaridan bo'lgan merri "hindu qotil balki ruhlar raqsining mevasidir" deya ta'kidlaydi. o'zligini bitta raqs orqali tub ildizigacha ochib berayotgan yozuvchi atroflicha fikr yuritadi. obrazlarni shunga mos harakatlantiradi. yozuvchi bu borada teran mushohada yuritadi. obrazlarida garchand yaxshi hayotda yashayotgan hindularni aks ettirsada, ular o'zligini unutishgani yo'q. boshqacha qilib aytganda amerikalashgan hindu baribir o'zligini qo'msamoqda. amerikalashgan hindu

amerikancha hayotni afzal ko'rmayapti. U ajdodi qanday yashagan bo'lsa, u ham shuni qo'rsamoqda. tabiatga qo'ynida ulg'aygan hindu farzandlari kuni kelib ajdodini izlashi yozuvchining asl maqsadidir.

Har bir hindu obrazida ruhlar raqsining tilga olinishi, qolaversa raqs ijrosi haqida bahslashishi bu raqsga bo'lgan kuchli ishonchni bildiradi. Raqs ijrosini boshqargan sardorlarning o'limi esa bunga shubhasiz isbotdir. Ruhlar raqsiga tayangan va bunga sabab bo'lgan mif va afsonalarning ko'pligi qayta va qayta Sherman Aleksi asarlarida keng urg'u beriladi.

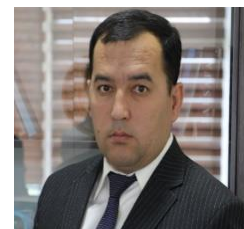
Adabiyotlar ro'yxati:

1. Coleman W. The Voices of Wounded Knee. –Lincoln: Nebraska university Press, 2000. – 350 p.
2. Cox J. Muting white noise: the subversion of popular culture narratives of conquest in Sherman Alexei's fiction. // Studies in American Indian literatures 9.4, 1997. – P. 52-70.
3. Hittman M. Wovoka and the Ghost Dance. Lincoln: University of Nebraska, 1997. – P. 102
4. Kihoe A.B. The Ghost Dance: Ethno history and Revitalization. – Ford Worth: Holt, 1989. –P. 28.
5. McLaughlin J. My friend the Indian. 1910. – Lincoln: Nebraska University Press, 1989. – 185 p.
6. Mooniy J. The Ghost Dance. North Dighton. – Washington: Government printing office. – P. 63-64.
7. Sherman A. The Business of Fancy Dancing. – Brooklyn: Hanging Loose P 1992. –P. 310.
8. Sherman A. A drug called tradition. – New-york: Atlantic, 1993. –P. 182.
9. Vizenor G. Manifest manners: narratives on post Indian survivance 1994. – Lincoln: Nebraska university Press, 1999. – 350 p.



ХАЗРАТ НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ТАСАВВУФ ВА КОМИЛ ИНСОН ҒОЯСИ

*Ахатов Лутфилло Караматуллоевич¹,
Чирчиқ давлат педагогика университети Гуманитар фанлар
факультети доценти, фалсафа фанлари доктори (PhD)
Мирахмедова Шохида Нусратиллоевна²,
Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси*

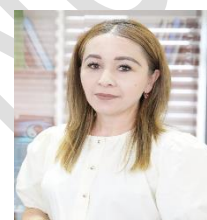


<https://orcid.org/0000-0002-9804-6220>

e-mail: axatov@cspi.uz

MYSTICISM AND THE IDEA OF THE PERFECT MAN IN HAZRAT NAVAI'S WORKS

*Akhatov Lutfillo Karamatulloevich¹,
Associate Professor, Faculty of Humanities, Chirchik State
Pedagogical University, Doctor of Philosophy (PhD)
Mirahmedova Shokhida Nusratilloevna²,
Teacher, Chirchik State Pedagogical University*



<https://orcid.org/0009-0007-2302-2818>

e-mail:

shohidamirahmedova41@gmail.com

СУФИЗМ И ИДЕЯ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ ХАЗРАТА НАВОИ

*Ахатов Лутфилло Караматуллоевич¹,
доцент гуманитарного факультета Чирчикского
государственного педагогического университета, доктор
философских наук (PhD)
Мирахмедова Шахида Нусратиллоевна²,
преподаватель Чирчикского государственного
педагогического университета*

Аннотация: Ушбу мақоламизда Алишер Навоий асарларидаги комил инсон борасидаги фалсафий қарашлар, сўфийлар фаолияти, ҳинд ва туркий, форс адабиёти ижодкорлари ҳақида берилган қимматли маълумотлар таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: ирфоний қарашлар, ижод, тасаввуф назарияси, ҳикоят, “Тазкират ул-авлиё”, “Насойим ул-муҳаббат”, умуминсоний ғоя, эзгу мақсад, мумтоз адабиёт.

Abstract: This article analyzes the philosophical views on the perfect person in the works of Alisher Navoi, the activities of Sufis, and valuable information about the creators of Indian, Turkish, and Persian literature.

Keywords: mystical views, creativity, theory of Sufism, story, “Tazkirat ul-Awliya”, “Nasayim ul-Muhabbat”, universal human idea, noble goal, classical literature.

Аннотация: В данной статье анализируются ценные сведения, данные о философских взглядах на совершенного человека, о творчестве суфиев, создателей индийской, тюркской, персидской литературы в творчестве Алишера Навои.

Ключевые слова: мистические взгляды, творчество, теория суфизма, повесть, “Тазкират уль-Авлия”, “Насайим уль-Мухаббат”, общечеловеческая идея, благородная цель, классическая литература.

КИРИШ. Инсоният тарихида шундай зотлар борки, улардан қолган мерос замон ва маконда ўз аҳамиятини йўқотмайди. Биз ҳақли равишда Алишер Навоий ҳазратларини инсоният учун улкан маънавий мерос қолдирган улуғ аллома сифатида таърифлай оламиз. Зеро Ғарб ва Шарқ оламида Навоий ижодига мурожат қилмаган, унга қизиқиш билдирмаган халқ бўлмаса керак. Америкалик исломшунос олим Барри Хоберман “Saudi Aramco World” журналида чоп этилган “Chauser of Turks” номли мақоласида Навоийни Шарқ уйғониш даври асосчилари сифатида эътироф этади. Навоий ўз асарларида доимо башариятни ҳамиша эзгуликка, ижодга, ўтмишни, тилни, қадрият ва анъаналарни ўрганишга чорлаб келган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ. Шоирнинг “Тазкират ул-авлиё” асари ҳақида сўз борар экан, аввало шуни айтиб ўтишимиз жоизки, Фаридуддин Атторгача бўлган даврда сўфийлар агиографияси борасида бир қатор асарлар ёзилган, улар ўзидан кейинги даврлар агиографик манбаларнинг шаклланишида муҳим ўрин тутган. Жумладан, ўзидан олдинги манбаларга таянган ҳолда ёзилган “Тазкират ул-авлиё” ўша давргача яратилган сўфийлар ҳаёти, фаолияти ва қарашлари тўғрисида ҳикоя қилувчи асарларда тўпланган бой тажрибаларни умумлаштирувчи китоб сифатида майдонга келган[6].

МУҲОКАМА. Мутахассислар Навоий асарлари сонини 30 га яқин эканлиги ва назмий ва насрий асарларида йигирма олти мингдан ортиқ сўз қўллаганлиги эътироф қиладилар.

Ҳазрат Навоийнинг асарлари дидактик моҳиятга эга бўлиб, унинг тасаввуфий-ирфоний қарашларида комил инсон ғояси марказий ўринни эгаллайди. Тасаввуф тариқати намояндаларини ўрганишда мутафаккирнинг бир қанча асарлари қимматли манба бўлиб хизмат қилади. Нафақат ўзбек тили, балки ўнлаб туркий тилларнинг бадиий жиҳатдан мукамаллик касб этишида Навоийнинг хизматлари беқиёс. Айрим тадқиқотчилар эса

хатто Муҳаммад Ғаззолий асарларини “Тазкират ул-авлиё” манбалари қаторида санаб ўтишган[3].

Эронлик адабиётшунос Сайида Марям Равзотиён “Шарҳ ат-Таъарруф” асарининг “Тазкират ул-авлиё”ни ёзишда фойдаланилган манбалар орасидаги ўрнига эътибор берган илк тадқиқотчи бўлди[5]. Равзотиён ўзининг Сайид Али Асғар Мирбоқирӣ билан ҳаммуаллифликда ёзган “Шарҳ ат-Таъарруф”нинг “Тазкират ул-авлиё” манбалари орасидаги ўрни” номли мақоласида “Шарҳ ат-Таъарруф”нинг “Тазкират ул-авлиё” асарларида 6 сўфий – Иброҳим Адҳам, Боязид Бистомӣ, Робия Адавия, Жунайд Бағдодӣ, Абу Бакр Шиблӣ ва Мансур Ҳаллож ҳаёти, фаолияти ва қарашлари тўғрисида маълумот берувчи 12 та ўхшаш қисса ва ҳикоят борлиги, жумладан, улардан 6 таси бошқа тасаввуф манбаларида ҳам келтирилганлиги, қолган 6 таси эса фақатгина ушбу икки асарда мавжудлиги тўғрисида ёзади. Бундан ташқари, ушбу эронлик тадқиқотчи “Шарҳ ат-Таъарруф” асарини нафақат “Тазкират ул-авлиё”нинг муҳим манбаларидан бири, балки ушбу асрни ёзишда фойдаланилган сўфийлик манбалари орасида энг асосийсидир, деган хулосага келади[6]. Ҳазрат Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат”ни ёзишдан мақсади сўфийлар ҳаёти ва қароматлари ҳақида агиографик маълумот беришнинг ўзигина бўлиб қолмасдан, ушбу асарда тасаввуф назарияси ва амалиёти, сўфийлик ахлоқи ҳамда сўфийларнинг тасаввуфга доир турли масалалар борасидаги қарашларига ҳам тўхталиб ўтилган[7]. Алишер Навоий “Насойим ул-муҳаббат”ни ёзишда ўша давргача яратилган тасаввуфга оид, жумладан, сўфийлар ҳаёти, фаолияти ва қарашларига бағишланган бир неча манбадан фойдаланган. Жумладан, унинг ўзи асар муқаддимасида “Нафаҳот ул-унс”дан ташқари Фаридуддин Атторнинг “Тазкират ул-авлиё” асаридан ҳам фойдаланганини, бундан ташқари, манбаларини кўрсатмаган ҳолда Туркистон ва Ҳиндистондан етишиб чиққан сўфийлар ҳақида ҳам маълумотлар тўплангани тўғрисида эслатиб ўтади¹.

¹ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн еттинчи том / Нашрга тайёрловчилар: С. Ғаниева, М. Мирзааҳмедова.

Арабча ва форсча матнларни таржима қилиб, нашрга тайёрловчи ва масъул муҳаррир: С. Рафиддинов. – Тошкент: Фан, 2001. –Б.5.

ХУЛОСА. Даврлар оша Навоий асарлари бутун жаҳон адабий меросида муҳим роль ўйнаб келмоқда. Унинг асарларида умуминсоний ғоя, эзгу мақсад, мумтоз адабиёт, чинакам миллат ва элат кишиларга эрксеварлик мотивлари кенг ёритилган. Тасаввуф тариқатидаги комил инсон ғояси ва сўфийлар ҳаётини ўрганишда Навоий асарлари қимматли маълумотларни бера олади. Комил инсон тушунчаси моҳияти ўрганишда мутафаккир асарларига мурожаат қилиш мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Movarounnahr nashriyoti. T.: 2017. 538-539Б.
2. Саййида Марям Равзотиён, Саййид Али Асғар Мирбоқирӣ. “Шарҳ ат-Таъарруф”нинг “Тазкират ул-авлиё” манбалари орасидаги ўрни. – Б.9-28.
3. Комилжон Раҳимов. Мовароуннаҳр тасаввуфи тарихи: таълимотининг шаклланиши ва тизимлаштирилиши (VIII-XI асрлар). Тошкент: Akademnashr, 2020. Б. 234.
4. Шайхулислам Хожа Абдуллоҳ Ансорӣ Хиравий. Табақот ус-суфия (форс тилида) / Таҳрир, изоҳлар ва иловалар муаллифи Абулҳай Ҳабибий. – Қобул: Давлат матбааси, 1962.
5. Равзотиён, Сайида Марям. Ишқнинг етти шаҳри. Агтор Нишопурийнинг “Тазкират ул-

авлиё” асари танқидий таҳлили борасидаги илмий лойиҳа ахбороти (форс тилида). – Исфохон: Университет, 2010.

6. Саййида Марям Равзотиён, Саййид Али Асғар Мирбоқирӣ. “Шарҳ ат-Таъарруф”нинг “Тазкират ул-авлиё” манбалари орасидаги ўрни. – Б.14-26.

8. Miraxmedova Shoxida Nusratilloevna. **Ma’naviy makonning falsafiy muammolari**”//So‘nggi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi Respublika ilmiy-uslubiy jurnali. 6-jild 7-son.

9. Miraxmedova Shoxida Nusratilloevna. “**Yangi O‘zbekistonda ma’naviy-mafkuraviy islohotlar transformatsiyasining ijtimoiy-falsafiy tahlili**”// Proximus Journal of sports Science and Physical Education Volume, Issue 1, January, 2024 ISSN (E): 2942-9943.

10. Akhatov Lutfillo Karamatilloevich. Tolerance and Islamic mysticism in the works of Jami.

Novateur publications JournalNX- A Multidisciplinary Peer ISS NR eNvoie: wed Journal Volume 6, issue 5 2, 5M8a1y - 24203200. Pp 293-296.

11. Akhatov Lutfillo, Madalimov Timur and Xaytmetov Raimberdi. The Spiritual Connection of Sufism and Tolerance in the Works of Jami, International Journal of Multidisciplinary Research and Publications (Ijmrp), Volume 2, Issue 11, pp. 1-4, 2020.



FRANSUZ EKZISTENSIALIZMINING VUJUDGA KELISHIDAGI IJTIMOY-FALSAFIY MUHIT

*Djurayev G'olib Abdurasulovich, "ALFRAGANUS
UNIVERSITY" nodavlat oliy ta'lim tashkiloti o'qituvchisi,
TDSHU mustaqil tadqiqotchisi*

SOCIAL-PHILOSOPHICAL ENVIRONMENT IN THE EMERGENCE OF FRENCH EXISTENTIALISM

*Djurayev Golib Abdurasulovich, teacher at the non-
governmental higher educational organization "ALFRAGANUS
UNIVERSITY", independent researcher at Tashkent State
University of Oriental Studies*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ СРЕДА В ВОЗНИКНОВЕНИИ ФРАНЦУЗСКОГО ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА

*Джураев Галиб Абдурасулович, преподаватель
негосударственного высшего образовательного учреждения
"ALFRAGANUS UNIVERSITY", независимый исследователь
Ташкентского государственного университета
востоковедения*



[https://orcid.org/ 0009-
0008-3136-4372](https://orcid.org/0009-0008-3136-4372)

e-mail:
jorayev2144@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy falsafiy tafakkur shakllaridan biri bo'lgan ekzistensializmning jahon falsafasida o'z o'rniga ega bo'lgan fransuz ekzistensializmining vujudga kelishidagi tarixiy, ijtimoiy va falsafiy muhitning ayrim jihatlari ko'rib chiqiladi. Unda fransuz ekzistensializmining vujudga kelishida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Yevropa intellektuallarining ekzistensial falsafaning mavzularida keltirgan fikrlari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: ekzistensializm, Kerkegor, Nitsshe, Migel de Unamuno, Gabriel Marsel, fenomenologiya, Gusserl, fransuz ekzistensializmi.

Abstract: The article examines some aspects of the historical, social and philosophical environment in which French existentialism, one of the forms of modern philosophical thought, emerged and took its place in world philosophy. The article analyzes the ideas of European intellectuals on existential philosophy in the late 19th and early 20th centuries, during the formation of French existentialism.

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые аспекты исторической, социальной и философской среды, в которой возник и занял свое место в мировой философии французский экзистенциализм — одна из форм современной философской мысли. В статье анализируются идеи европейских интеллектуалов по вопросам экзистенциальной философии в конце XIX — начале XX вв., в период становления французского экзистенциализма.

Ключевые слова: экзистенциализм, Кьеркегор, Ницше, Мигель де Унамуну, Габриэль Марсель, феноменология, Гуссерль, французский экзистенциализм.

Key words: existentialism, Kierkegaard, Nietzsche, Miguel de Unamuno, Gabriel Marcel, phenomenology, Husserl, French existentialism.

KIRISH. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Yevropadagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarning bevosita ishtirokchisi bo'lgan inson tafakkurida, uning his-tuyg'ularida kechgan o'y-xayollar endi an'anaviy turmush tarzi va hayotning mazmunini o'zgacha tasvirlashi aniq edi. Ikki jahon urushining sodir bo'lishi ham aslida shu muhitning hosilasi bo'lgan inson va uning hayotdan qidirgan ma'nosi oqibatidir. Bu davrning guvohi bo'lgan bir qator fransuz ziyolilari og'ir turmush tarzini o'z tanalarida his etishdi va atrofdagi voqelikni kuchli ta'siri ostida konservatorlarga qarshi yangi ijtimoiy-falsafiy oqim sifatida birlashishdi. Ularning muddaosi inson erkinligi, neogumanistik bo'lsa-da chuqur falsafiy tamoyili haqiqiylik bo'lganligining guvohi bo'lish mumkin.

ADABIYOTLAR

TAHLILI.

Ekzistensializm falsafasi XX asr boshlarida G'arbiy Yevropaning eng yirik mamlakatlari hisoblangan Germaniya va Fransiyaning ilg'or ilmiy-falsafiy muhitida vujudga keldi. Birinchi Jahon urushidan so'ng ijtimoiy-siyosiy sharoitlar ancha murakkab edi. Bunday sharoitda, albatta, yangi falsafiy tafakkur, g'oyalarning shakllanishi va ularning yangi falsafiy harakatga aylanishi aniq edi. Fenomenologiya, Pragmatizm, postpozitivizm kabi ekzistensializm falsafasi ham aynan shu harakatlardan biri bo'ldi. Lekin bu falsafa, albatta, bo'shliqda paydo bo'lgani yo'q. Uning nazariy va g'oyaviy asoslari S.Kerkegor va A.Shopenhauerning tushkunlik falsafasi, N.Berdyayevning romantik va mistik qarashlari, F.Nitsshe va V.Dilteynning "hayot falsafasi"dir. Badiiy adabiyotda ekzistensializmning shakllanishiga Kafka, Mark Avreliy, F.Dostoyevskiy, L.Tolstoylarning ijodi katta ta'sir ko'rsatdi [1]. Shartli ravishda bu oqimning namoyandalarini german, rus va fransuz ekzistensialistlariga ajratishimiz mumkin. Ammo ekzistensial tafakkur shakli tamoyillari asosida butun Yevropa, keyinroq Amerikada ham bir guruh ziyolilar falsafiy adabiyotda namoyon bo'ldi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqotning uslubiy asoslarini obyektivlik, xolislik, sistemalilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, germeneytik tahlil, qiyosiy tahlil tashkil etadi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, uning

xulosalaridan ijtimoiy-falsafiy tafakkurni kengaytirishda, mustaqil fikrni shakllantirishda, falsafa tarixiga, fransuz ekzistensializmiga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirishda foydalanish mumkin.

NATIJA VA TAHLILLAR. G'arb faylasuflarining e'tiroficha S.Kerkegor birinchi ekzistensialist hisoblanadi[2]. U har bir shaxs aql, jamiyat yoki diniy pravoslavlik emas – faqat hayotga ma'no berish va uni chin dildan yoki "haqiqiy" yashash vazifasini bajaradi, deb taklif qildi [3]. Kerkegor dindor bo'lsa-da ba'zan kreatsionizmga qarshi mulohazalarda ayblandi.

Kerkegor va Nitsshe ekzistensialistik harakatning asoschilari hisoblangan birinchi faylasuflardan ikkitasi edi, ammo ularning ikkalasi ham "ekzistensializm" atamasini ishlatmagan. Ular XX asr ekzistensializmini qo'llab-quvvatlaganmi yoki yo'qmi, noma'lum. Ular fanning obyektiv haqiqatlariga emas, balki subyektiv inson tajribasiga ko'proq e'tibor qaratdilar. Ular o'zlarining e'tiroficha, inson hayotiy tajribasi va mutloq subyektini chinakamiga obyektidan ajratib ko'rib chiqishdi. Paskal singari, ular ham odamlar hayotning ma'nosizligi bilan tinch kurashi va zerikishdan qutulish uchun chalg'itishdan foydalanishga qiziqdilar. Paskaldan farqli o'laroq, Kerkegor va Nitsshe ham erkin tanlov qilish rolini, xususan, asosiy qadriyatlar va e'tiqodlar bo'yicha va bunday tanlovlar tanlovchining tabiati va shaxsiyatini qanday o'zgartirishini ko'rib chiqdilar [4].

Kerkegorning e'tiqod ritsarlari va Nitsshening super odamlari o'zlarining mavjudligi tabiatini belgilaydigan, erkinlikni namoyish etadigan odamlarning vakilidir [5]. Nitsshening ideallashtirilgan shaxsi o'z qadriyatlarini ixtiro qiladi va ular ostida ustunlik qiladigan atamalarni yaratadi. Bundan farqli o'laroq, Kerkegor, Hegeldagi mavhumlik darajasiga qarshi bo'lib, xristianlikka Nitsshe kabi deyarli dushman emas, taxallus orqali diniy haqiqatlarning (aniqrog'i, xristianlik) obyektiv aniqligi nafaqat imkonsiz, balki hatto mumkin emasligini ta'kidlaydi va mantiqiy paradokslarga asoslanadi. Shunga qaramay, u imon sakrashi inson uchun hayotning estetik va axloqiy qiymatidan yuqori bo'lgan va mavjudlikning yuqori bosqichiga erishish uchun mumkin bo'lgan vosita ekanligini

ta'kidlashda davom etadi. Kerkegor va Nitshe boshqa intellektual harakatlar, jumladan postmodernizm va psixoterapiyaning turli yo'nalishlari uchun ham kashshof bo'lgan. Kerkegor odamlar o'z tafakkuriga muvofiq yashashlari kerak, deb hisobladi.

“Twilight of the Idols” (“Сумерки идолов”) asarida Nitsshening his-tuyg'ulari “mavjudlik mohiyatdan oldin” g'oyasini aks ettiradi. U shunday deb yozadi: “Odamga hech kim o'z fazilatlarini bermaydi – na Xudo, na jamiyat, na ota-onasi va otabobolari, na o'zi... Insonning u yerda bo'lishi, falonchi bo'lishi uchun umuman javobgar emas, yoki uning bu sharoitda yoki bu muhitda mavjudligi uchun... Inson irodaning biron bir maxsus maqsadining ta'siri va oxiri emas...” Bu nuqtayi nazarga ko'ra, Nitshe Xudoning mavjudligini rad etishi bilan bog'liq, u “dunyoni qutqarish” vositasi sifatida ko'radi. Xudoning mavjudligini rad etib, Nitshe, shuningdek, Xudo buyurgan narsaga ko'ra, odamlarning oldindan belgilangan maqsadi borligini da'vo qiladigan e'tiqodlarni ham rad etadi [6].

Nitshe “Twilight of the Idols” asarida to'rtta katta xatoni sanab o'tadi. Bular: “Sababni natija bilan chalkashtirib yuborish noto'g'ri tushunchadir”, “Yolg'on sababchilikning noto'g'riligi”, “Xayoliy sabablarning noto'g'riligi”, “Erkin iroda” to'g'risidagi noto'g'ri tushuncha”.

Ekzistensializm uchun muhim bo'lgan birinchi muhim adabiy-falsafiy asar muallifi Dostoyevskiy edi. Dostoyevskiyning “Yer ostidan eslatmalar” asarida jamiyatga moslasha olmaydigan va o'zi uchun yaratgan o'ziga xosliklaridan norozi odam tasvirlangan. Sartr o'zining egzistensializm haqidagi “Ekzistensializm – bu gumanizm” asarida Dostoyevskiyning “Aka-uka Karamazovlar” asarini egzistensial inqirozga misol qilib keltirgan. Dostoyevskiyning boshqa romanlarida ham egzistensializm falsafasida ko'tarilgan masalalar yoritilgan, shu bilan birga dunyoviy egzistensializmdan farq qiluvchi hikoyalar yo'nalishlari taqdim etilgan: masalan, “Jinoyat va jazo” asaridagi bosh qahramon Raskolnikov egzistensial inqirozni boshdan kechiradi, keyin esa Dostoyevskiy o'zi ilgari surgan xristian pravoslav dunyoqarashiga o'tadi.

XX asrning birinchi o'n yilliklarida bir qator faylasuflar va yozuvchilar egzistensialistik g'oyalarni tadqiq qildilar. Ispan faylasufi Migel de Unamuno ye Jugo 1913-yilda chop etilgan

“Hayotning fojiali tuyg'usi” kitobida [7] mavhum ratsionalizmdan farqli ravishda “go'sht va suyak” hayotiga urg'u bergan. U insonga bunday ta'rif beradi: “...bu go'sht va suyak odam, ba'zi bir faylasuflarga yoqadimi yoki yo'qmi, bir vaqtning o'zida barcha falsafaning subyekt va oliy obyektidir”. Unamuno tizimli falsafani shaxsning imonga intilishi foydasiga rad etdi. U Migel de Servantesning “Don Kixot” romanidagi shu nomdagi qahramonga doimiy qiziqishi bilan ifodalangan izlanishning fojiali, hatto bema'ni tabiati tuyg'usini saqlab qoldi. Yozuvchi, shoir va dramaturg, shuningdek Salamanka universitetining falsafa professori Unamuno ekzistensialistik fantastika antologiyalarida to'plangan ruhoni e'tiqodning inqirozi haqida “San Manuel Bueno, shahid” nomli qisqacha hikoya yozgan. Boshqa ispan mutafakkiri Xose Ortega Gasset o'zining “Men menman va mening sharoitim” risolasida inson mavjudligi har doim uning hayotining aniq holatlari bilan birlashtirilgan individual shaxs sifatida belgilanishi kerak deb hisoblaydi.

Martin Buber o'zining asosiy falsafiy asarlarini nemis tilida yozgan va Berlin va Frankfurt universitetlarida o'qigan va dars bergan bo'lsa-da, u nemis falsafasining asosiy oqimidan ajralib turadi. 1878-yilda Vena shahrida yahudiy oilasida tug'ilgan, u yahudiy madaniyatining olimi bo'lgan va turli vaqtlarda sionizm va hasidizmga ishtirok etgan. 1938-yilda u doimiy yashash uchun Quddusga ko'chib o'tgan. Uning eng mashhur falsafiy asari 1923-yilda nashr etilgan “Men va sen” nomli qisqa kitobi edi. Buber uchun ilmiy ratsionalizm va mavhum falsafiy tafakkur tomonidan osonlikcha e'tibordan chetda qolgan inson mavjudligi asosiy haqiqatdir. Kitobning asosiy mavzularidan biri shundaki, inson hayoti o'z mazmunini munosabatlarda topadi. Buberning fikriga ko'ra, bizning barcha munosabatlarimiz oxir-oqibat bizni abadiy “Sen” bo'lgan Xudo bilan munosabatlarga olib keladi. Martin Buberning aytishicha, kimdir har safar “Sen” deganida, ular bilvosita Xudoga murojaat qilishadi. Odamlar Xudoga “Sen” yoki “Xudo” deb murojaat qilishlari mumkin. Buber ta'kidlaydiki: “Siz mavjud bo'lishingiz uchun Xudoga muhtoj va hayotingizning mazmuni bo'lishi uchun Xudo sizga kerak” [8].

Ikki rus faylasufi Lev Shestov va Nikolay Berdyaev Parijda inqilobdan keyingi surgun paytida egzistensialist mutafakkir sifatida tanildi. Shestov

1905-yilda o'zining "*Hammasi mumkin*" aforizmlari kitobida falsafada ratsionalizm va tizimlashtirishga hujum qilgan edi. Shestovning fan va falsafiy ratsionalizmga qarshi qo'zg'oloni ulkan ishtiyoq va favqulodda dialektik mahorat bilan olib borilgan isyoni uning ijodiga keng omma e'tiborini tortdi. Uning ratsionalistik metafizika va pozitivistik ilmfanning sinovdan o'tmagan taxminlariga qarshi fikrlari, shuningdek, inson ruhiyatidagi yagona, tushunarsiz va g'ayrioddiy narsalarning ajoyib va chuqur tahlillari hech bo'lmaganda bir nechta muhim shaxslarda chuqur taassurot qoldirdi. Fransiyada uning asarlari paydo bo'lgan davrda o'zlarining falsafiy dunyoqarashini rivojlantiriyotgan fransuz ekzistensialistik harakatiga ham ta'sir o'tkazdi. Masalan, Alber Kamyu shu munosabat bilan o'z ishining intensivligi va jamlangan kuchini ta'kidladi: "Shestov ... ajoyib asari davomida doimo bir xil haqiqatga intilib, eng qattiq tizim, eng universal ratsionalizm oxir-oqibat inson tafakkurining irratsionaliga qoqilib ketishini tinimsiz namoyish etadi. Aqlni qadrsizlantiradigan istehzoli faktlar yoki kulgili qarama-qarshiliklarning hech biri undan chetda qolmaydi"[9].

Berdyaev ruh olami bilan obyektlarning kundalik dunyosi o'rtasidagi tub farqni ko'rsatdi. Berdyaevning fikricha, inson erkinligi ruhiy sohada, sababiy bog'liqlik haqidagi ilmiy tushunchalardan mustaqil bo'lgan sohada ildiz otgan. Individual shaxs obyektiv dunyoda qanchalik yashasa, u haqiqiy ma'naviy erkinlikdan uzoqlashadi. "Inson"ni tabiatan talqin qilish kerak emas, balki Xudo qiyofasida yaratilgan mavjudot, erkin, ijodiy harakatlarning asoschisi sifatida tushunish kerak" [10], - deb biladi. U 1931-yilda ushbu mavzular bo'yicha "*Inson taqdiri*" nomli yirik asarini nashr ettirdi.

XX asr boshida Yevropa ilmiy, falsafiy, badiiy va diniy tafakkurida inson masalasi va uning hayoti mazmuni haqidagi bahs-munozarali vaziyatda muhokama maydonidagi xos mavzularni o'zida jamlagan yangi falsafiy tadqiqot shakli bo'lgan ekzistensializm vujudga keldi.

Ekzistensializm (fransuzcha: *L'existentialisme*) atamasi 1940-yillarning o'rtalarida fransuz katolik-xristian faylasufi Gabriel Marsel tomonidan kiritilgan[11]. G.Marsel bu atamani birinchi marta 1945-yilda bo'lib o'tgan kollokviumda Jan-Pol Sartrga nisbatan qo'llaganida, Sartri uni rad etdi [12]. Keyinroq Sartri o'z fikrini

o'zgartirdi va 1945-yil 29-oktabrda Parijdagi Maintenant klubida o'qigan ma'ruzasini "*L'existentialisme est un humanisme (Ekzistensializm - bu gumanizm)*" nomli qisqacha kitob sifatida nashr etilgan holda ekzistensializm yorlig'ini omma oldida qabul qildi va ekzistensializm tafakkurini ommalashtirishga yordam berdi. Marsel esa keyinchalik Kerkegorning "Ta'qdir tushunchasi to'g'risida" essesi ta'sirida *Neosokratik* foydasiga ekzistensializmni rad etdi. Ammo Sartrning e'tiroficha u diniy ekzistensialist hisoblanadi.

Ekzistensializm atamasi odatda 1940 va 1950-yillardagi Fransiyadagi faylasuflar Sartr, Simone de Bovuar, Moris Merlo-Ponti va Alber Kamyuning asarlari bilan bog'liq bo'lgan madaniy harakatga nisbatan qo'llanilsa-da, faylasuflar bu atamani Kerkegorga, ba'zan esa Sokratgacha uzaytiradilar. Biroq u ko'pincha Sartrning falsafiy qarashlari bilan birlashtiriladi.

Gabriel Marsel "ekzistensializm" atamasini yaratishdan ancha oldin o'zining "Mavjudlik va obyektivlik" (1925) va "*Metafizik jurnali*" (1927) nomli dastlabki esselarida fransuz auditoriyasiga muhim ekzistensialistik mavzularni taqdim etadi. Dramaturg va faylasuf Marsel o'zining falsafiy boshlang'ich nuqtasini metafizik begonalashuv holatida topdi: o'tkinchi hayotda mohiyatni izlayotgan inson. Marsel uchun uyg'unlikni "ikkinchi darajali aks ettirish" orqali izlash kerak edi, bu dunyoga "dialektik" emas, balki "dialogik" yondashuv, ya'ni, boshqa odamlarning va Xudoning "hozirligi" uchun ochiqdir. Shunchaki ular haqida "ma'lumot" emas. Marsel uchun bunday mavjudlik shunchaki u yerda bo'lishdan ko'proq narsani anglatadi (bir narsa boshqa narsaning mavjudligida bo'lishi mumkin); u "ekstravagant" (olijanoblik) mavjudligini va o'zini boshqasining ixtiyoriga qo'yishga tayyorligini anglatadi [13].

XX asrning 20-yillarida Fransiyada ekzistensializm shakllana boshlaydi. Shu qatorda Gabriel Marselning diniy ekzistensial falsafasi ham shular jumlasiga kiradi. XX asrning 40-yillarida turli turdagi ateistik ekzistensializm yo'nalishlari shakllana boshlaydi. Ularning yirik vakillari Jan Pol Sartr, Alber Kamyu, Merlo Ponti hisoblanadi. Ateistik ekzistensializm rasmiy universitet falsafasiga muqobil ta'limot bo'lib, unga qarshi isyon sifatida rivojlanadi. Ekzistensialistlar universitet falsafasini hayotdan ajralgan mavhum

ontologik va gnoseologik muammolarni hal qilishga diqqatini qaratganlikda ayblaydilar. Ularning ta'limotida kundalik tashvihlari bilan, iztiroblari bilan o'ralashgan insonning hayoti yo'qolib qolgan. Shuningdek, universitet falsafasi idealizmga berilganlikda, voqelik samoviy g'oyalarga qorishib ketganlikda, inson borlig'i ziddiyatlarini mantiqiy qonuniyatlarga bo'ysintirilganlikda ayblanadi. Ekzistensialistlar bu tanqidiy munosabatni rivojlantirib, mavhumlik bilan idealizmdan voz kechadilar. Ular o'z mulohazalarining asosiga konkret, istak va ehtirolarga ega bo'lgan real mavjud insonni qo'yadilar, inson o'z davrining mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Inson nafaqat fikrlaydi, balki u hayoti yo'lida paydo bo'lgan muammolarni yengib boradi, o'z omadsizliklaridan chuqur iztirobga tushadi. Bunda egzistensialistlarni inson hayotining fojyaviy, nizoli jihatlarini o'ziga jalb qiladi, bu esa qo'rquv, afsus, nadomat, chuqur qayg'u kabi salbiy tuyg'ular bilan bog'liq bo'ladi.

Fransiya XX asr birinchi choragida, birinchi jahon urushidan so'ng g'olib-mustamlakachi davlatlardan biri edi. Ana shu tarixiy voqealar egzistensial g'oyalarning rivojiga keng yo'l ochib berdi. 1029-1933-yillardagi dunyoviy iqtisodiy inqirozlar mamlakatni sarosimaga soldi, fashizmning tazyiqi, xalqning matonatli qarshiligi tufayli bartaraf qilindi. 1940-yilda Gitler Germaniyasining urushi, to'rt yillik okkupatsiya, urushdan keyingi qayta tiklanishlar, mustamlakachilikning barham topishi, Vyetnam va Jazoiridagi urushlar, Fransiyaning uzoq davr ichida Amerikaning kamsituvchi diktaturasi ostida bo'lishi, 1958-yil may oyidagi fashistik putcha, IV Respublikaning yemirilishi, shaxsiy hokimiyat hukmronligi o'rnatilishi ko'pgina odamlarning yelkasiga fojyaviy vaziyatning og'ir yukini yukladi. Ana shu kayfiyat egzistensializm uchun mustahkam zamin yaratdi. Shuni ta'kidlash zarurki, zamondoshlarining fojyaviy dunyo hissiyatini ko'rib turgan egzistensialistlar inson hayotini qayta ko'rib chiqishga intildilar, unda yashash uchun quvvatni uyg'otishni istadilar, chiqib ketish yo'llarini izladilar.

XULOSA. XX asr 20-yillarining boshida Fransiya Gusserl fenomenologiyasi yoyila boshlaydi. Bunda Strasburg universiteti ilohiyot fakulteti katta rol o'ynadi. 1925-yilda J.Eren "Fenomenologiya va diniy falsafa" mavzusida dissertatsiyani himoya qildi, 1928-yilda

M.Shelerning "Tabiat va simpatiya shakllari" asari tarjima qilindi, Gusserl (1929) ikki marotaba fenomenologiya haqida ma'ruza o'qidi. Bularning hammasi fenomenologiyaga qiziqishni yanada orttirdi. Fenomenologiya turlicha talqin qilindi, bu esa ekzistensial falsafaning asosiy uslubiga aylandi.

Shunday qilib, hozirda fenomenologiyani uslub sifatida qo'llamagan ekzistensialistlarni topish mushkul. Shuningdek, fenomenologiya, tarix, sotsiologiya va adabiyotshunoslik sohalariga 30-yillardan fransuz ekzistensializmi shakllanib rivojlana boshladi. Gabriel Marsel fransuz ekzistensializmining yirik vakillaridan biri hisoblanadi. Marsel 40 yoshida katolik mazhabini qabul qiladi. Lekin 1950-yillarda Rim papasi ekzistensializmi qoralagandan so'ng, o'z falsafasining "xristianlik ekzistensializmi" degan nomidan voz kechadi, uni "neosokratchilik" yoki "xristiancha sokratchilik" deb ataydi. Lekin bunda u o'z ta'limotining g'oyalarini umuman o'zgartirmaydi. Olim katolik mazhabini qabul qilgandan so'ng "ekzistensializm" terminini qurbonlikka keltiradi, cherkov bilan nizoga borishni xohlamaydi.

XX asrning boshlarida dunyoda sodir bo'lgan fojealar fransuz ma'rifatparvarlarini qattiq iztirobga solganki, bu iztiroblarni fransuz ekzistensializmi go'yoki himoya qilib chiqqanga o'xshaydi. Konservatizm va monopolistik kapitalizmga qarshi liberalistlar, anarxistlar va sotsialistlar o'z mafkuralarini yaratish yo'lida ekzistensializmga duch kelishganini kuzatish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Усмонов, М., Каримов, Р. ва бошқалар. (2002). Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси. Тошкент, Шарқ. 336 б.
2. Marino, Gordon (2004). Basic Writing of Existensialism. Modern Library. Pp.ix,3.
3. Lowrie, Walter (1969). Kierkegaard's attack upon "Christendom". Princeton. pp. 37-40.
4. Luper, Steven.(2000), Existing. Mayfield Publishing, pp. 4-5, 11.
5. Nitsshe, Fridrix. (2007), Zardo'sht tavallosi. Yangi asr avlodi. Toshkent. 346 b.
6. Nietzsche, Friedrich, Translated by Richard Polt. (1997). Twilight of the Idols. Hackett Publishing Company, Inc pp. 96.

7. Unamuno, Miguel de., translator, J.E. Crawford Flitch (2005). *Tragic Sense of Life.*, Dover Publications, INC. pp. 161
8. Buber, Martin, translate by Kaufman, Walter.(1970) *I and Thou*. Charles Scribner's Sons. New York. pp. 196.
9. Albert Camus, (1955).*The Myth of Sisyphus*, New York, Vintage Books (dastlab 1942 yilda Fransiyada Librairie Gallimard tomonidan nashr etilgan), 19-bet.
10. Breisach, Ernst.(1962). *Introduction to Modern Existentialism*, New York, pp. 173–76.
11. Cooper, D. E. (1990). *Existentialism: A Reconstruction*. Basil Blackwell. p. 1.
12. Ann Fulton, *Apostles of Sartre: Existentialism in America, 1945–1963*, Evanston, IL: Northwestern University Press, 1999, p. 12-13 & 18–19.
13. Makkarri, Jon.(1973). *Ekzistensializm.*, Pelikan,p. 110.
14. Abdurasulovich, D.G.O. (2023). The Question of Moral Selection in French Ecclesialism. *European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices*, 1(8), 42-44.
15. Djurayev, G. (2024). Jan Pol Sartr ekzistensial falsafasi gumanizm sifatida. *International scientific journal of Biruni*, 3(2), 81-94.
16. Djurayev, G. (2024). Inson muammosi: ekzistensial absurd. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(26), 397-402.



THE HISTORY OF CENTRAL FERGHANA IRRIGATION (1950-1991)

*Ruzikulova Maftunaxon Yuldashevna, Doctorate of Ferghana State
University, Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences*

MARKAZIY FARG'ONA IRRIGATSIYASI TARIXI (1950-1991-yillar)

*Ruzikulova Maftunaxon Yuldashevna, Farg'ona davlat universiteti
doktoranti, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

ИСТОРИЯ ИРРИГАЦИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ФЕРГАНЫ (1950-1991 гг)

*Рузикулова Мафтунахон Юлдашевна, докторант Ферганского
государственного университета, доктор философии по
историческим наукам (PhD)*



<https://orcid.org/0009-0004-6266-247X>

e-mail:

maftuna_ruzikulova@rambler.ru

Abstract: The article describes, using primary sources, the processes of development and irrigation of virgin lands in Central Ferghana, as well as the formation of districts and state farms on these lands based on the cotton monopoly policy of the Soviet government, increasing the delivery of cotton to the Center and their negative consequences. In addition, it is chronologically established that from year to year capital funds are allocated from the state budget and indivisible funds of collective farms for the development of new lands in the valley.

Key words: Central Ferghana, virgin lands, irrigation, state farm, Soviet government, cotton monoculture, agriculture, canal, melioration, "Ferghanavodstroy".

Annotatsiya: Maqolada Markaziy Farg'ona qo'riq, bo'z erlarining o'zlashtirilishi, sug'orilishi jarayonlari, shuningdek, sovet hokimiyatining paxta yakkahokimligi siyosati ta'sirida bu yerda paxtachilikka ixtisoslashgan tuman va sovxozlarning tashkil qilinishi hamda markazga paxta yetishtirib berishning ortib borishi va uning salbiy oqibatlarini birlamchi manbalar yordamida tahlil qilingan. Bundan tashqari, vodiydagi yangi yerlarni o'zlashtirish tadbirlariga davlat byudjeti va kolxozlarning bo'linmas jamg'armasidan kapital mablag'lar ajratishning yildan yilga ortib borganligi xronologik tarzda bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Markaziy Farg'ona, qo'riq yerlar, sug'orish, sovxoz, sovet hukumati, paxta yakkahokimligi, qishloq xo'jaligi, kanal, melioratsiya, "Ferganavodstroy".

Аннотация: В статье описывается с помощью первичных источников процессы освоения и орошения целинных земель в Центральной Фергане, также на данных землях образование районов и совхозов на основе политики хлопковой монополии советского правительства, увеличения доставки хлопка в Центр и их отрицательные последствия. Кроме того, хронологически установлено, что из года в год выделяются капитальные средства из государственного бюджета и неделимые фонда колхозов на освоение новых земель в долине.

Ключевые слова: Центральная Фергана, целинные земли, ирригация, совхоз, советское правительство, монокультура хлопка, сельское хозяйство, канал, мелиорация, "Ферганаводстрой".

INTRODUCTION. After the Republic of Uzbekistan gained national independence, special attention was paid to the issue of objective and scientific study of the history of irrigation and land reclamation works. In particular, in the Address of the President of the

Republic of Uzbekistan to the Oliy Majlis on January 24, 2020, a number of urgent tasks were identified, including bringing the development of water management to a new level, the widespread introduction of economical irrigation technologies in agriculture, and the automation

of the system for controlling and accounting water resources. This Address stated the following: "In 2020, we will introduce water-saving technologies on 44 thousand hectares of land, or almost 4 times more than last year. For this, a subsidy of 300 billion soums will be allocated from the state budget. It is also necessary to automate the processes of managing water management facilities, the system for controlling and accounting water. These issues should be reflected in the Concept for the Development of Water Management..."[21.P.34], such important tasks as therefore, the study of the history of irrigation and exploitation was considered important in all periods.

RESEARCH METHODS. This issue was studied in accordance with the principle of historicity. The research used methods such as scientific, historic, comparative analysis, problem-periodic, objective, structural-systemic analysis, and oral history.

RESULTS AND DISCUSSIONS. The Soviet government adopted numerous decisions on measures to develop new lands in the republic and the further development of the irrigation system. In accordance with the resolution of the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan and the Council of Ministers of the Uzbek SSR of November 16, 1952, work was considered on irrigating 65,000 hectares of new and protected lands in Central Ferghana [1.P.31]. Including 30,000 hectares in the Yazyavan and Kyzyl Tigin steppes; 6,000 hectares along the Ulugnor canal system; 14,000 hectares along the Akhunboboev canal system; 15,000 hectares of protected and abandoned lands in Ferghana, Andizhan and Namangan regions. Since the fifth five-year plan (1951-1955), the development of protected lands in Central Ferghana began [7.P.3]. An appeal was received to involve the youth of the republic in the implementation of this measure. Because only in 1954-1958, 600 thousand ha were to be developed in the territory of the Republic of Uzbekistan. In response to the appeal, 1,700 young people came to develop the lands of the Central Ferghana reserve in 1954[8. P.35].

The resolution of the USSR Council of Ministers and the CPSU Central Committee "On the further development of cotton growing in the Uzbek SSR in 1954-1958"[3] of February 9, 1954 provided for the development and irrigation of 142 thousand ha of land in the Ferghana Valley, including 116 thousand ha in Central Ferghana. In particular, in the Boz district, 2,803 ha of land were developed from 1950 to 1954, while 2,960 ha of new land were developed in 1953-1958 [22]. The total area of Central Ferghana is 532.4 thousand

hectares, including a net area of 363.7 thousand hectares, of which 190.5 thousand hectares were developed by January 1, 1953 [26.P.28]. The Inter-Kolkhoz Council recognized that from 1953 to 1956 the "Ferghanavodstroy" trust carried out a significant amount of work on the development of reserve and waste lands in Central Ferghana [7.P.5].

According to the resolution of the CPSU of Uzbekistan and the Council of Ministers of the Uzbek SSR "On measures for the expansion of irrigated lands and the further development of water management in the Uzbek SSR" dated October 20, 1953, the increase in irrigated areas in Namangan region in 1958 amounted to 38.0 thousand hectares compared to 1952. The growth of these areas in the Central Ferghana lands amounted to 28.0 thousand hectares, and during this period in 1953-1955, 25.0 thousand hectares should have been ready for sowing. In Central Ferghana, the total area of reserve and fallow lands subject to development from January 1, 1953 amounted to 173.2 thousand hectares, including 89.6 thousand hectares in the Ferghana region, and 83.6 hectares in the Andizhan region [13]. During 1953-1955, reserve lands in the Gulbagh state farm amounted to 1.6 thousand hectares, new lands amounted to 6.3 thousand hectares, and new lands in the Damkul new irrigation array amounted to 3.5 thousand hectares. Up to 8-10 centers of cotton were harvested from one hectare of land in collective farms established on developed lands) [14].

According to the results of the work planned to be carried out by construction organizations according to the 1955 plan, not a single object was completed and put into operation. Irrigation and reclamation preparation of new lands was carried out on an area of 50,669 hectares, including 21,092 hectares in the Ferghana region, 13,862 hectares in the Andizhan region, and 15,672 hectares in the Namangan region. 27,332 hectares of land were considered ready for irrigation and reclamation, of which 17,592 hectares were reserved lands [1.P.2]. In 1961, payments under the plan amounted to 4,346 thousand rubles, and by November 11 of this year, collective farms had contributed 1,825 thousand rubles, or 42% [25]. In 1953-1973, due to the capital invested in the development and irrigation of new lands in the Ferghana Valley, the area sown with cotton increased by 9.2%, this indicator amounted to 24.9% in productivity and 42.8% in gross yield [15.P.36].

In accordance with the resolution of the CPSU Central Committee and the Council of Ministers of the Uzbek SSR of February 26, 1957, on March 18 of this

year, the Ministry of Agriculture of the Uzbek SSR issued an order “On strengthening the irrigation and development of the lands of Central Ferghana” [2]. It was noted at the meeting that the scheme for irrigation and economic development of new lands occupied 173,200 hectares, of which 36,400 hectares were in Andizhan region, 49,700 hectares in Namangan region, and 87,100 hectares in Ferghana region [10].

On March 18, 1958, the Council of Ministers of the Uzbek SSR adopted a resolution “On the development of new and reserved (waste) lands for the 1958 harvest”. The Council of Ministers of the Uzbek SSR noted that the development of new and reserved lands for the 1958 harvest was being carried out in the regions of the republic and the Karakalpak ASSR in an unsatisfactory manner, in accordance with the resolution of the Council of Ministers of the Uzbek SSR and the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan of September 23, 1957. As of March 10, 1958, only 25 thousand hectares of irrigation and reclamation areas had been prepared, and 17.2 thousand hectares of the planned 29 thousand hectares had been developed [8].

On April 21, 1958, the CPSU Central Committee and the Council of Ministers of the Uzbek SSR adopted a resolution “On strengthening work on irrigation and development of new and reserved lands in Central Ferghana” [15.P.95]. As of January 1, 1959, 377,826,000 rubles of capital funds were prepared for the operation of all Central Ferghana facilities, of which only 172,644,640 rubles were allocated for operation [4]. On January 23 of this year, the Central Committee of the CPSU of Uzbekistan and the Council of Ministers of the Uzbek SSR adopted a resolution “On approval of the program of construction work on irrigation and development of the lands of Central Ferghana in 1959”. In accordance with this established plan, the increase in the area of irrigated land in the Central Ferghana massif was planned at 13,000 hectares, and in practice it was 10,230 hectares, including 7,228 hectares for sowing in 1959 [24.P.232]. On August 3, 1959, the Central Committee of the CPSU of Uzbekistan and the Council of Ministers of the Uzbek SSR adopted a resolution “On irrigation and development of reserve and fallow lands in Central Ferghana in 1959-1965” [9.P.48]. On the basis of this resolution, large-scale work was carried out to further increase the water supply of the Central Ferghana regions and improve the land reclamation condition. “More than 36 thousand hectares of fallow and neglected wasteland were brought into agricultural circulation, more than 250 km of roads were

built, and 22 collective farm settlements were established” [16].

On November 9 of this year, in accordance with the above-mentioned resolution, the Andizhan regional agricultural department issued an order “On irrigation and development of reserve and fallow lands in Central Ferghana in 1959-1965” [5], and the task to prepare 24.8 hectares of newly developed lands in Central Ferghana in 1959-1965 was approved by districts [17]. The Ministries of Agriculture and Water Resources of the Uzbek SSR were tasked with reviewing the general scheme for irrigation and development of the Central Ferghana lands and its projects for individual areas during 1959, and expanding the area of project farms by 2.0 - 2.5 thousand hectares [9.P.52]. On March 18, 1960, the Ministry of Water Resources of the Uzbek SSR issued an order “On the program of construction work for irrigation and development of the Central Ferghana lands in 1960” [19.P.31]. This order established the plan for providing the Central Ferghana facilities of the Ministry of Water Resources of the Uzbek SSR with capital funds and approved the provision of funds to the “Ferghanavodstroy” trust in the amount of 111,151 thousand rubles in 1960. On March 21, 1960, the Ministry of Agriculture of the Uzbek SSR issued an order “On approval of the construction work programs for the irrigation and development of the Central Ferghana lands in 1960” [21]. The “Ferghanavodstroy” trust invested 10,629 thousand rubles out of 22,400 thousand rubles in the construction of water management [15.P.28].

On May 12, 1961, the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the Uzbek SSR adopted a resolution “On the progress of the development of protected lands in Central Ferghana” [23]. This resolution approved the proposal of the Ministries of Water and Agriculture of the Uzbek SSR, the Andizhan Regional Party Committee and the Regional Executive Committee to complete all irrigation work in the Central Ferghana lands in 1965. From 1953 to 1961, 60.6 thousand hectares of land were prepared for irrigation and land reclamation, of which 41.0 thousand hectares were planted with crops on collective farms and state farms in 1960 [6].

In 1961-1965, the irrigation of all remaining reserve lands of the Central Ferghana region, covering an area of 122.2 thousand hectares, was carried out in accordance with the decision on the completion of general works on the lands of the Central Ferghana region - 67.8 thousand hectares in the Ferghana region and 54.4 thousand hectares in the Andizhan region [24.P.237]. The

entire Central Ferghana region was prepared for irrigation and land reclamation in a total area of 122.2 thousand hectares. This is a significantly higher indicator in the field of land preparation for irrigation and land reclamation compared to previous years. Agricultural development work in 1961-1965 amounted to a total of 101 thousand ha, of which 60.2 thousand ha fell on collective farms, as well as 40.8 ha on economically developed state farms [12].

In a short time, taking into account the development of reserve and waste lands in Central Ferghana and the capabilities of collective farms in the Ferghana Valley, the following proposals were adopted by regional organizations in 1961-1966. According to them, cotton-growing state farms will be established on 20.3 thousand ha of reserve lands in Ferghana region and two state farms will be established on another 17.3 thousand ha, and in Andizhan region, existing state farms and state farms will be established on 8.6 thousand ha [18].

Until July 1, 1961, the Inter-Kolkhoz Council on Irrigation and Land Development of Central Ferghana was working in the Ferghana and Andizhan regions. In 1960, the Inter-Kolkhoz Council discussed the issue of irrigation and land reclamation preparation of 7,710 hectares of land. Of these, 2,240 hectares fell on the Andizhan region, and 5,470 hectares on the Ferghana region. The 1961 report indicated that 6,333 hectares of land had been prepared for irrigation and land reclamation in the Ferghana region alone [19.P.21]. Of these, 5,030 hectares were allocated for the initial preparation of reserve lands, and 1,303 hectares for repeated work on previously prepared lands. The resolution of the USSR Council of Ministers of September 2, 1962 provided for the development and irrigation work being carried out in the Ferghana and Andizhan regions of the Uzbek SSR, namely on the lands of Central Ferghana [20]. In 1955-1959, 9 pumping stations were put into operation in the Ferghana Valley, providing water to 10 thousand hectares of land. In 1957, in order to further increase the yield of agricultural crops, a two-channel "Pakhtalykul" pumping station with a water consumption of 300 liters per second was built on the North Ferghana Canal in the Yangikurgan district of the Namangan region to irrigate 325 hectares of land in the former "Pakhtalykul" state farm. In 1958, as a result of the liquidation of the "Pakhtalykul" state farm, its lands were distributed as follows: 136 hectares were given to the "Leningrad" collective farm for cotton cultivation, and 189 hectares to the auxiliary farms of the "Pakhtalykul" sanatorium. The

pumping station was transferred to the said sanatorium with a balance value of about 150 thousand.

By 1964, more than 2,000 km of various canals, more than 2,000 km of underground canals and collectors, and more than 7,000 hydraulic structures had been built in the newly irrigated areas of Central Ferghana [11. P.48]. Based on the resolution of the CPSU of Uzbekistan "On the preparation of new and gray lands for sowing in 1965" dated September 21, 1964, the Ferghana Regional Rural Executive Committee determined that in 1965 the increase in new lands in the region during the sowing period was 6,093 ha, of which 984 ha came from agricultural turnover in 1964, 3,958 ha were prepared for sowing in Central Ferghana, and new preparation work was carried out on 1,151 ha [24.P.67].

The construction of the Karkidon reservoir in the Ferghana region began in 1962 and was completed in October 1967. The area of this natural reservoir is 9.65 km², and it has the ability to store 200 million m³ of water. It was built on the Kuvasay River (a tributary of the Isfairsay River), and its useful capacity is 218.4 m³. 3.4 million m³ of gravel-sandy soil, 2.4 million m³ of loamy soil were poured into the dam, and 60 thousand m³ of concrete and reinforced concrete were laid. The commissioning of the reservoir improved the water supply of 69 thousand ha of irrigated lands in the Andijan and Ferghana regions, which received water from the South Ferghana Canal. The Andizhan reservoir was built in accordance with the resolution of the Council of Ministers of the former USSR of March 15, 1963. It was implemented at the expense of the central state budget of the former USSR. In 1969 (at the prices of that year), the total cost of this facility was 332.5 million rubles, and in practice 297.0 million rubles were spent [26]. In the Ferghana region, a lot of irrigation work was carried out over 15 years (1966-1980). In particular, "more than 42.2 thousand hectares of Central Ferghana were developed. The arable land reached almost 300 thousand hectares. During this period, the Karkidon and Kurgan-tepa reservoirs were built" [27]. In 1977, the Council of the Namanganvodstroy Trust set a task to introduce 460 hectares of new land in the first quarter of this year in order to fulfill the task set for the development of new lands. In particular, as of February 8 of this year, 40 hectares of new irrigated land were developed under the second stage of the M-1 canal, 4.9 km of pipes were laid. Construction and installation work was completed in the first ten days of February by 16 thousand rubles instead of 57 thousand rubles, or 28%. In particular, work on irrigated land in the 184-hectare Komsomol collective

farm in the Zadarya (Mingbulak) district, which was scheduled to be handed over in February, was not fully completed. In the Boz district, which was established on the site of the reserve, in the eleven months of 1978, 40 hectares of land were developed, the reclamation condition of 1,442 hectares of land was improved, 662 hectares of land were capitally planned, irrigation networks on 1,100 hectares of land were reconstructed, 14 km of roads were built and graveled, and 16.5 km of closed canals were built and put into operation.

CONCLUSION. In short, the high level of development of irrigation and land reclamation works in the Central Ferghana region in 1950-1991, as well as the development of agriculture, in particular cotton growing, had both positive and negative consequences. Development and irrigation works were carried out on a large scale here. However, during this past period, decisions made by government bodies on the development of protected and waste lands and the allocation of capital funds for them were not implemented in many places. In particular, the capital funds allocated for the development of protected lands were not fully used.

REFERENCES:

1. Andizhan Province State Archive (APSA), Fund-608, List-1, Folding volume-932, -P.31.
2. APSA, Fund-619, List-1, Folding Volume-113, -P.107.
3. APSA, Fund-608, List-1, Folding Volume-955, -P.12.
4. APSA, Fund-608, List-1, Folding Volume-1177, -P.43.
5. APSA, Fund-619, List-1, Folding Volume-140, -P.203.
6. APSA, Fund-608, List-1, Folding Volume-1451, -P.16.
7. Namangan Province State Archive (NPSA), Fund-275, List-1, Folding Volume - 1341, -P.3.
8. NPSA, Fund-317, List-1, Folding Volume - 1330, -P.9.
9. NPSA, Fund-317, List-1, Folding Volume - 1421, -P.48.
10. Nasritdinov, K.M. (1994) The building of development irrigation and land reclamation in Uzbekistan and its social-

economical consequences (1981-1990): Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences (PhD). Andizhan: Andizhan State University (In Uzbek).

11. Ochilov, N. (1991) Irrigation and land reclamation matters in Uzbekistan (1946-1964)]. Tashkent: Fan (In Uzbek).

12. Ferghana Province State Archive (FPSA), Fund-1151, List-1, Folding Volume - 14, -P.1.

13. FPSA, Fund-1151, List-1, Folding Volume -80, -P.6.

14. FPSA, Fund-1151, List-1, Folding Volume - 87, -P.57.

15. FPSA, Fund-1151, List-1, Folding Volume - 13.

16. FPSA, Fund-1151, List-1, Folding Volume -59, -P.24.

17. FPSA, Fund-1151, List-1, Folding Volume - 47, -P.3.

18. FPSA, Fund-1151, List-1, Folding Volume - 91.

19. FPSA, Fund-1151, List -1, Folding Volume - 98, -P.15.

20. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. January 24, 2020. www.prezident.uz.

21. Andizhan regional branch of President's Administration archive of the RUz, Fund-155, List-1, Folding Volume-201, -P.5.

22. National archive of Uzbekistan, Fund- R.2483, List-1, Folding Volume-1382, - P.285.

23. National archive of Uzbekistan, Fund- R.2483, List-1, Folding Volume-1595.

24. National archive of Uzbekistan, Fund- R.90, List-10, Folding Volume-303, - P.124.

25. Andizhan regional branch of President's Administration archive of the RUz, Fund-155, List-2, Folding Volume-190, -P.3.

26. Andizhan regional branch of President's Administration archive of the RUz, Fund-155, List-2, Folding Volume-183, -P.88.

27. G'ofurov A. (1974). The economical issues of the development of irrigation and land reclamation.- Tashkent: Uzbekistan. (In Uzbek).

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA NIZOLARNI BARTARAF ETISHNING AMALIYOTDAGI HOLATI

*Ismoilova Malika Erkinovna, Navoiy davlat universiteti 3-kurs
tayanch doktoranti*

THE PRACTICAL STATUS OF DISPUTE RESOLUTION IN PRIMARY EDUCATION

*Ismoilova Malika Erkinovna, 3rd year doctoral student at Navoi
State University*

СОСТОЯНИЕ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ НА ПРАКТИКЕ

*Исмаилова Малика Эркиновна, базовый докторант
Навоийского государственного университета*



e-mail:
malikaerkinovna0813@gmail.
om

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limdagi nizolar va ularni bartaraf etish usullari, yo'llari atroflicha yoritilib berilgan. Bizga ma'lumki, boshlang'ich ta'limda nizoli vaziyatlar juda ko'p uchraydi. Ular quyidagilar: o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizolar, o'qituvchi va ota-ona o'rtasidagi nizolar, o'quvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizolar. Har bir vaziyat juda qaltis va muhimdir. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilari xuddi endi o'sib kelayotgan gulga o'xshaydi. Ushbu maqolada ushbu vaziyatlardan bolaning ongiga qanday qilib salbiy ta'sir qilmasdan chiqib ketish yo'llari, usullari va uslublari to'raligicha yoritilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: nizolarni hal qilish usullari, nizolarni hal qilishning muqobil usullari, nazariy va amaliy mulohazalar.

Abstract: In this article, conflicts in primary education and methods and ways to resolve them are described in detail. As we know, there are many conflict situations in primary education. They are as follows: conflicts between a teacher and a student, conflicts between a teacher and parents, conflicts between a student and a student. Each situation is very delicate and important. This article covers the full range of methods and methods of how to get out of these situations without having a negative impact on the child's mind.

Keywords: conflict resolution methods, alternative conflict resolution methods, theoretical and practical considerations

Аннотация: В данной статье подробно описаны конфликты в начальном образовании, а также методы и способы их разрешения. Как мы знаем, в начальном образовании существует множество конфликтных ситуаций. Они таковы: конфликты между учителем и учеником, конфликты между учителем и родителями, конфликты между учеником и учеником. Каждая ситуация очень деликатна и важна. В данной статье рассмотрен весь спектр приемов и методов, как выйти из подобных ситуаций, не оказывая негативного воздействия на психику ребенка.

Ключевые слова: методы разрешения конфликтов, альтернативные методы разрешения конфликтов, теоретические и практические соображения.

KIRISH. Nazariy tahlil natijalari nizolar, pedagogik ziddiyatlar va ularning mohiyati masalasi o'ziga xos dolzarblik kasb etadigan muammolardan biri ekanligini to'la tasdiqladi. Shu sababli ko'rsatilgan sohalarida so'nggi yillarda ko'plab ilmiy izlanishlar amalga oshirildi, bir qator manbalar yaratildi. Quyida tadqiqot uchun tanlangan mavzuga turdosh mavzularda yaratilgan manbalar, olib borilgan imiy izlanishlar to'g'risida so'z yuritiladi.

ASOSIY QISM. A.To'xtaboyev tomonidan yaratilgan "Menejer fazilatlar"[1] nomli o'quv qo'llanmada har qanday jamoada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning rahbar shaxslar tomonidan ijobiy hal qilinishini ta'minlaydigan metodik tavsiyalar beriladi. Ushbu o'quv qo'llanmada ko'rsatilishicha, rahbar jamoa yoki xodimlar o'rtasida vujudga kelgan nizoni bartaraf etish uchun muayyan bosqichlarda quyidagi amaliy harakatlarni bajarishlari lozim:

E.Akimovaning[2] ta'kidlashicha, o'quvchilar o'rtasidagi nizolarga muvaffaqiyatli aralashish pedagogning tutgan o'rniga bo'g'liq. Pedagoglarning faoliyatida bu borada 4 xil yondashuv ko'zga tashlanadi:

1. Bunga ko'ra pedagog har qanday nizoni zaif hodisa deb hisoblaydi va uni butunlay himoya qilishga, yo'q qilishga urinadi.

2. Nizoni hal qilishga betaraf munosabatda bo'lish (bunga ko'ra o'qituvchilar o'rtasida vujudga kelgan qarama-qarshiliklar, ziddiyatlarni imkon qadar ko'rmaslikka, anglamaslikka harakat qiladi).

3. Nizoni bartaraf etishdan qochish (bunga ko'ra pedagog yuzaga keladigan nizolarni o'quvchilar bilan tashkil etiladigan tarbiyaviy ishlardagi muvaffaqiyatsizlik deb hisoblaydi va hosil bo'lgan nizoni qanday hal qilishni bilmaganligi uchun nizoli vaziyatdan o'zini olib qochadi).

4. Nizoni hal qilishga aniq maqsad va tahlil asosida yondashish (bunga ko'ra pedagog o'quvchilar jamoasi to'g'risida to'la ma'lumotga hamda pedagogik nizolar mohiyatiga doir bilim, malaka va malakalarga egaligi tufayli vujudga kelgan nizoning kelib chiqish sabablarini tahlil qila oladi, shu sababli yoki mavjud nizoni bartaraf etadi yoki uning so'nggi nuqtagacha o'sib borishiga imkon yaratadi; bu holat esa pedagogga nizolarni ularning o'sib borishining to'rtinchi bosqichidagina

nazorat qilish va boshqarish imkoniyatini yuzaga keltiradi.

O'quvchi va o'qituvchilar o'rtasidagi nizolarning sabablari quyidagilardir:

O'quv faoliyatining pastligi. Agar o'qituvchi sinfda yetarlicha harakat qilmayotganini sezsa, buni so'z izlamasdan ifodalashi mumkin: "Ey ahmoqlar, imtihonlarni qanday topshirasizlar?!" Noto'g'ri taqdim etilgan tanqid bolalar tomonidan og'riqli qabul qilinadi va bu orqali o'qituvchi bolaning shashtini sindirishi mumkin.

Iqtidorlilik. Bola darsda zeriksa, u chalg'iydi va boshqalarni chalg'itadi, o'qituvchi bilan bahslashadi, uning usullarini tanqid qiladi. Ba'zan o'qituvchi javoban his-tuyg'ularini ushlab turmaydi va o'zaro dushmanlik paydo bo'ladi: "Agar siz juda aqlli bo'lsangiz, doskaga boring va dars mavzusini o'zingiz ayting", "Sinfimizda "daholar" ko'payib ketibdimi?" tarzidagi kinoyali savollar orqali o'quvchining ongiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Qoidalariga munosabat. Bo'ysunishni yoqtiradigan o'qituvchilar odatda qoidalarni mensimaydigan o'quvchilarni yoqtirmaydilar. Erkinlikni sevuvchilar esa tartib-intizom talablarini yoqtirmaydilar.

O'quv rejasining o'quvchining imkoniyatlariga mos kelmasligi. Ba'zi bolalar ta'limga alohida yondashuvni talab qiladilar, ammo shunga qaramay, ular oddiy maktabda o'qiydilar va o'qituvchilar ularga bajarishga qodir bo'lmagan talablarni qo'yishga majbur. Barcha o'quvchilarning bilim darajasi bir xil emas, ammo o'quv rejada berilgan mavzuni o'qituvchi barcha o'quvchilarga tushuntiradi. Natijada o'quvchi mavzuni tushunmaydi va maktabga borishni xohlamaydi. Bu ertami-kechmi mojaroga olib keladi.

Oilaviy muammolar. Agar bola uyda keskin vaziyatga ega bo'lsa, u salbiy his-tuyg'ularni o'qituvchilarga o'tkazishi mumkin. Ba'zida bu tajovuzkorlikda namoyon bo'ladi: u qo'pol bo'lishi mumkin, janjalga tushishi mumkin, stressni boshqa yo'l bilan yengish kerakligini bilmaydi. Har bir o'qituvchi bunday harakatlarda yordam chaqiruvini ko'rishga qodir emas. Ko'pchilik bunga javoban o'zini agressiv tuta boshlaydi. O'quvchi va o'qituvchi ziddiyatlarni qanday hal qilish kerak, degan savolga quyidagicha javob berish lozim.

Bordi-yu, pedagog muammoli vaziyatga yakka hokimlik (avtoritar), betaraflik nuqtayi nazaridan yondashsa, yoki nizoni hal qilishdan qochsa, u holda o'smirlar o'rtasidagi o'zaro kelishmovchilik tobora chuqurlashib boraveradi.

Agarda o'qituvchi nizoni hal qilishga aniq maqsad va tahlil asosida yondashsa, u holda nizoli vaziyat o'smirlar faoliyatining ijobiy yakun topishini ta'minlaydi. So'nggi yillarda pedagogika sohasida ham ta'lim va tarbiya jarayonida yuzaga keladigan nizolarni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan, A.Kuzina [3] pedagogik nizolar va ularni bartaraf etish yo'llarini tadqiq etar ekan, o'qituvchilarning o'rtasida va o'qituvchilari hamda ta'lim muassasalarining rahbarlari o'rtasida yuzaga keladigan pedagogik nizolarni salbiy hodisa sifatida baholaydi. Muallifning fikriga ko'ra, yosh avlodning ta'limi va tarbiyasiga mas'ul shaxslarning pedagogik jarayonda o'zaro nizoga borishlari ma'naviy-axloqiy jihatdan to'g'ri emas.

XULOSA. Sotsiologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, maktabdagi ta'lim bilan bog'liq nizolarda 63% o'qituvchilar o'zini muhofazalash taktikasini qo'llar ekan, 24 % o'qituvchilar bosim o'tkazish, yoki befarqlik bilan o'zga tomonni yengish taktikasini ishlatar ekan. Biroq umumta'lim jarayonidagi har bir uch o'qituvchidan biri pedagogik nizolarga nisbatan o'z munosabati shakllanmaganligini qayd etgan. O'qituvchilarning qariyb 80 foizi pedagogik nizolar nazariyasi va amaliyoti bo'yicha o'z ko'nikma, bilim va malakalarining to'liq, professional tarzda shakllanmaganligini qayd etishgan. Biroq bu vaziyat

umumta'lim maktablarida bugungi kunda vujudga kelayotgan turli ziddiyatlar yechimsiz qolib ketayotganligini anglatmaydi. Aslida barcha o'qituvchilar pedagogik nizolar va turli ziddiyatli vaziyatlarni bartaraf etish bo'yicha o'zlari tashabbuskor bo'lib chiqqan holda muammoni hal qiladilar. Bunda ularga qo'l keladigan bilim va malakalar manbai sifatida o'z hayotiy tajribalari, hamkasblar bilan muloqotlar, xalq pedagogikasi asoslari va xalq ijodiyoti namunalari xizmat qiladi. Tabiiy ravishda, o'qituvchilarni maqsadli ravishda pedagogik nizolar nazariyasi va amaliyoti bo'yicha ta'lim jarayoniga tayyorlansa, ularning pedagogik faoliyatlari samaradorligi yaxshiroq ta'minlangan bo'ladi hamda sinfda vujudga kelgan ziddiyatlar to'g'ri yechimlarga olib kelinishi ta'minlangan bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xoliqov A. Pedagogik mahorat (darslik). –T, 2011.
2. Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=5.016) Passport: <http://sjifactor.com/passport.php?id=22257>.
3. Sa'diy Sheroziy. Guliston. Toshkent, 1968.
4. Ibragimov X., Yoldoshev U. va boshqalar. Pedagogik psixologiya. O'quv qo'llanma. -T., 2007.)
5. Malla Ochilov. Muallim qalb me'mori. Toshkent, O'qituvchi. 2001 yil. 56 – 57 betlar.
6. <http://sjifactor.com/passport.php?id=22257>.
7. Karimova Madina. Maqola, 208-209-betlar.
8. www.ilmsarchashmalari.uz



SUN'YI INTELLEKT JAMIYAT UCHUN IJTIMOIIY XAVFMI YOKI IJOBIY HODISA

*Ro'zmetov Ro'zmat Botirovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi
Urganch filiali "Ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi*

IS ARTIFICIAL INTELLIGENCE A SOCIAL RISK OR A POSITIVE PHENOMENON FOR SOCIETY

*Rozmetov Rozmat Botirovich, teacher of the Department of "Social
Sciences" of the Urgench Branch of the Tashkent Medical Academy*

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ — СОЦИАЛЬНАЯ ОПАСНОСТЬ ИЛИ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН ДЛЯ ОБЩЕСТВА

*Розметов Розмат Ботирович, преподаватель кафедры
"Общественные науки" Ургенчского филиала Ташкентской
медицинской академии*



<https://orcid.org/0009-0007-0643-8360>

e-mail:

rozmatrozmetov88@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellektning jamiyat hayotiga kirib kelishi, uning inson zehni bilan raqobatlashishi, jamiyat farovonligi uchun ulkan bir yutuq ekanligi, jamiyat hayotidagi juda ko'p sohalarda o'zining ijobiy va salbiy taraflarining ochilishi va tavsiyalardan iborat.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, zehn, raqobatlashish, farovonlik, jamiyat.

Abstract: In this article, the entrance of AI into the life of society, its competition with the human mind, the fact that it is a great achievement for the well-being of society, the discovery of its positive and negative sides in many fields of society and recommendations.

Key words: artificial intelligence, mind, competition, prosperity, society.

Аннотация: В данной статье рассматривается вхождение ИИ в жизнь общества, его конкуренция с человеческим разумом, то, что он является большим достижением для благополучия общества, раскрытие его положительных и отрицательных сторон во многих сферах жизни общества и рекомендации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, разум, конкуренция, процветание, общество.

KIRISH. Insoniyat tarixi sivilizatsiyalar tarixidir. Bunda inson ibtidoiy ko'rinishdan fenomenal yuksak aql sohibi darajasigacha chiqdi. Insoniyatning aqlan yuksak darajaga chiqishida faktorlar juda ham ko'p. Ular quyidagilar:

- qiziqish;
- yashash uchun kurash;
- ehtijolar;
- dunyoni anglash;
- atrof- muhitni o'zlashtirish;
- o'zini Homo Sapiens sifatida namoyon qilishi;
- hukmdorlik;

-ilmga intilishi;

-qo'l mehnatidan mashina mehnatiga o'tishi, bu 18-19 asrlarga to'g'ri keladi.

Va bu almashinuv yirik sanoat rivojiga olib keldi. Bunga mehnat unumdorligining keskin o'sishi, urbanizatsiya, yuqori sifatli po'lat ishlab chiqarish, temir yo'llar, elektr va kimyoviy moddalarning ko'payishi hamda konveyer tipidagi ommaviy ishlab chiqarishning rivojlanishi davlatlarning iqtisodiy taraqqiyoti va aholi turmush tarzining o'sishi uchun asos bo'ldi.

Bir tomondan, "mexanizatsiya" va ahmoqlik, ikkinchi tomondan, kompyuterlarni "insoniylash-

tirish”, antropomorfizatsiya qilish, keyin unga sof insoniy xususiyatlar, xususan, ong, aql, tafakkur, bilim, ijodkorlik, yangilik, iroda, his-tuyg‘ular va boshqalar. Bu borada P.S.Gurevich G‘arb adabiyotida keng tarqalgan inson haqidagi apofatik g‘oyani to‘g‘ri tanqid qiladi. Bu tushuncha Odam Ato naslining barcha tan olingan xususiyatlarini rad etadi, bu esa uni boshqa tirik mavjudotlardan, ayniqsa jonsizlardan aniq ajratib turadi [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Sun‘iy intellekt tushunchasi va masalasi yuzasidan Gurevich P.S. “Апофатический проект человека”, Kanke V.A. “Философские науки: краткий энциклопедический словарь”, Mirziyoyev SH.M. “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz” 1-jild va “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, Markov.B.V. “Философия. Стандарт третьего поколения”, Naletov I.Z. “Философия: учеб”, Pechey A. “Человеческие качества”, va Spirkin A.G. “Философия” adabiyotlaridan foydalanilgan.

Maqolada retrospektiv va tizimli funksional tahlil bilan bir qatorda tarixiylik, ratsionallik va ketma-ketlik kabi bir qator metodologiyalar qo‘llanilgan. U ilmiy tadqiqotning dialektik va sinergetik usullaridan foydalangan holda sotsiodinamik nuqtayi nazar va sotsiologik tahlilni o‘zida mujassam etgan kompleks yondashuvni o‘z ichiga oldi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta‘biri bilan: “Afsuski, ochiq aytish kerakki, keyingi paytlarda bizda zahmatkash olimlarimizning ilmiy izlanishlari, yutuqlarini keng yoritish, har tomonlama targ‘ib qilish masalasiga e‘tibor berilmayapti. Ilm-fan yutuqlarini jamoatchilik, birinchi navbatda, yoshlarimiz o‘rtasida keng targ‘ib qilish, ularning bu sohaga e‘tibor va qiziqishini oshirish borasida hali ko‘p ishlarni amalga oshirishimiz kerak. Mamlakatimizda ilm-fanni dunyoda hech kimdan kam bo‘lmagan darajada rivojlantirish uchun siz va barcha olimlar, ilmiy jamoalar uchun zamonaviy sharoit yaratish biz uchun ham qarz, ham farzdir” [2].

Uzoq vaqt oldin paydo bo‘lgan “sun‘iy intellekt” muammosi 21-asrda juda dolzarb bo‘lib qoldi, jamiyatning deyarli barcha jabhalarida “sun‘iy intellekt” keng kirib borganidan so‘ng haqiqatan ham hayotimiz qizg‘in bo‘ldi. Raqamli iqtisodiyot, raqamli biznes va boshqalarning paydo bo‘lishi, kompyuter virtual haqiqatining bizning mavjudligimizdagi rolining ortishi ko‘p jihatdan

insoniyatning rivojlanishini belgilaydi va insonning “homo sapiens” turi sifatida mavjudligiga tahdid soladi. Shu munosabat bilan ba‘zi tadqiqotchilar hatto postantropologik, insoniyatdan keyingi davrning paydo bo‘lishi haqida gapiradilar va yozadilar [3].

MUHOKAMA. Ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, atom energiyasidan foydalanish, aloqa tarmoqlarining paydo bo‘lishi hamda matematik va mantiqiy operatsiyalarni bajaraoladigan intellektual mashinalar(kompyuterlar) paydo bo‘ldi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta‘biri bilan aytganda, “Barcha oliy ta‘lim muassasalarida tegishli yo‘nalishlar bo‘yicha narsalar interneti, robototexnika, sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash va o‘rganish laboratoriyalari tashkil etish, shuningdek, ushbu sohaga xorijiy korxonalarni jalb qilishni tashkil etish, mamlakatimizda ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va rag‘batlantirish; raqamli texnologiyalar sohasiga, g‘oyalar va yangi texnologiyalarni yaratishga ko‘maklashuvchi tanlov va tadbirlarini o‘tkazish, ularning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratish lozim” [4].

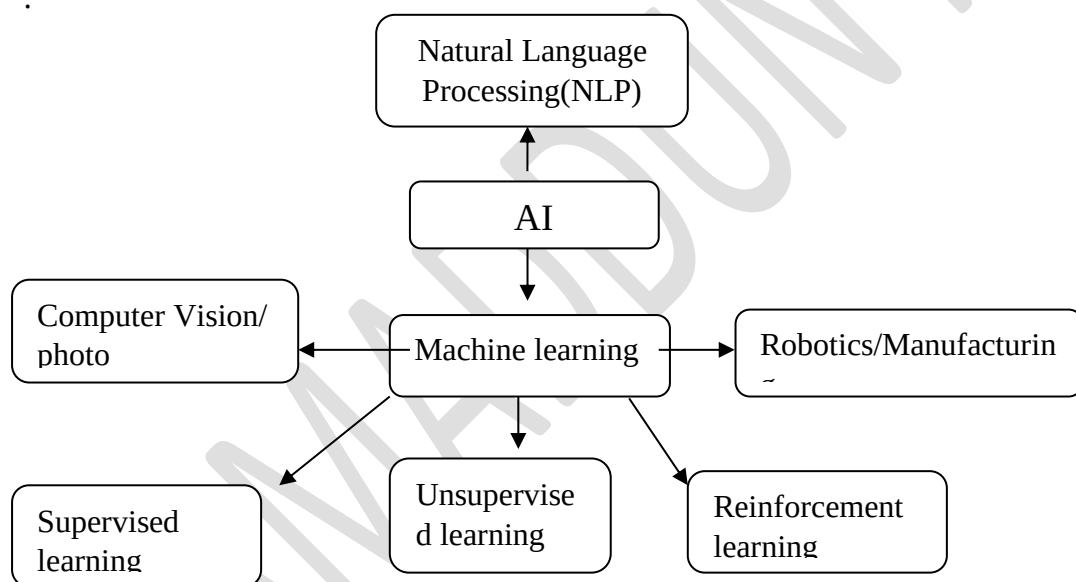
Bizning baholashimizda I.Z.Naletov dialektik materializm tamoyillariga asoslangan inson ongining birlamchi atributlarini samarali ifoda etadi, ular inson ongi va aql-idrokining sifat jihatidan farqlarini aniqlash uchun juda mos keladi va shu bilan ularning “sun‘iy intellekt” dan jiddiy farqini ko‘rsatadi. Quyida keltirilgan elementlar [5]:

- tashqi voqelikni subyektiv idrok etish;
- yuqori tartibli moddaning xarakteristikasi miya;
- inson bilishi va amaliy ishtirokining optimal jihati;
- tushunchalarni shakllantirish, fikr yuritish va xulosalar chiqarish qobiliyati;
- voqelikni aks ettirish cho‘qqisi;
- inson kognitiv funktsiyasining oliy namoyon bo‘lishi;
- imzo va axborot harakatlari;
- shaxsning hissiy manzarasining yadrosi;
- inson intuitsiyasining asosi;
- shaxs tomonidan doimiy ravishda to‘plangan va yangilanadigan tajribani aks ettirish va sintez qilish;
- o‘z-o‘zini anglash usuli;
- obyektiv shakllantirish;

- bashoratlilik;
- ilmiy tushunish uchun zarur bo'lgan nazariyalar, g'oyalar va tushunchalar to'plami;
- abstraksiya va ideallashtirish voqelikni anglash vositalari sifatida;
- madaniyatni tashkil etuvchi barcha narsalarni qamrab oluvchi badiiy va adabiy timsollarning avlodi.

Inson hayotiga elektron hisoblash mashinalari kirib kelishi, inson aqliy potensialining yangi qirralarini ochib berdi. Va shu bilan butun insoniyat hayotida axborotlashgan sivilizatsiya fenomeni sodir bo'ldi. Axborot va intellekt jamiyatlarning har qanday rivojlanishi uchun asosiy tayanch bo'ldi. Natijada, inson aqliy potensialining imkoniyatlari kuchayib ketdi. YaIM asosiy qismi intellektual mulkka qaratildi va dunyoning iqtisodiy rivojlanishining dastagi bo'ldi. Bugungi kunda ko'pgina olim va mutaxassislar fikriga ko'ra, insoniyat hayotining navbatdagi ko'rinishi sun'iy

intellekt bilan bog'liq. Shu o'rinda "intellekt" so'ziga ta'rif berib o'tadigan bo'lsak, intellekt – bu axborotni qabul qilish, anglash, idrok qilish, saqlab qolish va qayta ishlash qobiliyatidir. Bu odamlar, hayvonlar va mashinalarda turlicha bo'lishi mumkin. Shuningdek, shuni tushunishimiz kerakki, intellektning mavjudligi, ongning mavjudligini anglatmaydi. Intellekt turli o'lchash va hisoblash mumkin bo'lgan masalalarni hal qila oladi. Yig'ilgan tajriba va ko'nikmalar vositasida yangi vazifalarga moslasha oladi. Ong esa hissiyotga ega bo'lgan psixik faoliyatning eng yuksak shakli. U faqat insonga xos fenomendir. Sun'iy intellekt va neyron tarmoqlar ana shu intellektga ega bo'lgan qurilma va kompyuter dasturlarni yaratishga asoslangan kuchli texnologiyalardir. Bugungi kunda katta ma'lumotlarga (Big Data) ega bo'lgan murakkab muammolarni hal qilish insonlar uchun o'ta qiyin vazifa hisoblanadi



Aynan shuning uchun insoniyat sun'iy intellektni rivojlantirish ustida izchil ishlar olib bormoqda. Chunki, sun'iy intellekt murakkab muammolarni hisoblash jarayonini yengillashtiradi. U shuningdek, inson aqli yetmagan masalalarga oydinlik kiritishi mumkin. Sun'iy intellekt inson uchun o'ta muhim bo'lgan vaqt va resurslarni tejaydi. Sun'iy intellekt bu inson aqliga taqlid qilishga qodir bo'lgan mashinalarni yaratishga qaratilgan fan va texnologiya sohasidir.

Yuqorida biz sun'iy intellektning tiplarini keltirdik. Bunda: NLP (Tabiiy tilni qayta ishlash) –

bu nutqni tushunish qobiliyatidir. Bu dastur bir nechta buyruqlarni o'z ichiga oladi:

1. Matn tahlili – berilgan matndan kalit so'zlarni ajratish.
2. Til tarjimai – matnni bir tildan boshqa bir tilga tarjima qilish.
3. Nutqni aniqlash – og'zaki tilni matnga ko'chirish.
4. Tabiiy til – avtomatlashtirilgan kontent yaratishda inson kabi matn yaratish avlodi.
5. Computer Vision/Photo – xavfsizlik va transport vositalaridagi kameralar, smartfonlar,

gadgetlar va boshqa qurilmalar tomonidan olingan yoki ular tomonidan yaratilgan tasvirlar va video ma'lumotlaridan foydalanish.

6. Robotics/Manufacturing – har xil maqsadlarda robotlardan foydalanish va ishlab chiqarish.

7. Machine learning – mashinani o'rganish. Bu algoritmlarga asoslangan avtomatik integratsiyalashuv funksiyasi.

Sun'iy intellekt uch turga bo'linadi:

1. Kuchsiz SI (Artificial Narrow Intelligence) - ma'lum bir vazifani bajarish uchun ishlab chiqilgan, maxsus kodlangan intellekt. Buyruqlardan tashqariga chiqa olmaydigan intellekt. Biz bilan hamnafas yashayotgan sun'iy intellekt avlodidir. Bularga YouTube, Amazon Alexa, Netflix, Google Assistant, Siri, Alice, Wymo, Microsft Cortana, Bixby, Voice Mate , ChatGpT, Sophia, Marusia va boshqalar kiradi.

2. Kuchli SI (Artificial General Intelligence) masalasi kelajakka doir bo'lib, u inson bajarishi mumkin bo'lgan barcha ishlarni bajara oladi. Bunga misol qilib "Iron man" (Temir odam) filmidagi Jarrisni misol qilishimiz mumkin. Bunday ko'rinishdagi sun'iy intellekt hali mavjud emas. Ammo, ayrim ishlanmalarda dastlabki belgilari mavjud.

3. Super SI (Artificial Super Intelligence). "Terminator", "Matritsa" kabi filmlarda tasvirlangan intellektidir. Jamiyatning barcha sohalarida insondan ilg'or natijalarni ko'rsata oladi. Bu sohada hali ishlar izlanishlar boshlanmagan.

Bir paytlar fantastik mualliflarning asarlarida mavjud bo'lib, xayoliy voqeliklardan iborat bo'lgan hodisalar va personajlarda aks etgan sun'iy intellekt raqamlarni qayta ishlashdan tashqari intellektual harakatlarni amalga oshirish kerak bo'lgan sohalariga kirib keldi. Bunga misol sifatida, aql o'yinlarini olishimiz mumkin:

NATIJALAR. 1979-yil "Narda" o'yini BKG 9.8 dasturi yordamida amaldagi Jahon chempioni mag'lub etildi. 1997-yil "Shaxmat" o'yini IBM kompaniyasining Deep Blue dasturi mutlaq Jahon chempioni, Grossmeyster Garri Kasparovni taslim qildi. 2007-yil "Shashka" o'yini Chinook dasturi yordamida Kanadada hech qachon yutqazmaydigan shashka dasturi yaratildi. Bu dastur bilan o'ynagan chempion agar xatosiz o'ynagan taqdirda ham, eng yaxshi holatda durangga erishishi mumkin edi. 2011-"Televiktorina" o'yinida IBM WATSON dasturi

ikki afsonaviy chempionlarga hech qanday imkoniyat qoldirmay mag'lub etdi. 2017-yil "Poker" o'yinida DEEP STACK dasturi 11ta professional pokerchilarni yengdi. 2017-yil "GO" o'yinida ALPHAGO dasturi insonni mag'lub etdi. 2019-yil "StarCraft 2" strategic o'yinida GOOGLE ishlab chiqqan APHASTAR dasturi eng yaxshi o'yinchilardan birini 5:1 hisobida yengdi.

Bir nechta 10 yillar oldin mana shu o'yinlarda g'alaba qozonish mutlaq intellektual ustunlik belgisi edi, bugun esa ularning barchasida insoniyat mag'lub bo'ldi. Ushbu yutuqlar bilan birga aytishimiz mumkinki, kuchli sun'iy intellekt deb atalmish texnologiyaning yaralishi hech gap emas.

Sun'iy intellekt modelini yaratish inson ongi va tabiiy intellektning o'ziga xos tushunchasiga tayanadi. Aql, sun'iy intellekt va xabardorlikning aniq talqinlari yo'qligi sababli, ushbu hujjatda tadqiqot maqsadlarida ularning ma'nolarini belgilash zarur.

Quyida A.Pecchei aytgan to'g'ri gap: "Zamonaviy insonning qudrati kengaygani sari uning dunyodagi yangi o'rniga mos ravishda mas'uliyat hissi yo'qligi qiyinlashib, ko'zga tashlanib qoldi" [6]. U o'zgardi. Uning bilimsizligi natijasida zamonaviy vahshiya aylandi, bu ulkan kuch bilan tavsiflanadi, lekin undan qanday foydalanishni to'liq tushunmaydi.

Sun'iy intellektning ijobiy tomonlariga to'xtaladigan bo'lsak:

Bugungi kunda sun'iy intellekt hayotimizning ko'plab sohalariga kirib bormoqda, bu ayniqsa, sanoat, yuk tashish, moliya, ta'lim, sog'liqni saqlash, media, kino sanoati, texnologiya, sud-huquq, xizmat ko'rsatish, oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi, suv zahiralari va atrof-muhit, yadroviy ilm-fan va termoyadroviy sintez, yadro energiyasi, raqamlashtirish jarayonlariga o'tish, aqlli texnologiyalar va shaharlar barpo qilinishi kabilarda ulkan yutuqlarga erishilmoqda.

Rus akademik, ma'lumotnoma va o'quv adabiyotlari asosan ongning dialektik-materialistik konsepsiyasini taqdim etadi. Uning fikricha, ong voqelikni aqliy aks ettirishning eng oliy shakli bo'lib, u faqat insonga xos, u amalga oshirilayotgan til bilan uzviy bog'liqdir. Ong nafaqat tabiiy, balki ijtimoiy-madaniy hodisa bo'lib, u ideal va ijtimoiy-tarixiy xususiyatga ega. To'g'ri, adabiyotda inson ongining bir ma'noli, umume'tirof etilgan ta'rifi haligacha mavjud emas. Bizning fikrimizcha, u

A.G.Spirkin tomonidan eng muvaffaqiyatli berilgan. U shunday deb yozadi: “Ong miyaning faqat odamlarga xos bo‘lgan va nutq bilan bog‘liq bo‘lgan eng oliy funksiyasi bo‘lib, u voqelikni umumlashtirilgan va maqsadli aks ettirishdan, harakatlarning dastlabki aqliy qurilishi va ularning natijalarini bashorat qilishdan va inson xatti-harakatlarini, o‘z-o‘zini nazorat qilish, oqilona tartibga solishdan iborat” [7].

Sun‘iy intellektning salbiy tomonlari: ishsizlik ko‘payishi natijasida ijtimoiy tanglik va iqtisodiy beqarorlikka olib kelishi mumkin, axloqiy muammolarning kelib chiqishi, bunda yolg‘on axborot shaxsiy hayotni buzib yuborishi yoki jamiyatda ma‘lum bir shaxslarga nisbatan yolg‘on ma‘lumotlar orqali noinsoniy xatti-harakatlarda ayblash mumkinligi, texnologiyalarga qaramlik, buning natijasida insonlarda ijodkorlik qobiliyatining yo‘qolishi, sun‘iy intellektning rivojlana borib, inson nazoratidan chiqib ketishi, bu insoniyat uchun katta xavf keltirib chiqarishi, ma‘lum bir qatlamning kamsitilishi va xolislikdan qochilishi, sun‘iy intellektdan ezgulik yo‘lida ham, yomonlik yo‘lida ham foydalanish mumkinligi, terrorchilik, jinoyatchilik, kiberhujumlar kabi yovuzlik maqsadlariga xizmat qilishi mumkin.

Sun‘iy intellektning kelajagi haqidagi fikrlar bahsli. SpaceX asoschisi Ilon Mask fikriga ko‘ra, sun‘iy intellekt mehnat bilan bog‘liq ommaviy muammolarni keltirib chiqaradi. Sababi, robotlar hamma ishni bizdan ko‘ra yaxshiroq bajara olishadi. Ilg‘or texnologiyalar ortidan quvish natijasida, kompaniyalar sun‘iy intellekt ortidan kelib chiqadigan xavf-xatarlarni ko‘rmay qolishlari mumkin.

Shuningdek, Microsoft rahbari, Bill Geyts fikricha: “Bir nechta 10 yildan keyin, robotlar ishning katta qismini bajara boshlagach, sun‘iy intellekt shu qadar kuchayib ketadiki, yakunda u bizni xavotirga sola boshlaydi”.

2023-yil 18-iyul kuni BMTning Xavfsizlik kengashida sun‘iy intellektning global xavfsizlikka ta’siri muhokama qilindi. Unda BMT Bosh kotibi Antoniu Guterrish fikr bildirib, sun‘iy intellektga asoslangan mashinalar insonlarga ziyon-zahmat yetkazishi mumkin, terrorchilar, jinoyatchilar, kiberhujumchilar sun‘iy intellektdan yovuz maqsadda foydalansalar, bu global xavfsizlik uchun o‘ta jiddiy oqibatlariga olib keladi, deb ogohlikka chorladi.

XULOSA. Xulosa qiladigan bo‘lsak, uni oqilona ishlatilsa jamiyat uchun katta foyda keltirishi mumkin. Sun‘iy intellektga beriladigan mehnati uchun haq past bo‘ladi. Natijada, sun‘iy intellekt sohasida ilg‘or texnologiyalarni arzoniga va bepul ishlatish, aholining tez o‘sib borayotgan hayot sifatini oshirishga va inson hayotining farovonligiga olib kelishi mumkin. Ish o‘rinlarini yo‘qotib qo‘yishdan qo‘rqish kerak emas, aksincha u bizning shaxsiy rivojlanishimiz uchun ko‘makchidir. Ba’zi kasblarda ishchi va xodimlarning o‘rnini olishi bilan, yangi kasblarning paydo bo‘lishiga zamin yaratadi. Sun‘iy intellektdan foydalanishni o‘rganishimiz kerak. Sun‘iy intellekt inson zakovatining mahsuli ekan, uning nazorati ham insonning qo‘lida bo‘lishi kerak. Aytilayotgan nazorat organi sun‘iy intellektning jamiyatda axloqiy va ijtimoiy salbiy oqibatlarini oldini oladigan, butun dunyo bo‘ylab amal qiladigan tashkilot haqida gap ketyapti. Sun‘iy intellektda ijodkorlik yo‘q, u buyruqlarga bo‘ysungan holda ishlaydi. Bu yerda sun‘iy intellekt bilan uyg‘un holda ishlasa, ya’niki, aniq faktlar bilan ishlashda sun‘iy idrok kuchli, sun‘iy intellekt bajargan natijani tahlil qilishga kelganda inson aqli, iste’dodi va ijodkorligiga tayanib ishlaydi. Muhim joyi shu yerdaki, sun‘iy intellektni ishlatishda “maksimal foyda olib, minimal zarar ko‘rish” tamoyiliga asoslanishi kerak.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Гуревич П.С. Апофатический проект человека // Вопросы философии. 2013. № 8. С. 42–53.
2. Канке В.А. Философские науки: краткий энциклопедический словарь. М.: Омега-Л, 2008. С.159–160.
3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 177-178 б.
4. Марков.Б.В. Философия. Стандарт третьего поколения. Учеб. СПб.:Питер, 2017. С. 464.
5. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – Б. 193.
6. Налетов И.З. Философия: учеб. М.: ИНФРА-М, 2010. С. 242–243.
7. Печей А. Человеческие качества. М.: Прогресс. 1980. С. 44.
8. Спиркин А.Г. Философия: учеб. М.: Юрайт, 2011. 383 с.

AXLOQ VA GENDER TUSHUNCHALARINING FALSAFIY TA'RIF VA TASNIFLARI

Komilov Abror Quvondiqovich, Urganch davlat universiteti
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti "Falsafa" kafedrası tadqiqotchisi

PHILOSOPHICAL DEFINITIONS AND CLASSIFICATIONS OF MORALITY AND GENDER CONCEPTS

Kamilov Abror Kuvondikovich, Researcher, Department of
Philosophy, Faculty of Social and Economic Sciences, Urgench
State University

ФИЛОСОФСКИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ МОРАЛЬНЫХ И ГЕНДЕРНЫХ ПОНЯТИЙ

Комилов Абдор Кувондилович, исследователь кафедры
«Философия» факультета социально-экономических наук
Ургенчского государственного университета

Annotatsiya: Mazkur maqolada, ayollar, gender kamsitishlariga barham berish va oiladagi zo'rvonlikka qarshi kurash masalalari hamda axloq va gender falsafiy tushunchalarining o'zaro bog'liqligi jamiyatdagi ma'naviy va ijtimoiy munosabatlarning aniqlanishiga yordam berishi falsafiy jihatdan tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Axloq, inson munosabatlari, erkaklar, tenglik, feminist, erkaklar va ayollar, teng va farq, gender muammosi va gender tengligi, biologik va fiziologik farqlar.

Abstract: This article provides a philosophical analysis of the issues of eliminating women, gender discrimination and combating domestic violence, as well as the relationship between the philosophical concepts of morality and gender, which helps to determine spiritual and social relations in society.

Keywords: moral human relations, men, equality, feminist, men and women, equal and different, gender issue and gender equality, biological and physiological differences.

Аннотация: В данной статье философски анализируются вопросы женщин, гендерной дискриминации и борьбы с домашним насилием, а также взаимосвязь философских понятий морали и пола, что помогает определить духовные и социальные отношения в обществе.

Ключевые слова: моральные человеческие отношения, мужчины, равенство, феминистка, мужчины и женщины, равный и разный, гендерный вопрос и гендерное равенство, биологические и физиологические различия.



<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0003-0724-1106>
e-mail: abrorshixkomilov@gmail.com

KIRISH. Axloq – falsafada insonning shaxsiy va jamiyat hayotidagi munosabatlarini tartibga soluvchi qoida va qadriyatlar tizimi sifatida izohlanadi. Axloq jamiyatning ma'naviy tizimida asosiy o'rin tutib, uning vazifasi insonlar o'rtasidagi munosabatlarni adolatli va tartibli tashkil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Axloq va gender tushunchalarini falsafiy jihatdan Zikriyeva M.F. “Историография проблемы женщин”, Тиаупен Т.В. “Теория и практика феминистского движения в Швеции во второй половине XX века”, Korolyova T.V. “Женское движение во Франции”, Solomatina O.A. “Женщины-легенды. Сильный слабый пол”, Tekuyeva M.A. “Гендер как социокультурный конструкт адыгского общества”, Kolodina A.A. “Феминизм и гендер: интерпретация современной социальной реальности” nomli asarlarida ochib berilganligini uchratdik, hamda biz ushbu kichik tadqiqot ishimizda qiyosiy-tarixiy, germeneytik, struktural tahlil metodlaridan foydalandik.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Axloq inson xatti-harakatini tartibga soluvchi normativ tizim bo'lib, bu qoidalar jamiyat tomonidan qabul qilingan va ijtimoiy munosabatlarda amal qiladi. Axloq insonning shaxsiy va jamiyat manfaatiga muvofiq bo'lgan xatti-harakatini tushuntirish uchun falsafiy nazariyalarni ishlab chiqadi. Axloq jamiyatning ijtimoiy muhitga moslashish jarayonida shakllangan qoidalar va qadriyatlarning natijasidir.

Gender – insonning jamiyatdagi ijtimoiy rollari va axloqiy vazifalarini aniqlovchi tushuncha bo'lib, uning asosida jinsiy farqlar va jamiyat madaniyati shakllanadi. Gender tushunchasi faqat biologik jinsga emas, balki jamiyat tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy rollarga ham asoslanadi. Gender insonning fiziologik xususiyatlariga asoslangan holda jinsiy farqlarni tavsiflaydi. Gender jamiyat va madaniyat tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy rollar tizimi bo'lib, ayol va erkaklarning vazifalarini belgilaydi. Gender inson faoliyatini madaniyat ta'sirida shakllantiruvchi tushunchalar to'plami hisoblanadi.

Axloq va gender tushunchalari jamiyatning ijtimoiy tuzilishida bir-birini to'ldiruvchi asosiy elementlardir. Axloq jamiyatdagi umumiy

normalarni belgilasa, gender bu normalarni jinslar o'rtasidagi taqsimlash jarayonida asos bo'lib xizmat qiladi. Jamiyatda gender rollari axloqiy qoidalar bilan tartibga solinadi. Masalan, ayollar uchun nafosat va mehribonlik, erkaklar uchun jasorat va mas'uliyat kabi fazilatlar muhim deb qaraladi. Axloq gender tengligini ta'minlash uchun ijtimoiy mexanizmlarni ishlab chiqishda muhim o'rin tutadi. Axloqning turli madaniyatlardagi interpretatsiyasi gender rollariga ham ta'sir qiladi.

Axloq va gender falsafiy tushunchalarining o'zaro bog'liqligi jamiyatdagi ma'naviy va ijtimoiy munosabatlarning aniqlanishiga yordam beradi. Axloq inson munosabatlarini tartibga solishda asosiy vosita bo'lib xizmat qilsa, gender ushbu munosabatlarni jinslar o'rtasida tenglik va hurmat asosida tashkil qiladi. Ular birgalikda jamiyatdagi adolatli tizimni shakllantirishga hissa qo'shadi. Bugungi dunyoda ayollar va erkaklarning jamiyatdagi o'rni eng muhim va munozarali mavzulardan biri hisoblanadi. Ikkinchi jahon urushi va urushdan keyingi davrda ayollarning ommaviy ishlab chiqarishga jalb etilishi munosabati bilan sodir bo'lgan ijtimoiy o'zgarishlar ularning jamiyat va ijtimoiy ishlab chiqarishdagi o'rni haqidagi an'anaviy nazariy sxemani qayta ko'rib chiqishga olib keldi.

Umuman olganda, ilmiy tadqiqotlarning rivojlanishi natijasida biologik nuqtayi nazardan qaraganda, erkaklar va ayollar o'rtasida farqlardan ko'ra ko'proq o'xshashliklar mavjudligi aniq. Tadqiqotchilar hatto erkaklar va ayollar o'rtasidagi yagona aniq va sezilarli farq ularning ko'payishdagi roli ekanligiga ishonishadi. Endi ma'lum bo'ldiki, erkaklarning bo'yi balandroq, og'irroq, mushaklari jismonan kuchliroq bo'lishi kabi “odatiy” gender farqlari juda o'zgaruvchan va ilgari o'ylanganidan kamroq jinsga bog'liq.

Oziqlanish va turmush tarzi tananing shakllanishiga, shuningdek, jismoniy kuchga sezilarli ta'sir qiladi. Biologik farqlardan qat'i nazar, odamlarning ijtimoiy rollari, faoliyat shakllari va hissiy xususiyatlarda farqlar mavjud. Antropologlar, etnograflar va tarixchilar “erkak uchun tipik” va “ayol uchun tipik” tushunchalari nisbiy ekanligini uzoq vaqtdan beri isbotlagan. Shunday qilib, bir jamiyatda erkak kasbi, xulqi, fe'l-atvori, xislati, deb

hisoblangan narsa boshqa jamiyatda ayol kasbi hisoblanadi[1].

Ayollar va erkaklarning ijtimoiy xususiyatlarining ajoyib xilma-xilligi va ularning biologik xususiyatlarining butun dunyo bo'ylab o'xshashligi bizga biologik jinsiy aloqa odamlarning ijtimoiy rollaridagi farqlarni tushuntirib bo'lmaydi, degan xulosaga kelishga imkon beradi.

Gender tushunchasining mazmunini to'ldirish uchun uning ilmiy nazariyada qanday aks etishi va ijtimoiy dasturlardagi o'rnini aniqlash zarur. Buni ta'riflash, albatta, "feminizm" (femina – lotincha ayol) tushunchasiga olib keladi. Feminizm so'zi 1980-yillarda G'arbda, Angliya va Amerikada paydo bo'lgan ayollar harakatiga ishora qiladi[2]. Bizning nazarimizda feminizm jinsga asoslangan zulm, jinsga qarshi kurash va hukmron tizimni yo'q qilishga asoslangan. Shuning uchun bu amaliyotlar ayollarning ijtimoiy masalalarini markazlashtirishga asoslanadi.

Feminizm haqiqiy va baholovchidan ko'ra qarama-qarshi tushunchadir. Birinchidan, shior sifatida ayollar o'rtasidagi tengsizlikka yo'l qo'ymaslik, ayollarning saylovda qatnashishi, bilim olishi, erkaklar bilan birga kasbiy faoliyat bilan shug'ullanishi uchun ijtimoiy huquq sohasidagi harakatdir. Ikkinchidan, tajribali xotin-qizlar harakatining g'oyalari va shiorlarini nazariy jihatdan tasdiqlash, tarix, sotsiologiya, siyosatshunoslik, tilshunoslik, falsafa yo'nalishlarida "ayollar tadqiqotlari"ning ulkan hajmini ta'minlash. Ushbu "feminizm"ning ikkita ma'nosi bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Shunday ekan, harakatning maqsad va manfaatlarini chuqurroq anglash uchun har bir davrning tarixi va to'lqinlarini, talablarini bilish muhim ahamiyatga ega. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, feminizmdagi "to'lqin" tushunchasi shartli. Shuni yodda tutish kerakki, feminizm to'lqini murakkab va ko'p qirrali hodisani tuzish va tasvirlashga urinishdir. Har bir to'lqin kuchli ichki rivojlanishga ega va ularning har biri muayyan jamiyat nuqtayi nazaridan ko'rib chiqilishi kerak.

Feminizm butun dunyodagi ayollarning ko'p asrlik tajribasini o'zida aks ettiradi: yuzlab yillar davomida erkaklar oila va jamiyatda hukmronlik qilmoqda, ayollar ularga bo'ysunadi va jinsga qarab to'g'ridan-to'g'ri kamsitish hali ham mavjud. Agar biz feminizm tushunchasini batafsil tahlil qiladigan

bo'lsak, albatta, birinchi feministlar haqida gapirishimiz kerak [3].

Birinchi feministlar. Birinchi feministlarning paydo bo'lishiga XVIII asrda Yevropada ayollarni kamsitish va o'sha davrdagi liberal mafkuraning shakllanishi ta'sir ko'rsatdi. Dastlabki feminizm sinfiy tabiatning irqiy iyerarxik nazariyasi rivojlanishiga olib keldi. Jamiyatdagi har bir inson tug'ilgandan boshlab mehnat qilish, haqiqat, baxt, erkinlik huquqiga ega. Biroq, "odam" so'zi faqat erkaklar uchun ishlatilgan. Chunki o'shanda ayolning aqli rasoligi jiddiy so'roq qilingan edi. Aynan shu stereotipga qarshi birinchi feministik harakat paydo bo'ldi.

Birinchi feministlarning qonunchilik islohotlari ayollarni tug'ilishdan boshlab tabiiy huquqlarga ega bo'lgan fuqarolar ro'yxatiga kiritishni talab qildi. Ular kamsitishning ildizi madaniyat ekanligini tushunmadilar va madaniyat turini o'zgartirishdan ko'ra, ularning ijtimoiy tengligini, erkaklar bilan tengligini ta'minlaydigan qonun va qoidalarni yaratishga intildilar. Ularning tushunchalari ayollar va erkaklar teng ekanligini isbotlash uchun yaratilgan. Birinchi feministlar ikki xil qarashga ega edilar: birinchisi erkaklar va ayollar teng va farq yo'qligiga ishongan, ikkinchisi esa ijtimoiy islohotlar va qonunchilikni o'zgartirishga ishongan. Feministlar buni ko'p asrlik erkaklar ekspluatatsiyasidan chiqish yo'li deb bilishgan. O'sha paytda "gender" tushunchasi hali qo'llanilmagan edi [4].

Gender muammosi va gender tengligini ta'minlash dunyoning ko'plab mamlakatlaridagi dolzarb muammolardan biridir. Bu, birinchi navbatda, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida gender tengsizlik omili tufayli kadrlar sifatining yomonlashuvi bilan bog'liq. Demak, muammoning jiddiyligi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga to'sqinlik qiladi, inson kapitalini rivojlantirishda mavjud tizim samaradorligini pasaytiradi va nihoyat jamiyatda ijtimoiy adolatsizlikning chuqurlashishiga olib keladi.

Insoniyat jamiyati ayollar va erkaklardan tashkil topgan. Jinslar o'rtasidagi biologik va fiziologik farqlar ma'lum va o'zgarmasdir. Biroq, bu erkak va ayolning jamiyatdagi o'zni o'zgarmaydi, degani emas. Xotin-qizlar harakati tarixi, bu borada erishilgan yutuqlar xotin-qizlarning jamiyatdagi o'zni jadal o'zgarganidan dalolat beradi. So'nggi asrlarda erishilgan texnologik yutuqlar ayollarning

ham uy xo'jaligida, ham ishlab chiqarishdagi rolini o'zgartirdi. 20-asrning oxirida "Ijtimoiy jinsiy aloqa" sifatida tavsiflanishi mumkin bo'lgan "Gender" tushunchasi shakllandi. Gender tushunchasi ayollar harakatidan kelib chiqadi. Gender atamasining ko'plab ta'riflari ma'lum. Umuman olganda, gender tushunchasi ayollar va erkaklarning jamiyatdagi ijtimoiy rolini anglatadi. Ayollar va erkaklar o'rtasidagi ijtimoiy tenglik gender tengligi sifatida qaraladi [5].

Shuni ta'kidlash kerakki, jinslarning ijtimoiy tengligi nazariyasini qabul qilmaydiganlar va gender tushunchasini tanqid qiluvchilar mavjud. Ularning asosiy argumenti shundaki, ayollar va erkaklarning tabiati har xil va bu farqlar nafaqat fiziologik, balki psixologik hamdir. Bunday tanqidiy nazariya tarafdorlari, texnik va texnologik taraqqiyotga qaramay, ayollar yoki erkaklarning ishi ko'proq mos keladigan faoliyat sohalari borligini ta'kidlaydilar [6].

XULOSA. Gender nazariyasi tanqidchilarining fikriga ko'ra, jamiyatda erkaklar va ayollar o'rtasidagi faoliyatni psixologik omillarga qarab taqsimlash ikkala guruhni ham baxtli qilishi mumkin. Tanqidchilar gender muammosining yechimini rivojlanish uchun bir xil sharoitlarni yaratishda ko'rishadi. Ularning fikricha, jamiyat uchun bunday yondashuv muhimroq. Bu qarashlarga ko'ra, gender muammosining yechimi ayolni ayol sifatida, erkakni esa erkak kabi baxtli qilishdadir.

Bugungi kunda, O'zbekiston Respublikasida gender muammosini hal qilish maqsadida qator

chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Oila, xotin-qizlar va bolalar muammolari davlat qo'mitasining tashkil etilishi va samarali faoliyati natijasida mamlakatimizda ko'plab gender muammolari barham topmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Зикриева М.Ф. Историография проблемы женщин Таджикистана: диссертация ... доктора исторических наук. - Душанбе, 2002. - 350 с.
2. Тиайнен Т.В. Теория и практика феминистского движения в Швеции во второй половине XX века: диссертация ... кандидата исторических наук. - Петрозаводск, 2006. - 341 с.
3. Королева Т.В. Женское движение во Франции: 1789-1914: диссертация ... кандидата исторических наук. - Иваново, 2002. - 243 с.
4. Соломатина О.А. Женщины-легенды. Сильный слабый пол / О.Соломатина. - Москва: Коммерсантъ: Эксмо, 2012. - 132 с.
5. Текуева М.А. Гендер как социокультурный конструкт адыгского общества: диссертация ... доктора исторических наук. - Нальчик, 2006. - 371 с.
6. Колодина А.А. Феминизм и гендер: интерпретация современной социальной реальности / Анна Колодина. - Москва: ТРП, 2016. - 184 с.



ФЕРУЗХОННИНГ ҲАЁТИ ВА ТАРАҚҚИЙПАРВАРЛИК ФАОЛИЯТИ

*Маткаримова Садоқат Мақсудовна, Маъмун университети
“Тарих” кафедраси мудири, тарих фанлари доктори, доцент*

FERUZKHAN'S LIFE AND PROGRESSIVE ACTIVITY

*Matkarimova Sadokat Maksudovna, Head of the Department of
History at Mamun University, Doctor of Historical Sciences,
Associate Professor*



<https://orcid.org/0000-0002-4641-8686>

e-mail:
sadoqatmaksudovna1982@gmail.com

ЖИЗНЬ И ПРОГРЕССИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ФЕРУЗХАНА

*Маткаримова Садоқат Мақсудовна, заведующая кафедрой
“История” университета Маъмун, доктор исторических
наук, доцент*

Аннотация: Ушбу мақолада Хива хони Муҳаммад Раҳимхон соний – Ферузхоннинг ҳаёти, ҳукмдорлик фаолиятидаги тараққийпарварлиги таҳлил этилади. Мустамлака ўлка ҳукмдори бўлишига қарамай, хонликда жадиidlарни қўллаб-қувватлагани, Россия пул бирлигини киритишига қарши тургани, адабиёт ва санъатни, матбаачиликни ривожлантиргани ўша даврга оид манбалар асосида тадқиқ қилинади.

Калим сўзлар: Хива, Нижний Новгород, Санкт-Петербург, мадраса, жадиd мактаби, кўргазма, матбаахона, шеърят, санъат.

Abstract: This article analyzes the life of the Khan of Khiva, Muhammad Rahim Khan Soni Feruzkhan, and his progress in ruling activities. Despite the fact that he was the ruler of a colonial country, his support for the Jadids in the khanate, opposition to the introduction of the Russian currency, the development of literature and art, as well as the printing business are investigated based on sources dating back to that time.

Key words: Khiva, Nizhny Novgorod, St. Petersburg, madrasah, Jadid school, exhibition, printing house, poetry, art.

Аннотация: В этой статье анализируется жизнь Хивинского хана Мухаммад Рахим-хана Сони-Ферузхана, его прогресс в правящей деятельности. Несмотря на то, что он был правителем колониальной страны, его поддержка джадидов в ханстве, противодействие введению русской валюты, развитие литературы и искусства, а также печатного дела исследуются на основе источников, относящихся к тому времени.

Ключевые слова: Хива, Нижний Новгород, Санкт-Петербург, медресе, джадидская школа, выставка, типография, поэзия, искусство.

КИРИШ. 1511 йилдан 1920 йилгача бўлган 509 йиллик даврда Хива хонлари тахтида энг кўп – 47 йил ҳукмронлик қилган ҳукмдор Ферузхон эди. 1863 йилдан 1910 йил августигача бўлган муддат ичида у 10 йил давлатни мустақил бошқарди. 1873 йилдан кейинги 37 йил эса Россия империяси мустамлакаси сифатида

ўлкага ҳукмдорлик қилди. Аммо, мустамлака хонлик ҳукмдори бўлса-да давлатда маърифатни юксалтириш, саноатни олиб кириш, жадиdlарга ҳайрихоҳлик қилди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДИ. Ферузхон ҳукмдорлиги ҳақида Баёнийнинг “Шажараи Хоразмшоҳий”,

“Ходимнинг “Хоразм навозандалари”, Лаффасийнинг “Тазкираи Шуаро” асарлари, наққош ва муаррих Абдулла Болтаевнинг кўлёмалари, шунингдек “Туркестанские ведомости”, “Таржимон” газетаси, ўша даврга оид кўплаб илмий адабиётлар ва Ўзбекистон Миллий архивининг № 125-фондида кўплаб ноёб манбалар мавжуд. Ушбу асарлар, кўлёмалар, даврий нашрлар, архив ҳужжатларини бири-бирига таққослаган ҳолда ўша давр ва Ферузхон ҳукмдорлиги тўғрисида ҳолис ва ҳаққоний ҳулоса чиқариш мумкин.

МУҲОКАМА. 1910 йил 16 август куни Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II (Феруз) вафот этади. Баёнийнинг “Шажараи Хоразмшоҳий” асарида ёзилишича, “Хон ҳазратларига бир қотиғ беморлик ориз бўлиб, бир неча кунлардан сўнг андак афоқат топтилар. Аммо ул мараз бадани муборақларидан зойил бўлмади. Тамоми атибоннинг муомилажасида ожиз бўлдилар. Ҳарчанд зоҳидлар ва обидлар дам солдилар, таъсир этмади” [1].

Ана шу касаллик В.В Бартольд таърифлаган “буюк маърифатпарвар”ни ҳаётдан олиб кетди. Ўша йилнинг 18 августида “Туркестанские ведомости” газетаси ёзганидек, “Марҳум улкан қалб эгаси, доно сиёсатчи, атоқли давлат арбоби эди”. Баёний ва Абдулла Болтаевларнинг асарларида Ферузнинг Хива хони сифатидаги ҳукмдорлиги 47 йилу 15 кун деб, Лаффасийнинг “Тазкираи шуаро”сида эса 47 йилу 8 ой 20 кун деб кўрсатилади.

19 аср охири ва 20 аср бошларида Хоразмда илму фан, адабиёт ва санъатнинг ривожланишига ҳомийлик қилган Муҳаммад Раҳимхон II шу тариқа Хива хонлари ичида энг кўп муддат ҳукмронлик қилган эди.

Феруз 1844 йилнинг баҳорида – кутлуғ Наврўз кунида Хива хони Сайид Муҳаммадхоннинг оиласида таваллуд топганди. Хон ўғлига Бобожон дея исм қўяди. Бобожон Тарроҳ Азизов-Ходим ўзининг “Хоразм навозандалари” номли кўлёмза асарида шундай ёзади: “Бобожон тўра Хива шаҳрининг ичкараси қаъласидаги Ҳасанмурод Қушбеги кўлидаги подшоҳликнинг Кўҳна Арк деган жойида туғилган” [2].

Бобожон тўра дастлабки таълимни саройдаги мударрислардан, кейин эса Хива шаҳридаги Араб Муҳаммадхон мадрасасида таҳсил кўрган, давлат, ҳуқуқ илмини замонасининг машҳур

мударриси, шоир ва олим Доий, Юсуфхўжа охун ва бошқалардан ўрганган. Шоир, таржимон Огаҳий Ферузга устозлик қилган, унга шеърят сирларини ўргатган, тарих, таржима илмидан сабоқ берган.

Бобожон тўра илмга ва шеърятга бўлган ихлоси туфайли Муҳаммадризо Огаҳий унга устозлик қилади. Сайид Муҳаммадхоннинг 6 ўғли ва 1 қизи бўлган. У 1863 йили қорасон касаллигидан вафот этишидан олдин 19 ёшли шахзода Бобожон тўрани хон қилиб кўтаришни Қушбеги Ҳасанмуродга тайинлайди. Ана шу санадан бошлаб Бобожон тўра Хива хони сифатида фаолият кўрсата бошлайди. Давлат ишларини бажаришда Муҳаммад Раҳимхон II номи билан, ёзган шеърларида эса Феруз ва Комрон тахаллусларини қўллайди.

“Агар ўша давр сиёсий аҳволини назарга олсак, Ферузнинг хон сифатидаги улкан сиймоси аниқ намоён бўлади. Мамлакатдаги чигал ички зиддиятлар, ташқи муносабатдаги хонликка ҳар дақиқа хавф солиб турган жиддий муаммолар ақл-идрок, сабр-тоқат билан иш юритишни талаб этади. Ферузнинг 1873 йилгача – Хиванинг руслар томонидан босиб олинишигача бўлган даврдаги салтанат сиёсати, давлатни қандай аҳволда қабул қилиб олгани, айниқса Хива хонлигининг ташқи музофотлар билан алоқаси қисмат тадқиқот доирасидан четда қолиб кетди. У салтанат сиёсати гирдобидида туриб ғазаллар ёзишга, қалбдаги олий ҳисларни бадий ифодалашга журъат этган инсондир. Шу боис унинг ижодига “Буюк мерос” деб қаралиши Феруз сиймосига бўлган меҳр-муҳаббатнинг ифодаси сифатида қабул қилинади. Инсонда сўз билан ифодалаб бўлмайдиган ҳислар бор. Улар оҳанглар тилидагина қалбларга йўл топади. Бастакор Феруз ана шу хислати билан бошқа шоҳ-шоирлардан ажралиб туради. У яратган куйлар – “Муҳаммаси Феруз”, “Пешрави дугоҳи Ферузий”, “Сақили Ферузии”, “Соғ усули Ферузий”, “Муҳаммаси Ферузий” мусиқа санъатимиз хазинасига кўшилган муносиб ҳиссадир” [3].

Ана шундай истеъдодли Феруз, ўзи ижод қилибгина қолмасдан, сийратидаги илму фанга, шеърятга ихлоси бўлгани туфайли кўпроқ ижод билан шуғулланувчиларни – шоир, гўянда, бастакор, табиб, таржимонларни саройга, ўз атрофига тўплайди. Ҳар ҳафтада икки кун

маданий-маърифий кечалар ўтказиб, унда ижодкорларнинг дарду хасратларини эшитади, уларнинг шароитларини яхшилашга ҳаракат қилади.

Лаффасий ўзининг “Тазкираи Шуаро” асарида Ферузхоннинг саройидаги маърифий тадбирларда иштирок қиладиган 50га яқин шоирлар ҳақида маълумот бериб, улар истеъдодининг юзага чиқишида Ферузнинг роли бекиёс катта бўлганлигини таъкидлайди. Феруз нафақат Хивадаги, балки бутун хонлиқдаги иқтидор эгаларини саройга тўплашга ҳаракат қилади. Буни Лаффасий асаридаги шоирларнинг турли жойлардан эканлиги ҳам кўрсатиб турибди.

Жумладан, Гурланлик, Ҳазораспик, Қўнғиротлик, Шовотлик, Урганчлик, Тўртқўллик шоирлар Ферузхон саройидаги шеърят кечаларида ўз истеъдодларини намойиш қилганлар.

“Феруз шунингдек, бошқа соҳа вакиллариининг аҳволи билан ҳам қизиқиб турган. Унинг ҳукмронлиги даврида Хивада барпо бўлган масжид, мадраса, боғу роғларнинг, минора ва саройларнинг қурилишида шахсан хоннинг катта ўрни бор эди. Ганчкор уста Худойберган хожи, уста Нурмат, уста Бобожон, уста Исмоил, Оташайх, Мулла Вафо, Зайниддин, Одина Муҳаммад, Рўзи Муҳаммад сингари ганчкор наққош, ўймакор усталарнинг ишлари ривожига ҳам Феруз номи билан боғлиқдир. Шунингдек, Феруз ариқ ва ёпларнинг қазилиши ва тозаланишларида ҳам иштирок этиб, уларга раҳбарлик қилган.

1873 йил Хива хонлигига Туркистон генерал-губернатори К.П.фон Кауфман бошчилигидаги Россия армияси ҳужум қилиб, хонлиқнинг асосий шаҳарлари ва пойтахтни босиб олган. Гандимиён шартномаси (1873 йил 12 август) га кўра, Хива хонлиги подшо Россиясига қарам бўлиб қолган. Ана шу даврда – 1873 йилнинг 12 августидан эътиборан Муҳаммад Раҳимхон II Чор империясининг Хива хонлигидаги қўғирчоқ ҳукмдори сифатида фаолият кўрсатди. Бу муддат 1910 йилгача – 37 йил давом қилди” [4].

Бир йигит умри билан тенг шу йилларда Феруз мустамлака давлат ҳукмдори бўлишига қарамай, мустақил хонлик пайтидаги маърифий ишларини давом қилдирди. 1876 йилда Ферузнинг саъйи ҳаракатлари билан Хивада барпо қилинган тош

босма усулидаги босмахона, нафақат Хоразмдаги, балки Туркистон ҳудудидаги илк матбаахона эди.

Ферузнинг Петербургга 1907 йилги сафари янада хайрли бўлди. Сафарда Ферузга йўлдош бўлган Худойберган Девонов хон буйруғига кўра, янги русумдаги кино ва фотоаппаратларда ишлашни ўрганиб, Хоразмга тараққиётнинг шу турини олиб келади. Бунинг натижасида Вильгелм Пеннердан кейин Хоразмда иккинчи бўлиб, Девоновнинг саъйи-ҳаракатлари туфайли 20 аср бошларидаги Хоразм ҳаёти, жамиятдаги жараёнлар кино ва суратларга абадий муҳрланиб қолди.

Шунингдек, 19 аср охири ва 20 аср бошларида Хоразмда бунёд этилган масжид, мадраса, минора, рус тузем мактаблари, жадид мактаблари, Россия томонидан қурилган саноат корхоналарининг қад ростлашида Ферузнинг жуда катта хизмати бор.

Феруз шу сингари маданий-маърифий ишлари, курдирган ва бошчилик қилган иншоотлари, яратган бебаҳо ғазаллари, басталаган куйлари билан ўзига 66 ёшида абадий “хайкал” қўйиб кетди. Бу “хайкал” унинг даври ва ўзидан қолган меросдир.

Ферузхон хонлиқни тараққий қилдириш учун хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш мақсадида, 1885 йилдаёқ Россия орқали Европага саёҳат қилишни режалаштирган. 1891 йил августида Хивада рус-тузем мактаби ҳам айнан Ферузхон ташаббуси билан ташкил этилади ва унга Тошкент ўқитувчилар семинариясини тугатган Хусайин Иброҳимов таклиф этилади. 1893 йил баҳорида Рязань-Урал темир йўли ширкати Уралъск шаҳридан Амударёга қадар темир йўл қуришни лойиҳалаштириш режасини Ферузхон билан муҳокама қилади.

“Феруз 1896 йили Петро Александровскдаги вакили Муҳаммадйусуф ясовулбоши орқали Қримдаги Исмоил Гаспралига ўзининг ҳадяларини юборади ва “Таржимон” газетасини ўқиб боришини айтади. 1896 йилнинг 26 май куни Ферузхон ва валиаҳд Асфандиёрлар Санкт Петербургда император қабулида бўлиб дўстона ҳамкорлик ва иқтисодий алоқалар бўйича суҳбат қуришади. Июнь ойида Феруз ва Асфандиёрлар Москва шаҳрида бўлиб ўтган давлатлараро тадбирда иштирок этишади. Москвадаги тадбирларда Ферузхон ва Россиялик ҳукумат

амалдорлари, ирригаторлари билан Амударё сувларини эски ўздан Каспийга куйиш масаласи ҳам муҳокама қилинган. 30 июнда эса Нижний Новгород шаҳридаги иқтисодий кўргазмада ҳам қатнашишган. Ушбу шаҳардан матбаахона ускуналарини сотиб олган ва Хивадаги мадраса вақфига топширган” [5].

Феруз ҳукмдорлиги даврида китобат ишларига катта аҳамият берилган: девон тузиш, тарих ёзиш, таржима ишларини ривожлантирган. Хоразмда таржима мактаби яратилган. Форс ва араб адабиётининг энг нодир тарихий, адабий, илмий асарларини ўзбек тилига таржима қилдирган. Унинг ҳукмронлиги даврида Огаҳий ва Баёнийлар томонидан Хоразм тарихига оид асарлар ёзилган. Комил Хоразмий мумтоз мақомлар учун нота ёзувини ихтиро қилган. Хивада босмахона (тошбосма) ташкил эттирган. Унда Хоразм шоирлари ҳақидаги “Мажмуат уш-шуаро” тазкираси, Алишер Навоий асарлари, Хоразм шоирлари девонлари нашр қилинган.

Феруз Ҳиндистон, Арабистон, Эрон, Туркия савдогарлари орқали Хоразмга хориждан ноёб китоблар келтиртирган ва уларни кўп нусхаларда кўчиртирган, тарих ва адабиётга оид китоблардан иборат бой кутубхона яратган. Феруз меъморлик, наққошлик, хаттотлик каби санъат турларини ҳам ривожлантирган. Бу даврда фотография ва кино санъати вужудга келган, ободончилик ишлари амалга оширилган.

Феруз 1871 йил Кўҳна Арк каршисида ўз номи билан аталувчи 2 қаватли мадраса курдирган. Муҳаммад Раҳимхон II даврида Матниёз девонбеги, Матмурод девонбеги, Иброҳимхўжа, Юсуп ясовулбоши, Хусайин Муҳаммадбой, Дўст Алъам, қозикалон Салим охун, Ислон хўжа, Муҳаммадпанобой, Матрасул мирзабоши ва бир қанча амалдорлар хондан ўрнатилиб кўплаб мадрасаларни барпо этдилар. Хивадаги саройлар ва қасрлар орасида энг машҳурларидан бири Муҳаммад Раҳимхон II томонидан 1897-1910 йиллари қурилган Қибла Тоза боғ қасридир. Қаср кенглиги, меъморий услуби, Хива айвонларининг турли-туманлиги, техникасининг бетакрорлиги билан ажралиб туради. Сарой учта катта мажмуадан иборат: биринчи ҳовли хон ва сарой аҳли, хизматкорлари учун. Иккинчи ҳовли хон ва унинг оила аъзолари учун бир неча айвон, учинчи ҳовли Европа услубида қурилган айвон ва катта хоналардан иборат, ўртасида катта ҳовуз

ва гулзорлар бор. Қасрнинг гир атрофи боғ билан ўраб олинган. Хон бундан ташқари Кўҳна Аркда жойлашган ҳарам ҳовлисини ҳам қайта курдирган. Ферузнинг бевосита раҳбарлиги ва ташаббуси билан 30 дан ортиқ мадраса, масжид, минора, хонақола қад ростлаган. Феруз давлат мироби Огаҳий ташаббуси билан ерларни сув билан таъминлаш, боғ-роғлар барпо этиш ишига ҳам алоҳида аҳамият берган. Унинг буйруғига мувофиқ, Кўнғирот тумани сарҳадида катта ариқ бунёд этилган. Ҳозирда ушбу ариқ “Хон ариғи” деб аталади.

Феруз мумтоз шеърининг анъанавий жанрларида лирик шеърлар яратган. Шеърлари, асосан, ишқ-муҳаббат мавзuida. Инсон ва ҳаёт, севги ва садоқат Феруз ижодининг ғоявий асосини ташкил қилади. Улар оҳангдорлиги, тасвирий-ифодавий бўёқларга бойлиги ва шаклан ранг-баранглиги билан ажралиб туради. Унинг кўпчилиги ғазаллари ўз замонасида созандалар ва ғўяндлар томонидан куйга солиб куйланиб келинган.

Муҳаммад Раҳимхоннинг 1898 йил 12 апрелдаги фармони билан хонлик ҳудудларида қадимдан қолган музейбоп буюмлар тўпланила бошланди. Хоннинг вилоят ҳокимликларига юборган буйруғи шундай эди: “Қадимдан қолган ёдгор нима нарсаларни йўқ қилдурмасунлар, ҳар бир тариха кўҳна жой ва қалъа ва иморат бўлса не тариха бино бўлгонларни ва кўҳна тилла ва танга ва пуллар бўлса борлаб топиб мунда юборсинлар”. Ана шу фармонга асосан Хоразм осори-атиқалари 1890 йилда Тошкентда, 1895 йилда Нижний Новгородда ўтказилган Бутунроссия кўргазмасида, 1900 йилда Парижда, 1904 йилда АҚШнинг Миссурий штатида ўтган халқаро кўргазмаларда намойиш қилинади.

НАТИЖА. Айнан миллий руҳиятдаги Ферузхон ўзидан бой адабий мерос қолдирган эди ва у шеърларига “Девони Феруз” номи билан тартиб берган (1879). Бу девон Муҳаммад Шариф томонидан қайта кўчирилган (1900). Ферузнинг ўзи Паҳлавон Маҳмуднинг 350 рубойисини қўлда кўчириб, китоб ҳолига келтирган. Феруз Шашмақом куйларини ўрганган, саройда мақом ансамблини тузган. “Наво”, “Дугоҳ”, “Сегоҳ” мақомларига боғлаб куйлар яратган. Бу Ферузхоннинг адабиёт ва санъат ҳомийси сифатида ҳукмдорлигидан

ташқари айнан ўзи ҳам ўзбек адабиёти ва санъати ривожига қўшган шахсий ҳиссасидир.

Бундан ташқари Ферузхон Исмоил Гаспиралининг “Таржимон” газетасини ўқибгина қолмай, Хоразмда тарғиб ҳам қилган. Хоразмда 1897 йилдан бошлаб жадин мактаблари ташкил этилиши, мактаб учун Қозон, Қрим, Оренбург шаҳарларидан педагоглар таклиф қилиш, уларга зарур шарт-шароит яратиб беришга бошчилик қилади. Шунингдек Хивадан ташқари, Гурлан, Янги Урганч, Хонқа ҳудудларида ҳам жадин мактаблари очишга рухсат беради. Жумладан, 1908 йил декабрида Оренбургдан Муҳаммад Рифо карвонбоши билан Абдурахмон афанди деган ўқитувчи Хивага келади. Ферузхон рухсати билан унга Янги Урганч шаҳрида жадин мактаби очишга рухсат берилади. Янги Урганчдаги жадин мактабига яна Қозон шаҳридан икки нафар – Юсуф ва Хусайин афанди исмли ўқитувчилар ҳам таклиф қилиниб, фаолиятини бошлаб юборишади.

“Муҳаммад Раҳимхон соний – Феруздан 6 ўғил ёдгор қолди, уларнинг исмлари: Аскар, Муҳаммадёр, Саййид Абдулла, Саййид Асфандиёр, Ибодулло, Муҳаммад Юсуф тўралар. Муҳаммад Раҳимхон II - Феруз вафот этгач, 1910 йил августида Хива тахтига унинг тўртинчи ўғли Саййид Асфандиёр тўра кўтарилди. Эртасига Ферузнинг ўзи қурдирган Аркнинг олдидаги мадрасанинг саҳнида жанозасини ўқиб, отаси Саййид Муҳаммад Моҳийрўйижаҳоннинг куббайи олийларида тупрокқа қўйилди”[6].

Ферузхон 1910 йил 16 августда вафот этган ва қабри Дешонқалъадаги Сайид Моҳи Рўйи жаҳон мажмуасидаги мақбарада.

ХУЛОСА. Ферузхоннинг 47 йиллик ҳукмдорлик даврини таҳлил этишимиз шуни кўрсатадiki, у адабиёт ва санъат, жадин

мактаблари, матбаачилик ҳомийси, хонликка саноатни олиб киришга интилган, кўплаб мадрасалар барпо этдирган, умуман олганда тараққийпарвар давлат арбоби бўлган. Шунингдек ўзбек адабиётида ва мусиқа санъатида ундан бой ижодий мерос қолган. Ана шу жиҳатдан Ферузхон Хоразм тарихида номи боқий қолган ҳукмдордир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Баёний “Шажараи Хоразмшоҳий”, “Камалак” нашриёти, 1991 йил, 78 бет.
2. Бобожон Тарроҳ Азизов-Ходим. Хоразм навозандалари. Ғ.Ғулом номли нашриёт. Тошкент -1991 йил 35-бет.
3. Неъматжон Солаев, //Хива журнали, 1994 йил № 5-6-сонлар, 4-бет.
4. Садоқат Маткаримова, Умид Бекмуҳаммад. Хива хонлиги Россия империяси мустамлакачилиги даврида. Дурдона нашриёти, Бухоро -2025 йил. 77,78-бетлар.
5. Сайёра Самандар, Умид Бекмуҳаммад. Хоразм жадинчилиги: ислохотлар, таълим ва адабиёт. Milleniumus print нашриёти, Урганч -2024 йил, 54-бет.
6. Комилжон Худойберганов. Хоразм хонлари. Академнашр, Тошкент -2019 йил, 174-бет.
7. Умид Бекмуҳаммад Хоразм жадинчилиги энциклопедияси. Milleniumus print нашриёти, Урганч - 2024 йил.
8. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. Бобоохун Салимов – жадин, давлат арбоби ва шоир. Milleniumus print нашриёти. Урганч-2024 йил.
9. Умид Бекмуҳаммад, Сайёра Самандар. Хоразм жадин намояндалари: ҳаёти, фаолияти ва адабий мероси. Milleniumus print нашриёти. Урганч - 2024 йил.



ZAMONAVIY JAMIYATDA ILMIY- TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING UMUMIY FAROVONLIK UCHUN AHAMIYATI

(Oliy ta'lim muassasalari talabalari hayoti misolida)

*To'rayev Azamat Maqsudovich, Chirchiq davlat pedagogika
universiteti tadqiqotchisi*

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING SCIENTIFIC AND RESEARCH COMPETENCE IN MODERN SOCIETY FOR GENERAL WELL- BEING

(On the example of the life of students of higher
educational institutions)

*Turayev Azamat Maqsudovich, Researcher of Chirchik State
Pedagogical University*

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ НАУЧНО- ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ ДЛЯ ВСЕОБЩЕГО ПРОЦВЕТЕНИЯ

(На примере жизни студентов высших учебных
заведений)

*Тураев Азамат Махсудович, научный сотрудник
Чирчикского государственного педагогического
университета*



[https://orcid.org/0009-0007-
2726-3811](https://orcid.org/0009-0007-2726-3811)

e-mail:
torayevazamat997@gmail.com

Annotatsiya: Hozirgi o'zgarayotgan dunyoni bilish, hamda uni o'zgartirish uchun dunyoni bilish usulini bilish lozim. Ushbu tadqiqot ishimizda zamonaviy jamiyatda ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish asosida kasbiy tayyorgarlik sifatini yaxshilashning umumiy farovonlik uchun ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, fan, ishlab chiqarish, ilmiy-tadqiqotchilik, intellektual rivojlantirish, tadqiqot kompetensiyasi, ijtimoiy muvaffaqiyat.

Abstract: To know the current changing world, and to change it, one must know the way of knowing the world. In this research work, the importance of improving the quality of professional training based on the development of research competence in modern society for the general well-being was analyzed.

Keywords: globalization, science, production, research, intellectual development, research competence, social success.

Аннотация: Нужно знать современный меняющийся мир и знать, как познать мир, чтобы изменить его. В данном исследовании проанализирована важность повышения качества профессиональной подготовки для общего благополучия современного общества на основе развития исследовательской компетентности.

Ключевые слова: глобализация, наука, производство, исследования, интеллектуальное развитие, исследовательская компетентность, социальный успех.

KIRISH. Bugungi jadallik bilan kechayotgan ilm-fan ixtirolari insonlarning hayoti va madaniyatini o'zgartirmoqda. A.F.Chalmersning ta'kidlashicha dunyoni bugungi kunda uchta harakatlantiruvchi kuch boshqaradi: iqtisod, siyosat va fan. Bunda siyosat va iqtisod eng yaqin maqsadlarga intiladi, fan esa uzoq maqsadlarni ko'zlovchi sohadir. Fanning rivojlanishi turli sohalarga tayyorlanayotgan bo'lajak kadrlarning o'z sohasida malakali bo'lishi bilan bog'liq. Hozirgi o'zgarayotgan dunyoni bilish, hamda uni o'zgartirish uchun dunyoni bilish usulini bilishi lozim. Ilmiy bilish bugungi kunda har bir inson uchun zarurdir. Zamonaviy jamiyatda bilimlarning o'zini egallash yetarli emas, balki yangilarini yaratish va dunyoni o'zgartirish qobiliyatiga ega bo'lish, ayniqsa o'sib kelayotgan yoshlarning tadqiqotchilik malakalari, yangi xizmat va mahsulotlarni yarata olish qobiliyatlarining mavjud bo'lishi muhim sanaladi. Shu sababli har bir jamiyat bugungi kunda yangi ta'lim maqsadlarini o'z oldiga qo'yayotgani bejiz emas. Chunki globallashuv ta'sirida yuzaga kelayotgan innovatsiyalarni nazorat qila oladigan va raqobatbardosh bozor iqtisodiyoti sharoitida harakat qilishga tayyor kadrlargina omon qola oladi. Malakali, zamonaviy kadr esa o'z navbatida tadqiqotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi muhim. Talabalarni ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga yo'naltirish ushbu maqsadga xizmat qiladi va bu mutaxassislar tayyorlashning majburiy, hamda ajralmas qismidir. Talabalarda ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish nafaqat OTMning maqsadi, balki ularni hissiy, intellektual rivojlantirish uchun ehtiyoj hamdir. Shu jihatdan talabalar tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

MUHOKAMA. Talabalarining ilmiy-tadqiqot faoliyati nazariy va amaliy mashg'ulotlar davomida egallagan ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi bilan belgilanadi. Talaba qaysi kasb yoki soha mutaxassisi bo'lishidan qat'i nazar ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyasiga ega bo'lishi zarur. Pedagogika universitetlarida bo'lg'usi o'qituvchilar o'quv vazifalarini tahlil qilish, o'z harakatlarini oldindan rejalashtirish, vaziyatni oldindan prognoz

qilishda ham tadqiqot usullari haqida tushunchalarga ega bo'lishi lozim. Eng asosiy masalalardan biri o'quv jarayonida talabalarining ilmiy tadqiqot qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha professor-o'qituvchilar malakasi ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlarimiz davomida amalga oshirilgan so'rovnomalar natijalari shuni tasdiqladiki, talabalarining ilmiy-tadqiqotchilik bilan shug'ullanishlariga OTM da qulay sharoit mavjud, ammo natijalar ijobiy emas. Sababi aksariyat talabalar tadqiqotchilik faoliyatiga vaqti yo'qligini, darsdan tashqari bo'sh vaqtlarida moliyaviy holatini yaxshilash maqsadida mehnat faoliyati bilan band ekanligi bilan izohlashgan. Talabalarining fan va ta'limni moliyalashtirishga imkoniyati yetarli darajada emasligi tasdiqlandi. Demak, OTMlarda ilmiy-tadqiqotchilik bilan shug'ullanishga resurslar, texnik vositalar yetarli darajada. Ammo 30% talabagina ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga qiziqishini ta'kidlagan. Talabalarining 60%i umuman qiziqmaydi. Qolgan talabalar fanlar bo'yicha berilgan mustaqil ta'limni bajarish jarayonida zarurligi sababli ozroq qiziqish bildirishdi. Bu jabhada bir qancha omillarni talabalar ilmiy tadqiqot kompetensiyasining rivojlanishiga to'siq sifatida ko'rib chiqishimiz mumkun:

- talabalar ilmiy birlashmasining faol emasligi;
- talabalarining zaif motivatsiyasi;
- tashabbuskorlikning pastligi va hokazo.

Talabalarining ilmiy-tadqiqot faoliyatida faol ishtirok etishida ko'plab omillar ta'sir qiladi: o'quv jarayonini tashkil etish strategiyasi va usullari, talabalarining motivatsiyasi; o'qituvchilarning faol pozitsiyasi va talabalar bilan hamkorlik qilish istagi; moddiy baza va ilmiy tadqiqotni tashkil etish uchun shart-sharoitlar[1]. Bo'lg'usi kadrlar ilmiy tadqiqotning konseptual va terminologik apparatini bilish, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish tamoyillari, algoritmini bilish, yangi ilmiy axborotlarni olish va to'plash usullarini o'zlashtirishni taqozo qiladi[2]. Tadqiqotimiz davomida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishda talabalar o'rtasida raqobatchilik muhiti yaratilishi lozim; Oliy ta'lim tizimidagi eng faol tadqiqotchi talabalar reytingini yuritishda elektron platforma yaratish; "Eng yaxshi

yil loyihasi” ko‘rik tanlovlarini o‘tkazish va talabalarning ijodkorlik qirralarini yanada rivojlantirish bilan birga ularga moliyaviy holatini yaxshilashda turli sovrinlar e‘lon qilish va hokazo.**XULOSA.** Bugungi shiddatkor davrda ilmfanning tezkorlik bilan rivojlanishi oliy ta‘lim muassasasi kadrlar sifatini yanada yaxshilashni taqozo qilmoqda. Mamlakatimizda oliy ta‘lim muassasalarida bo‘lg‘usi kadrlarning ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish holatini qoniqarli holatda deya olmaymiz. Demak ta‘lim jarayoni rivojlangan davlatlar tajribasining samarador tendensiyalarini tahlil qilish asosida mahalliy imkoniyatlarimizdan kelib chiqib kadrlar sifatini yaxshilashda ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish masalasiga jiddiy e‘tibor qaratishimiz lozim. Zero har bir sohaning rivoji innovatsion mahsulot va xizmat yaratishga qodir bo‘lgan kadrda bog‘liq. Bu jarayonda asosiy mas‘uliyat shubhasiz, oliy ta‘lim muassasalari zimmasiga tushadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Акбаева М.Д. Понятие “исследовательская компетентность” в

педагогической теории // Педагогический журнал. 2016. Том 6. № 6А. С. 268-282.

2. Ковешникова Н.А. Педагогические условия формирования научно - исследовательской компетентности будущих бакалавров дизайна. с.183-185.file:///c:/users/hp-pc/downloads/pedagogicheskie-usloviya-formirovaniya-nauchno-issledovatel'skoy-kompetentnosti-buduschih-bakalavrov-dizayna.pdf.
3. Koshanova Nilufar Maxsudovna., To‘rayev Azamat Maqsudovich Globallashuv sharoitida talabalar bo‘sh vaqtini samarali tashkil qilishning pedagogik shartlari//Tamaddun nuri. 2024 9-son. B.277-280.
4. Nilufar Maxsudovna Koshanova. Zamonaviy jamiyatda intellektual madaniyatning rivojlanishi: muammo va imkoniyatlar//Ta‘limda innovatsion tadqiqotlar. 2023/12. B.208-212.
5. N.M. Koshanova. Milliy tarbiyani rivojlantirish – globallashuv sharoitidagi zaruriyat sifatida//Academic research in educational sciences, 2023.-P.58-65.



Qabul qilindi: 25.12.2024

Chop etildi: 30.01.2025

UD'K: 811.512.133

THE RELATIONSHIP OF PERSONAL NAMES TO THE VOCABULARY LAYER IN THE NOVEL “DAYS GONE BY”

*Bafoyeva Nigora Azimovna, Teacher of Bukhara State
Pedagogical Institute, Independent researcher at Bukhara State
University*

“O‘TKAN KUNLAR” ROMANIDAGI SHAXS NOMLARINING LEKSIK QATLAM BILAN MUNOSABATI

*Bafoyeva Nigora Azimovna, Buxoro davlat pedagogika instituti
o‘qituvchisi, Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi*

СООТНОШЕНИЕ ЛИЧНЫХ ИМЕН С ЛЕКСИЧЕСКИМ СЛОЕМ В РОМАНЕ “МИНУВШИЕ ДНИ”

*Бафоева Нигора Азимовна, преподаватель Бухарского
государственного педагогического института, независимый
исследователь Бухарского государственного университета*

Abstract: This article analyzes the relation of personal names to own and possessive layers in Abdulla Qadiri's novel “Days Gone By”.

Keywords: names of persons, own stratum, native stratum, historical person, turkish stratum.

Annotatsiya: Maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanidagi shaxs nomlarining o‘zlik va egalik qatlamlari bilan munosabati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: shaxs nomi, o‘z qatlami, mahalliy qatlam, tarixiy shaxs, turkiy qatlam.

Аннотация: В статье анализируется соотношение личных имен с собственным и притяжательным слоями в романе Абдуллы Кадири “Минувшие дни”.

Ключевые слова: имена лиц, свой слой, коренной слой, историческое лицо, тюркский слой.

INTRODUCTION. As we know, each language goes through different stages in the history of its development. At these stages of language development, certain changes occur in its vocabulary composition and grammatical structure. This circumstance in itself brings to the surface the peculiarities and norms of the language of each period. It is according to these norms that the literary language of one period differs from the literary language of the second period in certain

characteristics. The specific lexicon, grammatical means for a specific period of language development is the periodic norms of the language of that time[1:9].

The separation of the anthroponymy of Abdulla Kadiri's “past days” into dictionary layers also plays an important role in knowing the history of the anthroponym, pseudonym, nicknames that enriched the composition of the work, in determining what languages the Uzbek language was influenced



<https://orcid.org/0009-0009-0703-2404>

e-mail:

bafoyevanigora@buxdpi.uz

by in the past. The separation of anthroponyms in the work into lexical layers is one of the important ways to study anthroponymy as a system. Historical figures make up much of the anthroponymy of “Days gone by”. In the study of their lexical layers, Indigenous Turkic anthroponyms or original Turkic anthroponyms were actually analyzed in relation to non-Turkic anthroponyms, i.e., assimilative anthroponyms.

THE MAIN PART. Well, it is clear that there are historical lexical layers in the anthroponymic system of the work. In the work considered by our source, historical vocabulary layers differ according to their mutual Origin, period of appearance, specific functional signs. Stratification is a common phenomenon in all aspects of the Uzbek language. Historical, realistic and textured anthroponyms in the work are no exception. As a result of our research, we found that four anthroponymic layers have formed in the system of anthroponymy of Abdulla Kadiri “Days gone by”:

1.Layer of Turkic anthroponyms. These include Arabic- Turkic; Tajik–Turkic; Turkic, Persian–Tajik; anthroponyms.

2.Persia is a layer of Tajik anthroponyms. These include Arabic, Persian-Tajik; Persian –Tajik , Arabic; anthroponyms.

3.Arabic layer of anthroponyms. These include Arabic - Turkish; Arabic , Persian –Tajik; Persian-Tajik, Arabic; Arabic, Jewish; divided into names.

4.In addition, the Jewish and Arabic –Jewish names reflect found.

We we tried to learn them by combining them based on the tables below.

Arabic: *Akram, Azizbek, Ahmadkhan, Aziz, Abdukarim, Azimbek, Farfi, Hajibek, Husaynbek, Homid, Hasanali, Hotham, Komilbek, Muradkhan, Muhammadrahim, Mohinjan, Mutal, Malikboy, Muhammadrajab, Nusratbek, Najmiddin, Olim, Qayum, Qayumjan, Kasim, Qambar, Rahimbek, Rajab, Rahmat, Salimsoqbek, Solihbek, Sayfi, Umarbek, Khaliq, Ziyo, Ganibek, Shokirbek, Hanifaniso, Jannat, Karima, Mohira, Aysha, Risolat, Savra, Saadat, Zainab, Sharafat.*

Arabic-Turkish: *Alimqul, Karimqul, Karimbek, Moslemqul, Mallahan.*

Turkish: *Esh, Otabek, Sotiboldi, Stone, Ottaboy, Kumushbib, Oybodok, Toybeka.*

Persian-Tajik: *Norbotakhan, Niyaz, Khudoyarkhan, Yodgor, Shamshodbek, Gulsinbib, Oftoboyim, Khushroybib.*

Arabic, Persian-Tajik: *Normuhammad, Pirmat, Pirnazar, Sheralikhan.*

Tajik, Turkey: *Jonkeldi.*

Persian-Tajik, Arabic: *Mirzakarim.*

Turkish, Persian-Tajik: *Xonimbibi.*

Arabic, Jewish: *Yusufbek.*

Layer of Turkic anthroponyms in the work.

In reference to Turkic anthroponyms, the researcher G.Notable is satorov’s study on the Turkic stratum of Uzbek names. G.Sattorov, in his study “the Turkic layer of Uzbek names” [2:24], touched on Turkic names, and the E.Begmatov quotes the following points: first, Turkic names in Turkic languages make up the ancient layer of the proverbial nouns, the anthroponym system. The antiquity of Turkic names can be understood in two senses. First, names began to be made from lexemes, which belong to the ancient layer of the Turkic language lexicon. These words belong to the first, ancient layer of the lexicon of the Uzbek language [3:90]. In this place, the scientist particularly emphasizes the fact that names have an ancient history, which determines that the words that formed the basis for these names are the most common.

In the latter, considering that much of the names in the novel “past days” are ancient, most of the names that are in use in modern Uzbek are actually names that have existed in the language since old times. In the anthroponymic system, ancient names, giving the reserve of names the property of archisystemality, determine the historical and traditional nature of the anthroponymic Reserve.

Ancient examples of Uzbek anthroponymy, including Turkic in the work, are names preserved in two sources: 1)in the language of historical written monuments. 2)names that exist in the anthroponymic reserve of the present period. The first source includes written works of a different historical, artistic didactic nature, as well as archaeological, archival materials of the Khan’s Palace, etc. Some references to these anthroponyms have been cited by Abdulla Kadiri under an appendix in his work “days gone by”. The following information is directly cited by the author himself: These granaries were suppressed at the time of the 1273rd year of Mallahan’s governorship of Tashkent [P. 36].

At the same time a number of original Turkic names appear in the work. The lexical layer of Turkic anthroponyms listed in the work can be divided into:

Turkish: Ash, Stone, Sotibaldi, Otabek, Otaboy, Kumushbibi, Aybodoq, Toybeka.

Stone with ashbrother be stolen goods pierced behind brother's houses prostitutes also grow up to be strangled from the roof to the bag[122-P].

On the side of Pirnazar the executioner were Otabek and Sotiboldi in the line of his brother Yusufbek Haji[183-P].

The Moon went into the outside, crying [178-P].

The Kumushbibi turned his face from the Toybeka[16-P].

CONCLUSION. It is also not for nothing that the names of Otabek and Kumush, which are considered the main characters of the work, fall into the ranks of the original Turkic names. Tohir Malik: "The foundation of this novel is the pure and great love of Otabek and Kumush. I make their love look like huge icebergs in the Great Mountains. They will never melt, they will never be undermined", - says in an article about "Past days". In our eyes, these icebergs are also given a special shine by antroponyms. Why is Otabek "father", "Beck", Kumush why Kumush? Considering that in this place Zainab belongs to another lexical layer, under these three love triangles lies the fate of the motherland, in our eyes.

Otabek barely got up... After Ul went away, Kumush slowly took a blanket from his face and smiled at Otabek with his wiser eyes. When Otabek heard the foot talk, he was extinguishing three of the candles on the shelf, Zaynab appeared: "You Are Still Here, I think you are going out..." he said.

Otabek went unanswered and extinguished the candles. Zainab's "still here..." with the word Kumush's eye open from sleep... Otabek comes out with the door closed.

In this passage of the work, only individuals are in motion. Tohir Malik said Otabek is the future of the land, but could not see the future of the land in the light. Kumush is a gesture of the light of the future of the Fatherland, which, like the polish of Kumush, makes Otabek a devotee of the Fatherland.

Zaynab is a beacon that calls for alertness in this place. As we have already said, names always speak, there are no names that do not speak. Both the author and the reader notice that in the process of

reading the work, such issues as love, Uzbek habits, fate of the motherland from the names of the person in the work are moving in the plot.

In the Turkic stratum of anthroponyms collected from "days gone by", Turkic words are accompanied by Arabic and Persian-Tajik words. Most of them are Arabic or Persian-Tajik names of local and historical figures. It is advisable to study these types of names in groups as follows:

a) Arabic-Turkish: Arabic-Turkish: Alimqul, Karimqul, Karimbek, Muslimqul, Mallahan; Alimqul (1833-1865) was born in one of the Kyrgyz-Kipchak tribes around Andijan. The Khan of Kokand is the paternal uncle (mentor and advisor) of Muhammad Sultan said. One of the Army leaders who fought against the Russians. He was killed in a battle in the Shontepa mausoleum of Tashkent and buried in the Shaikhantohur cemetery [120-P].

The procession consisted of fifteen people, from Muhammadniaz qushbegi, Kasim mingboshi, Qambar sharbador, Karimqul ponsads, to the maturing Ashraf and a'yan of Tashkent[157 -P].

Two sons and two daughters from Mohirabonu came to the world, the firstborn was Azimbek, the next one was Khushra (in his youth they were Khushra instead of Khushra), khashchi was Karimbek, and the fourth was our Zaynab[P. 206].

And who would say to him when the Muslim kul'qul followed a good cause and raised the wrongdoers from the middle and gave peace to the land?[P.8].

b) Tajik-Turkish: Jonkeldi;

As long as Jonkeldi stood dead, he said he would not clap his ear [P.138].

d) Turkish, Persian-Tajik: Khanbibi.

While the lady-in-waiting jumped up without staring at the girls, she also went playing [P.30].

The lexical layer of the work is rangba – color, and the time reflected in the work played a significant role in revealing the character of the hero.

REFERENCES:

1. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. –Тошкент: Фан, 1985. –Б. 9.
2. Сатторов Ф. Ўзбек исмлирининг туркий қатлами. Номзодлик диссертацияси. –Тошкент, 1990. –Б. 24

3. Бегматов Э.А. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. –Тошкент: Фан, 1985. –Б.90.
4. Абдулла Қодирий. Ўтган кунлар. Адабий барқарор асарлар туркуми. – Т.: 2019. – Б. 1- 448 р.
5. M.Safarova. Toponyms Formed On The Basis Of Nation Names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107.
6. M.Safarova. The Concept of Totemism and Ethnonym. Central Asian Journal of Literature,Philosophyand...,2022.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view

- [citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:u-x6o8ySG0sC](#)
7. [Manba <https://tafakkur.net/otkan-kunlar/kumushning-soz-oyuni.uzb>]
8. Azimova N.B. Statistical analysis of the onomastics of the work “Days gone by” by Abdulla Kadiri //American Journal of Philological Sciences. – 2024. – Т. 4. – №. 02. – С. 79-86.
9. Kilichev,B.E., Zaripov,B., & Kholmukhammedov,B. (2021). Lingvoculturological characteristics of anthroponyms used in artistic works. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions, 2(5).



YANGI DAVR FALSAFASIDA TEXNOLOGIK TARAQQIYOT VA EKOLOGIK MUVOZANAT MASALASINING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI

*Aliyev Nozimjon Nurullajon o'g'li, Toshkent davlat transport
universiteti doktoranti*

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE ISSUE OF TECHNOLOGICAL PROGRESS AND ECOLOGICAL BALANCE IN THE PHILOSOPHY OF THE NEW ERA

*Aliyev Nozimjon Nurullajon o'g'li, Doctoral student of Tashkent
State transport University*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА И ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РАВНОВЕСИЯ В ФИЛОСОФИИ НОВОГО ВРЕМЕНИ

*Алиев Назимжон Нурулладжан оглы, докторант
Ташкентского государственного университета транспорта*

Annotatsiya: Mazkur maqolada texnologik taraqqiyot va ekologik muvozanatning yangi davr falsafasidagi ijtimoiy-falsafiy ahamiyati, xorijiy faylasuflarning qarashlari hamda ularning polemikasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: texnologiya, texnologik taraqqiyot, ekologik muvozanat, inson va tabiat, ekologik ong, texnopessimizm, texnologik optimizm, axloqiy mas'uliyat, yashil texnologiya.

Abstract: This article analyzes the socio-philosophical significance of technological progress and ecological balance in the philosophy of the new era, the views of foreign philosophers and their polemics.

Keywords: technology, technological progress, ecological balance, Man and nature, environmental awareness, technopessimism, technological optimism, moral responsibility, green technology.

Аннотация: В данной статье анализируется социально-философское значение технического прогресса и экологического равновесия в философии Нового времени, взгляды зарубежных философов и их полемика.

Ключевые слова: технология, технический прогресс, экологический баланс, человек и природа, экологическое сознание, технопессимизм, технологический оптимизм, этическая ответственность, зеленые технологии.

KIRISH. Yangi davr falsafasi inson tafakkurining tubdan o'zgarishi, ilmiy kashfiyotlar va texnologik taraqqiyot orqali tabiatga yondashuvning yangi bosqichga ko'tarilishi bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, ilm-fan va texnikaning jadal rivojlanishi natijasida tabiat bilan inson o'rtasidagi munosabatlarning keskin o'zgarishi, ekologik muammolarning kuchayishi jamiyatda falsafiy mulohazalarga yangicha talabni yuzaga keltirdi. Mazkur maqolada yangi davr falsafasida texnologik taraqqiyot va ekologik muvozanat masalasi ijtimoiy-

falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, xorijiy faylasuflarning fikrlari hamda ular o'rtasidagi falsafiy polemika bayon etilib, texnologik taraqqiyotning inson va tabiat munosabatlariga ta'siri ko'rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Yangi davr, odatda, Uyg'onish davri va undan keyingi ilmiy inqiloblar bilan boshlangan, deb e'tirof etiladi. Frensis Bekon, Rene Dekart, Galiley, Nyuton kabi buyuk olim va faylasuflarning izlanishlari, bir tomondan, ilm-fan



<https://orcid.org/0009-0004-9549-6527>

e-mail:

nozimjonoff@gmail.com

taraqqiyotiga, ikkinchi tomondan, falsafiy dunyoqarashning keskin o'zgarishiga sabab bo'ldi. Frensis Bekon tabiatni "bo'ysundirish" g'oyasini ilgari surgan holda, ilm-fan va tajriba-mantiqiy uslub orqali tabiatni egallash mumkinligini ta'kidladi (Bekonning fikricha, tabiat inson irodasi va bilimiga bo'ysundirilgan ekan, bu jarayon insonning qudratini namoyon etadi). Ammo keyingi avlod faylasuflar bu masalaga turlicha yondashdilar.

Rene Dekart o'zining "Tafakkur metodi to'g'risida risola" (Discours de la méthode) asarida tabiatni izchil va ratsional usulda o'rganish kerakligini, inson aqli esa shunday bilish tabiat sirlarini ochishga xizmat qilishini ilgari suradi. Dekart fikricha, inson tabiatga nisbatan maxsus mavqega ega, chunki ong va aql-zakovat faqat unda mujassam[1]. Biroq ayni paytda Dekartning klassik ratsionalizmi keyinchalik texnik progressga shubhasiz ijobiy baho berish tendensiyasiga ham hissa qo'shdi. Zero, "tabiatni boshqarish" g'oyasi insonni atrof-muhit ustidan hukmron kuchga aylantirish imkoniyatlarini paydo qilar edi.

XVII asr oxiri va XVIII asr boshlarida ilmiy kashfiyotlar yanada chuqurlashib, sanoat inqiloblari uchun zamin yaratdi. Aynan shu davrda texnik taraqqiyot jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida e'tirof etila boshlandi. Shunga qaramasdan, tabiat oldidagi mas'uliyat, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash kabi tushunchalar alohida mavzu sifatida kuzatilmagan. Buning sababi shundaki, o'sha davrning fundamental falsafiy tendensiyalari — antroposentrizm, ratsionalizm va tabiiy resurslar cheksiz degan tasavvurlarga asoslanar edi. Inson tabiatga ustun kuch sifatida qarar, texnika buning vositasi bo'lib xizmat qilardi.

XIX-XX asrlarda texnika revolyutsiyalari avj oldi. Bunda bug' mashinalaridan tortib, elektr energiyasi, kimyo sanoati va nihoyat, XX asr o'rtalaridan boshlab yadro energetikasi, keyinchalik esa raqamli inqilobning boshlanishi (kompyuter texnologiyalari, internet) buning misolidir. Natijada, sanoat va iqtisodiyotda yuqori samaradorlikka erishildi, jamiyatning material farovonligi oshdi. Ammo global ekologik muammolar ham birdaniga kun tartibiga chiqdi. XX asrda ekologik inqiroz belgilari, xususan, iqlim o'zgarishi, ozon qatlamining yemirilishi, suv va havo ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi jiddiy muammo sifatida paydo bo'ldi.

Reychel Karsonning "Sukunat bahori" ("Silent Spring") asari ushbu muammolarga jamiyat e'tiborini qaratishda muhim bosqich bo'ldi[2]. Karson kimyoviy pestitsidlarining tabiatdagi oziq-ovqat zanjirlariga ta'sirini sharhlab, inson faoliyatining salbiy oqibatlarini aniq dalillar bilan ko'rsatib berdi. Ma'lum bo'ldiki, texnologik taraqqiyot bevosita tabiatga zarar yetkazishi, ekologik muvozanatni buzishi mumkin. Xuddi shu davrda faylasuflarda texnik taraqqiyotning ijtimoiy va ekologik oqibatlarini o'rganish haqida jiddiy mulohazalar shakllana boshladi.

MUHOKAMA. XX asrning mashhur faylasufi Martin Haydegger texnologiyani inson borliqni "ochilish" jarayonida qo'llaydigan muhim "vosita" deb talqin qiladi [3]. Uning nazarida, texnologiya — insonning borliq bilan aloqasini shakllantirish uslublaridan biri. Lekin Haydegger fikricha, zamonaviy texnika tabiatga nisbatan maxsus hokimiyat sharoitini yaratadi, ya'ni tabiat inson xohishi va ehtiyojlariga butkul bo'ysundiriladi. Tabiatga nisbatan "zahirada turadigan narsa" sifatida qaralish, atrof-muhitni cheksiz ekspluatatsiya qilishga olib keladi. Haydegger bu holatni "Gestell" deb atab, texnik ong natijasida borliqni quyi darajaga tushirib, inson o'z hayotining mohiyatini unutishi mumkinligidan xavotir bildiradi.

Boshqa faylasuf Hans Jonas esa "Mas'uliyat imperativi" ("The Imperative of Responsibility") konsepsiyasini ilgari surib, insonning texnika qarshisidagi mas'uliyatini jiddiy qayta ko'rib chiqish kerakligini aytadi[4]. Jonas nazarida, texnika tadrijiy rivojlanib, inson qudratini shu darajada oshirib yuborganki, u nafaqat alohida hudud yoki mintaqaga, balki butun sayyora taqdiriga ham ta'sir o'tkazadi. Aynan shu sababli, Jonas "Uzoq kelajak" (Future) tamoyilini himoya qiladi. Inson har qanday texnik yutuqni qo'llash oldidan, uning uzoq muddatli oqibatlarini hisobga oladigan etik pozitsiyaga ega bo'lishi lozim. Ya'ni ekologik muvozanat inson qudratining cheklanganligi va tabiat oldidagi javobgarligi bilan belgilanadi.

Yangi davr falsafasining ijtimoiy-falsafiy tahlili shuni ko'rsatadiki, texnologik taraqqiyot bu nafaqat moddiy ishlab chiqarish qudratining o'sishi yoki ilm-fan yutuqlarining amaliyotga tatbiq etilishi, balki insonning tabiat oldidagi burchi, javobgarligi hamda ma'naviy tamoyillariga qayta nazar tashlashni ham talab qiladigan jarayondir.

Birinchidan, texnik rivojlanish jadal tus olishi bilan ijtimoiy munosabatlar ham o'zgaradi. Sanoatlashuv va urbanizatsiya jarayonlari insonlarning turmush tarziga jiddiy ta'sir o'tkazdi. Qishloq xo'jaligidan sanoatga o'tish, energetika sohasidagi kashfiyotlar, transport va kommunikatsiyalarning kengayishi natijasida insonlar tabiiy muhitdan tobora uzoqlashdi. Natijada, tabiatni inson "chet"dagi narsa sifatida tasavvur qiladigan dunyoqarash shakllanib bordi. Shunday tasavvur, an'anaviy madaniy qadriyatlarning yemirilishi hamda tabiatga shunchaki boylik manbai sifatida qarash bilan birlashganda, ekologik inqirozni chuqurlashtirdi.

Ikkinchidan, "ekologik muvozanat" so'zi chuqur ontologik ma'noga ega. Unda tabiat — inson hayotining faqat tashqi muhiti emas, balki bevosita mavjudligining tub negizi sifatida e'tirof etiladi. Yangi davr falsafasi ham insonni tabiatning bir qismi sifatida qarash zarurligini qayta ko'rib chiqishga majbur bo'ldi. Ayniqsa, Fenomenologiya va ekzistensializm oqimlari ta'sirida (Haydegger, Merlo-Ponti va boshqalar) tabiatni "yashab turiladigan muhit" sifatida idrok etish konsepsiyasi ommalashdi.

Uchinchidan, ijtimoiy-falsafiy tahlil nuqtai nazaridan, texnologik taraqqiyot bilan ekologik muvozanat bir-biriga zid jarayon emas, balki ular o'rtasida muvozanatni topish, uyg'unlashuvni ta'minlash masalasi kun tartibiga chiqadi. Ayni zamonda, bu muvozanatni ta'minlash faqat ijtimoiy yoki iqtisodiy qarorlar bilan cheklanmaydi. Masala keng ma'nodagi madaniy paradigma o'zgarishi, tabiat va inson munosabatlariga yangicha nazar, hukmron texnokratik paradigmaning cheklanishi bilan bog'liq.

NATIJALAR. Texnologik taraqqiyot va ekologik muvozanat masalasida xorij faylasuflari o'rtasida bir nechta polemika yo'nalishlarini ko'rish mumkin. Birinchi polemika "Inson tabiatni cheksiz bo'ysundirish huquqiga egami yoki yo'qmi?" savoli atrofida shakllanadi. Frensis Bekon fikricha, tabiatni bo'ysundirish — bu inson taraqqiyotining tabiiy maqsadi (Bekon nazarida "bilim — qudratdir"), lekin keyinchalik bu g'oya jamiyatning bir qismida e'tiroz uyg'otdi. Endilikda, texnik progress jarayonida "inson va tabiat tengligi" degan konsepsiya ham yuzaga keldi.

Ikkinchi polemika "Globallashuv jarayonida ekologik inqirozga kim javobgar?" degan savol bilan

bog'liq. Ushbu masalada Krispin Tikell "Climate Change and World Affairs" asarida iqlim o'zgarishi global masala ekani, barcha davlatlar, korporatsiyalar, jamiyat institutlari va alohida shaxslarning ham mas'uliyati borligini ta'kidlaydi [5]. Biroq texnokratik yondashuvni himoya qiluvchilar esa texnik innovatsiyalar orqaligina ekologik muammolarni bartaraf etish mumkin, deb hisoblashadi. Shunday yondashuv tarafdorlari "yashil texnologiyalar" konsepsiyasini rivojlantirib, iqtisodiy-texnik taraqqiyot bilan ekologik barqarorlik o'rtasida kelishuv bo'lishi mumkinligini aytadilar.

Uchinchii polemika "Ekologik muammolar hal etilishida bozor mexanizmlari va davlat siyosati qay darajada rol o'ynashi kerak?" savoli atrofida aylanadi. Bir tomondan, Yurgen Habermas kabi faylasuflar demokratik jarayonlar va ijtimoiy konsensus vositasida texnologik rivojlanish yo'nalishlarini aniq belgilash, jumladan, ekologik cheklovlar o'rnatish mumkinligini ta'kidlaydi [6]. Boshqa tomondan, turli texnopessimist qarashdagi faylasuflar texnologik taraqqiyot bevosita iqtisodiy manfaatlar bilan bog'liq bo'lgani uchun demokratik jarayonlardan ham chetda turishi mumkinligidan xavotirlanadilar. Ular fikricha, yirik korporatsiyalar, iqtisodiy lobbizm guruhlar, davlat bilan hamkorlikda bo'lib, ekologik cheklovlardan ko'ra iqtisodiy foydani ustun qo'yishi tayin, deya e'tiroz bildiradilar.

Yangi davrning keyingi bosqichlarida, xususan, XX asr ikkinchi yarmidan boshlab, "yashil texnologiyalar", "barqaror rivojlanish" kabi g'oyalar rivoj topdi. Mazkur g'oyalarning maqsadi — texnologiya va ekologik muvozanatni uyg'unlashtirish. Yashil texnologiyalar (quyosh, shamol, geotermal energiya, qayta tiklanadigan resurslardan foydalanish) orqali insonning tabiatga ta'sirini kamaytirish va shu orqali ekologik inqirozning oldini olishga urinish kuzatiladi. Ayni paytda, bu sohada ham bir qator falsafiy muammolar mavjud. Jumladan, ekotexnosentrizm (ya'ni, texnologik yechimlar orqali ekologik muammolarni hal etish mumkin, degan yondashuv) ba'zan tanqid qilinadi. Chunki, tanqidchilarning fikricha, muammo ildizi texnologiyaning o'zida emas, balki insonning tabiatga bo'lgan munosabatida, iqtisodiy va siyosiy manfaatlarining ustunligida, xulosa qilib aytganda, madaniy paradigmadagi yotibdi. Shu sababli, texnologiyalarni "yashil" qilish muammoning kichik

qismigina yechadi, ammo inson va tabiat o'rtasidagi falsafiy masofani qisqartira olmaydi.

Zamonaviy davrda texnologik taraqqiyot sur'atlari tobora oshib borayotgan bir paytda, ekologik muammolar, ijtimoiy nizolar va global xavfsizlik masalalari ham keskinlashmoqda. Mana shu holatda, yangi davr falsafasi merosini ijtimoiy-falsafiy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish juda muhim. Chunki Frensis Bekon, Rene Dekart, Immanuil Kant, Martin Haydegger, Hans Jonas kabi allomalar bildirgan mulohazalar shuni ko'rsatadiki, biz texnologiya orqali tabiatni o'zlashtirganimiz sari, bir tomondan, taraqqiyot yo'lida katta ijobiy o'zgarishlarga erishamiz, ikkinchi tomondan esa, kutilmagan salbiy oqibatlar riskini ham kuchaytiramiz. Bunday risklar bilan kurashish uchun jamiyatda quyidagi omillarga e'tibor qaratish muhim:

1. Ekologik ongni shakllantirish: Ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy institutlar orqali insonda tabiatga nisbatan mas'uliyat, hamkorlik va mehr tuyg'usini rivojlantirish zarur. Falsafiy ma'rifat esa bunday ongning metodologik asosini tayyorlab beradi.

2. Davlat siyosati va xalqaro hamkorlik: tabiat resurslaridan foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, chiqindilarni qayta ishlash, iqlim o'zgarishiga moslashish kabi masalalar bo'yicha xalqaro konvensiyalar, milliy qonunlar, davlat siyosati bo'lmasa, ekologik inqiroz chuqurlashishi mumkin.

3. Texnologik etika: Hans Jonas ilgari surgan mas'uliyat imperativi texnologik qarorlar qabul qilishda odob-axloqiy me'yorlar va ijtimoiy manfaatni inobatga olishni talab etadi. Yangi texnologiyalarni joriy qilishdan oldin, ularning iqtisodiy samaradorligi bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy oqibatlari ham har tomonlama baholanishi lozim.

4. Barqaror rivojlanish paradigmasi: barqaror rivojlanish konsepsiyasi (sustainable development) iqtisodiy o'sish, ijtimoiy taraqqiyot va ekologik muvozanatni uyg'unlashtirishga qaratilgan. Buning uchun esa texnologik taraqqiyot ham shu maqsadga xizmat qilmog'i kerak.

XULOSA. Yangi davr falsafasida texnologik taraqqiyot va ekologik muvozanat masalasini ijtimoiy-falsafiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, inson tabiatga ustun kuch sifatida yondashishi natijasida paydo bo'lgan qurilishlar, zavod-fabrika sanoati, texnologik inqiloblar dastlab iqtisodiy va

ijtimoiy farovonlikni oshirgan bo'lsa-da, oradan vaqt o'tishi bilan global ekologik muammolarni keltirib chiqardi. Xorijiy faylasuflar — Martin Haydegger, Hans Jonas, Krispin Tikell, Yurgen Habermas va boshqalarning ekofalsafiy qarashlari bu muammolarni chuqur muhokama qilgan holda, insoniyat oldida allaqachon birinchi darajali vazifa – texnologik taraqqiyotdan voz kechmasdan, ekologik barqarorlikni ta'minlash vazifasi turganini bayon etadi.

Shunday qilib, XXI asrda asosan yangi davr falsafasida yaratilgan konsepsiyalarni qayta ko'rib chiqish jarayoni davom etmoqda. Tabiiy inqiroz xavfi, global iqlim muammolari, resurslar cheklanganligi, biologik xilma-xillikning pasayishi kabi ko'plab omillar yaxlit yondashuvni taqozo qiladi. Bu esa ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan texnologik taraqqiyot va ekologik muvozanatni raqobatdosh jarayonlar sifatida emas, o'zaro uyg'unlashtirilishi lozim bo'lgan ustuvor maqsadlar sifatida ko'rish zaruratini tug'diradi. Aynan shu uyg'unlik masalasi kelajakda falsafiy tadqiqotlar, siyosiy qarorlar, iqtisodiy loyihalar va ijtimoiy tashabbuslar markazida bo'lishi muqarrar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Descartes, René. "Discours de la méthode." – Paris: Librairie Générale Française, 1999. – pp. 25.
2. Carson, Rachel. Silent Spring. – Boston: Houghton Mifflin, 1962. – pp. 45.
3. Heidegger, Martin. The Question Concerning Technology and Other Essays. – New York: Harper Torchbooks, 1977. – pp. 15.
4. Jonas, Hans. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. – Chicago: University of Chicago Press, 1984. – pp. 62.
5. Tickell, Crispin. Climate Change and World Affairs. – Cambridge: Harvard University Press, 1977. – pp. 33.
6. Habermas, Jürgen. The Theory of Communicative Action, Vol.1. – Boston: Beacon Press, 1984. – pp. 71.
7. N.N.Aliyev. Ilmiy-texnik taraqqiyot jamiyat rivojiga ta'sir qiluvchi muhim omil sifatida. Turkiy davlatlarning o'zaro manfaatli integratsiyasi – TDTU. 2024-yil 29-30-mart. 586-592-betlar.

N.N.Aliyev. Ilmiy-texnik taraqqiyot tushunchasi va uning ijtimoiy-falsafiy tahlili. NamDU ilmiy axborotnomasi. Namangan, 2024-12-son. 304-308-betla

THE HISTORY OF IRRIGATION SYSTEM IN UZBEK SSR (1950-1990)

*Komilov Oybek Kamilovich, Doctor of Sciences (DSc) in History,
Professor at the "History of Uzbekistan" department of Andizhan
State University*

ИСТОРИЯ ИРРИГАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ В УЗБЕКСКОЙ ССР (1950-1990)

*Комилов Ойбек Камирович, доктор исторических наук,
профессор кафедры "История Узбекистана" Андижанского
государственного университета*

O'ZBEKISTON SSRDA SUG'ORISH TIZIMI TARIXI (1950-1990-yillar)

*Komilov Oybek Kamilovich, tarix fanlari doktori, Andijon davlat
universiteti "O'zbekiston tarixi" kafedrası professori*



<https://orcid.org/0009-0009-5811-3191>

e-mail:

oybek.komilov@bk.ru

Abstract: In the article it is analyzed the policy of the centre of the further strengthening mono cultural clap in Uzbekistan that in undertaken measures on building of large irrigation canals and pumping stations in republic on the bases of archival sources and a historical material in 50-80 XX century.

Key words: irrigation, irrigation canal, pumping station, siphon, collector, drainage, Soviet government, centre, cotton monopoly.

Annotatsiya: Maqolada XX asrning 50-80-yillari arxiv manbalari va tarixiy materiallar asosida O'zbekiston SSRda paxta yakkahokimligini yanada mustahkamlash, respublikada yirik sug'orish kanallari va nasos stansiyalarini qurish choralarini ko'rgan markazning siyosati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: irrigatsiya, irrigatsiya kanali, nasos stansiyasi, sifon, kollektor, drenaj, sovet hokimiyati, markaz, paxta monopoliyasi.

Аннотация: В статье на основе архивных источников и исторического материала 50-80-х годов XX века анализируется политика центра по дальнейшему укреплению монокультурного хлопка в Узбекистане, который предпринимал меры по строительству крупных оросительных каналов и насосных станций в республике.

Ключевые слова: орошение, оросительный канал, насосная станция, сифон, коллектор, дренаж, советская власть, центр, хлопковая монополия.

INTRODUCTION. In 1950 the Soviet government having outlined the appropriate political and economic goals in Uzbekistan, began to introduce into practical life a policy related to the development of the irrigation system and the construction of reclamation facilities. Therefore, in order to effectively use irrigation lands in the

republic, the possibilities of agricultural mechanization were increased, the area of irrigated fields was increased, special attention was paid to the implementation of measures for leveling irrigation fields, number of resolutions were adopted relating to the development of the irrigation-reclamation industry.

RESEARCH METHODS. Methods such as Comparative analysis, Problem-chronological, objectivity, Structural-systematic analysis, Oral history were used in the article process.

RESULTS AND DISCUSSIONS. In particular, in 1952, on March 13, a resolution of the Council of Ministers of the USSR “On the progress of restructuring irrigation channels and transition to a new irrigation system” was adopted [1]. According to him, in the republic of 1.5 million hectares of fields, soil works were carried out in the amount of 570 million m³, 24 machine-excavator stations (MES) were organized in the network of the Ministry of Water Resources of the Republic [2, p.106]. And at the same time, the issue of expanding the irrigation fields was considered in a resolution adopted in February 1954 by the Council of Ministers of the USSR and the Central Committee of the CPSU. According to this decree, out of 600 thousand hectares of irrigated fields in the republic, cotton fields expanded to 300 thousand hectares [3, p.94]. It was from this period that irrigation and reclamation works in the republic were entirely subordinated to the cotton monopoly. But the carried out irrigation work, in turn, made it possible to develop new lands and increase the yield of cotton.

Beginning in 1955, a struggle began in the Soviet state under the slogan “Subordination of nature to the will of the people”, a doctrine was formed called “For irrigation from sources you can take as much water as you like, their size is unlimited”. The reason for this state during the Soviet period was the development of small and medium-sized fields for irrigation. At the same time, the development of industry and a sharp increase in the population required the use of water resources in large quantities. But, almost without paying attention to the above, the main goal was to obtain a continuous harvest from cotton fields. The cotton harvest plan did not take into account local conditions and increased year after year. In particular, in 1956, 2 million 900 thousand tons of cotton were grown in Uzbekistan, and this, in turn, in relation to 1955 amounted to a harvest of over 400 thousand tons [4, p.204]. The development of irrigation systems in the Republic was aimed at the

interest of the cotton sector. As a result, in 1960 the volume of irrigation fields was increased to 2474 thousand hectares, i.e. this result in relation to 1954 increased by 274 thousand hectares [5]. Soviet policy in the 1960s aimed at the development of irrigation works in Uzbekistan is directly related to the process of expanding irrigation fields. In the seven years (1959-1965), large-scale construction was carried out in the irrigation system of the republic, in particular in the Ferghana and Zarafshan valleys, Khorezm and Karakalpakstan, ditch systems were built, the ameliorative condition of lands located in 700 thousand hectares of fields was improved, the irrigation fields were expanded on 500 thousand hectares. At the same time, massive land reclamation led to severe environmental consequences: the Aral Sea began to shallow rapidly large areas were salinized and became unusable [6, p.214]. The Soviet authorities in the republic, in order to increase the continuous yield obtained from cotton, determined the importance of the implementation of reclamation measures to cultivate the lands and improve their condition. As a result of this policy, having reclaimed lands that had not been used before, they introduced them to agricultural consumption. According to the decree of the plenum of the Central Committee of the CPSU “On the broad development of land reclamation” of May 1966, a program was developed to improve the land reclamation state [7, p.230]. This program was directly introduced into the agricultural sector of Uzbekistan.

As a result of the measures carried out in the spheres of irrigation and reclamation in the eleventh five-year plan (1981-1985), 238.6 thousand hectares of new irrigated land were developed, 461 thousand hectares of the land reclamation state were improved, 300 thousand hectares of irrigation lands were leveled, 4 new reservoirs, including the Andizhan water reservoir, with a capacity of 1900 million m³, was put into operation. In the Tuyamuyin hydrosystem, in the reservoirs of Hisarak, Zamin, Akdarya, Karavultapa, Aktepa, work was completed [8]. In the republic, out of all irrigated lands, 75 percent were cotton fields. The cotton monopoly, which has intensified in the agriculture of Uzbekistan, ruined the irrigation traditions and crop

rotation systems that had been formed in the republic for several years. To improve their technical condition, many orders and instructions were received from the center. In particular, in the order of the Ministry of Water Resources of the Republic "On the construction of a temporary spillway system in the Tudakul reservoir", the task of building a water discharge from the reservoir 100 million m³ was entrusted to the heads of the water industry [9]. In 1957 in Yakkabagdarya the construction of the Kamashi reservoir and in 1963 the Chimkurgan reservoir was completed. As a result, the supply of water to irrigated lands in Kashkadarya region has significantly increased. If in 1962 before the launch of the Chimkurgan reservoir, in the region there was a continuous cotton harvest of 139 thousand tons, then this figure in 1966 was 218 thousand tons or 57% [10, p.99].

As mentioned above, the main goal outlined during the construction of reservoirs in the republic was the conservation of water resources and their use in the interests of cotton growing. Therefore, the policy implemented for the construction of reservoirs by the decision-making bodies of the USSR expanded year after year. In particular, in the republic in 1981-1990, due to irrigation construction, the number of reservoirs reached 23, construction continued on 15, and 6 reservoirs were being designed [11]. During the Soviet period, recumbent and standing drainage networks, canals and pumping stations, which were used in agriculture, were continued in the irrigation system of Uzbekistan. The use of these facilities in the republic has helped the development of cotton growing. Therefore, measures were taken to improve the technical serviceability of canals and pumping stations. In particular, on July 12, 1952, according to the order of the USSR Ministry of Cotton Growing "On measures for the technical improvement of the Huge Ferghana Canal" [12], the technical condition of the Huge Ferghana Canal was improved, which led to the intensification of cotton growing in the Ferghana Valley. In particular, on February 17, 1970, the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan and the Council of Ministers of the Uzbek SSR adopted a resolution "On the second stage of

construction of the Amu-Bukhara Canal" [13]. Since the 70-80s of the XX century in the field of agriculture, the republic attached importance to extensive development. As a result, the volume of irrigated land in 1950 increased from 2276 thousand hectares by 1986 to 4020 thousand hectares. In 1986, due to desalinization, one third of the sown irrigation fields were affected. In the 70-80s, due to the deterioration of the ameliorative state, almost 5 thousand hectares of irrigated land were withdrawn from agricultural consumption [14, p.554].

In the republic, the area of cotton sown fields from 1960 to 1980 increased by 30%, their volume having come to 1980 was 2 million hectares. As a result, the priority of the cotton monopoly was ensured in the field of agriculture. Under the policy of the center, based on the administrative-compulsory method, the process of collecting cotton raw materials called "white gold" was aggravated in any way [15, p.6]. Under the influence of the agrarian policy of the Soviet government, cotton fields were created in territories where water did not rise naturally, and pumping stations were built for their irrigation. In 1955-1959, 9 pumping stations were launched in the Ferghana Valley [16, p.75], providing water for 10 thousand hectares. In the republic, the total length of collector-drainage networks has reached 37 km. In order to reduce the loss of water, for seven years (1959-1965) in areas of low water, 545 km of canals were concreted [17]. In 1965, 2090 pumps were used in the irrigation system of the UzSSR [18]. Every year from the collector-drainage in the Amu Darya water was spilled 3 billion m³, mineralization 1-4 grams. In 1970-1985, the salinity of the Amu Darya water doubled. Because from the regions of Karshi, Bukhara, Surkhandarya every second 40-60 m³ were spilled into the Amu Darya per 18 grams of salt water. The water of the Syr Darya was mineralized in its composition you can see 1.29 grams of salt [19]. Subsequently, this had a negative impact on the development of fishing [20, p.311].

CONCLUSION. To sum up, other negative consequences were the transformation of the Aral Sea region into a hotbed of diseases, in particular, the highest rate of throat cancer. Also, in the

northwestern part of the republic, newborn mortality has risen to a high degree. Pollution of the internal river basins by various gravity influences on people's health and caused the spread of stomach diseases, epidemics of cholera, tuberculosis, hepatitis and other diseases.

REFERENCES:

1. National Archives of the Republic of Uzbekistan (Nar Uz), R.fund.837, list.38, work 3803, p.234.
2. Begmatov I., Mukhamedov A. History of irrigation in Uzbekistan.-Tashkent: TIMI, 2008.
3. Igamberdiev R.S., Razzakov A.A. History of land reclamation in Uzbekistan (on the materials of the Mirzachul).- Tashkent: Fan, 1978.
4. XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union. February 14-25, 1956: Stenographic report I.-Tashkent: Uzdavnashr, 1957.
5. Nar Uz, R.fund.2483, list 1, work 345, p.46.
6. Rashidova G., Komilov D. Sharof Rashidov: Man in the mirror of time and time in the destiny of man.- Tashkent: Tasvir, 2017.
7. Rizaev G. Socialist agriculture of Uzbekistan.- Tashkent: Uzbekistan, 1978.
8. Sapoev K. Let us increase the efficiency of land reclamation // Agriculture of Uzbekistan. -Tashkent, 1986. -№2.
9. Nar Uz, R.fund.2483, list 1, work.954, p.38.
10. Mamedov A. Irrigation and irrigators of Uzbekistan.-Tashkent: Uzbekistan, 1971.
11. Akramov Z.M., Rafikov A.A. Past, present and future of the Aral Sea.-Tashkent: Mekhnat, 1989.
12. State Archives of Andizhan region, fund 602, list 1, work 56, p.39.
13. Nar Uz, R.fund.2700, list 1, work 742, p.167.
14. New history of Uzbekistan. The second book. Uzbekistan during the Soviet colonial period.- Tashkent: Shark, 2000.
15. Spoor M. Agricultural Restructuring and Trends in Rural Inequalities in Central Asia: A Socio-Statistical Survey. Programme on Civil Society and Social Movements -Geneva: UNRISD, 2004.
16. History of collective and state farms of Uzbekistan (Essays). The first book. Editor-in-Chief: M.G. Vakhobov.-Tashkent: Uzbekistan, 1969.
17. Irrigation and land reclamation - the way to high and sustainable yields // Pravda Vostoka, June 22, 1966.
18. Nar Uz, R.fund.2676, list 1, work 1010, p.80.
19. Yusupov E., Ziyadullaev S. Aral to live! Aral-to develop // Pravda Vostoka, July 7, 1987
20. Enger E., Smith B. Environmental Science. A study of Interrelationships. Fifth edition. -USA: The McGraw-Hill Companies, 1995.



THE ROLE OF FASHION BLOGS IN INTERNET DISCOURSE

Atajanova Nazokat Mansur qizi, Urganch innovation university,
Teacher of department "Uzbek and Foreign Philology"

"FEYSHN-BLOG" LARINING INTERNET DISKURSDAGI O'RNI

Atajanova Nazokat Mansur qizi, Urganch innovatsion universiteti, "O'zbek va xorijiy filologiya" kafedrasi o'qituvchisi

РОЛЬ МОДНЫХ БЛОГОВ В ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРСЕ

Атажанова Назокат Мансуровна, преподаватель кафедры
"Узбекская и иностранная филология" Ургенчского
инновационного университета



<https://orcid.org/0009-0005-5052-2207>

e-mail:

atajanovanazokat@gmail.com

Abstract: The fashion industry has historically played a crucial role in shaping culture, influencing trends, and setting societal aesthetics, primarily in elite venues like high fashion runways and couture houses. However, with the advent of the internet and the rise of digital platforms, fashion has become more accessible and inclusive, particularly through the emergence of fashion blogs. These blogs have changed the way fashion is talked about and have redefined discussions around style, identity, and consumerism in the 21st century. This article will delve into the impact of fashion blogs on online discourse, their significance in the fashion industry, their effect on public opinion, and the broader cultural ramifications of fashion blogging in today's digital landscape.

Keywords: fashion blogs, personal branding, influencer marketing, social media, street style, body positivity, diversity, inclusivity, democratization of fashion, sustainability, consumer behavior, fashion trends, public opinion, online communities, cultural change, ethical fashion, fashion industry, influencer culture, social justice, consumerism, beauty standards, influencer ethics.

Annotatsiya: Moda industriyasi asosan yuqori moda podiumlari va modalar uylarida, tarixan madaniyatni shakllantirishda, tendensiyalarga ta'sir ko'rsatishda va jamiyat estetikasi yaratishda muhim rol o'ynagan. Biroq, internetning paydo bo'lishi va raqamli platformalarning o'sishi bilan moda yanada erkin va inklyuziv bo'lib qoldi, ayniqsa moda bloglarining paydo bo'lishi orqali. Ushbu bloglar modani qanday muhokama qilishimizni o'zgartirdi va 21-asrda uslub, identifikatsiya va iste'molchilik atrofidagi munozaralarni qayta belgiladi. Ushbu maqola moda bloglarining onlayn muloqotga ta'siri, moda industriyasidagi ahamiyati, ommaviy fikrga ta'siri va bugungi raqamli muhitda moda bloglarining keng madaniy oqibatlarini chuqurroq o'rganadi.

Kalit so'zlar: Moda bloglari, shaxsiy brend yaratish, ta'sir o'tkazuvchi marketing, ijtimoiy tarmoqlar, ko'cha uslubi, tana ijobiyligi, xilma-xillik, inklyuzivlik, modaning demokratizatsiyasi, barqarorlik, iste'molchilar xulq-atvori, moda tendensiyalari, jamoat fikri, onlayn hamjamiyatlar, madaniy o'zgarish, etik moda, moda sanoati, ta'sir o'tkazuvchi madaniyat, ijtimoiy adolat, iste'molchilik, go'zallik standartlari, ta'sir o'tkazuvchi etika.

Аннотация: Модная индустрия исторически играла ключевую роль в формировании культуры, влиянии на тенденции и установлении общественных эстетических норм, преимущественно в элитных местах, таких как подиумы высокой моды и дома моды. Однако с появлением интернета и

ростом цифровых платформ мода стала более доступной и инклюзивной, особенно через появление модных блогов. Эти блоги изменили способ обсуждения моды и переопределили разговоры о стиле, идентичности и потребительстве в XXI веке. В статье рассматривается влияние модных блогов на онлайн-дискурс, их значение в модной индустрии, влияние на общественное мнение и более широкие культурные последствия блогинга о моде в современном цифровом ландшафте.

Ключевые слова: модные блоги, личный брендинг, маркетинг влияния, социальные сети, уличный стиль, бодипозитив, разнообразие, инклюзивность, демократизация моды, устойчивость, потребительское поведение, модные тенденции, общественное мнение, онлайн-сообщества, культурные изменения, этичная мода, модная индустрия, культура влияния, социальная справедливость, потребительство, стандарты красоты, этика влияния.

The Emergence of Fashion Blogs. In the early 2000s, the popularity of blogging platforms such as Blogger, WordPress, and Tumblr facilitated the growth of personal online journals, enabling individuals to share their fashion perspectives (Shumate & Klym, 2020). These blogs emerged as an inclusive platform, allowing fashion enthusiasts from various backgrounds to bypass traditional fashion media's barriers (Ciasullo, 2019). Unlike high-end fashion magazines that maintained elitist standards, fashion blogs provided an authentic and relatable space for a diverse range of voices (McQuarrie, Miller, & Phillips, 2013).

In contrast to high-end fashion magazines, which seemed exclusive and elitist, fashion blogs provided a platform for anyone with internet access to express their opinions and showcase their unique take on fashion. This shift enabled a wider variety of voices to participate in fashion discussions, including influencers from non-Western nations and individuals of different body types, ethnicities, and economic statuses. The authentic and often unpolished quality of blogs made them more relatable and reachable to a worldwide audience, broadening the scope for online fashion conversations.

In their early days, fashion blogs significantly impacted the industry by allowing content to be shared with minimal editorial control. This freedom enabled bloggers to express their unique views on trends and style, in contrast to the often strict guidelines of conventional fashion media. Consequently, blogs emerged as platforms for fresh and diverse perspectives, diminishing the authority of traditional fashion gatekeepers.

The Power of Personal Branding. The rise of fashion blogs transformed bloggers into entrepreneurs, with figures like Chiara Ferragni turning personal blogs into profitable businesses

(Ferragni, 2015). By embracing personal branding, bloggers such as Ferragni and Aimee Song became key tastemakers in the digital space (Schaefer & Sims, 2019). This shift also extended to the rise of "street style" photography, democratizing fashion by showcasing the style of everyday individuals (Wolny & Mueller, 2013). Bloggers have also played an integral role in promoting sustainability and ethical consumption, encouraging mindful consumption and raising awareness about the environmental impacts of fashion (Brooks, 2018).

These bloggers meticulously craft their personal brands, featuring content that spans fashion, lifestyle, travel, beauty, and everyday experiences. This evolution towards a more comprehensive portrayal of the influencer's persona significantly influences the interactions between brands, advertisers, and consumers in the fashion industry. Fashion blogs have expanded beyond mere outfit displays or trend evaluations, allowing bloggers to establish a unique identity—be it luxurious, minimalist, sustainable, or avant-garde. Consequently, fashion blogging has emerged as a pathway for individuals to attain status and credibility in the wider online conversation.

The increase in personal branding underscores the expanding connection between fashion and social media. Platforms such as Instagram, YouTube, and TikTok have become crucial for fashion bloggers to enhance their reach, engage with their audience, and earn money from their content. For example, just one Instagram post can spark considerable discussion about a new collection or brand, elevating bloggers to the status of influential tastemakers.

Fashion Blogs and the Democratization of Fashion. Prior to the emergence of fashion blogs, high fashion was perceived as an elite domain accessible mainly to the privileged few within the

industry's inner circle. Publications like Vogue and Harper's Bazaar controlled the standards of style, often reflecting a narrow viewpoint. In contrast, fashion blogs have been instrumental in making fashion more inclusive, enabling voices from various backgrounds to engage in the dialogue.

Fashion blogs played a crucial role in dismantling the barriers that once separated many individuals from the fashion industry. Bloggers offered relatable reviews of collections, shared personal styling advice, and provided insights on trends, making fashion more approachable for the average person. This movement toward inclusivity transformed fashion from an exclusive realm into a global dialogue, empowering consumers to influence trends rather than just adhere to them.

The democratization of fashion is evident in the emergence of "street style" photography, where blogs and social media highlight the fashion choices of everyday individuals, proving that influence in fashion is not limited to models or celebrities. These platforms showcase various fashion enthusiasts, emphasizing that style stems from creativity and individuality rather than wealth or status. Additionally, fashion bloggers play a crucial role in promoting sustainability by featuring ethical brands, encouraging mindful consumption, and raising awareness about the ecological damage caused by fast fashion, reflecting a broader movement in the blogosphere that prioritizes values like environmentalism, inclusivity, and social justice.

The Role of Fashion Blogs in Shaping Public Opinion. Fashion blogs have also contributed significantly to reshaping public perceptions around body image and diversity, providing visibility for influencers who defy traditional beauty standards (Lister, Dovey, Giddings, Grant, & Kelly, 2009). These blogs have become platforms for addressing broader societal issues, influencing consumer behavior and advocating for inclusivity in the fashion industry (Knight, 2020).

Fashion bloggers have become influential voices in addressing issues of body image, diversity, and representation. They play a vital role in promoting body positivity by featuring models and influencers who defy traditional beauty standards. The rise of plus-size influencers like Gabifresh and Nicolette Mason has propelled the conversation around size inclusivity, prompting brands and

traditional media to reevaluate their portrayal of beauty.

In a similar vein, the blogging community has played a significant role in opposing racism, sexism, and various other types of discrimination in the fashion industry. Fashion bloggers leverage their platforms to highlight the shortcomings in diversity on runways, magazine covers, and advertising campaigns, thereby enriching larger cultural dialogues surrounding race, gender, and power. Additionally, fashion blogs foster the development of niche communities, creating environments where people can engage in discussions about style, self-expression, and identity from a more personalized and inclusive perspective.

Fashion bloggers have emerged as crucial advocates for accountability in the industry by leveraging their influence to discuss societal issues. They harness their follower base to spark discussions that extend into other media and everyday life, effectively questioning existing norms and fostering change.

Fashion Blogs and the Impact on Consumerism. Fashion blogs have notably influenced online conversations by affecting consumer behavior. Influencers and bloggers have emerged as key tastemakers, generating interest in particular products, brands, and trends. Their endorsements, evaluations, and sponsored content have positioned them as vital players in the marketing and advertising landscape.

As affiliate marketing, sponsored posts, and brand collaborations have increased, fashion bloggers have transformed their platforms into lucrative ventures. This shift enables them to impact buying choices worldwide, with a single blog entry or Instagram story capable of motivating countless followers to buy the same products or back specific brands, giving rise to the concept of "influencer marketing".

The growing influence of fashion bloggers has raised authenticity concerns as some critics argue that commercialization has given rise to sponsored content, potentially misleading readers about bloggers' genuine relationships with endorsed products. This has sparked debates about transparency, consumer trust, and the ethics of influencer marketing.

Fashion blogs have a significant influence on consumer behavior despite their potential

drawbacks. As influential go-betweens for brands and consumers, bloggers can tap into large, active communities, making them a crucial component of the fashion industry's marketing strategy.

Conclusion. Fashion blogs have evolved beyond a mere trend to become a fundamental aspect of online conversation and a significant influence on contemporary fashion culture. Initially serving as personal style journals, they now function as impactful platforms that address wider social, cultural, and political topics. By presenting varied viewpoints, questioning established norms, and shaping consumer habits, fashion blogs have changed the way fashion is analyzed, experienced, and appreciated, redefining the connection between style, identity, and society in the digital era.

As the internet advances, fashion blogs are expected to remain a key component of the dialogue, challenging conventions and impacting both the fashion sector and broader cultural dynamics. Through their dedication to sustainability, promotion of inclusivity, and trend-setting capabilities, fashion bloggers have demonstrated that their perspectives are essential in today's intricate and interconnected environment.

REFERENCES:

1. Banet-Weiser, S., & Miltner, K. M. (2015). #feminism: An analysis of the influence of social media on feminist discourse. *Feminist Media Studies*, 15(1), 1-20.
2. Brooks, K. (2018). *Inclusive fashion: Diversity and body positivity in fashion blogs*.

Fashion Revolution. Retrieved from <https://www.fashionrevolution.org/inclusive-fashion>.

3. Ciasullo, M.V. (2019). Fashion bloggers and the rise of influencer marketing: How fashion bloggers have changed the relationship between fashion and consumerism. *Fashion Marketing Journal*, 21(4), 212-226.
4. Ferragni, C. (2015). *The Blonde Salad: A Guide to Building a Fashion Empire*. HarperCollins.
5. Knight, R. (2020). *Fashion bloggers and the democratization of fashion: How bloggers promote sustainable fashion*. *Sustainability*, 12(1), 1-16.
6. Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., & Kelly, K. (2009). *New Media: A Critical Introduction* (2nd ed.). Routledge.
7. McQuarrie, E. F., Miller, J. A., & Phillips, B. J. (2013). Branding, blogs, and social media: How fashion bloggers are changing the landscape of fashion marketing. *Journal of Marketing*, 77(1), 93-105.
8. Schaefer, M., & Sims, A. (2019). Fashion and consumer culture in the digital age. *International Journal of Fashion Studies*, 6(2), 65-83.
9. Shumate, M., & Klym, P. (2020). Digital fashion discourse: How fashion blogs have transformed the fashion industry. *Journal of Fashion Theory*, 24(2), 140-157.
10. Wolny, J., & Mueller, A. (2013). *Analysis of consumer fashion blogs and their influence on consumer behavior*. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 41(11), 855-868.



ESSENTIAL COMPONENTS OF UTILIZING EDUCATIONAL RESOURCES TO FOSTER COMMUNICATIVE COMPETENCE

*Khujaniyazova Guzal Yuldashevna, Department of Uzbek
Language and Social Disciplines, Tashkent University of
Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi,
senior teacher*

KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYANI RIVOJLANTIRISH UCHUN TA'LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING ASOSIY KOMPONENTLARI

*Xujaniyazova Guzal Yuldashevna, Muhammad al-Xorazmiy
nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti "O'zbek
tili va ijtimoiy fanlar" kafedrasida katta o'qituvchisi*

ОСНОВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

*Хужаниязова Гузал Юлдашевна, старший преподаватель
кафедры узбекского языка и общественных дисциплин
Ташкентского университета информационных технологий
имени Мухаммада ал-Хорезми*



<https://orcid.org/0000-0001-7827-2098>

e-mail:

guzalenka77@mail.ru

Abstract: This paper examines the influence of Massive Open Online Courses (MOOCs) and Information and Communication Technologies (ICT) on foreign language education. It highlights their role in the professional development of educators and in improving students' communicative skills. MOOCs, known for their accessibility and adaptability, are transforming education globally, while ICT tools like Blackboard, Moodle, blogs, and webinars foster dynamic and interactive learning experiences.

Keywords: MOOCs, ICT, foreign language education, communicative competence, competency-based education, multimedia tools, interactive learning, professional development, language teaching methods, educational resources.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOCs) va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) chet tili ta'limiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Bu ularning pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish va o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini oshirishdagi rolini ko'rsatadi. O'zining qulayligi va moslashuvchanligi bilan mashhur bo'lgan MOOClar ta'limni global miqyosda o'zgartirmoqda, Blackboard, Moodle, bloglar va veb-seminarlar kabi AKT vositalari dinamik va interaktiv o'rganish tajribasini rivojlantirmoqda.

Kalit so'zlar: MOOCs, AKT, chet tili ta'limi, kommunikativ kompetensiya, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, multimedia vositalari, interaktiv ta'lim, malaka oshirish, til o'rgatish usullari, ta'lim resurslari.

Аннотация: В этой статье рассматривается влияние массовых открытых онлайн-курсов (MOOK) и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на обучение иностранным языкам. В ней подчеркивается их роль в профессиональном развитии педагогов и улучшении коммуникативных навыков студентов. MOOK, известные своей доступностью и адаптивностью, трансформируют образование во всем мире, в то время как инструменты ИКТ, такие как Blackboard, Moodle, блоги и вебинары, способствуют динамичному и интерактивному обучению.

Ключевые слова: MOOK, ИКТ, обучение иностранным языкам, коммуникативная компетентность, образование на основе компетенций, мультимедийные инструменты, интерактивное обучение, профессиональное развитие, методы обучения языкам, образовательные ресурсы.

INTRODUCTION. MOOCs promote active engagement between learners and educators, offering customizable learning experiences for diverse audiences. These courses, with participants ranging from hundreds to thousands, provide official certifications upon completion. Their rise has reshaped global education trends, with UNESCO reporting a 90% increase in e-learning coverage from 2000-2010.

Prominent MOOC platforms include:

- **edX:** A non-profit collaboration between MIT and Harvard.
- **Coursera:** Developed with leading universities like Stanford and Princeton.
- **Udacity and Udemy:** Widely recognized platforms.
- **Russian Platforms:** Initiatives like “Open Education” and “Intuit”.

In Uzbekistan, the national “Electronic Education” network connects educational institutions, leveraging ICT for language teaching. This has improved interaction, automated processes, and incorporated multimedia tools to simulate real-world linguistic contexts. Any language teaching strategy must prioritize developing communicative competence. Human communication, whether in written or spoken form, is the primary goal of language instruction and the cornerstone of all curricula, course materials, lesson plans, and activity designs. Naturally, there is a lot to be said about the term “communication”, which is used far too broadly when discussing the objectives of teaching and learning English[1]. When the teaching process is conducted in an ESP (English for Specific Purposes) learning environment, the terminological debate becomes more complex. The distinctive characteristics of teaching specialized languages suggest a particular method for practicing communication skills in the professional setting that the students’ profiles demand.

In general, communication is the verbal or written sharing of ideas between individuals. In order for students to develop effective foreign language communication skills, language instructors should take into account the concepts of fluency and accuracy, which are also included in the current paper. It’s challenging to create effective communication exercises for the ESP class. The

general goals of communicative activities for general purposes present a challenge to the teacher on the one hand: students must communicate meaning, occasionally even persuade others, negotiate, build relationships, adapt to unforeseen circumstances, develop critical thinking and comparative skills, and concentrate on elements like fluency, accuracy, coherence, and cohesion.

Additionally, students must learn how to communicate effectively on a range of subjects that are closely related to their field of study[2]. This calls for extensive preparation on the part of the teacher, as well as a suitable selection of specialized vocabulary, professional jargon, and language functions that are typical of the particular discourse being targeted. Designing innovative, alternative tactics to inspire students and promote communication practices requires first identifying these components.

Language instruction in classrooms typically relies on materials that are either selected or specifically designed for teaching purposes. In most cases, the primary resource is the textbook, which often dictates the structure of teachers’ practices. Therefore, it is crucial to evaluate the potential of these materials in fostering communicative competence.

According to Tomlinson (2003), teaching materials facilitate language learning and encompass a wide range of resources. These include “realia” (e.g., actual objects like pencils or erasers), representations (e.g., photographs or illustrations), text-based materials (e.g., textbooks or worksheets), authentic materials (e.g., newspaper articles), teacher-created resources, and learner-generated content (McGrath, 2002).

When it comes to textbooks, it is essential for teachers to critically assess their stated objectives and target audience alongside their actual content.[3] Additionally, it is important to evaluate how well a textbook aligns with the specific context in which it will be used. McDonough and Shaw (1993) describe material evaluation as a two-stage process: external and internal evaluations.

- Analyzing components such as the book’s cover, introduction, and table of contents is part of the external evaluation process. Information regarding the target audience,

level of proficiency, context of use, lesson or unit structure, and the writers' opinions on language and instructional strategies are all identified at this stage.

- **Internal evaluation** focuses on the material's coherence and organization, assessing factors such as the presentation and sequencing of skills, opportunities for extended reading, the nature of tasks and activities, authenticity of dialogues, accommodation of diverse learning styles, and the inclusion of self-study resources.

Cunningsworth (1995) suggests using a checklist for evaluating materials, including aspects such as aims, design, content, skills, methodology, and practical considerations. Similarly, Littlejohn (1998) introduces a framework for evaluating materials by examining three questions:

1. **What is there?** (The objective nature of the material.)
2. **What is required of users?** (What teachers and learners are expected to do with the material.)
3. **What is implied?** (The underlying principles or assumptions reflected in the material.)

Ellis (1998) outlines three stages of material evaluation:

- **Pre-use evaluation**, which ensures the material is relevant and appropriate for the learners and identifies areas that may need adaptation.
- **While-use evaluation**, which focuses on deciding how to adapt specific parts of the material during use.
- **Post-use evaluation**, which assesses the effectiveness of the materials based on learning outcomes, teaching activities, and teachers' reflections on their role in the process.

Tasks and activities, often organized around textbook content, play a central role in achieving the class's goals and objectives[4]. Through these tasks, both teachers and learners work towards meaningful language use and communicative development.

Key Aspects of Educational Resource Utilization.

1. **Motivational:** Encouraging active engagement and interest.
2. **Content-based:** Delivering structured, relevant material.

3. **Instructional-methodological:** Employing effective teaching techniques.
4. **Organizational:** Streamlining resource management and course delivery.
5. **Assessment and Evaluation:** Measuring outcomes through competency frameworks.

Competency-based approaches in higher education prioritize cultural, professional, and language-specific competencies, aligning with state standards.

Smart Technologies in Language Education.

Smart technologies enhance accessibility and functionality but demand advanced technical skills from educators. They facilitate a shift from traditional methods to ICT-driven approaches, ensuring efficient resource use.

Optimizing Learning with Educational Management Systems. Platforms like Blackboard and Moodle offer structured environments for integrating ICT into education, while blogs, webinars, and wiki technologies enable collaborative, interactive learning.

Practical Applications. Students develop practical skills, such as drafting correspondence and utilizing digital templates, during hands-on sessions.

Innovative Methods: "Constructor" Technology. This approach enhances communicative skills and creativity by involving students in theatrical projects. Through role-playing and model creation, students engage with literature in an interactive manner.

METHODOLOGY. This study focuses on communicative competence, a construct that cannot be directly measured but must instead be noted, examined, and explained. Students' written and spoken output serves as the main source of evidence. Data was gathered by analyzing written texts and recording and transcribing oral production.[5] Using a case study methodology and ethnographic techniques for data collection and analysis, the study was carried out within a qualitative framework (Creswell, 2003; Lichtman, 2006; Richards, 2003). Combining the ideas of case study research (Patton, 2002; Richards, 2003; Seliger & Shahomy, 2001) and ethnography (Burns, 2000; Johnson & Christensen, 2008; Lee, 2006; Robson, 2002), the study used an ethnographic-case study design. The case study concentrated on how the teacher applied the learning materials while a group of three students improved their communication skills.

Ethnographic techniques such as classroom observations, interviews with the teacher and students, and document analysis were employed to collect data (Burns, 2000; Drew, Hardman & Hosp., 2008; Lee, 2006; Richards, 2003).

Two interviews were conducted: one with the teacher before the class began and another with the three selected students[6]. The teacher's interview gathered information on their understanding of communicative competence and strategies for its development, while the students' interviews assessed whether the methodology helped improve their communicative competence.

RESULTS. The main source of analysis was Virginia Evans and Jenny Dooley's 2008 Express Publishing book Access 3. Cursos Libres' third-level English course uses this textbook. The content uses a task-based, communicative approach and purports to be in line with the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) at level B1. All language skills—speaking, listening, reading, and writing—are integrated, and important language components are methodically recycled. An active, comprehensive, and humanistic learning environment is encouraged by the textbook. It is divided into ten modules, with eight lessons in each[7].

An active, comprehensive, and humanistic learning environment is encouraged by the textbook. It is divided into ten modules, with eight lessons in each. The module's primary vocabulary is introduced in the first lesson, and students can assess their own language development in the final lesson, which also acts as a self-check. "Safety Comes First", the sixth module, was chosen for in-depth examination. For teacher and student engagement, it consists of forty-three assignments spread over seven lessons.

CONCLUSION. Language education has been transformed by ICT and MOOCs, which combine cutting-edge resources with conventional pedagogy to promote creativity, interaction, and the development of useful skills. Both teachers and students are better prepared for changing educational environments thanks to these technologies.

In relation to the materials and the teacher's methodology, both primarily focused on developing linguistic competence[8]. Due to the material's limited approach to communicative competence and

the teacher's restricted understanding of this construct, their efforts were confined to tasks centered on grammar and vocabulary. Other components of communicative competence were not addressed by either the materials or the teacher's practices.

As a result, the opportunities provided for students to develop communicative competence were not effective. According to the student interviews, they viewed the teacher's explanations of grammar and vocabulary as essential for their understanding. However, they did not attribute any significant role to the materials in this regard. Furthermore, the students appeared to be content with receiving linguistic information and did not express a desire for more comprehensive approaches to language use.

REFERENCES:

1. Khujaniyazova G. Y., Khujaniyazov M. Kh., Utkirov A. K., Utkirova Z. K. (2024). Formation of Subject Digital Competence for Future Foreign Language Teachers. *European Journal of Humanities and Social Sciences* 2024, No 6. <https://doi.org/10.29013/EJHSS-24-6-14-18>
2. Norbaevna, Sapaeva Feruza, and Khujaniyazova Guzal Yuldashevna. "The relationship between language and speech: similarities and differences.: the relationship between language and speech: similarities and differences". *Central Asian journal of innovations and research* 4 (2022).
3. F. Sapaeva, G. Khujaniyazova, M.N. Khajieva, I. Abdullaeva Sh. *Journal of Critical Reviews*. ISSN-2394-5125. Vol 7, 266-267.
4. Freeman D. *Teacher Learning in Language teaching*. / Donal Freeman and Jack C. Richards. - Cambridge University Press, 2004. - 390 p.
5. Motteram G. *Developing and extending our understanding of language technology/ G. Motteram // Innovations in learning technologies for English language*. - British Council, 2013. - 201 p.
6. Naisbitt J. *Ten New Directions Transforming Our Lives*. Warner Books / Warner Communications Company, 1982. - P. 178.
7. Cunningsworth, A. (1995). *Choosing your Coursebook*. Oxford: Heinemann.
8. Chomsky. N. (1965). *Aspectos de la teoría de la sin- taxis*. Barcelona: Gedisa editorial.

ЭПИДЕМИЯЛАРГА ҚАРШИ КУРАШ ТАРИХИДАН

(А.Д.Грековнинг илмий фаолияти мисолида)

Алихожиев Мухаммаджон Одилжон ўғли, З.М.Бобур
номидаги Андижон давлат университети доценти, тарих
фанлари номзоди

FROM THE HISTORY OF THE FIGHT AGAINST EPIDEMICS

(as an example of the scientific activity of A.D. Grekov)

Alikhojiev Muhammadjon Odiljon ugli, Docent of Andizhan State
University named after Z.M. Babur, Candidate of Historical
Sciences



<https://orcid.org/0009-0004-1793-4704>

e-mail: Mualtfn@mail.ru

ИЗ ИСТОРИИ БОРЬБЫ С ЭПИДЕМИЯМИ

(На примере научной деятельности А.Д. Грекова)

Алихожиев Мухаммаджон Одилжон оғли, доцент
Андижанского государственного университета имени
З.М.Бабур, кандидат исторических наук

Аннотация: Ушбу мақолада Алексей Дмитриевич Грековнинг ҳаёти ва илмий фаолияти таҳлил этилган. Унинг юқумли касалликларга қарши курашида амалга оширган инновацион тадқиқотлари, шунингдек, илмий муассасаларни ташкил этишидаги ташаббускорлиги ёритилган.

Мақола А.Д.Грековнинг шахсий ва касбий ҳаётини, унинг жамоат соғлиғини яхшилашдаги фаолиятини ҳамда бугунги кундаги илмий меросининг аҳамиятини таҳлил қилишга қаратилган.

Калит сўзлар: юқумли касалликлар, вабо, безгак, ўлат, профилактика, ҳарбий-санитария, бактериология, госпитал, тиббий кадрлар, фельдшер.

Abstract: In this article analyzed the life and scientific activity of Aleksey Dmitrievich Grekov. His innovative research in the fight against infectious diseases, as well as his initiative in the establishment of scientific institutions were highlighted.

The article aims to analyze A.D.Grekov's personal and professional life, his work in public health improvement and the importance of his scientific legacy nowadays.

Key words: infectious diseases, cholera, malaria, pestilence, prevention, military sanitary, bacteriology, hospital, medical personnel, paramedic.

Аннотация: В данной статье анализируются жизнь и научная деятельность Алексея Дмитриевича Грекова. Освещены его инновационные исследования в борьбе с инфекционными заболеваниями, а также инициативы по созданию научных учреждений.

Статья посвящена изучению личной и профессиональной жизни А.Д.Грекова, его деятельности по улучшению общественного здравоохранения и значению его научного наследия в современном мире.

Ключевые слова: инфекционные заболевания, холера, малярия, чума, профилактика, военная-санитария, бактериология, госпитал, медицинские кадры, фельдшер.

КИРИШ. Маълумки, XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бошида Туркистон минтақаси жадал ижтимоий, иқтисодий ва демографик

ўзгаришлар даврида кўплаб қийинчиликлар билан юзма-юз келди. Бу даврда вабо, безгак, ўлат, чечак, ичбуруғ ва бошқа кўплаб

эпидемиялар минтақада кенг тарқалиб, аҳоли саломатлиги учун жиддий хавф туғдирди. Бу офатларни бартараф этишда санитария ва эпидемиология соҳасида фаолият юритган шифокор олимларнинг ҳиссаси бекиёс бўлди. Улар эпидемияларга қарши курашда илмий асосланган усулларни ишлаб чиқиш билан бирга инсон саломатлиги учун муҳим бўлган профилактик тадбирларни жорий этишдан тортиб, минтақада санитария шароитини яхшилашга қаратилган амалий чора-тадбирларни ҳам амалга оширдилар. Бу борада профессор Алексей Дмитриевич Грековнинг фаолияти алоҳида аҳамиятга эга бўлди. У минтақавий бактериологиянинг асосчиларидан бири сифатида турли инфекцияларга қарши самарали тадқиқотлар ўтказиб, бактериология институти фаолиятини муваффақиятли ташкил қилди ва бошқарди.

УСУЛЛАР. Мақолада қўйилган мақсад ва вазибаларга эришиш учун тарихийлик, тизимлилик, муаммовий-хронологик таҳлил каби усуллардан фойдаланилди.

МУҲОКАМА. А.Д.Греков Ростов вилояти Новочеркасск шаҳрида 1873 йилда туғилган. А.Д.Греков Ҳарбий-тиббиёт академиясини аъло баҳолар билан тамомлайди. У ўз иш фаолиятини 1898 йилда Туркистоннинг Каспийорти вилоятидаги Марв уездига кичик ҳарбий госпиталда ёш шифокор сифатида бошлайди. Шу даврда (1893-1902 йиллар) минтақа малярия эпидемияси билан курашаётган эди. Касалликни ташхислаш ва унинг кечишини ўрганиш мақсадида А.Д.Греков госпитал ҳузурида кичик лаборатория ташкил қилди. Микробиологик тадқиқотлар борасидаги унинг илмий фаолияти айнан шу лабораториядан бошланди[1].

1899 йилда Греков Бухоронинг санитария ҳолатини ва юқумли касалликларнинг тарқалиш сабабларини бевосита ўрганиш ва эпидемияларнинг олдини олиш мақсадида шаҳарга ташриф буюрди. Греков Бухоро санитариясининг қоникарсиз ҳолатининг асосий сабабларидан бири — шаҳар ичидаги қабристонлардир деб кўрсатади ва шундай деб ёзади: 1899 йилда шаҳарга ташриф буюрган ўлатга қарши экспедиция врачлари Греков шундай ёзган эди: “Қабристон майдони кўпинча шаҳарнинг ўз майдонидан катта бўлади ва қабристонлардаги қабрлар нихоятда зич

жойлашган”. Шаҳарда ҳаво ўлик таналар хидидан шунчалик тўлиб кетардики, баъзида нафас олиш қийинлашарди. Кўпроқ одамлар, касаллик туфайли ўлиб қолганларнинг сони ортиши билан вазият янада оғирлашди[2].

Бухоронинг санитария ҳолатини кўздан кечиришда А.Д.Грековнинг роли катта бўлган. Ички қабристонларни ёпиб, шаҳардан ташқарида янги қабристонлар очишни сўрашганида, рухонийлар раҳбари – козиқалон шундай жавоб берган эди: “Шаҳардаги кўплаб қабристонлар алоҳида шахсларнинг мулкидир, уларнинг оталари ва боболари шу ерда дафн этилган, шунинг учун уларнинг ўликларини бу ерда кўмишга рухсат беришни тақиқлаш мумкин эмас[3]”.

Алексей Дмитриевич Греков ўзининг тиббиёт соҳасидаги фаолиятини юқори даражада ривожлантириш мақсадида бир неча йил Марвда шифокор сифатида фаолият кўрсатгандан сўнг, малакасини ошириш учун Санкт-Петербургга боради ҳамда у Россиянинг энг нуфузли тиббиёт мактабларидан бири — Ҳарбий-тиббиёт академиясида ўқиш ва илмий тадқиқотлар олиб бориш имкониятига эга бўлади. Бу давр унинг илмий ва амалий тажрибасини янада бойитган муҳим босқичлардан бири бўлган.

Греков Сиротинининг терапия клиникасида ишлаб, ички касалликларнинг ташхиси ва даволаши бўйича назарий билимларини янада чуқурлаштирди ҳамда клиник амалиётда кўплаб қимматли тажрибалар орттирди. У шу даврда илмий тадқиқотчилик қобилиятларини намоён қилиб, ўзининг биринчи йирик илмий тадқиқотини амалга оширди. Бунинг натижасида 1907 йилда А.Д.Греков «Клинические наблюдения над действием кислого молока И.И.Мечникова при кишечных заболеваниях» мавзусида докторлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди. Бу унинг илмий фаолиятидаги муҳим қадам бўлиб, уни юқори малакали мутахассис сифатида танитди. Докторлик диссертациясини ҳимоя қилгандан сўнг, Греков яна Туркистонга қайтишга қарор қилди.

У Пишпек ҳарбий госпиталида иш бошлайди ва у ерда бактериологик лаборатория ташкил қилди. 1911 йилда у Тошкентга хизматга кўчирилди ва Тошкент ҳарбий госпиталининг катта ординатори бўлди[4]. У бу ерда ҳам

юқумли ва паразитар касалликларни ўрганиш бўйича изланишларни давом эттирди.

А.Д.Греков XX асрнинг бошида вабо (холера) эпидемияларига қарши курашда жаҳон миқёсида эътибор қозонган тиббиёт мутахассисларидан бири бўлиб, Эрондаги 1912 йилдаги фаолияти унинг эпидемиология соҳасидаги етуқлигини намоён қилган. Унинг вабо эпидемиясини жиловлашдаги саъй-ҳаракатлари нафақат Эронда, балки кейинчалик Россияда ва бошқа давлатларда эпидемияга қарши тадбирларни самарали ташкил этишда асос бўлган. Греков бир неча бор Россия ва унинг ташқарисида вабога қарши экспедицияларга муваффақиятли раҳбарлик қилди.

1914 йилда Биринчи жаҳон уруши бошланиши билан Тошкентдаги госпиталга австриялик ва чехиялик асирлар кела бошлади. Тез орада Тошкентда ҳарбий эпидемиологик госпитал ташкил этилди, унда ҳарбий асир шифокорлар ишладилар, Алексей Дмитриевич Греков эса ушбу госпиталнинг бош шифокори этиб тайинланди[1].

1917 йил 15 июнь куни Тошкент шаҳар думасининг катта залида Туркистон ҳарбий-санитария ходимларининг биринчи минтақавий қурултойи очилди. Унинг ишида 116 нафар делегат, жумладан, 32 нафар шифокор, 10 нафар фармацевт, 49 нафар фельдшер, 5 нафар меҳрибонлик опалари, шунингдек, турли идораларнинг бир нечта амалдорлари ва ходимлари иштирок этди[5.С.196]. Ташкилий бюро раиси, доктор Н.Ф.Баранкин қурултойни очар экан, ҳозирги ҳолатни тавсифлаб, устувор вазибалар сифатида қуйидагиларни санаб ўтди: ҳарбий-санитария идорасида коллегиял бошқарув ёки ўзини ўзи бошқариш органларини яратиш; санитария ишини ҳам қўшин қисмларида, ҳам даволаш муассасаларида тубдан қайта ташкил этиш; барча ҳарбий-санитария ходимларининг ҳуқуқий, иқтисодий ва ижтимоий шароитларини яхшилаш[6]. Минтақада тиббий ишларни ташкил этиш учун қурултой ҳарбий-санитария бошқармасининг янги таркибини сайлади. Худудий ҳарбий-санитария инспектори лавозимига шифокор М.П.Тихомиров тайинланиб, унинг ўринбосари эса шифокор А.Д.Греков бўлди. Бошқарма аъзолари қуйидагилардан иборат эди: шифокорлар А.В.Трапезников, Н.Ф.Баранкин,

И.Минкевич, Зимин, А.П.Спиридонов, санитар Устименко, фармацевт В.П.Карпов, фельдшерлар Водолазко ва Курыанцев. Аъзоликка номзод сифатида шифокорлар А.П.Березский, Ионов, Шнейдер, Бронштейн ва А.Ф.Каплан танланди[5. С.197].

1918 йилнинг 17 сентябрида Тошкент ҳарбий госпиталининг кимёвий лабораторияси ва Пастеров станцияси асосида янги илмий муассаса — Бактериология институти ташкил этилди. Бу институт ўша вақтдаги минтақа соғлиқни сақлаш тизими ва илмий тараққиёти учун муҳим қадам эди. Институтнинг ташкил этилиши эпидемияларга қарши кураш, жамоат соғлиғини яхшилаш ва микробиология соҳасида илмий тадқиқотларни ривожлантиришда катта аҳамият касб этди. Институт директорлигига Александр Дмитриевич Греков тайинланди[7]. Бактериология институтида ўша давр учун замонавий ҳисобланган лаборатория ускуналари ўрнатилди ва микробиология ҳамда иммунология бўйича тадқиқотлар йўлга қўйилди. А.Д.Греков раҳбарлигида институт нафақат илмий тадқиқот маркази, балки юқори малакали мутахассислар тайёрлайдиган ўқув маскани сифатида ҳам фаолият юритди. Бактериология институтининг ташкил этилиши ва унинг илмий фаолияти кейинги йилларда минтақа тиббиётининг ривожига салмоқли таъсир кўрсатди. Ушбу муассаса орқали жамоат соғлиғига оид кўплаб янги усул ва қадамлар жорий этилди, шунингдек, бу соҳа мутахассислари учун муҳим илмий асос яратилди.

1918 йилда Туркистон ўлкасида тиббий кадрларга бўлган талаб жуда юқори даражада эди. Минтақадаги оғир санитария шароити юқумли касалликларнинг кенг тарқалишига олиб келган. Бундай ҳолатда тиббий ходимларга, айниқса, ҳамшира ва фельдшерларга бўлган эҳтиёж жуда катта эди. Шу сабабли, 1918 йилнинг кузида Туркистон худудида биринчи тиббиёт ўқув юрти ташкил этилди. Бу ўқув юртининг асосий мақсади тезкор равишда тиббий кадрларни тайёрлаш орқали эпидемиялар, жумладан, малярия, ўлат ва бошқа юқумли касалликлар тарқалишининг олдини олиш ва аҳолига тиббий ёрдам кўрсатиш бўлган. Ўқув юртида Греков микробиологиядан, Войно-Ясенецкий эса анатомиядан дарс беради[1].

Греков микробиология фанидан олган билимларини амалиётда қўллаш, яъни инфекцияларни профилактика қилиш ва зарарланган ҳудудларда санитария тадбирларини ўтказиш бўйича ўқувчиларга кўникма берган.

Греков ва Войно-Ясенецкий, ҳар бири ўз соҳасида етук мутахассис сифатида, ўқувчиларга тиббиётнинг турли жабҳаларида мукамал билим беришда ҳамкорлик қилган. Улар ўқув юртининг ўқув дастурини янада самарали қилиш учун янги ёндашувлар ва услубларни жорий қилишда қатнашган. Бу икки олимнинг ўзаро ҳамкорлиги ўқув юртида тайёрланган мутахассисларнинг юқори сифатли тайёргарлигини таъминлаган.

1919 йил 25 июнь куни Ташкилий қўмита РСФСР Маориф халқ комиссариати университетлар бўлимига “Туркистон давлат университети таркибида тиббиёт факультетини ташкил этиш зарурати ҳақида” деб номланган хатни йўллади[8]. Тиббиёт факультетини ташкил этиш зарурати, аввало, минтақанинг иқлим шароити ва юқумли касалликлар кўплиги билан асосланган. Иккинчидан, шифобахш ўсимлик воситалари мавжудлиги билан боғлиқ. Учинчидан, мавжуд санаторий ҳудудлари (жумладан, Оқ-Сикент, Арасан, Оқ-Сув, Жалолобод ва бошқалар) борлиги билан изоҳланган[5.С.207].

Греков нафақат амалиёт шифокори ва юқумли касалликларга қарши кураш бўйича ташаббускор, балки тиббиёт илмининг тараққиётига хизмат қилувчи турли илмий манбаларни яратишда ҳам фаол иштирок этган. Бу борада унинг университет тиббиёт факультети биринчи декани П.П.Ситковский билан биргаликда “Медицинская мысль Узбекистана” журнаliga асос солгани ва биринчи масъул муҳаррири бўлганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Мазкур журнал минтақада тиббиёт соҳасидаги илмий ва амалий тадқиқотларни ёритувчи асосий платформа сифатида ташкил этилган. Бу журналнинг мақсади тиббий ходимлар ўртасида илмий тажриба алмашинувини рағбатлантириш, янги тиббий ютуқ ва изланишлар ҳақида маълумот бериш, шунингдек, аҳоли саломатлигини яхшилашга қаратилган тадбирларни илгари суриш бўлган.

Журналда турли юқумли касалликлар, санитария ва гигиена каби ўша давр учун долзарб мавзулар ёритиб борилган. Шунингдек, тиббий статистика ва жамоат саломатлиги соҳаларига ҳам алоҳида аҳамият берилган.

1918 йилда Тошкентдаги ҳарбий госпитал ҳузуридаги Бактериология лабораторияси Туркистон Республикаси Соғлиқни сақлаш халқ комиссариати ҳузуридаги Микробиология лабораториясига айлантирилди, унинг мудирини этиб А.Д.Греков тайинланди. Кейинчалик ушбу лаборатория негизида Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш халқ комиссариати Санитария-бактериология институти ташкил этилди ва унинг биринчи директори А.Д.Греков бўлди.

Минтақада эпидемияларга қарши курашни ташкил этиш учун маҳаллий ҳукумат ва тиббиёт ходимлари томонидан мунтазам равишда турли йиғилиш ва курултойлар ташкил қилинган. Бу йиғинларда касалликнинг олдини олиш, ташхис қилиш, даволаш ва профилактика тадбирлари юзасидан кенг муҳокамалар ўтказилган. Шундай курултойлардан бири 1922 йил октябрь ойида Тошкентда ўтказилди. Бу Туркистон шифокорларининг ўлка патологияси муаммоларига бағишланган биринчи илмий курултой бўлиб, унда А.Д.Греков фаол иштирок этди. Греков безгакка қарши курашишни қонун ва давлат сиёсати даражасига олиб чиқиш учун қатор ташаббусларни илгари сурган. Унинг саъй-ҳаракатлари билан безгакнинг тарқалиш манбалари, чивинлар билан боғлиқ муаммолар аниқланди. Греков бу эпидемияга қарши курашиш учун комплекс чора-тадбирларни амалга оширишни таклиф қилди. Ўзбекистон ССР ҳукуматининг қўмаги билан мазкур амалий ишга минглаб меҳнат армияси иштирокчилари жалб этилди. Улар ботқоқ ҳудудларни қуритиш ва чивинларнинг личинкаларини йўқ қилиш ишларини амалга оширдилар.

1924 йилда Оққамишда ўлат (чума) эпидемиясининг тарқалиши Туркистоннинг ижтимоий-иқтисодий вазиятини ҳамда соғлиқни сақлаш тизими ҳолатини жиддий синовдан ўтказди. Оққамиш эпидемиясига қарши курашда врач эпидемиологларнинг фавқулодда ҳаракатлари муҳим аҳамиятга эга бўлган. Бу курашда врач Грековнинг фаолияти алоҳида эътиборга лойиқдир. Шунингдек, Греков 1925 йил 10-15 ноябрь кунлари эса Эски Бухорода

ўтказилган малярия бўйича кенгашда қатнашди ва безгак касаллигига қарши курашда яна бир бор ўзининг юқори малакали тиббий ва илмий тажрибасини намойиш этди[1]. Грековнинг фаолияти фақат тиббий ёрдам бериш билан чекланмаган, балки ижтимоий аҳамиятга эга бўлган кенг кўламли эпидемиологик тадбирларни ҳам қамраб олган. Бухорода безгак касаллигининг тарқалишига қарши курашишда Грековнинг фаолияти нафақат тиббий, балки иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда ҳам аҳамиятга эга бўлди. Унинг кўрсатмалари, таклифлари ва амалга оширган ишлари Бухорода эпидемияларга қарши курашда муҳим ҳисса кўшди.

1957 йил 30 июль куни ўз ҳаётини тиббиёт, микробиология ва эпидемиология соҳаларига бағишлаган буюк олим ва ташкилотчи сифатида тарихда ўчмас из қолдирган Алексей Дмитриевич Греков вафот этади.

ХУЛОСА. Алексей Дмитриевич Грековнинг ҳаёти ва фаолияти Марказий Осиё тиббиёти ривожланиши тарихида алоҳида ўрин тутди. Унинг илмий тадқиқотлари, ташаббускорлик фаолияти ва ташкилотчилик қобилияти юқумли касалликларга қарши кураш йўлида асосий пойдевор бўлиб хизмат қилди. Греков раҳбарлигида ташкил этилган Бактериология институти нафақат минтақадаги илмий марказга, балки бутун бир авлод шифокор

ва олимларини етиштирган ўқув масканига айланди.

Унинг фаолияти нафақат илмий аҳамиятга эга бўлиб, балки жамоат соғлиғини яхшилашда, эпидемияларнинг олдини олишда ва кўплаб инсонларнинг ҳаётини сақлаб қолишда муҳим роль ўйнади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Вавилова Т. Греков А.Д. – основоположник микробиологии в Средней Азии. <https://mytashkent.uz/2012/03/29/a-d-grekov-osnovopolozhnik-mikrobiologii-v-sredney-azii/#more-30224>
2. Греков И.И. Бухара и её санитарное состояние // Врач. – Москва, 1899. – №19. – С.555.
3. Ўз МА, И-3-фонд, 1-рўйхат, 118-иш, 211-варақ орқаси.
4. Ўз МА, Р. 2405-фонд, 1-рўйхат, 140-иш, 70-варақ.
5. Махмудов М. История медицины и здравоохранения Туркестана, Бухары и Хорезма (1865-1924 гг.) – Тараз: Туркістан тулғалары, 2015.
6. Труды 1-го Краевого съезда военно-санитарных чинов Туркестанского военного круга.–Ташкент: тип. Г.А.Ицкина, 1917. – С.5.
7. Ўз МА, Р-40-фонд, 1-рўйхат, 332-иш, 42-варақ.
8. Ўз МА, Р-368-фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 6-варақ.



**MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY IJOD QILGAN
DAVRDAGI IJTIMOYIY-LISONIY VAZIYAT**

Masharipov Mansurbek Masharipovich, Urganch innovatsion universiteti prorektori, dotsent, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

**THE SOCIAL-LINGUISTIC SITUATION DURING
MAHMUDKHOJA BEHBUDI'S CREATION**

Masharipov Mansurbek Masharipovich, vice-rector of Urgench Innovative University, associate professor, doctor of philosophy in philology

**СОЦИАЛЬНО-ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В
ПЕРИОД ТВОРЧЕСТВА МАХМУДХОДЖИ
БЕХБУДИ**

Машарипов Мансурбек Машарипович, проректор Ургенчского инновационного университета, доцент, доктор философии по филологическим наукам



<https://orcid.org/0009-0001-6582-6239/print>

e-mail:

mansurbekmasharipov@urgiu.uz

Annotatsiya: Mahmudxo'ja Behbudi ijodi va faoliyatining davr ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy hayotiga ta'siri yuqoriligi, keyingi yillarda adib ijodi va faoliyati bo'yicha pedagogika, falsafa, tarixshunoslik fan sohalarida ham salmoqli tadqiqotlarning yuzaga kelganligini o'rganilish darajasi.

Kalit so'zlar: uslubiy xoslanganlik, leksik-semantik munosabat, ma'nodoshlik, tasviriy vosita, hissiy-ta'siriy bo'yoq, sinonim dublet, adabiy me'yor.

Abstract: The level of study of the high impact of Mahmudhoja Behbudi's work and activity on the social, political, and spiritual life of the time, and the fact that in the following years significant researches on the writer's work and activity in the fields of pedagogy, philosophy, and historiography have occurred.

Key words: stylistic specificity, lexical-semantic relationship, semantics, visual means, emotional-affective color, synonymous doublet, literary norm.

Аннотация: Высокое влияние творчества и деятельности Махмудходжи Бехбуди на общественно-политическую, духовную жизнь эпохи, уровень изучения творчества и деятельности писателя в последующие годы привели к появлению значительных исследований в области педагогики, философии, историографии.

Ключевые слова: стилистическая специфика, лексико-семантическая связь, семантика, изобразительная среда, эмоционально-аффективная окраска, синонимический дублет, литературная норма.

KIRISH. Turkiston jadidlarining ma'naviy yo'lbo'shchisi, serqirra ijod sohibi bo'lgan Mahmudxo'ja Behbudiy ijodi va faoliyatining davr ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy hayotiga ta'siri yuqori bo'lgan. Bu keyingi yillarda adib ijodi va faoliyati bo'yicha pedagogika, falsafa, tarixshunoslik fan sohalarida ham salmoqli tadqiqotlarni yuzaga keltirdi¹.

O'zbek tilshunosligida jadid ma'rifatparlarining tilshunoslik merosi, ular yaratgan badiiy, ilmiy, publitsistik asarlarning til xususiyatlarini o'rganish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, olingan ilmiy natijalar o'zbek milliy tilining XIX asrning oxiri XX asr boshlarida publitsistikaning asosini tashkil etuvchi davr adabiy tilining muhim lisoniy xususiyatlari haqida yetarlicha tasavvur bera olmaydi. Zero, "Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g'oyat og'ir sharoitda ilm-ma'rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g'oyalarini dadil ko'tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o'rganishimiz lozim"².

Bunday muhim nazariy va amaliy ahamiyatga molik muammoning hal etilishida ma'rifatparvar jadid adiblari tomonidan yaratilgan barcha janrdagi asarlarning lingvistik tadqiqini amalga oshirish lozim bo'ladi. Jadid davri publitsistik asarlarining tili o'sha davr adabiy tili leksikasi hamda terminologiyasi rivojiga qo'shilgan munosib hissa, uni tilshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq qilish XX asrning 20-30-yillar davri o'zbek adabiy tilining rivojlanish va boyish tendensiyalarini belgilashda muhim va munosib material bera oladi.

XX asr boshidagi o'zbek adabiy tili qanday bo'lishi haqida bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan turli

fikrlar bildirilgan. Bir guruh ziyolilar adabiy til eski o'zbek tilidek murakkab, kitobiy til bo'lishini targ'ib qilishsa, boshqa guruh ziyolilar tilning jonli xalq tiliga yaqin, sodda va tushunarli bo'lishi tarafdori bo'lgan.

Birinchi nuqtayi nazar tarafdorlari ikkinchi nuqtayi nazar tarafdorlarini adabiy tilni "avomcha, ko'cha tiliga yaqinlashtirish"da ayblashgan. "Oyna" jurnalida berilgan bir maqolada shunday fikrlar bor: "Oyna"ga sizning tilingiz Turkistonda adabiy erdi, yozgan tarix, jug'rofiya, insho va so'zga nashr tahlilotingiz adabiy tilga o'xshash erdi, ammo "Oyna" tilini avomcha va ko'chacha qilib yuboribdur. Muni avom o'qusaydur, ahli ilm va adabiyot oshuqlari o'qiydur. Fikri ojizimcha, bir oz adabiyroq yozilib hamda faniy va ilmiy nimarsalar ko'proq yozilsa erdi".

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Ko'rinadiki, mazkur davrda adabiy tilni xalq tiliga yaqinlashtirish, uning fonetik tuzilishi, grammatik qurilishi hamda lug'at tarkibiga milliy tus berish harakati dastlabki davrda butun turkiy olamni birlashtirish, umumturkiy adabiy til va adabiyotni yaratish ishi bilan qo'shib ketgan. Biroq keyinchalik Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Qayum Ramazon, Ashurali Zohiriy, Elbek, Cho'lpon singari jamiyat peshqadam ziyolilari umumturkiy tilni yaratish g'oyasi sarob ekanligini, har qaysi turkiyzabon xalqning o'ziga xos til unsurlari borligini, ularni umumlashtirib orqaga qaytarib bo'lmasligini tushunib yetadilar va shular qatorida yangi o'zbek adabiy tilini o'zbek tilining o'z ichki imkoniyatlari asosida jonli xalq tili negizida yaratish harakatida bo'ladilar.

¹ Ахророва З. Махмудхўжа Бехбудийнинг педагогик қарашлари ва маърифий-амалий фаолияти: Пед. фан. номз. дисс... – Тошкент, 1997; Амриддинова Д. Самарқанд жадидчилигининг ижтимоий-фалсафий асослари: Фалсафа фан. номз. дисс... – Тошкент, 2006; Долимов У. Жадид мактаблари: уларда она тили ва адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий ҳамда амалий асослари: Пед. фан. докт. дисс... – Тошкент, 2008; Ражабова Д. Туркистон жадидларининг қарашларида ёшлар ва хотин-қизлар масалалари (XIX аср охири – XX аср бошлари): Тарих фан.

номз. дисс... – Тошкент, 2003; Нишонова Г. Ўзбек публицистикасининг шаклланиши ҳамда ривожланишида "Ойина" журналининг ўрни ва аҳамияти: Филол. фан. номз. дисс... – Тошкент, 2008; Ашурова Х. Самарқанд жадидларининг ижтимоий-сиёсий қарашлари (XX асрнинг биринчи чораги): Фалсафа фан.номз. (PhD) дисс... – Самарқанд, 2020.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. – Тошкент, 2022 йил 28 декабрь // www.uzlidep.uz/news-of-party.

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z lisoniy qarashlarida ona tilining mavqeyi va maqomini tiklash, kuchaytirish tarafdori bo‘ldi. Ona tilining mavqeyi va obro‘cini ko‘tarishda ta’limni asosiy vosita deb bildi va o‘z navbatida, ta’limni maktab va madrasalarda ona tilida olib borish g‘oyasini ilgari surdi. Bu uning ilmiy fikrlarida, publitsistik maqolalarida o‘z ifodasini topgan.

Behbudiy fikricha, adabiy tilni me‘yorlashda, avvalo, tilning o‘z ichki imkoniyatlariga murojaat qilish kerak, o‘rni bilan boshqa tillardan ehtiyojga ko‘ra so‘z o‘zlashtirish mumkin. Adib dastlab panturkizim ta’sirida bo‘lgan bo‘lsa-da, yangi o‘zbek adabiy tilini mazkur davrda zamonaviy rivojlanish bosqichida bo‘lgan usmonli turk, tatar, ozarbayjon tillari asosida emas, balki asrlar davomida shakllanib, o‘z takomilini topgan, sodda va tushunarli bo‘lgan xalq jonli tili asosida yaratish tarafdori bo‘ldi.

Mustaqillik yillarida Behbudiy shaxsi, faoliyati, ijodiy merosini o‘rganish bo‘yicha salmoqli ishlar amalga oshirilgan bo‘lib, ular qatorida B.Qosimov³, A.Aliyev⁴, Sh.Rizayev⁵, S.Avazov⁶, H.Saidov⁷larning tadqiqotlarini alohida ta’kidlash lozim bo‘ladi. Shuni qayd etish lozimki, B.Qosimov, A.Aliyev, Sh.Rizayev, S.Avazovlar tadqiqotlarida Mahmudxo‘ja Behbudiyning ijodi asosan adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganilgan bo‘lsa, H.Saidovning monografik tadqiqotida Behbudiy ijodi va faoliyati jurnalistik nuqtayi nazardan tahlil qilinib, uning muharrirlik va noshirlik faoliyatiga munosib baho berilgan.

MUHOKAMA. Adibning o‘zbek publitsistik uslubi rivojidadagi xizmati uning tilga ijodiy yondashganligi, publitsistik uslubga xos

bo‘lgan hozirjavoblik, hayotiy masalalarni mantiqiy mulohaza, dalil, asoslar bilan tushuntirish, isbotlash, o‘quvchini bunga ishontirish, his-tuyg‘ulariga ta’sir etish, tashviqot-targ‘ibot hamda shu maqsadga muvofiq holda tilning hissiy-ta’siriy vositalaridan o‘rinli foydalanganligi bilan belgilanadi.

Mahmudxo‘ja Behbudiyning tilshunoslik faoliyati va u yaratgan badiiy asarlarning lingvistik xususiyatlari o‘zbek tilshunosligidagi ba’zi ishlar istisno qilinsa, mukammal darajada tadqiq etilgani yo‘q. Jumladan, akademik G‘.Abdurahmonov⁸ o‘z maqolasida adib asarlarining umumiy lingvistik xususiyatlari, lug‘aviy tarkibi va uning XX asr boshlaridagi o‘zbek adabiy tilining shakllanishidagi ahamiyatini ko‘rsatishga harakat qilgan bo‘lsa, F.Bobojonov⁹ o‘z tadqiqotida jadidchilik vakillari yozgan dramalarning o‘zbek milliy adabiy tilining shakllanishidagi rolini Behbudiy va Avloniy asarlari leksikasi misolida baholashga intilgan.

NATIJALAR. Tadqiqotchi D.Rahmatova¹⁰ tomonidan Mahmudxo‘ja Behbudiyning lingvistik ta’limoti, asarlarining til va uslub xususiyatlari o‘rganilar ekan, ishda asosan tadqiq obyekti sifatida adibning “Padarkush” dramasi hamda “Kitob ul-atfol” o‘quv darsligi, qisman publitsistik maqolalari (“Samarqand” gazetasi va “Oyina” jurnalidagi) tahlilga tortiladi. Bu ishlar adibning tilshunoslik merosi, o‘zbek milliy tili va uning asosini tashkil etuvchi o‘zbek adabiy tilining shakllanishidagi xizmati, publitsistik asarlarining lingvistik xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo‘lishimiz mumkin.

Mahmudxo‘ja Behbudiy ijod etgan davrdagi sotsiolingvistik sharoit adib yaratgan badiiy, ilmiy, publitsistik asarlar tilidagi lisoniy xususiyatlarning

³ Қосимов Б. Маслақдошлар. – Тошкент: Шарк, 1995.

⁴ Алиев А. Маҳмудхўжа Бехбудий. – Тошкент: Хазина, 1994.

⁵ Ризаев Ш. Жадид драмаси. – Тошкент: Шарк, 1997.

⁶ Авазов С. Маҳмудхўжа Бехбудийнинг ижодий мероси: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1995.

⁷ Саидов Ҳ. Маҳмудхўжа Бехбудийнинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф.. – Тошкент, 2002.

⁸ Абдурахмонов Ф. Бехбудий ва унинг ҳозирги ўзбек адабий тилининг шаклланишидаги хизматлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1995.

⁹ Бобожонов Ф. Ўзбек жадид драмаларининг лисоний хусусиятлари (Бехбудий ва Авлоний драмалари асосида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2002.

¹⁰ Раҳматова Д. Маҳмудхўжа Бехбудийнинг лингвистик таълимоти, асарларининг тил ва услуб хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Самарқанд, 2022.

sabab va ildizlarini topish va anglashga imkon beradi. O'zbek adabiy tilining mazkur davri ijtimoiy-siyosiy va lisoniy jihatdan juda murakkab edi. Ijtimoiy-siyosiy muammolar, ta'lim-tarbiya, maorif masalalari kun tartibida turgan ushbu davrda milliy til, adabiy tilga munosabat, tilni davr talablariga moslash, uning umummilliy adabiy til sifatidagi rivojlanish yo'llarini belgilash kabi murakkab nazariy va amaliy, milliy va ma'rifiy muammolar kun tartibida ustuvorlik kasb etardi. Adib yuqorida ta'kidlangan murakkab davrda ijod qildi. Mazkur davr adabiy tiliga baho berar ekanmiz, kuzatishlar asosida XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi o'zbek milliy tilining quyidagi ijtimoiy tarmoq va ko'rinishlari mavjudligini ta'kidlash o'rinli bo'ladi.

Behbudiy maqolalarida ijtimoiy-siyosiy mavzularni yoritish, "usuli jadid" maktablarida dunyoviy bilimlar berish, ilgari surilayotgan dunyoviy fanlar haqidagi ma'lumotlardan o'quvchilarni xabardor qilishni maqsad qilar ekan, mavzuga oid maxsus ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va boshqa fan sohalariga oid terminologiyadan unumli foydalanadi. "Turkistonda islohot", "Ilmning foydasi", "Jug'rofiya ilmi", "Islohi tahsil", "Ikki emas, to'rt til lozim", "Til masalasi" kabi maqolalarida turli terminosistemalarga oid birliklarning keng qo'llanganligini kuzatish mumkin. Bu holat leksik va grammatik birliklarning publitsistik nutq va uslubga mos tarzda funksional xoslanishining shakllanish jarayonini ko'rsatadi.

Mahmudxo'ja Behbudiy milliy matbuot masalasiga millat vazifasi deb qaraydi. Shu bois 1903-yildan turli matbuot nashrlarida ishtirok eta boshlaydi. Jumladan, "Turkiston viloyatining gazeti"da "Samarqanddan maktub" nomi ostida uning ilk maqolasi e'lon qilinadi. Keyinchalik "Ulfat", "Vaqf", "Sho'ro", "Irshod", "Toza hayot", "Mehnatkashlar tovushi", "Hurriyat", "Najot", "Ulug' Turkiston", "Samarqand", "Tujjor",

"Oyina", "Tarjumon" nashrlarida o'z maqolalari bilan ishtirok etadi. Hoji Mu'inning aytishicha, vaqtli matbuotda uning 200 ga yaqin maqolalari bosiladi¹¹. Bu kabi nashriyot va vaqtli matbuot ishlarining jadal faollashuvi hamda 20-30-yillarda o'zbek jadid adiblari ijodida badiiy publitsistikaning keng o'rin olishi adabiy tilda publitsistik uslubning shakllanishi uchun asosiy omil bo'lishi, adibning mazkur janrdagi ijod namunalari o'zbek publitsistik uslubining shakllanishi va taraqqiyotiga muayyan darajada xizmat qildi.

XULOSA. Umuman olganda, Mahmudxo'ja Behbudiyning publitsistik faoliyati XX asr boshlaridagi yangi o'zbek adabiy tilining shakllanish davriga, til birliklarining me'yorlashishidek murakkab jarayonga, ya'ni "eskilik" bilan "yangilik" o'rtasida kurash borayotgan bir davrga to'g'ri keldi. Tildagi me'yoriy ko'rinishlarning tanlana borishi, davr adabiy tilini shakllantirish ishiga Mahmudxo'ja Behbudiy ham publitsistik asarlarining tili va uslubi orqali sezilarli hissa qo'shdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ризаев Ш. Жадид драмси. – Тошкент: Шарқ, 1997.
2. Авазов С. Махмудхўжа Бехбудийнинг ижодий мероси: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1995.
3. Саидов Х. Махмудхўжа Бехбудийнинг публицистик ва мухаррирлик фаолияти: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф.. – Тошкент, 2002.
4. Абдурахмонов Ғ. Бехбудий ва унинг ҳозирги ўзбек адабий тилининг шаклланишидаги хизматлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1995.
5. Бобожонов Ф. Ўзбек жадид драмаларининг лисоний хусусиятлари (Бехбудий ва Авлоний драмалари асосида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2002.

¹¹ Махмудхўжа Бехбудий. Танланган асарлар 2-жилдлик. 1-жилд. (нашрга тайёрловчи Сирожддин Аҳмад). – Тошкент: Akademnashr, 2018. –Б.80.

**JAMIYATDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI
TA'MINLASHNING MA'NAVİY OMILLARI**

*Imamova Umida Ismoil qizi, Chirchiq davlat pedagogika
universiteti o'qituvchisi*

**MORAL FACTORS OF ENSURING
INFORMATION SECURITY IN SOCIETY**

*Imamova Umida Ismail kizi, teacher at Chirchik State
Pedagogical University*

**ДУХОВНЫЕ ФАКТОРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В
ОБЩЕСТВЕ**

*Имамова Умида Исмаил кызы, преподаватель Чирчикского
государственного педагогического университета*

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda bugungi kunda jamiyatga xavf solayotgan axborot xavfsizligi, uning yoshlar ongiga salbiy ta'siri, axborot xavfsizligini ta'minlashda davlat idoralarining roli hamda axborot xavfsizligini ta'minlashning ma'naviy omillari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: axborot xavfsizligi, axborot asri, globallashuv, "ommaviy madaniyat", ma'naviy qadriyatlar, ma'naviy tahdidlar.

Abstract: This article discusses the security of information that threatens society today, its negative impact on the minds of young people, the role of government agencies in ensuring information security and the moral factors of information security.

Key words: information security, information age, globalization, "mass culture", spiritual values, spiritual threats.

Аннотация: В данной статье рассматривается безопасность информации, которая угрожает обществу сегодня, ее негативное влияние на сознание молодежи, роль государственных органов в обеспечении информационной безопасности и нравственные факторы информационной безопасности.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационный век, глобализация, "массовая культура", духовные ценности, духовные угрозы.



<https://orcid.org/0009-0007-3028-6117>

e-mail:

umidaimomova07@gmail.com

KIRISH. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasi qanchalik rivoj topgani sari, uning afzalligi va qulayliklaridan foydalanish bilan bir qatorda, butun mamlakatimizda axborot xavfsizligini ta'minlash eng dolzarb masalaga aylanib bormoqda.

Muhtaram Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev aytganlaridek: XXI asr axborotlashgan jamiyat asridir. "Axborot ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy tarqiyotning muhim omilidir. Shu sababli ham u inson taffakuriga turli yo'nalishlarda ta'sir etuvchi, insoniyatning hayoti va taqdirini u yoki bu tomonga burib yuboruvchi ijobiy-salbiy mohiyat kasb etuvchi qudratli vositaga aylandi".

ASOSIY QISM. Bugungi hayotimizning hamma sohalarida axborot-kommunikatsiya va kompyuter texnologiyalarining o'zni beqiyos darajada katta ekanligi hammamizga ma'lum. Hozirda axborot sohasida juda katta o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Bu o'zgarishlarning asosini axborotlashtirish telekommunikatsiya va kompyuter texnologiyalari tashkil etadi. Bugungi kunda insoniyat juda tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan globallashtirish davrida yashamoqda. Bu davr turli nomlar bilan ataladi. Ba'zilar buni "globallashtirish asri" deb atasa, boshqalari buni "axborot asri" deb talqin qiladilar. Keyingi yillarda butun dunyoda axborot almashinuvining jadal rivojlanishi natijasida "axborot xavfsizligi" tushunchasi vujudga keldi. Internet barcha mamlakatlar va barcha yoshdagi odamlar uchun axborot almashinuvining yagona vositasiga aylandi. Asrlar davomida bu san'at, sirli yozuv jamiyatning yuqori tabaqalari, davlatning elchixonalar rezidensiyalari va razvedka missiyalaridan tashqariga chiqmagan. Faqat bir necha o'n yil oldin jamiyatimizda hamma narsa tubdan o'zgardi, ya'ni axborot o'z qiymatiga ega bo'ldi va keng tarqaladigan mahsulotga aylandi. Shu tarzda axborotni himoyalash zaruriyati tug'ildi. Axborotni qayta ishlash sanoatining paydo bo'lishi axborotni himoyalash sanoatining paydo bo'lishiga olib keldi. Avtomatlashtirilgan axborot tizimlarida axborotlar o'zining hayotiy davriga ega bo'ldi. Bu davr uni yaratish, undan foydalanish va uning xavfsizligini ta'minlashdan iboratdir. Mamlakatimiz rahbarlari doimo asarlarida ma'naviy tahdidlar, unga qarshi kurashish zaruriyati, bu boradagi vazifalar va

axborot xavfsizligida milliy xavfsizlik masalalari, yoshlar orasida axborot madaniyatini shakllantirish, axborot olish erkinligini ta'minlash va bunda axloqiy tarbiya vositalaridan foydalanish, ya'ni axloqiy tarbiya bu shaxsni har tomonlama rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi ekanligini ta'kidlab kelganlar. Jamiyatimizning hozirgi shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrida biz insonlarning hech birimiz kundalik turmush tarzimizni axborot va axborot ulashuvchi vositalarisiz tasavvur qila olmaymiz. Ushbu axborot olish jarayonida biz internet, ijtimoiy tarmoqlar, televedeniye, gazeta, junallar, kitoblardan keng foydalanamiz va bu jamiyatimizning rivoji uchun katta ahamiyatga ega.

Globallashtirayotgan davrda axborot xurujlari kundan kunga ortmoqda. Zamonaviy kompyuter inqilobi sharoitida, ya'ni axborotni saqlash va uzatish vazifalari amalda mashinalarga yuklangan davrda, axborot muammosida uning xavfsizligini ta'minlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Bugungi kunda axborot texnologiyalari, avtomatlashtirilgan tizimlar va ma'lumotlar bazasi davlat strukturalarini, iqtisodiyotni va mamlakat xavfsizligini boshqarishning ajralmas qismi bo'lib kelmoqda. Shu bois O'zbekistonda ham axborot manbalari va zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan milliy qonunchilik asoslari yaratildi va davlat axborot infrastrukturasi shakllanishida ijobiy rol o'ynamoqda. Shunga qaramasdan axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va uzatish tizimlaridan foydalanishda himoya va kirishni cheklash vositalaridan minimal holda foydalanilmoqda. Bunda milliy xavfsizlikka ta'sir qiluvchi ma'lumotlarning chiqib ketishi va davlat axborot maydoniga kirib kelish xavfi o'sib boradi.

Ta'kidlash joizki, mamlakatimizning amaldagi qonunchiligiga ko'ra, milliy qadriyatlarimizga zid bo'lgan mahsulotlarni tayyorlash, tarqatish va sotish ta'qiqlangan. Aytish kerakki, chetdan kirib kelayotgan kinofilmlarning asosidagi g'oyada shaxs ruhiy holatini izdan chiqarish, ulardagi estetik didni yo'qotish va jamiyatda axloqiy parokandalikni keltirib chiqarish nazarda tutiladi. Ularning maqsadi ko'z ilg'amas darajada yashirin va bir qarashda zararsizdek tuyulsa-da, mohiyatan bu mavzudagi filmlar ruhiy va axloqiy parokandalikni ko'zlaydi. Afsuski, chegara bilmaydigan bu kabi ma'naviy tahdidlar ta'sirida

yoshlarimiz dunyoqarashida ma'naviyatimizga zid bo'lgan odatlar ham uchramoqda.

XULOSA. Ayni paytda hayot haqiqati shuni ko'rsatadiki, har qanday taraqqiyot mahsulidan ikki xil maqsadda – ezgulik va yovuzlik yo'lida foydalanish mumkin. Insonlarning kundalik iste'moliga aylangan "internet", "radio-televedeniye"dan har xil siyosiy kuchlar unumli foydalanmoqdalar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sahieva M. Yoshlar ruhiyatiga ma'naviy tahdidlar va ularni bartaraf etishning psixologik xususiyatlari // Ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashish mexanizmlarini takomillashtirish xavfsizlikni ta'minlash omili sifatida. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. – Toshkent, 2019 yil noyabr. 94-97 betlar.
2. Mo'minov F., Baratov Sh. va boshqalar. Ochiq axborot tizimlarida axborot psixologik xavfsizlik. Darslik. – Toshkent, 2020.

3. Nusriddinovich, I.N., & Ilhomkhojayevna, A.N. Cyber threats, vulnerabilities and risks in economic sectors. //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 2022. 10(9), 139-140.

4. Ibragimov,N., Amirov,A., & Abduraxmanov,V. (2022). Axborot tizimlarining tahdidga zaifligi//Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar, 1(28), 15-18.

5. Dilaram Nugmatullayevna Abdullayeva Human gender potential and opportunities in new Uzbekistan.//Western European Journal of Historical Events and Social Science. Volume 2, Issue 11. November, 2024. –P.123-128.

6. Koshanova N.M. Socio-philosophical analysis of the phenomenon of "cultural crash"//European Science Methodical Journal. -2024.T.2.-№6.C.477-480.

7. Koshanova N.M. Zamonaviy jamiyatda intellektual madaniyatning rivojlanishi:muammo va imkoniyatlar//Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. 2023/12.-B.208-212.



ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИДА АВТОМОБИЛЬ ТРАНСПОРТИ ТИЗИМИНИНГ ЙЎЛГА ҚЎЙИЛИШ ТАРИХИ (1945-1990)

*Саидусманов Бахром Абдуганиевич, Чирчик давлат
педагогика университети, тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)*

HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF A ROAD TRANSPORT SYSTEM IN TASHKENT REGION (1945-1990)

*Saidusmanov Bahrom Abduganievich, Chirchik State
Pedagogical University, doctor of philosophy in history (PHD)*

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА В ТАШКЕНТСКОЙ ОБЛАСТИ (1945-1990)

*Саидусманов Бахром Абдуганиевич, Чирчикский
государственный педагогический университет, доктор
философии по историческим наукам (PhD)*

Аннотация: Бугун жаҳон бозорида транспорт тизими алоҳида ўрин эгаллайди. Бу табиий, у хизмат кўрсатиши, иқтисодий барқарорликнинг муҳим омили ҳисобланади. Совет ҳокимияти ўрнатилган дастлабки кунларданоқ иқтисодиётни бошқариши, хусусий мулкчиликни тугатиши масаласи энг муҳим вазифаси сифатида қўйилди.

Калим сўзлар: халқ хўжалиги, автомобиль транспорти, автомобиль йўллари, автокорхоналар, юк автокорхоналари, юк ташиши, саноат корхоналари, алоқа пунктлари, йўловчилар ва юк ташиши ҳажмлари, янги автохўжаликлар.

Abstract: Today, the transport system occupies a special place in the world market. It is a natural, service, and an important factor in economic stability. From the very first days of the establishment of Soviet power, the issue of managing the economy and eliminating private property was set as the most important task.

Key words: national economy, road transport, highways, automobile companies, freight automobile companies, freight transportation, industrial enterprises, communication points, passenger and freight transportation volumes, new automobile companies.

Аннотация: Сегодня транспортная система занимает особое место на мировом рынке. Это важный фактор природной, служебной, экономической стабильности. С первых дней установления Советской власти вопрос управления экономикой и ликвидации частной собственности ставился как важнейшая задача.

Ключевые слова: народное хозяйство, автомобильный транспорт, автомобильные дороги, автомобильные предприятия, грузовые автомобильные предприятия, грузоперевозки, промышленные предприятия, пункты связи, объемы пассажирских и грузовых перевозок, новые автомобильные предприятия.



<https://orcid.org/0009-0002-4466-1612>

e-mail:

baxromsaidusmanov@gmail.com

КИРИШ. Совет ҳукумати Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда йўллар қурилишига жиддий эътибор берди. Хом ашё манбалари жойлашган ҳудудларни марказ билан боғлаш мақсадида катта йўл трассалари қурилди. Ўзбекистон ССР ҳудудида ҳам йирик йўл трассаларини бирлаштириш билан боғлиқ лойиҳалар амалга оширилди. Тошкент вилоятда йўл қурилиши масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратилди. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, урушдан олдинги йилларда йўл қурилиши масаласи долзарб эди. Бу вазифалар амалда бажарилиб ҳам келинди. Лекин, бу ишлар маблағ ва қурилиш материалларининг етишмаслиги сабабли чала ҳолда бажарилди. Темир йўллар Ўзбекистон ССРдан ташқарига ташиб кетилаётган маҳсулотларни тўлиқ ташиш имконини бермаган ҳолда урушдан кейинги йилларда йўл қурилиши масалаларига яна алоҳида эътибор қаратилди. Йўл қурилиш бошқармаси вилоятга, туманга, колхозга ва бригадаларга бўлинди. Қурувчилар учун чойхона, маданий ва тиббий хизмат учун дўконлар, ошхоналар ташкил этилди. Йўл устидаги қоплама учун шағал-қумлар йўл яқинида жойлашган карьерлардан қазиб олиниб, майда оқар сувларни ўтказиш иншоотлари учун тошлардан ва маҳаллий хом ашёлардан фойдаланилди[1]. Умуман, Тошкент вилоятида кўплаб магистрал йўллар қурилди. Тошкент – Олмалиқ автомобиль йўли Тошкентни рангли металлургиянинг йирик саноат маркази бўлган Олмалиқ шаҳри билан боғлади. Ўрта Осиёда энг катта темир кони бўлган Ангрен қорамтир кўмир конига ҳам борадиган автомобиль йўллари қуриб битказилди. Узунлиги 128 км келадиган Тошкент – Бекобод автомобиль магистрали ишга туширилди. Бу йўл Тошкент шаҳрини Тошкент денгизи (аҳоли орасида “Тошкент денгизи” номи билан машҳур бўлган Туябўғиз сув омбори) билан боғлади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ. Ўрта Чирчиқ, Тошкент, Бекобод районларида ва Далварзин даштида янгидан ўзлаштирилаётган жуда катта массивларни кесиб ўтиб, металлургия ва энергетикалар шаҳри бўлган Бекободга бориб туташиди[2]. Натижада, йўл қурилишида ички

имкониятлардан унумли фойдаланиш натижасида Тошкент вилоятида йўлсизликни тугатиш ишлари бирмунча яхшиланди. 1959 йилда узунлиги 248 км бўлган Тошкент-Ангрен-Қўқон автомобиль йўли қурилиб бўлди. Бу йўл Қурама тизма тоғини денгиз стаҳидан 1170 километр баландликда кесиб ўтди[3]. 248 км ни ташкил этган Тошкент-Ангрен-Қўқон автомобиль йўлининг қурилиши билан Тошкент иқтисодий райони Фарғона водийси билан боғланди. Бу йўл Қурама тоғидан Қамчиқ (890 м) ва Резак (368 м) тоннелларидан ўтди. Мазкур йўл орқали Тошкентдан Фарғона водийсига ташиладиган юклар, темир йўлда ташиладиган юкларга қараганда 3-4 барабар тез етказилди. 119 километрли бўлган Тошкент-Чиноз-Гулистон автотрассаси мамлакатда биринчи даражали йўл ҳисобланди. Тошкент-Ангрен, Тошкент-Чорвоқ ҳамда Мирзачўлни кесиб ўтган Тошкент-Сирдарё-Жиззах темир йўлининг аҳамияти катта бўлди. Тошкент иқтисодий районида ўтган Гулистон – Оҳангарон автомобиль йўли шимолий ва шимоли-ғарбий ҳудудларини Фарғона водийси билан боғлади ва транспорт оқимини сезиларли даражада қисқартиришга хизмат қилди. Бу йўл Тошкент вилоятининг Оққўрғон, Бўка ва Пскент туманлари ҳамда Олмалиқ шаҳри орқали ўтиши иқтисодий район учун аҳамиятли бўлди. Бу йўл Оҳангарондан Тошкент-Ўш трассаси билан уланди ва Қамчиқ довонига чиқиш имконини берди[4].

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР.

Вилоят автотранспортчилари саноат тармоғининг қурилишда, жумладан, Олмалиқ кон-металлургия комбинати, Тошкент, Сирдарё, Ангрен ГРЭСлари, Чорвоқ ГЭСи, Тошкент, Оҳангарон, Чорвоқ сув омборлари, ҳаётий муҳим автомагистраллар, Тошкент-Бекобод йўли қурилишларида иштирок этдилар. Чирчиқ ва Чинозда йўл қурилишига ҳам янги маблағлар ажратилди. Совет ҳокимияти йилларида йўл қурилиши учун ажратилган маблағларнинг 20 фоизи давлат ҳисобига, 21 фоизи Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг фармони бўйича ажратилган маблағ ҳисобига, автотранспортни ишлатишдан келадиган фойданинг 2 фоизи чегириб қолиш ҳисобига, колхозларнинг бўлинмас фондига 29 фоиз, йўл

қурилишига алоқадор бўлган вазирликлар ва бошқармалар ҳисобига 30 фоиздан тўғри келди[5].

Ўрта Осиёда энг йирик ҳисобланган ва 1,5 миллиард кубометрдан кўпроқ сув сиғадиган Чорвоқ сув омборининг қурилиши ҳам бу ердан ўтадиган автомобиль йўлларнинг бир қисми, жумладан Чимёнга олиб борадиган йўл ҳам сув босадиган ҳудудда қолиб кетганлиги сабабли баланд тоғдан ўтадиган Ғазалкент-Чимён янги автомобиль йўли барпо этилди. Бу йўл Ғалласойдан ўтиб, Тошкентни маҳаллий аҳоли оммавий дам оладиган Чимён шифохонаси билан боғлади. Йўл ҳўжалиги яхшиланганлиги автомобилларнинг иш унумини оширди, уларнинг ҳаракат тезлигини жадаллаштирди, автомобиль паркини сақлаш учун бўладиган ҳаражатларни камайтирди[6].

Бу йилларда табиийки, мамлакат халқ ҳўжалигида ўз ўрнига эга бўлган транспортнинг деярли барча (темир йўл, автомобиль, ҳаво йўли, сув йўли) тармоқлари ривожлантирилди[7]. Бу тармоқ қийинчилик ва муаммолар билан бўлса-да, республика ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда ички ва ташқи иқтисодий алоқаларни яхшилашга хизмат қилди. Ўзбекистон юк ташиш жиҳатидан Ўрта Осиё республикалари орасида биринчи ўринда эди. 1950 йилда юк ташиш бўйича Иттифокда 4-ўринда турди. Ўзбекистонда юк ташиш бўйича урушдан аввалги даражага 1948 йилда эришилди.

ХУЛОСА. Тошкент вилояти ҳудудларида йўл қурилиши соҳасида амалга оширилган ишлар халқ ҳўжалигининг ривожланишига қаратилганлиги боис, чекка ўлкалар кўпинча эътибордан четда қолди. Қишлоқ ва шаҳар йўлларини замонавий технологияга асосланиб қуриш, жиҳозлаш, таъмирлаш ишлари учун маблағлар ўз вақтида ажратилмади. Фақат халқ ҳўжалигига хизмат қилувчи саноат корхоналари ва пахта хом ашёси жойлашган ҳудудларда йўл қурилишига эътибор берилиб, ушбу ишлар ҳам сифатли бажарилмади. Иқтисодий зиддиятлар, ишлаб чиқариш ва таъминотдаги узилишлар,

маъмурий–бўйруқбозлик тизимидаги ноаниқ кўрсатмалар, сохта мажбуриятлар, дабдабали баландпарвоз чақириқлар темир йўл тизимида ҳам ўз салбий таъсирини кўрсатди. Темир йўл транспортидаги ноқонуний ҳаракатлар, марказнинг маъмурий–бўйруқбозлик сиёсати натижасида юзага келган иқтисодий инқироз халқ ҳўжалигига жиддий зарар етказиб борди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Тошкент вилояти давлат архивининг Чирчиқ филиали, 425-фонд, 1-рўйхат, 31-йиғма жилд, 23-варақ.
2. Хўжаев С. Ўзбекистонда автомобиль транспорти. – Тошкент: Билим жамияти, 1968. – Б. 24.
3. Ражабов Қ. Ўзбекистон – мустабид Совет давлати таркибида (1925-1991 й.) // Ўзбекистон Республикаси энциклопедияси. – Тошкент: ЎЗМЭ, 2006. – Б. 171-185.
4. Маҳаммадалиев Р., Ниязов А. Тошкент иқтисодий райони транспорт географияси // Academic research in educational sciences. Volume2 / ISSUE 3/ 2021. – P. 746.
5. Тошкент вилояти давлат архиви, 76-фонд, 1-рўйхат, 34-йиғма жилд, 27-варақ.
6. Тошкент вилояти давлат архивининг Чирчиқ филиали, 425-фонд, 1-рўйхат, 45-йиғма жилд, 59-варақ.
7. Саидусмонов, Б.А. (2022). Тошкент вилоятида транспорт турлари шаклланишининг тарихий босқичлари. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 498-506.
8. Saidusmanov, B. (2022). Stages Of Formation And Development of Railway Transport in Tashkent Region. *Science and Innovation*, 1(8), 726-730.
9. Koshanova N.M. Socio-philosophical analysis of the phenomenon of “cultural crash”//*European Science Methodical Journal*.- 2024.T.2.-№6.C.477-480.



KARFAGEN – QADIMGI DUNYONING BUYUK SHAHRI

Yakubov Husniddin Muxitdinovich, CHDPU “Fakultetlararo ijtimoiy fanlar” kafedrasida o‘qituvchisi

КАРФАГЕН – ВЕЛИКИЙ ГОРОД ДРЕВНЕГО МИРА

Якубов Хусниддин Мухитдинович, преподаватель межфакультетной кафедры общественных наук ЧГПУ

CARTHAGE – THE GREAT CITY OF THE ANCIENT WORLD

Yakubov Husniddin Mukhitdinovich, teacher of the Department of “Interfaculty Social Sciences” of the State Pedagogical University



<https://orcid.org/0009-0009-7236-3728>

e-mail: husniddinyakubov10@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolamizda qadimgi dunyo tarixida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan Karfagen shahrining bunyod etilishi, uning O‘rta Yer dengizi havzasida tutgan o‘rni haqida qimmatli ma‘lumotlar aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: Karfagen, Rim, Finikiya, O‘rta Yer dengizi, Tir, Afrika, Tunis, Utika, xristian dini, magistrat – suffetar, koloniya.

Abstract: This article reflects valuable information about the founding of the city of Carthage, which had its place in the history of the ancient world, and its role in the Mediterranean basin.

Key words: Carthage, Rome, Phoenicia, Mediterranean Sea, Tyre, Africa, Tunisia, Utica, Christianity, magistrates - suffets, colony.

Аннотация: В статье представлена ценная информация об основании города Карфагена, сыгравшего важную роль в истории Древнего мира, и его роли в бассейне Средиземного моря.

Ключевые слова: Карфаген, Рим, Финикия, Средиземное море, Тир, Африка, Тунис, Утика, христианство, магистраты - суффеты, колония.

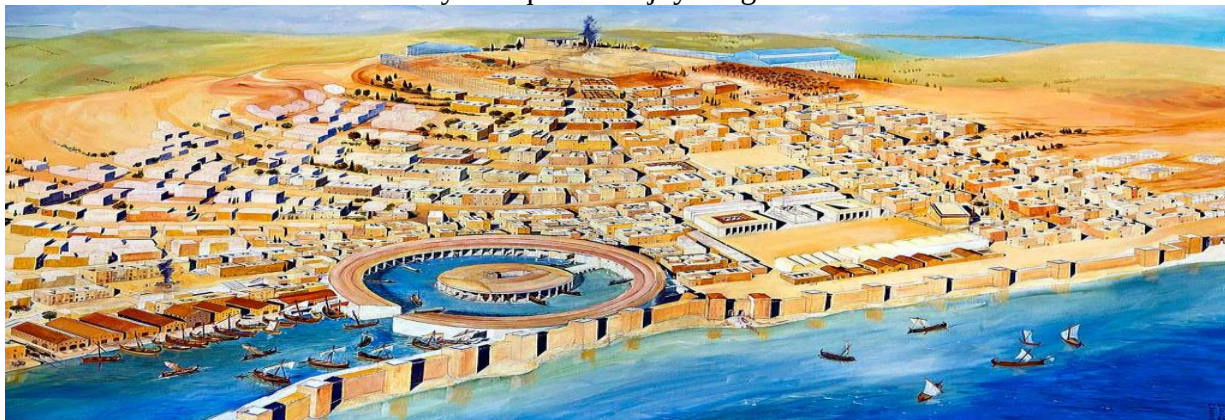
KIRISH. Karfagen shahri qadimgi dunyoning eng mashhur koloniya shaharlaridan biri edi. Karfagen shahrining qadimgi O‘rtayer dengizi havzasida mavqeyi baland edi. Bu shahar qadimgi dunyoning eng muhim savdo markazlaridan biri bo‘lib, mashhurlikda qadimgi Rim shahri bilan ham bellasha olgan.

Karfagenga er.avv. IX asrda Finikiya kolonistlari tomonidan asos solingan. Karfagen shahriga asos solgan Finikiyaliklar Arabiston yarim oroli, Ofir, Ispaniyaning Atlantika qirg‘oqlarigacha bo‘lgan yurtlarini kezishgan. Yunonlar kabi Finikiyaliklar ham O‘rta Yer dengizi qirg‘oqlarini mustamlakaga aylantirish uchun faol harakatlar olib boorish-

gan. Eng avvalo ularning maqsadlari oltinga boy Fasos va kumushga boy Ispaniya bo‘lgan. Ispaniyada ular Gadirga asos solishgan. Rimliklar uni Gades deb ham atashgan. Ispaniya qirg‘oqlariga olib boruvchi yo‘llarda tayanch manzilgohlar barpo etganlar. Shunday manzilgohlardan biri Utika deb nomlangan. Bunday ishlar Finikiya, Tir shahar davlati tomonidan amalga oshirilgan, mustamlakalarga ta’siri juda kuchli bo‘lgan, masalan Utika boj to‘lashdan bosh tortganda, Tirdan harbiy kuchlar yetib kelgan. Karfagen Tirda kohin Mel’kat Axerbshoh Pigmalionga qarshi qo‘zg‘olon ko‘tardi. Ammo omadsizlikka uchradi va qatl qilindi. Uning bevasi va shoh Pigmalionning onasi Elissa o‘ziga sodiq

mulozimlari bilan Tirdan qochadi. Ular Afrikada Karfagenga asos soladilar. Taxminan er. avv. 825-823-yillarda, shuning uchun asos solingan kundan boshlab Karfagenliklar Tirga bo'ysunishmagan, ammo ular ona vatani bilan madaniy aloqalari

borligini doim sezishgan. Karfagen nomi (finikiycha Kartxadasht) "yangi shahar" ma'nosini anglatadi. Boshqa Karfagenlar ham mavjud bo'lgan. Ular Ispaniya (hozirgi Kartaxena) va Kipr orolida joylashgan.



1-rasm. Karfagen shahri

Finikiyaliklar yunon savdosi rivojlanishidan oldin O'rta Yer dengizida xo'jayinlik qilishgan Tir va Sidon shaharlarning savdogarlari ushbu dengizning barcha orol va sohillarida qishloqlar barpo etishgan, qip-qizil chig'anoqlarni tutishgan, metallarga boy yerlarda konlar ochishgan, yarim yovvoyi tub aholi bilan ayirboshlash savdolarini olib borishgan. Ma'lumotlarga ko'ra ichki nizolar sababli boy fuqarolarning bir qismi Tirni tark etishgan va Afrika sohilining Sitsiliya hududiga joylashgan, keyinchalik Karfagenga asos solishgan. "Yangi shahar" yerlarining hosildorligi savdo uchun qulay bo'lgan, aholisining ishbilarmonligi savodliligi sababli tez orada katta qudratga ega bo'ldi va Tirdan boy va kuchli shaharga aylandi. Piyoda askarlar Numidiya otliq qo'shini va Karfagenliklarning uncha katta bo'lmagan otryadi bilan jangovar qo'shin tuzdilar. Karfagenlik sarkardalar Afrikada ham, dengizda ham, begona yerlarda ham yaxshi jang qilishardi. Ammo Karfagenning ochko'z savdogarlari Afrikaning dehqon va cho'pon aholisini siqib qo'yishgandi, bu holat ularning g'azabini keltirar va o'ch olish maqsadidagi bir qancha xavfli qo'zg'olonlarga sabab bo'lardi. Qudratli davlatga aylangan Karfagen o'zidan oldin barpo etilgan Finikiya mustamlakalarini: Gippon, Gadrumeq, Katta Leptida, Kichik Leptida, Faj va boshqa shaharlarni osonlik bilan qo'lga kiritdilar. Ular mag'lubiyatni tan olishga majbur bo'lishdi va Karfagenga boj to'lay boshlashdi, ba'zilar ixtiyoriy bo'ysunishdi, ba'zilar kuch bilan bo'ysundirildi.

Faqat Utika bir muncha mustaqilligini saqlab qoldi. Afrikaning Finikiyaga tegishli shaharlari Karfagenga qo'shib berildi va juda katta o'lpon to'lashardi, uning o'rniga ular Karfagen saltanatidan o'zlariga yer-mulk olishlari mumkin bo'lgan.

Antik dunyo shaharlari bilan solishtirilganda, Karfagenda topilmalar uncha ko'p emas, chunki er. avv. 146-yilda rimliklar shaharni vayron etishdi. O'sha joyda er. avv. 44-yilda asos solingan Rim Karfagenida esa jadal sur'atlar bilan qurilish ishlari olib borilmoqda edi. Antik mualliflarning juda oz ma'lumotlari va ularning noaniq topografik ko'rsatmalariga asoslangan holda shuni bilamizki, Karfagen shahri uzunligi 30 kmga yaqin baqquvvat devorlar bilan o'ralgan. Aholisining soni noma'lum bo'lib, qal'alar kuchli mustahkamlangan. Shaharda bozor maydoni kengash binosi, sud va ibodatxonalar mavjud bo'lgan. Migara deb atalmish kvartalda juda ko'p tomorqalar, mevali bog'lar, kanallar bo'lgan. Kemalar tor yo'l orqali shahar sohillariga kirishgan. Yuklarni ortishi va tushirishi uchun sohilga birvarakayiga 20 tagacha kemani olib chiqishi mumkin bo'lgan. Qadimiy kemalarni imkon qadar quruqlikda ushlab turishgan. Yangi Karfagen betakror me'morchilik va go'zal ibodatxonalari bilan mashhur bo'lgan. Bugungi kunda shahar haqida Tunisdan 35 km uzoqlikdagi xarobalar so'zlaydi. Tunis shahri arablar tomonidan Karfagen xarobalari toshlaridan yasalgan degan taxmin ham bor. Me'morchilik haykallari bizni Rim saltanati davrlariga ya'ni er. avv. I asrga, ba'zilar esa hatto er. avv. VII asrlarga yetaklaydi.



2-rasm. Qadimgi Karfagen shahrida qurilgan amfiteatr

Bu xarobalarning eng qiziqarlisi Rim amfiteatri hisoblanadi. Bu mahobatli beshinchi darajali bino besh ming tomoshabinni sig'dira olgan.

Karfagen xarobalari Tunis arxeologik diqqatga sazovor joylarining yagonasi emas. Shuni qo'shimcha qilish mumkinki, Karfagen YUNESKOning Tunisdagi umumjahon meros obyektlaridan biri.

Karfagen o'z savdo yo'lini yaratib oldi (u asosan metallarni olib kirish bilan shug'ullangan) va uni beqiyos darajaga olib chiqdi. U savdo qudratini kuchli flot va yollanma qo'shin vositasi orqali mustahkamlardi. Karfagen savdogarlari doim yangi bozorlarni izlashgan. Er.avv. 480-yillarda dengizchi Gimilkon qalayga boy Britaniyaning Kornuolasi qirg'oqlaridan o'tadi. 30 yildan so'ng esa, Karfagen oilasidan Gannon 60 kemada joylashgan 30 000 erkak va ayoldan iborat ekspeditsiyani boshqargan[2].

Karfagen davlatining tuzilishini Sparta va Rim tuzilishiga qiyoslash mumkun. Hokimiyat bunda kengashga tegishli bo'lgan. Kengash moliya va tashqi siyosat bo'lib, urush va tinchlik e'lon qilish hamda urush masalalari bilan shug'ullangan ijro hokimiyati 2 ta qo'lda bo'lgan. Magistrat – suffetlar deb atashgan, ularning vazifalari fuqarolarning majburiyatlari va qo'shinni ham nazorat qilishgan. Armiya qo'mondoni bilan birgalikda ular ham xalq yig'ilishida saylangan. Xuddi shu lavozim Karfagen hukmronligi ostida bo'lgan shaharlarda ham ta'sis etilgan. Ko'plab zodagonlar katta qishloq xo'jaligi yer-mulklariga ega bo'lishsa ham yerga egalik qilish yuqori ijtimoiy mavqega ega bo'lishning yagona asosi hisoblanmagan.

Xristian dini Karfagenga II asr o'rtalarida kirib keladi va tezda shaharga yoyiladi. V asrda Rim saltanati tushkun ahvoli Karfagenga ham ta'sir qildi. 439-yili shahar vandallar tomonidan bosib olinib vayron qilindi. Shaharni 100 yildan so'ng vizantiyaliklar bosib olishi vaqtinchalik yakuniy inqirozni tugatib turdi. 698-yilda shaharni arablar bosib olishdi. Qadimgi Karfagen bugungi kunda Tunis shahri hududida joylashgan. Shahar har yili yuz minglab sayyohlarni o'ziga jalb etib kelmoqda. Saqlanib qolgan arxitektura yodgorliklari ham qadimda Karfagenning naqadar ulug'vor shahar bo'lganligidan dalolat berib turadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Шифман.И.Ш. Карфаген. С.Пб.Изд. С-Петербургского университета. 2006. -С.73
2. Древний Карфаген. - Русская историческая библиотека <http://rushist.com/index.php/weber-3/1565-drevnij-karfagen>.
3. В.В.Михайловский. Весна в Карфаген : согласие. Москва: 2003. Ст. 95-98.
4. Dilaram Nugmatullayevna Abdullayeva. Human gender potential and opportunitessin new Uzbekistan.//Western European Journal of Historical Events and Social Science.Volume 2,Issue11.November, 2024. –P.123-128.
5. Koshanova N.M. Socio-philosophical analysis of the phenomenon of “cultural crash”//European Science Methodical Journal.- 2024.T.2.-№6.C.477-480.
6. Koshanova N.M. Zamonaviy jamiyatda intellektual madaniyatning rivojlanishi:muammo va imkoniyatlar//Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar.2023/12.-B.208-212.

Qabul qilindi: 28.12.2024

Chop etildi: 30.01.2025

UDK:37.013.42

A. G. MASLOUNING EHTYOJLIKLAR NAZARIYASIN TAHLILLASH

*Ernazarov Nurlanbek Esnazarovich, O'zbekiston davlat san'at
va madaniyat instituti Nukus filiali assistent o'qituvchisi*

АНАЛИЗ ТЕОРИИ ПОТРЕБНОСТЕЙ А.Г.МАСЛОУ

*Ерназаров Нурланбек Есназарович, ассистент-
преподаватель Нукусского филиала Узбекского
государственного института искусств и культуры*

ANALYSIS OF A.G.MASLOW'S THEORY OF NEEDS

*Yernazarov Nurlanbek Yesnazarovich, Assistant Lecturer at the
Nukus Branch of the Uzbek State Institute of Arts and Culture*



nurlanbekernazarov5@gmail.
com

<https://orcid.org/0009-0004-4889-2279>

Annotatsiya: Bu ilmiy maqolada A.G.Maslouning ehtiyojliklar nazariyasi talqin qilinadi. Insonlarning asosan hayotiy va kasbiy faoliyatida uchrashi mumkin bo'lgan fiziologik ehtiyojliklar, xavfsizlikga bo'lgan ehtiyojliklar, tegishlilik yoki muhabbatga bo'lgan ehtiyojliklar, tan olishga bo'lgan ehtiyojliklar va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojliklar tahlillanadi.

Kalit so'zlar: fiziologik ehtiyojliklar, xavfsizlikga bo'lgan ehtiyojliklar, tegishlilik yoki muhabbatga bo'lgan ehtiyojliklar, tan olishga bo'lgan ehtiyojliklar, kasbiy faoliyat, shaxs faoliyati, shaxsning asosiy ehtiyojliklari.

Аннотация: В этой научной статье интерпретируется теория потребностей А.Г.Маслоу. Анализируются физиологические потребности, потребности в безопасности, потребности в принадлежности или любви, потребности в признании и потребности в саморазвитии, с которыми люди могут столкнуться в основном в своей жизненной и профессиональной деятельности.

Ключевые слова: физиологические потребности, потребности в безопасности, потребности в принадлежности или любви, потребности в признании, профессиональная деятельность, деятельность человека, основные потребности человека.

Abstract: This scientific article interprets A.G. Maslow's theory of needs. The physiological needs, the needs for security, the needs for belonging or love, the needs for recognition and the needs for self-development that people may encounter mainly in their life and professional activities are analyzed.

Key words: physiological needs, needs for security, needs for belonging or love, needs for recognition, professional activity, human activity, basic human needs.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

A.G.Maslou "Motivatsiya ham shaxs" (1954) shigarmasida insanni barliq mutajliklari tuwma yamasa instinkt bolip, olar ustun turatugin yamasa ustunlik cikilli sistemasida dep korsetken. Bul izertlewlerdi basqa ilimpazlar da dawam ettirgen [1]. Bul maqalada Maslounin insanni kasiplik xizmetindegi mutajlikler teoriyasini kasiplik xizmet negizinde korip shigamiz.

Maslounin mutajliklari boymsha tomondegishe 5 turin korsetedi:

Fiziologiyaliq mutajlikler. Bular insanni tiykarigi mutajliklerinen ibarat, geyde fiziologikalik mutajlikler hatta ansiz formada boladi. Zamanagoy izertlewshilerdin jumislarida, olardi biologiyaliq mutajlikler dep ataydi;

Qawipsizlikke bolgan mutajlik. Fiziologiyaliq mutajlikler qanaatlandirilgannan

keyin, olardıń ornın qawipsizlik dárejedegi mútajlikler iyeleydi (qawipsizlikke bolǵan mútajlik, turaqlılıqqa, qorgawda, qaweter, uwayım, tártipsizlikten azat bolıw, nızamǵa hám sheklewlerge bolǵan mútajlik);

Tiyisilik hám muxabbatqa bolǵan mútajlikler. İnsan jıllı hám dos sıpatındaǵı qatnaslardı qáleydi, oǵan bunday qatnaslardı támiyinleytuǵın social gruppı, onı ózi sıyaqlı qabil etetuǵın shańaraq kerek;

Tán alıwǵa bolǵan mútajlikler. Bul dárejedegi mútajlikler eki klasqa bólinedi. Birinshiden, «jeńis» túsinigi menen baylanıslı qálew hám tilekler kiredi. Insanǵa óz qudireti, jetkilikliligi, isenimi, gárezsizlik hám erkinlik sezimi kerek. Mútajliklerdiń ekinshi qatlamına biz abıray yamasa abırayǵa bolǵan mútajlikti (biz bul túsiniklerdi basqalardıń húrmeti dep belgileymiz), mártebe, itibar, tán alıw, dańq hám ataq iyelew záruriyatın kiritemiz.

Ózin ózi aktuallastırıwǵa bolǵan mútajlik. Muzıkashı muzıka menen shuǵıllanıwı, súwretshi súwret sıızıwı, shayır bolsa qosıq jazıwı kerek, eger olar óz qálewı menen jasawdı qálese. İnsan ózligi qalegen shaxs bolıwı shárt. İnsan óz tábiyaatına sáykes keliwi kerekligini seziniwi kerek. Bul mútajlikti óz ústinde islew, ózligin rawajlandırıwǵa hárezket etiw zárurlıǵı dep ataw múmkin. Bul mútajlik túrli adamlarda basqasha ańlatıladı. Bir insan jetiliskeń áke - ana bolıwdı qálese, ekinshisi sportshı bolıwǵa umıtıladı, úshinshisi bolsa jaratılıwshılıqqa yamasa oylap tabıwǵa hárezket etedi. Bul motivaciya dárejesinde individual ayırmashılıqlar shegarasın belgilew derlik múmkin emes [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI (АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ/ LITERATURE ANALYSIS). «Bilimlendiriw tarawınıń taǵı bir zárurli wazıypası - aktiv puqaralıq poziciyaǵa iye bolǵan, watan hám xalıqtıń mápi qatań qorgay alatuǵın, zamanagóy, keń pikir júritetuǵın jaslar áwladın qalıplestiriwden ibarat», - dep xabarladı Shavkat Mirziyoyev. Prezidentimizdiń pikrine qaraǵanda, «Úzliksiz tálim sistemasında sociallıq pánlerdi oqıtıw tártibi hám principleri konsepsiyası»n islep shıǵıw jáne onı ámeliyatqa engiziw obyektiv záruriyatqa aylanıp atır [5].

Prezidentimizdiń aytqanıday házirgi waqıtta gumanitar pánlerdiń roli áhmiyetli. Sol sebepli tek bilimlendiriw tarawında emes, barlıq kásiplik xızmette jumıs alıp barıwshı insalardıǵa zárur bolǵan

kásiplik mútajlikler teoriyasın analizlewdi jón kórdik. Bul teoriya menen kópshilik sociologlar hám psixologlar qızıǵıp kelmekte atap aytqanda A.G. Masloun, P.Berger, P.Lukman, E. Rutkevich hám taǵı basqa ilimpazlar.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Tiykargı mútajliklerdi qanaatlendiriw ushın zárur bolǵan bir qatar social shárt-shárayatlardı aytıp ótiw múmkin; bul shártlerdiń kerek dárejede atqarıлмағанлығы tiykargı mútajliklerdi qandırıwǵa tikkeley tosқınlıq jasawı múmkin. Olar arasında bilim hám estetik mútajlikler de bar. Estetik mútajlikler konativ hám kognitiv mútajlikler menen bekkem baylanısqan, sol sebepli olardı anıq parıqlaw múmkin emes. Bir túrdegi mútajlikler joqarı dárejedegi basqa mútajlik payda bolıwınan hám ámelde bolıwınan aldın tolıq qanaatlendiriliwı kerek.

A.G.Maslou teoriyası motivacion kompleks teoriyası menen júdá anıq baylanıslı bolıp, ol da mútajliklerdiń bes toparı bar ekenligin názerde tutadı. Biraq, bul mútajlikler ózara 5 elementli sxema túri boyınsha ierarxik baylanıslar emes, bálki ciklik baylanıslar menen baylanıslı bolıp, birinshi mútajlik qanaatlendiriliwı talap etedi hám mútajlikler hárezketi tómennen joqarıǵa qaray barad [4].

Joqarıdaǵı A.G. Maslounıń “ mútajlikler peramidası ” nan kelip shıǵıp biz házirgi waqıtta ózimizdiń, kásiplik iskerligimizde qanday mútajlik tiykarında iskerlik kórsetip atırǵanımız analizleseک boladı.

Fiziologiyalıq mútajlikler – bul bizdiń kúndelikli turmısımızda kerekli bolǵan mútajlik. Kúndelikli biologiyalıq hám fiziologiyalıq zárurliklerimizge kerek bolǵan azıqlanıw, dem alıw, kiyiniw doslarımız benen waqıt ótkeriwge kerek bolǵan hárezketlerdi tabıwǵa bolǵan mútajliklerimiz. Máselen, jumısshınıń kásiplik xızmette iskerlik kórsetip atırǵan tiykargı sebebi jeke óziniń biologiyalıq hám fiziologiyalıq mútajliklerin qanaatlendiriwı ushın jumıs islep atırǵanın kóriwimiz múmkin. Biz bul mútajlikte júrgen jumısshını kópshilik waqıtta elle turmıs qurmaǵan jas kadrlarda yáki shańaraqlıq qarjı mashqalasın ornın toltırıp turıwshı basqa shaxs bolsa fiziologiyalıq mútajlikte júrgenin kóremiz. Álbette, bul mútajlik ayırım insanlarda qısqa waqıt dawam etse ayırım insanlarda dawamlı boladı. Dawamlı bolsa unamsız bolıp insan óziniń jeke mútajlikleri menen jurıp peramidanıń joqarǵı basqıshına ótpey

qaladı, nátiyjede insan kásiplik jetiskenliklerge erise almaydı.

Qawipsizlikke bolğan mútajlik.

Fiziologiyalıq mútajlikler qanaatlandırılğannan keyin, olardıń ornın qawipsizlikke bolğan mútajlikler iyeleydi. Qawipsizlikke bolğan mútajlik fiziologiyalıq mútajlikten anaǵurlım jaqsı. Sebebi, insan óz kelesheginen qorqıp óz ústinde jumıs isleydi. Házirgi waqıtta kópshilik jumısshılardı bul mútajlikte júrgeni haqıyqat. Zaman talabına, jumıs ornınıń az bolıwı hám insan potencialınıń kóbeyiwi sebepli jumıs orınlarında báseki ortalığı kóbeydi. Jumıs islew ushın óz-ózin rawajlandırıp atırğan, óz ústinde islep tájriybe jiynap atırğan insanlardı kóremiz, onnan bul iskerligin sebebin sorasaq jumıs ornınan ayrılıp qalıwınan qorqıwın aytadı.

Ayrım jaǵdaylarda óz ústinde jumıs islep ózin rawajlandırıp atırğan adamlardı da kóremiz, biraq olardıń iskerligi qawipsizlikke bolğan motiv emes, olarda álle qashan qawipsizlikke bolğan mútajlik qanaatlandırılıp bolınan. Degen menen bul qawipsizlik mútajligi insanda ómir boyı azǵana bolsa da saqlanıp qaladı. Sebebi, biz ertengi kúnimizdi oylap qawipsizligimizdi saqlaq qoyamız, kesellenip qalıwdan qorqıp pul jiynaymız, birden mashqala payda bolıp qalsa, sol mashqalanı sheshiw ushın qarjı toplaymız. Shańaraqlı hám jámiyetlik qatnas ushın da óz qawipsizligimizdi saqlaymız.

Tiyisilik hám muxabbatqa bolğan mútajlikler. Bul mútajlikti social mútajlik dep atasaq túsinikli boladı. Sebebi, insanda fiizologiyalıq hám qawipsizlikke bolğan mútajlik qanaatlandırılğannan keyin insan social ortalıqtı izlep baslaydı. Álbette, insannıń psixikasına tásir etken ortalıq bul socila ortalıq, biz ózligimizdi jámiyet arqalı formalandıramız hám jámiyet arqalı kópshilik mútajliklerimizdi qanaatlandıramız [3].

Insanda fiziologiyalıq hám qawipsizlik mútajligi qanaatlanlandırılğan bolsa social mútajlikke zárúrlık sezip, turaqlı qarım-qatnasta bolıwdı hám jámiyette iskerlik kórsetiwdi qálep baslaydı. Mısal ushın ózinin kúndelikli turmısında fiziologiyalıq mútajliklerin qanaatlandırıwda qıyınshılıq payda etpewshi hám keleshekte júz beriw mümkin bolğan mashqalalardı unamlı sheshiwge potencialı jetiwshi insandı mısal etsek boladı yamasa qandayda bir insannıń fiziologiyalıq hám qawipsizlik mútajligin basqa shaxs qanaatlandırıp turğan bolsa insan ózinde social mútajlikti seze basladı.

Biz bul mútajlikti jámiyetimizde kópshilik waqıtta ayrım hayal adamlarda kóremiz. Ómirlik joldası turaqlı jumıs islep shańaraǵın qamtıp turadı, hayal adam bala tárbiyası hám úy jumısları menen bánt boladı. Háyyel adamnıń fiziologiyalıq mútajligin ómirlik joldası qanaatlandıradı, waqıt ótiwi menen balaları turmıs qurıp, kásip iyelep bolğannan sońda ózindegi tiykarǵı qawipsizlikke mútajligi qanaatlandırıladı. Endi hayal adamnıń kiyingi mútajligi social mútajlikke zárúrlık sezip turaqlı qarım-qatnasta bolıwshı ortalıq izlep baslaydı. Bul zárúrlıktı qanaatlandırıwda jumıs islewge qálew sezse, basqaları bolsa jaqın insanları menen tez baylanısta bolıwdı qaleydi. Geyde aqlıq súyip óziniń tiyisilik hám muxabbatqa bolğan mútajliklerin shańaraqta qalıp qanaatlandırıwdı dawam ete beredi.

Tán alıwǵa bolğan mútajlikler. Insan social ortalıǵın tawıp alğannan keyin, sol ortalıqtaǵı insanlardı óziniń qanday shaxs ekenligin kórsetiwge hám social ortalıqta belgili poziciya iyelewge mútajlik seze basladı, biz bul mútajlikti tán aldırıwǵa bolğan mútajlik dep ataymız. Bul dárejede mútajlikler eki klasqa bólinedi. Birinshiden, «jeńis» túsinigi menen baylanıslı qálew hám tilekler kiredi. Mısalı, insan óziniń qudiretin, jetkilikligin, isenimin, gárezsizligin hám erkinligin seziniwge mútajlik sezedi. Máslen jumıs ornında belgili roldi atqarıwǵa tırısw, ózligin sezindiriw hám óz pikirin basqa shaxsıqlarǵa ótkeriw qálewı. Ekinshiden, biz bul túsiniklerdi basqalardıń húrmeti dep belgileymiz. Jámiyette belgili abırayǵa erisiw, basqa shaxsıqlardıń bizdi tán alıw ushın ózimizdiń qúdretimizdi kórsetemiz. Ayrım jaǵdaylarda bul tán alıwǵa bolğan mútajlik unamsız formalarda keshedi. Ayrım insanlar mártebege ersiw qálewı, basqalardı tán aldırıwǵa tiykarlanadı. Eger, siz bunday shaxslardı tán almasañız siz benen konfliktlesiwge de tayar turadı.

Ózin ózi aktuallastırıwǵa bolğan mútajlik. Bul mútajlikti óz-ózin rawajlandırıwǵa bolğan mútajlik desekte boladı. Mútajliklerdiń eń sońǵısı, shoqqısı hám eń áhmiyetlisi. Insan ómiri dawamında basqa mútajlikler menen bánt bolıp, ózligine itibar bermese kásiplik xızmette mútajliktiń shoqqısına shıǵa almay qalıwı sózsiz. Kimisi fiziologiyalıq mútajlikte waqıt ótkerip, kamfort zonadan shıǵa almay napaqa jasqa kelgenin sezbey qaladı. Kimisi perzentleriniń keleshegin qayǵırıp, olardıń keleshegin oylap qawipsizlig mútajligin saqlap napaqa jasqa kelgenin sezbey qaladı. Kimisi social

ortaliqta waqit ótkerip napaqa jasqa kelgenin sezbey qaladı. Kimisi aynalasındağı shaxslardı tán aldırıw ushin ózin kókke urıp napaqa jasqa kelgenin sezbey qaladı.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Biz joqarıdağı aytqan pikirdin dálilin óz ómirimizde kórip kelemiz. Mektep dáriwinde túrli unamsız mútajlikler menen júrip, mektebin pitkeriw bosağasında turğan oqıwshınıń ókinip “joqarı oqıw ornına túsiw ushin ózligimdi rawajlandırıp, sabaqlarğa tolıq qatnassam bolar edi” dep aytıwı yamasa joqarı oqıw ornın tamamlap joqarı mağlıwmatlı talaba “talabalıq dáwirimde unamlı iskerlik kórsetip, jetik kadr bolıp jetilisse bolar edi” dep ókiniwi múmkin. Bul ókiniwler mútajliktiń tómengi basqışında júrgen insanlardıń aytıwı sózsiz. Kópshilik insanlar barlıǵı juwmaqlanıp, tómengi mútajliklerdin unamsız ekenligin seziniw, ózligin rawajlandırıw áhmiyetli ekenligin ańlaǵannan soń ózin ózi aktuallastırıwǵa bolǵan mútajlikke zárúrlık seziniw baslaydı. Álbette, bul waqıtta kesh boladı. Sonlıqtanda jası úken jastağı insanlardıń ángimelerin tınlasaq óz waqtında orınlay almay qalǵan qálewlerin ókinish menen aytıp beredi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION) Álbette, hár bir insannıń kásiplik iskerliginde túrli maqsetler boladı, biz sol tiykarǵı maqsetti orınlamay basqa mútajligimizdi qanaatladıw júrsék jetik kadr bolıp jetilese almaymız. A. G. Maslounıń mútajlik piramidasında kórsetip ótkenindey biz ózligimizdi rawajlandırısaq tómengi basqıştağı mútajliklerge zárúrlık sezbeymiz.

Mámleketimiz siyosatında básekige shıdamlı, ózin rawajlandırıp, jámiyetimizge unamlı paydasın tiygize alıwshı kadrlardı tayarlawǵa tiykarlangan. Mámleketimiz óz rawajlanıwınıń jańa, joqarı basqışına kirip atırǵan házirgi waqıtta bizge jadid babalarımız sıyaqlı batıs ilim jetiskenlikleri menen birge, milliy qádiriyatlar ruwxında tárbiya tapqan jetik kadrlar suw menen hawa sıyaqlı zárúr [6].

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Goud, Nelson (October 2008). "Abraham Maslow: A Personal Statement". *Journal of Humanistic Psychology*. 48 (4): 448–451. doi:[10.1177/0022167808320535](https://doi.org/10.1177/0022167808320535). S2CID [143617210](https://doi.org/10.1177/0022167808320535).
2. Hoffman, E. (1999), Abraham Maslow: A Brief Reminiscence. In: *Journal of Humanistic Psychology* Fall 2008 vol. 48 no. 4 443-444, New York: McGraw-Hill
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / Пер. с англ. Е. Руткевич; Моск. филос. фонд. — М.: Academia-Центр; Медиум, 1995.
4. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. — СПб.: Евразия, 1999. — 478 с. ISBN [5-8071-0016-6](https://doi.org/10.1177/0022167808320535)
5. <https://www.gazeta.uz/oz/2021/09/30/teachers/>
6. <https://xabar.uz/uz/madaniyat/bizga-jadid-bobolarimiz-kabi-etuk-kadrlar>



YEYROPA IQTISODIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA INTELLEKTUAL MULK HUQUQINING AHAMIYATI

Koshanova Nilufar Maxsudovna, Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, (PhD)

THE IMPORTANCE OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW IN ENSURING EUROPEAN ECONOMIC STABILITY

Koshanova Nilufar Maksudovna, Associate Professor, Chirchik State Pedagogical University, (PhD)

ЗНАЧЕНИЕ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ЕВРОПЫ

Кошанова Нилуфар Максудовна, доцент Чирчикского государственного педагогического университета, (PhD)



<https://orcid.org/0009-0002-6861-6568>

e-mail:
koshanovanilufar512@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarda intellektual mulk huquqining kafolatlanishi va Yevropa iqtisodiyotiga intellektual mahsulotlarning keltirayotgan foydasi statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: intellektual resurs, raqobat, dinamizm, intellektual mulk huquqlari, Yevropa patent idorasi, sanoat dizayni, iqtisodiy barqarorlik.

Abstract: This article analyzes the protection of intellectual property rights in the European Union member states and the benefits of intellectual products to the European economy based on statistical data.

Key words: intellectual resource, competition, dynamism, intellectual property rights, European Patent Office, industrial design, economic stability.

Аннотация: В статье на основе статистических данных анализируется защита прав интеллектуальной собственности в государствах-членах Европейского Союза и преимущества интеллектуальной продукции для европейской экономики.

Ключевые слова: интеллектуальный ресурс, конкуренция, динамизм, права интеллектуальной собственности, Европейское патентное ведомство, промышленный образец, экономическая стабильность.

KIRISH. Zamonaviy jamiyat tobora kuchayib borayotgan raqobat va dinamizm bilan ajralib turadi. Bugungi haqiqat shundan iboratki, jamiyat taraqqiyotdan orqada qolishini bartaraf qilishda intellektual resurslardan samarali foydalanishni bilish, jamiyatning intellektual madaniyatini rivojlantirish zarur. Hozirgi kunda intellektual mahsulotlar savdosidan katta daromad

ko'rayotgan Yevropa davlatlarining tajribalarini o'rganish va tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. MDH tadqiqotchilaridan L.A.Novoselovoy[1], Ye.G.Sablova, O.V.Jevnyak, A.V.Sosninlar intellektual mulk huquqini tizimli o'rgangan. A.G.Sprikin "intellekt" tushunchasini "ong bosqichi" va ongning eng yuqori shakli sifatida individual va shaxsiydir, deb hisoblaydi. V.S.Bibler

o'zining "Tafakkur kabi" asarida aql hodisasini tadqiq qiladi. B.M.Velichkovskiy intellektni funksional darajali kognitiv jaryonlar tizimi sifatida qaraydi.

Mahalliy tadqiqotchilardan J.M.Raxmonov Yevropada sanoat dizaynining paydo bo'lishi haqida tadqiqot olib boradi. Mamlakatimizda ushbu mavzu tadqiqot ishiga muhtoj.

MUHOKAMA. Mamlakatimizda intellektual madaniyatning rivojlanishi bevosita intellektual mulk huquqining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Intellektual madaniyat o'z mazmuniga ko'ra juda murakkab tushunchadir. Intellektual madaniyat jamiyatdagi g'oyalar, fikrlash vositalari, asosiy tushunchalar, mantiqiy texnikalar va atrof-muhitni konsepsiyalash usullari, intellektual faoliyat va uni qo'llab-quvvatlovchi rasmiy va norasmiy institutlar, ilmiy maktablarning kommunikativ amaliyotlari, intellektual aloqaning shakllari va vositalarini o'z ichiga oladi. Intellektual madaniyat makon va zamonning ma'lum koordinatalarida shakllanadi va rivojlanadi. Intellektual mulk huquqlari Yevropaga qancha foyda keltirmoqda? EPO-EUIPO tadqiqot natijalariga ko'ra Yevropa Ittifoqida intellektual mulk huquqlaridan intensiv foydalanadigan tarmoqlar 45% ni tashkil qiladi. Mazkur tarmoqlarda boshqa tarmoqlarga nisbatan 47% ko'proq ish haqi to'lanadi. Intellektual imkoniyatlardan intensiv foydalanadigan sohalarga patentlar, tovar belgilari, sanoat namunalari va mualliflik huquqlari kabi mulkiy huquqlar kiradi (IPR). Statistik ma'lumotlarga ko'ra Yevropa Ittifoqida YAIM ning 45%i (6,6 trillion yevro) intellektual mahsulotlardan kelishi aniqlangan. Bu sohada umumiy hisobda Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarda jami 63 million ishchi kuchi band. Bundan tashqari yana 21 million kishi ularni ta'minlovchi tovar va xizmatlarga ega bo'lgan sanoat tarmoqlarida ishlaydi.

Bugungi kunda Yevropa patent idorasi (EPO) va Yevropa Ittifoqi intellektual mulk tashkiloti (EUIPO) 2014-2016-yillar oralig'idagi intellektual mulk huquqlaridan foydalanadigan tarmoqlarda bandlik 1,3 million kishiga o'sganligini ma'lum qildilar. Buni mazkur tarmoqlarda boshqa tarmoqlarga nisbatan 47% ko'proq ish haqi to'lanishi bilan izohlash mumkin. Yevropa Ittifoqi intellektual mulk tashkiloti (EUIPO) ijrochi direktori Kristian Archambeauning aytishiga qaraganda Yevropa

Ittifoqining kelajagini, rivojlanishini ta'minlashda intellektual mahsulotlar ishlab chiqaruvchi tarmoqlar katta rol o'ynaydi. Shu o'rinda Yevropa patent idorasi (EPO) prezidenti Antonio Kampinos intellektual mulk huquqidan foydalanadigan sanoatning Yevropa iqtisodiyotida kuchliligi mintaqada intellektga, bilimga asoslangan sanoatning kuchli ekanligi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Intellektual mulk huquqlari Yevropa iqtisodiyotiga katta foyda keltiradi[2]. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi sanoat dizayni bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinda turadi. Shu o'rinda sanoat dizayni tushunchasining kelib chiqishi va mazmuniga to'xtaladigan bo'lsak, 1919-yilda nemis me'mori Valter Gropius tomonidan Bauhaus maktabiga asos solingan. Birinchi sanoat dizayn uyushmasi esa 1849-yilda Shvetsiyada tashkil qilingan bo'lib, keyinchalik Germaniya, Avstriya, Norvegiya, Finlyandiya kabi davlatlarda paydo bo'ladi. Sanoat dizaynining ko'lami keng bo'lib, u uy anjomlaridan tortib yuqori texnologiyali ilmiy mahsulotlarni ham qamrab oladi. Sanoat dizayni uchta asosiy ustunni o'z ichiga oladi: texnologiya, sana't va marketing. Sanoat dizaynining asosiy vazifasi ishlab chiqarish estetikasini oshirishdan iborat. Bu sohaga mahsulotni ishlab chiqarishda mehnat sarfi, mexanik elementlarni qisqartirish, mahsulot ishlab chiqarishni soddalashtirish kabi texnologiyalar kiradi[3]. Sanoat dizayni bo'yicha Yevropaning ilg'orligini quyidagi statistik ma'lumotlar bilan izohlashimiz mumkin. 2016-yilda mazkur soha bo'yicha Yevropa Ittifoqida eksport hajmi 66 milliard yevrodan ortgan. Bu esa Yevropa Ittifoqi YAIM ining jami 16,2%ini tashkil qilgan. Shu o'rinda Yevropa patent idorasi haqida ma'lumot berib o'tadigan bo'lsak, u eng yirik davlat xizmatlaridan hisoblanadi. Bosh qarorgohi Myunxenda joylashgan bo'lib, Berlin, Bryussel, Gaaga, Vena shaharlarida bo'limlari ham mavjud. Yevropa patent idorasida jami 7000 nafar xodim band bo'lib, 44 ta mamlakatda yuqori sifatli patent muhofazasini o'z ichiga oladi (2016y)[5].

XULOSA. Umuman olganda, bugungi texnogen sivilizatsiya davrida iqtisodiyotni quvvatlantiradigan yangi g'oyalar zamonaviy iqtisodiy o'sishning muhim qismini belgilaydi. Jamiyat intellektining rivojlanishi yangi mahsulot va xizmatlar dizayni, brendlarga, yangi badiiy ijodning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Bugungi kunda intellektual sohaning rivojlanishiga shart-sharoit

yaratish orqali innovatsion mahsulot va xizmatlar ko'lamini oshirish va shu asosida iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkin. Iqtisodiy barqarorlik esa, jamiyat farovonligini ta'minlovchi asosiy omillardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. А.Ю.Новоселовой. Право интеллектуальной собственности. Статут.Москва. 2017.-С.512.
2. Е.Г.Саблова, О.М.Жевняк / Учебное пособие. Екатеринбург. Из.во Уральского университета. 2020.-С.160.
3. E.Fredrik, G.Oscar, L.Philipp. Research Report The benefits of intellectual property rights in EU
- Free Trade Agreements: Full report ECIPE Occasional Paper, № 01/2022. Provided in Cooperation with: European Centre for International Political Economy (ECIPE), Bryussels.
4. J.M.Raxmonov. Sanoat dizaynining paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi//Problems and for the implementation of interdisciplinary research . <file:///C:/Users/HP-PC/Downloads/Raxmanov+Jaxongir+Mamasharibovich.pdf>5. <https://euipe.europa.eu/tunnel>
5. Koshanova N.M. Socio-philosophical analysis of the phenomenon of "cultural crash"//European Science Methodical Journal.-2024.T.2.-№6.C.477-480.

